Operele lui

SPIRU HARET

VOLUMUL I OFICIALE

1884–1888
1897–1899

comunicare.ro

Operele lui Spiru C. Haret

Operele lui Spiru C. Haret

Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț

Prefață de Remus Pricopie

Volumul I
Oficiale

Rapoarte și referate către Ministru, către Consiliul de Miniștri,
către Rege – rezoluțiuni, deciziuni, circulare,
instrucțiuni, apeluri, înștiințări, adrese, ordine.

1884–1888
1897–1899

comunicare.ro

Redactor: Lucian Pricop
Coperta: Cristian Lupeanu
Tehnoredactor: Olga Machin

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2009

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Strada Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: editura@comunicare.ro
www.comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Editat cu sprijinul Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică.
Tiraj: 1000 de exemplare.
Preț de vânzare al unui exemplar (mai puțin adaosul comercial): 107 lei (vol. I–VI).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HARET C., SPIRU
Operele lui Spiru C. Haret / Haret C. Spiru; pref.: Remus Pricopie, Constantin Schifirneț. Ed. a 2-a, rev. – București: Comunicare.ro, 2009
11 vol.
ISBN 978-973-711-206-4
Vol. I: Oficiale: 1884–1888, 1897–1899. – Bibliogr.
ISBN 978-973-711-207-1

I. Pricopie, Remus (pref.)
II. Schifirneț, Constantin (pref.)

821.135.1-821
821.135.1

OPERELE LUI SPIRU C. HARET – O MĂRTURIE-MARATON DESPRE INTERES PUBLIC ȘI RESPONSABILITATE

Remus Pricopie

Primele șase volume ale acestei lucrări au văzut pentru întâia dată lumina tiparului în anul 1935, fiind urmate de alte cinci volume, publicate până în anul 1938. La acea vreme, un grup de inițiativă, autointitulat *Comitetul pentru ridicarea monumentului lui Spiru C. Haret*, format din personalități ale vremii și mai vechi colaboratori ai lui Haret, și anume Gheorghe Adamescu[1], Petre Gârboviceanu[2] și Gheorghe N. Costescu[3], cărora li s-au alăturat și G. Stoinescu, Ioan Ghiață, N. Nicolaescu, G. C. Ionescu și Gr. Teodossiu, au considerat că „pentru cinstirea memoriei lui, se cuvine a-i publica Operele". Prima ediție a lucrării, publicată de Editura Cartea Românească, cuprindea *Biografia lui Spiru Haret* (vol. I) scrisă de Gheorghe Adamescu, *Oficiale* (vol. I–III), incluzând documente elaborate de Haret în perioada în care a fost înalt funcționar în Ministerul Instrucțiunei Publice și Cultelor (inspector general al școalelor: 1883–1885; secretar general: 1885–1888) și ministru (1897–1899; 1901–1904; 1907–1910), și *Parlamentare* (vol. IV–VI), respectiv documente care reflectă prezența în Parlament a omului politic Spiru Haret. Celelalte cinci volume publicate ulterior, *Polemici și politice* (vol. VII–IX), *Operele științifice* (vol. X) și *Scrisori*

1. Gheorghe Adamescu (1869–1942) a fost unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Spiru C. Haret, ocupând sub mandatul acestuia funcția de secretar general al Ministerului Instrucțiunei Publice. În același timp, Adamescu a fost istoric literar, autorul unei lucrări de referință a istoriei literaturii române de la origini până în anul 1910, biograf, autorul unor manuale de literatură din perioada interbelică și, din 1921, membru corespondent al Academiei Române.

2. Petre Gârboviceanu (1862–1938) a fost profesor de filozofie și pedagogie, administrator al Casei Bisericii, om politic liberal, reprezentant al Mehedințiului în Parlamentul României, editor, alături de C. Rădulescu-Motru, G. Coșbuc, I. Otescu, P. Dulfu, G. Adamescu, N. Nicolaescu, Const. C. Pop-Tașcu și V. Stoicescu, al revistei „Albina", fondată de Spiru Haret la 5 octombrie 1897.

3. G.N. Costescu (1872–1947) a fost profesor și editor a numeroase manuale, culegeri școlare și cursuri universitare – cu deosebire metodici. A scris, de asemenea, o serie de lucrări dedicate evoluției și istoriei educației din România și anume: *Educație și învățământ*, vol. 1–3, publicate la Editura Librăriei H. Steinberg, în 1905, *Contribuțiuni la istoria învățământului nostru primar*, volum publicat la Editura Cultura Românească, în 1937 etc. A lucrat îndeaproape cu Spiru C. Haret, acesta numindu-l revizor școlar în anul 1901 și inspector școlar în anul 1908.

(vol. XI), vin să completeze imaginea de ansamblu a activității pe care Spiru Haret, în calitate de profesor, ministru, om politic și om de cultură, a desfășurat-o la cumpăna dintre secole. La acea vreme, editorii aveau în vedere publicarea și unui al XII-lea volum, intitulat *Bibliografia generală*, care urma să cuprindă toate documentele relevante în raport cu viața și opera lui Haret. Acest volum, însă, nu a fost finalizat – și deci nici publicat – vreodată.

Republicarea acestei lucrări, în cadrul Editurii Comunicare.ro, după mai bine de șapte decenii de la prima apariție, este expresia unei dorințe manifestate de un grup mai larg, asupra căruia voi face referire mai jos, de a valoriza un capital istoric și de a pune în circulație scrieri fundamentale ale culturii române. Este de fapt răspunsul la o nevoie a societății de astăzi, respectiv nevoia de a reevalua starea *școalei* românești înainte de a-i da o direcție pentru următoarele decenii. Orice evaluare are însă nevoie de o metodologie. Or, cum să analizezi prezentul și să încerci să proiectezi viitorul fără o atentă și minuțioasă incursiune în epistemologia *școalei* românești? Prin urmare, republicarea acestei lucrări poate fi considerată o invitație la a reflecta asupra unui moment semnificativ din istoria învățământului românesc: este vorba de momentul reformelor structurale promovate de Spiru Haret la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, reforme care au contribuit la articularea coloanei vertebrale pe care s-a așezat și dezvoltat ulterior sistemul de învățământ din România.

O astfel de incursiunea ar putea fi plină de satisfacții. Pe de o parte, surprinzător sau nu, oferă răspunsuri, mai mult sau mai puțin complete, la o serie de probleme care, și astăzi, continuă să figureze pe agenda discuțiilor publice, ca de exemplu: *(a)* decalajul de dezvoltare economică, culturală, socială dintre sat și oraș; *(b)* formarea – „inițială“ și/sau „continuă“, am spune astăzi – a adulților; *(c)* adaptarea curriculei la nevoile reale ale societății; *(d)* creșterea dimensiunii practice a procesului de educație; *(e)* reformarea sistemului de evaluare a elevilor prin stabilirea unui echilibru între verificările pe parcursul anului, evaluarea la sfârșitul fiecărui an de studii și corelarea acestuia cu examenele naționale – *capacitate* și *bacalaureat*; *(f)* evitarea deteriorării calității educației, în special prin inexistența unor standarde de calitate în învățământul privat, ceea ce a condus la apariția fenomenului numit „fabrici de bacalaureat“; *(g)* structurarea anilor de școală pe cicluri de studii; *(h)* rolul educației preșcolare în formarea copilului/elevului; *(i)* reevaluarea modului de formare a cadrelor didactice; *(j)* consolidarea statutului social al cadrelor didactice și întărirea rolului acestora ca agent de modernitate; *(k)* înființarea bibliotecilor școlare, cu deosebire la sate; *(l)* gospodărirea/administrarea infrastructurii școlare; *(m)* (ne)implicarea politicului în viața *școalei*; *(n)* introducerea unor standarde naționale pentru acordarea titlului de profesor universitar, pe baza performanțelor științifice originale recunoscute de comunitatea academică națională și internațională etc.

Pe de altă parte însă, am putea să descoperim o serie de principii și învățăminte care, lui Haret, i-au călăuzit pașii și l-au ajutat să-și încheie mandatul de la Ministerul Instrucțiunei Publice și a Cultelor ca un om de stat care a lăsat moștenire neamului său o construcție durabilă, proiectată în așa fel încât să fie capabilă să dăinuie dincolo de mandatul său sau al guvernului pe care îl reprezenta. Or, acest subiect – stabilitatea politicilor publice în sectorul educației – știm bine că, din păcate, reprezintă astăzi una dintre problemele majore pe care, deocamdată, nu reușim să o depășim.

Din opera marelui om de stat, am putea să ne însușim anumite învățăminte. Haret nu a avut un traseu politic facil și nici mandate ministeriale simple. Perioada istorică în care a trăit a fost, poate, una dintre cele mai zbuciumate, chiar sângeroase, epoca fiind marcată de Răscoala de la 1907, care, în bună măsură, i-a fost imputată de adversarii săi. Totuși, după cum avea să noteze, în 1935, Gheorghe Adamescu, în *Biografia lui Spiru Haret*, lupta dintre adversarii politici era în acea perioadă „puternică, dar dreaptă, pasională, dar obiectivă“ și era așa pentru că „niciodată nu se ajungea la atacuri personale“. În acest context, nu putem să nu recunoaștem valoarea intelectuală a simplului exercițiu de a urmări disputa dintre doi coloși cu fețe reci, dar suflete calde ai istoriei noastre: Spiru Haret și Titu Maiorescu. Cei doi s-au confruntat în Parlament pe *problema țărănească* și implicațiile acesteia pentru școală. Și totuși, cum să-l înfrunți public pe Titu Maiorescu, cel care, în urmă cu 34 de ani, în calitate de ministru, admisese ca tânărul de excepție Spiru C. Haret să plece la o bursă de studii în străinătate pentru a studia matematicile? Haret, poate cel mai greu încercat în acea perioadă (1908), fiindu-i atribuită responsabilitatea de a fi ispitit țărănimea cu știința de carte pentru a se ridica împotriva arendașilor, a demonstrat că măsurile sale au fost rezultatul unei bune cunoașteri a realităților din țară, a dat dovadă de realism, răbdare în aplicarea dispozițiilor adoptate, încredere în specialiștii și colaboratorii săi, detașare față de problemele false ale cotidianului, chiar dacă erau efervescente și, prin urmare, savurate de mulți actori din spațiul public. Nu în ultimul rând, prin atitudinea sa, Spiru C. Haret a demonstrat că un om de stat, dincolo sau chiar în contra opțiunilor individuale, trebuie să acționeze cu respect și responsabilitate și să își asume acele măsuri care, pe termen mediu și lung, conduc către echilibrul social. În acest context, Spiru C. Haret socotea că nu îi pot fi imputate consecințele efortului de a scoate țărănimea, prin educație, din „mizeria bizantină“[4] în care fusese aruncată de vechile orânduiri fanariote, chiar dacă acest demers ar fi putut să lezeze anumite interese.

Tot în categoria principiilor care se constituie în fundația fiecărui om de stat, demnă de menționat este solidaritatea politică a lui Dimitrie Sturdza[5] care, de fiecare dată când a deținut demnitatea de prim-ministru al României, a încredințat portofoliul de ministru al Instrucțiunei Publice lui Spiru Haret, în pofida reacțiilor politice, inclusiv a celor venite din propriul partid, Partidul Național Liberal, pe care, de altfel, îl prezida. Sturdza a înțeles complexitatea sectorului educației care, poate, mai mult decât orice alt domeniu, are nevoie de stabilitate pentru ca reforma să dea roade. Așa s-a întâmplat ca România, în acea perioadă de zbucium istoric, să aibă unul dintre cei mai longevivi miniștri ai Educației și una dintre cele mai profunde reforme. Această lecție, care ar putea fi esențializată prin afirmația: *investește cu grijă în educație atunci când țara trece prin perioade dificile*, lecție însușită și de alte popoare de-a lungul istoriei, ar trebui, poate, să fie mai atent analizată de noi astăzi, mai ales atunci când observăm că, în ultimii șase ani, am avut în fruntea Ministerului

4. „Adevărul“, 12 octombrie 1906, apud. Șerban Orăscu, p. 114.

5. Dimitrie Sturdza (1833–1914) om politic român, educat la Academia Mihăileană și în Germania, secretar personal al lui Alexandru Ioan Cuza și succesor al lui Ion Brătianu la conducerea Partidului Național Liberal (1892–1909). A îndeplinit mai multe funcții de demnitate publică printre care: ministrul Afacerilor Externe (1881–1885; 1895–1896; 1897–1899; 1901–1902; 1904; 1907–1908), ministrul Instrucțiunei Publice (1885–1888), ministrul Apărării Naționale (1901–1904), prim-ministru al României (1895–1896; 1897–1899; 1901–1904; 1907–1909).

Educației șase miniștri, iar frecvența schimbărilor a ajuns la un nivel la care sistemul și mai ales cadrele didactice – fără de care, spunea Spiru Haret, nu poți să faci reformă – , nu le mai pot urmări și înțelege.

Cititorul ar putea să ridice, în mod legitim, următoarea întrebare: *De ce această lucrare și de ce acum?* Răspunsul celor care au contribuit la readucerea la lumină a operelor lui Spiru C. Haret este simplu: *Societatea de astăzi are nevoie de Spiru C. Haret.* Este suficient să urmărim orice discurs politic/public despre educație și schimbare pentru a vedea cum numele și activitatea lui Haret sunt invocate. Dacă analizăm, însă, cu atenție modul în care se fac aceste invocări putem constata cu ușurință că am reușit în ultimele decenii să ne îndepărtăm de conținut, de adâncimea ideilor și faptelor sale, rezumându-ne doar la fructificarea – uneori chiar exploatarea – rezonanței numelui său. Haret joacă roluri diferite astăzi: *(a)* de legitimare simbolică a unor instituții care au decis că este just să-i poarte numele; *(b)* de legitimare a unor măsuri de reformă în domeniul educației sau, pur și simplu, *(c)* de comparare, de punere în contrast, a ceea ce s-a întâmplat în ultimele două decenii în societatea românească în raport cu alte perioade din istoria evoluției noastre, față de care, uneori, devenim nostalgici. Din păcate, nu foarte adesea se întâmplă să procedăm la valorizarea profundă și complexă a muncii lui Haret și integrarea acesteia în soluțiile pe care le formulăm la provocările prezentului. Mai rar se întâmplă să vedem opera lui Haret în ansamblul său, să ieșim din sectorul educație pentru a descoperi că, de fapt, pentru Haret, modernizarea educației nu era un scop în sine, ci doar un mijloc prin care societatea românească putea să se înscrie mai energic în drumul către echilibrul economic, cultural și moral de care orice națiune are nevoie pentru a prospera.

Acum nu este un moment întâmplător. Dacă facem apel la istorie, și nu doar la cea națională, atunci vom descoperi că progresul în educație – ca de altfel în orice alt domeniu – nu se măsoară în decenii, veacuri sau milenii, ci în *perioade de evoluție*, respectiv în *bucle de schimbare*. Acestea au durate diferite, dar cu tendința evidentă, marcată în ultimul secol, de consumare accelerată. Ele se caracterizează prin imprimarea unor măsuri sau direcții de dezvoltare, derularea acestora până la developarea propriilor limite, ceea ce va determina instaurarea insatisfacției și a îngrijorării în raport cu acel *prezent* și catalizarea procesului de identificare a unor noi măsuri și direcții de acțiune pentru un nou *viitor*.

România pe care *acum* o trăim se află, cel puțin în domeniul educației, la intersecția a două astfel de bucle de schimbare. După 1989, s-au înregistrat o serie de progrese importante. S-au identificat direcțiile de acțiune, transpuse în legi care au transformat profund structura școlii, modul de organizare și finanțare, conținuturile învățării, condiția socială a profesorilor, elevilor și studenților. Aplicarea acestor legi a produs efecte pozitive, dar și efecte adverse. Acum marcăm consumarea unei etape și căutăm noi căi. Dezbaterea publică despre o nouă schimbare în educație a crescut în intensitate în ultimii trei ani și a culminat anul acesta prin promovarea proiectului Legii Educației Naționale. Discuția nu s-a încheiat, însă. Ea va persista până când *soluțiile* vor ajunge să fie validate – sau nu – de sistem. Iar ciclul se va repeta.

Apariția, în acest moment, a lucrării *Operele lui Spiru C. Haret*, o mărturie-maraton despre interes public și responsabilitate, ar putea să contribuie la structurarea discuțiilor publice

despre educație și să cristalizeze, la un moment dat, unele opțiuni. Invit cititorul să descopere printre filele acestor volume universul de preocupări și idei ale lui Spiru Haret, înnobilat de principiile sale de viață. Invit cititorul ca, după parcurgerea acestor file, mai bine ancorat în istoria educației, să participe cu responsabilitate la modelarea viitorului *școalei* românești.

* * *

Demersul Editurii Comunicare.ro de a republica *Operele lui Spiru C. Haret* a început în urmă cu patru ani. El nu a fost simplu și încă nu s-a încheiat. Așa cum s-a întâmplat și în urmă cu 74 de ani, vor vedea lumina tiparului mai întâi volumele I-VI, urmând ca pe parcursul anului 2010 să fie publicate volumele VII-XI.

Ca întotdeauna, atunci când este vorba de a readuce în actualitate o piesă de colecție, este nevoie de oameni al căror efort nu se măsoară în mii de ore de muncă, ci doar în satisfacția misiunii îndeplinite. Lista este lungă, dar nu voi ezita să o parcurg.

Aprecierea noastră se îndreaptă cu prioritate către prof. univ. dr. Constantin Schifirneț, cadru didactic la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA), coordonatorul Școlii Doctorale din cadrul Facultății de Comunicare și Relații Publice, care a acceptat fără ezitare să îngrijească această ediție. De altfel, pentru cei care îl cunosc pe Profesorul Schifirneț, demersul său nu este o surpriză, domnia sa fiind unul dintre puținii cercetători români cu o bogată experiență în readucerea în actualitate a unor opere și autori români din secolul XIX și prima jumătate a secolului XX. Dintre cele 34 de ediții de opere îngrijite de el amintim: Marin Ștefănescu, *Filosofia românească*, Editura Historia (2008); C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, Editura Albatros (2005); A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, Editura Albatros (2005); Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I–V, Editura Albatros (2001–2003); Traian Brăileanu, *Sociologie generală*, Editura Albatros (2003); Traian Brăileanu, *Politica*, Editura Albatros (2003); D. Stăniloae, *Creștinism și națiune*, Editura Elion (2003); S. Mehedinți, *Poporul*, Editura Albatros (2002); G. Călinescu, *Cultură și națiune*, Editura Albatros (2002); M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Albatros (2002); C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, Editura Albatros (1999); A.D. Xenopol, *Națiunea română*, Editura Albatros (1999); A.D. Xenopol, *Românii și ungurii*, Editura Albatros (1999); M. Eminescu, *Națiunea română. Progres și moralitate*, Editura Albatros (1999); A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler*, Editura Albatros (1998); O. Goga, *Naționalism dezrobitor*, Editura Albatros (1998); Nichifor Crainic, *Puncte cardinale în haos*, Editura Albatros (1998); Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și românism*, Editura Albatros (1998), Aurel C. Popovici, *Stat și națiune*, Editura Albatros (1997), Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, Editura Albatros (1997); Mihail Ralea, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros (1997), C. Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc. Naționalismul*, Editura Albatros (1996). De altfel, pentru Constantin Schifirneț, proiectul pe care astăzi îl aducem în fața cititorilor nu este prima sa întâlnire cu viața și opera lui Spiru C. Haret. În 1992, Profesorul Schifirneț a publicat în *Academica* (septembrie, p. 21) articolul *Modernitate și reformă în viziunea lui*

Spiru Haret, iar în 2001 *Știință și sociologie în opera lui Spiru Haret*, studiu introductiv la Spiru Haret, *Mecanica socială* Editura 100+1 Gramar.

Tot în categoria eforturilor necuantificabile intră și munca realizată cu profesionalism și dăruire de Lucian Pricop, redactorul șef al Editurii Comunicare.ro, și echipa sa: Dan Flonta, Olga Machin și Cristian Lupeanu. Pentru această echipă, *Operele lui Spiru C. Haret* este unul dintre cele mai complexe proiecte, care le-a pus la încercare gradul de anduranță profesională. Este suficient să luăm în considerare numărul de pagini culese și redactate, imaginile reconstituite și grafica asociată celor 11 volume pentru a cuprinde doar câteva dintre motivele lor de neliniște din ultimii patru ani. Privind însă la rezultate, putem aprecia că echipa editorială Comunicare.ro și-a îndeplinit misiunea.

Un proiect de o asemenea amplitudine – și care nu este animat de o motivație comercială – are nevoie de o susținere financiară pe măsură. În acest sens, avem obligația morală de a mulțumi Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică (ANCS) care, ca urmare a avizului pozitiv al Comisiei pentru Subvenționarea Literaturii Tehnico-Științifice a Colegiului Consultativ pentru Cercetare-Dezvoltare și Inovare, a acordat SNSPA, respectiv Editurii Comunicare.ro, un grant în valoare de 40.000 lei, care acoperă 45% din costurile de editare a primelor șase volume din *Operele lui Spiru C. Haret*. Susținerea asigurată de ANCS a făcut fezabil, din punct de vedere financiar, proiectul de reeditare și, categoric, va permite unei mai largi categorii de cititori să (re)descopere și să aibă acces la opera lui Spiru C. Haret.

O idee nu apare dintr-o dată; o idee cristalizează într-un mediu încărcat de esența acelei idei. La fel s-a întâmplat și în cazul republicării operelor lui Spiru C. Haret. Îmi amintesc că apropierea mea de opera lui Spiru C. Haret a fost, în bună măsură, mijlocită de către prof. univ. dr. Andrei Marga, la acea vreme ministrul Educației. La îndemnul acestuia am petrecut mai multe zile în biblioteca Ministerului Educației Naționale, descoperind eforturile lui Haret de modernizare a *școalei* românești. De atunci am avut plăcerea de a purta o serie de discuții și de a participa la schimburi de idei pe marginea realizărilor științifice, culturale și politice ale lui Spiru C. Haret cu Ecaterina Andronescu, Cristian Adomniței, Anton Anton, Alina Bârgăoanu, Cezar Bîrzea, Adrian Curaj, Ion Chiciudean, Radu Mircea Damian, George Dincă, Paul Dobrescu, Nicolae Frigioiu, Grigore Georgiu, Radu Gologan, Bogdan Halic, Dumitru Iacob, Gerard Jităreanu, Mihai Korka, Mircea Malița, Nicolae Manolescu, Adrian Miroiu, Ioan Pânzaru, Sorin Popescu, Radu Purice, Mircea Regneală (care, de altfel, în calitate de director al Bibliotecii Centrale Universitare, a pus la dispoziția Editurii Comunicare.ro volumele originale publicate în 1935–1938), Constantin Schifirneț, Jan Sadlak, Melania Vergu, iar lista ar putea continua. De aici nu a mai fost decât un pas până la momentul *cristalizării* unei noi idei, respectiv momentul în care am propus *Colegiului de redacție* al Editurii Comunicare.ro să includă *Operele lui Spiru C. Haret* în programul său editorial. *Colegiul*, coordonat de prof. univ. dr. Paul Dobrescu, a aprobat.

* * *

Deși am parcurs un traseu important, nu cred că putem considera că suntem la capătul unui drum. În continuare cred că nu am descoperit și valorizat suficient patrimoniul cultural și intelectual al lui Spiru C. Haret. În continuare cred că, deși se bucură de respectul și aprecierea noastră, nu am reușit să transferăm, decât într-o foarte mică măsură, filonul de înțelepciune al lui Haret către publicul larg, transformându-l astfel într-un bun comun. În continuare cred că facem greșeala de a-l considera pe Haret numai reformatorul *școalei* românești când, de fapt, el a fost reformatorul societății românești, fiind în egală măsură preocupat de școală, de relațiile sociale dintre oameni, de istoria acestor relații, de producție și capitalul economic, de rolul investițiilor în dezvoltarea economică a țării, de reforma politică și morală a unei națiuni. Mărturii în acest sens sunt din abundență în jurul nostru. Astfel, cei care îl citesc cu atenție pe Haret pot descoperi, printre altele, o descriere amănunțită a modului în care excesele în domeniul financiar-bancar ar putea să arunce societatea într-o criză economică de tipul celei pe care noi o traversăm astăzi. Făcând trimitere la acest exemplu, nu pot să nu întreb câți economiști români au citit *Mecanica socială* publicată de Haret, la Paris, în 1910. Iar dacă răspunsul la această întrebare nu ne satisface, putem să mergem mai departe și să întrebăm câte universități din România îl prezintă pe Spiru C. Haret studenților săi ca pe un gânditor și creator de modele economice, sociale și politice.

Pe 17 decembrie 2012 vom comemora un secol de la trecerea în neființă a lui Spiru C. Haret. Cred că a sosit momentul ca *Opera* lui Haret să fie acum completată cu *Volumul XII*, început, probabil, de Gheorghe Adamescu, Petre Gârboviceanu și Gheorghe N. Costescu în urmă cu șapte decenii, dar niciodată finalizat. Cred că este datoria generației noastre să scriem despre *el*, dar mai ales despre *noi*, despre ceea ce *noi* am înțeles și ne-am însușit ca moștenire a *sa*[6].

Bibliografie:

Adamescu, Gheorghe, *Biografia lui Spiru Haret*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, București, Editura Cartea Românească (1935).

Biblioteca Gh. N. Costescu din Pucioasa, *Personalități ale orașului Pucioasa. Gheorghe N. Costescu. Inspector în Ministerul Educației și Culturii*, document intern, Pucioasa (2009).

Cummings, William K., *Instituții de învățământ. Un studiu comparativ asupra dezvoltării învățământului în Germania, Franța, Anglia, SUA, Japonia, Rusia*, traducere de Claudia Popa, prefață de Cezar Bîrzea, București, Editura Comunicare.ro (2007).

6. Programul editorial al Editurii *Comunicare.ro* cuprinde *Operele lui Spiru C. Haret*, Volumul XII, care urmează să fie publicat până în anul 2012. Pentru apariția acestui volum, Editura a lansat un apel către specialiști din domenii variate precum științele educației, matematică, astronomie, geologie, economie, filosofie, sociologie, istorie, politologie etc. Lista celor care doresc să contribuie la realizarea acestui volum este deschisă.

Hangiu, Ion, *Presa românească de la începuturi până în prezent. Dicționar cronologic 1790–2007. Vol. I: 1790–1916*, București, Editura Comunicare.ro (2009).

Haret, Spiru, *Mecanica socială*, traducere de Gabriela Adina Apostol, studiu introductiv de Constantin Schifirneț, Bucureşti, Editura 100+1 Gramar. (2001).

Joja, Athanase (coord.), *Dicționar Enciclopedic Român*. *Vol. I (A–C)*, Bucureşti, Editura Politică (1962).

Orăscu, Şerban, *Spiru Haret*, București, Editura Științifică și Enciclopedică (1976).

Manolache, Anghel și Pârnuță, Gheorghe (coord.), *Istoria învățământului din România. Vol. II (1821–1918)*, București, Editura Didactică și Pedagogică (1993).

Platon, Gheorghe (coord.), *Istoria Românilor. Vol. VII, Tom II. De la independență la Marea Unire (1878–1918),* București, Academia Română, Editura Enciclopedică (2003).

Schifirneț, Constantin, *Modernitate și reformă în viziunea lui Spiru Haret*, în *Academica*, septembrie (1992), p. 21.

Schifirneț, Constantin, *Știință și sociologie în opera lui Spiru Haret*, studiu introductiv la Spiru Haret, *Mecanica socială*, București, Editura 100+1 Gramar, pp. I–XXXII (2001).

Schifirneț, Constantin, *Sociologia românească modernă*, București, Editura Criterion Publishing (2009).

SPIRU HARET, REFORMATORUL SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Constantin Schifirneț

1. O viață închinată reformei

Personalitate emblematică a perioadei moderne românești, Spiru Haret este unul din marii creatori de instituții din România. Traseul său profesional se derulează sub semnul muncii continue și al rezultatelor pe măsură. Mediul de viață și de muncă și vremurile cuprinse de nevoia resimțită a unei reformări profunde a societății i-au fost favorabile deși i-au stat uneori în cale obstacole, mai ales din partea adversarilor.

După absolvirea studiilor universitare în țară cu bile albe[1], Haret obține o bursă, de studii în Franța, la concursul instituit de Titu Maiorescu ministrul Instrucțiunii Publice. Ajuns la Paris, el constată insuficienta sa pregătire matematică și se decide să își desăvârșească instruirea științifică, mai întâi prin licența în matematică susținută la 9 august 1875 și apoi prin licența în fizică obținută la 2 august 1876. La 30 ianuarie 1878 devine doctor în matematici cu lucrarea *Sur l'invariabilité des grands axes des orbites planétaires* (Despre invariabilitatea axelor mari ale orbitelor planetare), disertație care dezvoltă și corectează cercetările lui Pierre Simon Laplace, Joseph-Louis Lagrange și Siméon Denis Poisson asupra varietății axelor orbitelor planetare. Publicația „Analele Observatorului din Paris" a retipărit-o în anul 1885. Este primul român cu acest titlu științific obținut în capitala Franței, cu o teză de o reală însemnătate științifică[2].

Calitatea tezei de doctorat și aprecierile deosebit de elogioase ale unor matematicieni francezi, de pildă Henri Poincaré, erau motive suficiente pentru proaspătul doctor în matematici să rămână profesor la o universitate din Paris. Cum în întreaga sa viață s-a condus

1. Prezentarea etapelor importante din activitatea lui S. Haret include informații din studiile introductive semnate de Gh. Adamescu la volumele *Operele lui Spiru C. Haret*, Editura „Cartea Românească", f.a.

2. Matematicianul G. Țițeica, cel care a fost ales membru al Academiei Române în locul rămas vacant după dispariția lui Haret, scrie: „Problema tratată și rezultatul căpătat a produs în lumea științifică de pretutindeni o deosebită impresie. Puține teze de doctorat au fost primite așa de favorabil și au fost înscrise așa de repede în analele științei, ca teza lui Haret", G. Țițeica, Introducere la *Operele lui Spiru C. Haret* vol. X, Editura „Cartea Românească, f.a., p. VII.1. Prezentarea etapelor importante din activitatea lui S. Haret include informații din studiile introductive semnate de Gh. Adamescu la volumele *Operele lui Spiru C. Haret*, Editura „Cartea Românească", f.a.

după precepte morale foarte riguroase, tânărul Haret a decis să revină în România pentru a oferi cunoștințele și expertiza sa statului din ale cărui fonduri a putut să-și asigure cheltuielile, ca bursier, în Franța.

După întoarcerea în țară, în 1878 este numit profesor la catedra de mecanică rațională a Facultății de Științe de la Universitatea București. Concomitent a funcționat ca profesor la seminarul „Nifon Mitropolitul" din București, Școala de artilerie și geniu, Școala de poduri și șosele, Școala de ofițeri din București. Datoria de profesor a îndeplinit-o exemplar deși multe alte activități extrașcolare îl absorbeau până la epuizare. Vom discuta mai departe cum savantul și profesorul Haret s-a implicat în treburile publice fiindcă epoca îl solicita să-și pună cunoștințele și abilitățile în actele de modernizare a țării.

Competențele lui Haret nu au trecut neobservate de Ion Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, și de D. A. Sturdza, ambii interesați de evoluția tinerilor merituoși. În plus, Ion Brătianu l-a solicitat să devină profesor de matematici al celor trei fii ai săi. Aceste legături cu fruntașii liberali ar fi fost o premisă pentru înscrierea lui timpurie ca membru al Partidului Național Liberal. O va face mult mai târziu, deoarece s-a perceput ca un specialist, ca tehnocrat în limbajul de astăzi, fiind înclinat mai degrabă spre studiu și expertiză decât către viața politică.

Încă de la începuturile activității tânărul profesor primește din partea autorităților școlare misiuni de evaluare a activităților unor instituții de învățământ, prilej cu care se remarcă imediat ca un excelent profesionist în domeniul școlii. Conștient de necesitatea creării și funcționării cadrului instituțional modern în România, Haret nu refuză să îndeplinească și alte sarcini cum este cea de conservator al Muzeului de antichități sau de inginer hotarnic.

Dincolo de aceste ocupații, Haret s-a concentrat pe activitatea de studiere, evaluare, organizare și conducere a școlii, sacrificând munca științifică. El a înțeles că, în contextul societății românești, poate fi un important agent al reformelor structurale în învățământul românesc aflat în acel moment într-o febrilă căutare a căilor optime de modernizare reală. Mai mult, profesorul Haret a realizat că societatea, mai ales elitele, exprimau așteptări privind accelerarea procesului de sincronizare a școlii cu cerințele timpului dar și critici acerbe referitoare la starea învățământului românesc.

Încă de tânăr Haret a ocupat poziții importante în Ministerul Instrucțiunii Publice, pregătindu-se astfel pentru demnitatea ministerială. În anul 1882, este numit de ministrul Instrucțiunii publice V.A. Urechia, membru în consiliul permanent de instrucțiune. Ministrul următor, P. S. Aurelian, îl investește inspector general al școlilor la 3 aprilie 1883, poziție în care s-a ocupat de cunoașterea stărilor din școală, prin o varietate de modalități: vizite la școlile din țară, inspectarea activității corpului didactic, elaborarea de rapoarte despre problemele învățământului. În anul 1884, înaintează ministrului Instrucțiunii Publice Gh. Chițu *Raport general asupra învățământului secundar prezentat d-lui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor***.** Asupra acestei importante lucrări stăruim mai jos.

În evoluția sa, alături de calitățile sale incontestabile, a contat șansa susținerii ideilor și proiectelor lui de către unul din cei mai influenți oameni publici ai timpului, D.A Sturdza. Imediat după preluarea Ministerului Instrucțiunii Publice, D.A. Sturdza l-a numit secretar general, în februarie 1885.

La 2 martie 1889 se înscrie în Clubul liberal, iar în 1895 este ales deputat de Ilfov. Nu există prea multe informații despre activitatea sa ca deputat în intervalul 1895-1897. Se știe că a fost raportor al proiectelor depuse în parlament de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Petru Poni, în 1896.

După cum se vede, Haret a ajuns ministru nu din întâmplare sau ca un oarecare politician obligat de partidul său să ocupe o funcție. El avea deja o experiență de 15 ani în activitatea de cunoaștere și organizare a școlii, de elaborare de acte legislative și administrative. Spiru Haret a fost de trei ori ministru (1897-1899, 1901-1904, 1907-1910), fiind depășit, ca timp, doar de Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice în intervalele 1918-1919, 1922-1926, 1927-1928, 1933-1937. De durată au fost și ministeriatele la Instrucțiune Publică deținute de D.A. Sturdza (1885-1888) și Tache Ionescu (1891-1895). În perioada acestor ministeriate s-au adoptat principalele reforme în domeniu. Toți miniștrii învățământului românesc de după anul 1864 au stăruit în funcția civilizatorie a școlii.

La 3l martie 1897 Haret este desemnat ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor. În cei doi ani de ministeriat el pune în aplicare ideile gândite de el de-a lungul timpului ca specialist acreditat în domeniul învățământului. Trece prin parlament două legi fundamentale: a învățământului secundar și superior (1898) și a învățământului profesional (1899). În același răstimp s-a adoptat programa școlilor secundare, s-au elaborat regulamentele pentru toate treptele din sistemul de învățământ, au fost înființate școlile de adulți, grădinițele școlare, cantinele școlare, a apărut revista „Albina", a fost instituită medalia „Răsplata muncii" pentru învățământul primar.

Primul său ministeriat ia sfârșit la 11 aprilie 1899 odată cu demisia guvernului liberal prezidat de Dimitrie A. Sturdza.

După revenirea, în 14 februarie 1901, la conducerea Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, Haret a trebuit să repună în vigoare legea învățământului primar din 1896, legea învățământului secundar din 1898 și legea învățământului profesional din 1899, acte legislative anulate de guvernul P.P. Carp în 1900. În același timp a stabilit baza de calcul pentru micșorarea salariilor din cauza puternicei crize în care se afla țara la începutul secolului XX. Acest demers a fost etichetat „Curba lui Haret".

În ministeriatul din perioada 1901-1904 Haret a acționat pentru restructurarea sistemului de învățământ în raport cu cerințele procesului de modernizare a societății, care avea nevoie acută de forță de muncă instruită. Prin urmare, a înființat un număr mare de școli profesionale elementare și inferioare.

În ce privește organizarea învățământului secundar, a redus cursul liceului la trei ani, a păstrat trifurcarea liceului (secții distincte cu profil clasic, real sau modern), a desființat examenul de absolvire de la sfârșitul liceului, a stabilit ca înscrierea în facultate să se facă numai după trecerea unui examen de admitere.

În aceeași perioadă, Haret a trecut prin parlament două legi de o importanță deosebită: legea Casei Bisericii și Legea Casei de Economie a corpului didactic. După modelul legii Casei Școalelor, Legea Casei Bisericii a reglementat înființarea unei instituții de exercitare a supravegherii gospodăririi averii bisericii și așezămintelor religioase, precum și administrarea fondurilor prevăzute în bugetul statului pentru biserică. Cealaltă lege, a Casei de Economie a corpului didactic, prevedea înființarea unei organizații de depunere a economiilor cu scopul de a servi ca instituție de ajutor pentru cazurile de boală, de protecție pentru văduvele și orfanii membrilor săi, de susținere și de întemeiere a instituțiilor de educație pentru copiii corpului didactic, precum și orice alte stabilimente filantropice în folosul lor. Fondurile se obțineau prin cotizații permanente ale membrilor Casei, donații, serbări populare etc.

În toamna anului 1903, Haret a înaintat Regelui Carol I „Raport asupra activității ministerului de Instrucție", în care prezintă legile și alte acte normative despre școala în perioada 1 octombrie 1895 – 31 august 1903.

La 22 decembrie 1904 guvernul liberal condus de Dimitrie A. Sturdza demisionează. În perioada 1905-1906 fiind în opoziție, Haret renunță la stilul sobru al demnitarului și intervine impetuos în spațiul public pentru a explica ideile și deciziile sale ministeriale și pentru a afirma cu fermitate propria sa concepție nu doar despre învățământ, ci și despre gravele probleme ale societății românești, inclusiv chestiunea țărănească despre care vom discuta mai jos.

Haret avea nevoie de un organ de presă unde să poată apăra reformele sale de deciziile ministrului conservator al Instrucțiunii Publice M. Vlădescu. În acest scop a editat „Revista generală a învățământului" în luna mai 1905, cu sprijinul unui mare număr de cadre didactice.

Organizarea, în 1905, la București a Congresului corpului didactic primar i-a oferit ocazia fostului și viitorului ministru al Instrucțiunii de a prezenta, în discursul din 1 iulie 1905, noi argumente în demonstrarea oportunității aplicării legii învățământului primar prin care se prevedea că școala primară trebuie să funcționeze în aceleași condiții oriunde în teritoriu, în mediul urban și în mediul rural, dând astfel o replică neechivocă adversarilor săi conservatori care acționau pentru organizarea diferită a învățământului la sate de cel din orașe.

Fiindcă i s-au reproșat reducerile bugetare din 1901, Haret a decis să clarifice în lucrarea din 1906, *Pagini de istorie*, contextul real al măsurilor luate de guvernul liberal. Autorul amintește de situația financiară dezastruoasă a țării la începutul anului 1900, fapt care avea consecințe economice și politice, printre acestea numărându-se pericolul dependenței statului român de organizații financiare internaționale: „Controlul european! Adică o comisie de bancheri străini, care să ia în mână administrația finanțelor noastre, să reguleze veniturile, să supravegheze urmărirea impozitelor și să mărginească cheltuielile în felul și după conivența lor. Cu alte cuvinte, robia țării, impusă nu cu armele, după luptă vitejească, ci în chip rușinos, ca robia risipitorului fără minte, căzut pe mâna cămătarilor, care-i storc averea și-și bat și joc de dânsul"[3]. Nu este greu de observat cum se repetă ciclic, în perioade de criză, presiunea instituțiilor financiare internaționale asupra societății românești. Reducerile bugetare din anul 1901 au salvat creditul statului și astfel țara a scăpat de a fi în incapacitate de plată. Haret a demonstrat cu cifre cum, chiar în aceste împrejurări, veniturile cadrelor didactice erau mai mari decât în perioadele precedente, așa cum rezultă din analiza situației materiale a corpului didactic de la 1864 până în 1901.

La 12 martie 1907 se instalează guvernul liberal, iar Haret preia pentru a treia oară conducerea Ministerului Instrucțiunii Publice. Rămâne în această demnitate până la 28 decembrie 1910. Revenirea sa în poziția de ministru are loc în contextul răscoalelor țărănești din 1907. Primul său act a fost apelul din 14 martie 1907 adresat preoților și învățătorilor din sate, în care le cerea să acționeze pentru încetarea revoltelor: „Faceți să înceteze lupta între frați! Faceți-i să înțeleagă că cu jocul și cu arma nu se poate îndrepta țara, că, din contra, i se pregătește pieirea!"[4].

Deoarece acuzele de instigare a țăranilor la răscoală erau îndreptate către corpul didactic și corpul preoțesc din sate, Haret a declanșat o amplă anchetă la care au fost implicați inspectori și revizori, episcopi și protoierei, proprietari și arendași. El însuși a studiat rapoartele prefecților către ministrul de interne. Pentru fiecare județ a întocmit dosare voluminoase despre situația din timpul răscoalelor. A urmărit mersul proceselor intentate unui mare număr de preoți și învățători suspectați de instigare. În „Raport la Rege nr. 17116 din 13 august 1907 despre acțiunea preoților și învățătorilor rurali în timpul răscoalei din 1907" Haret exprimă

---

3. S. Haret, *Pagini de istorie*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, p. 163.

4. S. Haret, „Circulara din 14 martie 1907 către toți cucernicii preoți și către toți învățătorii din comunele rurale ca să ajute la potolirea spiritelor", în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, p. 25.

convingerea că ancheta „este în mod hotărâtor în favoarea preoților și a învățătorilor". Mai mult, supune spre semnare Regelui proiectele de decrete prin care se conferă medaliile „Răsplata Muncii pentru școală" și „Răsplata Muncii pentru biserică", acelor învățători și preoți, care, în timpul răscoalelor, și-au făcut datoria.

În perioada 1907-1910 ministrul Instrucțiunii Publice Haret a primit misiunea de a suplini lipsa temporară în 1907, 1908, 1909 și 1910, din cauza prelungitelor concedii de boală, a președintelui Consiliului de Miniștri, D. Sturdza, căpătând o autoritate incontestabilă în partid și în spațiul public.

Haret a reformat școala, și implicit societatea românească, nu ca politician, ci ca un reformator din poziția de specialist, dovedită cu prisosință în toate împrejurările. Ca ministru acorda atenția necesară oricărui detaliu fără a se mulțumi doar cu trasarea unor direcții generale, așa cum procedează un politician. El mai mult consilia pe alții decât să se fi lăsat consiliat. Fiecare decizie avea la bază o amănunțită documentare, după cum spune Gh. Adamescu, unul din colaboratorii săi. Ministrul redacta personal circularele și deciziile Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor. În plus, își făcea timp pentru a scrie învățătorilor ce îi trimiteau petiții. Ținea legătura direct cu țara prin audiențele acordate la minister dar și la propria locuință. Orice cerere era satisfăcută numai dacă era în acord cu legea, și nu ținea cont de apartenența politică a petenților. Din această cauză unii dintre membrii partidului său i-au devenit adversari.

Toate aceste inițiative dovedesc un comportament de demnitar preocupat de tot ce se petrece în domeniul său. Este aici și o probă de pasiune însuflețită pentru problemele școlii și ale societății. El nu rămâne în cercul strâmt al protipendadei politice și caută să cunoască România profundă, adică România rurală unde schimbarea de tip modern se producea destul de lent și fără efecte directe asupra populației țărănești.

Haret este exemplar ca om al dialogului, al dezbaterilor publice. A fost interesat de opiniile și ideile tuturor celor preocupați de schimbări structurale. Multe din deciziile sale aveau la bază lungi studii și dezbateri cu actorii sociali ai școlii. Peste tot pe unde a activat a lăsat amprenta puternicei sale personalități dând astfel sens concret lucrului cu temeinicie făcut.

În afara de apetența lui pentru dialog direct cu învățătorii, recunoaștem în conduita lui Haret expresia unei administrații ineficiente, din cauza căreia ministrul trebuia să urmărească aplicarea întocmai a tuturor deciziilor.

Deși ocupat cu treburile de stat, Haret nu a neglijat statutul de om de știință. În 1886, a fost propus ca membru activ Academiei Române, dar a fost acceptat abia la 31 martie 1892. Fără a se cunoaște motivele, Haret nu a ținut discursul de recepție anunțat la 29 mai 1892 („Despre influența științelor pozitive asupra dezvoltării condițiilor vieții moderne"). Haret a prezentat, în ședințele Academiei Române, comunicările: „Despre accelerațiunea seculară a mișcării medii a Lunii", 4 aprilie 1889; „Considerațiuni relative la studiul experimental al mișcării apei în canalele descoperite și la constituțiunea intimă a fluidelor", 19 martie 1882; „Teorema ariilor în mișcarea sistemelor materiale", 17 octombrie 1894; „Notă asupra poporațiunii României", 6 iunie 1903; „Observațiuni științifice", 7 octombrie 1905; „Meteorul de la 29 noiembrie 1911", 2 decembrie 1911; „Pata ce mare roșie de pe planeta Jupiter", 1912; „Henri Poincaré", 9 noiembrie 1912.

Haret a elaborat două rapoarte asupra unor cărți propuse pentru premiere de către Academia Română: „Raport despre cartea *Contribuțiuni la munca pentru ridicarea poporului* de Sp. Popescu, prezentată la Academie pentru premiul Adamachi, 1905; „Raport despre aeroplanul Vlaicu prezentată la Academie pentru premiul Lazăr", 1912.

În 1910 îi apare *Mécanique Sociale*, prima lucrare românească de analiză sistematică și coerentă a societății, pe baza unor analogii matematice între legile mecanicii și legile cărora le sunt supuse fenomenele sociale. G. Țițeica o așează, calitativ, pe același plan cu teza de doctorat a lui Haret: „singura lucrare, care prin proporțiile și însemnătatea ei stă cu cinste alături de teza de doctorat e, fără îndoială, *Mecanica socială*“ [5].

Recunoscându-i-se valoarea cercetărilor în matematică, în anul 1976, cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la nașterea lui, Uniunea Internațională a Astronomilor a dat numele Haret unui crater de pe fața invizibilă de pe pământ a Lunii.

După o viață profesională și publică trepidantă, Haret se pensionează în ziua de 1 aprilie 1911, renunțând la cariera universitară înainte de termenul fixat de lege, așa cum a procedat și T. Maiorescu. O boală nemiloasă îl măcina, însă mai mult decât suferința fizică l-au afectat atacurile venite din partea adversarilor. Este conștient de efectele produse de unele dintre actele sale, ceea ce îl face să spună în cuvântul ținut la banchetul organizat în onoarea sa în 12 decembrie 1911: „Nimeni nu poate să facă binele fără să nu aibă și suferințe pentru aceasta“.

A contat în decizia sa poate și gestul său, considerat jignitor de presă și de către unii politicieni, de a-i fi reproșat lui Maiorescu că demisia acestuia, în 28 septembrie 1909, din funcția de membru asesor al Comisiei de judecată a corpului didactic secundar și superior ar fi fost un refuz de serviciu, din care cauză venerabilul gânditor și profesor și-a dat demisia din învățământ în 23 octombrie 1909, înainte de pensionarea sa la termenul legal de 15 februarie 1910, când ar fi împlinit 70 de ani.

Deși bolnav incurabil, Haret a continuat să fie prezent în spațiul public și astfel a sprijinit cu prestigiul său înființarea, în 1912, a Ligii Deșteptarea, pentru ajutorarea muncitorimii. Haret a publicat un apel în care a arătat scopul asociației și a editat revista „Liga Deșteptarea“. În același răstimp a înființat „Banca Viticolă“, el însuși fiind proprietarul viei de la Valea Călugărească.

În testamentul datat 8 ianuarie 1910 scrie: „Plec din lume cu mulțumirea că nu am pierdut vremea și că mi-am îndeplinit datoriile atât pe cât puteam să mi le îndeplinesc în împrejurările în care am trăit și în marginea puterilor mele fizice și intelectuale. Aceasta să fie și mângâierea acelora care m-au iubit și care vor rămânea după mine“.

În ziua de 17 decembrie 1912 se stinge din viață.

2. Școala în societatea modernității tendențiale

Una din marile reforme din epoca lui Alexandru Ioan Cuza a fost adoptarea Legii instrucțiunii publice din 1864 și, timp de mai mult de trei decenii, școala în România a funcționat în temeiul ei. În anii’80 și ’90 ai secolului al XIX-lea, apar proiecte de legi, se editează lucrări despre școală și învățământ, au loc dispute cu referire la concepția, metodele și principiile școlare.[6] Chestiunea principală era asigurarea unei orientări realist-pragmatice

5. G. Țițeica, Introducere la *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. X, ed. cit., p. VIII.

6. Ștefan Bârsănescu, Florela Bârsănescu, *Educația, învățământul, gândirea pedagogică în România*. *Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

în educație și instrucție, depășirea condiției școlii de instituție ce pregătea tinerii numai pentru profesii bugetofore.

Fără îndoială, școala a fost o instituție fundamentală în ridicarea nivelului de instruire și de educare a tuturor națiunilor. Elitele moderne au fost create de școală. După Unirea din 1859 și după câștigarea independenței în 1877, Regatul român trebuia să devină centrul de iradiere a culturii naționale către românii de pretutindeni. Modalitatea fundamentală de formare și educare a conștiinței naționale a fost școala, instituția prin care se afirmă și se dezvoltă burghezia națională. De aceea reforma învățământului a fost o prioritate pentru toți miniștrii învățământului din Regatul României. Să recunoaștem rolul excepțional al burgheziei în susținerea dezvoltării instituției școlare ca motor al evoluției sociale și culturale moderne. Totuși modernizarea societății românești nu s-a produs de către burghezia autohtonă întrucât aceasta era destul de fragilă. În România învățământul a fost o cale de formare a burgheziei naționale și a elitelor moderne.

Evoluția modernă în România a avut loc în mod diferit față de modernitatea occidentală, unde dezvoltarea economică de tip capitalist a impus burghezia ca forța socială dominantă în societate, clasă socială care a edificat un cadru instituțional concordant cu valorile ei.

Procesele de modernizare românească pot fi descrise prin noțiunea „modernitate tendențială", prin care desemnăm actul de dezvoltare modernă în direcție inversă față de modernitatea clasică, recte occidentală. Modernitatea românească este tendențială fiindcă modernizarea s-a produs prin înlocuirea vechilor instituții, feudale, cu instituții preluate din Occident într-un context socio-economic agrar și rural.

Modernitatea românească s-a produs de sus în jos, de la grupurile conducătoare, care au aderat la valorile moderne, către toate celelalte grupuri sociale. S-a creat organismul instituțional politic și juridic modern, necesar în susținerea spiritului național, în lipsa unei baze economice de tip capitalist. Modernitatea, în cazul românesc, este cadrul și elementul de susținere a naționalului, dar nu prin baza economică, care ar fi trebuit să fie temei al afirmării statului național, ci ca tendință, ca ideal de atins în afirmarea națiunii. Modernitatea este mai mult o aspirație, un țel de atins dar niciodată pe deplin realizat. Prin urmare, modernitatea răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală. De aceea ea este o modernitate predominant mozaicată, nestructurată sub o formă dominantă clară. Din cauza insuficienței sau inexistenței resurselor de modernizare în interior (resurse ideologice, economice, administrative, financiare etc.) modernitatea tendențială este o formă asimptotică de modernizare, care niciodată nu ajunge la specificațiile modernității, oricât de mult ar părea că se apropie. Modernitatea, fiind starea tendențială a societății, nu se instituie ca o certitudine la toate palierele organismului social fiindcă ea este inconsistentă și se manifestă inegal pe diferite domenii[7].

Ideea unui model de dezvoltare ce ar trebui urmat de alte țări s-a dovedit neproductivă întrucât „nimic nu este atât de înrădăcinat în particularitățile istorice cum sunt instituțiile și actorii politici" [8].

Conceptul de modernitate tendențială este util în explicarea ideilor și acțiunilor întreprinse de Spiru Haret. Autorul *Mecanicii sociale* abordează, ca orice autentic intelectual,

---

7. Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, Comunicare.ro., București, p. 205; Idem, „Modernitatea tendențială", *Sociologie Românească*, II, 4, 2009.

8. Manuel Castells, *Le pouvoir de l'identité*, Traduit de l'anglais par Paul Chemla, Fayard, Paris, 1999, p. 377.

problematica dezvoltării sociale şi economice din unghiul finalităţii morale. Modernizarea societăţii româneşti este benefică numai dacă produce mutaţii în conduita şi gândirea morală individuală şi colectivă. Iată ce spunea în articolul „Constatări triste“, publicat în „Revista generală a învăţământului“ din octombrie 1906: „ Pe noi ne încântă strălucirea exterioară, mulţimea palatelor clădite şi lungimea şinelor de fier care străbat ţara; nu băgăm însă de seamă că lăsăm neatins fondul moral care forma temelia mizeriei bizantine, împlântată la noi de infamul regim fanariot. Dar tocmai aceasta este principala, unica reformă care trebuie făcută, ca să avem dreptul a vorbi de repedea noastră intrare în lumea civilizată. Drumuri de fier şi palate se construesc în centrul Africei; dar pe câtă vreme va înflori acolo domnia celui mai tare, celui mai şiret sau celui mai neruşinat, nu va putea fi vorba de civilizaţia continentului negru“[9]. Efectele derivate din insuficienta modernizare în toate componentele societăţii erau atât de evidente încât nu este surprinzătoare asemănarea izbitoare a ideilor liberalului Haret cu ideile maioresciene şi, mai ales, cu rigoarea eminesciană.

Despre Spiru Haret se spune că este omul şcolii, ctitorul şcolii româneşti, reducând astfel personalitatea lui la o singură dimensiune. Într-adevăr Haret a reformat învăţământul românesc iar unele dintre ideile sale continuă să stăruie până astăzi. Se neglijează însă faptul că Spiru Haret este, în realitate, un reformator al societăţii româneşti. El a intuit, la fel cum au gândit Cuza, Kogălniceanu, Maiorescu şi Eminescu, că o societate predominant agrară şi ţărănească trebuie modernizată din interiorul ei, punând în mişcare fondul său de către instituţii adecvate. Una dintre aceste instituţii este şcoala, pe care Haret o concepe ca mijloc fundamental al unor transformări în mediul ţărănesc. Nu doctrina liberală l-a condus spre ideea schimbării moderne, ci viziunea sa despre mersul modernizării în România l-a condus spre liberalism.

3. Reforma învăţământului românesc

Reforma şcolară a lui S. Haret a adaptat principiile învăţământului modern la noile trebuinţe ale ţării rezultate din noua etapă, cea a modernităţii. Haret a conceput şcoala ca intrinsecă evoluţiei societăţii, şi din această perspectivă a elaborat, pentru contextul românesc, un program de construcţie instituţională în care cultura şi educaţia devansează economicul.

Reformele lui Haret pun în relief efortul unui european de a clădi instituţional o civilizaţie europeană într-o ţară europeană cu un anumit ritm al evoluţiei istorice. Savantul cu contribuţii ştiinţifice apreciate în ţări cu tradiţie în domeniu a oferit, prin opera sa ştiinţifică şi acţiunea politică şi legislativă, un model de explicare a modernizării societăţii româneşti.

Nucleul doctrinei haretiste se conturează în *Raport general asupra învăţământului secundar prezentat d-lui ministru al Instrucţiunii Publice şi Cultelor*, lucrare redactată la vârsta de 33 ani, în 1884, în calitate de inspector general al Ministerului Instrucţiunii Publice şi Cultelor.

Aşa cum scrie Gh. Adamescu, mare parte din ideile din *Raportul* din 1884 se regăsesc în proiectele de legi pentru construcţia localurilor de şcoli primare (publicate în 1889) şi în cele cuprinse în proiectul de reformă a învăţământului, prezentat de D. A. Sturdza (1886), la

9. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, p. 278.

care Haret colaborase în calitate de secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor[10]. Mai mult decât atât, spiritul modern al *Raportului* îl întâlnim în toată opera sa legislativă și în toate actele sale privind reforma școlară. Când a ajuns ministrul Instrucțiunii, în 1897, Haret avea deja programul de reformă elaborat încă din 1884.

Considerăm *Raportul*, insuficient studiat de exegeții haretieni, o lucrare fundamentală a științelor sociale românești prin analiza societății în toate dimensiunile ei, cu accent, se înțelege de la sine, pe instituția școlară. Școala se instituie în cadru de referință al principalelor probleme sociale, culturale, naționale și economice dintr-o societate înscrisă pe calea schimbărilor moderne.

Haret constată în *Raport*, pe linie junimistă, adoptarea unui sistem de învățământ din alte culturi și civilizații, fără a avea o bază doctrinară românească: „Pentru a răspunde cu claritate, trebuie să ne aruncăm ochii un moment asupra dezvoltării istorice a doctrinelor educațiunii în țările unde originile acestei dezvoltări se urcă la sute de ani înapoi, și de la care noi am împrumutat întocmai sistemul nostru de învățământ, fără a pune mai nimic de la noi; întocmai ca un popor care, sosit mai târziu în cercul lumii civilizate, a trebuit să ne grăbim a profita de experiența altora, fără a putea adăugi rezultatele proprei noastre experiențe, ce ne lipseau“[11].

Organizarea și conducerea școlii înseamnă, mai întâi, definirea trebuințelor și mijloacelor umane și financiare dintr-un stat, elaborarea unui plan general de stabilire a locului pe care trebuie să-l ocupe fiecare tip de școală în sistemul de învățământ: „Școlile unui stat formează un corp organizat, în care fiecare organ are funcția sa deosebită, toate împreună conlucrând la buna stare a organismului întreg“ [12].

Haret gândește politica școlară pe ceea ce s-ar numi astăzi principiile managementului. Orice reformă nu poate fi decât globală și ea se face numai în temeiul unui plan de dezvoltare a școlii într-un context social: „Alcătuirea acestui plan general este partea cea mai grea și mai delicată în confecțiunea legislațiunii școlare; ea cere, pe lângă altele, o cunoștință aprofundată de trebuințele actuale și viitoare ale țării, cum și de mijloacele de care dispune ea, și care sunt de natură foarte diversă și foarte greu de apreciat, când e vorba de școli“ [13]. El a gândit reforma în spiritul managementului proiectelor, fiind orientat de principiul controlului foarte riguros asupra utilizării resurselor, destul de limitate, destinate școlii.

Inspectorul general al Ministerului Instrucțiunii Publice relevă o situație ciudată în ce privește aplicarea Legii generale a Instrucțiunii din 5 decembrie 1864, o lege „foarte liberală“, dar neaplicată riguros. Deși neabolită în mod formal, în realitate legea a fost desființată: „unele părți s-au lăsat pur și simplu neaplicate, ba chiar fără încercare de a se aplica“. S-au folosit numeroase tertipuri pentru a nu respecta prevederile ei, o demonstrație în plus a discrepanței dintre reglementarea juridică și cadrul social, cultural și național: „s-au creat școli prin simplă măsură bugetară, și s-a văzut atunci acest lucru extraordinar: școli care singure nu știau scopul pentru care sunt create, altfel decât prin numele sub care figurau în buget.“[14]. Haret oferă o explicație pertinentă actelor de modernizare în învățământ. Aplicarea legii din 1864 nu a pătruns în profunzimea procesului de reformă a școlii. Modernitatea

---

10. Gh. Adamescu, *Introducere* la *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. V.

11. Spiru C. Haret, *Raport general asupra învățământului secundar prezentat d-lui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor*, București, 1884, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 5.

12. *Ibidem*, p. 8.

13. *Ibidem.*

14. *Ibidem*, p. 9-10.

exista doar ca tendință și nicidecum ca dimensiune dominantă a școlii. Precaritatea reformei școlare se referă la lipsa regulamentelor de aplicare a Legii Instrucțiunii publice din 1864, de pildă, regulamentul pentru concursurile la catedrele universitare, iar alte regulamente s-au făcut „în flagrantă opoziție cu legea; spre exemplu, regulamentul de ordine și disciplină pentru licee […]. Cu modul acesta de multe ori același lucru se vede regulamentat în două sau trei feluri, spre marea bucurie a celor care au avut trebuință a-și modifica purtarea după trebuințele momentului". O excelentă idee este cea cu privire la derogările de la lege de către directori sau consilii școlare, derogări invocate după un timp de aceiași ca fiind tradiții: „astăzi sunt invocate sub numele de *tradițiuni,* contra și a legii, și a regulamentelor, și a bunului simț"[15].

Reforma școlii avea loc într-o societate în care, după recensământul general al populației din anul 1899, procentul total al analfabeților era de 78%, iar pentru populația rurală de 84%. Acesta a fost rezultatul, după 35 de ani, de funcționare a școlii în virtutea instituirii învățământului primar obligatoriu de către legea instrucțiunii din 1864. Prevederea legală asupra obligativității învățământului primar nu a fost aplicată pentru toți copii din cauza numărului nesatisfăctor de învățători și de clădiri școlare. Din datele aceluiași recensemânt reiese că pentru instruirea celor 686.054 copii în vârstă de școală era nevoie de 8500 învățători față de cei 4429 învățători care funcționau în acel moment pentru 354.000 copii – o dovadă în plus a crizei acute de personal calificat pentru școala primară.

Încă din anul 1884, Haret concepe reforma școlară ca act de adoptare a unei legislații sistematice complete și omogene, prin modificarea radicală a legii din 1864 și anularea tuturor regulamentelor și circularelor întocmite în baza acestei legi: „Cu aceasta nu înțeleg ca să se refacă din nou tot edificiul învățământului nostru. Din contra, va trebui să se evite cât se va putea mai mult a se aduce o nouă perturbare în mersul lucrurilor, prin desființare de instituțiuni existente și crearea altora nouă. Ceea ce cer este a se armoniza legislațiunea școlilor, și pentru a ajunge acolo sunt silit a reclama suprimarea a tot ce a contribuit la producerea anarhiei actuale"[16]. Este necesar să precizăm că Haret se referă la anarhia din învățământ generată de lipsa de unitate în sistemul legislativ.

În același *Raport* Haret afirmă rolul fundamental al corpului didactic în reformarea școlii, idee regăsită apoi în toate actele sale ministeriale. Chestiunea personalului didactic „este tot așa de importantă, dacă nu chiar mai importantă decât a programelor; căci un bun profesor cu o programă mediocră dă tot mai bune rezultate decât un profesor mediocru cu cea mai bună programă"[17].

Viitorul ministru suprinde un fenomen specific pentru orice perioadă de tranziție. Modernizarea școlii s-a făcut cu stocul de forță de muncă existent, admițându-se suplinitori, – unii dintre ei neavând vârsta de 18 ani, cu cunoștințe insuficente –, fără a li se impune măcar trecerea formală printr-un examen. Mai bine de 23% din catedrele de gimnazii și licee erau suplinite[18]. De aceea el afirmă că sunt necesare programele pentru corpul didactic deoarece „personalul nostru didactic s-a format singur pe sine, și tradițiunile didactice nu există în școlile noastre"[19].

---

15. *Ibidem*, p. 10
16. *Ibidem*, p. 11
17. *Ibidem*, p. 20-21.
18. *Ibidem*, p. 31.
19. *Ibidem*, p. 74.

Haret dezvăluie preocuparea exclusivă a întregului nostru învățământ pentru instrucție, în dauna educației. Accentul este pus numai pe însușirea unui mare volum de cunoștințe, fără a se lua în seamă formarea conștiinței civice: „Se poate prea bine concepe un bun cetățean și părinte de familie care nu știe istoria coifului lui Alexandru cel Mare; însă cineva care nu va avea iubire de familie și de țară, onestitate, curaj civic și militar, abnegațiune, simț de dreptate, activitate, energie, nu e cu putință a fi cetățean folositor; din contra, va fi mai mult decât un ignorant o piedică, dacă nu un pericol pentru țara și familia lui“[20].

Spirit pozitiv, cunoscător al învățământului românesc, Haret este conștient de caracterul utopic al oricărei acțiuni de a transforma deodată întregul învățământ, fiindcă îi lipsesc mijloacele necesare pentru atingerea acestui obiectiv. Principiul reformei școlare este axat pe concentrarea tuturor mijloacelor pentru a forma personalul necesar și un tip modern de școală[21].

Haret oferă un exemplu de schimbare a formei cu păstrarea fondului vechi, o dovadă în plus a modernității tendențiale. Decizia înființării școlilor reale a fost aplicată nu prin crearea de școli reale adecvate, ci prin acordarea titlului de școli reale mai multor gimnazii nefuncționale: „de aceea se văzură câteva din gimnaziile acelea începând a purta numele de reale, fără ca în realitate să se fi adus altă schimbare vechii stări de lucruri decât suprimarea din programe a limbei latine și elene, și introducerea celei germane . Încolo, și localurile, și personalul, și metodele rămâneau tot ca mai înainte“[22].

La fel ca Maiorescu, cere un studiu aprofundat al școlilor reale: „trebuie o organizare studiată pe deplin, întinzându-se la toate detaliile și nelăsând nimic întâmplării; altminteri gimnaziile reale nu vor fi decât un element de slăbire a învățământului în genere, și mai prudent ar fi a le suprima sau transforma chiar de pe acum iar în gimnazii clasice“[23].

Haret își exprimă o viziune optimistă față de evoluția școlii românești întrucât: „Dispunem de câteva elemente, din nenorocire nu multe, care vor fi foarte prețioase în lucrarea de organizare și de sistematizare“. Cauza stării de lucruri din învățământ este „lipsa de sistemă și de perseverență. Când vom face ca legile, regulamentele, programele și ordinele ministeriale să fie de acord unele cu altele, vom fi făcut mai jumătate din treabă. Pentru rest, am speranța că nu ne va lipsi nici capacitatea, nici tragerea de inimă“[24].

Citind acest *Raport* parcă îl citești pe Eminescu, și el la rându-i revizor școlar pentru un timp. Poetul supune unei analize profunde o realitate socială, cea a școlii românești pe care și Haret o studiază dar o și reformează.

Nu putem trece peste situația, bizară într-un anume fel, că în 6 martie 1885 Academia Română refuză premierea *Raportului general anual asupra învățământului* din cauza raportului negativ al lui B. P. Hasdeu, care îl apreciază „având o actualitate prea încărcată“ și un ton „critic“, judecată contrastantă cu aprecierea secretarului permanent al Academiei Române, D.A. Sturdza[25].

---

20. *Ibidem*, p. 109
21. *Ibidem*, p. 140
22. *Ibidem*, p. 144
23. *Ibidem*, p. 146
24. *Ibidem*, p. 177
25. „Dacă vreodată am simțit o mare bucurie sufletească, aceasta a fost la citirea *Raportului* d-tale. Ai pus nu numai mâna pe rană, dar ai pus-o în cunoștință de cauză și cu tăria unui medic care știe ce face și care știe ce face cu iubire și durere de inimă“, îi scria, în 21 decembrie 1884, Dim. A. Sturdza.

4. Învățământul, fundament al dezvoltării naționale

Viziunea haretistă despre școală exprimă un mod original de a concepe schimbarea socială într-o țară în curs de modernizare. Haret însuși este un exemplu elocvent cum intelectualul instruit și educat în spiritul celor mai înalte standarde ale timpului realizează cerințe ale progresului generat de și într-o comunitate națională.

În viziunea lui Haret, școala devine fundament al schimbărilor moderne în România, ea preluând într-o anumită măsură roluri de dezvoltare ce aparțin altor segmente ale societății. Haret a demonstrat capacitatea statului român de modernizare a școlii numai cu forțe materiale și umane românești: „căci un popor care nu găsește în sine însuși toate elementele necesare propriei sale dezvoltări nici nu merită acest nume“[26].

Prin reformele sale, Spiru Haret a urmărit ralierea societății românești predominant agrare și țărănești la cerințele economiei de tip burghez, la normele europene de organizare și administrație a instituțiilor.

Școala este investită de către Haret cu misiunea de a forma la elevi deprinderi specifice unei vieți profesionale diferite de cea tradițională agrară. În plus, școala are menirea de a forma conștiința despre drepturile și obligațiile cetățenești într-un stat democratic constituțional. Spiru Haret a conceput educația și instrucția populației ca factori principali de transmitere a cunoștințelor de bază și de formare a abilităților necesare în activitățile practice, în special în acelea specifice mediului agricol.

Haret se interferează, în unele dintre ideile sale, cu concepția maioresciană despre învățământ, pe care o dezvoltă în unele laturi. El a înfăptuit cerința maioresciană și eminesciană de a prelua forme reale ale civilizației moderne din Occident și nu surogatele acesteia sau imitația unor forme secunde. Structurile instituționale adoptate din exterior nu răspundeau nevoilor reale ale contextului în care ele încercau să funcționeze, situație subliniată de el: „Este un lucru evident și recunoscut de toată lumea, că diversele pături ale societății românești nu au fost atinse în mod egal de binefacerile noii stări de lucruri, inaugurată mai cu seamă prin mișcarea de la 1848“[27], iar în altă parte scrie că una dintre cauzele disfuncționalității evoluției sociale și economice din România este „lipsa unei relații intime constante și active, între cei care dau impulsul și cei care trebuie să-l primească“[28], adică între agenții modernizării și grupurile care trăiesc efectele modernizării nu a existat o comunitate de interese și de aspirații.

La fel ca Maiorescu, Haret crede că învățământul din România este orientat prioritar către latura sa teoretică, văduvind elevii de formarea deprinderilor pentru activități practice: „Pretutindeni se cere ca profesorii să nu facă apel la memoria școlarilor decât atunci când raționamentul nu-i poate ține locul. Peste tot se impune a se face aplicațiuni și a se dezbrăca învățământul cât mai mult posibil de caracterul abstract și pur teoretic“[29].

Învățământul este un factor al dezvoltării economice, fiind un stimul al acesteia. Critica și acțiunea lui Haret de înlăturare a orientării școlii către o educație abstractă aveau ca scop demonstrarea oportunității învățământului profesional care trebuie „mai mult să preceadă

26. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 209-210.
27. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, p. 328.
28. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, p. 313.
29. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 312.

decât să urmeze mișcarea economică“[30], și, în consecință, statului îi revine obligația organizării rețelei de școli profesionale. Modul cum el concepe învățământul profesional este încă un argument al opțiunii pentru soluții adecvate contextului național.

Trei scopuri urmărește învățământul într-o societate: să formeze buni cetățeni, să dea elevilor un fond de cunoștințe generale necesare în viață, să pregătească profesioniști pentru toate domeniile societății[31]. Haret scrie că școala este „unul dintre instrumentele de acțiune socială cele mai puternice, prin faptul că efectele ei se simt în toate părțile țării și în toate straturile societății. Ea poate face servicii însemnate chiar în unele direcțiuni, care la prima vedere nu s-ar părea că intră în domeniul său“[32].

Pentru demnitarul Haret, o chestiune esențială pentru o țară în curs de modernizare rămâne gestionarea mijloacelor financiare alocate învățământului secundar. România era singura țară din lume în care învățământul secundar era integral gratuit. Cum chestiunea mijloacelor financiare era foarte serioasă, Haret atrăgea atenția asupra imposibilității ca statul să poată susține financiar o creștere continuă a numărului școlilor secundare. Aceste școli puteau funcționa numai în măsură în care satisfăceau anumite trebuințe ale societății, și în nici un caz pentru a scoate absolvenți fără nici o perspectivă în a găsi un loc de muncă, fiindcă efectul ar fi dezastruos: „s-ar crea o sumă de oameni declasați, spre nenorocirea lor și spre primejduirea rânduielii țării“[33].

În același spirit, Haret pledează pentru o politică școlară echilibrată încât numărul școlilor secundare să nu crească peste măsură: „Nu trebuie ca toată tinerimea țării să fie exclusiv bacalaureată, tot așa precum nu trebuie ca toți tinerii să fie seminariști, sau militari, sau profesori, sau ingineri“[34]. El surprinde o realitate întâlnită de-a lungul perioadei de modernizare a României, anume orientarea masivă a societății către profesii liberale sau neproductive, în dauna unor sectoare cu mari oportunități de forță de muncă, fapt care ar conduce la „riscul de a umplea țara cu oameni inutili și pentru țară și pentru dânșii, pe când atâtea alte cariere, unde se cer mulți lucrători, rămân în părăsire“. Pentru că învățământul secundar era gratuit a existat mentalitatea că toți absolvenții cursului primar ar fi îndrituiți să frecventeze liceul. Haret crede că numai o selecție printr-un examen de admitere se poate accede în școala secundară: „În alte țări selecțiunea această se face prin faptul că învățământul secundar e plătit: aceasta este selecțiunea făcută după avere. La noi, mijlocul acesta de alegere nu există și bine este că nu există; dar, în lipsa lui trebuie să se găsească un altul, care nu poate fi decât selecțiunea după capacitate, cea mai dreaptă și mai liberală din toate“[35].

În Circulara nr. 62151 din 29 septembrie 1898, ministrul Haret enunță măsurile luate cu privire la funcționarea școlilor secundare cu clase limitate ca număr, ocupate de școlari selecționați printr-un examen, și cu cheltuieli de la buget[36]. Se aduc argumente pentru noua restructurare a învățământului secundar, și amintește că o bună parte din fondurile acordate liceelor și gimnaziilor trebuie orientate către învățământul industrial și profesional: „e cert

30. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 384.

31. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 207.

32. Spiru C. Haret, *Raport adresat M. S. Regelui asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 210.

33. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, ed.cit., p. 254.

34. *Ibidem*, p. 255.

35. *Ibidem*.

36. *Ibidem*, p. 295.

că învățământul nostru secundar costă cel puțin de trei ori mai mult decât trebuie, după nevoile țării și după dezvoltarea ce o are învățământul primar. Învățământul profesional și industrial s-ar putea crea și susține întreg numai cu prisosul de fonduri consacrate învățământului secundar“[37].

Haret concepe reforma școlară conform situațiilor reale asociate grupurilor sociale de la baza societății, deoarece schimbările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au produs doar la nivelul elitelor, ceea ce înseamnă o modernizare parțială și limitată. Programul său țintește clasele numeroase: „Păturile de jos ale poporului sunt acelea care au cu deosebire trebuință de solicitudinea noastră. Ele sunt acelea care au beneficiat mai puțin de lucrarea de transformare din ultimele decenii; și aceasta este natural, deoarece mișcarea, venită de sus în jos, are trebuință de timp mai lung până să se comunice masei“[38]. Iată, argumentul lui Haret exprimă, indubitabil, existența unei modernități tendențiale pe care se înscrisese societatea românească, și tocmai din acest motiv, el gândește o cale proprie de dezvoltare modernă pornind de la producerea de schimbări în mediul dominant românesc, satul. Acestei entități îi aplica principii ale modernității în raport cu contextul ei social și cultural concret, anume țărănimea și munca agricolă.

5. Legile lui Spiru Haret

Prin reforma lui, Haret a fundamentat legislativ și acțional procesul de modernizare a învățământului la toate nivelurile: primar, profesional secundar și superior, de dezvoltare a instituțiilor culturale.

Legile și acțiunile lui Haret sunt exemplare pentru tipul de reformator orientat spre punerea în mișcare a potențialului intern. Petre Gârboviceanu spunea că „deși nu a avut mijloace bănești îndestulătoare, Haret a biruit și ne-a lăsat cea mai frumoasă pagină de activitate școlară și culturală“.

Marele om de stat a elaborat și a trecut prin Parlament acte legislative a căror aplicare a determinat înscrierea școlii românești în direcția afirmării ei ca instituție fundamentală a societății românești:

1. Lege asupra învățământului secundar și superior, din 1898 (elaborată împreună cu Constantin Dumitrescu-Iași), cu modificările din 1901. Conform acestui act legislativ învățământul secundar are o durată de 8 clase în loc de șapte, este organizat pe două cicluri (inferior și superior) și în secții – modernă, reală și clasică. Prin lege, universitățile au devenit centre de dezvoltare și stimulare a științei, fiind introdusă obligația pentru cadrele didactice de a avea o contribuție științifică originală.

2. Lege asupra învățământului profesional, din 1899, cu modificările din 1901, reglementează înființarea învățământului profesional primar într-un mare număr de școli răspândite în toată țara, și în mare parte prin sate.

3. Lege pentru înființarea Casei de economie, credit și ajutor a corpului didactic, din 1903 reglementează înființarea unei instituții de creditare și de depunere a economiilor de

37. *Ibidem*, p. 300.

38. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 299-300.

către membrii corpului didactic, și funcționarii dependenți de Ministerul Instrucției Publice, de Casa Școalelor și de Casa Bisericii, cu scopul de a servi ca instituție de ajutor pentru cazurile de boală, de protecție pentru văduvele și orfanii membrilor săi, de susținere și de întemeiere a instituțiilor de educație pentru copiii corpului didactic, precum și orice alte stabilimente filantropice în folosul lor. Fondurile se obțin prin cotizații permanente ale membrilor Casei, donații, serbări populare etc.

4. Lege pentru înființarea și organizarea Casei Sf. Biserici autocefale ortodoxe române, din 1902. S-a reglementat, după modelul legii Casei Școalelor, întemeierea unei instituții de exercitare a supravegherii gospodăririi averii bisericii și așezămintelor religioase, precum și administrarea fondurilor prevăzute în bugetul statului pentru biserică.

5. Lege pentru a se ceda Academiei Române tot ce se cuprinde în Biblioteca centrală, 1901. A fost reglementat transferul colecțiilor Bibliotecii Centrale a Statului, înființată în anul 1864 prin legea Reglementărilor publice, la Academia Română.

6. Lege pentru școalele normale de menaj, din 1908.

7. Lege pentru fabricarea și vânzarea lumânărilor de ceară, din 1908.

8. Lege pentru dotarea școalelor primare rurale cu pământ de cultură, din 1908.

9. Lege pentru instrucția militară în școli, din 1909.

10. Lege pentru organizarea școalei superioare de medicină veterinară, din 1909.

11. Lege pentru școalele de copii mici, din1909.

12. Lege pentru instituirea unei comisii istorice a României, din 1910 prevede constituirea unui organism abilitat cu publicarea de cronici interne și externe, documente, inscripții.

13. Lege pentru organizarea și administrarea teatrelor, din 1910.

În plus, Haret a trecut prin parlament un mare număr de legi de modificare a unor articole din acte legislative și a elaborat un număr impresionant de programe și regulamente indispensabile în aplicarea legilor școlare, în cele trei perioade de ministeriat: a) 1897–1899: 6 programe, 34 de regulamente; b) 1901–1904: 14 programe, 56 de regulamente; c) 1907–1910: 15 programe, 76 de regulamente[39].

În conformitate cu prevederile Legii învățământului primar, sunt înființate cursuri pentru adulți, solicitând participarea învățătorilor „prin care ei pot să vină într-ajutorul ridicării culturale și economice a stării poporului“[40].

Haret s-a ciocnit, în activitatea de reformare a școlii, de problemele activității economice specifice unei țări predominant agrare, anume cele legate de participarea directă a copiilor din sate la muncile agricole, o dovadă a primitivismului agriculturii românești din acel timp. Datorită reglementărilor legale, le-a fost interzis țăranilor, ca timp de 5 ani pe durata învățământului primar obligatoriu, să forțeze proprii copiii să muncească în agricultură. Haret crede că mai profitabilă atât pentru copil dar și pentru părinții lor este calificarea în școală pentru a lucra în agricultură: „școala rurală să pregătească pe copii de săteni anume în vederea meseriei de agricultori“[41]. În acest sens, emite *Circulară către revizori din 5 februarie 1902 pentru învățământul rural care trebuie să fie practic*. Printr-o altă circulară din 28 iulie 1902 cere revizorilor să oblige pe fiecare elev de a parcela și planta o mică porțiune din grădina părintească, după modelul de la școală[42]. Cu toate acestea,

---

39. Cf. *Operele lui Spiru C.Haret*, vol. III, ed.cit., pp.86-109.

40. *Ibidem*, p. 36.

41. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 129.

42. *Ibidem*, p. 155.

realitățile din satul românesc l-au obligat să dea Decizia din 25 iulie 1902 pentru suspendarea cursurilor în vederea lucrărilor agricole cu școlarii[43].

A urmărit cu tenacitate realizarea unui învățământ practic și a scos, în acest scop, Decizia din 18 februarie 1903. S-a avut în vedere distribuirea sporului de 10% persoanelor care predau lucrul manual[44] și stabilirea condițiilor de primire a acestui spor: confecționarea împreună cu elevii de obiecte ce urmau să fie comercializate, obținerea de deprinderi într-o meserie de către cel puțin jumătate din elevi, practicarea meșteșugului însușit de 10–20 adulți din sat[45].

Nu-i scapă niciun detaliu important al organizării și managementului învățământului: psihologia școlară, relațiile sociale, raporturile școlii cu societatea, particularitățile psihologice ale copiilor. De pildă, a emis Regulamentul privind băncile pentru elevi, încă un argument al haosului care domnea în instituțiile școlare. A fost nevoie de intervenția sa energică printr-un act normativ, pentru a organiza spațiul școlar atât de necesar dezvoltării fizice a elevilor. Au fost interzise băncile de mai mult de două locuri, punându-se astfel capăt „oribilei grămădiri ce se vede astăzi în unele din școlile noastre“[46]. El a stipulat patru serii de dimensiuni ale băncilor destinate copiilor de diferite vârste, evitându-se nepotrivirea dintre talia copiilor și bănci, iar stabilirea mărimii să fie decisă numai de oameni calificați în materie. Haret a indicat toate cifrele necesare pentru construirea pupitrelor de către orice tâmplar, cum este de exemplu, o stinghie pentru sprijinirea corpului elevului.

În activitatea sa, Haret a avut de înfruntat lipsa reglementărilor legale în ce privește funcționarea învățământului privat și raporturile dintre acesta și învățământul public. În 1904 elaborează Proiectul de lege pentru învățământul privat, pe care îl depune, la 3 decembrie 1904, la Adunarea Deputaților. De precizat că proiectul de lege viza doar învățământul preuniversitar. De altfel, până în 1990 nu s-a pus niciodată chestiunea înființării de universități private în România.

Haret prezintă *Expunerea de motive* asupra acestui proiect, iar la 11 decembrie 1904 începe discuția pe marginea lui. Legea este aspru criticată de Tache Ionescu, Al. Marghiloman și Petre Carp, nu atât din motive legate strict de obiectul ei, cât din rațiuni politice de șubrezire a poziției guvernului măcinat de conflictele interne din cadrul Partidului Național Liberal. În acest context, legea este retrasă, fiindcă la 23 decembrie 1904 este instalat noul guvern, conservator, prezidat de G. Gr. Cantacuzino.

În ministeriatul din perioada 1907–1910 a încercat să depună un nou proiect de lege asupra învățământului privat[47], însă nu a avut succes.

Să amintim și de inițiativa lui C. Rădulescu-Motru de a propune în Camera Deputaților un proiect de lege asupra învățământului particular. Filosoful argumenta că încurajarea inițiativei particulare ar fi o cale de înlăturare a unor dificultăți din învățământul de stat, mai ales acelea privind numărul mare de elevi într-o clasă. Proiectul de lege inițiat de C. Rădulescu-Motru nu a fost discutat în parlament și deci nu a fost validat[48].

---

43. *Ibidem*, p. 154.
44. *Ibidem*, p. 184.
45. *Ibidem*, p. 185.
46. *Ibidem*, p. 274.
47. S. Haret, Scrisoare din 23 octombrie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 26.
48. Cf. Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. I, Editura Albatros, București, 2003, pp. 548-552.

Îi va reveni mai târziu unui alt ministru al Instrucțiunii, liberalul C. Angelescu să legifereze învățământul particular. În 22 decembrie 1925 este adoptată *Lege asupra învățământului particular prin care se stabilesc scopul și categoriile de școli particulare, administrarea și funcționarea acestora, limba de predare etc.* Acest act juridic proiectează cadrul de organizare al școlilor instituționalizate „în afara statului", cu deschidere spre „educația și instrucțiunea în familie". Legea propune un ansamblu de norme pedagogice unitare, comune cu cele valabile în cazul școlilor publice, de stat.

Această bogată activitate de legiferare și de administrare a unui domeniu, lipsit de resurse materiale și financiare, ar putea lăsa sentimentul de solidaritate deplină a tuturor liberalilor cu actele demnitarului provenit de rândurile lor. O asemenea imagine persistă în spațiul public, dar ea nu reflectă întru totul relațiile dintre Haret și partidul său. Se știe destul de puțin despre tensiunile trăite de Haret, din care cauză și-a depus demisia de mai multe ori.

O primă cerere de demisie a înaintat-o în 1908, așa cum reiese din scrisoarea din 7 aprilie 1908 către D.A. Sturdza, Președintele Consiliului de Miniștri, căruia îi reamintește de depunerea ei de două luni. Îi cere să ia o hotărâre cu invocarea stării sale de oboseală[49].

Motivul demisiei l-a reprezentat neacceptarea de către Haret a instituirii învățământului militar în școală, decizie luată pe timpul guvernării conservatoare în anii 1905–1906, când ministrul Instrucțiunii Publice, M. Vlădescu, a preconizat, prin legea din 7 martie 1906, instrucțiunea militară teoretică și practică a tuturor elevilor din școalele publice și particulare. În acest scop, s-a creat pe lângă Ministerul Instrucțiunii, un serviciu special numit „Corpul instructorilor militari școlari".

Deși Haret a elaborat un nou proiect de lege de modificare a legii din 7 martie 1906 el nu a fost depus în dezbaterea Parlamentului, fiindcă ministrul de Război, generalul Alexandru Averescu, sprijinit direct de Regele Carol I, a continuat să aplice legea în vigoare ajungându-se la militarizarea școlilor.

Sturdza îi răspunde a doua zi, în 8 aprilie 1908, înapoindu-i cererea de demisie și cu exprimându-și nemulțumirea lui față de gestul ministrului său preferat: „Mare durere mi-a cauzat încunoștințarea ce mi-ai trimis ieri. Ne-am strâns la un loc nu numai pentru a legifera, ci pentru a executa o mare reformă socială, economică și culturală, de care depinde existența patriei noastre. Legiferarea nu e încă terminată, executarea este de abia începută și noi părăsim lucrarea"[50].

Haret persistă în cererea lui și revine cu o nouă scrisoare către D.A. Sturdza în 25 aprilie 1908 în care îl roagă să-i accepte demisia: „Nu vă cer decât câteva momente, ca să vă ocupați de afacerea mea"[51].

Fiindcă Sturdza îi refuza demisia dar și adoptarea unei decizii ferme de înlăturare a efectelor de aplicare a legii privind învățământul militar, Haret i-a trimis rapoarte despre abuzurile comise de cadrele militare în școli din care rezulta că instructorii militari acționau în stilul tipic militar și nu ca profesori, ceea ce crea „cea mai mare dezordine în școli". Acești instructori erau numiți direct de Ministerul de Războ, fără consultarea autorităților școlare și, din această cauză, nu se supuneau controlului conducerii școlilor, iar consecința a fost prezența lor destul de sporadică la activitățile școlare, ajungându-se până acolo că elevii nu aveau situația școlară încheiată la orele de instrucție militară.Rigurosul ministru al

---

49. S. Haret, Scrisoare din 7 aprilie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, f.a., p. 20.

50. D.A. Sturdza, Scrisoare din 8 aprilie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit, p. 21.

51. S. Haret, Scrisoare din 25 aprilie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 22.

Instrucțiunii nu putea să tolereze un asemenea comportament, ce intra în contradicție cu normele școlare: „Pot să afirm că, din câte nenorociri au trecut peste capul școlii, niciuna nu i-a făcut mai mare rău, din punctul de vedere al spiritului de ordine, de regulă, de disciplină, de bună cuviință și de bună creștere, decât această nenorocită inovație“[52]. Haret conferise prin acte legislative și prin măsuri administrative o anumită demnitate și un prestigiu școlii în societate și acestea erau știrbite tocmai de unii dintre colegii săi de guvern și de partid prin neimplicare în stoparea abuzului produs de aplicarea legii instrucției militare. Ordinele militarilor aveau mai multă autoritate în multe școli decât deciziile sale ministeriale. De pildă, un maior dădea ordine și transmitea Regelui și Ministrului de Război rapoarte contra lui Haret.

Poziția în care se afla Haret, reformator al școlii și al societății, era intolerabilă: „De aceea vă rog cu insistență ca, dacă nu este posibil ca să mi se permită să administrez școlile cum înțeleg eu, să fiu descărcat de o sarcină care îmi impune numai responsabilități și nimic altceva. Vă rog să credeți că în niciun chip nu pot să merg mai departe în condițiile acestea“[53].

Se pare că D.A. Sturdza i-a promis reglementarea învățământului militar în toate școlile, așa cum reiese din scrisoarea lui Haret către Președintele Consiliului de Miniștri din 16 octombrie 1908: „Sper că se va fi convins și M. S. Regele de imposibilitatea ce este de a se persista pe calea aceasta, dacă nu voim să compromitem cu totul învățământul nostru“[54].

În scrisoarea din 23 octombrie 1908, Haret renunță la stilul strict protocolar și numește direct pe cel care, de fapt, susținea învățământul militar în școli, și acesta era Regele Carol I: „Am convingerea că Regele nu va consimți să renunțe la militarizarea învățământului. Mai mult decât atât: am convingerea că și Dv. credeți ca și mine“[55]. De această dată îi cere imperativ lui Sturdza să-i accepte demisia, cu motivația că militarizarea școlilor este contrară întregii sale reforme: „Eu văd și cred că militarizarea aceasta este o absurditate; și nu o absurditate anodină, ci una care răstoarnă tot ce tindea să realizeze reforma din 1898, și care introduce ignoranța și sălbăticirea moravurilor, în locul luminii pe care mă măguleam că o vom putea aduce prin măsurile luate în ultimii 12 ani. Cu un om ca mine nu se mai poate face nimic. Sunt prea descurajat văzând că, după 30 de ani de muncă și după rezultate așa de evident bune, chiar Regele crede că tot ce am muncit și am produs eu nu prețuiește nici atâta cât pot face câțiva bieți oameni care nici nu știu să scrie ca lumea“[56].

Haret era cuprins de o profundă stare de revoltă încât, după cum el însuși afirmă, dacă ar rămâne ministru nu și-ar mai controla comportamentul „sunt expus ca într-o zi să-mi pierd răbdarea, căci om sunt și eu, și să dau loc la vreun incident, de care și mie mi-ar părea rău și guvernului i-ar cauza neplăceri, și ar duce tot la același rezultat: ieșirea mea din minister“[57]. Situația lui în guvern era ingrată fiind în imposibilitate de a promova legea asupra învățământului privat, de a revizui legea clerului, de înființare de noi catedre la facultățile de drept.

---

52. S. Haret, Scrisoare din 1 iunie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 23.

53. S. Haret, Scrisoare din 1 iunie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., pp. 23-24.

54. S. Haret, Scrisoare din 16 octombrie1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 24.

55. S. Haret, Scrisoare din 23 octombrie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 24.

56. *Ibidem*, p. 25. În cererea de demisie o spune apăsat că din cauza unor obstacole nu mai poate conduce ministerul „în sensul ideilor care au prezidat la înjghebarea reformei învățământului, pe baza legilor din 1896, 1898, 1899 și 1901...“.

57. *Ibidem*.

Regele îl susținea pe Averescu fiindcă autoritatea ministrului de Război venea din îndeplinirea misiunii dificile de curmare a răscoalei țărănești din 1907. Președintele Consiliului de Miniștri, D.A. Sturdza, se afla într-o situație dificilă deoarece nu putea să se opună direct unui ministru care restabilise ordinea în țară.

Din relatările lui Haret se desprinde o anumită animozitate între el și generalul Averescu, două personalități puternice, fiecare cu viziunea proprie asupra administrației publice. Ministrul Instrucțiunii Publice acționa necondiționat pentru autonomia instituțiilor școlare iar Ministrul de Război concepea școala ca o instituție unde să fie asigurată instruirea militară de către cadre militare.

Nu putem trece peste un alt motiv al ostilității lui Haret față de Averescu, indicat cel puțin ca ipoteză, și anume dezarcordul său, mai mult implicit decât explicit, față de metodele folosite de armată în reprimarea răscoalelor țărănești, întrucât dezavua folosirea violenței față de o categorie socială privată de drepturi sociale, civice și politice, așa cum el demonstrase în lucrarea *Chestia țărănească* în 1905.

Averescu părăsește Ministerul de Război la 3 martie 1909, în locul fiind numit juristul Toma Stelian, și va deveni eroul de la Mărășești, în 1917, ca învingător al trupelor germano-austro-ungare în timpul războiului pentru întregirea României.

În schimb, Haret nu a demisionat și a continuat activitatea ca ministru. Regele a trimis Parlamentului proiectul de lege asupra instrucției militare din școli întocmit de Haret încă din 1907, adoptat în ambele Camere. Noua lege abroga legea din 7 martie 1906 și a instituit instrucția militară obligatorie pentru toți elevii care își îndeplineau serviciul militar în școlile normale și a introdus un curs de instrucție militară și tragere în țintă în toate școalele secundare și profesionale de băieți. Aceste cursuri erau predate de maeștri speciali numiți de Ministerul Instrucțiunii[58].

Haret reușește să modifice legea clerului, dar va cunoaște o rezistență puternică la adoptarea altor legi: legea pentru înființarea Comisiei istorice, legea teatrelor, legea de înființare de catedre la facultățile de drept. Ministrul își dă seama de interesele unor membri ai PNL de a nu se vota aceste proiecte, și îl anunță pe Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri că demisionează[59]. Datorită incidentelor create în jurul proiectului de lege privind înființarea noilor catedre la facultățile de drept revine în 19 martie 1910 cu o altă cerere de demisie și cu mărturisiri șocante despre stările trăite din cauza epuizării psihice și fizice generate de intrigile de partid: „Nu mai pot lucra nimic cu rost și cu folos, nu mai am nicio autoritate, nu mai văd înaintea mea nicio perspectivă și niciun câmp de activitate în care să mai pot produce ceva în sfera activității mele actuale. Toată energia și puterea mea de muncă sunt sleite, nu mai am nicio încredere nici în mine, nici în succesul muncii mele. Sănătatea mea se zdruncină mereu. Guvernului nu-i mai sunt de niciun folos. De aceea sunt silit ca în mod irevocabil să mă retrag din însărcinarea pe care am purtat-o atâta vreme. Te rog foarte mult să nu insiști ca să revin, pentru că, cu mare părere de rău, nu te voi putea asculta. Și oțelul se roade de la o vreme, cu atât mai mult un om. Eu sunt scurs de puteri, pe care mi le-am risipit în hărțuieli mărunte de toată ziua. Nu mai sunt nici tânăr și mi-am plătit datoria către țară până la limita puterilor mele.

Am dreptul acum și eu la puțină liniște, după atâta viața necăjită și frământată.

---

58. Legea pentru introducerea instrucției militare în școli, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, f.a., pp. 131-134.

59. Scrisoare din 26 martie 1909, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., pp. 251- 252.

Te rog să te gândești la măsurile ce ai de luat cât se va putea mai curând, pentru că o întârziere de câteva zile mă va face să nu-mi mai pot regula dreptul la pensie, și atunci ce aș face eu ca să trăiesc un an de zile? Sunt sigur că nu-mi vei face acest rău.

Te rog, iubite domnule Brătianu, să primești mulțumirea mea sinceră pentru încrederea ce mi-ai arătat-o în aceste 15 luni, și să crezi în nestrămutata stimă și iubire pe care ți-o voi purta tot restul vieții mele“[60]. Președintele Consiliului de Miniștri, I.I.C. Brătianu trebuie că avut un argument indubitabil pentru a-l determina pe Haret să renunțe la demisie și acesta era, de fapt, trecerea proiectelor sale de lege prin Parlament. Pe de altă parte, putem bănui că prezentarea demisiei a fost, în realitate, o stratagemă folosită de Haret cu scopul de a obliga conducerea PNL să susțină actele sale legislative.

6. Demnitatea socială a învățătorului

Ministrul Haret a inclus în programul său de reformă adoptarea deciziilor necesare în recunoașterea de către toate grupurile sociale a demnității profesiei de dascăl: „de la prima intrare în guvern, în 1897, nu am încetat un moment de a avea preocuparea rolului social al învățătorilor, nici chiar în cele două perioade când nu am făcut parte din guvern“[61]. Haret investește învățătorul și profesorul cu rolul de factor activ al modernizării societății: „Corpul didactic, prin numărul cel mare al membrilor săi, prin cultura lor, prin faptul că sunt răspândiți pe toată suprafața țării și până la colțurile ei cele mai depărtate, este chemat în prima linie la această mare operă“[62]. Ca ministru, a acționat pentru asigurarea cadrului legal necesar de afirmare a activismului slujitorilor școlii, prin reglementarea activității extrașcolare a corpului didactic, conferind, de pildă, variate și semnificative misiuni învățătorilor: lupta împotriva alcoolismului, înființarea de bănci populare, organizarea de cercuri culturale, întemeierea teatrului sătesc, organizarea șezătorilor sătești și a serbărilor școlare, constituirea școlilor de adulți, a bibliotecilor, editarea revistelor și a publicațiilor populare. Implicarea în toate aceste activități a adus un plus de prestigiu statutului de învățător.

Scos din interiorul școlii, învățătorul devine un factor principal de modernizare, fiind o prezență activă în spațiul public. El contribuie astfel la progresul social. Haret vede în învățător elementul necesar în formarea omului modern. În societatea românească era identificată tendința către modernitate însă nu era încă întruchipată în conduita individuală. Dintr-o asemenea perspectivă, Haret a reglementat prin circulare și decizii tot ce ține de condiția învățătorului: arendarea terenurilor Casei Școlilor pentru înființarea de ferme model, construirea clădirilor școlilor primare și a localurilor de școală în mediul rural, asocierea preoților la cercurile culturale, îmbunătățirea calității vieții claselor muncitoare, organizarea de cursuri pentru adulți.

Haret a inițiat acțiuni de reorganizare a activităților extrașcolare pentru că învățătorii erau considerați singura categorie profesională capabilă de a fi agent real al modernizării la

60. Scrisoare din 19 martie 1910, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., pp. 256- 257.
61. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 61.
62. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 300.

sate și de a sprijini țăranii să devină producători independenți. El recunoaște că țărănimea este clasa „cea mai puțin atinsă de mișcarea noastră de regenerare națională.“ El concepe învățământul drept mijloc de înlăturare a analfabetismului și a dispus programe pentru școlile de pregătire a neștiutorilor de carte. În 1904 existau peste 1000 de cursuri pentru adulți.

Alături de învățător, preotului trebuia să-i revină o misiune importantă în actul de culturalizare din sate fiindcă vorba acestuia „este mai mult ascultată și decât a învățătorului“[63].

Demnitarul a asigurat învățătorului, prin legi și reglementări, o poziție socială și o bună stare materială, pentru a-i permite acestuia o participare directă la procesul de modernizare a satului și a societății: „În ce privește dar siguranța situațiunii sale, corpul nostru didactic primar stă mai bine decât în oricare altă țară, fără excepțiune. Din punctul de vedere al plății, de asemenea, nu sunt multe țări care să ne treacă înainte“[64]. În consecință, a scos Legea Casei de credit a Corpului didactic, în 1909, prin care urmărește consolidarea stării economice a slujitorilor școlii datorită unui sistem de măsuri (credite, avansuri, ajutoare etc.) ce le dau posibilitatea de „a capitaliza și a face productive micile economii ale acestora“[65].

De altfel, o recunoaște el însuși, prin deciziile sale a conferit un statut corpului didactic primar: „De azi înainte va fi lucru dovedit că, fără învățători, nimic temeinic nu se va putea întreprinde pentru prefacerea în bine a stării poporului de jos“[66]. El a ridicat prestigiul învățătorului, inoculându-i ideea că este un factor important în stat, chemat să realizeze rostul său civilizator. De aceea apare ca stranie interpelarea din 25 ianuarie 1908 a lui Titu Maiorescu, fost ministru al Instrucțiunii și autor al unui program de dezvoltare a școlii rurale, în legătură cu activitatea extrașcolară a învățătorilor reglementată de Haret, pe care o amenda ca greșită, aducând argumentul că învățătorul trebuie lăsat să lucreze exclusiv asupra copiilor. Mai mult, îl acuză pe Haret că se ocupă, ca ministru, de alte activități decât acelea specifice poziției sale de demnitar. Replica lui Haret este lămuritoare în ce privește doctrina sa și atinge o chestiune pusă destul de tranșant de Maiorescu, anume superficialitatea modernizării, probată de neaderența multor instituții moderne importate la particularitățile singurei clase reale, țăranul. Haret îi argumentează preopinentului său oportunitatea măsurilor sale: „Voiam să creez un organ de acțiune, cu care să se poată lucra asupra masei poporului, pentru a face să pătrundă și într-însa civilizația rămasă până azi numai la suprafața societății noastre. Voiam ca, prin învățători, să stabilesc între o pătură și alta a neamului nostru legătura care lipsește, și să le dau putința de a se cunoaște și a se înțelege una pe alta“[67].

7. Școala națională

Spiru Haret a gândit o doctrină care a conceput școala ca instituție de bază în procesul de construire și dezvoltare a statului național: „Printre aceste chestii, una din cele mai însemnate este învierea principiului naționalităților, în virtutea căruia fiecare popor caută

63. *Ibidem*, p. 309.
64. *Ibidem*, vol. II, p. 321.
65. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, ed.cit., p. 195.
66. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 321.
67. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 60.

să-şi asigure existenţa unind într-un mănunchi toate elementele naţionale, pe baza legăturilor naturale pe care le constituie unitatea de limbă, de tradiţii, de credinţe, de aspiraţiuni şi de nevoi. În lupta aceasta, mai mult sau mai puţin pacifică, şcoala, dacă nu este cel dintâi, dar este desigur printre cele dintâi şi cele mai puternice mijloace de acţiune“[68]. Aşadar, demnitarul percepe şcoala ca o cale de afirmare a principiului naţionalităţilor, principiu diriguitor în întreaga Europă în secolul al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea şi de aceea susţine că „de cele mai multe ori cel dintâi act al oricărei acţiuni naţionale este pe tărâmul şcolar“[69]. Dezvoltarea naţională se înscrie într-un trend şi mărturie stă exemplul Germaniei, Japoniei, Franţei şi Angliei, ţări care s-au afirmat printr-un solid sistem naţional de învăţământ. Deschiderea şcolilor de către Gh. Asachi, Veniamin Costachi şi Gh. Lazăr este considerată „ca primul act conştient al vieţii noastre naţionale, în urma lungii agonii a perioadei fanarioţilor“[70]. În acest sens, Ştefan Zeletin remarcă acţiunile lui Haret privind edificarea unei şcoli naţionale care să formeze cetăţeni patrioţi[71].

Şcoala s-ar institui astfel în cadru şi ferment al progresului, al formării comportamentelor pentru schimbare, şi în acest sens stabileşte direcţia de dezvoltare a învăţământului: „Căutăm a face ca învăţământul nostru să devină un învăţământ naţional, de vreme ce ne silim a-l face să se potrivească ţării noastre, în loc de a ne mulţumi să-l luăm făcut gata, într-un timp şi în nişte condiţiuni care nu mai sunt ale noastre“[72].

Subliniam mai sus că Haret a acordat prioritate şcolii primare, pe care el o concepe ca bază a întregii educaţii şcolare. „Şcoala primară trebuie să fie o adevărată şcoală naţională, sau să nu fie deloc. Şcoala să fie un mijloc de a prepara şi a asigura fuziunea tuturor în acelaşi gând de iubire de ţară, indiferent de origină“, afirmă Haret într-un cuvânt adresat Congresului cadrelor didactice, ţinut la Bucureşti în anul 1905.

Naţionalismul lui Haret este asociat unei înţelegeri şi unei atitudini moderne faţă de minorităţile naţionale din cadrul statului român. Cu toate acestea, este obligat să respingă acuza ce i se aducea privind renunţarea la învăţământul în limbile minorităţilor: „Este foarte departe de mine gândul vreunei încercări de desnaţionalizare, pe cale şcolară sau altfel, a naţionalităţilor străine care fac parte integrantă din statul român“[73]. Nu desfiinţarea acestui învăţământ este în discuţie, ci refuzul unor şcoli ale minorităţilor să înveţe limba română, istoria şi geografia românilor şi astfel: „Copiii noştri sunt crescuţi în necunoştinţa absolută a ţării lor, în sentimente de ură şi de dispreţ pentru dânsa“[74].

---

68. Spiru C. Haret, *Şcoala naţionalistă*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 303.
69. Ibidem, p. 305.
70. Ibidem.
71. Ştefan Zeletin, *Naţionalizarea şcoalei*, Editura Fundaţiei Culturale „Principele Carol“, 1926, pp. 33-35.
72. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 271.
73. Spiru C. Haret, *Şcoala naţionalistă*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 306.
74. *Ibidem*, p. 313.

8. Satul românesc

Haret nu este doar ctitor al sistemului legislativ şcolar şi organizator al învățământului modern românesc, ci şi susținător al intereselor țărănimii, şi unul dintre primii care au semnalat gravitatea problemei țărăneşti[75]. El a înțeles în mod profund chestiunea țărănească, aşezată în centrul doctrinei sale, fiindcă este limpede că o dezvoltare modernă, o apropiere de țările europene nu se pot realiza decât dacă se oferă soluții concrete dezvoltării satului. Schimbările aduse de legile de împroprietărire agricolă, construirea căilor ferate, relațiile cu străinătatea, mărirea suprafeței agricole cultivate, înființarea de trusturi de arendaşi au adus în prim plan o nouă realitate socială care cerea un alt tip de administrație.

Haret a dat atenție cunoaşterii stării sociale din societatea românească şi, în consecință, a urmărit ridicarea ştiințifică şi culturală a categoriilor sociale defavorizate, pentru a diminua decalajul imens care exista față de nivelul de cultură din țările occidentale.[76]

Şcoala primară rurală trebuie să contribuie la ridicarea nivelului de instruire şi de viață al sătenilor. Prin acțiunea sa reformatoare a introdus raționalitatea socială în instituțiile şcolare şi a militat pentru soluții realiste în ce priveşte proprietatea funciară şi starea socială precară a țărănimii: „Am voit să fac din învățători o forță națională pe care s-o îndrept toată contra mizeriei şi întunericului de la sate“.

Studiul *Chestia țărănească*, publicat în 1905, examinează starea socială şi materială a țărănimii şi sugerează direcții de schimbare a condițiilor de viață ale acestei categorii sociale. Din cauza atitudinii sale de reformare structurală a satului a fost considerat autor moral al răscoalei țărăneşti din anul 1907[77]. Pentru el, „chestia țărănească nu este o chestie simplă, şi nu se poate rezolva prin o formulă unică, din care să decurgă, ca consecințe, soluțiile tuturor dificultăților“[78]. El propune transformarea țăranilor în arendaşi, deci administratori ai proprietăților agricole, includerea în contractele de arendă şi a unor „oarecari regule raționale de cultură“ şi în acest sens face o serie de propuneri de reformă în sate: „Ideea lor dominantă este de a face ca la realizarea reformei factorul principal să fie țărănimea însăşi, pe care o consider ca corp activ, inteligent şi conştient, în loc de a o trata ca pe un corp inert, pentru care numai statul trebuie să facă tot, după cum a fost ea considerată până acum“[79]. În acest mod, el gândeşte diferit de viziunea asupra modernizării ca proces impus de sus de către elite sau partide politice, ceea ce a condus la modernitatea tendențială, o modernitate parțială şi limitată, fără consecințe reale asupra țărănimii. Căile de modernizare concepute de Haret pornesc din interiorul satului şi de la țărănime, căreia îi descoperă virtuți modernizatoare. Spiru Haret observă faptul că răscoalele din 1907 evidențiază „greşeala cea mare ce se făcea

---

75. Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1990, p. 206.

76. „Spiru Haret s-a ridicat la înălțimea unui adevărat promotor al progresului social, inițiind reforme de structură afectând proprietatea agrară şi participarea maselor la conducere menite să democratizeze societatea românească“, Şerban Orăscu, *Spiru Haret*, Editura ştiințifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 6.

77. Constantin Schifirneț, *Știință și sociologie în opera lui Spiru Haret*, studiu introductiv la Spiru Haret, *Mecanica socială*, Editura 100 + 1 Gramar, 2001, pp. II-III.

78. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 3.

79. *Ibidem*, p. 56.

de a se nesocoti rolul social al învățătorilor și al preoților și de a nu se avea nicio grijă de starea lor sufletească“[80]. De altfel, el a scris despre rolul bisericii în ridicarea nivelului de cultură al țăranilor[81] și să amintim și adoptarea Legii Casei Bisericii în 1902.

Haret a urmărit o strategie globală de restructurare a satului astfel încât, datorită proporției foarte ridicate a populației implicată în muncile agricole, activitatea de cultivare a pământului să satisfacă trebuințele esențiale ale țării. În acest scop, este nevoie de oameni calificați și, în consecință, trebuie să fie pregătiți toți, de la proprietarii mari și mici până la arendași, răzeși și cultivatori, cu cunoștințe însușite în școli de agricultură[82].

În acest temei a susținut acțiunea de înființare a bibliotecilor populare sătești, în anul 1898 organizându-se 320 asemenea instituții, câte zece în fiecare județ[83]. Ca principal element al formării mentalității pentru modernizare, învățătorii aveau obligația de a cunoaște activitatea economică din sat și de a-i orienta pe țărani către forme eficiente de organizare a muncii, de cultivare a pământului. Haret pleda pentru cooperație, considerând că lucrarea în comun a pământului este calea de ameliorare a situației dramatice a țăranului român.

Concepția lui Haret nu avea nimic cu teza desființării proprietății particulare. El avea reticențe față de mica proprietate țărănească și nu se solidariza cu tendința de împroprietărire a țăranilor deoarece în acest fel proprietatea s-ar fi fărâmițat, ceea ce ar fi avut ca efect scăderea producției agricole. Corpului didactic din sate îi incumbă misiunea de a educa țăranii pentru cultivarea în comun a pământului. Cooperația o concepea în mod similar cu experiențele cooperatiste din țări europene, Danemarca de pildă[84]. Pentru cunoașterea directă a cooperației daneze a trimis doi învățători în această țară nordică „pentru a vedea modul admirabil cum și-au organizat viața țăranii de acolo“[85].

Doctrina lui Haret se intersectează cu experiența unică a educației copiilor de țărani din Danemarca în competiția lor cu fiii categoriilor înstărite, țară unde școala populară, creată de Grundtvig, devenise o instituție națională[86], o autentică forță a schimbării moderne, iar țăranul se impunea ca un factor realmente productiv. Să spunem că Haret a recunoscut eficacitatea școlii daneze, care a dat un prim-ministru plugar, proprietar a câteva pogoane de pământ: „Pentru că pe acolo însăși școala a făcut pe țărani să prețuiască pământul și știe să-l folosească“[87].

O întrebare firească se cuvine a fi formulată: de ce în Danemarca școala populară a reușit, încât societatea modernă daneză a fost dezvoltată de către țărani, iar în România, deși reformele lui Spiru Haret au fost legiferate, țărănimea și satul au fost îngrădite în acțiunea lor de schimbare modernă? Răspunsul nu poate fi unul simplu și cere un studiu aprofundat al culturilor din cele două țări. Am spune că a contat, decisiv, spațiul de dezvoltare în care se află fiecare societate. Danemarca face parte din spațiul occidental, care susține și stimulează schimbarea, progresul, în timp ce România există într-un spațiu cultural și geopolitic unde are loc o competiție pentru hegemonie politică și militară, blocând inițiativele

---

80. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, ed.cit., p. 23.

81. Spiru C. Haret, *Criza bisericească*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit.

82. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, ed.cit., p. 256.

83. *Ibidem*, p. 307.

84. Constantin Schifirneț, *Modernitate și reformă în viziunea lui Spiru Haret*, „Academica“, anul II, 11 (23), septembrie, 1992, p. 21.

85. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 64.

86. Nicolae Sacaliș, *N.F.S. Grundtvig. Danaismul și civilizația nordică*, Casa de editura Viața și sănătate, București, 2000, p. 108.

87. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 101.

individuale și modernizarea profundă. Danezii au avut multe modalități de valorificare industrială a produselor lor agricole prelucrate în produse industriale, pe când România a fost obligată să exporte doar produse agricole. Decalajul apare din profitul obținut din activitatea depusă de fiecare dintre cele două țări.

Ideile și acțiunile lui asupra chestiunii țărănești au fost aspru criticate mai ales de către conservatori. În plină desfășurare a răscoalei, Haret publică în „Voința Națională" din 6 martie 1907, articolul *În chestia țărănească*, un adevărat rechizitoriu al politicii inconsistente asupra problemelor țărănești, precum și un avertisment sever: „Să se știe însă că toate au o margine. Și că, dacă a fost permis ca sângele să stropească străzile Capitalei până și în anul jubiliar, pietrele s-ar ridica singure să ne lovească dacă am tolera ca alt sânge să mai plătească și drepturile câștigate ale lui Mochi Fișer"[88]. Aceste afirmații l-au îndemnat pe conservatorul N. Filipescu să-l acuze pe Haret de instigare la noi răscoale țărănești: „După informațiunile noastre, dl Haret continuă și astăzi, pe sub mână, aceeași politică subversivă și se pregătește pentru noi răscoale"[89]. De eticheta de instigator al răscoalei țăranilor din 1907 Haret nu a scăpat nici în ultimul său an de viață. Până și un lider politic ca P.P. Carp a susținut, în discursul său la Cameră, din 29 februarie 1912, în lipsă de argumente, că toți instigatorii răscoalei erau în Partidul Liberal. Cel vizat, în primul rând, a fost Haret, care a doua zi, în 1 martie 1912, publică în ziarul „Viitorul" o scrisoare deschisă, un adevărat testament politic, pentru a afirma răspicat convingerile sale politice despre soluțiile de schimbare a stărilor din satele românești: „Așadar veți ști, Domnul meu, că acuzațiile de instigație, chiar repetate de Dv., nici nu mă tulbură, nici nu mă înspăimântă. Vă declar că am instigat și înainte de 1907, și după 1907; că instig și astăzi atât pe cât pot, și voi instiga atât cât voi mai avea zile. Am instigat și voi instiga pentru scoaterea țărănimii din întuneric, neștiință și sărăcie, pentru scoaterea ei de sub robia străinilor și a cămătarilor, a acelora a căror parte o luați d-voastră astăzi, prin încurajarea trusturilor, prin persecutarea băncilor populare și a obștilor sătești. Instig pentru ca masa celor dezmoșteniți de soartă, de vitregia timpurilor și de o oligarhie fără suflet, să se ridice și ei în rândul oamenilor. [...] În aceeași stare de spirit mă găsesc și azi. Declar pentru a zecea oară că nu retractez, nu reneg și nu regret niciun fapt, niciun rând, nicio iotă din ce am lucrat, am scris sau am vorbit în viața mea politică"[90]. Haret nu va prinde momentul dispariției Partidului Conservator după Primul Război Mondial, dar cu siguranță el a prevăzut, din analiza programelor conservatorilor, destrămarea acestui partid, din cauza refuzului liderilor săi de a înțelege și acționa pentru declanșarea unor reforme necesare, care să aibă în centru lor țăranul și proprietatea lui.

9. Polemistul

Haret este bine cunoscut ca unul din marii reformatori români, dar mai puțin se știe despre activitatea sa publicistică sau despre postura de polemist redutabil. A comentat, criticat și evaluat orice decizie sau act legislativ privind învățământul ori de câte ori a crezut

88. *Ibidem*, p. 339.

89. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, nota de subsol, ed.cit., p. 304.

90. Scrisoare deschisă din 1 martie 1912, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., pp. 358-359.

de cuviință să intervină în spațiul public. A apărat, cu demnitate și fermitate, opera sa legislativă, purtând lungi polemici în spațiul public cu toți actorii principali. Nu este lipsit de semnificație demersul său în sesizarea erorilor, abuzurilor, diletantismului, corupției, clientelismului, politicianismului așa cum crede că le-a regăsit în comportamentul unor demnitari precum Tache Ionescu, M. Vlădescu.

Fiindcă i se aduceau acuzații asupra actelor sale ministeriale a fost nevoit să ia atitudine publică. Haret publică articole, cu precădere în oficiosul PNL „Voința Națională", despre „aplicarea legii învățământului secundar și superior", articole incluse în volumul *Aplicarea legii învățământului secundar și superior* (1899).

După adoptarea legilor sale în 1898 și 1899, adversarii i-au imputat că legile sale erau, în realitate, o copie a actelor legislative emise de guvernele conservatoare, de fapt de ministrul Tache Ionescu. Se afirma că legea învățământului primar, elaborată de Tache Ionescu în 1893, deși modificată de P. Poni în 1896, ar fi fost preluată ca atare de către Haret. A spus-o direct Președintele Consiliului de Miniștri, G.Gr. Cantacuzino, la o întrunire din Iași, că legea învățământului secundar din 1898 a fost copiată după proiectul făcut în 1895 de ministrul Tache Ionescu: „Pentru școală, precedentul guvern conservator a reușit să rupă cu tradiția imposibilității de a se legifera în materie de învățământ. În vreme de 4 ani a schimbat organizarea autorității superioare a învățământului și învățământul primar și *a lăsat un proiect de lege asupra învățământului secundar și superior*, care, în foarte mare parte, *a slujit de bază legii pe care a votat-o ultimul Parlament*..."[91]. La 18 mai 1899, Haret publică replica sa, „O rectificare", pentru a sublinia că, în realitate, legea lui Tache Ionescu din 1895 a fost întocmită după proiectul lui Dimitrie A. Sturdza din 1886, iar legile din perioada primului său ministeriat au inclus prevederi din proiectul din 1886, ceea ce explică similitudinile între ele. Haret a fost dispus la o verificare a asemănărilor între legile lui și legea lui Tache Ionescu: „Și pentru a curma odată contestațiile asupra acestui punct, în ședința de la 9 martie trecut, am propus d-lui Tache Ionescu să supunem atât proiectul și legile d-sale, cât și proiectul din 1886 și legea votată în 1898, la o comparare amănunțită, punându-le pe trei coloane față în față. S-ar fi văzut atunci în ce parte se află adevărul. Provocarea aceasta nu a fost până astăzi ridicată de nimeni, iar afirmarea deja dovedită neexactă, se găsește azi onorată cu inserarea în lectura de la Iași"[92]. Opozanții lui uitau că proiectul legii învățământului din 1886 a fost elaborat în bună parte de Haret, în calitatea lui de secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor.

Inițiativa, din martie 1900, a ministrului C.I. Istrati, de modificare a legii din 1896 a învățământului primar, a legii învățământului secundar din 1898 precum și desființarea învățământului profesional din 1899 primesc o întinsă replică din partea lui Haret în ziarul „Voința Națională". Cele 26 de articole sunt apoi reunite în volumul *Schimbarea legilor instrucțiunii*. I s-a răspuns de către presa favorabilă conservatorilor, de pildă în „Timpul", menținându-se, în pofida evidenței, acuzele de copiere.

După cum se vede, problemele școlii au căpătat o nedorită coloratură politică, am zice politicianistă, din cauza acțiunii politicienilor de a-și aroga câștigurile de imagine pe seama învățământului. În plus, este vorba și de lupta, am spune acerbă, pentru acapararea celui mai dinamic și influent grup electoral, cel al corpului didactic, cu influență, mai ales în mediul rural, asupra opțiunilor de vot ale alegătorilor.

---

91. Cf. Spiru Haret, O rectificare, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, ed.cit., p. 69.
92. *Ibidem*, p. 70.

În disputarea priorității asupra legilor învățământului s-a vădit o anumită mentalitate ce ține de psihologia leadershipului românesc, anume afirmarea orgolioasă a aspirației de a fi recunoscut, cu orice preț, ca întemeietor. Eu numesc ctitorită această conduită de suprasolicitare a statutului de fondator de instituții, organizații, asociații, fundații etc., o maladie a multor dintre liderii din trecut și din prezent.

În articolele din 1899–1900, Haret nu zăbovește doar asupra deformării legilor lui de către guvernul conservator și critică viziunea despre școală a guvernanților prin măsurile luate de ministrul Tache Ionescu: aplicarea trifurcării liceului numai în zece școli, rezultatul fiind că o parte din elevi vor face cursul în șapte ani, alții în opt; mărirea efectivului claselor contrar dispozițiilor legii din 1898, ceea ce împiedica predarea după noua metodă; amânarea examenelor de capacitate pentru cursul secundar, ceea ce permitea autorității școlare numirea de suplinitori și încurajarea suplinitorilor lipsiți de diplome universitare cerute de legea din 1898; neaplicarea legii învățământului profesional din 1899; admiterea studenților în facultate numai în raport cu secția urmată în liceu (clasică, reală sau modernă).

Revenirea, în 1900, la măsurile asupra învățământul primar existente în legea lui Tache Ionescu din 1893 îl obligă pe Haret să înștiințeze opinia publică despre discriminarea voit aplicată de către guvernul conservator între școala din mediul urban și școala din mediul rural. Legiferarea egalității de șanse pentru orice copil, dincolo de mediul de rezidență, a fost una din marile bătălii purtate de S. Haret, pe care în cele din urmă a câștigat-o spre binele întregii societăți românești.

El a sesizat că măsurile adoptate de Partidul Conservator au determinat scăderea numărului copiilor din sate ce frecventau școala, limitarea obligativității frecventării cursului inferior primar, efectul concret fiind imposibilitatea acestor copii de a accede în învățământul secundar și în școli profesionale. În termenii lui P. Bourdieu, prin asemenea decizii, învățământul nu face decât să reproducă structurile de putere și inegalitățile sociale dintr-o societate, menținându-se astfel ordinea socială existentă[93]. Haret demonstrează că prevederile legii din 1893 – și menținute de Tache Ionescu în legea din 1900 – susțin un învățământ destinat numai proprietarilor mari și mijlocii și unui grup mic de țărani înstăriți.

Nu analizăm toate temele discutate de Haret în publicistica lui, însă ne oprim asupra unui subiect dezbătut consecvent, cel al bacalaureatului. Despre acest examen, el afirmă că nu ar prezenta vreo utilitate nici pentru absolvent, nici pentru școală, din anumite cauze. Prima ar fi lipsa de seriozitate a acestui examen rezultată din timpul acordat evaluării, acesta fiind mai mic decât pentru un examen anual. O a doua cauză este necunoașterea de către examinatori a celor examinați, ceea ce duce la transformarea examenului de bacalaureat într-o loterie. Al treilea motiv se referă la imposibilitatea ca bacalaureatul să poată examina nivelul real al pregătirii absolventului fiindcă el nu are cum să răspundă la tot ce a învățat, timp de 7 sau 8 ani: „Așadar examenul de bacalaureat nu este de nicio utilitate, dacă e vorba de a se cunoaște capacitatea științifică a absolvenților liceului“[94], întrucât acest examen nu ar face decât să dubleze examenele anuale. În acest fel, toți actorii principali din sistemul de învățământ și-ar concerta eforturile pe bacalaureat în detrimentul pregătirii în timpul anilor de studii secundare.

Haret pledează pentru menținerea examenelor anuale și renunțarea la bacalaureat. Ministrul Haret înlocuiește bacalaureatul, prin legea din 1898, cu examenul de absolvire, fiind

---

93. Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron, *La reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris, Editions de Minuit, 1970.

94. Spiru Haret, *Cestiuni de învățământ*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, ed.cit., p. 63.

însă obligat să reacționeze față de restabilirea bacalaureatului, de către guvernul conservator, în 1900. Decizia lui Haret de înlăturare a bacalaureatului a fost anulată – ca o ironie a sorții! – de un ministru liberal, C. Angelescu, care, prin legea din anul 1925, a reînființat bacalaureatul[95].

Așadar, avem o dispută între un politician urmărit de ideea organizării și conducerii politice, Tache Ionescu, și un tehnocrat, rătăcit printre politicieni, Spiru Haret, interesat de reglementările normative asupra școlii în urma unor expertize făcute de specialiști. Dacă T. Ionescu urmărea cu prioritate întărirea poziției partidului său prin actele legislative, Haret își întemeiază demersul pe principiile științelor educației. Mărturie stau în acest sens trimiterile sale la lucrări de referință din literatura pedagogică a timpului. El a înțeles semnificația acțiunii specialistului în elaborarea deciziilor privind școala, și de aceea a argumentat necesitatea transferului puterii reale de la autoritățile politice la corpul didactic. Prin tot ce a întreprins, Haret a impus în societate statutul cadrului didactic de specialist capabil de a oferi expertiză în organizarea și conducerea vieții sociale. Acesta este sensul real al luptei sale, dusă cu netăgăduită consecvență, în asigurarea condițiilor materiale și sociale a învățătorilor din mediul rural, astfel încât aceștia să devină un element de modernizare a satului, unde administrația ținea, după cum o relevă însuși Haret, de primari, prefecți și subprefecți analfabeți.

În polemicile purtate, Haret are conduita actorului social modern orientat către argumente bazate pe date și informații clare, lăsând în umbră atacurile *ad hominem*. Stilul său este direct dar și aluziv, condescendent cu adversarii fără a le menaja însă conduita lor publică, iar pentru plasticitatea expunerii apelează la expresii fie mai populare, fie din limba franceză sau latină.

Discursul său are ca țintă grupul politicienilor din propriul partid și pe cei din partidele adverse, dar și publicul larg, instruit și educat în cadrul căruia se detașa corpul didactic din toate treptele de învățământ.

I s-au adus acuze privind numirea unui mare număr de revizori școlari în scopul atragerii învățătorilor la politica sa, înființarea Comisiei istorice, refuzată de Parlament, ceea ce ar fi constituit o lovitură dată instituției legislative, declanșarea scandalului bisericesc prin legea Sinodală, cenzurarea de către Curtea de Casație a anulărilor de către Haret a numirilor făcute de predecesorul său M. Vlădescu, diminuarea prestigiului universității prin critica făcută de Haret unei hotărâri a comisiei de judecată a Ministerului Instrucțiunii Publice, care achitase pe profesorii M. Dragomirescu și N. Iorga care s-au agresat fizic în cancelaria Universității, susținerea activității extrașcolare în scopul înființării unui partid, publicarea cărții *Chestia țărănească* prin care ar fi instigat țăranii la răscoală[96].

Deși a fost nevoit să suporte acuze grave, Haret trece peste ele nu cu resemnare, ci cu încrederea în oportunitatea indiscutabilă a deciziilor sale: „Doar nu voi fi ajuns eu, după 25 de ani de muncă în ogorul școalei, să mă intimidez de răstălmăcirile și de strigătele ipocrite ale celor care nu au făcut nimic și nici nu pot face ceva bun și mare. În toate împrejurările,

---

95. Constantin Schifirneț, *Dr. Constantin Angelescu: idei novatoare și acțiuni de dezvoltare a învățământului*, în *Dr. Constantin Angelescu reformator al învățământului* (coord. Nicolae Peneș), Buzău, Editgraph, 2008, p. 327.

96. Deși fire deosebit de puternică, Haret avea momente de deznădejde din cauza agresivității verbale din unele discursuri parlamentare și articole din ziare referitoare la activitatea lui de demnitar: „E adevărat că ticăloșiile pe care le văd mă amărăsc foarte, și de multe ori mă surprind căindu-mă de munca ce am pus pentru o lucrare de folos public, de care-și bat joc niște mizerabili“, Scrisoare din 23 octombrie 1905, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 102.

am spus fără sfială ceea ce am crezut eu că este adevărul, fără a mă preocupa deloc de grija unei popularități nesănătoase, și tot așa voi face și pe viitor. Liberi sunt oamenii să se folosească sau nu de vorbele mele, să le ia drept ceea ce sunt, sau să le întoarcă pe dos. Dar adevărul vorbește de sine. Între vorbele și faptele mele și cele de mai sus e o deosebire de care mie nu-mi este rușine“[97].

10. Haretismul

Ideile și acțiunile lui Haret s-au constituit într-o doctrină socială – haretismul, o concepție care stă la baza programului de susținere a ceea ce astăzi se numește grupuri sociale dezavantajate, referirea fiind la țărănime și la sat. Dezvoltarea modernă a satului ar putea fi făcută prin activitatea învățătorilor.[98]

Din poziția lui de lider recunoscut de multe grupuri sociale, Haret ar fi putut înființa un nou partid, dar a refuzat deși, după scrie G. Adamescu, a fost a fost acuzat că voiește să-și facă un partid haretist. Poate că altfel ar fi arătat viața politică românească dacă ar fi existat un partid cu o ideologie și un program haretist, așa cum se degajă limpede din toate scrierile marelui om de stat. Un asemenea partid ar fi conferit o identitate politică tuturor categoriilor sociale pentru care el a militat. Indiscutabil, Haret nu a fost un om politic ci un om de stat, și poate din acest motiv el nu concepea să organizeze și să conducă o formațiune politică unde normele și regulile de funcționare sunt diferite de cele după care ființează instituțiile statului. Ar fi fost greu să se impună ca lider politic, aidoma lui Ion C. Brătianu sau Ion I.C. Brătianu, D. Sturdza, P.P. Carp, Lascăr Catargiu, toți politicieni înzestrați cu abilități de a organiza viața internă a unui partid, de a purta lupte politice, de a negocia între grupuri rivale din propriul partid sau cu adversari politici. Discutând despre demnitarul S. Haret, să ne amintim de distincția făcută de Churchill între omul politic și omul de stat: omul politic se gândește la următoarele alegeri, omul de stat la generațiile următoare. Prin tot ce a făcut Haret a avut în vedere viitorul.

Haretismul decurge din inițiativele luate pentru răspândirea culturii la grupuri cât mai numeroase. În aceeași direcție a sprijinit apariția revistelor: „Convorbiri didactice“, „Învățământul primar“, „Revista generală a învățământului“, „Noua revistă pedagogică“, „Școala românească“. Să adăugăm revista „Gazeta matematică“, înființată la 15 septembrie 1895, pentru care Spiru Haret a acționat ca toate liceele să aibă abonament. Înființarea revistei „Albina“ a avut ca scop difuzarea cunoștințelor științifice la sate. Această revistă este printre foarte puținele publicații din România cu apariție îndelungată.

---

97. Spiru Haret, *Pagini de istorie*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 203. În același sens, Vasile Băncilă scria: „Haret aparține acelor foarte rari români, făcuți să dăruiască, dar rămânând impersonali în structura și ofranda lor“, Vasile Băncilă, *Portrete și semnificații*, București, 1987, p. 113.

98. „Spiru Haret a creat în epocă un adevărat curent, haretismul. Esența lui a constat în introducerea factorului cultural și economic în masa poporului român, adică la sate, servindu-se pentru aceasta în primul rând de învățători“, Ion Bulei, *Atunci când veacul se năștea. Lumea românească. 1900-1908*, Editura Eminescu, București, 1999, p. 85.

În lucrarea *Chestia țărănească* Spiru Haret indică direcția principală de acțiune: „luminarea păturii țărănești“ și „scoaterea de sub robia celorlalte clase“. Soluția luminării amintește de celebra formulă „Voiesce și vei putea – Luminează-te și vei fi“ a lui C.A. Rosetti, fruntaș liberal, înaintaș al lui Haret. Luminarea se face prin activități școlare și extrașcolare: cursuri pentru adulți, cercuri culturale, serbări artistice, comemorări istorice; organizarea de biblioteci și de bănci populare, de societăți cooperatiste, de acțiuni de popularizare a cunoștințelor științifice utile țăranilor și dezvoltării agriculturii.

Haretismul proclamă învățătorul drept „conducător spiritual al satului“, un organizator și administrator al activităților din mediul rural. Oameni pricepuți și devotați, așa îi descrie ministrul Instrucțiunii pe învățătorii din sate, și pentru aceste motive ei se bucurau de un respect deosebit în fața sătenilor și în fața autorităților. Datorită lor multe sate au cunoscut în perioada antebelică un ritm mai înalt al modernizării.

În rezumat, haretismul este o politică educațională și socială cu o identitate românească evidentă într-o societate predominant rurală înscrisă pe calea modernizării. Haretismul indică modalitățile de a edifica modernitatea din interiorul comunităților rurale, fiind astfel o alternativă la modernitatea impusă prin imitarea sau preluarea de instituții și legi din afară.

* * *

Marele savant și om de stat a lăsat o valoroasă operă teoretică și a reformat mediul românesc prin școală, el însuși reprezentând un model de comportament și gândire modernă într-o societate înscrisă pe calea recuperării unor decalaje și a unui timp istoric pentru a fi sincronizată la spiritul veacului, așa cum o îndreptățesc toate potențele ei istorice, spirituale, economice și culturale. Viziunea sa asupra școlii românești este de o actualitate incontestabilă în orice societate în tranziție.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Reeditǎm lucrarea *Operele lui Spiru C. Haret* după prima ediție publicată de Editura Cartea Românească.

Operele lui Spiru Haret: vol. 1: 1884–1888 / biografia lui Haret și introducere de Gh. Adamescu. – LV, 318 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 2: Oficiale: 1901–1904 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXVI, 523 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 3: Oficiale: 1907–1910 / introducere de Gh. Adamescu. – XXIX, 211 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 4: Parlamentare: 1895–1899 / introducere de Gh. Adamescu. – XIX, 331 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 5: Parlamentare: 1901–1904 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXVII, 368 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 6: Parlamentare: 1907–1911 / introducere de Gh. Adamescu. – LXIV, 547 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 7: Polemice și politice: 1887–1900 / introducere de Gh. Adamescu. – X, 352 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 8: Polemice și politice: 1905–1907 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXII, 343 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 9: Polemice și politice: 1911-1912 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXIII, 201 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 10: Operele științifice: 1878-1912 / introducere de G. Țițeica. – VI, 529 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 11: Scrisori / introducere de Gh. Adamescu; note de Gh. Adamescu, G.N. Costescu, G.C. Ionescu, N. Nicolaescu, Gh. Teodosiu. – XXVI, 381 p.

Pe niciunul din cele 11 volume nu este imprimat anul de apariție. Din lectura textelor ar reieși că lucrarea a fost editată în perioada 1935–1938. Se știe că în 1935 a fost ridicată statuia lui Spiru Haret, executată de Ion Jalea, în scuarul din fața Universității București, în extrema dreaptă, colț cu strada Academiei. G. Adamescu nu face nicio referire, în introducerile sale, la momentul inaugurarii statuii lui Haret.

Inițial nu se știa câtă întindere va avea lucrarea. Oricum, a apărut în două etape. În *Prefața* la primul volum se menționa „Odată cu acest volum apare prima serie, compusă din șase volume cuprinzând lucrările *Oficiale* și *Parlamentare*. Mai târziu vor urma și celelalte,

care vor cuprinde: *Operele polemice, Operele ştiinţifice, Scrieri diverse, Scrisori publice şi particulare*; iar ca încheiere *Bibliografia generală* privitoare la toată activitatea lui Spiru Haret.“ Volumul *Bibliografia generală* nu a apărut şi nu avem informaţii dacă ar fi fost alcătuit. La fel, nu ştim nimic despre existenţa unui manuscris *Scrieri diverse*.

Fiecare volum, cu excepţia volumului 10, beneficiază de o *Introducere* semnată de Gh. Adamescu, fost secretar general al Ministerului Instrucţiunii şi colaborator apropiat al lui Haret. În plus, aproape toate textele lui Haret sunt însoţite de un comentariu scurt al editorilor, marcat printr-un corp de literă diferit.

Textelor în limba franceză le sunt alăturate traducerile lor în limba română. Versiunea românească a lucrării *Mecanica socială* aparţine domnului Lucian Pricop, precum şi celelalte texte din volumul X. Corespondenţa din limba franceză (din volumul XI) a fost tradusă de doamna Sînziana Barangă.

Textul a fost transcris conform normelor ortografice în vigoare, modificând cuvinte precum: chiamă-cheamă, aci-aici, termin-termen, până-până, vechiu-vechi, desvoltare-dezvoltare, deaceea-de aceea, dela-de la, cari-care, idea-ideea, deaici-de aici, ceeace-ceea ce, vieaţă-viaţă, cetitor-cititor, aceeaş-aceeaşi, turbure-tulbure, mâni-mâini, origina-originea, pasări-păsări, strein-străin, trebue-trebuie, rezolvirea-rezolvarea, budget-buget, Noemvrie-noiembrie, Septemvrie-septembrie, congediu-concediu, neregule-nereguli, compt-cont colori, decâteori, pedeoparte, preferit, dealtfel, regule, lature, elenă, nouei-noii, conştiinţioasă-conştiincioasă, viţios-vicios, bibliotece-biblioteci, serve-servească, servă-serveşte, salele- sălile, locale-localuri, greşală-greşeală, convicţia-convicţiunea, sale-săli, mortariu-mortar, pasage-pasaje, boale-boli, strade-străzi.

Am actualizat timpurile şi modurile verbelor ieşite din uz, de exemplu: „să vază“ cu „să vadă“, „să vie“ cu „să vină“, „să puie“ cu „să pună“, „să ţie“ cu „să ţină“; „să intervie“ cu „să intervină“, „să iee“ cu „să ieie“, „să piarză“ cu „să piardă“, „să poseadă“ cu „să posede“, „să serve“ cu să „servească“, „să auză“ cu „să audă“, „însemnează“ cu „înseamnă“ „manifestează“ cu „manifestă“, „servă“ cu „serveşte“ etc. Am suprimat „u“ semivocalic final în cuvinte precum: „vechiu“„războiu“, „voiu“, „obiceiu“ etc.

Am unit sau despărţit, după caz, scrierea prepoziţiilor, conjuncţiilor şi adverbelor (sau a locuţiunilor acestora) în exemple precum: „câte o dată“ (câteodată), „în de ajuns“ (îndeajuns), „în deosebi“ (îndeosebi), „nici o dată“ (niciodată), „pentrucă“ (pentru că), „ceeace“ (ceea ce) „dela“ (de la), „pedeoparte“ (pe de o parte), „deaceea“ (de aceea), „deaici“ (de aici), „dealtfel“ (de altfel) etc.

Am transcris nume precum Sturza în Sturdza, Plato în Platon, Oraţiu în Horaţiu etc.

Am păstrat termeni precum: demisiuni, informaţiuni, ocaziuni, cestiunea, iacă, finitul, fine, iluziunea, resigna, redijat, traducţiune, stradele, sufere-suferă, osebire, vecinicie, vecinic. Am reţinut forma şcoale fiindcă termenul este inclus şi în denumirea unei instituţii, Casa Şcoalelor, creată de ministrul Spiru Haret.

Am transcris numele întreg al lunilor anului, denumirii de instituţii, titlurilor de publicaţii, funcţiilor oficiale etc. acolo unde au fost scrise prescurtat.

Am corectat tacit unele greşeli tipografice.

Am înlocuit apostroful cu cratima.

Cititorul va întâlni în textul lui Haret unele exprimări – cacofonii, pleonasme – considerate astăzi ca inadvertenţe de stil. Nu am renunţat la ele fiindcă, pe de o parte sunt foarte multe, pe de altă parte, ar fi fost necesară modificarea cuvintelor, ceea ce ar fi alterat sensul exprimat de autor.

La elaborarea *Notelor* am utilizat următoarele lucrări:

Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, Editura Academiei, București, 1979.

Mic dicționar enciclopedic, București, Editura Enciclopedică, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

Lucian Predescu *Enciclopedia României*, Cugetarea ediție anastatică, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, București, 1999.

Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești*, Editura ştiințifică, București 1995.

O sursă de cunoaştere a editărilor operei lui Haret este lucrarea *Spiru Haret (1851–1912). Biobibliografie adnotată*, Biblioteca Centrală Universitară din București, 2005.

Notele din subsolul paginilor aparțin editorilor primei ediții. Volume I-III nu cuprind note despre persoane. Începând cu volumul IV editorii au adăugat asemenea note la subsol. La volumul XI *Scrisori* notele sunt plasate după fiecare scrisoare.

Am respectat metodologia editorilor de citare în text şi la subsol.

Am păstrat trimiterile bibliografice ale lui Gh. Adamescu, dar indicarea numărului paginii se referă la ediția actuală. Nu am intervenit în citatele lui Adamescu, care nu preiau cu toată acuratețea fragmentele din textele lui Haret.

Din rațiuni editoriale, am renunțat la „Indicele alfabetic“ care însoțea volumul III al ediției Adamescu. Indexul general de termeni autori şi titluri de lucrări pentru toate cele 11 volume va face obiectul volumului XII.

Notele ediției de față sunt amplasate la finele fiecărui volum, fiind numerotate cu cifre arabe şi sunt menționate în text între paranteze. De asemenea, traducerea expresiilor în limbi străine este inclusă în Notele editorului de la sfârşitul fiecărui volum.

Se cuvin mulțumiri celor care au sprijinit apariția acestei monumentale lucrări: dl Prof. univ. dr. Paul Dobrescu, Rectorul SNSPA, şi dl Conf. univ. dr. Remus Pricopie, Decanul Facultății de Comunicare şi Relații Publice, SNSPA.

De asemenea, mulțumesc Editurii Comunicare.ro, redactorului ei şef, Lucian Pricop, pentru tot ceea ce au făcut să apară lucrarea.

Constantin Schifirneț

PREFAȚĂ

Comitetul pentru ridicarea monumentului lui Spiru C. Haret a socotit că, pentru cinstirea memoriei lui, se cuvine a-i publica *Operele*, spre a pune la îndemâna oricui tot ce a scris şi a cuvântat în lunga lui carieră ştiinţifică, didactică, administrativă şi politică.

Cu această publicare a fost însărcinată o comisiune formată din domnii: Gh. Adamescu [1], P. Gârboviceanu[2], G.N. Costescu[3], membri ai comitetului, care, împreună cu domnii: G. Stoinescu, Ioan Ghiaţă[4], N. Nicolaescu[5], G.C. Ionescu şi Gr. Teodossiu[6], să adune materialul, să-l orânduiască şi să-l dea la tipar.

Odată cu acest volum apare prima serie, compusă din şase volume cuprinzând lucrările *Oficiale* şi *Parlamentare.* Mai târziu vor urma şi celelalte, care vor cuprinde: *Operele polemice, Operele ştiinţifice, Scrieri diverse, Scrisori publice şi particulare*; iar ca încheiere *Bibliografia generală* privitoare la toată activitatea lui Spiru Haret.

Comitetul

Biografia lui Spiru Haret

I

Acum vreo treizeci de ani, călătorul care mergea pe șoseaua națională București-Bacău, când ajungea aproape de locul unde se desparte o șosea județeană spre Panciu, vedea ruinele unui han bătrânesc, căruia localnicii îi zic „Ratoșul lui Haretu“. (Ratoș se cheamă în Moldova și în Bucovina un han la drumul mare.) După câte rămăsese din vechime, se arăta a fi fost clădire mare, cu două rânduri, cu grajduri, cu beciuri, cu toate încăperile trebuincioase drumeților care odihneau aici. Se ospătau și cereau să li se grijească bine caii pentru ca să poată porni mai departe. O parte din șoseaua județeană se numea „Drumul lui Haretu“, iar pe acolo e o fântână cu ciutură, la care poposeau sătenii ca să adape vitele și să guste o clipă de odihnă, binecuvântând amintirea celui care o făcuse; îi zicea „Fântâna lui Haretu“.

Omul al cărui nume se află legat de atâtea amintiri era Costea Haretu, un răzeș bogat, care trăia pe la 1760–1770 în comuna Crucea-de-Jos. În anul 1907 se găseau în aceeași comună mai mulți locuitori cu acest nume: Dumitru Haretu, Gheorghe Haretu, Teodor Haretu și alții. Ei erau copiii lui Ioan Haretu, care în anul pomenit se găsea încă în viață. Acest Ioan Haretu era fiul lui Tănase Haretu, care – la rândul lui – era fiul altui Tănase, trăitor în comuna Clipicești (plasa Mărășești, după nomenclatura de azi) și acest mai vechi Tănase era fiul lui Constantin, trăitor tot în Crucea-de-Jos, iar Constantin era feciorul lui Costea Haretu din aceeași comună, urzitorul ratoșului.

Dar neamul lui era mult mai vechi.

Cercetând actele de proprietate și de judecată ale răzeșilor din partea locului, găsim că neamul acesta este pomenit cu vreo sută de ani înaintea lui Costea Haretu, cel cu ratoșul, și pomenit în diferite sate care există și azi mai toate în plasa Trotuș: Călimănești, Domnești, Rugințești. În nomenclatura oficială publicată după recensământul din 1930 găsim și o localitate care se cheamă *Haret-Modruzeni*.

Cele mai vechi acte din partea locului în care se pomenește numele lui Haret sunt din 1691. Oamenii aceștia figurează ca martori în procese de hotărnicie sau

de proprietate. În acele vremuri, rolul martorilor era foarte important, deşi mulţi nu ştiau să scrie, şi diacul trebuia să preceadă numele lor cu vorbele consacrate: „iar drept mărturie pusuneam deagetele“. Ei se alegeau dintre „oameni buni şi bătrâni“, adică fruntaşi din sat – ceea ce se şi menţiona de scriitorul actului. Obiceiul era ca alături de numele martorului să se noteze şi filiaţiunea şi localitatea unde îşi avea reşedinţa şi proprietatea. Aşa găsim pe „Haretu vătămanul din Domneşti“, în alt loc pe „Enache, nepotul lui Haretu ot Călimăneşti“ etc.[1]

Vătămanul era un personaj important în sat: era ajutorul vornicului la împlinirea dărilor şi se înţelege rolul lui mai ales în satele unde impozitele se plăteau prin cislă (comunitatea locuitorilor) iar nu individual.

De aici se vede care este obârşia neamului Hareţilor.

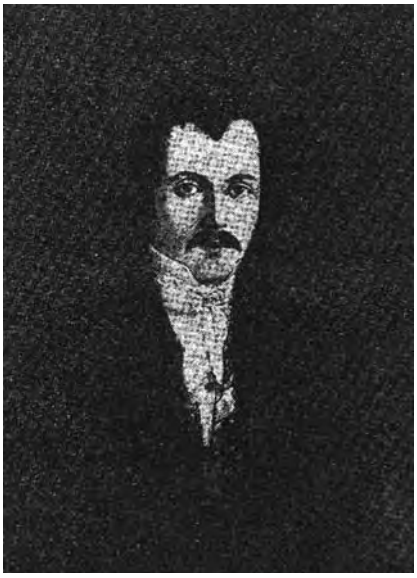

Ştefanovici (Ştefano). Tatăl mamei lui Sp. Haret.

Dar numele ce sens are? El s-a părut curios unora. În realitate nu e decât numele unei pasăre. Noi îi zicem erete în Muntenia, care este şi forma literară. În Moldova însă se aude: hărete, harete, hăret, ş.a. Este deci o poreclă ce s-a dat unui strămoş al lui, cum se află multe în Moldova, care au devenit nume de familie: Puiu, Vrabie, Şoim, Balaban (un fel de şoim), Hulub, Ciocârlie, Hulubei, Ciurezu, Lăstunu, Porumbiţă, Ciuhurete, Presură, Sturzoiu, Corbu ş. a.

Din cauză că la Bucureşti nu se ştia acest lucru şi din cauză că nişte răutăcioşi voiau să găsească în fiecare zi câte ceva de spus contra lui Haret, aceştia au crezut că numele lui este străin şi anume armenesc. „Deci Haret este *armean*“. Pe tema aceasta s-au brodat multe poveşti, s-au scris articole, ba chiar au fost oratori care în Parlament au făcut aluzie la aceasta. Răsfoind un ziar din 1907 („Acţiunea“) (7), care scrisese că *Omul şcoalei e omul răscoalei*, am dat peste un articolaş intitulat „Guvern de arţiburi“: „D. Haret, starostele socialiştilor guvernamentali… s-a gândit că ar fi prielnic pentru d-sa să ajungă şeful unui guvern… şi l-a format astfel: Garabet Vasilian, Bedros Giracosian etc.“, tot nume armeneşti. Deşi numele lui nu se găseşte în limba armeană, ei au voit să creeze

1. Vezi Documentele Academiei Române nr. 135/XCVIII din 20 mai 1691, nr. 136/XCVIII din 24 mai 1691, nr. 137/XCVIII din 20 ianuarie 1691, nr. 176/XCVIII din august 1695, nr. 171/XCVIII din 21 august 1695, nr. 57/XCVIII din 10 aprilie 1697, nr. 58/XCVIII din 12 Febr. 1698, nr. 178/XCVIII din 14 noiembrie 1704.

Adam Haret

această legendă, ca şi cum aceasta l-ar fi dezonorat. Firește, n-ar fi fost nicio rușine să fie așa; noi avem în societatea noastră personalități de seamă de origine armenească; dar, dacă nu era, nu era.

În realitate numele patronimic de Haret e destul de răspândit în Moldova. Se vede că dintre urmaşii răzeşilor din Putna s-au risipit unii prin alte părți ale țării. Se pomenește de un Haret la Brăila, de altul la Dorohoi, de altul la Iași. Unii din ei au ajuns să dobândească ranguri boierești și funcțiuni importante.

După documentele pe care ni le-a semnalat familia și după informațiile comunicate de direcțiunea Arhivelor statului din Iași, se poate stabili cu oarecare preciziune șirul descendenților din cei mai vechi ca să ajungem la cei care ne interesează pe noi. Costea Haret, cel cu ratoșul, a avut doi fii: Constantin, din urmaşii căruia au fost numai locuitori săteni, și Dumitrache, care a trăit pe la începutul secolului XIX, a dobândit titlu de boierie (spătar) și a profesat ingineria hotarnică. Un fiu – probabil – al acestuia, Haralambie, care se ocupa cu arendășia moșiilor, s-a căsătorit de două ori, în 1813 şi în 1820, și a avut mai mulți copii. Dintre aceștia sunt cunoscuți: Mihalache, Anastasie, Frosa căsătorită cu Dumitru Botez, Costea Haret și Adam Haret.

Despre acest Haralambie se știe că în 1821 s-a refugiat în Basarabia cu toți ai săi, că acolo a luat, în unire cu fratele său Sava, o moșie în arendă, că a murit în 1822. Soția sa (Anastasia) a părăsit moșia arendată și s-a stabilit în târgul Telinești (jud. Orhei). Cum a dus-o acolo, nu știm, dar vedem că în 1835 s-a înapoiat în Iași, unde fostul ei soț avea oarecare proprietăți.[1]

Între copiii ei am văzut că era și Costache sau Costea. Născut în 1820, acesta a urmat învățăturile la școala din Iași și s-a căsătorit în 1850 cu Smaranda, fiica lui Matache Ștefanovici (sau Ștefano). El este tatăl lui Spiru Haret.

Dintre frații lui Costache, s-a distins Adam (mort în 1871), care a ocupat funcțiuni importante, precum prefect de Dorohoi în 1866. Asemenea Mihalache, care-și scria numele *Harreto* – și care, probabil, era inginer hotarnic. A publicat

1. Raportul Direcției regionale Iași din 20 aprilie 1935, nr. 99, către Direcția Generală din București.

Comisul Costache Haret, tatăl lui Spiru Haret.

un „Calendariu-eternu“ în 1866, (Botoşani), dedicat „amicului“ său L. Udrischi, gheometrul. Oameni energici, unul dintre ei s-a amestecat în luptele pentru libertate din Polonia în 1863. Costache, din căsătoria cu Smaranda, a avut cinci copii: Spiru, Alexandru, Mihai, Pulheria şi Ana.

El a fost funcţionar judăcătoresc în diferite oraşe ale Moldovei. După documentele ce am avut la îndemână, a ocupat postul de scriitor la Ministerul Justiţiei de la 1840–1847[1] apoi „director al canţileriei“ la judecătoria jud. Suceava (1847–1849), „condicar“ la „tribunalul criminalicesc“ din Iaşi (1849–1854), „director“ tot acolo (1854–1857); în fine, membru al tribunalului Dorohoi (1858–1859). După cum rezultă din cercetarea Regulamentului Organic, aceste funcţiuni corespundeau cu copistul, grefierul, judecătorul, în vorbirea de azi. Paralel cu funcţiunile acestea, a dobândit ranguri boiereşti, nu prea mari: serdar (1842), pitar (1847) şi comis (1856).

II

Spiru Haret s-a născut în oraşul Iaşi, la 15 februarie 1851.

După propria-i mărturisire, a început a învăţa carte în casă, poate cu mamă-sa, care se zice că era o femeie foarte hotărâtă şi cu multă ambiţiune pentru copiii săi; apoi la şcoala primară din oraşul Dorohoi; de aici veni la Iaşi, şi la 28 aprilie 1860 se înscrise în şcoala primară, numită din Sărărie[2], unde era institutor Toma Săvescu, care a publicat câteva preţioase informaţiuni despre Haret şcolar. Aici trebuie să notăm o împrejurare care va arăta o trăsătură a caracterului lui. Ajuns ministru, el şi-a adus aminte de fostul său dascăl, a încurajat pe institutorii din Iaşi care au voit să cinstească pe Toma Săvescu,

1. Dar un alt act, tot aşa de autentic, vorbeşte de funcţia de „prezident la Eforia din Botoşani“ pe la 1840–1841, însă nu putem preciza ce va fi fost acea funcţiune.

2. Numită azi „V. Alecsandri“.

zidind un medalion în noul local al Şcoalei, şi la serbarea aceasta, la 6 decembrie 1898, nu numai că a asistat, dar a rostit o cuvântare elogioasă pentru cel care-l învăţase carte în copilărie; iar la masă a închinat pentru Săvescu şi în sănătatea institutorilor şi învăţătorilor, ceea ce a impresionat desigur pe sărbătorit, dar şi toată dăscălimea din Iaşi şi din ţară.

Ca elev în clasa a III-a primară, Haret a asistat cu colegii şi cu învăţătorul lor la inaugurarea Universităţii din Iaşi la 26 octombrie 1860, când a văzut întâia oară pe Vodă Cuza. „Nu târziu după trecerea lui Kogălniceanu, alte urale anunţară sosirea trăsurii domneşti. O furtună de strigăte asurzitoare, un şuvoi de lume ce alerga pe lângă o trăsură – care mi s-a părut înaltă până la cer – o împinsătură violentă înapoi, o viziune repede şi nedesluşită de mult aur, amestecat, cu ceva roşu, şi atâta tot. Cuza trecuse în mare uniformă în trăsura să cu livrele roşii *à la française*.“ Aşa îşi aminteşte în 1911 Haret întâmplarea din 1860.

Astfel urmă el cursurile clasei a doua, a treia şi primul semestru din clasa a patra. La Dorohoi începuse învăţătura cu litere chirilice, la Iaşi învăţă pe cele latine şi chiar ceva latineşte în clasa a IV-a.

Prin martie sau aprilie 1862 fu nevoit să-şi întrerupă cursurile aici pentru a pleca la Bucureşti. Nu cunoaştem bine împrejurările. Probabil a plecat cu unchiul său Dimitrie Botez, care a fost tutorele copiilor şi care s-a stabilit în Bucureşti, luând pe Spiru, iar ceilalţi doi fraţi au rămas în Moldova.

Ce putea să facă atunci un copil sărac şi doritor de învăţătură, căzut din liniştea Iaşilor în zgomotosul – chiar de pe atunci – Bucureşti? Un singur lucru: să caute a intra bursier.

Termină deci clasa a IV-a primară în ianuarie 1862 la şcoala „văpselei de Verde“, cum se zicea pe atunci, şi în septembrie se prezintă la concursul pentru bursă la liceul Sf. Sava.

Într-o povestire, publicată în 1907, Haret arată cum era pe atunci şcoala aceasta. „O casă mică, veche, umedă, cu clasele înşirate în jurul curţii, în nişte încăperi clădite la întâmplare, unele într-o stare de infecţie de nedescris…“ tot aşa cum o înfăţişează Barbu Delavrancea în nuvela să „Bursierul“, şi tot aşa cum am găsit-o eu în 1881, când am intrat în clasa I. Haret a stat aici intern cinci ani şi a urmat cursurile celor şapte clase. „Ani de veselie, zice el, de cântece şi de jocuri, întrerupte din când în când de iuţi supărări pe care ni le pricinuia o lecţie prea mare ori dimensiile prea de tot reduse ale porţiilor pe care ni le servea economul internatului“.

Peste vreo doi sau trei ani, poate în 1865, s-a dus la Iaşi, de unde s-a întors cu fratele şi cu sora lui. Călătoria aceasta a celor trei copii, într-o căruţă, singuri, vreme de opt zile, a rămas înfiptă puternic în memoria lui Spiru, care fusese – în împrejurările acelea – un fel de cap al familiei, cum a şi fost în realitate îndată ce a putut să-şi facă o carieră cât de modestă. Întâmplarea aceasta i-a dat o

maturitate precoce și, prin aceasta, a dobândit seriozitatea, stăruința la învățătură, hotărârea de a nu dezarma în fața dificultăților, însușiri care l-au caracterizat toată viața, dar a pierdut din veselia copilărească și de aceea a rămas și pentru mai târziu cu o rezervă și o reținere, care îl împiedecau de a avea expansiuni de bucurie, dar și izbucniri de violență.

Ca și în clasele primare, Haret a fost un elev eminent, deși unii profesori lăsau de dorit – sau, poate, tocmai de aceea, cum zice d. Țițeica[8] (în discursul de recepție în Academie): „Siliți să învețe singuri, să descurce cu propriile lor puteri demonstrațiile din cărțile străine pe care le aveau la îndemână, acești școlari au câștigat inițiativa și dragostea de a studia și calea sigură de a înțelege bine lucrurile".

Este un adevăr în cele spuse aici, dar trebuie să le tălmăcim, căci nu se poate trage concluzia că ar fi de dorit ca profesorii să fie slabi sau chiar ignoranți. Cu profesori buni profită un număr cât mai mare de elevi, cu profesori răi se pot alege câțiva care prin silințe proprii să împlinească lipsurile profesorilor, dar majoritatea, marea majoritate, trece din clasă în clasă fără să știe nimic.

Haret ne spune că petrecea uneori seri întregi ca să înțeleagă o pagină sau o problemă: dar – adaugă: „perioada aceea de muncă încordată, când fiecare pas înainte era o adevărată cucerire pe care o datoram mai ales stăruinței noastre, a fost poate aceea care ne-a dat oțelirea care ne-ar fi lipsit dacă împrejurările ar fi fost mai ușoare pentru noi".

Pe el greutățile acestea l-au hotărât să se consacre studiului matematicilor, dar câți alții, școlari buni de altfel, au rămas pentru totdeauna cu o desăvârșită lipsă de înțelegere a chestiunilor de matematică și chiar cu oroare față de asemenea învățături!

Având cărți puține sau uneori deloc, elevii formau echipe de câte 2-3 care, servindu-se de unicul exemplar al unei cărți franceze, redactau după explicațiile profesorului cursul la unele materii. Haret era în echipa de matematici și se vede că lucra mai mult singur, căci ne spune însuși că a terminat un curs de algebră și altul de trigonometrie. De altă parte, când era în clasa a III-a, a citit un articol despre lună (în revista „Natura" a d-rului Barasch[9]) și s-a pasionat de chestiile astronomice, despre care avea numai rudimentare și neclare cunoștințe. De aceea, când un camarad i-a procurat o carte franțuzească (*Tratatul lui Quetelet*[10]) a fost așa de doritor s-o citească, încât (neputând s-o înțeleagă la simpla citire în original) s-a apucat s-o traducă frază cu frază, ajutat de dicționar.

Din aceste încercări copilărești, a rezultat cursul de trigonometrie, tipărit întâi în 1873 (și apoi reprodus în numeroase edițiuni) și traducerea astronomiei lui Quetelet, tipărită în anul 1873 de societatea „Junimea" din Iași.

Și totuși – la examenul de bacalaureat (mai, 1869) a avut notă „mai mică decât spera", zice Haret, dar legenda care circula pe vremea când eram eu școlar la Sf. Sava zicea altfel. Examinatorul Dim. Petrescu i-ar fi dat notă de

UNIVERSITATEA DIN Bucureşci

DIPLOMĂ DE BACALAUREATŪ.

Diplomă de bacalaureat al lui Spiru Haret.

respingere și Borănescu, fostul profesor al lui Haret, și – se vede – prieten cu Petrescu, s-ar fi dus la el și ar fi protestat cu vehemență, zicând: ăla știe mai multă matematică decât mine și decât tine. Legendă, poate; dar mai circula încă una. Borănescu, atunci profesor în cursul superior, avea obicei să spuie în clasă elevilor săi: „Toți matematicii mari încep cu B: Bertrand, Briot, Borănescu, numai Haret începe cu altă literă, dar și acela a fost elevul meu.“ (Aceasta, pe vremea când Haret ajunsese profesor la universitate).

III

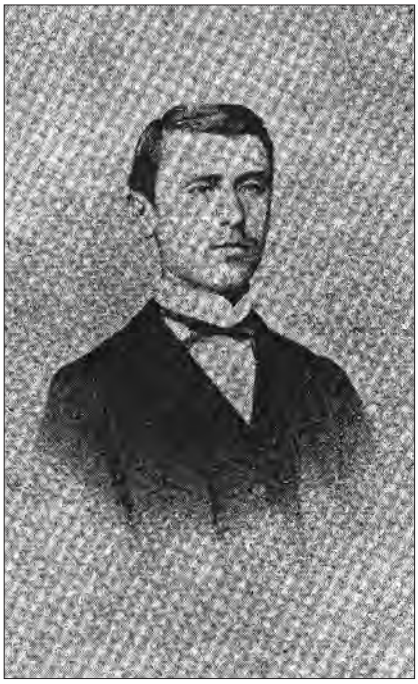

Portretul lui Spiru Haret
18 iunie 1869.

Pe atunci viața studenților săraci era destul de grea, dar ei găseau lesne mijloace de a se întreține: lecțiuni în familii sau în școale particulare, funcțiuni publice în ministere și altele; ba chiar puteau să concureze pentru catedre vacante, căci nu se cerea pe atunci – ca titlu – decât bacalaureatul. Aceste înlesniri aveau însă un neajuns mare: îi împiedecau de a urma regulat cursurile și a da examene. Mulți studenți – cu adevărat eminenți – și-au pierdut rostul, au rămas cu studiile neterminate, unii chiar nu și-au putut face nicio carieră și astfel s-au irosit numeroase forțe care ar fi putut fi utilizate cu folos pentru tânăra noastră societate cultă.

Haret face și el ca și ceilalți. Se prezintă la concurs pentru o catedră la seminarul Central din București (abia după un an de la luarea bacalaureatului) și este numit profesor de matematică la cursul inferior.[1]

A stat aici numai doi ani, până în noiembrie 1872, când a demisionat. Cauza acestei demisiuni a fost o chestiune de demnitate. Povestirea o găsim în ziarul „Românul“ din București, de la 17 noiembrie 1872. În septembrie acel an s-a ținut, ca de obicei, concursul pentru bursă, la care se prezentau totdeauna foarte mulți candidați pentru locuri puține. Era ministru generalul Tell[(11)]. Se spune că un senator – văr cu ministrul – avea un protejat, care s-a prezentat la concurs și a căzut. Ministrul ar fi putut să-l primească supranumerar, dar a voit să dea un fel de justificare măsurii sale, provocând un al doilea concurs. Pentru aceasta în ziua de 1 noiembrie, Tell a chemat în cabinetul său pe profesorii comisiunii de la seminar, pe elevul respins și trei elevi din cei reușiți (luați la întâmplare și fără nicio înștiințare prealabilă) și a cerut profesorilor să facă un nou examen în fața sa. Doi din aceștia, Haret și N.F. Bădescu, au protestat contra acestei măsuri și au părăsit cabinetul ministrului. A doua zi au demisionat. Ziarul nu știe sigur ce s-a întâmplat cu elevii: ar fi aflat că tot cei trei admiși în septembrie s-au dovedit mai buni.

---

1. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor, nr. 11722 din 3 decembrie 1870.

La interpelarea ce i-a adresat senatorul I. Deşliu(12), ministrul Tell a răspuns (la 13 februarie 1873) că s-a dovedit mai bun cel respins şi că a dat avertisment profesorilor. Demisiunea profesorilor a fost rezolvată tocmai după două săptămâni[1].

Desigur, n-o fi fost prea bună situaţia materială în care rămânea el atunci, dar se vede că avea mijloace de a mai câştiga cât îi trebuia, publicând pe undeva articole, căci vedem că în această epocă tipăreşte (editată poate de tipograf) o carte de 99 pagini *Anuariulu sciintificu allu României pe anulu 1875*, (Tipografia Teodor Michaescu, Buc.), care cuprinde articole interesante. Afară de aceasta, a câştigat timp, căci şi-a putut trece licenţa, pe care o întârziase.

Portretul lui Spiru Haret
8 iunie 1871.

Haret îşi aducea aminte cu plăcere despre acest început al carierei sale didactice. Povestea, între altele, cum a schimbat numele elevilor săi. Fiind cei mai mulţi băieţi fii de preoţi, ei se numeau Popescu, şi Direcţia Seminarului, având în fiecare clasă numeroşi Popescu Ioan sau Popescu Vasile, hotărâse să-i deosebească prin numere: Popescu Ioan I, Popescu Ioan II, Popescu Ioan III şi aşa mai departe. Cum clasele seminariilor pe atunci erau foarte încărcate, era foarte greu pentru profesor să-i cunoască (şi Haret a socotit totdeauna ca o cerinţă imperioasă ca profesorul să cunoască bine pe elevi), de aceea întreba pe fiecare de numele comunei de origine şi adăuga – pentru cursul lui – pe lângă Popescu IV sau V un Colibaşi, Moşoaia, Dămăroaia, şi altele. Cu timpul, elevii înşişi au văzut că e mult mai bine aşa, au adoptat numele dat de Haret şi l-au păstrat după ieşirea din şcoală. După ani şi ani se întâmpla să întâlnească Haret pe câte un fost elev din aceştia şi să afle că se numeşte acum cum îl botezase el cu zece sau douăzeci de ani înainte.

---

1. Adresa Ministerului Instrucţiei, Divizia Şcoalelor. nr. 11545 din 14 noiembrie 1872. Aş fi dorit să consult dosarul ca să văd cum au decurs lucrurile, dar dosarul respectiv nu se găseşte la Arhivele statului. Din „Dezbaterile Senatului“ (Sesiunea 1872–1873 pag. 290) am cules afirmaţiunea ministrului că, în adevăr, a chemat *după patru luni* pe elevii care intrase bursieri şi pe cei care reclamase că li s-a făcut nedreptate; a chemat şi pe profesorii examinatori să fie faţă. Cei doi (Haret şi Bădescu) au voit a vorbi, dar el i-a oprit; ei au spus că-şi dau demisiile şi au plecat. Atunci *Consiliul Permanent* a examinat elevii şi ministrul zice că a dat afară pe cei *primiţi cu hatâr* şi a pus pe cei nedreptăţiţi.

* * *

Aşadar în aprilie 1874 Haret şi-a trecut licenţa în ştiinţele fizico-matematice. Se găsea acum la o răspântie. Ce să facă? Avea titlu, dar n-avea ocupaţie care să-i dea mijlocul de trai. Primul gând îi fu la profesoratul secundar, şi Titu

Haret cu mai mulţi prieteni studenţi. (În picioare: I. Vlădoianu, Beştelei, Haret. Pe scaun: P. Triandafil, Mitilineu, Vrana.)

Maioescu[13], devenind ministru şi având ocazia să-l cunoască, îi promise că-l va numi iarăşi la Seminar, pe baza vechiului concurs.

Văzând această bunăvoinţă, s-a gândit să încerce a-şi realiza o veche dorinţă: urmarea studiilor în străinătate. Maiorescu a admis, a publicat concurs pentru o bursă de matematici, Haret s-a prezentat în septembrie 1874 şi a reuşit[1].

Greu se pot închipui momente mai fericite pentru un tânăr studios decât acelea în care se gătește a pleca la studii în străinătate. E mai mare fericirea decât la dobândirea unei cariere, căci nenumărate posibilităţi se deschid înaintea spiritului lui şi – cum zice poetul – sufletul lui zboară pe aripele speranţei nemărginite.

Realitatea se însărcinează mai totdeauna să mai taie din aripele acestea. Şi Haret a avut de la început o mare decepţie: deşi trecuse la Bucureşti licenţa cu

1. Adresa Ministerului de Instrucţie, Divizia Şcoalelor, nr. 9139 din 30 septembrie 1874. Se acordă „stipendiu“ 3000 lei anual pe trei ani de la 1 octombrie 1874 „pentru a studia în acest timp ştiinţele matematice teoretice la facultatea de ştiinţe din Paris“.

bile albe, a constatat la Paris că are mari lipsuri în pregătirea sa matematică. Dar greutățile unei situațiuni n-au descurajat niciodată pe Haret. Stăruitor, a căutat să-și împlinească lipsurile și și-a pregătit din nou licența în matematici, a trecut-o în 1875[1] și a mai pregătit și a doua licență în științele fizice, pe care a trecut-o în 1876[2].

Acum începea adevărata muncă pentru scopul ce urmărise plecând din țară: doctoratul. Doctoratul în matematici nu-l obținuse până atunci niciun român la Paris.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE.

Diplôme de Docteur ès Sciences mathématiques.

Le Ministre de l'Instruction publique et des Cultes.

Vu le certificat d'aptitude au grade de Docteur ès Sciences mathématiques accordé, le 2[3] Janvier 1878, par les Professeurs de la Faculté des Sciences de Paris, Académie de Paris, au Sieur Haret (Spiridon), né à Craiova, le 15 Février 1851;

Vu l'approbation donnée à ce certificat par le Recteur de ladite Académie;

Statuant le susdit certificat;

Donne par les présentes, audit Sieur Haret, le Diplôme de Docteur ès Sciences mathématiques, pour en jouir avec les droits et prérogatives qui y sont attachés par les lois, décrets et règlements.

Fait à Paris, dans le Bureau du Ministre de l'Instruction publique et des Cultes, le 30 Janvier 1878

Le Directeur de l'Enseignement Supérieur,

Le Ministre de l'Instruction publique et des Cultes,

Diploma de Doctor a lui Spiru Haret.[3]

Ce subiect să-și aleagă? Îl urmărea se vede impresia ce-i făcuse articolul despre lună pe care-l citise când era în clasa a III-a de liceu și se decise pentru un subiect de astronomie. Știința aceasta, noua disciplină care căuta să studieze mecanismul sistemului planetar, este plină de teorii îndrăznețe și încântătoare pentru imaginația omului de știință, care – aruncându-se în mijlocul acestor cercetări – simte, cum zicea Eminescu, că:

„Universul fără margini e în degetul lui mic…“

1. După diploma de licență în matematici, examenul s-a ținut la 9 august 1875.
2. După diploma de licență în științele fizice, examenul s-a ținut la 2 august 1876.
3. Diploma de doctorat arată data examenului la 30 ianuarie (stil nou).

Dar ea este plină și de puncte dubioase, de ipoteze, care oricând pot fi luate din nou în studiu și prin aceasta să li se aducă noi temeiuri ori să li se desființeze vechile temeiuri.

A relua una din aceste probleme a fost deci ambiția lui Haret. A studiat, a cercetat, a calculat și a susținut teza să de doctorat la 30 ianuarie 1878 sub titlul: „Sur l'invariabilité des grands axes des orbites planétaires" (*Despre invariabilitatea axelor mari ale orbitelor planetare*).

Haret ne spune că era cât p-aci „ca acest din urmă pas să nu-l poată face". În aprilie 1877 România întră în război alături de Rusia și trupele noastre trec Dunărea. Bursierii români de la Paris socotiră că trebuie să plece unde-i chema datoria patriotică, dar ministrul de atunci G. Chițu(14) le telegrafia să rămână acolo și să continuie studiile[1].

Teza lui Haret a fost prețuită îndată ca o lucrare originală: „ea – zice d. Țițeica – a înscris pentru totdeauna numele lui Haret în știință". În adevăr, revistele științifice din Paris publică recenzii elogioase, dintre care una – semnalată de profesorul Traian Lalescu(15) – spune că a făcut un studiu complet asupra chestiunii; iar „Analele Observatorului din Paris" a retipărit-o în întregime în anul 1885[2]. D.C. Popovici, prof. la universitatea din Iași, îmi semnalează o apreciere elogioasă a marelui matematician Henri Poincaré(16).

Acest succes al tânărului Haret a produs în țară mare bucurie. „Revista științifică"(17) condusă de P. S. Aurelian(18) și Gr. Ștefănescu(19) a publicat un elogios articol, iar ziarele au scris despre acest fapt, socotindu-l nu numai ca răsplată a muncii unui tânăr studios, ci ca o glorie pentru țara noastră.

IV

Întorcându-se în București, a fost numit, la 28 martie 1878, suplinitor la catedra de matematică la gimnaziul „Mihai-Bravul"[3], dar n-a funcționat, căci la 3 aprilie același an i s-a încredințat suplinirea catedrei de mecanică rațională la facultatea de științe, „având în vedere – zice adresa – succesul cu care v-ați făcut studiile în urma cărora ați obținut de la facultatea din Paris titlul de doctor."[4]

În același an, s-a publicat concurs pentru această catedră, care s-a ținut la universitatea din Iași la 15 septembrie în fața comisiunii compuse din: M.

1. Lui Haret i s-a prelungit bursa până la 1 ianuarie 1878 (Adresa Ministerului Cultelor, Divizia Școalelor, de la 23 ianuarie 1877).
2. Este reprodusă în volumul care cuprinde *Operele științifice* ale lui Haret.
3. Adresa Ministerului de Instrucție, Divizia Școalelor nr. 3001 din 28 martie 1878.
4. Adresa Ministerului de Instrucție nr. 3220 din 2 aprilie 1878.

Tzoni[20], C. Climescu[21], St. Micle[22], N. Culiano[23], Gr. Cobălcescu[24], A. Petrescu și inginer Miclescu.[1] Haret a fost singurul candidat și ziarele timpului vorbesc cu elogii de acest concurs.[2] Astfel a fost numit profesor cu titlul provizoriu: „în vederea eminentului rezultat al examenului ce ați trecut", cum zice adresa ministerului.[3]

După trecerea celor trei ani prevăzuți de lege, a fost numit definitiv la 14 ianuarie 1882.[4]

* * *

Ca profesor, s-a arătat de la început omul datoriei. Exactitatea cu care venea la cursuri servea nu numai ca să facă pe ascultători a profita cât mai mult de lecțiunile sale, dar ca să le fie de exemplu, lucru important pentru acei care aveau să devie profesori la rândul lor – cum era cazul celor mai mulți din studenții facultății de științe. Acestea le spun foști școlari ai lui.

Ei mai afirmă încă ceva: nu numai competența desăvârșită cu care-și făcea cursul, dar metoda desăvârșită, claritatea și preciziunea, rigurozitatea demonstrațiilor și exactitatea calculelor. Unii zic că-i urmăreau lecțiunile cu interesul și plăcerea cu care citesc o carte frumoasă. Alții își amintesc de răbdarea cu care refăcea toate calculele în fața clasei, mergând până acolo încât făcea și reducerile de termeni asemenea. Unul zicea: „Cineva care nu era student la matematică, dacă ar fi asistat la o lecție a lui – afară de calculele speciale – ar fi înțeles multe lucruri". Altul, că atât de metodic prezenta totul, încât „mintea cea mai obtuză era convinsă de adevărul aserțiunilor afirmate".

* * *

Așa fiind Haret ca profesor la universitate, nu este de mirare că și alte instituțiuni de învățământ au făcut apel la serviciile lui. În 1881 a fost numit profesor de matematici la seminarul „Nifon Mitropolitul" din București[5]. Tot atunci a fost chemat la Școala de artilerie și geniu pentru cursul de mecanică rațională[6] și a servit aici până în 1886[7]. În aprilie 1882, la Școala de Poduri și

1. Deoarece dosarele ministerului din epoca aceasta au fost distruse de un incendiu, n-am putut avea detalii mai circumstanțiate.

2. Iată, de exemplu, ce scrie „Steaua României" din Iași (21 sept. 1878): „D. Haret, care a concurat pentru această catedră, a susținut probele orale cu cel mai strălucit succes".

3. Adresa Minerului de Instrucție, Divizia Școalelor nr. 9566 de la 2 octombrie 1878.

4. Adresa Minerului de Instrucție, Divizia Școalelor nr. 478 din 14 ianuarie 1882.

5. Adresa Epitropiei nr. 203 din 26 ianuarie 1881.

6. Adresa Ministerului de Rezbel nr. 9650 din 30 septembrie 1881.

7. Adresa Școalei de Artilerie și Geniu nr. 978 din 2 octombrie 1886.

Șosele pentru cursul de algebră superioară și geometrie analitică[1], pe care l-a continuat până la 1 aprilie 1911[2]. Mai târziu, din februarie 1888 până în 1891, a predat mecanica rațională la Școala de ofițeri din București[3].

Firește, în acest timp, Haret a avut diferite însărcinări în legătură cu situația sa de profesor.

Între hârtiile rămase de la el am găsit manuscrisul unui raport din ianuarie 1879 către ministru, despre o inspecțiune făcută școalelor secundare din Moldova, în unire cu profesorul de literatură greacă de la facultatea de litere, Ep. Francudi(25). Aici ne spune că a văzut școalele din Galați, Bârlad, Bacău, Botoșani, Roman și Focșani și dă asupra lor amănunte interesante despre toate problemele învățământului. Pentru a se înțelege în ce spirit este scris acest raport, vom reproduce pasagiul care privește activitatea corpului didactic: „Un lucru ce am fi dorit să găsim este de a vedea pe profesori iubindu-și profesiunea, preocupându-se într-una de dânsa, căutând neîncetat a-și îmbunătăți cursul, socotindu-și ca o datorie de onoare a obține rezultate cât mai bune. În loc de aceasta, afară de câteva excepțiuni care ne consolează în parte, am văzut din contra multă indiferență; postul de profesor e considerat ca o sinecură sau ca o rezervă în caz de neizbândă în alte întreprinderi. În adevăr, sunt orașe în care profesorii se găsesc amestecați în toate: sunt deputați, consilieri județeni sau comunali, avocați, ingineri, comercianți, adepți ai politicii militante: de toate, afară de profesori. Suntem departe de a voi să vedem pe membrii corpului didactic dezinteresându-se de afacerile publice, neîngrijându-și drepturile și datoriile ce au ca cetățeni sau necăutând a-și îmbunătăți poziția materială; ar fi însă de dorit ca ei să considere meseria lor de a instrui ca pe cea dintâi din toate și, dacă ar fi necesar a neglija una din numeroasele însărcinări ce-și iau, catedra să fie cea din urmă neglijată. Se întâmplă însă tocmai din contra“. Sunt idei pe care le vom regăsi în discursurile sale din Parlament, vorbind despre amestecul profesorilor în politică și spunând lămurit: să facă politică, dar să nu uite niciun moment că sunt profesori.

Un raport, mult mai dezvoltat, au făcut ei în 1880 despre mai multe școale din Moldova. Textul este scris de Haret și alături se văd adăugirile lui Francudi, de al cărui scris mi-am adus aminte citind manuscrisul, căci l-am avut profesor la Facultate.

În 1880 i s-a dat să facă o anchetă la Botoșani.

În anul 1881 ministrul [V.]A. Urechia(26) a hotărât ca examenele de fine de an ale liceelor să se facă în fața unor comisiuni speciale. Toți elevii celor două licee

---

1. Adresa școalei de Poduri și Șosele nr. 114 din 3 aprilie 1882.

2. Când și-a anunțat demisia, Direcția Școalei, la 18 martie [1911], i-a adresat „cele mai vii mulțumiri pentru eminentele servicii ce ați adus în timp de 29 de ani… ați contribuit la reîntemeierea școalei pe bazele ei actuale și la prestigiul de care ea se bucură astăzi ca școală de învățământ superior“.

3. Adresa Ministerului de Rezbel nr. 4040 din 27 februarie 1888.

din Bucureşti (Sf. Sava şi Matei Basarab) şi ai gimnaziilor se adunau pe clase şi treceau examenul în aceeaşi sală pentru a se putea face comparaţie între pregătirea diferitelor şcoale, pentru ca ministrul să aibă astfel informaţiuni amănunţite şi despre şcolari şi despre profesorii lor. Comisiunea pentru matematici era compusă din: Spiru Haret, general G. Manu(27) şi G. Cantacuzino(28)[1].

În acelaşi an se ridică în presă acuzaţii asupra comisiei de bacalaureat care funcţionase în Bucureşti în luna mai. Urechia numeşte o comisie prezidată de B.P. Hasdeu(29) şi compusă din: Spiru Haret, G.Dem. Teodorescu(30), Şt. Vârgolici(31) şi Bernath(32) ca să revadă tezele scrise[2]. Comisiunea se adună la 10 ianuarie şi încheie un proces-verbal în care scrie: „Am convenit că lucrarea juriului examinator legalmente constituit e mai presus de menţionatele bănuieli şi astfel comisiunea nu mai are nevoie nici măcar să deschidă plicurile ce conţin tezele în cestiune“. Procesul-verbal, scris de Haret, e semnat de toţi membrii afară de Dr. Bernath.

Tot în 1881 se ţine la facultatea de ştiinţe concursul pentru catedra vacantă de geometrie analitică şi trigonometrie, când Haret face parte din juriu.

E interesant de notat că Haret, în acest timp, este solicitat şi de alte instituţii decât cele şcolare pentru a săvârşi diferite însărcinări.

La 14 ianuarie 1881 este numit membru în comisiunea centrală de statistică[3].

La 31 ianuarie 1881 este numit, în mod provizoriu, conservator al Muzeului de antichităţi şi însărcinat să facă – împreună cu arhitectul Berendei(33) şi cu inginerul M. Suţu(34) – inventarul tuturor obiectelor din Muzeu. Ei redactează la 14 februarie procesul-verbal de luare în primire şi, între altele, scriu despre Tezaurul de la Pietroasa (Cloşca cu pui): „L-am cercetat în comparaţiune cu procesul-verbal încheiat la 6 februarie 1876 de către comitetul-arheologic, în urma furtului lui Pantazescu[4] şi l-am găsit întocmai precum este descris în acel proces-verbal şi cum este reprodus în stampele xilografiate care îl însoţesc. Cântărindu-l cu o balanţă etalon, care dă greutatea cu siguranţă până la 1/2 gram, am constatat că greutatea lui totală este de 14 oca, 151 dramuri, socotind kg de 314 dramuri“.

În această preocupare de preciziune şi exactitate nu se vede Haret – aşa cum a rămas toată viaţa lui?

Această funcţiune n-a ţinut mult, căci la 26 februarie, acelaşi an, este numit director al Muzeului de antichităţi Gr. Tocilescu(35). La 1 martie el dă în primire

---

1. Adresa Ministerului, Divizia Şcoalelor nr. 7070 din 30 mai 1881.
2. Adresa Ministerului Instrucţiei, Divizia Şcoalelor nr. 7497 din 9 ianuarie 1881.
3. Adresa Ministerului de Interne nr. 428 din 14 ianuarie 1881.
4. Nu-mi amintesc anul când s-a întâmplat, dar în tinereţea mea toată lumea din Bucureşti vorbea de acest furt îndrăzneţ şi zicea că hoţul, ca să poată ascunde mai bine obiectele într-un pian, tăiase tava cea mare în patru bucăţi şi de atunci a rămas aşa cum se vede.

averea muzeului noului director şi primeşte o adresă de mulţumire de la minister: „pentru bunăvoinţă ce aţi avut de a vă însărcina cu primirea obiectelor şi de silinţele ce aţi depus pentru ducerea la bun sfârşit a acestei lucrări“[1].

Cum vedem, activitatea lui Haret în această epocă a fost destul de bogată; iar, dacă adăugăm că, pe lângă acestea, se înscrisese între inginerii hotarnici de la 1878 şi făcea numeroase hotărnicii, între care unele importante, cum este cea tipărită în 1894 „asupra moşiei Domneşti din judeţele Putna şi Tecuci“, înţelegem că nu era un om care căuta odihna, ci munca. În special, mai târziu îşi amintea cu plăcere de lucrările inginereşti, care erau un fel de distracţie şi de reconfortare fizică, fiindcă îl ţineau în aer liber.

Între preocupările din primii ani ai profesoratului său, trebuie să notăm studiul asupra proiectului de răscumpărare a căilor ferate, publicat în 1880.

Cu toate aceste ocupaţii, a început printre picături să se intereseze de chestiile şcolare şi, cu încetul, interesul ce le purta devenea din ce în ce mai mare, până când l-au prins cu totul şi au ajuns să dobândească primul loc în preocupările lui. D. Ţiţeica ne spune că de multe ori i-a exprimat „cu durere“ regretul de a fi părăsit îndeletnicirile lui de ştiinţă pură. Mai ales în momentele de amărăciune, pe care politica i le-a dat şi lui cu îndestulare, se gândea la tihna din alte vremuri; voia chiar să înceapă un curs de mecanică cerească la universitate pentru candidaţii la doctorat, dar a fost nevoit să renunţe „din cauza lipsei de auditori pregătiţi“ (zice d. Ţiţeica).

V

Primul lui contact direct cu administraţia şcoalelor s-a făcut în anul 1882, când a fost numit membru în consiliul permanent de instrucţiune împreună cu Al. Orescu(36) , P. S. Aurelian, G-ral Davila(37) şi V. Şeicaru.[2]

Ministrul care-l chemase în consiliul permanent era Vasile Urechia. Nu cunoaştem împrejurările care au decis această chemare; dar ştim de ce a plecat Haret.

Pe vremea aceea consiliul, conform legii din 1864, trebuia să-şi dea avizul asupra tuturor chestiunilor şcolare; de aceea mai toate hotărîrile ministerului începeau cu formula „Auzind pe consiliul Permanent“. Desigur, această dispoziţiune

1. Adresa Ministerului de Instrucţie nr. 1015 din 31 ianuarie 1881. Adresa aceluiaşi minister, tot Divizia Şcoalelor, nr. 3333 din 26 februarie acelaşi an.

2. Adresa Minstrerului Instrucţiei, Divizia Şcoalelor nr. 3373 din 8 martie 1882.

aducea mare stânjenire în mersul treburilor (și când Haret a fost în situație s-o desființeze, a desființat-o), dar el credea că ministrul nu poate cu de la sine putere să înlăture când îi place o dispoziție legală, chiar absurdă fiind. Se întâmplă într-o zi (12 aprilie 1882) că ministrul numește la externatul secundar de fete din Craiova, înființat atunci, o profesoară și directoare, care era institutoare undeva și care nu avea niciun titlu pentru funcțiunile ce i se încredințase. Pentru această numire nu cere avizul consiliului, dar îl cere pentru „împărțirea obiectelor" între profesoare. Consiliul, cu această ocazie, descoperă numirea directoarei și atunci Haret redactează la 20 aprilie un Aviz în care arată că ministrul n-avea drept să o facă, căci „după legea în vigoare consiliul Permanent trebuie a fi consultat asupra tuturor chestiunilor relative la administrația și direcțiunea instrucțiunii publice și private". Nu știm dacă colegii săi au semnat acest aviz, dar sigur este că ministrul n-a ținut seamă de el, căci Haret demisionează în ziua de 21 aprilie și stăruiește în demisie, care i se primește la 29 aprilie[1].

În anul 1883 el voiește a-și întemeia o familie: se căsătorește la 23 ianuarie cu d-ra Ana Popescu din Buzău. Au un singur copil, care moare însă după câteva luni. De aceea Haret a fost totdeauna foarte iubitor față de copiii mici.

Ministrul următor, P.S. Aurelian, îl numește inspector general al școalelor la 4 mai 1883, post creat atunci, și pe care-l ocupă și sub G. Chițu.[2]

* * *

Haret a primit sarcina aceasta nu ca un diletant; ci și-a luat rolul în serios, a călătorit prin țară, a inspectat școalele, a făcut rapoarte pentru a fixa constatările și observațiile sale și nu l-a descurajat faptul că multe din aceste rapoarte au rămas fără soluții și unele chiar necitite; ba putem spune că dificultățile i-au dat mai mult îndemn pentru a-și îndeplini datoria așa cum o înțelegea el: să privească realitățile în față, să le cerceteze cu metodă și cu obiectivitate și să primească toate consecințele logice rezultate din examinarea lor. Această atitudine s-a concretizat în faimosul său raport din 1884, pe care s-a decis să-l tipărească și – mai curios – să-l prezinte la unul din premiile Academiei în 1885.

În acel timp Haret era membru corespondent al Academiei Române, ales la 3 iulie 1879, curând după ce venise din Paris însoțit de o meritată faimă.

---

1. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 4597 din 1882. Am căutat dosarul ca să văd amănuntele, dar la Arhivele statului lipsesc dosarele ministerului pe mulți ani, distruse de un incendiu.

2. Adresa de numire poartă nr. 4983, Divizia Școalelor, și data 4 mai 1883 și postul se numea întâi „revizor general".

Ca membru corespondent făcuse o interesantă comunicare despre „accelerațiunea seculară a lunii“ la 4 aprilie 1880, despre care zice I. Bianu(38): „la citirea ei, firește, nimeni n-a înțeles nimic (afară de A. Treboniu Laurian(39):, care avea cunoștințe de astronomie) și s-a hotărât să fie publicată în Anale, dar – pe cât am cercetat– am văzut că nu s-a publicat.

În privința „Raportului“ ne spune I. Bianu că „a fost tratat pe un ton glumeț de un bărbat de mult spirit și foarte influent pe atunci“. Desigur e vorba de Hasdeu, care era în acel an raportorul comisiunii de premii și care zice în raportul său: „D. general Fălcoianu a fost împiedicat de a aduce darea-de-seamă cu care binevoise a se însărcina în special despre lucrarea dlui Haret… Discutând apoi împreună asupra fiecărei dări-de-seamă, comisiunea a început prin a elimina de la vot scrierile d-lor……. Haret…….., pentru care nu s-a găsit niciun susținător“.

Rezultatul a fost că Raportul său n-a luat premiu, apoi în 1886, când s-a propus alegerea să ca membru activ, în locul lui Anastasie Fătu(40), n-a reușit, deși susținut de D.A. Sturdza(41), atunci ministru de Instrucție. Haret a devenit membru activ al Academiei mai târziu, la 31 martie 1892 (cu 15 voturi contra 6). Răspunsul său moderat de mulțumire, în ședința de la 17 aprilie 1892, arată pe Haret cum era totdeauna. E păcat că discursul de recepțiune anunțat la 29 mai 1892 (despre influența științelor pozitive asupra dezvoltării condițiilor vieții moderne) nu a putut fi terminat și citit, căci chestiunea se vede că prezenta un interes deosebit.

* * *

Faptul de a fi lucrat cu miniștri liberali l-a apropiat de acest partid și nu e de mirare că, la venirea în fruntea Ministerului de Instrucție a lui Dumitru Sturdza, Haret a fost numit secretar general[1] (1885), deși nu făcuse până atunci nicio manifestare politică.

În această calitate, pe lângă lucrările cerute de funcțiunea sa, a avut și unele însărcinări speciale, cum a fost vizitarea unor școale din Franța și a expoziției didactice din Paris.[2]

Odată cu retragerea lui Dim. Sturdza și a guvernului liberal, în martie 1888, s-a retras și Haret. El își prezentase demisiunea la 23 februarie ministrului Sturdza, care i-a cerut să gireze funcțiunea până la venirea succesorului. Aceasta s-a întâmplat la 12 aprilie[3] când Maiorescu îi comunică primirea demisiei și-i adresează mulțumiri.

---

1. Atunci funcțiunea se numea „director general al ministerului“. Adresa 5 din 6 februarie 1885 și poartă nr. 1493 Divizia Școalelor.

2. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor, nr. 8039 din 7 iulie 1886. Raportul s-a făcut în noiembrie.

3. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 4237 din 12 aprilie 1888.

E de notat că, şi după aceasta, i s-au dat unele însărcinări de încredere din partea ministerului. Astfel, a făcut o anchetă la scoalele secundare din Ploieşti şi Buzău, după care a adresat un raport la 26 ianuarie 1889. I s-a cerut să facă asemenea lucru la liceul Matei Basarab din Bucureşti, împreună cu Iacob Negruzzi(42), dar s-a desistat (25 octombrie 1889). În 1890, după cererea Ministerului Domeniilor, a fost rugat a cerceta şi a-şi da avizul dacă o serie de profesori ai şcoalei de Agricultură şi Silvicultură de la Herăstrău (Th.G. Petrescu, N. Atanasescu, V. Cărnu-Munteanu, Floru Pomponiu) merită a fi numiţi definitiv[1]. În decembrie, acelaşi an,[2] e numit în juriul de concurs pentru catedra de matematici de la şcoala secundară de fete din Ploieşti, dar refuză, fiind bolnav.

În acest timp legătura lui Haret cu cercurile politice liberale se face mai strânsă, la 2 martie 1889 se înscrie în Clubul liberal şi astfel, când în 1895, partidul lui vine la guvern, el este ales deputat de Ilfov. Tot în acel an este numit membru în consiliul Permanent[3], însărcinare pe care o ocupă până în 1896, când demisionează.[4] Ca deputat, îl vedem raportor al proiectelor prezentate de Petru Poni(43) în 1896.[5]

În 1896 guvernul se retrage şi e înlocuit cu un alt guvern liberal sub preşedinţia lui P. S. Aurelian, care conduce afacerile publice până la 31 martie 1897, când Sturdza revine ca preşedinte cu un nou minister în care intră şi Spiru Haret.[6]

VI

Astfel, la 3l martie 1897, devine pentru prima oară ministru de instrucţie şi culte. Activitatea lui Haret în cei doi ani ai ministeriatului său este foarte bogată. Acum a făcut el două legi de temelie ale edificiului nostru şcolar: a învăţământului secundar şi superior (1898) şi a învăţământului profesional (1899); a numit o comisiune care a alcătuit, după lungi studii şi dezbateri, programa şcoalelor secundare; a întocmit regulamentele necesare întregului învăţământ, organizând serbarea şcolară de la 10 mai, serviciul statelor personale ale corpului didactic, şi altele[7].

---

1. Adresa Ministerului Instrucţiei, Divizia Şcoalelor nr. 13648 din 13 noiembrie 1890.
2. Adresa Ministerului Instrucţiei, Divizia Şcoalelor nr. 15010 din 14 decembrie 1890.
3. Adresa Ministerului Instrucţiei nr. 8767 din 23 noiembrie 1895.
4. La 27 noiembrie, fiind ministru G. Mârzescu.
5. Legea învăţământului primar şi legea Casei Şcoalelor.
6. Adresa Consiliului de Miniştri nr. 584 de la 31 martie 1897.
7. Vezi la finele vol. III lista legilor, regulamentelor şi programelor publicate în timpul cât a fost ministru.

Tot în vremea acestor doi ani se așază, prin activitatea extra-școlară, începuturile educațiunii populare, care are să se desăvârșească în perioadele următoare ale activității sale de politică școlară.

Realizările sale de acum în această direcție sunt: școalele de adulți, grădinile școlare, împărțirea de cărți copiilor săraci, cantine școlare, întemeierea revistei populare „Albina", înființarea medaliei „Răsplata muncii".

Doritor să cunoască prin sine lucrurile și oamenii, el a călătorit prin țară, nu numai prin orașe, dar prin multe sate, vizitând școlile, încurajând pe cei harnici, îndemnând la muncă pe toți.

Solicitudinea sa pentru corpul didactic rural s-a arătat prin înscrierea în lege a principiului înaintării pe loc a învățătorilor. (decembrie, 1898).

Profitând de numeroase ocaziuni pe care i le prezentau serbările școlare, el a ținut, deși ministru începător, să-și exprime cu hotărâre ideile sale care – uneori – provocau nemulțumiri, fiindcă loveau în deprinderi învechite, sau în convingeri rău stabilite.

Astfel, la împărțirea premiilor în București, care se făcea cu mare solemnitate pe atunci, adunându-se toate școalele în Sala Senatului, a vorbit despre stăruințele ce se pun pentru trecerea elevilor dintr-o clasă în alta și a zis:

„Pe lângă răul ce se face școlarului când se introduce cu sila într-o clasă superioară pe care nu va fi în stare să o urmeze, este răul moral de a-l deprinde să disprețuiască regulile stabilite și de a-l face să creadă că totul se obține prin favoare. Niciun rău mai mare nu se poate face tinerimii decât de a-i pune în minte asemenea idei. Trebuie să intre bine în convingerea tuturor – a școlarilor și a părinților, – că notele, examenele, sunt lucruri serioase, care au rostul și trebuința lor și că nu se pot schimba după dorința și voința fiecăruia."

La punerea pietrei fundamentale a liceului din Pitești (8 oct. 1897), el a amintit o problemă care l-a preocupat ani îndelungați în activitatea să ministerială: reducerea școalelor secundare teoretice, pentru a se putea înmulți cele de natură practică.

Iar la serbarea inaugurării palatului Universității din Iași (23 octombrie 1897), adresându-se studenților, a spus:

„Fiți harnici, onești, devotați binelui public; mai presus de toate, iubiți-vă sfânta patrie. A munci pentru dânsa, a pune o piatră măcar cât de mică la edificiul întăririi și gloriei ei, a închina munca, inteligența și inima sa binelui ei trebuie să fie regula vieții voastre.

Voi, pe care vă încălzește focul tinereții și a căror inimă generoasă palpită pentru ceea ce e adevărat, bine și frumos, urmați sfatul celor care au putut să simtă nemăsurata mulțumire ce dă munca pentru țară și nu veți greși."

În această epocă s-a gândit Haret la încurajarea scriitorilor. Două măsuri importante a luat în această privință: a înființat posturi de referendari la Casa Școalelor; a dat unora dintre ei subiecte de tratat, plătindu-le munca și tipărind

din fondurile ministerului şi pentru beneficiul lor, cărţile lucrate astfel. Dintre acestea citãm: *România pitorească* a lui Vlahuţă[44], *Povestea unei coroane de oţel* a lui Coşbuc[45] etc.

Între hârtiile rămase de la el am găsit un interesant „Memoriu“, cu data de 25 mai 1897, destinat, probabil, Consiliului de Miniştri, fiindcă cuprinde şi o amănunţită socoteală a cheltuielilor necesitate de cele propuse sub titlul: „lucrări proiectate la Ministerul de Instrucţie Publică şi Culte“. Aceste lucrări sunt:

1. *Cartea pentru glorificarea patriei şi a neamului nostru*. Zice că „este deja încredinţată dlor Gr. Tocilescu şi Ion Bianu“. Aceasta nu s-a realizat atunci; tocmai în 1908 s-a tipărit: *Din trecutul nostru* de Al. Vlahuţă.

2. *Colecţia de cântece patriotice şi naţionale*. Avea să cuprindă: „toate cântecele cu caracter naţional şi patriotic care se pot introduce în şcoli. Se va alcătui pentru una, două, trei şi patru voci cu acompaniament şi fără“.

De aici a pornit realizarea mai multor colecţiuni de cântece şi coruri în cursul anilor: *25 cânturi* de Gavril Muzicescu[46]; *Coruri şcolare* de D.G. Kiriac[47]; *Cântece şi coruri şcolare* de Kiriac, N. Bănulescu[48] şi Saxu; *Ciripit de păsărele* de Gr. Teodossiu.

3. *Tablouri istorice pentru şcolile primare*. Numise chiar o comisiune compusă din Gr. Tocilescu, I. Bianu şi Dimitrescu-Mirea[49], pictorul. Activitatea ei a început a se realiza chiar de atunci, din bugetul Casei Şcoalelor şi prin îngrijirea acestei administraţii, şi a dat rezultate foarte importante.

4. *Corpus inscriptionum slavo-romanicarum*. Pentru facerea acestei mari colecţiuni, îşi propunea să însărcineze 8 tineri, care în echipe de câte doi să culeagă din judeţe toate inscripţiunile româneşti şi slavoneşti din ţară „sub direcţia şi după instrucţiunile dlui Gr. Tocilescu“.

Aceasta nu s-a realizat.

5. *Colecţia folkloristică*. Tot prin echipe de studenţi, avea să se adune: „cântece, balade, poezii populare de tot felul, obiceiuri, proverbe etc.”

Aceasta s-a realizat, în parte, prin publicarea acelor *Materialuri folkloristice* în 3 volume sub direcţiunea lui Gr. Tocilescu, care s-au terminat în 1900. Tocilescu, fiind prea ocupat, poate că n-a dat toată atenţia cuvenită lucrării, ceea ce i-a atras multe critici, dar nu se poate zice că contribuţia aceasta este fără valoare; în orice caz, în ce priveşte pe Haret, care a pus-o la cale şi a procurat mijloacele de înfăptuire, toată lauda este îndreptăţită.

6. *Fundarea unei reviste pentru clasele rurale*. La acest punct, el face o lungă motivare, arătând că rezultatele şcoalei primare nu-şi pot produce efectul lor de a face să dispară analfabetismul, căci tinerii săteni nu mai citesc nimic după terminarea claselor şi ajung la vârsta de recrutare fără să mai ştie citi. „Afară de aceasta – zice el – ţinuţi fiind în cea mai completă ignoranţă de cele ce se petrec în lume şi chiar în ţara lor, ei rămân pradă propagandelor celor mai nesănătoase, credulitatea lor fiind în raport direct cu ignoranţa lor.“

Această dorință s-a realizat, căci la 1 octombrie 1897 (dată pe care o punea el în acest memoriu), a şi apărut revista „Albina“. Nu pot scrie fără emoțiune aceste rânduri, căci am fost de la început chemat de Haret la această muncă şi în vreme de peste 20 de ani am lucrat ca secretar al redacției ei. Ea apare azi – în editura „Fundațiilor Regale“ şi tinerii care o conduc arată destulă râvnă, dar trebuie să exprim un regret: La apariția primului număr al seriei celei noi (cu formatul schimbat), în 1933, redactorii n-au avut curiozitatea să cerceteze cine a întemeiat revista şi să-i pomenească numele(50).

7. *Descrierea Dobrogii*. Se convenise ca Ioan Nenițescu(51), scriitor şi într-o vreme prefect al jud. Tulcea, să scrie o carte cu acest subiect, „care – zice Haret – nu ar fi decât începutul descrierii țării întregi“. Lucrarea nu s-a realizat; dar aici a fost temeiul ideii din care a ieşit *România pitorească* a lui Vlahuță.

8. *Fundarea unei reviste pentru a face țara noastră cunoscută în străinătate*. Astăzi, când toate țările au servicii întinse de propagandă în lume, se fac desigur sacrificii mari şi la noi şi, cu bucurie, am salutat apariția revistei „La Transylvanie“(52), astăzi trebuie să apreciem cu admirațiune viziunea viitorului pe care o avea Haret. Închipuiți-vă ce mari foloase ar fi rezultat pentru țară dacă s-ar fi început, încă din 1897, publicarea unei asemenea reviste, „care să o descrie din toate punctele de vedere: istoric, politic, geografic, etnografic, economic, şi care să pătrunză pretutindeni, să se afle în toate bibliotecile, în redacțiile tuturor ziarelor mari, pe masa tuturor oamenilor însemnați“.

Nu putem decât regreta că Haret n-a fost înțeles atunci, când cerea pentru această revistă 18.000 lei pe an. Dacă ne gândim la economiile pe care le făcea el în toate – i se zicea chiar de unii politicieni cu mâna largă că este un zgârie-brânză – ar fi trebuit să fie siguri toți că o cheltuială propusă de Haret nu mergea în vânt.

VII

Retrăgându-se, împreună cu tot guvernul, la 11 aprilie 1899, are durerea să vază că tot ce lucrase el se dărâmă. Atunci acțiunea politică îl prinde mai de aproape şi începe a-şi apăra opera câtă o putuse realiza. Astfel, la 18 mai 1899 el publică sub titlul de „Rectificare“ un scurt răspuns afirmațiunii făcute de preşedintele Consiliului de Miniştri, G.Gr. Cantacuzino, la o întrunire din Iaşi că legea învățământului secundar din 1898 a fost copiată după proiectul făcut în 1895 de ministrul Take Ionescu(53). Haret zice: am arătat şi cu ocazia discutării legii în Parlament că proiectul din 1895 este luat după proiectul lui Sturdza din 1886 şi prin aceasta explică asemănările cu legea sa din 1898, care – în mod natural – readucea dispozițiile proiectului din 1886 (la care – adăugăm noi –

Haret lucrase ca secretar general). Apoi la 16 septembrie 1899 începe în ziarul „Voința Națională“[54] o serie de articole despre „aplicarea legii învățământului secundar și superior“, strânse apoi într-o broșură. În timpul apariției în ziare a articolelor lui Haret, i s-a răspuns prin altele în „Timpul“[55], cărora el le-a dat cuvenita replică.

Când în martie 1900 ministrul dr. C. Istrati[56] a depus în Cameră proiectul de lege prin care modifica legea din 1896 a învățământului primar (a lui Poni), legea învățământului secundar din 1898 și se desființa aceea a învățământului profesional din 1899 (ale lui Haret), el a întreprins prin ziarul „Voința Națională“ un studiu amănunțit publicat în 26 de articole (cu începere de la 17 martie 1900), adunate apoi în broșură, sub titlul de *Schimbarea legilor instrucțiunii*.

În vremea aceasta Haret publică (în revista „Convorbiri didactice“[57] nr. din septembrie 1900) un articol pe care l-am putea numi cu expresia întrebuințată de frații ardeleni: epocal. Dacă cineva s-ar putea (mai bine aș zice: s-ar fi putut) îndoi despre seriozitatea și unitatea de concepție în acțiunea pe care a întreprins-o el îndată ce a redevenit ministru în 1901, prin așa numita și atât de discutată activitate extra-școlară, – citind acest articol va înțelege din ce preocupări patriotice, din ce considerații istorice, politice, sociale a pornit tot ce a făcut el în această privință.

Articolul a fost provocat de congresul corpului didactic primar, care s-a deschis în ziua de 2 iulie și a continuat discuțiile și la 3 iulie. Ședința aceasta a fost prezidată de însuși Haret. Atunci s-a votat o moțiune care cuprinde următoarele puncte: 1. înființarea unei ligi a învățământului pentru îndrumarea adevăratei instrucțiuni și educațiuni naționale; 2. înființarea unui orfelinat pentru orfanii membrilor învățământului primar; 3. Fixarea anului școlar între 1 sept. – 15 ianuarie, scurtându-se vacanțele de Crăciun și de Paști; 4. Fixarea orarului conform programului, cu mici modificări pentru lunile de vară. După închiderea Congresului, a publicat articolul citat.

Sentimentul cu care scrie acest articol este un puternic optimism, pe care caută să-l deștepte și în cititorii săi. El crede că activitatea societății românești din ultimele decenii ale secolului XIX „nu contează mai puțin pentru consolidarea și asigurarea viitorului patriei decât torentele de sânge ce s-au vărsat în epocile cele mai glorioase ale istoriei noastre“. Această credință trebuie să ne dea încredere în viitor; dar mulțumirea nu trebuie să ne împiedice de a vedea că – dacă s-a făcut mult – este încă mai mult de făcut. „Nu este una din ramurile activității publice în care să nu se găsească un imens câmp de activitate pentru oamenii de bună voință.“

Prefacerea societății românești după 1848 a început de sus în jos (Haret argumentează că nu se putea altfel) și puterea de penetrațiune a noilor întocmiri n-a fost destul de mare pentru a străbate până în adâncul părții de jos a poporului nostru; de aceea a rămas o depărtare mare între cele două pături sociale și

datoria celor ce s-au împărtășit de foloasele acestei prefaceri este a lucra pentru apropierea cât mai mare între ele. Se pot face legi bune, se pot concretiza în articole cele mai bune intenții pentru clasele muncitoare, pot să fie conducătorii animați de cele mai frumoase sentimente, dar toate vor fi zadarnice dacă aplicarea în practică va fi încredințată unor oameni care nu înțeleg sau nu sunt convinși de utilitatea acelor legi.

Așa va fi cât timp guvernele se vor bizui numai pe asemenea organe de execuțiune. Schimbarea lor dintr-odată sau în scurt timp este imposibilă; de aceea ce nu pot face guvernele cu oamenii lor să facă oamenii de bună-voință „care trebuie să înțeleagă că e de datoria tuturor a lucra pe cât pot pentru binele comun".

Haret crede că e o categorie de asemenea oameni căreia îi revine și dreptul și datoria de a lucra în această direcțiune: este corpul didactic de toate gradele „de la învățătorul de sat până la profesorul de la universitate", căci „învățătorul are o chemare de pace și de iubire și aceasta îl prepară pentru misiunea de pace și de iubire pe care trebuie s-o aibă și în afară de școală".

Acțiunea aceasta o socotește de o necesitate mai urgentă pentru pătura țărănească. El nu e de părere că țăranul nostru ar fi refractar la orice încercare de a i se îmbunătăți soarta; deci e convins că acțiunea aceasta va avea sorți de izbândă.

Chestiunea economică merge alături de cea culturală, ba chiar – zice Haret: „una nu merge fără cealaltă".

Apoi arată ce ar putea face învățătorii și pentru una și pentru cealaltă, firește, rămânând ca problemele mari și grele să fie în seama conducătorilor țării, care să profite de munca lor, să o încurajeze și s-o îndrumeze.

Acest prețios articol a fost retipărit în broșură („Liga învățământului") în 1902, când Haret era ministru, pentru că cuprindea – cum am spus – vastul program de acțiune pe care își propune să-l realizeze: „câtă vreme mă voi găsi la postul de onoare pe care-l ocup în momentul acesta, nu voi neglija nimic pentru a cerca să aduc la îndeplinire, măcar în parte, programul ce expuneam acum 16 luni".

În această epocă semnalăm o inițiativă foarte prețioasă a lui Haret: societatea „Steaua"[58].

Preocupat, cum am văzut, de dorința de a face, prin toate mijloacele, pe absolvenții claselor primare și, pe lângă ei, și pe acei care urmează câteva clase secundare să continuie a se instrui, el s-a gândit să pună la îndemâna acestora anumite cărți ieftine și scrise într-un spirit național și educativ. Pentru publicarea acestor cărți s-a gândit la înființarea unei societăți. Aceasta s-a întâmplat la 2-5 noiembrie 1900. Președinte a fost proclamat Ion Kalinderu[59], vicepreședinte Sava Șomănescu[60], iar el și-a luat sarcina de administrator și casier; adică și-a ales partea de muncă.

Grație stăruinței și bunei chibzuințe a lui Haret, societatea a ajuns în câtva timp să aibă peste 2000 de membri și să tipărească (până în 1911) peste 27 de

broşuri, care s-au răspândit în masele cititorilor în peste 1 milion de exemplare. Îşi formase şi un capital de 100.000 lei.

După război, societatea n-a mai putut funcţiona. Atunci conducătorii ei au cedat Casei şcoalelor toate drepturile de autor pe care le dobândise, împreună cu suma ce aveau disponibilă în acel moment, – dar Casa Şcoalelor n-a mai continuat publicarea de broşuri.

Tot acum vedem că între aceste preocupări atât de absorbante găsesc loc şi cele ştiinţifice: în 1900 se ocupă de reforma calendarului şi în 1903 de chestiunea populaţiei ţării.

Începuse atunci să se discute introducerea stilului nou în calendarul nostru. Societatea de ştiinţe a publicat un memoriu în care susţinea această schimbare, şi acolo vedem semnat şi pe Haret.

Cunoaşterea populaţiei ţării era o problemă care interesa pe multă lume. Imposibilitatea de a se face atunci un recensământ ştiinţific împiedeca în mod serios rezolvarea ei. Haret face atunci o comunicare la Academia Română în care, luând ca bază formulele stabilite de statisticianul Deparcieux(61), ajunge la cifra de 7.503.898 locuitori pentru anul 1902, şi comparând-o cu cea din 1865 a lui Dionisie Marţian(62), întemeietorul statisticii la noi, socoteşte că populaţia noastră se îndoieşte în 49 de ani.

Haret, cu dna Haret, la Piteşti, după o serbare şcolară.

VIII

Nu era însă, acum, pentru un om politic, vremea potrivită pentru meditațiuni în afară de preocupările actualității – fie în domeniul științific, fie chiar în domeniul politicii teoretice. Criza politică, provocată de criza economică, a adus căderea ministerului conservator prezidat de P.P. Carp(63) și chemarea la cârmă a Partidului liberal.

Astfel împrejurările îl aduc a doua oară în fruntea Ministerului de Instrucție la 14 februarie 1901[1]. Acum începe această perioadă de activitate care este cel mai însemnat titlu de glorie al lui Haret și este un moment de mare importanță în istoria învățământului nostru, în istoria culturii și – ar trebui să zic: și în istoria noastră politică.

Haret și I. Șișmanof, ministrul Bulgariei,
în vizită la Școala superioră de meserii din Iași.

Acum s-au pus din nou în vigoare legile făcute de P. Poni și de Haret asupra învățământului primar, secundar și superior și profesional. S-a cedat Academiei Române toată colecțiunea de. cărți și alte publicații cuprinse în Biblioteca Centrală a statului(64). S-au adus modificări importante în organizarea administrațiunii centrale a ministerului. S-a înființat Casa Bisericii și Casa de economie, credit și ajutor a Corpului didactic.

Acum, Haret a procedat la realizarea deziderateloг exprimate în broșura sa din 1900 cu privire la educația populară. A făcut programe și regulamente cerute de diferitele legi în vigoare, cum au fost cele privitoare la concursurile corale între școale, organizarea secției superioare a școalelor profesionale, orfelinatul Corpului didactic de la Bistrița, școalele de adulți ș.a.

1. Adresa Consiliului de Miniștri nr. 257 de la 14 februarie 1901.

Acum, Haret a publicat două mari rapoarte către Rege: unul în 1901 despre şcoalele şi bisericile române din Imperiul Otoman, altul în 1903 despre activitatea Ministerului de Culte şi Instrucţiune, făcând şi o ediţie în limba franceză. În aceasta el a arătat evoluţia legislaţiei administrative şcolare de la 1895 până la finele lui august 1903 pentru a evidenţia concepţia de la care a pornit toată reforma sa şcolară în diferite direcţiuni şi legătura ei cu alte legiuiri anterioare ale Partidului Liberal.

Haret înconjurat de funcţionarii superiori ai Ministerului. Decembrie 1904.
(Sp. Popescu, C. Banu, S. Haliţă, C. Miculescu, G. Mustaţă, M. Popescu,
Gh. Adamescu, Haret, P. Gârboviceanu, D.A. Teodoru)

Având convingerea că un ministru este dator să se apropie cât mai mult de cei pe care îi administrează, a făcut numeroase inspecţii, a asistat la serbări şcolare în sate, la solemnităţi diferite, la congresele corpului didactic. Acolo, cu sfatul, cu îndemnul, uneori cu critica severă, pornită din dorinţa de a îndrepta scăderile şi de a îndruma acţiunile pe drumul cel mai bun, s-a arătat nu numai conducătorul, dar prietenul învăţătorimii de toate gradele. O dată, când preşedintele unui congres îl salută exprimând bucuria că „s-a coborât“ în mijlocul lor, Haret replică zicând că prin prezenţa lui nu se coboară, ci vine în mijlocul colegilor, căci şi el este tot profesor. Această atitudine a avut-o totdeauna, căutând prin orice mijloc a ridica moralul oamenilor de care se servea în realizarea scopurilor sale.

Haret nu se mulțumea să se ducă la serbările organizate din pornirea corpului didactic în diferite locuri, ci se silea să organizeze însuşi unele serbări de interes național. Așa au fost serbările anuale de la Războieni şi Călugăreni şi mai ales măreața serbare de la 2 iulie 1904 pentru pomenirea lui Ștefan cel Mare în împlinirea a 400 de ani de la moartea lui.[1]

Nu numai în Bucureşti, unde s-a admirat un cortegiu istoric, dar în toată țara au vibrat sufletele româneşti la amintirea faptelor acelui Voievod, pe care Haret l-a caracterizat astfel în discursul său: „Dacă ar fi să se măsoare mărimea omului nu după întinderea țării sale, ci după puterea de concepție, după energia şi priceperea în execuție, după pătrunderea genială a tainelor viitorului, ar trebui ca neîntrecutul nostru domn să se numere nu numai ca cel mai mare român, dar ca unul din cele mai puternice genii ce a produs neamul omenesc".

O altă solemnitate înălțătoare a fost aceea de la 4 octombrie 1904 la Iaşi, când s-a sfințit biserica Sf. Nicolae a lui Ștefan-cel-Mare şi s-a serbat centenarul înființării seminarului de către mitropolitul de veşnică pomenire Veniamin Costache(65).

Tot în luna lui octombrie 1904, Haret a primit pe colegul său din Bulgaria, Ivan Şişmanof, împreună cu care a vizitat diferite şcoale din Bucureşti şi Iaşi şi s-au putut constata progresele realizate de învățământul nostru.

Într-o conversație, Şişmanof a zis: „Ați realizat mari progrese, dar nici noi nu ne lăsăm. Băgați de seamă să nu vă luăm înainte."

Activitatea lui Haret din acest timp i-a atras – pe lângă atacurile unora dintre adversarii săi politici – multe simpatii, mai ales în lumea țărănească şi în lumea învățătorilor.

Ca un mic semn al admirațiunii ce aveau pentru el, membrii corpului didactic i-au oferit un frumos bust lucrat de sculptorul Fritz Storck(66) şi turnat la şcoala de arte şi meserii din Bucureşti (27 ianuarie 1904). Acest bust, reprodus în reducție(67), se păstrează în casa fiecăruia din cei care au avut prilejul a lucra sub ordinele lui pentru binele țării.

IX

Dar guvernul liberal s-a retras în 1904. În perioada de opoziție ce a urmat, Haret a dat atenție câtorva chestiuni ştiințifice, despre care a prezentat Academiei câteva memorii dintre care citãm: „Observațiuni asupra formării grindinii şi asupra cutremurelor". (7 octombrie 1905).

---

1. Descrierea acestei serbări formează cuprinsul unui volum publicat atunci de dl Nicolae Iorga, intitulat: *Pomenirea lui Ștefan-cel-Mare*, Buc., 1905.

* * *

Cea mai mare parte, însă, din timpul său a dat-o chestiunilor şcolare şi politice.

Primul loc, îl ocupă *chestia ţărănească*, asupra căreia a meditat în vremea cât a condus Ministerul de Instrucţie între 1901–1904, când a dat acea cunoscută mare extensiune activităţii extra-şcolare. „Împrejurările m-au pus în poziţie – zice el în prefaţa acestei scrieri, cu data de 20 ianuarie 1905 – de a cunoaşte de aproape o însemnată parte din complexul de probleme, unele mai grele şi mai ameninţătoare decât altele, care constituie ceea ce se cheamă chestia ţărănească". Din observaţiile şi învăţămintele ce a putut trage şi-a format convingerea că această chestie trebuie să ia primul loc în preocupările oamenilor politici şi că toate partidele politice trebuie să-şi fixeze în această privinţă o linie de conduită comună. Dacă conservatorii nu-şi dau seama de gravitatea situaţiei, va trebui ca Partidul Liberal să-şi ia singur sarcina de a rezolva, cel puţin în parte, această mare problemă socială şi politică. După el, viitoarea formaţiune liberală trebuie să-şi facă dintr-însa principala preocupare.

În vederea acestui viitor – pe care nu-l credea chiar atât de apropiat – Haret propunea, pentru a se cunoaşte de opinia publică şi a putea fi discutate pe îndelete, o serie de mijloace pentru a rezolva „chestia ţărănească". Trebuie să observăm că el nu pomeneşte de o nouă împroprietărire şi nici nu se gândeşte la exproprierea moşiilor particularilor. „Ţăranii – zice el – cer mereu pământ. Ei socotesc că dacă li se va da pământ cât de mult, toate relele lor se vor lecui. Aceasta nu e adevărat sau e adevărat numai în parte. Dovadă este că cei împroprietăriţi la 1864 şi la 1879 se plâng ca şi ceilalţi. Pământurile date la 1864 şi la 1879 s-au fracţionat peste măsură prin moştenire, altele s-au arendat la cămătari pe nimic, iar cei care au pământul întreg încă se plâng de sărăcie, pentru că nu ştiu să scoată din el tot folosul ce se cuvine… Cu pământul fertil ce are, România ar putea hrăni cu înlesnire o populaţie de trei ori mai mare". Cine poate afirma că, dacă s-ar fi ascultat cuvântul lui Haret şi de către liberali şi de către conservatori, ţara noastră n-ar fi fost scutită nu numai de răscoalele din 1907, dar şi de exproprierea de după război, care n-a adus tot binele aşteptat de autorii ei, în condiţiile în care s-au făcut?

Ce propunea el în 1905?

În primul rând: să se înlesnească ţăranilor putinţa de a deveni proprietari, luându-se măsuri pentru a face imposibilă arendarea pământurilor lor unor cămătari şi pentru a se evita fracţionarea indefinită a proprietăţilor lor.

În al doilea rând: să li se înlesnească putinţa de a lua în arendă moşiile marilor proprietari.

Şi într-un caz şi în altul: să fie puşi în poziţiune de a scoate din pământ un folos mult mai mare decât cel de azi şi de a putea desface înşişi produsele solului fără intermediari, cum şi de a fi asiguraţi contra nenorocirilor periodice sau accidentale.

În altă ordine de idei: să li se asigure o bună, onestă şi ieftină justiţie şi administraţie.

În fine: să se pună frâu alcoolismului şi să se răspândească în sate cultura intelectuală „câtă este indispensabilă".

Haret examinează amănunţit fiecare punct şi arată modul de realizare. Propunerile sale „formează un sistem în care diversele părţi se sprijină unele pe altele" bazat pe ideea că „factorul principal trebuie să fie ţărănimea însăşi". El recunoaşte că, prin aceasta, chestia nu se va rezolva pentru totdeauna, dar ea ar pierde „caracterul de gravitate şi ar lăsa conducătorilor ţării timpul şi libertatea de spirit de a se gândi în linişte şi de a lua şi alte măsuri".

Această carte se poate citi cu interes, căci multe din observaţiile şi propunerile lui sunt valabile şi azi.

Preocupările politice nu l-au depărtat prea mult pe Haret de cele şcolare. Îl vedem îndeplinindu-şi îndatoririle didactice ca orice profesor. În 1905 i se încredinţează prezidenţa comisiei pentru examenul de absolvire de la liceul „Lazăr" (cu V. D. Păun, Şt. Niculescu-Brăilițeanu, Em. Escouffier şi Marin Dimitrescu)[1] având astfel prilejul să conducă însuşi acest interesant examen instituit de el ca ministru. Redactează însuşi o mare parte din subiectele pentru disertaţii, îşi face un catalog special, în care înseamnă, afară de note, observaţiuni circumstanţiale asupra fiecărui elev şi, la sfârşit, el scrie raportul ce avea să meargă la minister. În septembrie prezidează aceeaşi comisie pentru corigenţi[2].

În acest an s-au întâmplat două fapte de mare importanţă. Primul este că s-a înfiinţat „Revista generală a învăţământului".

Această revistă a apărut în luna mai 1905. Ea împlineşte deci, acum, treizeci de ani de existenţă. Având împrejur câţiva din foştii săi colaboratori, Haret a făcut apel la toţi membrii învăţământului ca să-i dea concurs pentru apărarea reformelor îndeplinite în învăţământul de toate gradele şi pentru susţinerea activităţii extraşcolare, care începea să aibă adversari. Revista a fost atunci un organ de luptă: luptă puternică, dar dreaptă; pasionată, dar obiectivă; fiindcă obiceiul era ca fiecare să semneze articolul – şi Haret cel dintâi – niciodată nu se ajungea la atacuri personale.

Tot în 1905 s-a ţinut în Bucureşti un congres al corpului didactic primar din ţară. Se vorbea atunci despre o schimbare a legii învăţământului primar. Erau mulţi oameni politici conservatori care credeau că este greşită concepţia lui Haret de a avea un învăţământ primar egal pentru orăşeni şi pentru săteni; ei găseau că Haret însuşi ar fi partizanul unei deosebiri, deoarece a introdus în şcoalele rurale unele îndeletniciri care nu figurează: în activitatea celor urbane, că a cerut să se facă alt abecedar pentru sate, şi altul pentru oraşe, a dispus ca

1. Adresa Minsterului nr. 33117, Direcţia Învăţământ Secundar, din 10 ianuarie 1905.
2. Adresa Direcţiei Învăţământ Secundar, nr. 50956 din 7 septembrie 1905.

programa să se îndeplinească în patru ani la oraşe şi în cinci la sate ş.a. Firește, cine a urmărit cu obiectivitate acțiunea lui Haret pentru școala primară a văzut că nu se poate vorbi despre vreo șovăire, că atât cunoștințele teoretice cât și educațiunea națională sunt absolut identice la ambele categorii de școale și că deosebire există numai în aplicarea practică a unor cunoștințe.

Congresul învățătorilor și institutorilor își propusese să studieze această chestiune și să propună o moțiune. Profitând de această întrunire, Haret a luat cuvântul în ziua de 1 iulie pentru a lămuri definitiv această chestiune. În discursul său zice: „Pot să declar cu hotărâre că, întrucât mă privește, sunt contra oricărei deosebiri ce s-ar voi a se introduce între învățământul primar rural și cel urban; sunt contra reducerii cadrului învățământului primar". Și apoi dă o serie de amănunte, arătând de ce nu se poate reduce învățământul primar la scriere, citire și la cele patru operațiuni pentru a conchide: „Școala primară trebuie să fie o adevărată școală națională sau să nu fie deloc".

Cu toată dorința lui de a se ține în domeniul discuțiilor mai academice, fie chiar despre chestiuni arzătoare, văzându-se atacat din toate părțile pentru toată activitatea sa trecută, el se vede silit a păși pe terenul luptei mai violente prin broșura sa din 1906: *Pagini de istorie*.

Societatea institutorilor și institutoarelor înaintează ministerului de Finanțe și Parlamentului două memorii prin care cere modificarea legii pensiilor și îmbunătățirea lefilor și gradațiilor. Cu această ocaziune ziarele conservatoare și unii membri ai corpului didactic acuză Partidul Liberal și îndeosebi pe Haret, că nu au avut niciun fel de solicitudine pentru corpul didactic, ci i-au făcut o situație materială mai rea decât a altor slujitori ai statului. Ca să răspunză acestei campanii, el publică broșura ce am pomenit. Aici arată care a fost situația materială a corpului didactic la 1864 și cum a evoluat de atunci sub diferite guverne până în epoca de la 1901; lămurește împrejurările – de altfel cunoscute, dar ignorate cu voință – care au silit guvernul liberal să facă reducerile bugetare care au salvat creditul statului. „Oamenii care au avut onoarea a face parte din guvernul de la 1901 au tot dreptul de a fi mândri și mulțumiți că și-au făcut pe deplin și datoria de patriotism și pe cea de umanitate (prin curba de reducere preconizată de el) și pot privi cu indiferență încercările neputincioase ale celor care vor să înnegrească o operă pe care ei n-au fost în stare s-o facă și nu sunt în stare, s-o priceapă". Cercetarea diferitelor bugete și a diferitelor legiuiri, privitoare la situația morală și materială a corpului didactic de toate gradele, poate convinge pe orice cititor obiectiv de temeinicia afirmațiilor lui. De aceea are tot dreptul să zică în încheierea studiului său: „În toate împrejurările am spus fără sfială ceea ce am crezut eu că este adevărul, fără a mă preocupa deloc de grija unei popularități nesănătoase și tot așa voi face și pe viitor".

X

Poate că Partidul Liberal ar fi rămas încă în opoziție, dacă nu s-ar fi petrecut grozavul eveniment al răscoalelor țărănești din 1907. Acum el, ca și în 1901, a fost chemat – și de astă dată trebuie să zicem: a fost silit a veni la guvern.

Haret a avut în această epocă o activitate mai complexă. Rolul lui a trecut dincolo de hotarele pe care și le trăsese altădată. Criticat de adversarii politici, adesea înțeles rău de către unii amici politici, a fost acuzat că voiește să-și facă un partid „haretist". E adevărat că rolul său devine din zi în zi mai important în politică, fiindcă vedem că, de la 1904, când Sturdza, plecând în concediu, îi

Haret în satul Aref din jud. Argeș la inaugurarea școalei „Dincă Brătianu", decembrie 1907.

încredințează lui interimatul președinției Consiliului[1], el se consideră ca un fel de vice-președinte al Consiliului, titlu care pe atunci nu se obișnuia. El ține interimatul președinției în 1907, 1908, 1909 și 1910[2], autoritatea lui se impune și înăuntrul partidului și în afară. Deci ar fi putut să facă un partid nou sau cel

1. Adresa Consiliului de Miniștri nr. 110 din 27 iulie 1904.

2. Adresa Consiliului de Miniștri nr. 1062 din 5 iulie 1907; nr. 643 din 1 iulie 1908; nr. 871 din 15 decembrie 1908; nr. 865 din 10 iulie 1909; nr. 1379 din 12 iulie 1910.

puțin o puternică dizidență liberală ce s-ar fi dezvoltat apoi de sine; dar n-a voit niciodată acest lucru și a desmințit energic toate zvonurile despre așa ceva. Avea deci dreptate Spiridon Popescu[68] să se întrebe în 1911: „Ce fel de partid ar fi acela a cărui existență e negată chiar de șeful lui?“

Din pricina acestor împrejurări, activitatea lui Haret în ultimul său ministeriat a fost stânjenită de o serie de forțe, unele fățișe, altele ascunse, și a fost târât mereu de pe terenul mai senin al preocupărilor școlare pe acel, plin de agitațiuni, al luptelor politice propriu-zise.

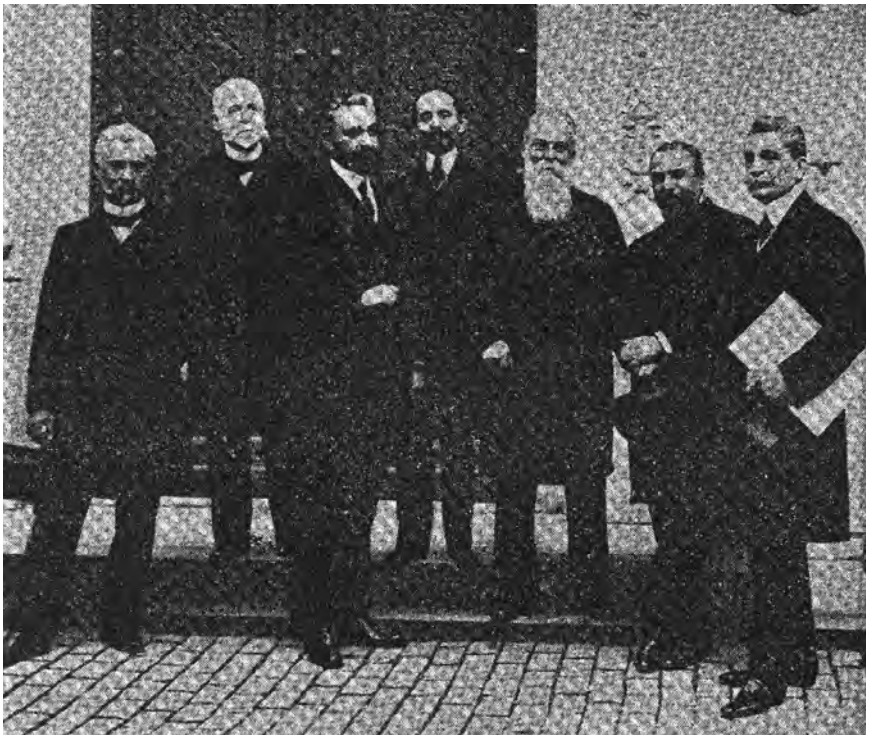

Ministerul liberal de la 4 martie 1909.
Dela stânga spre dreapta: Haret (Instrucție), Anton Carp (Domenii), Ion I.C. Brătianu (Interne și Externe), M. Djuvara (Industrie), E. Costinescu (Finanțe), V.G. Morțun (Lucrări Publice), Toma Stelian (Justiție și Război)

Judecând faptele azi, după ce patimile de atunci s-au potolit și mulți din actorii evenimentelor de atunci s-au dus dintre cei vii, trebuie să ai un sentiment de adâncă tristeță când citești cele ce s-au scris atunci – nu de gazetari anonimi și doritori de a li se vinde marfa, ci de oameni politici care au avut un rol în țara aceasta.

Se ştie că două mari acuzaţiuni i s-au adus în epoca aceasta: că a provocat răscoalele din 1907 şi că a provocat criza bisericească din 1909–1910.

În privinţa întâmplărilor din 1907, acuzaţiile ce i s-au adus atunci au fost de multe feluri. Cei care se considerau „binevoitori“ au zis că răscoalele au fost provocate de învăţători, pe care el i-a ajutat în toate felurile şi i-a îndemnat să se amestece în activitatea economică a satelor. Intenţiunile lui Haret au fost bune, ziceau aceştia, dar n-a cunoscut bine pe învăţători, căci ei au voit să devie

Haret la Sulina la 29 septembrie 1909.

stăpânii satelor, să ia ei locul cămătarilor de ieri şi, pentru că vedeau nişte adversari în marii proprietari, au îndemnat pe săteni să se răscoale contra lor. Alţii susţineau că Haret a lucrat în interesul Partidului Liberal, ca să răstoarne pe conservatori, a îndemnat la răzvrătire şi, când s-a văzut că lucrurile merg mai departe decât ar fi vrut, tot Partidul Liberal a trebuit să uzeze de forţă pentru a stinge focul. Mulţi dintre noi îşi amintesc de faimoasa răstălmăcire a unei fraze dintr-un articol publicat de Haret în primele zile ale răscoalelor. Vorbind de abuzurile trustului arendăşesc din Moldova, amintea o represiune sângeroasă în Bucureşti în 1906 şi termina aşa: „dacă a fost permis ca sângele să stropească străzile Capitalei până şi în anul jubilar, pietrele s-ar ridica singure să ne lovească, dacă am tolera ca alt sânge să mai plătească şi drepturile câştigate ale lui Mochi Fischer“. Iată – ziceau adversarii săi – iată mărturisirea că ei liberalii au provocat răscoalele, afirmând că şi pietrele trebuie să se ridice ca să lovească

pe arendaşi şi pe proprietari, personificaţi în Mochi Fischer[69]. Această interpretare s-a exprimat nu numai în ziare, dar şi în Parlament. Iar acuzaţia s-a repetat necontenit sub diferite forme, dintre care citǎm una, pe care a relevat-o şi Haret în Parlament, din partea lui Nicolae Filipescu[70]: „Faţă de noi, poziţia acestui primejdios sectar e foarte netedă. Prin manifestele sale incendiare din timpul răscoalelor, d. Haret poate avea pe conştiinţă uciderea a mii de ţărani. După informaţiunile noastre, d. Haret continuă şi azi pe sub mână aceeaşi politică subversivă şi se pregăteşte pentru noi răscoale".

A fost cu putinţă să se spuie aceasta? Ei da, a fost cu putinţă!

În privinţa crizei bisericeşti, cine citeşte documentele vremii, poate să vadă cum Haret a pornit de la preocuparea de a face un serviciu Bisericii româneşti, cum a consultat şi Sinodul şi pe oamenii politici, cum a avut chiar adeziunea lui P.P. Carp, cum împotrivirea episcopului Gherasim[71] a fost la început teoretică, declarând că e obligat a se supune „stăpânirilor celor mai înalte" şi cum, după aceea, anumiţi oameni politici l-au pus pe calea răzvrătirii, l-au susţinut până când au reuşit să răstoarne legea lui Haret, dar şi pe episcopul care o combătuse!

* * *

Este foarte curios de constatat că tocmai în epoca aceasta – cea mai agitată a vieţii sale – Haret a putut să găsească liniştea de spirit necesară pentru a scrie o lucrare pur ştiinţifică. Când a apărut în 1910 cartea intitulată *Mécanique Sociale* nu le venea oamenilor să creadă. Adversarii săi ar fi voit să nu-i dea importanţa cuvenită, dar în curând aprecierile elogioase ale revistelor de filosofie şi sociologie din ţările străine au impus tuturor să părăsească atitudinea de a privi de sus asemenea lucrare şi să caute a o citi şi studia pentru a putea să o combată cu argumentele cerute pentru o operă serioasă.

XI

Părăsind ministerul la 29 decembrie 1910[1] cere un concediu de la catedră, care i se acordă la 11 ianuarie 1911, suplinit fiind de Traian Lalescu.

Curând după aceea părăseşte şi catedra, retrăgându-se la pensie pe ziua de 1 aprilie 1911[2], după ce servise statului 34 de ani.

Ministerul liberal care a demisionat la 29 decembrie 1910.
Al. Djuvara, G-ral Crăiniceanu, Alex. Constantinescu, V.G. Morţun, M.G. Orieanu, T. Stelian, Spiru Haret, Ion I.C. Brătianu, E. Costinescu, M. Pherekyde.

Cu ocazia aceasta, foştii lui elevi şi admiratorii lui au sărbătorit pe Haret şi pe colegul său David Emanuel(72), retras la pensie şi el lot atunci.

Mai impozantă decât această manifestaţie a fost aceea organizată de foştii lui colaboratori în conducerea şcoalelor.

---

1. Adresa Ministerului de Instrucţie nr. 91.850 din 11 ianuarie 1911.

2. Vezi Adresa nr. 12426 a Ministerului Instrucţiei de la 4 martie 1911, care încheie aceste cuvinte: „Ministerul vă exprimă regretele sale pentru că părăsiţi cariera universitară înainte de termenul fixat de lege şi mulţumirile cele mai mari pentru strălucitele servicii ce aţi adus învăţământului universitar“.

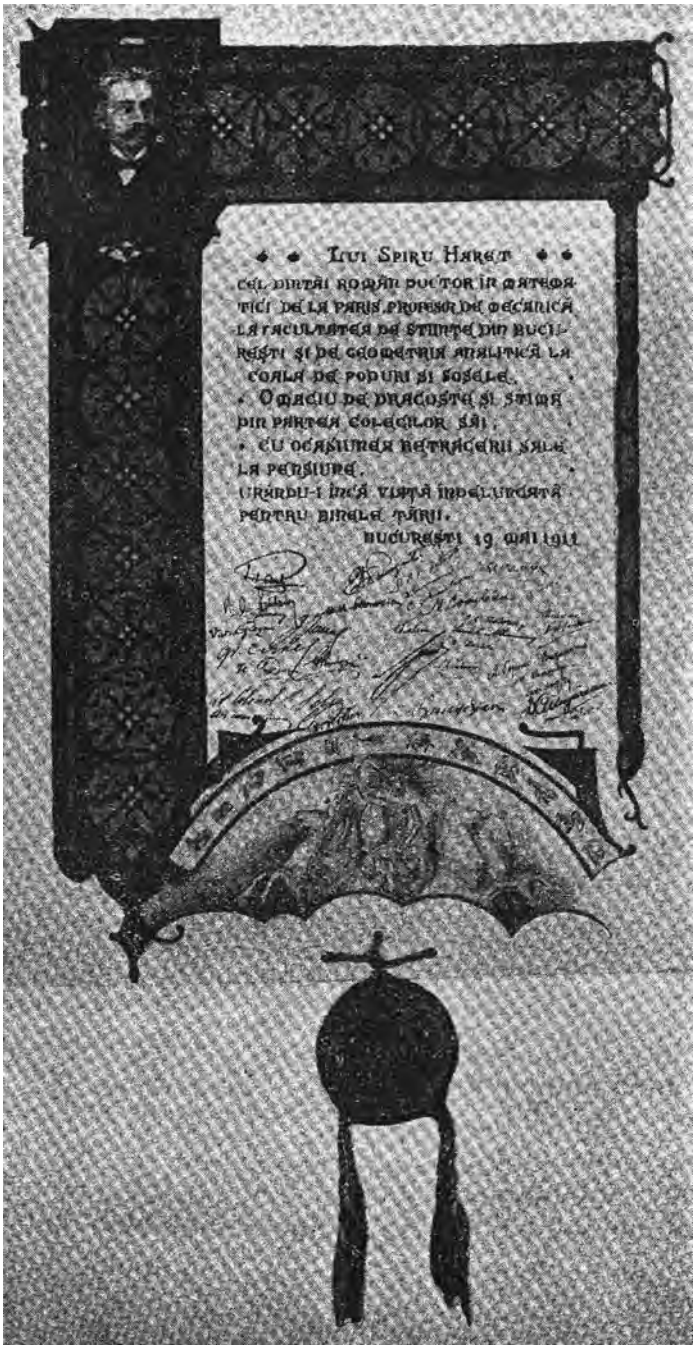
Lui Spiru Haret
cel dintâi român doctor în matematici de la Paris, profesor de mecanică la facultatea de științe din București și de geometrie analitică la școala de poduri și șosele.
• Omagiu de dragoste și stimă din partea colegilor săi.
• Cu ocazia retragerii sale la pensiune.
Urându-i încă viață îndelungată pentru binele țării.
București 19 Mai 1911

Plachetă de omagiu cu ocazia sărbătoririi
de către foștii săi elevi când s-a retras la pensie.

Ei au adunat într-un volum de 1220 de pagini 151 de articole: scrise de 151 persoane. Aici se poate vedea, cu toată amănunțimea, întreaga operă a lui Haret; căci mai toți autorii s-au ocupat de partea la care lucrase ei sub directivele lui[73].

În fruntea volumului figurează o poezie de G. Coşbuc, scrisă atunci, în epoca în care se ocupa cu traducerea *Odiseii* şi a *Divinei Comedii*. Reproducem începutul şi sfârşitul, care prezintă simbolismul homeric şi obscuritatea, dar şi măreția dantescă:

Bârfirea ca monstru-o văzui alergând,
Iar gura ei numai ecouri,
Cu negrul cărării noroi măritând
Virtutea din cel ce-i virtute…
……..
Cu scut şi săgeată vrei lupta? S-o laşi,
Copile, căci scut îți e timpul,
Săgeți însă zeii şi drepții tăi paşi.
Priveşte tăcând vuitorii trufaşi:
Pe un munte fu munte urcat de-uriaşi
Şi tot nu bătură Olimpul.

Cu toată voita obscuritate a poetului, ideea iese destul de clară.

Acest volum, intitulat foarte frumos „Ale tale dintr-ale tale“, i-a fost oferit în seara de 12 decembrie 1911, cu ocaziunea unui banchet la care l-au poftit prietenii şi admiratorii lui. Au asistat (în sala numită Liedertafel) 400 de persoane: învățători, institutori, profesori secundari şi universitari, oameni politici etc.

La sfârşitul mesei, Haret închină pentru Rege, apoi încep toasturile, rostite de: P. Gârboviceau, preşedintele comitetului care a organizat banchetul, I. Bogdan[74], decanul facultății de litere din Bucureşti, C. Sonțu[75], profesor secundar, Preotul Constantinescu Lucaci, profesor secundar, G. Țiteica, profesor la facultatea de ştiințe, C. Văleanu, institutor, L. Mrejeriu[76], învățător, N.N. Săveanu, fost prefect şi profesor secundar, Ştefan C. Ioan[77], deputat, Ion I.C. Brătianu[78], V.G. Morțun[79], fost ministru, D. Pătraşcanu[80], profesor secundar, I.G. Duca[81], C. Rădulescu[82], avocat şi C. Banu[83], fost deputat.

Răspunsul lui Haret este o frumoasă apologie a dragostei de aproapele, a spiritului de sacrificiu pentru binele obştesc, spusă în cuvinte mişcătoare: „Găsesc că faceți o mare nedreptate când vorbiți numai de mine şi nu vorbiți de sutele şi miile de colaboratori cu care eu am lucrat, care şi-au sacrificat odihna şi sănătatea lor pentru ca să facă o operă pe care alții, nicăieri, n-au făcut-o.“ „Dorința pe care o exprim din toată inima este să continuați a fi propagatori de dragoste între oameni. Să fie viața dv. un adevărat apostolat“. „Nimeni nu poate să facă binele fără să nu aibă şi suferințe pentru aceasta“.

Portretul lui Spiru Haret
publicat în *Omagiul* oferit de foştii săi
colaboratori în 1911.

În mijlocul acestor fapte care trebuia să-i dea mulţumirea sufletească de a vedea opera sa preţuită cum se cuvenea, s-a gândit să lămurească opinia publică despre o chestiune care tulburase spiritele în ultimul timp prin amestecul intereselor şi pasiunilor politice. E vorba de criza bisericească. De aceea apare în anul 1912 broşura cu acest titlu. Este un istoric amănunţit al întâmplărilor din 1909, când Haret a alcătuit proiectul pentru modificarea legii sinodale şi pentru înfiinţarea consistoriului superior bisericesc, şi al celor următoare, adică discutarea şi votarea legii, răzvrătirea episcopului Gherasim, modificarea legii în 1911 de către ministrul C.C. Arion[84] şi procesele judecate de Sinod, al episcopului Gherasim şi al mitropolitului Atanasie[85]. Autorul, care îndeplinise atâtea lucruri preţioase pentru ţară şi care – parcă ar fi avut o tristă presimţire – se găsea la încheierea carierii sale politice şi la câţiva paşi de sfârşitul vieţii, o scrie cu durere, cu revoltă uneori, cu o sinceritate mişcătoare totdeauna. „Scriu pe răspunderea mea, zice el, fără să ascund nimic şi fără să menajez pe nimeni din acei care nu au dreptul să fie menajaţi, cu atât mai mult cu cât ei nu m-au menajat pe mine. Dacă voi provoca vreo supărare prin aceasta, îmi va părea rău; dar părerea mea de rău va fi atenuată prin mulţumirea de a fi încercat să fac ceva lumină“. Nu poţi citi cartea aceasta fără strângere de inimă, mai ales dacă ai trăit în anii aceia şi ai în minte ecoul acelor desgustătoare împrejurări, şi fără să simţi revoltă în contra mijloacelor ce se întrebuinţează uneori în luptele politice. În care omul onest şi prob se vede învins de iscusinţa făţarnică a celor fără adânci scrupule de conştiinţă.

Despre această chestiune a avut ocazie să vorbească în Senat în şedinţa de la 1 decembrie 1911, în calitate de senator de Roman.

* * *

Cea mai importantă acţiune a lui din ultimul an al vieţii a fost o încercare mare: înfiinţarea unei ligi pentru„ajutarea muncitorimii ca să se ridice la bună stare şi trezirea sufletească cerute de vremea în care trăim“. Dându-i numele de „Liga Deşteptarea“, Haret a publicat un apel în care a arătat scopul asociaţiunii şi a scos o revistă intitulată „Liga Deşteptarea“.

Banchetul de la 12 decembrie 1911.

Continuând preocupările care îl îndemnase în 1905 să scrie *Chestia țărănească*, el socotește că măsurile de legiferare luate după evenimentele din 1907, nu sunt suficiente și că problema rămâne tot actuală și destul de acută. „Chestia țărănească formează azi principalul obiect de îngrijire pentru toți aceia pe care îi preocupă soarta viitoare a țării noastre“ zicea el în cuvântarea de la 10 ianuarie 1912, când s-a constituit Liga. Văzând că organizațiile politice nu acordau toată atenția cuvenită, a încercat să dea naștere unui organism care să aibă menirea de a aduce soluțiunile impuse pentru a pregăti un viitor mai bun. Trebuia să se adune într-un mănunchi aceia dintre orășeni, oameni politici și cărturari, care doresc să se apropie de pătura țărănească, și, folosindu-se de toate energiile celor ridicați dintr-însa pe o treaptă de cultură destul de înaltă ca să poată da partea lor de muncă în această operă, cu toții să caute a scoate pe săteni din ignoranță și sărăcie și a forma din ei cetățeni conștienți ai statului. Îndatorirea ce-și impunea această Ligă este „a lucra pentru înfrățirea claselor sociale; nu pornim război contra nimănui, voim să realizăm o faptă patriotică, de înfrățire creștinească și de bună înțelegere“.

A fost natural ca un însemnat număr din partizanii săi politici, mai ales acei care se apropiase de dânsul în diferite ocazii, să vie alături de el.

Din această pricină conservatorii au considerat Liga drept un organism politic liberal, deși destui membri ai acestui partid au primit cu rezervă acțiunea lui Haret, care chema pe toți românii din orice partid ar fi fost.

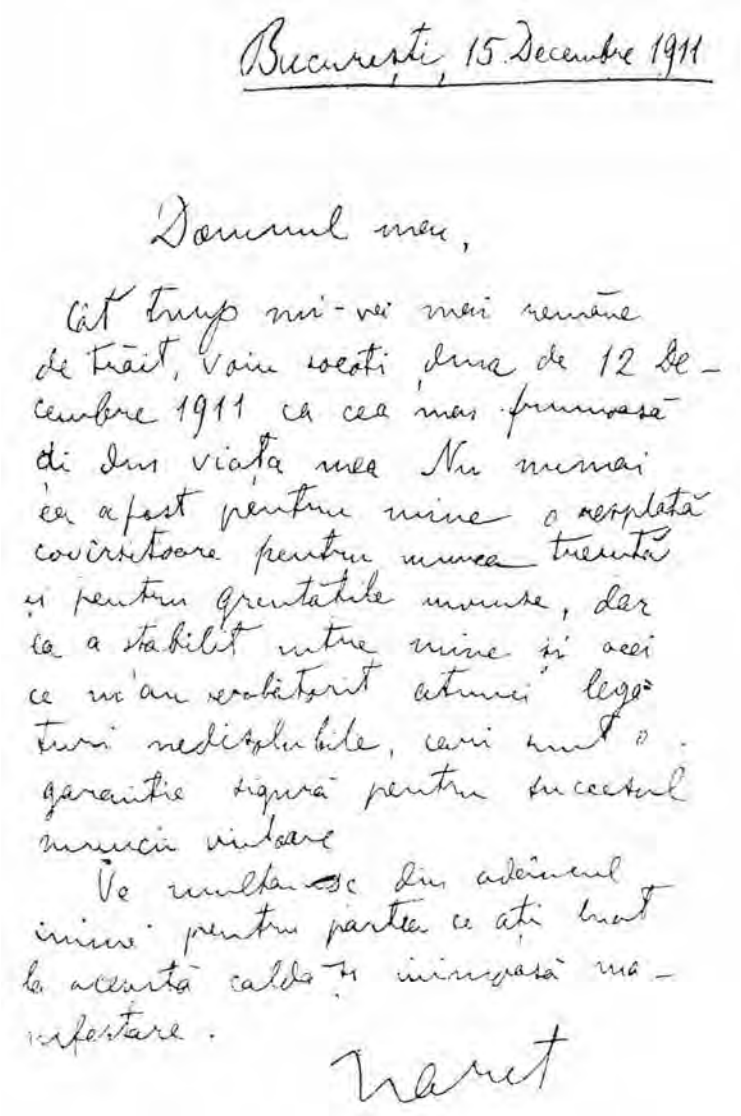

București, 15 Decembre 1911

Domnule meu,

Cât timp mi-voi mai rămâne de trăit, voiu socoti ziua de 12 Decembre 1911 ca cea mai frumoasă di din viața mea. Nu numai ca a fost pentru mine o răsplată covârșitoare pentru munca trecută și pentru grelele munce, dar ca a stabilit între mine și acei ce mi-au urmărit atunci legături nedespărțibile, cari sunt o garanție sigură pentru succesul muncii viitoare.

Vă mulțămesc din adâncul inimei pentru partea ce ați luat la această caldă și însuflețită manifestare.

Haret

Autograf al lui Sp. Haret.
Scrisoarea de mulțumire ce a adresat în 1911 persoanelor care au asistat la banchetul prin care a fost sărbătorit.

Partea curioasă a acțiunii celor care combăteau Liga este că, pe de o parte o socoteau ca un instrument politic de partid (uitase cele ce spuneau altădată că Haret vrea să-şi facă partidul său), iar pe de alta arătau că șeful partidului e contra Ligii, deşi Vintilă Brătianu[86] era vicepreședinte.

Alături de mișcarea aceasta, este alta pornită tot din aceleași preocupări de a răspândi cultura în masele populare: este universitatea Populară.

De la inițiativa „Societății pentru învățătura poporului român“ din 1866, pornită din sânul Ateneului Român, înființat pe atunci, inițiativă care a organizat cursuri publice și a înființat școale normale în diferite puncte ale țării, nu cunosc o altă întocmire de acest fel destul de serioasă până în 1911, când s-a născut „Asociația Universității Populare din București“. Ideea a pornit de la avocatul Const. Rădulescu, astăzi profesor la facultatea de Drept din Cernăuți, care a expus-o lui Haret. Gata ca și în alte ocazii, să îmbrățișeze ideile folositoare binelui obștesc, el a primit să intre în comitetul acestei asociații ca vice-președinte, alături de dr. C. Istrati, fiind președinte dr. I. Cantacuzino[87], și secretar general C. Rădulescu.

Mi-amintesc marele succes al acestei întocmiri culturale. Cursurile se țineau în sălile liceului Lazăr seara și câte 5-6 profesori făceau lecțiuni în fața unui mare număr de ascultători, care plăteau bucuros taxa de înscriere ce li se cerea. Vedeam însumi interesul ce arătau ucenici din fabrici, funcționari din prăvălii, care nu numai că ascultau expunerea ce făceam, dar veneau după curs să-mi ceară deslușiri despre chestiile ce-i interesau mai de aproape.

E de regretat că această organizație n-a putut să țină decât vreo doi-trei ani; dar cele petrecute atunci erau o dovadă de necesitatea unei asemenea activități, care după război s-a reluat cu succes în numeroase puncte ale orașului.

O altă creațiune a lui, în alt domeniu ce pare străin de preocupările sale, este „Banca Viticolă“. În primul moment, ți se pare lucru curios; dar, reflectând, vezi că este legătură între ce făcuse până atunci și între această operă.

În anul 1909 a cumpărat – mai mult pe credit, ca să plătească din câștigul anual – o vie la Valea Călugărească. E o regiune frumoasă și prielnică pentru sănătate – loc de tihnă și odihnă.

Deși nu încă bătrân, dar, după atâta zbucium, i-ar fi priit o căsuță pe o colină. Însă Haret, în loc să se mulțumească cu această mulțumire – i-aș zice: egoistă, dar nicidecum criticabilă –, începe a se gândi nu numai la via lui, ci la interesele viticultorilor. Atunci o mare chestiune economică începe a-l preocupa: țara noastră produce vinuri bune, și ca să prospere viticultura, trebuie să exporte; cum să organizeze acest export? După obiceiul lui, a luat lucrul în serios. A văzut că pentru aceasta trebuie o bună cultură a viei și o bună pregătire a vinului; iar pentru aceasta, e nevoie ca viticultorii să găsească credit ieftin și vinul să se adune în pivnițe sistematice și să se prezinte străinătății, când va fi bine condiționat. A înființat atunci o bancă, pe baze întrucâtva cooperatiste, a cumpărat un loc mare la Valea Călugărească, pe care să se facă instalația cea mare și atât de necesară. Mijloacele restrânse de care a putut să dispuie după subscriere, lipsa de ajutor din partea organizațiilor de stat, lipsa de pricepere a podgorenilor înșiși, toate au contribuit ca începuturile lui să nu dea rezultatele

aşteptate; mai adăugăm şi imposibilitatea fizică în care s-ar fi aflat ca să conducă însuşi o asemenea instituţie; dar trebuie să regretăm că, după atâţia ani, după ce el dăduse alarma şi trăsese nişte linii pe care s-ar fi putut merge, vedem că ne găsim la acelaşi punct de unde a plecat el, ba – să avem curajul a o spune – ne găsim chiar într-o criză, pe care el a prevăzut-o, când a făcut ce-i iertau mijloacele, vârsta şi situaţia lui. Iată încă o chestiune în care Haret n-a fost înţeles, dar noi avem datoria să-i recunoaştem meritul, mai ales acum.

* * *

Dar… cine ar fi bănuit că, în plină activitate, Haret era aproape de sfârşitul vieţii?

Deşi om voinic, avea însă – în ultimii ani – ceva maladiv în figură. Desigur că o boală îl rodea. Am găsit scrisori de-ale lui către Ion I. Brătianu, în care îi vorbeşte despre aceasta. Dar cred că şi supărările ce a avut mai ales în anii 1909 şi 1910 au contribuit la slăbirea sănătăţii lui. Era destul de rezistent la atacurile adversarilor, replica lui era puternică şi uneori aproape violentă; dar nedreptatea ce i se făcea cu unele acuzări îi loveau sensibilitatea. Ne închipuim ce trebuie să fi fost în sufletul lui pentru ca, în discuţia legii cu catedrele universitare, când unii profesori de la facultatea de drept, chiar liberali, l-au numit „vrăjmaş al Universităţii“, – ca să zică aceste cuvinte: „Când va vrea Dumnezeu să mă liberez de greutăţile sarcinii actuale, o să se judece lucrurile cu mai multă dreptate şi-mi place a crede că mulţi din aceia care zilele acestea mi-au făcut atâta amărăciune sufletească, se vor căi de nedreptatea lor de acum…“.

Bănuiesc că într-o stare ca aceasta şi-a scris el testamentul cu data de 8 ianuarie 1910.

Vom găsi aici duioase şi mişcătoare cuvinte despre tovarăşa vieţii sale:

„Pe soţia mea Ana Haret o rog să primească dispoziţiunile din acest testament ca o slabă dovadă de iubire şi recunoştinţă ce i-o port pentru că, în timpul unei lungi căsnicii, a făcut tot ce a putut ca să-mi asigure viaţă liniştită şi mulţumită. Îi mulţumesc cu deosebire pentru toată osteneala ce şi-a dat în timpul când am avut a mă lupta cu cele mai mari greutăţi pentru a mă scuti cu totul de orice grijă materială, aşa că am putut avea toată liniştea sufletească pentru a mă consacra exclusiv îndatoririlor ce-mi erau impuse. Îmi pare rău că, după atâta muncă, nu pot după moartea mea să-i asigur o viaţă tot aşa de scutită de griji şi de necazuri, cum a făcut ea pentru mine.”

Iar, în încheierea testamentului, vedem tot sufletul lui bun faţă de semenii săi, dar hotărît în îndeplinirea datoriei:

„Şi acum mă despart de acei pe care i-am iubit şi care m-au iubit, precum şi de toţi ceilalţi, rugând pe toţi să mă ierte, de supărările ce le voi fi cauzat. Se poate ca, în urmărirea ţelurilor ce aveam în vedere şi pe care cu bună-credinţă

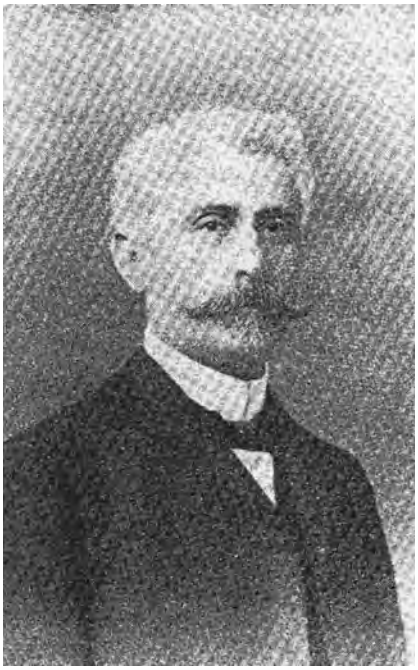

Spiru C. Haret
Ultima fotografie.

le-am urmărit, socotind că lucrez pentru binele comun, să fi jignit pe unii, fie în credințele, fie în interesele lor, dar n-am făcut niciodată aceasta pentru satisfacerea nici a intereselor nici a patimilor mele.

Plec din lume cu mulțumirea că nu am pierdut vremea și că mi-am îndeplinit datoriile atât pe cât puteam să mi le îndeplinesc în împrejurările în care am trăit și în marginea puterilor mele fizice și intelectuale. Aceasta să fie și mângâierea acelora care m-au iubit și care vor rămânea după mine".

Puțini știau de boala care îl consuma cu încetul, fiindcă el nu lăsa să se vadă lupta ce ducea cu ea, dominând-o mai tot timpul, căutând s-o învingă. Zadarnic! În ziua de 17 decembrie 1912 se stinse, înconjurat de medici, care fură nevoiți a se apleca în fața puterilor morții și a se vedea neputincioși.

XII

Moartea lui Haret a produs o adevărată consternare.

Ceremonia funebră din ziua de 19 decembrie 1912 a fost o manifestație impunătoare.

Iată ce scriu ziarele de atunci:

„În mijlocul unei mari mulțimi de persoane oficiale, prieteni politici, membri ai corpului didactic, studenți și elevi, s-a făcut ieri înmormântarea rămășițelor pământești ale lui Spiru Haret.

„Încă de pe la 1 p. toate încăperile locuinței defunctului, curtea caselor, străzii Verde și Calea Victoriei în fața străzii Verde erau pline de lume. Afluența era extraordinară. Rareori s-a văzut la o înmormântare lume mai multă și durere mai sinceră pentru pierderea unui om. Toate școlile secundare și speciale de băieți și de fete din Capitală veneau, cu steagurile în frunte, defilau prin fața casei defunctului și apoi se duceau de se înșirau de-a-lungul Căii Victoriei.

Pe străzi afluența este enormă. Ambele trotuare ale Căii Victoriei, din dreptul străzii Verde și până la palatul Justiției, sunt ocupate de public. La câteva școli și la cooperativele sătești de pe Calea Victoriei s-au arborat drapele naționale îndoliate.

Principele Ferdinand a venit însoțit de d. Maior Manu și a stat până s-a terminat serviciul religios.

La orele 2 precis se începe oficierea serviciului divin de către mitropolitul Pimen al Moldovei, asistat de episcopii Dionisie al Buzăului, Nifon al Dunării de Jos și arhiereii Theofil Ploeșteanu și Barlolomeu Băcăoanul. Răspunsurile au fost date de corul de sub conducerea dlui M. Tănăsescu.

După terminarea serviciului religios, corpul fostului ministru liberal a fost scos în curte, unde urmau să se țină discursurile.

Au vorbit atunci: Ion I.C. Brătianu, în numele Partidului Național Liberal, Dr. C. Istrati, în numele Academiei și al Universității, C. Mironescu, în numele Școalei de poduri și șosele, Dr. G. Bogdan, în numele Universității din Iași, I. G. Duca, în numele Casei centrale a băncilor populare și cooperativelor sătești, G. Adamescu, în numele profesorilor secundari, Sabba Ștefănescu, în numele Senatului, I. Mihalache, în numele învățătorilor".

Fie-mi permis a încheia această biografie reproducând câteva cuvinte din cele ce am rostit în acea tristă împrejurare:

„Dacă am zice că toată organizarea școlară cu tendințe practice, cu dezvoltarea educației fizice și a culturii muzicale, este așezată de el, că școala secundară de azi el a făcut-o, că învățământul meseriilor și al agriculturii la sate el le-a creat, că școala primară și normală el a organizat-o, – am zice mult, foarte mult desigur pentru un om; dar Haret n-a făcut numai atât, căci el a fost mai mult decât un om, a fost ca acei uriași despre care povestesc basmele și poeziile că rupeau stejarul din pădure și își înălțau fruntea până la nori.

El a văzut în școală numai începutul și numai sâmburele din care trebuia să rodească o mare reformă socială. Când se va putea scrie pe-ndelete istoria vieții sale, se va vedea atunci cum s-a desfășurat planul său de acțiune, cum a urmărit niște idei fundamentale până în cele mai mici amănunte, se va vedea în opera sa lărgimea de concepție a filosofului, iluziile poetului, preciziunea matematicului, devotamentul și abnegațiunea apostolului. Căci el a considerat ideile drept forțe care pot să miște lumea, el a avut încredere în izbânda binelui împotriva răului; el a fost un mare optimist, pe care nu l-au descurajat piedicile, nu l-au înfrânt loviturile oricât de grele au fost, ci dimpotrivă toate acestea par-că erau îndemnuri pentru a-și îndoi, a-și întrei puterile".

În lucrarea de față, ca și în studiile introductive ale fiecărui volum, am căutat să dovedesc ceea ce întrevăzusem în 1912.

Gh. Adamescu

INTRODUCERE

I

Activitatea ministerială a lui Spiru Haret se împarte în trei epoci, corespunzând cu anii când a fost ministru de Instrucțiune Publică și Culte: 1897–1899, 1901–1904, 1907–1910.

În aceste epoci el pune în practică mare parte din ideile ce emisese în „Raportul“ său din 1884 (făcut în calitate de inspector general), în proiectele de legi ce alcătuise pentru construcția localurilor de școli primare (publicate în 1889) și din cele cuprinse în proiectul de reformă a învățământului prezentat de D.A. Sturdza (1886), la care colaborase în calitate de secretar general.

* * *

Învățământul nostru a dobândit o lege de organizare în 1864 sub regimul statutului, fără discuțiune în Parlament. Această lege a fost foarte criticată, a suferit câteva modificări de amănunt, dar multă vreme n-a putut fi înlocuită, cu toate loviturile ce i s-au dat și în ciuda câtorva încercări a câtorva miniștri[88], încercări ce s-au terminat fie prin retragerea proiectelor, fie prin respingerea lor de către Parlament, ceea ce a adus retragerea propunătorului din guvern.

Această lege stabilește trei grade de învățământ: primar, secundar și superior.

Învățământul primar cuprinde „instrucțiunea elementară“ care se declară *obligatorie* între 8-12 ani. Învățământul secundar cuprinde licee și gimnazii, apoi seminarii, școale de bele-arte, profesionale și secundare de fete. Cel superior cuprinde facultăți de litere, științe matematice și fizice, de medicină.

Învățământul primar este în sarcina comunelor în ce privește localul, mobilierul și încălzitul; în sarcina statului în ce privește personalul și materialul didactic.

Legea nu definește caracterul învățământului secundar, dar se vede, din lista „învățăturilor“ notate, că e menit a da o cultură generală, afară de școalele care prin însăși titulatura lor arată ce scop au.

Facultățile vor fi reunite în universitățile (Iași și București) conduse de către un rector.

Legea mai cuprinde tot în învățământul secundar niște „școale *reale*“, care au de scop „a da învățătura trebuincioasă pentru executarea unei arte sau profesiuni“. Aceste școale se vor înființa de municipalități sau de persoane sau instituțiuni particulare. Organizarea și programa acestor școale se vor stabili și modifica de întemeietori, cu aprobarea ministerului. Vor fi: școale de *agricultură,* de *industrie,* de *comerț.* Afară de aceste școale (care au în parte și programa fixată), legea vorbește și de niște „școale reale“, care n-ar fi nici de agricultură, nici de industrie, nici de comerț, dar ar avea și ele scopul cuprins în definiția generală (învățătură pentru exercitarea unei profesiuni), deoarece atât cele trei feluri de școale cât și acestea sunt toate cuprinse într-o secțiune specială a legii sub titlul de „școale *reale*“. Pentru școalele din grupa celor trei se fixează și numărul lor: 3 de *agricultură,* 7 de *industrie,* 8 de *comerț.* Pentru celelalte școale „reale“ nu se dă nicio preciziune. De fapt, municipalitățile au început a le înființa sub numele de *gimnazii reale* și le-au dat o organizație asemănătoare cu celelalte „gimnazii“ ale statului, cu mai mare dezvoltare a studiilor de științe matematice și fizice.

Legea din 1864 se ocupă și de formarea personalului necesar acestor școale și stabilește următoarele:

a) profesorii de licee și facultăți vor fi luați din absolvenții unor școale normale, ce aveau să se înființeze.

b) învățătorii școalelor din sate se vor numi din cei care au trecut *cursul primar.*

c) institutoarele școalelor primare de fete (din orașe) se vor recruta dintre absolventele școalelor *secundare* de fete (în care se învață și pedagogia) și din alte persoane cu certificat de gimnaziu. Nu se vorbește în special nimic despre profesorii de gimnazii și despre institutorii școalelor primare de băieți (din orașe).

Această lege începe a fi aplicată la 1 septembrie 1865. Aplicațiunea ei dă naștere la multe dificultăți, din cauza lipsurilor ei, și numeroase legi speciale, regulamente generale și speciale precum și programe se succed repede în cursul anilor pentru a îndeplini aceste lipsuri.

În această situațiune găsește Haret învățământul în 1883, când este numit inspector general al școalelor și de ea se ocupă în „Raportul“ său din 1884.

* * *

Despre *învățământul primar* vorbește puțin Haret în acest „Raport“: „nu doar pentru că nu știu că toate ramurile de învățământ sunt strâns legate între ele și că starea uneia nu se poate modifica fără ca celelalte să se resimtă, nici pentru că nu aș avea de emis oarecare idei în privința învățământului primar sau

superior, ci pentru că acest raport ar lua proporțiuni prea mari…“ El atinge mai mult chestia recrutării personalului didactic necesar şcoalelor primare urbane. După legea din 1864, acest personal se recruta *prin concurs* asupra materiilor învățământului primar şi gimnazial. Lipsa unui regulament, a unor instrucțiuni precise etc. a avut urmări foarte rele: „...concursurile sunt de cele mai multe ori aşa de puțin serioase încât se strecoară candidați de o slăbiciune rară; aşa că nu e imposibil a se găsi pe urmă institutori şi institutoare care nu pot scrie o frază fără erori de tot felul, nici a compune o petițiune, nici a face o înmulțire”[1]. De aceea el zice că această situațiune nu mai poate să dăinuiască.

Învățământul secundar se compunea din: gimnazii şi licee *clasice* (înființate şi întreținute de stat), gimnazii reale (înființate şi întreținute de comune). Ambele categorii de şcoale dădeau o cultură generală (adică nu pregăteau pentru o anume *profesiune,* cum se zicea în lege), dar privită din două puncte de vedere diferite: unele aveau de bază clasicismul greco-latin (cuprinzând *însă* şi limbi moderne şi ştiințe naturale şi matematici), altele aveau ca bază limbile moderne şi ştiințele naturale.

Comparând situațiunea de fapt cu legea pe baza căreia s-au înființat diferitele şcoale, Haret constată în „Raportul“ său[2] că legea din 1864 avea, pe lângă lipsuri, „meritul de a fi căutat să reunească într-un sistem de învățământ începuturile, de multe ori fără legătură între ele, ce erau pe atunci“ şi zice: „dacă s-ar fi aplicat în mod riguros, după ce i s-ar fi dat cortegiul necesar de regulamente, planuri de studii, programe, localuri şi toate celelalte, desigur că rezultalele ei ar fi fost foarte mulțumitoare“. Ce s-a întâmplat însă? „Deşi neabolită prin nicio lege, în realitate ea a fost desființată în toate modurile: unele părți s-au lăsat pur şi simplu neaplicate, spre exemplu: şcoalele reale [adică = profesionale] până mai dăunăzi[3]; şcoala normală superioară până ieri[4]… Alteori, cu ocazia votării bugetelor s-au făcut creațiuni, adaose, suprimări care interesau fondul legii, s-au văzut programele neaplicate… s-au creat şcoli prin simplă măsură bugetară şi s-a văzut acest lucru extraordinar: şcoli care singure nu ştiau scopul pentru care sunt create.”

Mai departe observă Haret[5]: că nu s-a făcut regulament pentru catedrele universitare; că s-au dat regulamente în flagrantă contrazicere cu legea; că programele n-au fost în concordanță cu principiile stabilite în lege; că s-au emis ordine şi circulare ministeriale, care nu erau în conformitate cu legea. Caracterizând această stare de lucruri cu numele de „haos“, Haret zice: „A lăsa să

1. Vol. I, p. 153.
2. Vol. I, p. 143.
3. Gimnaziile reale au început a se înființa din anul 1875.
4. Şcoala normală superioară s-a înființat în anul 1880.
5. Vol. I, p. 144.

mai dureze această stare de lucruri ar însemna a ucide învățământul cu totul. O îndreptare urgentă este indispensabilă". El însă nu cerea atunci chiar „refacerea din nou" a edificiului învățământului, ci numai „a se armoniza legislațiunea școalelor" și, mai ales, o administrațiune cu spirit de strictă legalitate, cu mijloace suficiente de informație și cu serviciu de control bine organizat.

Examinând apoi detaliile, Haret constată următoarele: consiliul *general,* instituit de legea din 1864 ca un organ care să stabilească în fiecare an un contact între minister și reprezentanții corpului didactic din țară, a fost transformat într-un simplu fabricant de programe, obligat să lucreze repede, fără răgazul necesar cerut de studiile ce ar fi să se facă. De aceea s-au publicat multe programe și s-au schimbat chiar după un an de la punerea în aplicare. „O programă, cât de bună ar fi, nu poate da niciun rezultat decât cu condiția de a putea funcționa în pace un timp îndelungat"[1].

Nu s-a făcut un plan unic, adică nu s-a stabilit un acord necesar între diferitele feluri de școale care sunt în legătură unele cu altele. „Nu e dar cu putință a se face nimic bun, când cineva întreprinde a face, spre exemplu, programa liceelor, fără a avea în vedere de aproape nu numai programa școalelor primare, dar chiar și pe ale universităților și pe a școalelor speciale"[2]. Nu s-au studiat serios proiectele prezentate consiliului general de către consiliul permanent și uneori au lipsit și studiile acestuia din urmă; de aici incoerențe, scăpări din vedere, de multe ori o îngrămădire excesivă de materie la unele studii. Apoi, așa cum sunt, lipsește acestor programe orice indicațiune metodică în legătură cu caracterul general al categoriei de școale pentru care sunt făcute; ele „sunt simple enumerațiuni de capitole distribuite pe clase".

Dar și așa, bune-rele cum sunt, punerea lor în aplicare a lăsat de dorit, fiindcă administrația centrală nu le-a păstrat mai mult timp, nu a făcut – în cazuri de nevoie – programe de tranzițiune, le-a aplicat deodată în toate clasele școalei în loc să procedeze la aceasta an cu an, le-a publicat prea târziu. Pentru acest din urmă fapt citează ca exemplu programa de liceu votată de consiliu la 25 septembrie, publicată în „Monitor" la 30 septembrie, ca să se aplice la 1 octombrie!

Corpul didactic în bună parte nu e la înălțimea misiunii lui. Cauza principală este greșita lui recrutare. După legea din 1864 cine avea examenul general de liceu (bacalaureatul) era pus la un examen asupra materiei catedrei vacante și, dacă reușea, era numit; asemenea, dacă suplinea doi ani era numit. Mulți din cei numiți în acest din urmă mod „nu meritau nici atunci această onoare și nici nu au făcut nimic de atunci încoace ca s-o merite."[3] O nouă lege din 1879 pune condiția de admitere la concurs diploma de licență sau doctorat

1. Vol. I, p. 147.
2. Vol. I, p. 148.
3. Vol. I, p. 158.

în ramura din care face parte catedra vacantă. Dar erau aşa de puţini licenţiaţi încât nu se puteau satisface nevoile învăţământului, căci numărul licenţiaţilor nu trecea de 7 pe an, iar al catedrelor vacante nu se cobora sub 58. Şi atunci ce s-a făcut? S-au numit suplinitori „chiar fără niciun fel de titlu". Haret i-a văzut la lucru şi ne spune despre ei: „Dar nu numai capacitatea le lipseşte, ci încă şi tragerea de inimă, ca unii ce nu sunt siguri de azi pe mâine. De altă parte, şcolarii şi publicul, obişnuiţi a vedea înaintea lor atâtea incapacităţi ce poartă numele de profesori, se deprind a nu mai da stima cuvenită nici celor ce o merită, ceea ce e o cauză puternică de discredit pentru corpul profesoral"[1].

Pentru şcoalele secundare de fete nu exista în lege nicio normă. În genere profesoarele s-au luat dintre absolventele şcoalelor zise „centrale", adică fără o pregătire superioară învăţăturii pe care au s-o predea; unele s-au cultivat singure după numire; altele au rămas elemente slab pregătite.

Din cauza modului de recrutare, deci, vine nivelul scăzut al multora din membrii corpului didactic. La aceasta se adaugă programe lipsite de indicaţii metodice (la un personal fără nicio pregătire pedagogică şi în parte şi fără cea ştiinţifică necesară catedrei); e apoi lipsa de control (cu atât mai necesară cu cât personalul e mai puţin pregătit), căci este (aşa era în 1884) un singur inspector general pentru tot învăţământul; în fine, lipsa de sancţiuni pentru cei ce nu-şi fac datoria (căci toate pedepsele se dau în urma unui proces în faţa unei comisiuni de judecată compusă din profesori, iar autoritatea centrală e mai fără nicio putere).

Dacă serviciul de inspecţiune este aşa de redus, nici directorii şcoalelor secundare nu au autoritatea necesară pentru a supraveghea cu seriozitate mersul învăţământului în instituţiunea ce conduc, fiindcă puterea lor este pusă sub controlul necontenit a două consilii: consiliul şcolar şi conferinţa clasei, care nu pot fi făcute responsabile din cauză că sunt compuse din multe persoane. Deci disciplina – şi a profesorilor şi a elevilor – e în genere foarte puţin serioasă. De aici urmează frecventarea neregulată a multor profesori, scurtarea timpului destinat cursului. „Se caută aşa de mult a împuţina timpul de lucru încât mai că i-ar veni cuiva a zice că unii mai mult se gândesc cum să scape de clasă decât cum să o facă".[2] Haret a mai socotit şi zilele de sărbători extra-regulamentare şi a ajuns la un total de 76 de zile[3], astfel că anul şcolar se reduce la maximum „200 de zile sau 28 săptămâni… şi, în aceste zile chiar, durata lecţiunilor se mai reduce prin absenţe, apel nominal şi recreaţiuni!"

Tot de aici vine şi neîndeplinirea programelor de către unii profesori.

Pe lângă scăderile constatate în corpul didactic, se adaugă lipsa de cărţi didactice bune, lipsa materialului didactic (hărţi geografice, istorice, colecţii de

1. Vol. I, p. 160.
2. Vol. I, p. 192.
3. Vol. I, p. 192.

mineralogie, botanică, zoologie, aparate de fizică și chimie etc.). Mai rău însă e faptul că și acele care sunt, în unele școli nu sunt întrebuințate. „Am văzut aparate de fizică ruginite, acoperite de pulbere, sparte, colecții de mineralogie aruncate grămadă într-un colț de dulap, fără catalog și fără numere, sticle cu preparațiuni chimice, purtând încă pecetea de la fabrică".[1] Și citează Haret răspunsul dat de un profesor, întrebat de ce nu utilizează aparatele din laborator: „Școlarii abia învață fără experiențe, dar cu experiențe".

De asemenea, nu există la școalele secundare biblioteci pe care să le poată utiliza profesorii și elevii, deși în fiecare an se înscriu oarecare sume în bugetul fiecărui liceu, gimnaziu etc.

În fine școalele secundare au localuri improprii. „Cele mai multe școli sunt instalate în niște localuri ce sunt în așa stare încât sunt o amenințare pentru sănătatea copiilor și chiar pentru viața lor. Și aceasta e adevărat nu numai pentru școalele rurale și primare urbane, dar și pentru majoritatea școalelor secundare"[2].

În privința capacității elevilor, după legile de atunci existau ca mijloace de constatare *examenele anuale* și *bacalaureatul.* Bacalaureatul, introdus principial în 1864, a suferit multe modificări în organizarea lui. Importanța ce i s-a dat a adus scăderea importanței examenelor anuale, care ajunsese a fi simple formalități. „Căci bacalaureatul, care prin sine nu dovedește nimic în privința capacității elevilor, a ruinat examenele anuale, ce erau o instituțiune în adevăr utilă"[3] mai ales în anii când prezentarea la bacalaureat nu presupunea trecerea efectivă, cu examene, a claselor de liceu, examenul de bacalaureat a fost o adevărată nenorocire pentru învățământ. Școlile speciale particulare de pregătire, așa numitele „fabrici de bacalaureat", atrăgeau pe toți elevii leneși sau incapabili de a urma an cu an și dădeau naștere la felurite bănuieli, mai cu seamă că în fruntea acestor școale de pregătire se găseau profesori universitari, care puteau fi câteodată numiți în comisiuni. Măsura aceasta s-a abrogat după câtva timp, dar relele ei consecințe au persistat… „Oricum ar fi lipsa de priveghere a lăsat să se înrădăcineze neglijența și indiferența la examene și a lăsat, ceea ce e mai rău, să se creadă că aceste examene nu mai au importanța de altădată. Această împrejurare, adăugată pe lângă aceea că școlarii în tot timpul cât sunt în liceu au ochii țintiți la bacalaureat și – când lucrează – nu lucrează decât în vederea lui, a fost una din cauzele scăderii seriozității examenelor de promoțiune și, prin urmare, a nivelului învățământului în anii din urmă"[4].

O altă urmare a scăderii importanței examenelor anuale a fost situațiunea așa numiților „corigenți". Posibilitatea de a da un nou examen la septembrie, care la început se mărginea la un număr restrâns de obiecte, s-a extins prin abuz

1. Vol. I, p. 197.
2. Vol. I, p. 199.
3. Vol. I, p. 199.
4. Vol. I, p. 205.

la mai multe, ba chiar la toate. „...astăzi, în septembrie, se face pe de a-ntregul examenul general al tuturor repetenților de la ianuarie, fără a li se cere nicio justificare de, boală, cum zice art. 94 din regulament, care, de altminteri, e făcut numai pentru cei care n-au dat deloc examen în ianuarie, iar nu pentru cei care au dat și au rămas repetenți”[1].

Examenele din septembrie, încurajate de consiliile școlare și chiar de minister, au avut consecințe grave. Ministerul „a ordonat examinarea din nou la septembrie a tuturor celor care au venit să-i ceară…, fără chiar a cere lămuriri de la consiliile școlare; a ordonat chiar reexaminarea a doua și a treia oară a acelorași școlari când nu izbuteau să treacă… Mi-ar fi greu a descrie dezordinea, slăbirea de disciplină și de respect al legilor, abuzurile strigătoare, chiar practicile neoneste ce s-au introdus în școli prin sistema aceasta. Școlarii lucrători au ajuns a fi o excepțiune; clasele s-au umplut de ființe leneșe venind la școală fără a căuta să-și deie aparența unei ocupațiuni: făptuitori de toate tulburările, nesupuși și chiar insolenți cu profesorii, siguri fiind că aceștia nu au nicio putere asupra lor. Toți contează pe examenul din septembrie, pentru care se prepară nu prin studii, ci prin intervențiunea pe lângă profesori… și prin oricare alte mijloace de a-și asigura bunăvoința lor. Pe tot timpul vacanței, profesorii sunt astfel asediați de solicitări, uneori de intimidări, de mai multe ori de oferiri de bani sub o formă mai mult sau mai puțin ascunsă. Cei care rezistă la toate sunt, din nenorocire, în minoritate. Ceilalți sunt puși într-o adevărată imposibilitate de a rezista din cauza presiunii… care, mai ales în orașele mici, este o forță considerabilă… Unii iau meseria de preparatori ai școlarilor pe care tot ei i-au lăsat repetenți… Câte bănuieli se nasc de aici! Și mai multe exemple au arătat că e posibil a se găsi profesori care profită de această situațiune tulbure pentru a face o adevărată speculă de note“[2].

Acest trist tablou este făcut de Haret cu o adevărată strângere de inimă, dar cu hotărâre și cu convingere că a spune adevărul este o datorie de onestitate. „Datoria mea – zice el către ministru – este a vă da socoteală exactă de tot ce se petrece în învățământ și nu mi-aș îndeplini-o în conștiință, dacă nu aș face tot ce pot pentru a vă comunica și dumneavoastră îngrijirea de care sunt cuprins eu în fața neregularităților ce v-am expus și a rezultatelor funeste ce au avut“[3].

Și trebuie să notăm în paranteză că Haret nu s-a sfiit a arăta și vinovăția organelor ministerului în toate aceste împrejurări și să observăm, spre cinstea vremurilor de atunci, că ministrul nu s-a supărat, nu a crezut că inspectorul „sabotează“ (cum s-ar zice azi) activitatea lui și nu i-a cerut demisia, ba chiar curând după aceea Haret deveni secretar general.

---

1. Vol. I, p. 206.
2. Vol. I, p. 207.
3. Vol. I, p. 207.

Raportul mai semnalează obiceiul de a se face examinarea *cu bilete,* ceea ce preface examenul într-o loterie, şi obligaţia pusă în legea din 1864 ca notele la *lucrările scrise* să se dea în Conferinţă, ceea ce ar presupune că membrii Conferinţei şcolare au citit toate lucrările. Haret arată că aceste măsuri restrâng libertatea profesorului şi sunt un blam pentru profesori, iar de aplicat măsura notării în conferinţă este imposibilă. „Motivul acestei absurdităţi a fost temerea de parţialitate din partea profesorilor. Dacă, însă, pe de o parte o asemenea temere poate fi fundată până la un punct, pe de alta cât rău nu face măsura ce s-a luat din cauza ei! [...] Aceasta este o injurie pentru cei buni, fără a fi totdeauna un frâu pentru ceilalţi. Cel mai bun mijloc de a moraliza pe oameni este a le mări respectul de ei înşişi, iar nu a-i micşora şi în ochii lor şi în ai altora. [...] Cum de se crede că din o reunire de oameni neoneşti va ieşi o adunare onestă!… Profesorii de obiectele cele mai disparate au drepturi egale în darea notelor la fiecare obiect: nota profesorului respectiv se pierde printre celelalte“.[1]

Ca neajunsuri mai mici observă Haret greşita ţinere a cataloagelor şi a matricolelor. Mai importantă este chestiunea absenţei elevilor de la cursuri. „Frecventarea neregulată influenţează nu numai învăţătura, dar şi conduita“.[2]

Haret termină observaţiile asupra şcoalelor secundare cu o mare chestiune, care a făcut totdeauna în activitatea ulterioară obiectul preocupărilor sale în toate împrejurările: „Un foarte grav defect al întregului nostru învăţământ fără excepţiune este de a nu se ocupa decât de instrucţiune, şi nicidecum de educaţiune”[3]. „Profesorul, când a spus şcolarului că Alexandru cel Mare şi-a pierdut coiful în bătălia de la Granic sau când a pus vorbe româneşti în locul altora latineşti dintr-o carte, crede că nu mai are nimic de făcut. Şcolarul, când şi-a scris verbul ce i s-a dat să conjuge sau a învăţat pagina ce i s-a dat să reciteze, socoteşte că nu i se mai poate cere nimic. Şi unul şi altul se înşeală şi mai mult profesorul decât şcolarul, căci şcoala are de scop a forma buni părinţi de familie şi buni cetăţeni… Se poate prea bine concepe un bun cetăţean şi părinte de familie care să nu ştie istoria coifului lui Alexandru cel Mare; însă cineva care nu va avea iubire de familie şi de ţară, onestitate, curaj civic şi militar, abnegaţiune, simţ de dreptate nu e cu putinţă a fi cetăţean folositor; din contra va fi mai mult decât un ignorant o piedică, dacă nu un pericol, pentru ţara şi familia lui“. Vina o au şi profesorii în parte, căci mulţi nu se preocupă deloc de această problemă, unii sunt prin purtarea lor în şcoală şi în societate exemple primejdioase pentru elevi; dar şi autorităţile superioare şcolare sunt de vină, căci „au lucrat totdeauna ca şi când ar da puţină importanţă consideraţiunilor de felul acesta“. Haret recunoaşte că profesorii răi sunt „rari de tot“*,* dar faptul de a se

1. Vol. I, p. 206.
2. Vol. I, p. 219.
3. Vol. I, p. 220.

tolera prezența lor în școală și în corpul didactic fără nicio sancțiune este el însuși un rău exemplu și este o pricină de descurajare pentru cei ce-și fac datoria.

Tot așa de grav este și faptul că nici familiile nu se gândesc la considerațiunile acestea. Puțini părinți se interesează de stăruința și purtarea copiilor, puțini – mai ales când e vorba de clasele superioare – supraveghează purtarea lor afară din școală; iar în multe cazuri când autoritățile școalelor respective iau măsuri de represiune, părinții se plâng la minister și acesta le dă dreptate „chiar când n-au, fără a întreba direcțiunea".

Aceeași observație face el și pentru educația patriotică: „În școalele noastre, ideea naționalității nu se vede nicăieri [...] Nicio încercare de a se dezvolta patriotismul copiilor [...] Niciodată n-am auzit din gura școlarilor bucăți potrivite pentru a aprinde patriotismul [...] Cântecele ce se învață [...] niciunul nu se raportează la ideile patriotice"[1].

* * *

Învățământul particular avea o vechime respectabilă când s-a făcut legea din 1864. El făcuse multe servicii statului. De aceea, legea i-a lăsat o mare libertate, dând totuși dreptul ministerului de a-i da autorizație de funcționare și de a supraveghea ce se petrece în cuprinsul școalei și de a o închide la caz de nevoie. Se pare că articolele respective din lege se referă aproape exclusiv la școalele primare. Ministerul însă nu a uzat de drepturile sale, și Haret, studiind situația din timpul inspectoratului său, a constatat nereguli importante și fapte dăunătoare bunei educațiuni a elevilor și lipsuri în instrucțiunea lor. A găsit școli care *funcționează fără autorizațiune* și unele „care au lăsat de dorit în privința moralității sau a igienei", școli bulgare în care se învăța că Dobrogea face parte din Bulgaria; în privința examenelor ministerul n-a avut o atitudine fermă și stăruitoare, ci a oscilat de la o măsură la alta.

* * *

Despre *internatele statului* a constatat că ele lasă de dorit și din punct de vedere material și din cel moral. „Ca instalațiune, localuri vechi, dărăpănate, strâmte, umede, fără aer, nici lumină, rău distribuite, rău îngrijite, de multe ori de o necurățenie rară: adevărate cuiburi de infecțiune… Sunt internate unde paturile în dormitoare sunt așezate în două rânduri, unul peste altul. Băi nu sunt nicăieri în localul școalei și numai la două sau trei școli este câte o mică sumă

1. Vol. I, p. 224.

prevăzută în buget pentru îmbăiatul şcolarilor. Alimentarea nu e supusă la nicio regulă de igienă. Mobilierul în starea cea mai primitivă, aşa că deseori se văd şcolari părăsind internatul eu defecte fizice… În unele internate, deja nesuficiente numai pentru numărul de bursieri prevăzut în buget, s-a început a se admite şi solvenţi… De vreo trei ani s-a luat obiceiul a se admite şi supranumerari, dintre cei căzuţi la concursurile pentru burse. Sunt internate care, pe lângă 80 interni regulaţi, adăpostesc 18 supranumerari"[1].

Haret scrie cu amărăciune că, de multe ori, a arătat constatările sale ministerului, dar nu s-a luat nicio măsură de îndreptare. El adaugă apăsat: „Statul este răspunzător de sănătatea şi viaţa copiilor ce a luat sub protecţia sa; el nu are dreptul a lua nimic din ceea ce li se cuvine".

Pentru el, chestiunea supranumerarilor are o mare importanţă şi de aceea cere desfiinţarea lor. Ce este în adevăr aceasta? Legea prevede că orice bursă de la stat se dă prin concurs. La licee se prezintă totdeauna un mare număr de candidaţi: să zicem 100 pentru 10-20 de locuri. Cei clasaţi în primele locuri se admit bursieri. Cei respinşi se resemnează, căci văd că ei au fost mai puţin pregătiţi decât ceilalţi. Dar, dacă se mai primesc încă vreo câţiva (fie şi numai 2) supranumerari, aceştia nu se mai pot lua după vreo normă, ci după stăruinţele şi protecţia de care s-ar bucura. Nu este acesta un exemplu demoralizator pentru copii?

Haret mai observă că personalul de supraveghere în internate e nesuficient şi nepregătit; că în fiecare an sunt cazuri de bursieri care rămân repetenţi (şi uneori *nu* pierd bursa); că aceste internate, aşa cum sunt, costă pe stat sume importante.

* * *

Un capitol special consacră Haret în „Raportul" său *gimnaziilor reale*[2], arătând anomaliile în organizarea lor, în programă, în alegerea oraşelor unde s-au înfiinţat. „Dacă este adevărat că comerţul şi industria sunt interesate mai în special de gimnaziile reale, trebuia ca asemenea şcoli să se înfiinţeze de preferinţă tocmai în locurile unde este comerţ şi industrie".[3] Şi, în realitate, afară de Brăila, nu se mai găsesc asemenea gimnazii în oraşe mari comerciale, ci în Dorohoi, Slatina, Călăraşi. Şi cele care sunt, pe lângă lipsurile materiale, au una mare: n-au corp didactic cu pregătire specială. Foloasele ce aduc, în starea de azi, sunt prea neînsemnate şi, de aceea, Haret crede că s-ar putea desfiinţa toate fără pagubă sau, dacă se păstrează cele ce sunt în fiinţă, să se reorganizeze.

1.Vol. 1, p. 237.
2. Vol. I, p. 248.
3. Vol. I, p. 256.

* * *

Aceeași stare întristătoare prezintă *seminariile preoțești,* poate în mai mare măsură decât alte categorii de școale. O programă învechită (de la 1872), care e uneori o simplă înșirare de titluri și alteori numai o numire generică („Zoologia, Agronomia“ ș.a.) și aceste cu lipsuri și inadvertențe, fără un curs de limba română, fără un curs de geografie; localuri tot așa de rele ca ale altor școale, o administrație interioară abuzivă și fără respect de regulamente și ordine ministeriale: iată caracteristicile seminariilor în epoca în care scrie Haret raportul său. „Nu pot să mă întind cât ar trebui pentru a descrie dezordinea, disprețul de legi și autorități ce domnește în administrația celor mai multe. Această deplorabilă stare de lucruri a mers chiar până la malversațiune din partea unora și nepedepsirea acelora a dat curaj și altora… Dacă e adevărat că școala trebuie să fie focar de moralitate și respect al legilor, dacă seminariile, cu deosebire, trebuie să formeze oameni de o moralitate, nereproșabilă, căci scopul lor în societate va fi exclusiv moralizarea poporului, execesele acestea își vor vedea sfârșitul cât mai neîntârziat. Pentru aceasta trebuie o priveghere foarte severă“.[1] Haret nu spune aici tot ce știe, căci făcuse în anul 1884 mai multe rapoarte despre neregularitățile de la seminarul „Veniamin Costache“ din Iași și constatările aceastea au avut de rezultat destituirea directorului.

În afară de aceste mari scandaluri rușinoase, mai ales pentru o școală preoțească și condusă de fețe bisericești, erau o sumă de greșeli grave, între care pune Haret în primul rând: *examenele de corigentă* și *externii.* Să explicăm acestea.

Menirea acestor școale de a da bisericilor slujitori demni și bine pregătiți din toate punctele de vedere impunea, firește, în funcționarea lor o serie de măsuri mai severe decât în alte categorii de școale. De aceea, se hotărâse ca elevii să fie interni (bursieri, cei mai mulți) și nimeni nu punea în discuție aceasta. Iată însă că unii directori încep a primi și externi. Afluența era mare: a) fiindcă din seminarii absolvenții puteau avea deodată o carieră: preoția; b) fiindcă toți elevii din seminarii erau scutiți de serviciul militar și o dată șterși din controale, beneficiau de această scutire chiar dacă nu se făceau preoți; c) fiindcă învățătura din seminarii putea să-i conducă la diverse cariere, prin examene de diferență. De altă parte, toți cei rămași repetenți la ianuarie erau admiși sub diferite motive să-și „corecteze“ notele și se promovau prin examene scandaloase în luna lui septembrie. Mai mult: „Liberarea certificatelor de absolvire dă loc la neregularități. Am avut ocaziunea să constat că s-au liberat certificate la școlari rămași repetenți sau chiar la oameni ce n-au urmat niciodată în niciun seminar“. Toate acestea justifică alarma pe care o dă Haret în raportul său.

1. Vol. I, p. 260.

* * *

O serie de observații mai puțin grave se văd și în privința școalelor normale *primare* și a școalelor *secundare de fete.* Și aici se constată lipsă de ordine, de disciplină serioasă și de păzirea dispozițiilor din regulament.

Încheierea lui Haret este aceasta: „Am crezut că este pentru mine o adevărată datorie de onestitate a vă expune lucrurile în toată nuditatea lor, fără a căuta să îndulcesc culorile. Mi s-a părut că acest din urmă procedeu ar fi fost lipsit de bărbăție și că, dacă e vorba a îndrepta relele de care suferă învățământul, trebuie să avem curajul a le privi în față, a le judeca cu sânge rece și a căuta îndreptarea“.[1]

Acestea sunt constatările făcute de Haret în calitate de inspector. Sunt triste, desigur; dar el nu este un observator răutăcios, având un fel de satisfacție să arate relele, să le exagereze chiar cum s-a zis atunci în cele ce s-au scris despre „Raportul“ său. El a fost obiectiv și imparțial. Constatând rezultatele *rele* ale activității școalelor, a căutat cauzele, le-a semnalat, a făcut parte dreaptă, arătând câtă este vina personalului școlilor și câtă este a administrațiunii centrale și, de câte ori a fost nevoie, a afirmat că între „învățătorii“ de toate categoriile sunt și elemente care merită chiar laude. Apoi – ceea ce n-au voit să recunoască cei ce l-au criticat – Haret nu s-a mărginit la partea așa-zicând distructivă, ci a dat un loc important părții constructive. La fiecare punct, arătând ce este rău și de ce este rău, a adăugat și propunerile lui de îndreptare și aceasta a făcut-o în mod amănunțit, nu prin afirmațiuni vagi și superficiale, ci cu calcule de tot felul în raport cu posibilitățile momentului.

Iată o serie de exemple:

1. A criticat programele școlare în redacția lor, în procedura de alcătuire și în deasa lor schimbare și după aceea a propus ca lucrarea lor să fie dată nu unui corp numeros format din persoane cu vederi și tendințe opuse, ci unei comisiuni restrânse. „Această comisiune va fi permanentă; membrii ei vor fi persoanele cele mai cunoscute atât prin capacitatea științifică și pedagogică, cât și prin cunoștința aprofundată a țării și a trebuințelor ei. Programele elaborate de dânsa și aprobate, ministerul nu le va putea modifica nici întinderea prin adaoase sau supresiuni, nici dispoziținea. Reformele parțiale vor reveni aceleiași comisiuni. Ea va putea să ceară părerea oricui va crede de cuviință să viziteze școalele pentru a-și da seama de rezultatele date de programe și de schimbările ce s-ar părea că trebuie să li se aducă… Ea va elabora corpul întreg al tuturor programelor după un plan pe care-l va hotărî de mai nainte și care va forma obiectul unei legi. Fiecare programă va trebui să indice materia de tratat în fiecare an; se va arăta în linii generale metoda ce trebuie să urmeze profesorul…“[2]

---

1. Vol. I, p. 275.
2. Vol. I, p. 149.

Întreb pe orice om de şcoală dacă nu ar fi fost spre binele şi progresul învăţământului aplicarea integrală a acestei propuneri şi dacă nu trebuie să regretăm că ea s-a aplicat numai în parte?

S-ar părea că i s-ar putea aduce obiecţiunea că e prea centralistă şi nu dă posibilitatea de manifestare părerilor corpului didactic. O asemenea obiecţiune ar fi neîntemeiată, pentru că în însăşi formularea ei se vede că comisiunea trebuie să stea în legătură cu profesorii care experimentează programele, iar în capitolele de care ne ocupăm, el vorbeşte despre „necesitatea" contactului între minister şi corpul didactic. Deşi critică mai ales metoda de lucru a *consiliului general,* găseşte că poate avea o mare utilitate, fiind „un corp, format din delegaţi veniţi din toate colţurile ţării şi aparţinând tuturor ramurilor de învăţământ, care să ţină în curent pe ministru cu trebuinţele ce e chemat să satisfacă… întrunirile lor sunt de cea mai mare importanţă, căci dau ministrului un mijloc de a se convinge prin sine însuşi de starea lucrurilor în întregul câmp al învăţământului, de a cunoaşte de aproape pe administraţii săi şi a fi cunoscut de dânşii"[1].

2. Dacă cineva ar zice că organizarea acestui consiliu general are un caracter oarecum oficial şi nu poate avea destulă libertate în activitatea sa, Haret are o părere şi mai largă: „Este câtva timp de când profesorii de toate gradele au format *Societatea corpului didactic*, care, între altele, a întreprins a organiza congrese anuale ale corpului didactic din toată ţara. Eu cred că, dacă aceste congrese ar fi încurajate şi susţinute de minister, ar putea deveni un factor considerabil în progresul învăţământului. Ele ar da pe de o parte profesorilor mijlocul de a se apropia şi cunoaşte intre dânşii, iar pe de altă ar fi un chip de a se cunoaşte multe nevoi".

Am cunoscut activitatea acestei societăţi la începutul carierei mele profesorale şi am fost într-o vreme chiar unul din secretarii comitetului central, pe când Gr. Ştefănescu era preşedinte. Ea s-a dizolvat pe la 1898–1899, mai ales din cauza amestecului intereselor politice, lucru de care se temea Haret în 1884, căci zice în „Raportul" său: „Ar trebui numai a se evita utopiile şi toate tendinţele străine învăţământului, ceea ce nu ar fi, poate, aşa de greu, cum ar crede cineva la prima vedere". Şi totuşi… a fost greu, aşa de greu!

3. Criticând modul de recrutare al corpului didactic primar urban, Haret nu se mulţumeşte a cere un titlu şcolar superior gimnaziului, ci doreşte să înfiinţeze nişte şcoale speciale care să-l pregătească, la fel cu şcoalele normale pentru învăţământul rural. „Crearea de şcoli normale pentru institutori e o necesitate absolută. Niciun sacrificiu nu trebuie cruţat pentru aceasta şi sunt sigur că nu l-ar refuza nici ţara…"[2].

---

1. Vol. I, p. 151.
2. Vol. I, p. 154.

Pentru institutori ar fi să fie o şcoală cu doi ani de studiu, numai internat, cu o disciplină severă, având şi o şcoală primară de aplicaţie. El calculează toate cheltuielile şi dă cu preciziune costul acestor şcoale. Absolvenţii ei vor fi numiţi cu titlu „provizoriu“, pe de o parte pentru a se constata şi prin practică rezultatele învăţământului în şcoala specială, pe de alta pentru a-i sili pe noii numiţi să fie stăruitori şi să se perfecţioneze singuri. „Ministerul trebuie să aibă neîncetat ochii asupra noului admis şi, dacă vede că nu este şi nici nu se poate ridica la înălţimea cerută, are drept a refuza indefinit numirea definitivă şi chiar a-l depărta de la post“.[1] Apoi adaugă: „Ceea ce am zis aici se potriveşte nu numai pentru institutori, ci pentru toate gradele de învăţământ, fără excepţiune“.

În ce priveşte pe institutoare, socoteşte că şcoalele „centrale“, numite şi „institute pedagogice“, existente atunci sunt suficiente, cu o condiţie: „Predarea pedagogiei să nu fie numai de formă, cum este acum, nefiind fortificat prin nicio practică şi mărginindu-se numai în învăţare mecanică de precepte abstracte“.

4. Calitatea inferioară a unei mari părţi din corpul didactic secundar o atribuie Haret faptului că facultăţile de litere şi cele de ştiinţe nu produc destui licenţiaţi în raport cu numărul catedrelor vacante în fiecare an şi, deoarece diploma de licenţă este indispensabilă pentru admiterea la concurs, concursurile nu se pot ţine şi locurile vacante se ocupă de suplinitori, care – după un număr de ani – se definitivează.

Ca să se remedieze răul, el propune două soluţiuni:

- Una care s-ar putea aplica imediat: a se da o nouă organizare concursului. „Concursul să se facă nu numai asupra materiei ce are să predea candidatul ca profesor, ci şi asupra aceleia de grad imediat superior, adică un candidat pentru cursul inferior va fi examinat şi de aceeaşi materie din cursul superior, un candidat pentru cursul superior ar fi examinat de oarecare părţi din studiile facultăţilor; iar ca titlu se va cere: licenţa pentru catedrele de curs superior, bacalaureatul pentru cele de curs inferior… Modul acesta de recrutare va continua până când facultăţile vor da cel puţin 20 de licenţiaţi pe an“.

- Alta care ar cere şi oarecare cheltuieli în plus, trasformându-se *şcoalele normale superioare* înfiinţate în 1880, după modelul şcoalei normale superioare din Franţa. Actuala şcoală normală „nu-şi merită numele, de vreme ce, şcolarii ei nu învaţă într-însa metodele de învăţământ, nici nu fac vreo practică pedagogică; ea nu este decât un internat de universitate… Internatul e cauză de cheltuieli ce se pot evita, pe lângă răul cel mare, adică restrânge numărul tinerilor ce s-ar putea folosi de şcoală“[2]. El doreşte o altă organizaţie. Presupune că profesorii ce făceau atunci cursuri la „Şcoala normală“ ar face conferinţe şi lucrări „nu numai pentru un număr limitat de şcolari, ci pentru toţi şcolarii

1. Vol. I, p. 156.
2. Vol. I, p. 168.

facultăților respective…; ar dispune de biblioteci și de laboratorii, având tot ce trebuie pentru a permite școlarilor să experimenteze singuri; s-ar distribui prin concurs 48 de burse cu o sumă suficientă pentru a asigura existența unui școlar modest și laborios; atât bursierii cât și cei fără burse ar fi obligați a face lucrări regulate, a răspunde la interogațiuni la epoci determinate; bursierii care nu ar lucra cu sârguință ar fi expuși a-și pierde bursa."[1] Firește, internatul se va desființa și cu banii economisiți de la nevoile internatului s-ar plăti celelalte trebuințe ale acestei noi organizări. Studenții ce doreau să îmbrățișeze cariera didactică trebuia să urmeze cursul de pedagogie la facultatea de litere și să predea apoi lecțiuni într-un liceu al statului. Aici găsim ideile ce vor fi utilizate mai târziu la crearea „Seminariilor pedagogice".

5. Pentru profesoarele școalelor de fete, Haret notează că s-au găsit absolvente ale școalelor secundare care au trecut examenul de bacalaureat și s-au prezentat la concurs. El observă că numărul lor este prea mic față de catedrele vacante și pregătirea aceasta nu e tocmai fericită. „Școalele secundare de fete dau o instrucțiune care se deosebește de aceea care se dă în gimnaziile de băieți; însă programa de bacalaureat conține lucruri inutile unei profesoare de școale de fete, cum sunt limbile clasice vechi; alte părți, din contra, sunt sacrificate la bacalaureat, pe când în educațiunea fetelor au o importanță relativ mare. Prin urmare, de vreme ce bacalaureatul cere unei fete o mare cheltuială de forțe și nu o prepară îndestul pentru cariera de profesoară secundară, legislatorul nu trebuie să consacre bacalaureatul ca mijloc de a-și forma personalul didactic feminin"[2].

Și de aceea propune a se înființa o anume școală cu un curs de trei ani, cu eleve recrutate dintre absolventele externatelor sau școalelor secundare de fete, care vor fi parte interne, parte externe. „Cursul întreg va fi făcut în spiritul unei adevărate școale normale".

6. O dată recrutat, personalului corpului didactic trebuie să i se dea atențiune și din punctul de vedere al salarizării. Pentru a aduce o îmbunătățire în această direcțiune, Haret pune în discuție o propunere formulată de cineva în presă. Pe atunci, fiecare catedră avea un număr de ore fix și plata tuturor catedrelor era aceeași (de ex. un profesor de latină cu 10-12 ore pe săptămână egal cu un profesor de filosofie cu 4 ore pe săptămână); adică unii erau favorizați, alții nedreptățiți. Se propunea stabilirea unui minimum de circa 12 ore pe săptămână, reunindu-se câte două catedre pentru un profesor. Cu modul acesta, profesorii vor fi mai bine plătiți, iar statul nu va cheltui mai mult. Problema este discutată pe larg și cu tablouri de combinațiuni și de cheltuieli, în raportul său.[3]

1. Vol. I, p. 168.
2. Vol. I, p. 170.
3. Vol. I, p. 173.

7. Lipsa de control fiind una din cauzele scăderii nivelului învățământului în școalele secundare, Haret propune, pe lângă o bună organizare a serviciului de inspecțiune al ministerului, să se dea directorului și drepturile – și mai ales putința – de a face el în prima linie controlul în școala ce conduce: „Este natural a se face tot posibilul pentru a prevedea fiecare școală cu un director bun, care să aibă toată autoritatea necesară și acțiune suficientă".[1] Chestiunea este discutată pe larg și cu toate amănuntele în raportul de care ne ocupăm.

8. Pentru progresul învățământului, Haret crede necesar a se dezvolta bibliotecile școalelor secundare și a se face din laboratorii o realitate; dar cu deosebire stăruiește asupra localurilor. El arată care erau, în acel moment, localurile a căror construcțiune trebuie realizată cât mai neîntârziat, calculează sumele necesare și cere ca statul să facă numaidecât un împrumut pentru acest scop anume. „Dacă este vorba a se alege întru crearea de școli nouă fără personal, fără localuri, fără mobilier și material didactic, și între dotarea celor existente cu cele ce trebuie pentru a da bune rezultate, mi se pare că îndoiala nu mai este permisă".[2]

9. În privința promoțiunii și a bacalaureatului, Haret, după ce a făcut critica, propune: suprimarea examenului de bacalaureat, fortificarea examenelor de promoțiune de la o clasă la alta, instituirea unui examen de absolvire (el zice: „de ieșire") „care să aibă de scop a arăta nu știința candidatului, care este destul de probată prin examenele din liceu, ci până la ce punct instrucțiunea ce a căpătat i-a format spiritul și judecata. Pentru aceasta el nu se va face prin chestiuni asupra detaliilor diverselor obiecte… ci li se vor da ca obiecte de compoziții scrise disertațiuni asupra unui subiect de istorie, unei chestiuni de literatură, traducțiuni din limba franceză, latină și elină, probleme de matematici care să dea loc la discuțiuni, chestiuni generale de fizică, chimie, științe naturale. Examenul oral va fi mai restrâns și făcut în acelaşi spirit"[3].

10. Pentru Haret, nici chestiunile zise mici nu trebuiesc neglijate, căci ele contribuie la alcătuirea mai bună a unui tot important. De aceea, el dă în raport norme pentru cataloagele profesorilor, pentru registrele de prezență, pentru matricolele școlare; propune măsuri pentru a se asigura frecventarea regulată a școlarilor etc.

11. Deși arată neajunsurile mari ale învățământului particular, el nu este adversarul lui; din contră, afirmă că statul trebuie să privească cu ochi buni școalele private și pe acelea care dau instrucțiune după programe proprii și, mai ales, pe acelea care aplică programa statului. „Statul nu este în putere a procura singur toate instituțiunile de cultură de care are nevoie țara. Dacă vine inițiativa privată să aducă concursul său, trebuie să se respingă? Negreșit că nu. Din

1. Vol. I, p. 184.
2. Vol. I, p. 201.
3. Vol. I, p. 214.

contra, să se încurajeze şi să i se înlesnească calea, căci idealul, cel puţin în materie de învăţământ, este ca ţara să fie în stare a-şi procura singură învăţământul, fără concursul guvernului… Să ne aducem aminte că în Statele Unite, ţara unde învăţământul este poate cel mai înfloritor, guvernele nu cheltuiesc cu şcolile decât o mică parte din sumele ce costă ele, deşi aceste sume sunt colosale".[1] Şi precizează anume: „Dacă învăţământul privat ar fi conform cu cel din şcolile statului şi ar da toate garanţiile cuvenite, ar fi în interesul statului a recunoaşte studiile făcute întrînsele întocmai ca şi pe cele făcute în ale sale proprii... Aceasta e nu numai util, ci de datoria statului".[2]

12. În privinţa gimnaziilor „reale", după ce a arătat situaţia lor în legea din 1864 şi în practica lucrurilor, observă situaţia lor singulară în primul rând din cauza faptului că sunt întemeiate şi întreţinute de comune sau judeţe. Dacă se păstrează această dispoziţiune, statul trebuie să aibă faţă de ele aceeaşi atitudine ca şi faţă de orice şcoală particulară, dar mai bine este, după părerea lui, să nu rămâie în starea de atunci: „Învăţământul real e de o trebuinţă imperioasă pentru noi; nu rămâne decât a începe cât mai neîntârziat a lucra serios pentru a-i da organizaţiunea trebuitoare"[3].

Ce era anume de făcut? 1) Să i se dea o organizaţiune completă printr-o lege; 2) Să se mărească numărul anilor de studii la 7; 3) Să se asigure un rost absolvenţilor acestor gimnazii. El propune ca ei să poată fi admişi în şcoalele speciale şi superioare, unde se dă un învăţământ „real", în şcoala de farmacie, de veterinărie, militare, chiar în Facultatea de ştiinţe „şi de medicină" zice el; 4) Să i se formeze un corp didactic.

Cu această ocaziune propune şi înfiinţarea unui Politehnicum: „Fără dânsul, gimnaziile reale vor fi lipsite de coronamentul necesar oricărui învăţământ general". Asemenea arată că e indispensabil a se modifica articolul din lege care cere absolvirea unui „liceu" pentru a se înscrie în universitate, spre a se înlesni intrarea la aceste facultăţi a absolvenţilor acestor gimnazii.

13. În privinţa internatelor, ale căror lipsuri au fost arătate cu prisosinţă, are o propunere foarte interesantă. Erau atunci 4 internate (de şcoli secundare) cu un total de 194 bursieri. Toţi aceştia să fie strânşi într-un liceu numai de interni, cu o bună organizaţie: „personalul didactic cel mai ales, o administraţiune perfectă, instalaţiuni şi material nu numai suficiente, dar chiar luxoase… liceu model în accepţiunea cea mai largă a cuvântului".[4] Admiţându-se şi un număr mare de solvenţi, mărindu-se chiar numărul bursierilor, arată el că s-ar putea face acest liceu de 500 interni (sau 2 de câte 400) pentru care statul ar cheltui numai suma pe care o cheltuieşte cu cele 4 internate aşa de rele.

---

1. Vol. I, p. 228.
2. Vol. I, p. 229.
3. Vol. I, p. 251.
4. Vol. I, p. 239.

Haret recunoaşte că sunt neajunsuri în aceste aglomeraţiuni de şcolari, dar dacă le compară cu neajunsurile ce au copiii care locuiesc *la gazde,* ajunge la concluziunea că sunt de preferat internatele statului cu condiţia de a fi bine organizate.

14. Pentru seminarii preoţeşti, Haret propune a se reduce cele opt existente la două cu câte 400 interni (190 bursieri şi 210 solvenţi). Acestea s-ar putea administra mai bine. Pentru ca din fiecare eparhie să fie un număr de elevi, se va fixa un număr de locuri pentru fiecare şi la reşedinţa ei se va ţinea concurs pentru acele locuri.

15. În fine, Haret arată că ţine la un mai mare succes pentru şcoalele normale şi de aceea cere să nu se mai numească învăţători decât dintre absolvenţii lor.

* * *

Iată partea aşa zicând *constructivă,* propuneri precizate şi, mai mult, studiate cu de-amănuntul, cu cercetarea obiecţiunilor ce s-ar putea face ori s-au făcut, uneori examinându-se chiar două soluţiuni pentru aceeaşi problemă.

De aceea s-a zis, cu drept cuvânt, că „Raportul“ lui Haret din 1884 este temeiul unei reforme a şcoalelor româneşti, care avea să se realizeze în cursul anilor următori.

* * *

Cum s-a început şi s-a dezvoltat această reformă?

Aceasta se va vedea în introducerile ce preced fiecare volum cu operele „Oficiale“ ale lui Haret în cele trei epoci ale funcţionării sale ca ministru (din care urmează aici cea dintâi privitoare la epoca 1897–1899).

II
Activitatea ministerială a lui Haret de la 31 martie 1897 până la 12 aprilie 1899

Haret devine ministru la 31 martie 1897. El era deputat de Ilfov şi fusese raportor al proiectului de lege prezentat de ministrul Petre Poni, pentru modificarea legii învăţământului primar din 1893 (a lui Take Ionescu) şi al proiectului de lege prezentat tot de P. Poni pentru înfiinţarea Casei Şcoalelor. Prin cel dintâi proiect el avusese mulţumirea să vadă legiferate cele mai importante dispoziţiuni ale proiectului din 1886, (alcătuit pe când era secretar general al ministerului); prin cel de al doilea vedea traduse în faptă propunerile sale pentru clădirea localurilor de şcoli primare (publicate de dânsul în 1889, după ce se retrăsese din funcţiunea de secretar general). În broşura de atunci[1], bazat pe constatarea destul de tristă că comunele (rurale şi urbane) sunt –multe – lipsite de mijloace, se gândise că va fi nevoie ca tot statul să le vie în ajutor, deşi principiul pus în legea instrucţiunii din 1864 era că construirea şcoalelor primare este o obligaţiune comunală. Statul, însă, nu era prea bogat şi nu putea să ia asupră-şi această sarcină; de aceea, Haret imaginase ca Ministerul de Instrucţie să se împrumute de la Casa de depuneri cu suma de 15 milioane şi sumele ce treptat va lua să le dea comunelor. Statul va amortiza datoria sa în 25 de ani, iar comunele în 50 de ani. Pentru aceasta alcătuise un proiect de lege.

Având în vedere că vor fi comune aşa de sărace încât să nu poată folosi dispoziţiile primei legi, a alcătuit un al doilea proiect prin care statul face un împrumut public (prin emisiune de rentă amortibilă de 5%) pentru suma de 5 milioane, din care să ajute unele comune.

Al treilea proiect autoriza Ministerul Agriculturii să procure gratuit din pădurile statului toată lemnăria de care vor avea nevoie comunele pentru clădiri de localuri şcolare.

Al patrulea proiect autoriza Ministerul să mai emită altă rentă amortibilă pentru suma de 2.200.000 pentru ca din suma încasată să doteze şcoalele cu materialul didactic necesar.

O expunere de motive (în care se arată consideraţiile legale şi de fapt şi se calculează, după devize, cheltuielile parţiale şi totale) şi un proiect de regulament însoţesc aceste proiecte de legi. Ajutat de arhitectul Filip Xenopol şi de Săvulescu, arhitectul Ministerului, luând ca model un regulament francez, Haret stabileşte toate detaliile construcţiunii, însoţindu-le de numeroase

1. Vezi colecţia de faţă nr. 2, vol. I, p. 277.

instrucțiuni explicative, de care aveau să se folosească primarii şi arhitecții comunelor sau cei particulari care ar lua în întreprindere lucrarea.

De aceea legea Casei Școalelor de la 9 martie 1896 are (afară de administrarea unor anumite fonduri) menirea „de a ajuta comunele la construirea localurilor de „școale primare și la dotarea acestor școale cu mobilierul și materialul didactic necesar"; adică ideile cuprinse în primul şi al doilea proiect precum şi al patrulea proiect din 1888[1]. Firește, legea aceasta înscrie încă o dată obligațiunea comunelor de a clădi localurile de școale primare și dotează noua instituțiune cu un capital de 30 milioane pe care avea să-i verse în curs de șase ani pentru ca ea să împrumute comunele în scopul arătat. Comparați articolele din legea Casei Școalelor cu proiectele lui Haret și veți vedea importanța contribuțiunii lui.

Împrejurările aduceau, deci, în fruntea Ministerului de Instrucție, pe un om care cunoscuse de aproape, ca inspector școlar, toate lipsurile şi toate nevoile învățământului nostru, care apoi lucrase cu ministrul la conducerea generală a școalelor. Deşi trecuse câțiva ani de la 1888 până la 1897, el nu se înstrăinase de ale școalei și amestecul lui în politică îl lega tot de problemele învățământului. Până acum criticase şi făcuse planuri de îndreptare; acum era chemat să procedeze la realizări.

Două probleme mari se înfățișau lui Haret, când lua în primire sarcina de ministru: 1) să desăvârşească aplicarea legii învățământului primar așa cum se refăcuse în 1896; 2) să continuie legiferarea începută în 1893, adică să dea o lege nouă învățământului secundar și superior.

1.

Ajutat de tânăra lege a Casei Școalelor, el cerea comunelor să ia măsuri energice pentru clădirea localurilor de școală și arăta amănunțit greşelile făcute până acum. După principiile stabilite în 1861, cheltuielile învățământului primar erau împărțite între stat (care să dea personalul și materialul didactic) și comună (care să dea localul şi întreținerea lui). Recensămintele anuale stabileau pentru fiecare comună câți copii trebuia să meargă la școală și în raport cu ei să stabilească numărul învățătorilor. Statul numea, după putință, învățătorii ceruți (și putința lui era mică, fiindcă lipsea personalul pregătit și nu erau nici prea mari fonduri), dar în sălile de clasă nu încăpeau atâți copii cât se puteau încredința unui învățător. Comunele țineau școlile în localuri închiriate sau, chiar când construiau ele, nu le făceau *cum trebuie* sau nu le așezau în *locuri potrivite.* Chestiunea aceasta a „locului potrivit" este de Haret arătată în

1. Vezi Colecția de față nr. 2, vol. 1, pp. 311, 313, 319.

adevărata ei importanță. „Sunt orașe, și orașe mari, care au grămădite clădirile lor școlare una lângă alta în centrul orașului, lăsând fără nicio școală cartiere întinse din cele mai populate…, iar când a venit vorba a se face o împărțire rațională a orașului în circumscripții școlare, unele din localurile de școli abia clădite au trebuit să fie părăsite, ca inutile".[1]

Din cauza aceasta a crescut numărul institutorilor *peste măsura cuvenită,* iar numărul copiilor care pot avea loc în școalele acestea a rămas *sub măsura cuvenită.* Erau, în epoca aceea, 77.380 de copiii în vârstă de școală în orașe, pentru care ar fi trebuit 967 institutori (dacă localurile ar fi fost cu săli potrivit de mari și bine așezate după circumscripții), dar în realitate statul plătea 1.370 de institutori, iar în școli erau locuri numai pentru 12.367 copii. Iată anomalia pe care o constată Haret și caută să ia măsuri: „Este cert că sistemul acesta nu poate să continuie mai departe"[2]. De aceea, prima măsură o ia el: nu reduce numărul institutorilor, dar îi împarte altfel, cerând comunelor să dau localuri mai încăpătoare și să le așeze altfel în cartierele orașului încât să crească numărul de copii care să aibă loc în școli. Circulara din 25 august 1898[3], cuprinde o luminoasă expunere de doctrină și de fapt, prin normele stabilite, rămâne valabilă și astăzi.

În privința comunelor rurale, caută să ia însuși inițiativa. Prin deciziunea din 28 ianuarie 1897 stabilește numărul de localuri ce urmează a se construi în campania anului 1898, bazat pe posibilitățile de ajutorare ale Casei școalelor și decide a se construi 542 sale de clasă, adică 211 localuri, din care unele cu o sală, altele cu două, altele cu trei și altele cu patru[4].

Înmulțindu-se sălile de clasă va fi nevoie să se aducă la școală mai mulți copii și, fiindcă pe atunci – ca și astăzi, vai! – nu prea trimiteau părinții de bunăvoie odraslele lor, Haret studiază de aproape problema legată cu frecventarea cursului primar: obligativitatea școlară și o expune amănunțit în circulara să din 30 ianuarie 1897[5]: „Principiul învățământului obligatoriu, pus în lege, trebuie realizat, însă această realizare urmează să se facă în spiritul adevărat al legii, care nu este de a transforma obligativitatea învățământului primar într-un impozit oneros, ci de a tinde ca, treptat, fiecare copil să vină la școala"[6].

Pentru aceasta el precizează, slujindu-se de articolele legii și ale regulamentului, că măsurile preventive, până să se ajungă la amendă, trebuiesc executate în termenele prevăzute și după împrejurările fiecărei localități. I se adusese la cunoștință că, în unele părți, învățătorii, spre ușurință, nu făceau

1. Vol. I, p. 367.
2. Vol. I, p. 368.
3. Vol. I, p. 366.
4. Vol. I, p. 327, nr. 5 din Colecție.
5. Vol. I, p. 329, nr. 6 din Colecție.
6. Vol. I, p. 330.

niciun fel de triaj între copiii trecuți în recensământ, ci propuneau spre amendare pe toți care nu se înscriau de bunăvoie; de aceea, le dă sfaturi, lămurind categoriile de copii stabilite prin lege și insistă asupra unui fapt: să nu se înscrie mai mulți copii decât poate cuprinde localul. Le mai spune apoi: să nu se înscrie mai mulți copii ai unui părinte nevoiaș, lăsându-se la o parte unicul copil al altora mai cu dare de mână și alte detalii de acestea, pornite din preocuparea cuminte de a împăca prescripțiunile legale cu stările de fapt pentru ca activitatea școalei să nu devie nesimpatică mai ales sătenilor.

Și fiindcă constata că adesea nu reaua voință ci sărăcia este cauza pentru care părinții nu-și dau copii la școală, Haret căuta să încurajeze și să stimuleze pe persoanele binevoitoare de a ajuta elevii săraci în diferite chipuri. Apelurile lui sunt ascultate. Prefecții, primarii își fac un punct de onoare să realizeze cât mai mult bine în direcția aceasta. O circulară din 11 ianaurie 1898 (Nr. 21.287) are de rezultat organizarea de comitete pentru înființarea de cantine; de aceea, Haret, în ianuarie 1899, mulțumește tuturor pentru câte s-au făcut în curs de un an și dă îndemn ca binevoitorii să-și îndrepte solicitudinea și față de copiii din școlile rurale: „Cine nu știe cu câtă nevoie au a lupta bieții copii de săteni pentru a urma la școală?! Depărtarea, lipsa de drumuri, violența intemperiilor și lipsa de protecție contra lor (uneori lipsa de haine calde) pentru copii obligați a merge pe câmp până a ajunge la școală sunt greutăți pe care orășenii nu le cunosc”[1].

Căutând toate mijloacele ca să populeze școalele rurale și cercetând cauzele abținerii sătenilor, el se gândește că una din ele ar putea fi și caracterul prea teoretic al învățământului ce se predă într-însele și din această cauză învățătorul nu se poate apropia destul de săteni și se plânge uneori că este „un declasat“. Dar n-o fi și vina pregătirii învățătorilor?

De aceea, profitând de faptul că directorul unei școale normale îi semnalează ca o lipsă în această pregătire necunoștința agriculturii, Haret pune o rezoluție în care stabilește principiile următoare: 1) „învățătorul să fie sătean el însuși și prin urmare să păstreze iubirea pământului; 2) de aici urmează să se dea dezvoltarea lucrărilor practice de agricultură, horticultura etc.”[2] Cu această ocazie el decide să pună în studiu o reformă a școalelor normale, și în privința programei și în privința anilor de studiu, și ia măsuri ca raportul în chestiune cu rezoluțiunea lui[3] să fie răspândit și în public și printre membrii corpului didactic spre a asculta diferite păreri.

Condus de ideea că, într-un sat, învățătorul trebuie să lucreze mână în mână cu preotul, se adresează directorilor de seminarii și, amintindu-le că art. 20 din legea clerului prevede în programa seminariilor și noțiuni de agronomie, îi

1. Vol I, p. 385.
2. Vol. I, p. 334.
3. Vol. I, p. 334, nr. 7 din Colecție.

întreabă dacă n-ar fi mai bine ca acest curs (în loc de a se face teoretic, ca până atunci) să se facă printr-o practică agricolă și care ar fi mijloacele la care s-ar gândi ei pentru a se realiza acest lucru[1].

În așteptarea răspunsurilor acestora. Haret purcede la organizarea învățământului agricol în școalele normale[2], afirmând, la început un adevăr, care n-ar trebui să fie niciodată pus la îndoială și care totuși uneori a fost neglijat: „Este indispensabil ca tot ce se învață în școală să se învețe în mod serios, cu gândul de a utiliza acel învățământ“[3]. Pentru aceasta hotărăște a se numi un agronom sau un profesor special pentru agricultură (până aici se făcea cursul de profesorul de științe naturale); elevii să lucreze la munca câmpului, iar lecțiile teoretice să le facă în lunile când este suspendată această muncă: fiecare școală normală va avea un teren de cultură[4].

„Când normaliștii vor termina și vor fi numiți în învățământ, vor primi fiecare câte un număr de arbori cu obligațiunea de a-i planta și îngriji în grădina școalei unde vor fi numiți”[5]. Cu această ocaziune, pentru a nu lăsa fără folos învățătura aceasta practică a normaliștilor, dispune să se organizeze, prin Casa Școalelor, grădini anume pe lângă fiecare școală rurală unde se va putea și, pentru ca învățământul practic al pomiculturii să nu rămâie nici pentru absolvenții școalelor primare fără urme, dispune „ca fiecare școlar absolvent va primi un număr de pomi din pepiniera școalei pentru a-i planta în grădina părintească”[6].

În fixarea acestor detalii se vede spiritul practic al lui Haret, de a nu lăsa în aer dispozițiile sale, ci de a le urmări până la a lor completă realizare.

Urmărind să facă învățământul rural cât mai folositor pentru săteni, el vede că este nevoie să se ocupe de aproape de unul din elementele principale ale acestuia: învățătorul.

După noile legiuiri, învățătorul dobândise siguranța stabilității sale chiar în locul unde a fost numit, căci transferarea era o pedeapsă. Această măsură trebuia să aibă corolarul ei: mijloace de a preveni și de a pedepsi abaterile de la datorie: de aceea tot legea a dat mijloace de acțiune în mâna administrațiunii centrale.

Pentru Haret, care vedea chiar de atunci cât de mare poale fi rolul corpului didactic primar și la orașe, dar mai ales la sate – între locuitorii modești și ca mijloace de trai și ca dezvoltare culturală, se prezenta o nouă chestiune: „precum legea dă acum mijloace mai sigure și mai potrivite de a se reprima abaterile, trebuie să fie și mijloace cât mai multe de a se recompensa zelul și bunăvoința…

1. Vol. I, p. 377.
2. Vol. I, p. 382.
3. Vol. I, p. 382.
4. La cele mai multe școale Haret le și găsise.
5. Vol. I, p. 383.
6. Vol. I, p. 383.

pentru a le dovedi că nu le lipseşte solicitudinea din partea autorităţii centrale”[1]. De aceea, la 3 octombrie 1898, prezintă Regelui un raport prin care îl roagă să decreteze înfiinţarea unei medalii speciale „ca răsplată a muncii pentru învăţământul primar“[2]. Regele aprobă şi semnează decretul care se publică la 2 octombrie 1898(89). Articolul 5 arată rostul acestei medalii: „Se va acorda numai pământenilor care vor fi adus servicii însemnate învăţământului primar şi educaţiunii populare, fie ca învăţători şi institutori, fie prin servicii, donaţiuni importante etc.“.

Introducând în acest articol şi cuvântul „educaţiune populară“, el întrezăreşte posibilitatea de a folosi pe învăţători şi institutori nu numai în cuprinsul şcoalei, ci şi ca factor cultural afară din şcoală. În acest scop, el dă o deosebită importanţă medalierii unui învăţător din jud. Dâmboviţa, dând mare publicitate raportului său către Rege şi adresându-i lui laude şi mulţumiri. Cazul trebuie să fie cunoscut[3]. Învăţătorul se numea Grigore Rădulescu şi funcţiona în comuna Bezdead. Ce făcuse el? Înfiinţase o societate cooperativă în satul său şi nu raportase nimic Ministerului. Haret află de acest fapt, cere informaţii de la revizorul şcolar şi spune Regelui: „De la 1893 până acum societatea a adus servicii imense populaţiunii rurale şi, din 23 societari câţi au fost la constituire, azi suni 150, cu un capital de peste 30.000 lei“[4]; iar către învăţător zice: „Dv. aţi înţeles adevăratul caracter al misiunii ce aveţi. Învăţătorul într-un sat nu trebuie să fie numai învăţător al copiilor; el trebuie să fie şi sfătuitorul bun şi luminat al sătenilor, pilduitorul lor la cele bune şi folositoare pentru dânşii. Când învăţătorul îşi înţelege astfel chemarea şi rolul său este o adevărată binefacere pentru populaţia în mijlocul căreia trăieşte”[5]. Iată primele manifestări ale activităţii extra-şcolare, care avea să ia mai târziu o dezvoltare atât de mare şi începuturile timide ale cooperaţiunii în ţara noastră! Ce frumos exemplu este acest caz, în care ministrul *descoperă* pe un învăţător zelos şi, poate exagerându-i meritele, îl recomandă Regelui şi-l dă de exemplu colegilor lui! Să recunoaştem că e un mijloc admirabil pentru a cuceri sufletele şi pentru a pregăti oastea pe care avea s-o utilizeze pentru marile realizări de mai târziu.

Deocamdată începe Haret cu propaganda antialcoolică. La 1 octombrie 1897 se înfiinţase, prin hotărârea lui, revista populară „Albina“. Intre altele, redactorii ei pornise o campanie contra alcoolismului, alături de o „ligă“ înfiinţată la Iaşi(90). Ca să ajute această campanie, Haret adresează în august 1898 o circulară către revizori, cerându-le să îndemne pe învăţători „să facă

1. Vol. I, p. 377.
2. Vol. I, p. 377.
3. Vol. I, p. 387, nr. 27 şi 28 din Colecţie.
4. Vol. I, p. 387.
5. Vol. I, p. 387.

sătenilor conferințe în contra alcoolismului”[1]. Tot atunci, se adresează și mitropoliților și episcopilor rugându-i să asocieze pe preoți la această luptă[2]. Poate că rezultatele n-au fost așa de mari cum și le închipuia Haret și cum credeam noi cei de la „Albina“, dar nu e mai puțin adevărat că avem aici un moment înălțător din trecutul activității corpului didactic primar.

Asemenea tot la învățători se adresează Haret când vrea să înființeze biblioteci populare în sate. Era pe atunci – a fost și mai târziu și bine ar fi să nu fie și azi! – o constatare întristătoare: afară de sătenii care nu urmaseră deloc la școală, se găseau *fără știință de carte* și mulți tineri care terminaseră două trei clase primare și chiar cursul întreg. Din ce pricină? Școala nu-și făcuse datoria? În mare parte, nu; cei mai mulți învățători munceau serios și la probele ce se cereau în timpul cât asemenea tineri erau în școală se dovedeau silințele lor. Ce se întâmpla însă după ce ei părăseau școala? Nemaicitind nimic, pierdeau cu încetul cunoștințele și ajungeau chiar… analfabeți. Ca să se îndrepteze această stare de lucruri se prezentau multe mijloace; unul din ele era înființarea de biblioteci. De aceea Haret: „În dorința de a pune la dispoziținea țăranilor cunoscători de carte mijlocul pentru întinderea cunoștințelor lor uzuale, pentru întărirea și înălțarea simțimântului de oameni și de români, de a limpezi într-înșii ideea de drept și datorie, de a-i pune în stare să dezlege problemele de care să izbesc în calea vieții lor, în fine de a le deschide sufletul pentru frumos, bine și adevăr”[3], înființează, prin Casa Școalelor, deodată 320 de biblioteci rurale[4]. Pe baza regulamentului din 5 septembrie 1898 conducerea acestora vine în sarcina directorului (la oraș) sau dirigintelui (la sat) școalei. Fiindcă cele mai multe școale nu puteau să aibă o sală de lectură și pentru alte considerațiuni, aceste biblioteci aveau să funcționeze prin împrumuturi. Știm că nu peste tot bibliotecile acestea și-au putut îndeplini menirea; dar începutul trebuia făcut și spre onoarea lui Haret lui îi revine meritul de a fi făcut prima organizare urmată de punerea în practică a unor nobile preocupări.

Dacă vom mai spune că Haret a făcut noi regulamente pentru administrarea interioară a școalelor primare rurale (26 iulie 1898) și urbane (30 iulie 1898) și pentru examenul de absolvire a cursului primar (26 februarie 1899) vom fi spus ce a făcut Haret pentru învățământul elementar. Trebuie să mai adăugăm un cuvânt despre o altă întocmire a lui spre a realiza învățământul primar superior. E vorba de școalele primare *superioare cu aplicațiuni practici de viticultură* (Regulamentul de la 3 septembrie 1897). Deși legea învățământului primar din 1896 prevedea obligativitatea până la 14 ani, ea însă nu mai da putere statului

1. Vol. I, p. 364.
2. Vol. I, p. 365.
3. Vol. I, p. 381.
4. Vol. I, p. 381.

să urmărească pe cei ce ar fi terminat cursul elementar (4 clase urbane, 5 clase rurale) la 11 sau 12 ani, pentru motivul foarte puternic că nu existau alte şcoale în care să fie chemaţi a învăţa absolvenţii cursului elementar, de la vârsta de 11-12 ani până la 14 ani, şi, de altfel, înţelesul obligativităţii până la această vârstă este că se referă numai cursul elementar. Haret face un regulament bazat pe art. 33 din lege, care prevede sub titlul „învăţământul complementar" că se pot înfiinţa „când s-ar simţi trebuinţa" nişte şcoale primare superioare, pe care avea să le întreţină statul (cu suma corespunzătoare unei şcoale primare ordinare) de o parte şi de alta judeţul, comuna sau chiar particularii. El înfiinţează două asemenea şcoale primare superioare în două localităţi de podgorii cu doi ani de studii, în care, pe lângă cunoştinţe generale, să se înveţe viticultura, oenologia şi pomologia (acestea predate de un specialist). Şcoalele vor avea destul teren ca să se poată planta vie şi pomi. Elevii vor face lucrările necesare şi vor fi plătiţi după un tarif special. Sumele acestea se vor aduna, se vor depune la Casa de economie şi se vor libera şcolarilor la terminarea studiilor. Produsele viei şi livezii se vor vinde prin licitaţie şi sumele încasate vor forma un *fond special* al Şcoalei, păstrat de minister.

2.

Cea mai importantă lucrare a lui Spiru Haret în această epocă este *reforma învăţământului secundar şi superior,* sancţionată la 23 martie 1898. În capitolele privitoare la activitatea lui parlamentară se va vedea cele urmate până când proiectul devine lege; aici vom vorbi despre legea însăşi.

Definiţiunea învăţământului secundar este uşor de dat, dacă ne mulţumim a-i fixa locul în organismul şcolar al unei ţări: *este cel aşezat după învăţământul primar şi înainte de cel superior.* Dacă voim să-i dăm şi o caracterizare, formula obişnuită este: *el dă instrucţiunea generală. S*e naşte imediat întrebarea: ce sunt, atunci, şcoalele normale, seminariile preoţeşti, şcoalele de comerţ etc.? De aceea, Haret, studiind în Raportul său din 1884[1], a stabilit *două* categorii de *şcoale secundare:* unele dau instrucţiunea *generală,* iar altele, pe cea *specială.* El avea atunci să risipească o eroare: pe atunci existau nişte gimnazii *reale* şi mulţi credeau că acelea sunt şcoli „speciale": de aceea, el argumentează convingător că ele sunt tot şcoale care dau „instrucţiune generală", ca şi gimnaziile şi liceele clasice, dar privite din alt punct de vedere; de aceea în legea sa din 1898, fără a da o precisă definiţiune, mărgineşte „învăţământul secundar" la gimnazii şi licee (p. băieţi) şi la şcoale secundare (p. fete). Astfel fiind, el cuprinde în legea sa numai pe acele şcoale secundare care dau instrucţiunea *generală,* lăsând afară pe

1. Vol. I, p. 139.

cele care dau instrucțiunea *specială* și cărora va avea să le dea numele de: școale *profesionale.* În felul acesta, chestiunea se luminează, caracterul diferitelor grade de învățământ se fixează: cel primar dă omului *minumum de învățătură* necesar pentru a fi bun cetățean, indiferent de gradul său de cultură și situația sa socială; – cel secundar dă *învățătura generală* de care are nevoie acela care voiește să urmeze studii superioare; – cel profesional (sau special) dă învățătura specială cu care poate cineva să aibă o meserie (comerciant, preot, învățător, agricultor, meseriaș etc.), căci a fost o vreme când devenea cineva învățător având ca școală de pregătire numai învățământul primar, preot asemenea, după o pregătire sumară specială (catiheți), tot așa agricultor, meseriaș etc. etc.; în fine, învățământ *superior,* care dă învățătura cea mai înaltă, fie cu scop de a contribui la dezvoltarea științei, fie cu scop de a servi societatea prin aplicarea cuceririlor științelor. Se vede de aici că, din toate categoriile de învățământ, numai cel zis „secundar" nu are un scop în sine; cine-l urmează nu poate dobândi o profesiune decât dacă trece în învățământul superior; de aceea și legătura lui mai strânsă cu învățământul superior.

Având această concepțiune și urmând a o pune în practică, Haret se lovea de o puternică prejudecată, care – trebuie să mărturisim – există și azi: că și învățământul secundar poate da o profesiune. Această prejudecată se baza pe faptul că era chiar realitatea așa: nu se făceau profesori de liceu și gimnazii persoane care n-aveau alt titlu decât școala unde aveau să predea? De aceea, și erau așa de puțin populate facultățile noastre (înființate la 1864), în special vorbind de cele de științe și litere. Degeaba zice Haret: „liceul prin sine însuși nu este alt decât o preparare pentru universitate și, în mod logic, cel ce întreprinde să urmeze liceul ar trebui să se considere angajat a urma și universitatea"[1]; degeaba adaugă: „este o mare greșeală de a crede că toți copiii care au terminat cursul primar au dreptul, unii cred datoria, de a trece și în liceu"[2], căci în fiecare an la fiece școală secundară se grămădesc în număr mare copii care voiesc să intre și părinți care pretind locuri pentru copiii lor, socotindu-se nenorociți dacă aceștia ar rămânea pe din afară. Legea din 1864 prevedea (art. 120) că în gimnazii (licee) se vor admite „școlari care au vârsta de cel puțin 10 ani și cunoștința claselor primare". Nicio restricțiune; nicio modalitate de primire. Mărginirea numărului elevilor la 50 nu este o restricțiune, căci același articol (115) zice: „când aceia vor fi mai mulți, se vor crea diviziuni care vor fi încredințate la profesori divizionari." Astfel creștea an cu an numărul școlarilor din licee și se înmulțeau clasele divizionare. Și care era rezultatul? „Clase umplute cu sute de școlari, mai totdeauna grămădiți într-un spațiu nesuficient, într-un aer infectat, fără nicio supraveghere disciplinară,

1. Vol. I, p. 340.
2. Vol. I, p. 339.

neexaminați luni întregi și, când le vine rândul, în două trei minute… Rezultatul este deplorabil și pentru sănătatea școlarilor și pentru întregul învățământ secundar; care este, putem zice, anihilat în cea mai mare parte”[1].

De aceea Haret, prin două circulare memorabile, una din octombrie 1897 (înainte de votarea legii) și alta din septembrie 1898[2] caută să justifice pentru ce a introdus concursul de admitere în clasa I secundară și să îndemne corpul profesoral a aplica în mod cât mai sever această dispoziţiune, deoarece un învățământ secundar dat în condițiunile rele semnalate de el nu folosesc nici societății nici elevilor. Probă e numărul cel mare de repetenți: „în stare normală repetenții ar trebui să fie o excepție în fiecare clasă și când ei devin regulă, este dovadă pipăită că școala merge rău de tot“[3]. Altă probă este faptul că din 100 de elevi care intră în clasa I numai 4 termină liceul. „Ceilalți rămân pierduți, declasați, fără nicio carieră, aruncați de valurile vieții de la un țărm la altul, eterni cerșetori de posturi, nenorociți condamnați pentru toată viața la supliciul nesiguranței zilei de mâine, aventurieri care devin pe zi ce merge, un pericol social, prin creșterea necontenită a numărului lor”[4].

Va recunoaște oricine că pentru a fi scris asemenea cuvinte într-o circulară oficială, trebuie ca sufletul lui Haret să fi fost apăsat de mare durere.

Ce au devenit mulțimea de repetenți care au părăsit liceele an cu an? Unde sunt? Întrebarea aceasta, cu drept cuvânt îl tortura. O anchetă amănunțită asupra soartei lor nu s-a făcut atunci nici mai târziu; dar s-a putut totuși vedea că între micii funcționari de poliție sau prin ministere, între învățători, între agricultori, între meseriași sau negustori sunt nenumărați dintre aceste „epave“ ale liceelor, care în loc să fi urmat vreo școală potrivită pentru ocupația ce de nevoie au îmbrățișat-o, au rămas cu o vagă amintire a celor învățate (Dumnezeu știe cum!) în câteva clase de liceu și cu o stare sufletească deprimată, poate cu convingere că sunt nedreptățiți și persecutați de oameni.

De aceea, Haret face apel la corpul didactic ca „să-și dea seama de mărimea pericolului“, recunoaște că adresa sa este „un strigăt de alarmă pentru a deștepta pe oamenii de bunăvoință și a-i grupa într-o acțiune comună în folosul binelui public. Dascălii trebuie să înțeleagă că, de astă dată, li se cere să lucreze nu numai ca învățători ai copiilor, dar ca colaboratori pentru o prefacere în niște deprinderi deja vechi ale țării. Va fi, fără îndoială, o lucrare grea și lungă, dar tocmai greutățile ei trebuie să ne îmbărbăteze la muncă și să ne simțim onorați că corpul nostru se găsește cel mai demn și mai potrivit pentru a fi chemat la această sarcină, pe care alții n-au avut încă curajul să și-o asume. Iar dacă, din

1. Vol. I, p. 336.
2. Vol. I, pp. 335, 353.
3. Vol. I, p. 336.
4. Vol. I, p. 373.

contră, corpul didactic nu va înțelege chemarea ce i se adresează sau nu va voi să răspundă la dânsa, grea va fi răspunderea lui în fața țării, pentru că-i va fi refuzat un serviciu așa de mare pentru viitorul ei. Grea va fi răspunderea lui și față de el însuși, pentru că va fi lăsat să-i scape această ocaziune de a merita recunoștința țării și de a se ridica în stima oamenilor cu dor de binele public".[1]

Vai! de ce o asemenea circulară n-a fost retipărită și mai târziu ca să o poată citi atâția oameni politici – și oameni de școală în același timp – care n-au văzut nenorocirea pe care – o presimțea Haret în 1898 și au contribuit ca prevederile lui „pesimiste" să devie o tristă realitate?… E adevărat, Haret spune că în luarea măsurilor prin care a încercat să puie o stavilă răului „a căutat să lumineze pe cetățeni asupra interesului lor. Bineînțeles, fără a se preocupa de grija unei popularități rău înțelese, căci ministerul socotește că este pentru dânsul o adevărată datorie de onestitate de a se pune însuși înainte, când este vorba de a împiedeca efectele dezastruoase ale unei porniri rău socotite"[2]. Frumoase cuvinte, despre care se poate zice vorba lui Hristos: Cei ce au urechi de auzit să audă!

* * *

Am arătat care era concepțiunea lui Haret despre rolul învățământului secundar în societatea românească. Să vedem cum îl organizează. Două cicluri de cunoștințe: patru clase inferioare, patru clase superioare. Aceasta pentru băieți; pentru fete iarăși două cicluri de patru ani, însă cel inferior cu o clasă în plus pentru elevele care n-ar voi să urmeze și cursul superior, ci s-ar mulțumi cu cultura dobândită în primul ciclu, la care ar adăuga un an „consacrat în special studiilor necesare femeii". Haret nu este, prin urmare, partizanul egalității absolute între cultura de rang secundar a fetelor și a băieților. Dacă pentru băieți, liceul are de scop urmarea Universității, pentru fete învățătura va fi în genere mărginită la primul ciclu; totuși el face concesiunea de a egaliza școalele de fete gradul II cu secția *modernă* și dă chiar dreptul absolventelor de a se înscrie în universitate.

Liceul din legea lui Haret este cu totul deosebit de cel prevăzut în legea din 1864: el are opt clase în loc de șapte; numai în primele patru învățăturile sunt comune tuturor elevilor, în cele patru următoare unii elevi vor urma secția *clasică* (având ca temei limbile latină și elină), alții secția *reală* (având ca temei matematicile și științele fizico-naturale). Ultimul alineat al articolului 3 zice că unii elevii din secțiunea clasică, vor putea înlocui limbile elină și latină prin științele fizico-naturale din secțiunea reală[3].

---

1. Vol. I, p. 374.
2. Vol. I, p. 374.
3. Îndată după votarea legii, Haret înlocuiește „Regulamentul școalelor secundare" publicat la 12 august 1898. Vezi „Lista legilor, regulamentelor" la finele volumului III.

Secțiunea a treia, care era, după textul citat mai sus, prezentată ca o eventualitate, devine, după alegerea elevilor, cea mai importantă, i se și generalizează numele de „secție modernă“.

Această „trifurcare“ a fost întâmpinată cu obiecțiunea că ea impune unui adolescent la 15 ani să se decidă asupra studiilor ce va urma după terminarea liceului ca să se înscrie în una din cele trei secțiuni. Haret a răspuns: 1) „în vechiul sistem (al legii din 1861) optarea trebuia să se facă chiar la clasa I, la etatea de 11 ani, de vreme ce despărțirea între liceul clasic și cel real chiar de acolo începea… și fiecare oraș nu poseda și liceul real și pe cel clasic pentru ca fiecare copil să poată merge la acela pe care l-ar fi preferat“; 2) „dacă mai târziu (după clasa V sau a VI-a de liceu) un școlar crede că a greșit calea, el poate totdeauna să o schimbe și să treacă în altă secțiune printr-un simplu examen de diferență asupra materiilor care diferă de la o secțiune la alta“. Această nouă organizație școlară avea să fie aplicată de la 1 septembrie 1899 începând cu clasa I și a V-a și pentru aceasta avea nevoie de o programă nouă. Haret numește o comisiune de 92 profesori universitari și secundari care o întocmesc, o publică la 1 aprilie 1899. Dezbaterile acestei comisiuni au ținut mai multe luni; proiectele, contra-proiectele și obiecțiunile aduse formează un mare volum, interesant de consultat pentru cei ce ar voi să scrie istoria învățământului nostru. Operațiunea aceasta s-a realizat cu totul altfel decât se obișnuise în anii mai vechi, când – după cum observă Haret în „Raportul“ său din 1884 – se lucra cu grabă și superficialitate trebuie însă să recunoaștem că nici el n-a putut pune în practică acea „comisiune permanentă“, care să se ocupe de programele tuturor categoriilor de școli pentru a le putea păstra coordonarea în tot timpul. Chiar dacă ar fi pus el temeiul unei asemenea instituții, ea n-ar fi putut rezista schimbărilor politice. Totuși s-a făcut un mare pas pentru asigurarea bunului mers al școalelor secundare: aceste programe nu erau simple indicațiuni de titluri, ci fiecare avea materia cumpănită și așezată în raport cu timpul ce i se acorda, apoi toate programele erau însoțite de indicațiuni metodice destinate în primul rând a face să se înțeleagă bine spiritul în care avea să fie predat fiecare studiu și apoi a înlesni pe profesor în aplicarea ei.

* * *

Nou a fost şi modul de recrutare al profesorilor. *Concursul* pentru fiecare catedră în parte, prevăzut în legea din 1864, a fost înlocuit cu un *examen de capacitate.* Concursul acela avea o calitate: cerea o adevărată luptă între candidaţi, ceea ce presupunea o temeinică pregătire şi o mare desfăşurare de energie: dar avea mai multe defecte în organizarea lui, în care întâmplarea avea un rol prea mare. Un candidat putea să cadă la o catedră cu nota 9, fiindcă concurentul lui obţinuse 9,5; iar la altă catedră reuşea un concurent numai cu 7,50. După noua sistemă, un candidat bine pregătit nu poate fi respins, fiindcă, chiar dacă ar fi altul mai bine pregătit, acela va dobândi un loc mai sus pe listă, dar nu-l va înlătura pe el.

Pentru a fi admis la acest examen, se cere, afară de licenţă, şi o pregătire pedagogică (lucru nou), dovedită prin urmarea unui curs de pedagogie la universitate şi urmarea conferinţelor şi lucrărilor practice ale unui seminar pedagogic. Pentru îndeplinirea acestor cerinţe, legea prevede înfiinţarea unui seminar pedagogic pe lângă fiecare universitate. Aceasta aduce desfiinţarea şcoalelor normale superioare, propusă în „Raportul“ din 1884[1].

Altă inovaţiune în chestiunea recrutării profesorilor este faptul că va trebui ca să treacă examen pentru două specialităţi şi vor fi obligaţi să aibă cel puţin 12 ore de curs pe săptămână. Prin aceasta se realiza propunerea pe care o făcea Haret în „Raportul“ din 1881, sugerată de un profesor[2], ceea ce avea să aducă pe de o parte micşorarea numărului de profesori, pe de altă îmbunătăţirea situaţiei lor materiale, deoarece se putea da unuia mai multe ore plătite deosebit peste cele 12 ore obligatorii. Combinarea aceasta de ore, adăugirea unei clase (VIII), funcţionarea celor trei secţiuni ale liceului, transformarea gimnaziilor reale, existente atunci, în gimnazii clasice aduceau unele creşteri în buget. Problema aceasta care ar fi părut neînsemnată multor oameni politici, a fost privită cu seriozitate de Haret, studiată cu amănuntul în timpul pregătirii proiectului şi publicată într-o broşură intitulată „Cont de costul aplicării proiectului de lege asupra învăţământului secundar şi superior“, în care poate cineva să vadă modul lui de a lucra.

* * *

O altă noutate a legii din 1898 este desfiinţarea *bacalaureatului* şi înlocuirea lui cu un examen general. Raţiunea acestei măsuri era aceasta. După

1. Vol. I, p. 139.
2. Vol. I, p. 151.

cum expusese Haret faptele în „Raportul“ său din 1884[1], bacalaureatul care, trebuia să constate *cunoștiințele* absolvenților de liceu era o simplă loterie, căci pe de o parte candidații nu puteau avea prezente în minte în interval de câteva ore toate cunoștințele dobândite în curs de șapte ani, pe de alta examinatorii erau, în mod fatal, expuși să greșească. Pe vremea aceea se citau exemple de elevi eminenți care căzuseră la bacalaureat. Dacă, în timpul cât urmează elevul într-o clasă, el este cercetat des și dacă trece și un examen serios la finele fiecărei clase, cantitatea cerută de cunoștințe este pe deplin constatată, iar bacalaureatul este inutil, fiindcă nu poate cerne pe elevi mai bine decât au fost cernuți în șapte ani. De aceea, examenul general cel nou (numit curent apoi: examen de absolvire) va avea să dovedească „influența studiilor făcute asupra cugetării elevilor“, el nu va face apel la memoria candidaților, care nu vor avea nevoie de o preparațiune specială, dar legea chiar o împiedică, fiindcă „prescrie ca el să înceapă chiar a doua zi după ce se termină examenul de promoțiune din ultima clasă“. Foarte interesante sunt probele la care aveau să fie supuși candidații: o compoziție asupra unui subiect ales din cinci pentru a se constata modul de exprimare în scris și puterea de concentrare; traduceri care să arate că ei cunosc limba franceză sau germană (acestea comune pentru toate secțiunile); apoi traducere din română în latină, o problemă de matematică, o chestiune de fizică (acestea după secțiuni), în fine o probă comună orală, numită disertațiune. Pentru acestea se dădeau 20 de subiecte, din care candidatul avea să aleagă una, i se acordau două ore de preparațiune, i se da voie să aibă orice carte și orice dicționar etc. Candidații nu aveau să redacteze aceasta disertațiune, ci să facă numai planul, pe care să-l dezvolte apoi, în fața comisiunii, în interval de minimum 20 de minute și maximum 40.

Legea fiind, natural, prea laconică, regulamentul precizează caracterul acestui examen: „În aprecierea meritului lucrărilor scrise și al disertațiunii, comisiunea va avea în vedere până la ce punct ele denotă asimilarea materiei învățate și formarea cugetării mature, iar nu întinderea cunoștințelor. Va vedea dacă școlarii știu să grupeze faptele, să aleagă pe cele necesare subiectului lor, să lase la o parte pe cele inutile, să expună cu claritate și în mod sistematic ideile lor, să-și mărginească expunerea în limita timpului de care dispun. Va fi o cauză de inferioritate însemnată pentru un școlar ca lucrarea lui să nu fie terminată, din cauză că s-a abătut de la chestiune sau că a croit-o pe un plan prea vast, chiar dacă partea deja expusă ar fi bine tratată. Comisiunea va aprecia nota personală a lucrărilor, fie ca idei, fie ca formă de expunere. Va pune deosebit preț pe corectitudinea limbii întrebuințate și, pentru disertațiune, pe facilitatea și metoda expunerii“ (Art. 96).

1. Vol. I, p. 202.

Se poate cere ceva mai bun pentru a constata dacă un candidat este apt a urma cu succes cursurile universitare? S-a obiectat că, dacă un asemenea examen este serios, pot cădea mulți candidați și apoi că, pentru cei ce n-ar voi să treacă în învățământul superior, respingerea ar fi mare nenorocire, căci i-ar lipsi dreptul de a face serviciul militar redus.

Răspunsul la a doua obiecțiune s-a dat prin aceea că s-a admis ca și tinerii care au terminat liceul fără examenul de absolvire să facă și ei serviciu militar de un an. La prima se răspunde că nu pot cădea mulți candidați, dacă prescripțiunile legii vor fi bine îndeplinite și anume:

a) dacă la primirea în prima clasă de liceu se va face o cernere foarte severă; b) dacă numărul elevilor din fiecare clasă nu va trece niciodată peste maximul fixat de lege; c) dacă profesorii își vor face datoria conștiincios și vor cerceta cât mai des pe elevi; d) dacă în ultima clasă se vor face și exerciții speciale de felul celor cerute la examenul de absolvire; e) dacă examenele de trecere dintr-o clasă în alta vor fi făcute cu severitate; f) dacă elevii vor fi puși în situația de a face citiri, având biblioteci de clasă și societăți de lectură.

Acestea sunt principalele inovațiuni ale legii din 1898 pentru învățământul secundar.

* * *

Mai este una care nu trebuie uitată: este schimbarea metodei de predare din partea profesorilor. În acest scop s-a instituit pregătirea pedagogică a candidaților la profesorat. Fără să se adopte întru toate principiile *școalei active,* legea cea nouă împreună cu regulamentul și cu programele ei a cerut ca învățământul să se întemeieze pe intuiție și să caute a obliga pe elev să lucreze însuși spre a descoperi adevărurile pe care le-ar putea da gata profesorul, și prin toate chipurile să se dezvolte personalitatea elevului. Noutatea era prea bătătoare la ochi pentru ca rutina să nu se crează îndreptățită a i se opune. De abia trecuseră12 ani de la tristele constatări făcute de Haret. Școalele nu erau înzestrate cu tot materialul necesar pentru aplicarea noilor metode; mai toți profesorii erau lipsiți de pregătire pedagogică teoretică și practică și siliți (siliți, dacă voiau), după intrarea lor în funcțiune, să împlinească lipsa aceasta prin lecturi și studii suplimentare; existau profesori încă neconvinși de superioriatea noilor metode. Cum se putea, de exemplu, ca, după atâta timp în care se învățau fizica și chimia memorând paginile cărții, să vie o lege care să nu se mulțumească a impune profesorilor facerea de experiențe *în fața elevilor,* ci să le ceară a pune pe elevi să manipuleze ei aparatele, să constate ei diferitele fenomene de fizică și de chimie? Cum se putea ca, după ce atâta vreme se învățase la cursurile de literatură numai biografii ale autorilor și scurte rezumate ale operelor lor – sau, la cursurile de stilistică, se memorase definiții și puține exemple, cum se putea

ca acum elevii să citească în întregime unele opere şi să facă ei rezumatul şi caracterizarea sau să găsească ei diferitele exemple de feluri de stil ori de figuri etc.? Desigur, în epoca în care Haret a început opera sa, au lipsit în parte mijloacele materiale pentru a se înlesni aplicarea, nu s-au făcut la toate liceele laboratorii în care să lucreze elevii înşişi, nu s-au putut întocmi destule biblioteci de clasă, nu s-au procurat pretutindeni atlase şi tablouri geografice şi istorice. Dar, din nenorocire, nu toţi care au urmat la conducerea şcoalelor pe Haret au avut convingerile lui în privinţa direcţiunii de care vorbim (şi care e fundamentală pentru a dobândi rezultatele dorite în învăţământul secundar) şi de aceea n-au continuat silinţele lui, şcoalele n-au fost dotate cum trebuia, nu s-a urmărit aceleaşi metode de predare, uneori s-au făcut şi schimbări pornite din alte convingeri, şi atunci, dacă unii constată, ieri sau azi, că reforma lui Haret n-a dat rezultatele aşteptate, ce concluzie se poate trage? Nu mă sfiesc să afirm că numai dacă s-ar fi aplicat *în adevăratul ei spirit,* s-ar putea critica rezultatele; altfel nu.

3.

Legea din 1898 are şi câteva articole privitoare la corpul didactic al şcoalelor normale şi al seminariilor (teologice), restul se ocupă de învăţământul superior. Aici se dă o redacţie definitivă diferitelor reguli care se practicau de mai mulţi ani, se stabileşte modul de creaţiune şi de schimbare a catedrelor, iar ca inovaţiuni vedem organizarea corpului didactic universitar (format de acum înainte din: docenţi, agregaţi şi profesori), se prevede pentru toate facultăţile liberarea titlului de doctor, se instituie senatul universitar ş.a. Tot în partea aceasta se găseşte capitolul relativ la „Şcoala normală superioară de fete“, destinată a prepara profesoarele pentru şcoalele secundare de fete. Din aceasta se vede că Haret nu era partizanul înmulţirii studentelor la universitate (cum şi din alte dispoziţii se vede că ar fi dorit să menţină o deosebire între învăţătura băieţilor şi a fetelor, punând în şcoalele acestora şi studii speciale necesare „femeii“). El nu putea opri acest curent, dar nu-l încuraja, căci voia să dea posibilitate şi fetelor care nu se înscriau la universitate să devină profesoare. Le făcea deci şcoală normală, în care se primeau absolvente ale şcoalelor *secundare de fete* şi care urmau *interne* trei ani diferite cursuri cu profesori luaţi din corpul universitar. Cursurile acestea nu corespundeau cu ale facultăţilor, ci formau două secţiuni: literară şi ştiinţifică. Elevele aveau să facă şi practică pedagogică. Absolventele se prezentau la un examen general de capacitate, la care încă (aici este concesiunea pentru curentul universitar) se puteau prezenta şi licenţiate în ştiinţe sau litere, dacă (şi aici este restricţiunea în favoarea şcoalei speciale) au urmat în şcoala normală ca externe lucrările de pedagogie împreună cu elevele.

4.

Conform obiceiului său de a nu lăsa mersul unei instituții supus dispozițiunilor schimbătoare ale conducătorilor, curând după promulgarea legii trimite o adresă rectorilor celor două universități rugându-i să facă regulamentele necesare, deoarece după noua lege (art. 56), ele se bucură de o largă autonomie[1]. În această adresă sunt câteva pasagii în care se explică tendințele legii noi: „Universitățile să nu fie numai nişte şcoli superioare, un fel de continuare a liceului, ci nişte vaste centre de cultură în care să găsească lesne mijlocul de a se manifesta întreaga mişcare culturală a țării în ce are ea mai bun şi mai înalt“, firește adăugând că „Universitățile, pe lângă altele, au şi datoria de a prepara profesori pentru învățământul secundar“[2].

Apoi adresa arată care sunt chestiunile care așteaptă să fie deslușite prin regulamente *(organizarea generală a Universității ca tot, a facultăților în parte, taxele de laborator, senatul universitar, admiterea studenților în diversele secțiuni ale facultăților, ordinea și disciplina studenților, echivalența diplomelor și certificatelor din străinătate, cursurile libere, docenții și agregații, administrația interioară, institutele, laboratoriile și seminariile facultăților de științe și litere, seminarul pedagogic, bursele studenților universitari)*, fixează anume norme ce vor trebui avute în vedere şi dă indicațiuni prețioase pentru metoda de lucrare. Interesantă este recomandarea ce o face ca universitățile să lucreze în înțelegere, stabilind o serie de reguli comune (pentru a face posibilă trecerea lesnicioasă de la o universitate la alta) şi numai detaliile locale să fie redactate separat.

Ca urmare a acestei adrese s-au făcut şi publicat două regulamente: 1) pentru numirea docenților, agregaților şi profesorilor universitari (10 februarie 1899), 2) pentru ordinea şi disciplina studenților universitari (10 februarie 1899). Celelalte s-au făcut mai târziu.

Haret avea concepția că universitatea nu este o simplă continuare a liceului, ci că este chemată *în primul rând* să fie creatoare, adică să contribuie la progresul fiecărei științe care se găsește în programa unei facultăți şi numai în al doilea rând să prepare slujitori ai statului; dar mai voia încă un lucru: „fiecare universitate să fie un centru împrejurul căruia să se grupeze o activitate științifică cât mai întinsă… să fie o tribună de pe care știința înaltă să fie expusă în toată libertatea, condiție esențială pentru libera ei dezvoltare“[3]. Concepție măreață, care înalță atât de sus menirea universităților, dar le impune în acelaşi timp îndatoriri mari. În vederea acestui scop el înființează şi *cursurile libere,*

1. Vol. I, p. 354.
2. Vol. I, p. 355.
3. Vol. I, p. 359.

care împreună cu *„extensiunea universitară“* urmăreau să contribuie la rolul de focare culturale ce se da universităților.

5.

Haret, chiar din primul an al ministeriatului său și înainte de a fi văzut votată legea, caută să aplice unele idei exprimate mai înainte în diferite ocaziuni. Una – și din cele mai însemnate – este aceea că școala nu trebuie să dea numai învățătură, adică să se ocupe de educațiunea intelectuală, ci să aibă în vedere și educațiunea fizică și educațiunea morală.

În privința educației fizice, s-ar putea zice că și până atunci se preocupa programa școalelor secundare de ea, având un curs de gimnastică; dar Haret nu era mulțumit de rezultatele dobândite, căci o parte mare din elevi nu se foloseau de exercițiile gimnastice, iar o parte mică se ocupau exagerat și le transformau în adevărată acrobație. De aceea el zice: „Este trebuință a se da în școli o mare dezvoltare exercițiilor fizice, fără care educațiunea tinerimii nu poate să fie nici completă, nici armonică“[1].

Cunoscând importanța jocurilor din punct de vedere și fiziologic și psihologic, având în vedere că începuse atunci a se face oarecare propagandă pentru sporturile englezești, Haret se gândește să readucă în gustul public un vechi joc copilăresc al nostru, numit *oină.* Prin deciziunea din 21 martie 1898 el instituie concursuri anuale de oină între elevii școalelor secundare, normale, seminariale și chiar ai celor primare[2]. Un regulament special (1 februarie 1899) stabilește amănuntele concursului, care în curs de mai mulți ani s-a ținut cu mare solemnitate și cu o deosebită plăcere și grijă atât a profesorilor cât și a elevilor.

În privința educației morale, Haret a socotit, cu drept cuvânt, că școala trebuie să caute a face din copiii și tinerii ce-i sunt încredințați oameni cu bune purtări și buni cetățeni. „Cea dintâi datorie a școalei, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni și cea dintâi condiție pentru a fi cineva bun cetățean este a-și iubi țara fără rezervă și de a avea o încredere nemărginită într-însa și în viitorul ei”[3]. Pentru acest scop crede el că pot servi serbările școlare și de aceea instituie în 1897 sărbătorirea zilei de 10 mai[4]. Ea se serba și până atunci de oficialitate și, pe cât era posibil, și de public, dar el voiește ca această zi să nu fie numai o zi de odihnă prin lipsa cursurilor, ci să fie și un prilej de educație patriotică. În capitală ministerul își rezerva grija s-o organizeze; iar în provincie lăsa aceasta pe seama corpului didactic. „Pentru aceasta, *zicea el*

1. Vol. I, p. 353.
2. Vol. I, p. 353.
3. Vol. I, p. 323.
4. Colecția de față nr. 3, p. 323.

profesorilor, căutați a face pe copii să prețuiască evenimentele mari ale istoriei noastre mai mult decât pe cele din istoria altor popoare, să se convingă că strămoșii lor au fost eroii care au luptat și și-au vărsat sângele ca să conserve țara care-i adăpostește astăzi. Redeșteptați în inima lor aceeași aprinsă iubire de țară pe care și ei trebuie s-o aibă ca urmași ai acelor mari eroi… Căutați încă a face să intre adânc în mintea tinerilor că epoca în care trăim este una din cele mai mari din istoria noastră, că Suveranul nostru este unul din cei mai mari din câți au ocupat până acum tronul țării, că niciodată poporul român n-a avut mai bine conștiința exactă a valorii sale… Luptați pentru a nu lăsa să prindă rădăcini la dânșii deprinderea de a găsi rău tot ce văd și toi ce-i înconjoară în țara lor. Combateți din toate puterile tendințele unei școale nenorocite, care lucrează pentru a distruge în sufletul lor orice avânt generos și orice încredere în oamenii și în instituțiunile țării, iarbă veninoasă care paralizează tocmai ceea ce face puterea și bucuria tinereții: credința în bine“[1].

Minunată lecție de optimism robust pe care îndemna pe profesori s-o transmită școlarilor lor!

În cuvintele acestea se găsește temeiul unei lungi serii de măsuri pornite de la minister, care reprezintă una din caracteristicile operei lui Haret, și care au avut ecou în sufletele tineretului școlar și, prin ele, chiar în al celor mai vârstnici.

O altă latură a educațiunii morale este buna purtare și cuviința în societate, pe care trebuie s-o deprindă elevii de pe băncile școalei. Nu e destul ca elevul să se poarte bine în clasă, trebuie ca și afară din școală să fie tot așa. Copilul să fie copil; tot ce face să fie în raport cu etatea lui. E o mare primejdie pentru dezvoltarea sufletească și chiar fiziologică a lui, dacă o apuca înaintea vârstei: o istovire prematură îl amenință. De aceea Haret a înscris în „Regulamentul școalelor secundare“ dreptul profesorilor, ca reprezentanți ai școalei și ai societății, de a supraveghea purtarea elevilor și afară din școală, oprindu-i a vizita balurile publice, cafenelele, tavernele… Pentru a se putea pune în aplicare asemenea dispozițiuni, Haret, în ianuarie 1899, timite prefecților o circulară[2], în care îi roagă: „a da ordine categorice agenților ca să privegheze abaterile de acest fel, să noteze pe cele care s-ar produce și să încunoștințeze pe directorii școalelor secundare respective“[3]. Pentru ca lucrul să fie posibil, Haret a introdus în mod obligatoriu ca toți elevii școalelor secundare să poarte uniformă cu semne distinctive după care să se cunoască și școala și chiar situația fiecăruia.

1. Vol. I, p. 324.
2. Vol. I, p. 386.
3. Vol. I, p. 386.

6.

Am vorbit până aici despre reformele lui în ce privește învățământul secundar, am arătat concepțiunea lui Haret despre rolul acestui învățământ în complexul aşezământului şcolar al țării şi în viața socială, am văzut că măsura cea mai importantă prin care crede el că poate asigura succesul acestui învățământ este limitarea primirii elevilor în clasa I şi alegerea lor după anumite probe de capacitate.

Măsura lui putea să fie întâmpinată de părinți cu întrebarea: „ce viitor se rezervă copiilor care nu se pot înscrie în licee sau externate secundarei". Haret o prevede şi răspunde: „Trebuințele țării sunt multiple şi variate şi nu este nimeni care să nu găsească întrebuințarea activității sale în modul cel mai potrivit aptitudinilor sale". Şi înşiră: în primul rând cultura pământului, apoi industria şi comerțul. „Liceul nu poate pregăti pentru toate carierele posibile". Ce ar folosi tinerilor care s-ar îndrepta spre celelalte cariere un învățământ în care clasicismul antic are rol de frunte?

Dar unde sunt şcoalele în care ar putea să urmeze ei?

Aici era – şi este încă şi azi, din nenorocire – punctul nevralgic al chestiunii. Haret îl stabileşte şi îl discută. Statul poate înființa şcoalele necesare acestor cariere, dar *cu ce bani* şi *pentru cine?* „Curentul îl împinge, ca un potop, tot spre învățământul secundar. În fiecare an i se cere ba să înființeze un gimnaziu nou, ba să transforme un gimnaziu în liceu, ba să adauge divizionare la cele existente… Costul învățământului secundar la noi este aproape jumătate din costul celui primar pe când în celelalte țări el este abia a cincea sau a şasea parte. Dacă proporția aceasta ar fi păzită şi la noi, ar rămânea disponibile câteva milioane pe an şi un însemnat personal didactic, care ar putea servi pentru înființarea şcoalelor speciale (adică: profesionale) a căror trebuință este aşa de simțită"[1].

Va să zică: lipsa de mijloace din partea statului.

Şi a doua întrebare: *pentru cine?* Nimeni nu cere şcoale de acestea. La examenul de admitere în clasa I de liceu în septembrie 1898 (data punerii în aplicare a legii noi) cade un foarte mare număr de şcolari şi atunci… „printre nenumăratele cereri de înființare de clase paralele la gimnazii şi licee, nu a fost una singură pentru înființarea unei şcoale de meserii undeva. Şi ar fi fost mai nimerit o asemenea şcoală decât o clasă de liceu pentru şcolarii rău pregătiți care rămăseseră neînscrişi "[2]. Şi Haret constata cu amărăciune: „Opinia publică nu este încă formată asupra acestui punct şi vocea unui singur om, fie el şi

1. Vol. I, p. 340.
2. Vol. I, p. 375.

ministru este prea slabă pentru a se face auzită de o țară întreagă“. Negreșit, vede care este soluțiunea: o acțiune energică și susținută în timp îndelungat, dar adaugă: „care să nu fie supusă fluctuațiunilor care paralizează acțiunea oamenilor izolați“. Acestea sunt, firește, luptele și schimbările politice care au vini destule în multe privințe.

Haret însă și-a făcut datoria: a reușit să convingă pe colegii săi din guvern, a reușit să convingă pe membrii Parlamentului și – la un an după sancționarea legii învățământului secundar – a avut mulțumirea să vadă sancționată la 27 martie 1899 legea învățământului profesional. Dar… legea aceasta urma să fie pusă în aplicare la 1 septembrie 1899, la 11 aprilie guvernul din care făcea parte el se retrage, iar guvernul următor abrogă pur și simplu legea lui Haret. Când scria cuvintele citate mai sus era profet.

Un singur lucru are prilej să facă în favoarea școalelor profesionale – aceasta fără legătură cu legea sa: este deciziunea din 17 noiembrie 1898 cu privire la ajutorarea absolventelor școalelor profesionale de fete. (nr. 21 din Colecția de față).

Școalele acestea, care s-au născut în afară de prevederile legii din 1864, erau foarte des învinovățite că nu dau o adevărată carieră absolventelor, care nici nu sunt destul de pregătite pentru a deschide ateliere și chiar de ar fi, n-au mijloacele materiale pentru aceasta. De aceea cele mai multe absolvente căutau să se facă maestre de lucru pe la școli sau învățătoare rurale (și acestea erau bine privite în sate, pentru că învățau pe fete să lucreze și adesea făceau să vie la școală și unele sătence mai doritoare de a se cultiva).

Haret, care socotea că o școală profesională trebuie să dea în primul rând profesioniste, caută să le abată de la drumul apucat. Înscrie în buget o sumă care să se împartă absolventelor care s-ar asocia (câte două) printr-un contract pe 5 ani și ar deschide ateliere. Statul avea să le dea bani și scule pentru a începe și atelierul lor avea să fie supravegheat de directoarea școalei unde au învățat. Decizia de care ne ocupăm prevede toate măsurile ca lucrurile să se petreacă în mod serios și să nu fie posibilitate de rea credință.

7.

Toată activitatea lui Haret despre care am vorbit până acum se raportează la școalele statului. L-a preocupat însă, în acest timp, și mersul școalelor private.

Situațiunea acestor școale era regulată de câteva articole din legea de la 1864. Prin ele se fixau oarecare norme pentru funcționare și pentru controlul statului. Din nenorocire, ministerul s-a cam dezinteresat în cursul timpului și în urma unor abateri serioase, pe care autoritățile respective nu le-au oprit nici pedepsit, s-a format un curent potrivnic lor, care le-a făcut să fie disprețuite, dar

suportate. Haret avea cu totul altă părere: el credea ca şcoalele particulare sunt un auxiliar al statului şi de aceea statul trebuie să le ajute în dezvoltarea lor, dar să le ceară a se supune legilor şi regulamentelor ca şi şcoalele publice.

Bazat pe regulamentul special din 29 mai 1896, el trimite la 20 mai 1897 o circulară revizorilor şcolari[1] prin care caută să puie ordine în ţinerea examenelor de fine de an. E vorba aici despre examenele elevilor de curs primar pregătiţi în familie sau în şcoale particulare. Chestiunea era foarte importantă, căci cu cât vor fi mai multe şcoale de acestea, şi cu mai mulţi elevi, cu atât va fi uşurat statul de cheltuieli pe care este *obligat* să le facă pentru instrucţiunea primară; în acelaşi timp, însă, e absolut necesar ca statul să se încredinţeze că învăţătura dobândită de elevi este egală cu aceea a elevilor din şcoalele primare publice. De aceea se cere deplină seriozitate în întocmirea acestor examene.

Dar, dacă examenele serioase sunt, până la un punct, o garanţie de buna contribuţie la cultura generală dată de şcoalele particulare, Haret socoteşte că este datoria ministerului să se intereseze şi de ceea ce se petrece în acele şcoale în cursul anului. De aceea, de câte ori se iveşte ocaziunea, semnalează lipsurile şi caută să ia măsuri. Pentru aceasta este dovadă circulara din 16 noiembrie 1898[2] către personalul de control al şcoalelor private, atrăgându-le atenţiunea asupra modului defectuos în care se predau religia şi istoria naţională, „Sunt şcoli în care religia mai că nu se predă… iar profesorii de istoria universală se mulţumesc a urma după un text francez, în care istoria noastră nu ocupă niciun loc, fără să-şi dea osteneala de a-l completa în partea care este de un interes capital pentru buna înţelegere a istoriei noastre".[3] Tot în această circulară semnalează abuzul de sărbători în unele şcoale particulare, mai ales cele cu internat.

Acestea sunt măsuri generale. Se petrece însă un caz special care a făcut multă vâlvă în vremea lui: e cazul şcolilor bulgare de la Tulcea şi Babadag.

După ce s-a publicat regulamentul, de care am vorbit, al învăţământului particular, din ianuarie 1896, trebuia ca toate şcoalele existente să prezinte ministerului anumite documente, pentru a dobândi noua autorizaţie. Şcoalele bulgare (o şcoală primară de fete, alta de băieţi, o şcoală primară mixtă, o şcoală secundară de băieţi şi alta de fete) neavând, la data cuvenită, posibilitatea să prezinte toate actele cerute, li s-a dat autorizaţiune *provizorie.* Astfel se începe anul şcolar 1896-1897 şi tot în aceste condiţiuni începe anul 1897-1898. În tot acest timp organele de control localuri au semnalat diferite abateri de la normele stabilite şi au cerut încetarea lor. Răspunsurile erau sau evazive sau de-a dreptul negative. În ziua de 4 octombrie 1897, ducându-se în localul şcoalelor revizorul şcolar ca să vadă cum s-a aplicat un ordin al ministerului, a fost insultat şi

1. Vol. I, p. 325.
2. Colecţia de faţă nr. 20, vol. I, p. 378.
3. Vol. I, p. 378.

amenințat de membrii comitetului școlar. De aici anchetă judecătorească și administrativă. Cetățenii români din Tulcea se ridică împotriva atitudinii conducătorilor școalei bulgare. Ei formează un comitet de protestare, trimit o delegațiune la București.

Ziarele se alarmează. „Timpul“, organ al opoziției conservatoare, publică o corespondență din Tulcea, în care arată abaterile de la regulamente ale direcției școalelor bulgare și semnalează că un profesor de limba română român a fost împiedecat de a lucra și apoi concediat.

Atunci Haret adresează un referat la consiliul de miniștri, în care face istoricul conflictului între autoritatea școlară și conducătorii școalelor bulgare, arată măsurile imediate ce a luat[1]. Amestecul politic al societăților de propagandă din Bulgaria – dacă nu al statului însuși – este evident. Cu hărți geografice care arătau Dobrogea ca parte integrantă din Bulgaria, cu cărți de istorie în care se spunea că Dobrogea este o țară bulgărească și că românii se silesc în tot chipul să contopească pe bulgari cu românii, se înțelege ce fel de instrucțiune dobândeau elevii școalelor din Tulcea. Cu orele de limba română reduse sub minimum cerut de lege și suprimate în primele două clase primare, cu profesori neautorizați, unii având titluri academice pentru materiile predate în limba bulgară și alții foarte slabi pentru orele de limba română, cu toate scriptele ținute în bulgărește, un regulament de promovare neaprobat: se face dovadă pentru oricine că acele școale, după atâtea abateri, ar trebui închise îndată. Totuși Haret voiește să fie îngăduitor și se mulțumește cu câteva schimbări pe care le pune în vedere conducătorilor școalelor prevenindu-i că „dacă nu se vor respecta cu rigurozitate toate dispozițiunile din lege și regulament va dispune închiderea definitivă a acestor școale”[2].

Gh. Adamescu

1. Vol. I, p. 353.

2. Vol. I, p. 353. Închiderea definitivă s-a făcut în 1902, când a venit Haret din nou ministru și a constatat că domnește aceeași situațiune. Vezi vol. II, p. 165.

1884–1888

1.

Raport general asupra învățământului secundar prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor. București, 1884

În calitatea sa de inspector general al școalelor, Spiru Haret adresează ministrului instrucției (G. Chițu) acest raport care se ocupă mai mult de învățământul secundar. Îl reproducem în întregime, chiar cu calculele de prețuri din acel timp, pentru a se vedea minuțiozitatea cu care lucra. Pentru a se putea mai bine urmări chestiunile, am pus o serie de titluri care nu figurează în original.

În diversele rapoarte ce am avut onoarea a vă prezintă de un an și jumătate[1] de când port sarcina de inspector general al Școalelor, se văd la fiecare pas indicate neajunsuri de tot felul de care suferă învățământul, pentru a căror îndreptare am propus de multe ori reforme mai mult sau mai puțin generale. Acele rapoarte, însă, ocupându-se fiecare în parte numai de câte un obiect bine determinat, dar restrâns, vederile expuse într-însele se prezintă fără legătură între ele și nu cu destulă dezvoltare. De aceea am crezut necesar a vă prezenta acest raport anual, în care voi expune, în mod general, diversele deziderate ale învățământului, precum și mijloacele care, după mine, pot fi proprii a realiza pe unele dintr-însele.

Mă voi mărgini însă aproape exclusiv la învățământul secundar, nu doar pentru că nu știu că toate ramurile de învățământ sunt strâns legate [între] ele și că starea uneia nu se poate modifica, fără ca celelalte să se resimtă nici pentru că nu aș avea de emis oarecare idei în privința învățământului primar sau superior, mai ales acelui dintâi; ci pentru că acest raport, deja destul de întins, ar lua proporțiuni prea mari, dacă aș studia mai de aproape starea tuturor ramurilor de învățământ.

[Școli clasice și școli reale]

Școalele secundare se împart în două mari clase: cele care dau instrucțiunea generală și cele în care se dă instrucțiunea specială. Școalele normale primare,

1. Haret a fost numit inspector general al școalelor la 3 aprilie 1883.

seminariile, şcoalele de comerţ, de bele arte se numără printre şcoalele speciale.

Ca şcoli care dau învăţământul general sunt liceele şi gimnaziile, cuprinse sub numele de *şcoli clasice.*

E întrebarea: gimnaziile reale, care de câţiva ani se înfiinţează în număr destul de mare, şi care în ochii legislatorilor se pare că se bucură de o favoare pe care masa publicului nu o împărtăşeşte până acum, gimnaziile reale, zic, sunt ele şcoli speciale sau de instrucţiune generală?

Răspunsul nu e greu, şi-l poate da fără multă gândire oricine cunoaşte mai mult sau mai puţin afacerile instrucţiunii. Cu toate acestea cei mai mulţi s-au înşelat în privinţa destinaţiunii lor. Confuziunea a venit de acolo că în Franţa şcolile care corespund cu ceea ce voim noi să fie gimnaziile noastre reale sunt cuprinse sub numele de *învăţământ secundar special.* Cauza mai poate fi că, gimnaziile reale având a da învăţământul în sensul realist, s-a crezut că nu e deosebire între dânsele şi şcolile, care procură o meserie; căci ce e mai realist decât a învăţa cineva anume pentru a se face comerciant sau inginer?[1]

Trebuie ca confuziunea aceasta să înceteze, căci relele ei consecinţe se simt chiar de la început, când e vorba a organiza învăţământul realist.

Gimnaziile reale sunt destinate a da instrucţiunea generală, întocmai ca şi un liceu clasic; aceasta nu trebuie să lase nicio îndoială. Dovadă este că, de se va lua orice şcoală reală din ţările unde acest învăţământ înfloreşte de atâta vreme, nu se va vedea în niciuna dându-se o instrucţiune care să procure prin sine însăşi, şi fără altă preparaţiune, o specialitate oarecare; aşa precum cineva care termină seminarul e imediat propriu pentru a fi preot, fără a mai fi silit a face studii accesorii în scopul acesta. Absolvenţii gimnaziilor reale, ca şi ai liceelor clasice, posedă o instrucţiune generală care e necesară oricărui om cult în societate şi care le dă mijlocul a face studii ulterioare, în raport cu cele deja făcute; specializarea vine tocmai la aceste studii din urmă, nu o face gimnaziul real.

Se poate pune întrebarea că, dacă şi liceele şi gimnaziile reale trebuie să dea tot învăţământul general, ce deosebire este între unele şi altele?

Pentru a răspunde cu claritate, trebuie să ne aruncăm ochii un moment asupra dezvoltării istorice a doctrinelor educaţiunii în ţările unde originile

---

1. În adevăr, în legea înv.[ăţământului] din 1864 se vorbeşte despre „Gimnazii şi licee" (art. 93–183) şi despre „Şcoalele secundare de fete" (art. 184–198), iar de la art. 199 înainte, „despre şcoalele *reale"* cu definiţia că au de scop: „a da învăţătura trebuincioasă pentru exercitarea unei arte sau profesiuni" şi în paragraful acesta (până la art. 219) se vorbeşte despre şcoalele de *agricultură,* de *industrie,* de *comerciu.* Numirea de *şcoli clasice* (pe care o întrebuinţează Haret) nu se găseşte în legea din 1864; dar, după ce, prin legea din 1879 (relativă îa numirea profesorilor) se introdusese titlul de „şcoale *profesionale*", distincţiunea de titulatură pe care o face Haret devine necesară, mai ales că gimnaziile *reale,* ce se înfiinţau în epoca aceea de către judeţe şi comune (lucru oprit pentru gimnazii şi licee clasice, pe care numai *statutul* le putea înfiinţa) erau departe de a fi şcoale „profesionale" – cum spunea art. 199 din legea 1864 – ci erau şcoale de cultură generală, cum demonstrează Haret.

acestei dezvoltări se urcă la sute de ani înapoi, şi de la care noi am împrumutat întocmai sistemul nostru de învăţământ, fără a pune mai nimic de la noi; întocmai ca un popor care, sosit mai târziu în cercul lumii civilizate, a trebuit să ne grăbim a profita de experienţa altora, fără a putea adăuga rezultatele propriei noastre experienţe, ce ne lipsea.

Evul Mediu a transmis celor moderni şcolile sale, în care obiectul aproape unic al speculaţiunilor erau chestiunile teologice. Putea fi altminteri într-un timp când lumea era îmbibată de principiile teocratice? Acele şcoli erau la locul lor în timpul când au luat naştere; pe atunci erau de ajuns pentru satisfacerea spiritului omenesc.

A venit însă un timp când, prin modificarea ideilor şi lărgirea cercului lor, şcolile existente nu s-au mai găsit în raport cu trebuinţele. De aceea, epoca Renaşterii a fost un timp de reformă radicală în spiritul domnitor în şcoli. Studiul clasicităţii antice se substitui în cea mai mare parte studiului teologiei şi a subtilităţilor dialecticii în Evul Mediu; ideile cuprinse în scrierile vechi fiind mai potrivite cu atmosfera intelectuală a secolului XVI, limbile elină şi latină deveniră obiectul principal de studiu în şcolile cele noi, şi chiar în cele vechi care se conformară mişcării generale.

Ceea ce s-a petrecut în timpul Renaşterii se petrece şi acum. De la secolul XVIII încoace ideile încearcă o nouă evoluţiune, care le întoarce de la *speculaţiunile curat abstracte, aşa de scumpe celor vechi, către cercetări mai concrete.* Masa publicului urmează pe acei care deschid calea în sensul acesta, de departe, cu sfială şi cu oarecare părere de rău pentru ideile care în timp de aproape patru sute de ani au format capitalul său intelectual; cu toate acestea mişcarea se întinde, şi oamenii sunt din ce în ce mai mult cuprinşi într-o atmosferă de idei diferite de cele care până acum aveau aproape singure curs.

Starea aceasta de lucruri reclamă dar acum, ca şi cu patru secole în urmă, o reformă a învăţământului în sensul ideilor celor noi. Gimnaziile reale au fost create pentru a satisface această trebuinţă.

Aşadar, între şcolile clasice şi cele reale nu este decât o deosebire de punct de vedere în instrucţiunea ce dă fiecare din ele.

E adevărat că această deosebire se traduce în fapt prin programe şi metode diferite. Astfel, limbile clasice vechi, care în învăţământul clasic au aşa de mare importanţă, nu atât pentru ele înseşi, cât pentru că ele dau cheia literaturii antice, îşi pierd toată însemnătatea în învăţământul real: din principiile lui Platon[91], Socrate[92] şi Cicerone[93], unele sunt azi căzute în domeniul comun, şi nu mai e nevoie a învăţa cineva două limbi vechi pentru a le cunoaşte; altele sunt în opoziţie cu vederile moderne; altele sunt mai prejos de dânsele. Cât pentru interesul curat literar, se găseşte că el nu este de ajuns pentru a justifica cheltuiala de timp ce reclamă studiul limbilor vechi şi că de altminteri studiul literaturilor moderne, scrise în nişte limbi a căror cunoştinţă are şi o mare

importanță practică, poate și el întreține și dezvolta gustul frumosului într-o măsură destul de însemnată. De aceea limbile moderne și științele exacte au căpătat o importanță foarte mare, pe lângă cea care li se acorda până acum. Însă, încă o dată, această deosebire în programă este numai consecința diferenței între punctele de vedere ale ambelor feluri de învățământ.

De altminteri, tranziția de la școlile clasice la cele reale este cu mult atenuată deja. Învățământul clasic, în toată puritatea lui primitivă, nu cuprindea decât limba latină și elină, filosofia și retorica. Dacă s-ar fi menținut în starea aceasta până astăzi, prefacerea lui în sensul realist ar fi produs acum o profundă perturbațiune. Însă nu a fost așa: spiritul timpului a silit școlile clasice a merge, cu voie sau fără de voie, către reforma a cărei ultimă fază e astăzi reprezentată prin gimnaziile reale. Astfel, studiul matematicilor se introduce încă din secolul XVII; științele fizice veniră cu mult mai târziu; limbile moderne și științele naturale încă și mai târziu, mai în zilele noastre. Se poate zice că introducerea matematicilor e datorită lui Newton(94), Leibnitz(95), și alții ca dânșii; a științelor fizice, lui Lavoisier(96) și Davy(97); a științelor naturale, lui Cuvier(98) și Darwin(99); a geografiei, lui Morse(100) și Stephenson(101).

În realitate dar programele ambelor feluri de școli nu diferă prea mult între dânsele; adevărata deosebire stă în spiritul ce trebuie să domnească în realizarea acestor programe, chiar când coincid în aparență.

După cele expuse până aici, voi admite dar, în cele ce urmează, că învățământul secundar la noi se împarte în două: 1. *Școli de învățământ general,* subdivizate în *școli clasice* (licee și gimnazii) și *școli realiste* (gimnaziile reale); 2. *Școli speciale,* (școlile normale primare, seminariile, școli de farmacie, de veterinărie etc.).

Dedesubtul învățământului secundar, formând substratul întregii culturi naționale, se află *învățământul primar,* pe care legea îl împarte în *rural* și *urban.* Deasupra sunt universitățile și celelalte școli cuprinse sub numele de *învățământ superior.*

[Situația școalelor în acea epocă]

De câtva timp chestiunea învățământului preocupă mult opinia publică din țară. Ceea ce îngrijește pe cei care urmăresc de aproape mersul școlilor este că într-însele se vede o mare lipsă de progres în comparațiune cu celelalte ramuri de administrațiune; poate că *lipsă de progres* nu e destul, ci ar fi mai exact a zice *regres.*

Cauzele acestei stări de lucruri pot să fie numeroase; după mine însă principalele sunt două: lipsa de o legislațiune sistematizată și completă, potrivită cu mijloacele noastre, și lipsa de perseverență din partea administrațiunii școlare.

Școlile unui stat formează ca un corp organizat, în care fiecare organ are funcția sa deosebită, toate împreună conlucrând la buna stare a organismului întreg. Când unul din ele merge rău, aceasta se simte în mersul tuturor celorlalte, cu atât mai mult cu cât sunt într-un raport mai apropiat. De aceea, pentru a organiza și a conduce învățământul într-un stat, trebuie mai întâi a se defini cu preciziune trebuințele pe care e vorba a le satisface și mijloacele de care se dispune pentru aceasta, atât în bani, cât și în oameni. După aceea trebuie tras un plan general care să arate locul ce ocupă în sistemul întreg fiecare clasă de școli, și trebuințele pe care e chemată să le satisfacă. El va defini cu siguranță cercul de acțiune al fiecărei clase de școli și va indica, în liniamente generale, calea ce trebuie să urmeze pentru a corespunde scopului pentru care sunt făcute. Cu modul acesta, planul general va da el însuși *à grands traits,* programele, spiritul metodei și calitățile ce trebuie să reunească corpul didactic al fiecărei fel de școli.

Tot asemenea, când ar fi vorba de reforme, nu se cuvine a se atinge cineva numai de unele părți din învățământ, a le modifica organizarea, fără a se preocupa de efectul ce aceste schimbări vor avea asupra părților celorlalte; cu atât mai puțin să creeze organe noi, fără a le defini locul în corpul întreg, legăturile lor cu celelalte organe, influența ce vor exercita asupra lor și ce vor suferi din partea lor.

Alcătuirea acestui plan general este partea cea mai grea și mai delicată în confecțiunea legislațiunii școlare; ea cere, pe lângă altele, o cunoștință aprofundată de trebuințele actuale și viitoare ale țării, cum și de mijloacele de care dispune ea, și care sunt de natură foarte diversă și foarte greu de apreciat, când e vorba de școli. Ceea ce rămâne de făcut în urmă e mai ușor, căci atunci e vorba numai de a lămuri, a dezvolta, a trage consecințele din cele ce sunt deja cuprinse în germene în planul primitiv.

[Legea din 1864]

Până la ce punct a fost urmată la noi această cale rațională?

Legea din 5 decembrie 1864 cuprinde, în adevăr, un plan general al învățământului. Ce e drept, i se poate imputa că e concepută pe o scară nepotrivită cu mijloacele țării, că nu ia destule măsuri pentru a-și asigura aplicarea, că diferitele părți nu se țin destul de bine între dânsele, că nu prevede toate trebuințele, că e obscură în multe părți și necompletă în altele, că recrutarea corpului didactic, după dânsa, e foarte defectuoasă, și altele. De altă parte însă nu i se poate contesta meritul de a fi foarte liberală și de a fi căutat să reunească într-un sistem de învățământ începuturile de multe ori fără legătură între ele ce erau pe atunci. Dacă s-ar fi aplicat în mod riguros, după ce i s-ar fi dat cortegiul necesar de regulamente, de planuri de studii, de programe, de localuri și toate celelalte, desigur că rezultatele ei ar fi fost foarte mulțumitoare, și, cu oarecare modificări și completări, ar fi putut servi încă multă vreme.

Ce vedem însă? Deşi veche numai de 20 de ani, legea din 1864 este deja aşa de decrepită, încât nu e nimeni care să nu zică că are nevoie de o reformă radicală.

Cauza este că, deşi neabolită în mod formal prin nicio lege ulterioară, afară doar de legea din martie 1879, care modifică numai câteva articole dintr-însa,[1] în realitate ea a fost desfiinţată în toate modurile: unele părţi s-au lăsat pur şi simplu neaplicate, ba chiar fără încercare de a se aplica; spre exemplu: şcolile reale până mai deunăzi, şcoala normală superioară până ieri, şi altele multe, foarte esenţiale. Alteori cu ocazia votării bugetelor, care, orice s-ar zice, nu sunt o lege, de vreme ce Senatul nu ia nicio parte la confecţionarea lor, s-au făcut creaţiuni, adause, supresiuni, care interesau chiar fondul legii; s-au văzut astfel programele rămânând neaplicate, pentru că nu se votau fondurile necesare, sau chiar suprimându-se din cadrele existente; s-au creat şcoli prin simplă măsură bugetară, şi s-a văzut atunci acest lucru extraordinar: şcoli care singure nu ştiau scopul pentru care sunt create, altfel decât prin numele sub care figurau în buget.

Nu a fost numai atât:

Legea din 1864, ca orice lege, avea trebuinţă să se completeze prin regulamente, pentru fiecare din părţile ei.[2] Cele mai multe din aceste regulamente nu au văzut lumina nici până astăzi; spre exemplu, regulamentul pentru concursurile la catedrele universitare, şi altele. Unele dintr-însele s-au făcut, însă sunt în flagrantă opoziţiune cu legea; spre exemplu, regulamentul de ordine şi disciplină pentru licee. (Exemplele ce citez nu sunt unice: nu dau mai multe, numai pentru ca să scurtez).[3] Cu modul acesta de multe ori acelaşi lucru se vede regulamentat în două sau trei feluri, spre marea bucurie a celor care au avut trebuinţă a-şi modifica purtarea după trebuinţele momentului.

Nici atâta nu a fost destul. Au venit încă programele, care s-au făcut fără nicio atenţiune la lege; spre exemplu, programele gimnazilor reale.[4] Au venit ordinele izolate şi circularele ministerului, care nu totdeauna au căutat să fie

---

1. Aici face aluzie la legea din 1 martie 1879, care modifică numai art. 216 (despre programele şcoalelor de comerţ) şi la legea din 17 martie 1879 pentru numirea profesorilor, care abrogă art. 367-382 întrucât sunt relative la chestia numirilor.

2. Primul regulament apărut în urma legii din 25 noiembrie 1864 este în 21 decembrie 1864, dar privitor la o chestie specială: *Personalul internatelor de fete.*

3. Primele regulamente făcute în urma legii din 1864 sunt privitoare la: *concursul general* între elevii premiaţi (7 ianuarie 1866); organizarea diferitelor facultăţi *(drept,* 13 august 1866; *litere,* 13 august 1866; *ştiinţe,* 13 august 1866), iar pentru şcoalele secundare este regulamentul din 16 octombrie 1866 zis „de ordine şi disciplină pentru licee şi gimnazii", pe care-l pomeneşte Haret. De aici încolo, s-au făcut multe regulamente cu un obiect special, unele abrogate, refăcute şi iar abrogate.

4. Gimnaziile *reale,* înfiinţate prin legea din 1864, au dobândit programă abia în 5 octombrie 1874. Această programă cuprinde: studii literare, studii ştiinţifice, exerciţii (caligrafie, desen, gimnastică şi cânt), dar *nicio învăţătură* prevăzută în art. 199 din lege: „pentru exercitarea unei profesiuni".

conforme cu legea, cu regulamentele şi cu programele. Au mai venit procedările neregulate, arbitrare, abuzive ale directorilor sau consiliilor şcolare şi care, nefiind reprimate de minister, deşi uneori cunoscute de dânsul, astăzi sunt invocate sub numele de *tradiţiuni,* contra şi a legii, şi a regulamentelor, şi a bunului simţ. În acest haos de legi, regulamente, dispoziţiuni şi tradiţiuni, mintea se rătăceşte şi cei mai cu bune intentiuni sunt totdeauna expuşi să greşească. A lăsa să mai dureze această stare de lucruri ar însemna a ucide învăţământul cu totul. O îndreptare urgentă este indispensabilă.

Dacă lucrurile nu ar fi ajuns în punctul unde au ajuns, ci s-ar fi dezvoltat în mod regulat, astăzi ar fi fost destul a se completa legea din 1864, care, precum am spus, cuprinde foarte multe dispoziţiuni bune, modificându-se părţile care au rămas în urmă de progresul timpului şi acelea pe care experienţa le-a arătat ca nepractice. Acum însă nu ne mai putem mărgini aici: legea din 1864 abia mai subzistă de fapt în unele din părţile ei, debordate şi acelea de mulţimea dispoziţiunilor contrare şi contradictorii, de tot felul de origini. Afară de aceasta, există practici rele, de un uz general şi deja învechite; căci dacă 20 de ani nu sunt totdeauna de ajuns pentru a populariza o măsură bună, unui obicei rău îi ajunge jumătate din timpul acesta pentru a prinde rădăcini adânci.

De aceea cred că, pentru a avea o legislaţiune sistematică completă şi omogenă, trebuie a se remania cu totul legea din 1864; a se anula toate regulamentele, circularele şi precedentele stabilite, şi a nu se mai admite de bun decât corpul de regulamente şi dispoziţiuni făcute după noua lege, având grijă a nu le mai pune în dezacord cu dânsa.

Cu aceasta nu înţeleg ca să se refacă din nou tot edificiul învăţământului nostru. Din contră, va trebui să se evite cât se va putea mai mult a se aduce o nouă perturbare în mersul lucrurilor, prin desfiinţare de instituţiuni existente şi crearea altora nouă. Ceea ce cer este a se armoniza legislaţiunea şcoalelor, şi pentru a ajunge acolo sunt silit a reclama suprimarea a tot ce a contribuit la producerea anarhiei actuale.

* * *

Când vom ajunge cu modul acesta a avea un corp regulat de legi şi regulamente de şcoală, va mai rămâne de făcut un lucru: a-l aplica.

Mult rău a făcut instrucţiunii multiplicitatea de dispoziţiuni contradictorii; cu toate astea, când consider efectele dezastruoase produse de neobservarea legii, nu ştiu care din cele două rele e mai mare. Toate legile organice sunt considerate ca neatacabile: orice abatere de la dânsele este ceva grav. Dacă cineva s-ar încerca, spre exemplu, a se atinge de legea contabilităţii generale, fie chiar prin o măsură bugetară, s-ar protesta cu energie din toate părţile. Numai legea fundamentală a şcolilor, legea care ordonează şi asigură cultura naţională, nu se bucură de această

protecțiune. Ea este poate singura lege din cele de importanța ei ale cărei dispoziții să fi rămas literă moartă zecimi întregi de ani, fără o încercare măcar de aplicațiune. Ce zic? toți s-au întrecut, pare-se, a o dărâma bucată cu bucată, prin toate chipurile posibile. Nu i s-a acordat cel puțin onoarea unei reviziuni în părțile ce se găseau neaplicabile; indiferența generală a fost partea ei.

Pentru a fi drepți, în aceste împrejurări dureroase, Ministerul de Instrucțiune Publică nu a lucrat totdeauna în sensul cel mai nimerit. Pus în fața unei legi ale cărei defecte oricine le recunoaşte, în loc de a corija o dispoziție nepotrivită prin o lege în regulă, a luat calea foarte expeditivă, însă periculoasă ca o sabie cu două tăişuri, de a modifica legea prin articole de regulament sau chiar prin simple ordine. Ce a rezultat de aici, ar putea să o spună numai acei pe care soarta i-a chemat să conducă astăzi destinele instrucțiunii, într-un cerc cât de restrâns. Mai este și altceva.

Dacă Ministerul ar fi privegheat de aproape, aplicarea, atât a legii cât şi a dispozițiunilor sale proprii, tot ar fi fost oarecare ordine în administrațiunea şcoalelor; şi poate multe din acele dispoziții, pe care el însuşi le-ar fi văzut că sunt neaplicabile, le-ar fi revocat. Ministerul însă s-a găsit dezarmat pentru a asigura execuțiunea ordinelor sale, având un personal foarte restrâns, lipsit cu totul de un serviciu de inspecțiune a şcoalelor, dispunând de nişte directori de şcoli cărora legea le dă cu numele administrațiunea şcoalelor lor, însă pe care în realitate îi pune la discrețiunea consiliilor şcolare neresponsabile, ministerul rareori era pus în poziție de a cunoaşte soarta ordonanțelor sale. În asemenea împrejurări, soluțiunea cea mai naturală era de a crea serviciul inspectoriei şcoalelor şi de a face pe directori responsabili, scutindu-i de tutela consiliilor şcolare[1]. Cu modul acesta fiecare din aceşti funcționari ar fi avut de împlinit câte o parte din sarcina care, în starea actuală a lucrurilor revine întreagă ministerului, deşi în fapt nu o poartă nimeni: sarcina de a priveghea şi a stărui pentru observarea strictă a legilor şcolare. Din diferite cauze nu s-a făcut aşa; şi ca să nu vorbesc decât de ce mă priveşte mai direct, serviciul inspectoriei generale a şcoalelor se reduce încă astăzi la un singur inspector general… fără atribuțiuni.

Dacă starea această de lucruri va continua şi pe viitor, dacă Ministerul va urma a da ordine de a căror execuțiune să nu mai aibă nicio ştire, dacă inspecțiunea şcoalelor va fi încă numai o vorbă, pot afirma că toate reformele ce ceream mai sus vor fi inutile; nu trebuie să fie cineva profet pentru a prezice ce soartă vor avea.

---

1. Legea din 1864 prevede două corpuri, care lucrează împreună cu directorul la conducerea şcoalei: 1. conferința *clasei,* compusă din toți profesorii clasei sub preşedința profesorului diriginte; 2. consiliul *şcolar,* compus din profesorii diriginți sau ordinari, aleşi câte unul de clasă de către colegii lor, sub preşedința directorului (art. 97-114).

[Programele]

Să trec acum la cercetarea mai de aproape a câtorva din principalele chestiuni relative la învățământ.

Una din cele care au dat mai mult de lucru și de vorbă, de la 1864 încoace, este aceea a programelor.

Legea Instrucțiunii publice a creat un consiliu general, compus din 31 membri luați din toate ramurile învățământului public și privat. *Consiliul General trebuie consultat asupra tuturor chestiunilor care au raport la întinderea și îmbunătățirea instrucțiunii* (art. 28), *și aceste cestiuni trebuie să fie de mai nainte discutate și pregătite de consiliul permanent* (art. 29).

Aceste două articole sunt de mare importanță. Legiuitorul credea, prin ele, să formeze un corp consultativ, care să fie de mare ajutor ministrului, deoarece era să aducă în discuțiune cunoștința trebuințelor învățământului în toate părțile lui.

Însă această parte a legii, ca și multe altele, s-a interpretat într-un sens așa de îngust, încât existența Consiliului General a devenit o adevărată calamitate pentru învățământ. În adevăr, sunt 20 de ani de când prin *cestiuni relative la întinderea și îmbunătățirea instrucțiunii* nu se înțelege nimic alt decât programele, și numai programele. Ce fel? Când școalele nu au personal, nici didactic, nici administrativ; când n-au regulamente, nici localuri, nici material didactic, nicio lege de admisibilitate în funcțiuni publice, nici nimic, consiliul general nu trebuie să se ocupe decât exclusiv de programe? Se crede oare că programele sunt un panaceu, în stare de a vindeca toate relele?

Ce a rezultat din aceasta? Consiliul General, transformat într-o manufactură de programe, se crede obligat a elabora pe fiecare an câte una, uneori câte două programe. Însă, cum durata consiliului nu e limitată, pe când programele sunt în număr mărginit, la fiecare patru sau cinci ani aceleași programe revin în discuțiune, din care ies totdeauna mai mult sau mai puțin modificate. Cu modul acesta perturbațiunea a ajuns la culme; nu se mai știe de nimeni unde ne aflăm; cărți didactice nu se mai elaborează, școlarii uneori fac o aceeași materie de două ori, alteori nu o fac deloc. Consideră cineva și urmările mai depărtate ale acestei stări de lucruri și va vedea dacă are sau nu dreptate opiniunea publică din școale, când pune în contul deselor schimbări de programe o bună parte din scăderea nivelului învățământului.

Trebuie să avem curajul a recunoaște răul: prin interpretarea ce s-a dat art. 28 și 29 din lege, pe de o parte s-a lipsit ministerul de folosul ce putea trage din contactul în fiecare an cu reprezentanții învățământului din toată țara; iar pe de alta a transformat o instituțiune ce putea fi utilă în una vătămătoare. O programă, cât de bună ar fi, nu poate da niciun rezultat decât cu condiție de a putea funcționa în pace un timp îndelungat: însă în loc de a se asigura stabilitatea programelor, s-a

consacrat, din contra, nestabilitatea lor. S-a văzut astfel, lucru neauzit: o programă votată anul trecut, modificată în întregul ei anul acesta, ba încă se vorbea să se remodifice la anul viitor.

În toată chestiunea aceasta a programelor, a fost o lipsă de prevedere şi de seriozitate rară. Legea zice că cestiunile să fie prealabil discutate şi pregătite în consiliul Permanent: de câte ori s-a făcut aceasta? Nu s-a întâmplat oare niciodată ca consiliul Permanent să ia în discuţiune la 31 august cestiile care la 1 septembrie intră în dezbaterea consiliului general? Şi care au fost vreodată elementele de apreciere supuse consiliului general? S-a discutat totdeauna fără nicio bază, fără nicio anchetă, nici aprofundată, nici superficială, fără date statistice, asupra uneia din cestiunile capitale pentru învăţământ: asupra programelor.

De altminteri, când e vorba de programe, Consiliul General este acela care trebuia mai puţin să se însărcineze cu elaborarea lor. Programele trebuie să procedeze de la un plan unic şi general, care să nu fie decât traducerea concretă, oarecum, a dezideratelor cuprinse în planul general al organizării instrucţiunii despre care am vorbit mai sus. În acel plan fiecare fel de şcoale trebuie să ocupe locul său, ţinându-se toate între dânsele. Nu e dar cu putinţă a se face nimic bun când cineva întreprinde a face, spre exemplu, programa liceelor, fără a avea în vedere de aproape nu numai programa şcoalelor primare, dar chiar şi pe ale universităţilor, şi pe a şcoalelor speciale: pe toate.

Consiliul General niciodată nu a făcut aşa. El şi-a luat, pentru fiecare an, o porţie de lucru şi s-a ocupat de dânsa, fără a se gândi la rest. De aceea nu trebuie să ne mirăm când vedem lipsa de unitate a programelor şcoalelor noastre. Cineva alcătuieşte, să zicem, programa cursului primar şi pe a celui secundar şi să presupun că le-a nimerit bune pe amândouă şi în perfect acord una cu alta. La anul modifică pe a cursului secundar şi nu atinge pe a celui primar; este evident că acordul a dispărut.

Programele lucrate după un plan unic şi general nu este o lucrare ce trebuie confiată unui corp numeros. Cine cugetă asupra lucrului vede că o asemenea lucrare seamănă mult cu rezoluţiunea unei probleme matematici, care nu comportă un prea mare număr de soluţiuni admisibile. În adevăr, consideraţiunea resurselor de care se dispune în bani şi oameni pe de o parte, cunoştinţa legilor destul de sigure ale dezvoltării minţii copiilor pe de alta închid cestiunea între nişte limite destul de restrânse, înăuntrul cărora singur raţionamentul riguros este de ajuns pentru a face pe cineva să găsească o soluţiune. Pentru aceasta însă trebuie să aibă cineva neîncetat înaintea ochilor toate datele problemei, să o considere în tot momentul în toată generalitatea ei şi să urmeze o metodă uniformă pentru a ajunge la soluţiune.

Aceasta nu se poate aştepta de la un corp numeros, format din persoane de capacităţi, de tendinţe, de vederi cu totul deosebite.

Conchid dar că, după părerea mea, confecțiunea sau revizuirea programelor trebuie retrasă de la Consiliul General şi dată unui cât mai mic număr de persoane, unei comisiuni însărcinate anume cu aceasta. Această comisiune va fi permanentă; membrii ei vor fi persoanele cele mai cunoscute, atât prin capacitatea ştiinţifică şi pedagogică cât şi prin cunoştinţa aprofundată a ţării şi a trebuinţelor ei. Programele elaborate de dânsa vor fi aprobate de ministru şi sancţionate de Rege, şi atunci vor deveni obligatorii, în sensul acesta că nimeni, nici chiar ministrul nu le va putea modifica nici întinderea, prin adaose sau supresiuni, nici dispoziţiunea. Reformele parţiale vor reveni aceleiaşi comisiuni. Ea va avea caracter oficial, va putea să ceară părerea oricui va crede de cuviinţă, să-şi procure datele necesare sau prin sine însăşi, sau prin minister; să viziteze şcoalele, pentru a-şi da seamă neîncetat prin sine însăşi de rezultatele date de programe şi de schimbările ce s-ar părea că trebuie să li se aducă.

Comisiunea astfel formată va avea îndatorirea de a se ocupa de programe, nu însă în sensul restrâns cum se înţelege acum. Mai întâi nu va trebui să dea câte o programă separată; ci va elabora deodată corpul complet al tuturor programelor, după un plan pe care îl va hotărî de mai înainte, şi care va forma obiectul unei legi. Fiecare programă va trebui să indice pe larg şi lămurit materia de tratat în fiecare an, aşa încât să nu se mai deie loc, ca acum, la interpretări fantaziste din partea celor chemaţi a o aplica. Comisiunea va fi încă datoare a arăta în linii generale metoda ce trebuie să urmeze profesorul în împlinirea sarcinii sale şi va avea dreptul a controla totdeauna prin sine însăşi observarea prescripţiunilor sale. În fine va forma liste de materialul didactic şi va da toate indicaţiunile necesare, şi administraţiunii, şi corpului didactic, pentru a asigura aplicarea exactă şi fructuoasă a programelor.

Cât de departe a fost consiliul general de a lucra după un asemenea sistem! Discuţiunile sale, lipsite de bază prin lipsa de cele mai multe ori a elementelor prevăzute la art. 29 din lege, mărginite totdeauna exclusiv asupra cestiunii puse la ordinea zilei în fiecare sesiune, nu s-au ridicat niciodată până la punctul de vedere superior de unde să îmbrăţişeze întreaga problemă a programelor. De aceea lucrările sale nu au avut legătură, punând în opoziţie programele diferitelor şcoli între dânsele. Să citez un singur exemplu, pentru că, dacă aş voi să înregistrez toate contradicţiunile, omisiunile şi erorile, mi-ar trebui un spaţiu de care nu dispun aici: programa de limba română la gimnaziile reale prevede numai în primele trei clase, mai multă materie decât este pusă la licee în patru clase. Ba foarte adesea nu se potrivesc între ele nici chiar diferitele părţi ale aceleiaşi programe, ceea ce se explică pentru cei care ştiu că este obiceiul a se însărcina, pentru confecţiunea diferitelor părţi ale aceleiaşi programe, mai mulţi membri de specialităţi diferite, care lucrează fiecare numai partea ce-i este încredinţată. Se întâmplă astfel că programa de geografie, spre exemplu, să aibă o extensiune cu totul nepotrivită cu a celor alte materii, cum era până deunăzi la şcoalele normale primare; ca unele lucruri să fie puse de două ori în aceeaşi

clasă, precum era cea mai mare parte din noțiunile de cosmografie, în clasa IV, tot la școalele normale primare, care figurau și în programa de matematici, și în cea de geografie. Tot aceasta trebuie să fie cauza că programele sunt de multe ori prea încărcate, căci fiecare om este dispus a acorda o importanță mare obiectului de care se ocupă în special, și a lipsit cineva care să tempereze acest exces la unii și să pună de acord diferitele părți. Ceea ce este mai greu de explicat și nu se poate pune decât pe contul unei neglijențe neiertate în împlinirea unei însărcinări așa de grave, este că unele lucruri sunt uitate cu totul; astfel programa liceelor care a încetat de a funcționa la 1 octombrie 1881 uitase a prevedea teoria fracțiunilor zecimale, iar în cea actuală căldura nu figurează deloc.

Asemenea lucruri sunt dovezi că discuțiunea nu există decât pentru formă în consiliul general. Și de fapt putea fi altfel când la discuțiunea programei de liceu, spre exemplu, iau parte șapte sau opt persoane competente, și mai mult de 20 de profesori de cursul primar și de școli speciale, cantonați fiecare în cercul restrâns al ramurii de învățământ din care fac parte, și care nu au de unde cunoaște împrejurările în care trăiește un liceu, într-un chip așa de aprofundat cum trebuie pentru a-i da o programă?[1] Tot așa programele gimnaziilor reale se discută de oameni din care o infimă minoritate au văzut poate vreodată funcționând un gimnaziu real. Tot așa programele școalelor de fete sunt făcute ca și când dezvoltarea intelectuală a fetelor s-ar face altfel decât a băieților, punându-se în clasele primare de fete, numai cu câte 3 ore pe zi, toate lucrurile care se predau la școalele de băieți în același număr de ani, câte 5 ore pe zi.

Programele Consiliului General sunt simple enumerațiuni de capitole, distribuite pe clase, neînsoțite de niciun fel de indicațiune care să conducă pe profesor, să-l facă să înțeleagă spiritul programei ce e chemat să aplice. De aceea vedem în școli de caracter cu totul diferite materiile predându-se exact în același mod; putea fi altfel când profesorii nu aveau, pentru a se conduce, decât niște liste identice?

Repet, Consiliul General nu era propriu pentru facerea programelor, și nici nu poate fi vreodată propriu pentru aceasta. Urmează de aici că este o instituțiune inutilă?

Cestiunile privitoare la întinderea și îmbunătățirea instrucțiunii, de care vorbește art. 28 din lege, au trebuință să fie cunoscute pe deplin înainte de a fi rezolvate, și un corp format din delegați veniți din toate colțurile țării și aparținând tuturor ramurilor de învățământ, poate fi util pentru a ține pe ministrul în curent cu trebuințele ce e chemat să satisfacă. Același rezultat însă poate să-l dea și un serviciu regulat de inspecțiune, pe lângă un personal administrativ mai complet și

1. În adevăr, după legea din 1864, Consiliul General se compune din: 3 delegați ai învățământul primar, 5 profesori ai învățământul secundar, 3 delegați ai facultăților, 1 delegat al școalei militare, 1 delegat al școalelor de medicină, 3 membri ai școalelor particulare, *câte un delegat de fiecare* școală profesională și reală, 2 membri din Consiliul de Stat, 2 membri ai Curții de Casație, 2 membri ai clerului.

versat în ale şcoalei. Ba încă cu aceasta se vor scuti şcoalele de predarea în timp de o lună a cursurilor membrilor Consiliului General şi se va face economie de toată vorbirea ce se cheltuieşte acum între 1 şi 25 septembrie ale fiecărui an.

Numai o cauză este pentru care eu unul cred că supresiunea Consiliului General ar fi de regretat: anume, că prin aceasta ar dispărea un mijloc de a pune în contact din când în când pe ministrul cu membrii corpului didactic din toată ţara. Aceste întruniri sunt, după mine, de cea mai mare importanţă, căci dau ministrului un mijloc de a se convinge prin sine însuşi de starea lucrurilor în întregul câmp al învăţământului, de a cunoaşte de aproape pe administraţii săi şi a fi cunoscut de dânşii.

Se poate însă repara pierderea aceasta pe altă cale.

Este câtva timp de când profesorii de toate gradele au format *Societatea corpului didactic,* care între altele, a intreprins a organiza congrese anuale ale corpului didactic din toată ţara[1]. Eu cred că dacă aceste congrese ar fi încurajate şi susţinute de minister, ar putea deveni un factor considerabil în progresul învăţământului. Ele ar da pe de o parte profesorilor mijlocul de a se apropia şi a se cunoaşte între dânşii, iar pe de alta ar fi un chip de a se cunoaşte multe nevoi. Ar trebui numai a se evita utopiile şi toate tendinţele străine de interesele învăţământului, ceea ce nu ar fi, poate, aşa de greu cum ar crede cineva la prima vedere.

Nu pot termina ce aveam de zis în general în privinţa programelor, fără a vorbi de rolul ce a avut chiar ministerul în această cestiune. E adevărat că Consiliul General s-a ocupat de programe în un mod cu totul superficial; însă se pare că administraţiunea centrală de multe ori nu era departe de a împărtăşi modul de a vedea al Consiliului General. Ca probă este facilitatea cu care s-au schimbat de atâtea ori programele unui curs întreg de patru sau şapte ani, fără a se lua nicio măsură pentru a menaja transiţiunea. Niciun exemplu mai bun nu pot invoca decât schimbarea, acum trei ani, a programelor întregului curs liceeal, la 1 octombrie, adică cu o lună după ce cursurile se începuse deja în toată ţara după vechea programă. Cu alte cuvinte, s-au redus cursurile anului aceluia de la 10 la 9 luni. Dar aceasta nu e nimic pe lângă perturbaţiunea adusă de o programă nouă, căzând ca trăsnetul în mijlocul anului. O programă nouă cere ca profesorul să-şi modifice toată distribuţiunea cursului, să-şi aleagă alte cărţi didactice, poate să-şi modifice chiar metoda. Când să se facă toate acestea, deoarece ea e votată de Consiliul General la 25 septembrie, publicată în „Monitor“ la 30 septembrie şi aplicabilă de la 1 octombrie? Nu exagerez zicând că schimbarea programei de acum trei ani a costat cu totul cel puţin două luni de timp pierdut curat.

Dar nu e numai atât: introducerea noii programe deodată în toate clasele a fost cauza că clase întregi de şcolari au rămas cu materii nefăcute, pe când altele s-au făcut de două ori. Iată câteva exemple.

---

1. Această societate s-a desfiinţat de mult.

Școlarii ce erau atunci în clasa a VI-a nu au făcut deloc retorica, care după programa veche era în clasa a VI-a, iar după cea nouă în a V-a.

Cei din clasa a VIII-a au părăsit liceul fără să fi avut nicio idee de istoria literaturii române, care venise în programa nouă în clasa a VII-a.

Cei din clasa a IV-a nu au făcut, la limba latină, sintaxa cazurilor, timpurilor și modurilor, care a trecut atunci din clasa a IV-a în clasa a III-a.

Cei din clasa a VI-a nu au făcut istoria Evului Mediu de la Carol-cel-Mare încoace, care s-a trecut în clasa a V-a.

Cei din clasa a IV-a au făcut geometria plană de două ori, una după alta; cei din clasa a V-a au repetat, tot așa, geometria în spațiu și cei din clasa a VI-a trigonometria plană.

În schimb, cei din clasa a VII-a nu au văzut niciodată trigonometria sferică, cum nici cei din clasa a VIII-a cosmografia.

Cei din clasa a VIII-a nu au făcut deloc geologia, nici mineralogia, pe când cei din clasele precedente au făcut câte de două ori unele părți din zoologie, botanică și fizică.

În fine, școlarii care trebuiau să intre în clasa a VIII-a, au rămas cu studiile necomplete la limbile clasice și la istorie. Ei au fost lăsați, în octombrie, fără niciun căpătâi, neputându-se prezenta la sesiunea de bacalaureat, ce începuse deja de 10 zile, și la care, de altminteri, s-ar fi prezentat nepreparați și cu părți întregi din materie nevăzute niciodată; au fost dar siliți a aștepta aproape un an, până la sesiunea următoare.

Aceleași lucruri se petrec, deși nu totdeauna în aceste proporțiuni, la toate schimbările de programe, când nu se fac cu precauțiunile cuvenite. Să ne mai mirăm dar de nemulțumirile ce provoacă?

Se speră că această perioadă de experiențe în *anima vili* asupra generațiunilor tinere se va închide, pentru că ne-a costat deja prea scump în intervalul de 20 ani de când durează.

[Recrutarea personalului didactic]

Trec acum la cestiunea personalului didactic, care este tot așa de importantă, dacă nu chiar mai importantă decât a programelor; căci un bun profesor cu o programă mediocră dă tot mai bune rezultate decât un profesor mediocru cu cea mai bună programă.

De câtva timp corpul didactic este obiectul laudelor unora, atacurilor altora; mai des al atacurilor decât al laudelor. Și unii și alții au dreptate. În adevăr, cauzele pentru care corpul didactic nu e la înălțimea lui sunt multiple, și nu e el responsabil de toate.

Cea dintâi din toate este că nu s-a făcut nimic pentru a se forma un corp demn de misiunea de învățători ai națiunii.

Încă de la început recrutarea profesorilor de toate gradele a fost defectuoasă. Pe la țară, se lua dintre preoți, dintre seminariștii ce fuseseră incapabili a-și termina cursul, din târgoveți abia în stare a-și scrie numele, și care căutau într-o școală rurală un mijloc de a trăi fără muncă. Această stare de lucruri s-a îndreptat foarte mult prin creațiunea școalelor normale primare, care formează pe fiecare an un număr destul de mare de învățători buni, și prin instrucțiunea lor, și prin cunoștințele lor pedagogice.

Institutorii și institutricele școalelor primare urbane au fost și continuă încă a fi aleși printr-un simplu concurs, la care nu răspund decât asupra materiilor claselor primare și gimnaziale (art. 375 din lege). Acest mod de recrutare este defectuos, nu numai prin condițiunile în care se face, dar și prin lipsa unui regulament care să ordoneze ținerea concursului. Acest regulament se așteaptă încă de la facerea legii. În lipsa lui, comisiunile de examen sunt uneori induse a lua hotărârile cele mai neașteptate; astfel, dacă nu mă înșel, într-un an era vorba a se cere candidatelor pentru catedrele de la școlile de fete cunoștința limbii latine, sub cuvânt că legea cere cunoștințele gimnaziale.

Aceste inconveniente sunt însă puțin lucru pe lângă altele. Mai grav este că concursurile sunt de cele mai multe ori așa de puțin serioase, încât se strecoară candidați de o slăbiciune rară; așa că nu e imposibil a se găsi pe urmă institutori și institutrice care nu pot scrie o frază fără erori de tot felul, nici a compune o petițiune, nici a face o înmulțire. Arhiva ministerului conține în masă probe de ceea ce zic: corespondența oficială a acelor persoane.

De altminteri, chiar legea este defectuoasă în punctul acesta. Astăzi, când bacalaureatul este indispensabil cuiva chiar pentru a fi copist la o prefectură, este o anomalie ca patru clase de gimnaziu să fie de ajuns unui institutor. Cu modul acesta cei ce n-au fost în stare a termina liceul, pentru că le-a lipsit capacitatea necesară, și care din această cauză nu au putut dobândi un post de copist, aleargă de se fac institutori, pentru a lucra mai puține ore decât un copist și a fi plătiți de două ori mai mult.

Cu toate acestea, nu conchid că ar fi bine să se ceară candidaților institutori bacalaureatul; eu unul sunt de părere că calitatea învățământului face mai mult decât cantitatea și voi prefera totdeauna pe unul care știe bine patru clase înaintea altuia care știe rău șapte.

Cer însă ca cel puțin examenul asupra acestor patru clase să fie serios, pentru ca să nu se mai vadă institutori numiți de ieri-alaltăeri și care nu știu să pună două fraze pe hârtie. Mai cer încă ca cunoștințele gimnaziale să fie completate prin cunoștințele pedagogice, indispensabilă oricărui institutor. În adevăr, astăzi, școalele normale primare formează învățători sătești ce posedă metodele noi și din care foarte mulți sunt excelenți; școalele primare urbane însă se dau pe mâna unor oameni de la care nu se cere nimic astfel. Nu cumva instrucțiunea copiilor din orașe trebuie să fie inferioară la a celor de la țară?

Crearea de şcoli normale primare pentru institutori este o necesitate absolută, tot atât cât era cu câţiva ani în urmă crearea şcoalelor normale rurale. Niciun sacrificiu nu trebuie cruţat pentru aceasta şi sunt sigur că nu l-ar refuza nici ţara, care nu a refuzat a împlini şi alte trebuinţe mai puţin simţite decât aceasta.

Să cercetăm pe scurt în ce condiţiuni ar trebui create asemenea şcoli.

Numărul institutorilor din ţară este vecin de 500. Admiţând dară că trebuie să se prepare câte 50 institutori pe an, nu suntem prea departe de adevăr. Ar fi de ajuns deocamdată a avea o şcoală care să dea anualmente câte 30; după câţiva ani de experienţă, se va putea crea încă una, conform trebuinţelor.

Noua şcoală ar putea să se alăture, ca o anexă, pe lângă liceul model a cărui creaţiune o propun mai la vale, ceea ce ar da o economie însemnată. Se poate însă crea şi în mod independent. În acest caz, ar trebui să nu se admită într-însa decât absolvenţi a patru clase de gimnaziu şi numai prin concurs. Facându-se aşa, şcoala normală nu va avea să le mai deie instrucţiunea cât le trebuie ca institutori, ci va căuta numai să le-o fortifice, şi să le dea şi cunoştinţele pedagogice şi spiritul de disciplină indispensabil unui învăţător, astfel fiind, vor fi de ajuns doi ani pentru absolvire, aşa că efectivul şcolii va fi de 60 şcolari.

Ei vor fi toţi interni, cea mai mare parte bursieri, ceilalţi solvenţi. Nu se va putea pune un prea mare număr de solvenţi, pentru că acele locuri ar risca să rămână neocupate. În adevăr, posturile de institutori nu le ocupă decât tineri de prin oraşe, şi din aceştia numai din cei mai săraci; căci cei mai cu mijloace preferă totdeauna a termina liceul, pentru a aspira la poziţiuni mai alese. Cred că s-ar putea pune 50 bursieri şi 10 solvenţi.

Şcoala va fi supusă la o disciplină severă. I se va anexa o şcoală primară, pentru practică.

Cursurile şcolii, afară de cele curat pedagogice, vor consta aproape exclusiv în exerciţii continuie asupra materiilor cursului inferior de liceu.

Absolvenţii cu note suficiente şi care vor avea vârsta de 21 de ani împliniţi vor avea dreptul a fi numiţi institutori fără concurs. Nu se va mai face concurs decât pentru locurile ce vor rămâne neocupate de absolvenţi.

Cu modul acesta, se întrevăd deja trăsurile principale ale noii creaţiuni.

Iată o schiţă de buget suficient:

Personal	PE LUNĂ fiecare	PE AN	TOTAL
Un director, cu locuinţa în şcoală, luat dintre profesori …….....	100	1.200	–
Doi profesori de ştiinţe pedagogice…….....	280	6.720	–
Un profesor de matematici şi ştiinţe fizico-naturale…….....	280	3.360	–
Un profesor de limba română, latină şi franceză…….....….	280	3.360	–

Un profesor de istorie și geografie…….....	280	3.360	–
Un profesor de desen și caligrafie…….....	200	2.400	–
Un maestru de muzică vocală .....…….....	150	1.800	–
Un maestru de gimnastică…….....	150	1.800	–
Un instructor militar…….....	80	960	–
Doi pedagogi …….....……	100	2.400	–
Un econom…….....	50	600	–
Șase servitori….....……	25	1.800	–
			29.760

Material

	PE LUNĂ fiecare	PE AN	TOTAL
Nutrimentul a 60 școlari și 9 persoane interne a 70 bani pe zi de fiecare, pe 300 zile…….....	–	14.490	–
Ajutoare pentru cărți și hârtie la școlari	–	1.000	–
Îmbrăcămintea bursierilor…….....	–	4.500	–
Spălatul rufelor și băi școlarilor…….....	–	800	–
Iluminat și cheltuieli extraordinare…….....	–	600	–
Mici reparații…….....	–	600	–
Încălzitul…….....	–	2.000	–
Chirie, sau anuitatea pe 25 ani a prețului unei clădiri anume pentru școală (socotit a 150.000 lei)…….....	–	10.500	–
Anuitatea pe 25 ani a unei sume de 20.000 lei, pentru materialul didactic pedagogic și mobiliar…….....	–	1.400	–
			35.890
Total general….....			65.650
Se scade plata a 10 solvenți, a 800 lei fiecare pe an…….....			8.000
Cheltuială netedă…….....			57.650

În această schiță am prevăzut lefile profesorilor după legea din 6 martie 1883, iar cheltuielile pentru material ca la școalele normale primare rurale.

Cheltuiala s-ar mai reduce dacă s-ar primi un mai mare număr de solvenți; însă chiar așa rămânând, nu se poate înconjura, căci creațiunea ce propun este indispensabilă.

S-ar putea încă cere și concursul comunelor și județelor, de vreme ce multe școli primare urbane sunt întreținute de dânsele; însă amestecul lor este de cele mai multe ori o cauză de încurcături mai mult decât un ajutor. Ceea ce s-ar putea face mai cu succes ar fi de a se primi solvenți plătiți de comune și județe.

Prin înființarea școalei normale primare urbane s-ar îmbunătăți foarte mult starea lucrurilor, de vreme ce în curând s-ar forma un cadru de institutori care se nu mai lase nimic de dorit. Atâta însă nu va fi de ajuns. Școlile primare urbane

sunt ocupate acum de un număr oarecare de institutori care trebuie toleraţi doar din cauza drepturilor lor câştigate. Aceştia însă nu încetează de a se agita de câte ori se produce vreo vacanţă la un loc mai avantajos, şi s-a admis obiceiul, vătămător şcolilor, de a-i înainta după considerația anilor de serviciu, iar nu exclusiv după a meritelor didactice. Ar fi foarte de dorit a nu se mai face aşa, şi ca orice favoare, cât de mică, să nu se mai acorde decât exclusiv celor care o merită prin activitate, inteligenţă sau cunoştinţe; celui care, drept orice merit, are numai vechimea, se nu i se acorde decât ceea ce legea nu permite a i se refuza.

În aceeaşi ordine de idei, se nu se mai creadă că acordarea numirii definitive după doi ani de provizorat este o obligaţiune ineluctabilă.

Provizoratul este o perioadă de încercare, în care cineva trebuie se arate, mai bine decât prin orice examen, dacă merită şi poate sau nu să fie profesor. Ministerul în timpul acesta trebuie să aibă neîncetat ochii asupra noului admis şi, dacă vede că nu este şi nici nu se poate ridica la înălţimea cerută, are dreptul absolut a refuza indefinit numirea definitivă, şi chiar a-l depărta de la post. Dacă s-ar fi uzat de acest drept necontestabil, s-ar fi evitat multe rele, pe care astăzi trebuie să le suferim, neavând alt ce face.

Ceea ce am zis aici se potriveşte nu numai pentru institutori, ci pentru toate gradele de învăţământ, fără excepţiune.

* * *

Cea mai mare parte din cele ce am zis relativ la institutori se poate aplica întocmai şi institutoarelor. Deosebirea este că fetele posedă şcoalele normale primare urbane, care pentru băieţi nu există; acelea sunt aşa numitele *şcoli centrale de fete,* în care legea prevede (art. 189) predarea pedagogiei, anume cu intenţiunea de a forma institutoare. Ar fi însă de dorit ca acest curs să nu fie numai de formă, cum este acum, nefiind fortificat prin nicio practică, şi mărginindu-se numai în învăţare mecanică de precepte abstracte.[1]

Externatele secundare de fete, înfiinţate în anii din urmă, nu sunt prevăzute de lege; programele lor diferă de ale şcolilor centrale în mai multe puncte esenţiale.[2] Absolventele lor se prezentă adeseori ca candidate de institutoare, şi comisiunile nu prea ştiu cum să le considere. Fără îndoială, au dreptul a fi admise la concurs; însă trebuie să se specifice aceasta prin un regulament, dacă nu prin o lege, care să consacre totdeodată chiar existenţa externatelor secundare de fete.

---

1. Art. 184-198 se ocupă de „şcoalele secundare de fete“, *care* trebuia să ia locul aşa numitelor (din vremea Regulamentului organic): „şcoale centrale de fete“. Chiar prevede că acelea se vor transforma în timp de şase luni în „şcoale secundare“. Ele sunt infernale şi au, între studii, şi *pedagogia* (facultativă).

2. Prima programă a *externatelor* secundare de fete s-a publicat în „Monitor“ la 1 octombrie 1881.

Azilul Elena Doamna încă nu este prevăzut în lege; cu toate acestea este cea mai bună şcoală de fete ce avem în ţară, o adevărată şcoală model. În special, cele şase clase normale formează eleve excelente, care posedă toate cunoştinţele ce se predau în şcolile secundare de fete; pe lângă aceasta, fac studii pedagogice minunate, însoţite de practică în şcoala de copii mici care se află chiar în Institut, ceea ce nu se vede în niciuna din şcolile centrale de fete, deşi poartă numele oficială de *Institute pedagogice de fete.*[1] Elevele ieşite din clasele normale dau probă de cea ce ştiu a face în clasele primare din Azil, unde profesează chiar ele, şi care sunt aproape singurele clase primare de fete ce cunosc în care se aplică metoda intuitivă.

Este în interesul ţării a utiliza cât se va putea mai bine acest element excelent în recrutarea institutricelor. Legea care lipseşte trebuie să se facă, dând şcoalei normale din Azil locul ce i se cuvine printre celelalte şcoli secundare de fete, şi definind drepturile absolventelor sale.

* * *

Trec acum la recrutarea profesorilor şi profesoarelor secundari.

Până la martie 1879, admisiunea în corpul didactic secundar se făcea prin un concurs la care se admitea oricine poseda bacalaureatul şi trecea un concurs numai asupra materiilor ce avea să predeie; ba încă art. 368 din lege permitea numirea numai pe baza a doi ani de proponimente.[2] E mare numărul celor ce s-au strecurat în învăţământul secundar prin acest din urmă mod. După legea din 1864 a fost o perioadă de creaţiune repede de şcoli; şi, lipsind personalul, s-au numit o mulţime de suplinitori, cărora nu se cerea mai nicio condiţiune; toţi aceştia au fost după doi ani numiţi profesori provizorii, fără niciun concurs. Mulţi dintr-înşii nu meritau nici atunci această onoare şi nici nu au făcut nimic de atunci încoace ca să o merite.

Dar, lăsând la o parte pe aceştia, chiar concursul la care se supuneau candidaţii era astfel combinat, încât reuşita nu era deloc un semn de capacitate. În adevăr, mai întâi erau lucruri esenţiale, care ar fi trebuit luate în consideraţiune, şi de care nu se preocupa nimeni; aşa, spre exemplu, era vârsta. Cunosc exemple de tineri care au absolvit liceul la ianuarie şi la septembrie următor au

---

1. Acestea erau vechile „şcoale centrale“ transformate prin legea din 1864 în „şcoale secundare de fete“. Numite mai apoi: „Institute pedagogice de fete“. Programa lor s-a publicat în „Monitorul Oficial“ din 28 octombrie 1883. Ele au devenit în 1893 „şcoale normale de institutoare“.

2. Prin acest cuvânt, legea din 1864 (art. 368) înţelegea: „proponimente [= să fi profesat efectiv, să fi predat] publice de aceleaşi materii, făcute cel puţin în curs de doi ani, dacă nu va fi trecut mai mult de trei ani de la încetarea acelor proponimente“.

fost numiți profesori secundari: unii erau în vârstă de 17 1/2 ani. Dar mai presus de toate, a nu cere unui candidat să răspundă decât de materia ce are să predeie, când el nu justifica studii făcute mai departe decât liceul, era a deschide uşa largă unor viitori profesori cu cunoştinţe nesuficiente.

Las la o parte alte inconveniente ale legii din 1864, de vreme ce în punctul acesta ea a fost modificată prin cea din 17 martie 1879, şi trec la aceasta din urmă.

Dacă până la 1879 se cerea candidaților titluri nesuficiente pentru a fi admişi la concurs, de atunci încoace s-a căzut în extrema opusă: acum nu se mai admit la concurs, pentru orice catedră de gimnaziu şi liceu decât *licenţiaţi şi doctori în ramura din care face parte catedra vacantă.*

Era natural ca neajunsurile legii din 1864 să producă o reacțiune; îmi permit însă a zice, nu că a mers prea departe, ci că nu a luat calea cea mai nimerită pentru a închide drumul incapacităților şi a lucra în interesul şcoalei.

Mai înainte de toate, iacă câteva date statistice, relative la vacanțele de catedre şi la licențiații în ştiințe şi litere ieşiți de la cele două universități din țară. Îi trec numai pe aceştia, pentru că catedrele secundare se raportă mai toate la aceste două specialități. Cât pentru licențiații şi doctorii de la facultățile străine, numărul celor intrați în învățământul secundar e aşa de mic, încât nu poate modifica concluziile la care ajung; de aceea îi las la o parte.

Primul tablou arată numărul licențiaților în litere şi ştiințe, de o parte, de la creațiunea universităților până la 17 martie 1879, iară, de alta, de la 1879 până la ianuarie 1884, precum şi carierele îmbrățişate în urmă de dânşii. Al doilea tabel arată vacanțele de catedre secundare de la 1879 până astăzi, în comparațiune cu numărul de licențiați în litere şi ştiințe ieşiți în fiecare an.

Universitatea din Bucureşti											
Licențiați până la 17 martie 1879						Licențiați de la 17 martie 1879 încoace					
În ştiințe			În litere			În ştiințe			În litere		
7			12			8			11		
Profesori	Ingineri	Alte cariere	Profesori	Rentieri	Alte cariere	Profesori	Ingineri	Alte cariere şi necunoscuți	Profesori	Rentieri	Alte cariere şi necunoscuți
4	3	0	9	3	0	5	2	1	8	0	3

Universitatea din Iași											
Licențiați până la 17 martie 1879						Licențiați de la 17 martie 1879 încoace					
În științe			În litere			În științe			În litere		
2			0			7			4		
Profesori	Ingineri	Alte cariere	Profesori	Rentieri	Alte cariere	Profesori	Ingineri	Alte cariere	Profesori	Rentieri	Alte cariere
4	3	0	9	3	0	5	2	1	8	0	3

	Până la 1879	În 1879	1880	1881	1882	1883	1884
Catedre secundare vacante…..	–	58	70	78	77	76	80
Licențiați pe fiecare an ……	9	1	4	4	7	2	5

Am numărat printre cei ce au îmbrățișat cariera de profesori pe 4 licențiați care își continuă încă studiile în străinătate cu burse de ale statului, pe credința contractului ce au făcut cu statul că vor servi în învățământ.

În tabloul din urmă nu am făcut să figureze decât licențiații care au îmbrățișat cariera de profesori; iar în numărul catedrelor vacante nu s-au trecut catedrele de igienă, economie politică, desen, muzică și gimnastică, ai căror titulari, după lege, nu se iau dintre licențiații în litere și științe.

În fine numărul licențiaților dinainte de 1879 dați ca consacrați învățământului s-a micșorat cu 5, de vreme ce 5 dintr-înșii făceau parte deja din învățământul superior.

Vedem dar că în momentul când venea legea din 1879, pretinzând licența de la profesorii secundari, universitățile nu dăduseră încă învățământului secundar decât 9 licențiați în timp de 11 ani; și deși toți aceștia fuseseră deja întrebuințați, tot erau 58 catedre vacante, ce trebuiau ocupate imediat.

Desigur, legislatorul a crezut că această dispoziție a legii va face ca facultățile de litere și științe să se populeze destul de mult cu școlari buni, pentru ca numărul licențiaților să ajungă a fi suficient pentru împlinirea vacanțelor existente și a celor ce s-ar mai produce. Ar fi trebuit însă să se considere și eventualitatea că mulți școlari, în loc de a se supune unei încercări grele și periculoase, vor prefera să îmbrățișeze alte cariere, unde licența nu e necesară și care sunt tot atât de sigure și mai bine plătite decât profesoratul. Aceasta s-a și întâmplat: în anii din urmă, cei mai mulți din școlarii facultăților de științe care ar fi putut forma licențiați buni, au plecat în străinătate pentru a studia

ingineria. Școlarii de la facultățile de litere, cărora le lipsește această resursă, rămân mai mulți în învățământ; ei și formează partea cea mai mare a licențiaților care de la 1879 încoace s-au făcut profesori, anume 12 din 23, deși populațiunea facultăților de litere nu a fost mai tot timpul decât de două treimi din a facultăților de științe.

Dar cu toate acestea recunosc că numărul licențiaților intrați în învățământ a crescut de la 1879 încoace. Cu aceasta însă nu s-a îmbunătățit situațiunea; din contra, ea este mai gravă decât oricând.

Tabela de mai sus arată că vacanțele de catedre se înmulțesc din ce în ce; creșterea numărului lor este în mijlociu de 5 pe an, afară de cele care se ocupă pe fiecare an prin licențiați. Astfel fiind, chiar dacă cele 58 vacanțe din 1879 nu ar fi existat, pentru ca de atunci înainte să se poată face față trebuințelor, ar fi fost necesar ca, chiar din 1879, facultățile să înceapă a da câte 12 licențiați pe an cel puțin.

Vorbind drept, se putea oare spera un rezultat așa de miraculos de la o lege, oricare ar fi, când până atunci media anuală a numărului licențiaților era de mai puțin de 1? Desigur că nu, și dacă ar mai fi necesar să dau probe că nu mă înșel, aș alerga iar la lista licențelor liberate, din care se vede că anul cel mai productiv, 1882 a dat 9 licențiați; însă pe lângă dânsul sunt alții ca 1879, care a dat 1, și 1883, când au fost 3. E neîndoios, dar, că va trece încă mult până când productivitatea facultăților, după ce va trece perioada oscilațiunilor ce se manifestează de la 1879 încoace, se va fixa la cifra de 12 licențiați pe an cel puțin.

Până atunci însă deficitul primitiv de 58 crește necontenit; deja în 1884 este de 80. De aceea, când va sosi epoca, încă foarte depărtată, când facultățile vor da 12 licențiați pe an, vom avea cu ce împlini vacanțele noi ce s-ar produce pe toată ziua; ce vom face însă cu peste 100 catedre ce-și vor fi așteptând încă titularii?

Nu găsesc cuvinte să spun de ce extremă gravitate este chestiunea aceasta a vacanțelor de catedre. Catedrele vacante se dau la suplinitori, care se aleg, nu numai fără concurs, dar chiar fără să li se ceară niciun fel de titlu. Numirea lor este cu totul discreționară și de multe ori ministerul, pentru a nu lăsa catedra neocupată, o dă unui om, care nici el nu știe de unde îi vine reputația de om cu carte. Dacă aș voi să înșir aici observațiunile mele asupra cursurilor făcute de suplinitori, nu aș mai termina; se pot vedea pentru aceasta multe din rapoartele mele. Dar nu numai capacitatea le lipsește de tot, de cele mai multe ori, ci încă și tragerea de inimă, ca unii ce nu sunt siguri de azi pe mâine. De altă parte, școlarii și publicul, obișnuiți a vedea înaintea lor atâtea incapacități ce poartă numele de profesori, se deprind a nu mai da stima cuvenită nici celor ce o merită, ceea ce e o cauză puternică de slăbire a disciplinii și de discredit pentru corpul profesoral. Cu un cuvânt, cursurile făcute de suplinitori sunt mai toate cursuri curat pierdute. Să se socotească acum că mai bine de 23% din catedrele de gimnazii și licee sunt suplinite azi, să se considere creșterea continuă a numărului acestor suplinințe și să se tragă concluziunea.

În rezumat, care este rezultatul legii din 1879? A refulat de a mai primi la concurs pe cei fără licență, sub cuvânt de incapacitate, și de altă parte a deschis drumul larg celor mai incapabili, dându-le învățământul pe mâini fără niciun concurs. Așa de la 1879 până astăzi s-au numit 18 licențiați și 80 suplinitori, acești din urmă nici licențiați, nici cu concurs.

Această stare de lucruri nu poate dura mai mult; e urgent, de o extremă urgență, a se opri răul până mai este încă timp; căci, o repet, am convicțiunea nestrămutată că, așa cum stăm acum, învățământul secundar este în mare pericol, și din cauza lui întregul edificiu al învățământului.

Înainte de toate trebuie suprimată clauza de a se cere licența tuturor candidaților la catedrele de gimnazii și licee. Datele statistice de mai sus sunt argumente nerezistibile în favoarea acestei propuneri. Și să nu se teamă cineva că, făcând așa, vom fi foarte înapoiați; se pot prea bine găsi profesori buni și nelicențiați, cu condiția numai să fie aleși cum se cuvine. Dovadă este Franța, care nu are condițiunea licenței pentru toate catedrele secundare. Acolo sunt mulți profesori nelicențiați la cursul secundar și foarte adesea se văd prin universități profesori tineri de pe la gimnazii, lucrând ca să-și treacă licența. Ceea ce nu a putut face Franța, cu învățământul ei vechi de sute de ani, cu facultățile ei pline de auditori, cu toate mijloacele de care dispune, am întreprins să facem noi. Nu este aceasta o gravă imprudență?

Trebuie însă să ne întoarcem la legea din 1864? Sunt departe de a cere aceasta.

Ceea ce cer este ca să se pună măsură în ceea ce lucrăm și să nu facem ca un om care, speriindu-se când i se culcă luntrea pe o coastă, se aruncă în partea cealaltă și se îneacă. Legea din 1864 nu era bună, pentru că-și punea credința aproape exclusiv în concurs, pe care cu toate acestea îl prescria să se facă în niște condițiuni astfel că era de o banalitate vecină cu ridicolul.[1] Legea din 1879 cade în extrema opusă: înaintea ei nimic nu e bun dacă nu e însoțit de o diplomă de licență; așa că (un exemplu) mulți din membrii Academiei Române, care au ajuns ceea ce sunt și fără licență, nu ar fi admiși a învăța gramatica sau aritmetica pe copiii din gimnaziul de la Dorohoi sau de la Alexandria, ba nu ar fi nici primiți la concurs.

Cu toate acestea, legea din 1879, deși face din licență condiția *sine qua non* de admisiune la concurs, de altă parte nu pune niciun preț pe aceeași licență, de vreme ce supune pe candidați la un concurs numai asupra materiilor pe care au să le predea (art. 6), materii inferioare celor a căror cunoștință licența o presupune. Dacă dar se admite că candidații și-au căpătat diploma pe drept, toți vor răspunde

1. Iată ce găsim în art. 375 al legii din 1864: Obiectele concursului vor fi: „pentru profesorii de gimnaziu cunoștințele ce se propun în licee; pentru institutori și institutoare, cunoștințele claselor primare și gimnaziale; pentru profesori superiori de licee cunoștințele *speciale* asupra *materiei ce are să se propună în vacanta clasă“.*

deopotrivă bine asupra unor lucruri aşa de inferioare, şi prin urmare concursul e de prisos; iar dacă legislatorul nu are încredere şi voieşte să vadă dacă, cu toată licenţa lor, candidaţii ştiu ce se învaţă în şcoalele secundare, pentru ce să se facă din această bucată de hârtie fără nicio valoare, un mijloc de a ruina o ramură întreagă din învăţământ? Mi se pare că nu se poate ieşi din această dilemă.

Două sunt criteriile după care cele două legi judecă capacitatea candidaţilor: titlurile şi concursul. Deosebirea între amândouă stă în aceea că legea din 1864 cere cea mai mică doză posibilă din amândouă, ceea ce era poate necesar la 1864, pe când astăzi nu mai ajunge; legea din 1879, din contra, dă o importanţă exagerată titlurilor, pe când concursul îl lasă tot în condiţiile legii celei vechi.

După mine, trebuia să se facă tocmai din contra: să se facă concursurile mai serioase, iar de titluri să se ţină un cont mai exact decât în legea veche, fără însă a le da importanţa exclusivă ce le dă legea nouă.

Să mă explic mai bine. După legea din 1864, candidaţii pentru o catedră de gimnaziu trebuiau să fie examinaţi asupra cunoştinţelor ce se propun în licee, iar cei pentru cursul superior de liceu numai de materia ce avea a propune (art. 375). Nimic mai absurd decât aceasta, de vreme ce un candidat de cursul inferior trebuia să se supună la un examen de zece ori, mai greu decât unul pentru cursul superior. Ajunsese chiar lucrul acolo, că reuşita la un concurs pentru cursul inferior era mai sigură pentru un absolvent de ieri al liceului, căruia îi era încă proaspete în memorie toate materiile, decât pentru absolventul unei facultăţi, care pierduse din vedere, în timpul cât se ocupase de specialitatea sa, materiile străine de dânsa. Se vedeau astfel profesori de matematici, care reuşiseră la concurs graţie notelor ce obţinuseră la istorie, şi viceversa.

Legea din 1879 se pare că cere (art. 6) un concurs, scris şi oral, numai asupra materiei ce are să predeie candidatul. Zic *se pare,* pentru că articolul în chestiune are o redacţiune cam obscură, pe care însă comisiunile examinatoare de la 1879 încoace au înterpretat-o în sensul ce am spus mai sus[1]. Astfel fiind, concursul, pentru un licenţiat, e inutil, dacă o dată i s-a admis diploma de bună; iar dacă nu se ţine seamă de dânsa, e nesuficient. În adevăr, acest concurs, care se face în scris şi oral, nu are de scop a arăta numai facilitatea de elocuţiune şi metoda candidatului, pentru că atunci s-ar face numai oral; ci este un adevărat concurs de ştiinţă. Dar întru ce, un examen asupra aritmeticii şi geometriei arată gradul de ştiinţă al unui om, când licenţa în matematici nu s-a crezut suficientă pentru aceasta? Iar dacă se crede că examenul e mai propriu decât diploma pentru a da adevărata măsură a capacităţii ştiinţifice, atunci să se facă mai serios, pentru ca cel puţin să nu mai lase nicio îndoială, şi prin urmare să se

1. Art. 6 zice: „Concursul va fi în scris şi oral, însă numai asupra *materiei din care face parte catedra vacantă.* Când nu este decât un singur concurent, candidatul se va supune unui examen scris şi altul oral *pentru a se putea constata modul şi facilitatea expunerii* materiei ce va avea a preda.“

ceară candidaților mai mult decât au să predeie, pentru că toată lumea știe că nimeni nu poate ști aritmetica destul de bine pentru a o preda, dacă nu e familiarizat de aproape cu algebra; asemenea și pentru oricare altă materie. Însă în cazul acesta ar trebui să se renunțe la licență.

Iată soluțiunea care mi se pare cea mai nimerită.

Cred că concursul e necesar, de vreme ce nu posedăm niciun alt criteriu suficient pentru a judeca aptitudinile candidaților. Acest concurs însă să se facă, nu numai asupra materiei ce are se predea candidatul ca profesor, ci și asupra aceleia de gradul imediat superior; cu alte cuvinte, un candidat pentru cursul inferior, va fi examinat, pe lângă materia ce face obiectul catedrei vacante, și de aceeași materie din cursul superior; un candidat pentru cursul superior, ar fi examinat de oarecare părți din studiile facultăților care să fie de aceeași specialitate și de un ordin superior. Un regulament special, care însă să nu rămână în stare de deziderat, să determine cu siguranță, pentru fiecare catedră în parte, care sunt obiectele ce se vor cere la concurs. Cu modul acesta va fi cineva sigur că candidatul admis posedă, pe lângă partea de materie ce are să predea, încă o parte ce-i este necesară, pentru a putea considera din un punct de vedere mai înalt pe aceea de care are să se ocupe. Pe lângă aceasta, cu modul acesta se iau măsuri pentru cazul când vreo schimbare de programă ar aduce în sarcina unui profesor o parte nouă de materie. Concursul să fie în scris și oral, cel din urmă destinat mai cu seamă a arăta aptitudinile didactice ale candidatului; să se adauge însă și o probă orală care să trateze imediat, pe lângă cele pentru care se dau 24 ore de preparațiune. Concursul scris va trebui să arate nu numai lucrurile ce știe candidatul, dar și modul cum și le-a asimilat; de aceea chestiunile de teorie se vor evita, pentru a se înlocui cu chestiuni de aplicațiune; astfel, pentru limbi, în loc de a cere candidatului să trateze în scris *despre gerundiu,* să i se dea o bucată de tradus, de analizat, de arătat dificultățile și modul cum se explică, de dat note istorice, arheologice și altele asupra autorului și subiectului; dacă e vorba de istorie, în loc de *despre rezbelele punice,* să se ceară o cercetare critică asupra stării celor două state rivale în timpul rezbelelor punice, asupra cauzelor și urmărilor acestor rezbele etc. Cestiuni se pot pune în modul acesta asupra oricăruia din obiectele prevăzute în programă; ar rămâne la comisiunile examinatoare a le combina cu dibăcie. Examenul făcut în modul acesta, ar da ocaziune spiritelor ascuțite și cunoștințelor mai întinse a se manifesta cu strălucire, pe când cei al căror bagaj științific și didactic se compune numai din câteva cărți învățate cu greutate și nemistuite, ar fi clasați numai decât la locul ce merită. Așa cum se fac concursurile acum, chiar clasarea candidaților este de multe ori anevoioasă, din cauza banalității cestiunilor.

Să vin la titluri.

Pentru catedrele de cursul superior, să fie indispensabilă, pentru a fi admis la concurs, licența corespunzătoare, evitând însă a se interpreta aceasta în sensul

celui mai îngust al cuvântului; aşa spre exemplu, să se recunoască că diploma de doctor în medicină poate ţine loc de licenţă în ştiinţe naturale.

La catedrele pentru cursul inferior, să fie admisibil cineva când va poseda bacalaureatul.

Când cineva va poseda o diplomă superioară acelei indispensabilă pentru a fi admis la concurs, anume doctoratul pentru cursul superior sau licenţa pentru cel inferior, i se vor acorda avantaje; spre exemplu, se va putea scuti de o parte sau de totalitatea concursului scris, ori va avea dreptul la o creştere determinată a notei de la lucrarea scrisă. Mai drept ar fi a-i scuti cu totul de lucrarea scrisă, de vreme ce diploma trebuie să fie prin sine însăşi o probă de ştiinţă pentru cel ce o posedă; e însă mai prudent a nu se merge până acolo, pentru motive care ar fi prea delicat a le expune aici.

În fine, după numire, se vor face avantaje de plată celor ce posedă diplome superioare; spre exemplu, se vor păstra salariile fixate prin legea de la 6 martie 1883 pentru profesorii nelicenţiaţi de cursul inferior şi pentru cei simpli licenţiaţi de cursul superior, şi se vor mări acele salari cu 30% în favoarea celor ce ar poseda doctoratul sau licenţa. Când cineva ar obţine licenţa în urma numirei sale ca profesor, creşterea de salariu o va avea de la data diplomei, precum şi dreptul la gradaţie calculat după acest salariu mărit.

Sistema aceasta mi se pare singura potrivită cu starea noastră actuală şi cu dreptatea. Ridicarea nivelului actual al concursului de admisiune, regulamentarea lui în mod complet (în legea din 1864 nu se vorbeşte decât de concursurile pentru catedrele de gimnazii şi licee; toate celelalte şcoli secundare sunt uitate), cum şi, observarea conştiincioasă a acestui regulament, ar asigura recrutarea regulată a unor profesori destul de capabili, fără a le impune obligaţiunea de a fi licenţiaţi, care este absolut imposibil de împlinit în starea actuală a lucrurilor, şi care închide acum calea multora ce ar putea fi destul de buni profesori, deşi nu au licenţa. De altă parte, licenţiaţilor se acordă destul de mari avantaje, mai mari chiar decât prin legea din 1879, şi cu modul acesta scopul ce urmăreşte acea lege, de a încuraja tinerimea ca să urmeze facultăţile de litere şi ştiinţe, este atinsă, însă pe o cale mai practică şi conform cu interesele ţării.

Modul de recrutare ce propun va continua a funcţiona până se vor împlini toate vacanţele actuale şi până când facultăţile vor putea da în mod regulat cel puţin 20 de licenţiaţi în ştiinţe şi în litere pe an. Atunci, dar numai atunci, se va putea impune obligaţiunea licenţei pentru toate catedrele secundare.

* * *

Pe lângă condiţiunile de admisibilitate de mai sus, ar merita să se studieze şi cestiunea admisibilităţii pe alte căi decât a concursului. Legea din 1864 prevedea, spre exemplu, numirea cuiva ca profesor pe baza scrierilor sale

științifice. Prin alte țări, numirile se fac aproape numai după scrieri, chiar la catedrele cele mai înalte. Nu cutez să mă pronunț până la ce punct ar fi oportun a se introduce și la noi admisibilitatea pe calea aceasta, pentru că am văzut, sub regimul legii din 1864, de mai multe ori dându-se o interpretare prea mult elastică alineatului *b* de la articolul 368. Pe lângă această ar fi foarte greu de regulamentat lucrul acesta.[1]

Mai este și numirea pe baza proponimentelor. *Art. 10* din legea de la 1879 rezolvă destul de bine chestiunea aceasta în singurul caz când proponimentele mi se par admisibile.[2]

Va trebui încă să se regulamenteze chestiunea transferărilor de la o catedră la alta și pentru aceasta să se definească care catedre se pot considera ca echivalente, și care nu. O dificultate se va naște din aceea că, deși condițiunile de admisibilitate și de concurs sunt și trebuie să fie aceleași pentru mai multe categorii de școli, deși orele de lucru sunt mai tot atâtea, salariile diferă, după legea din 6 martie 1883; astfel sunt mai multe din catedrele de licee și gimnazii reale.

[Școala normală superioară]

Până aici am arătat sistema care mi se pare că este cea mai nimerită pentru a alege, dintre candidații ce se prezintă, pe cei mai proprii de a face buni profesori. Nu ajunge însă numai atât; e datoria administrațiunii școlare de a prepara candidați în număr suficient și destul de capabili pentru ca concursul să nu fie numai o alegere a celui mai puțin rău dintre alți răi.

După condițiunile de admisibilitate stabilite mai sus, totul atârnă pentru un candidat de studiile ce a făcut în liceu, sau în licee și în universitate; așa că, pentru ca liceele să meargă bine prin profesori buni, trebuie ca acești profesori să fi învățat într-un liceu bun. S-ar părea că ne întoarcem într-un cerc vicios; voi arăta însă, când voi vorbi în special despre licee, un mijloc ușor și care nu va costa nimic de a înconjura această dificultate.

Să venim la facultăți.

De câțiva ani încoace, facultățile de litere și științe au fost foarte mult îmbunătățite prin completarea programelor și înmulțirea catedrelor. Ceea ce mai rămâne de făcut nu ar fi lucru greu, căci e vorba de ușurarea încă a două sau trei catedre, încărcate mai mult decât se cuvine.

---

1. Acel aliniat zice că va putea fi numit profesor pe baza publicațiunii „de *scrieri* asupra aceloraș materii“ (s.e. pe care va avea să le predea).

2. Art. 10 zice: „Ministrul poate numi la o catedră vacantă pe o persoană care va fi ocupat o catedră identică cu cea vacantă, *pe care o va fi fost dobândit prin concurs,* conform acestei legi, care va avea trei ani de proponimente la acea catedră și nu va fi trecut mai mult de doi ani de la încetarea proponimentelor sale.“

Sunt însă necesare îmbunătățiri de alt fel, fără care succesul învățământului superior nu va fi niciodată deplin. E vorba de a da şcolarilor, nu numai mijlocul de a asculta cursuri, fie cât de complete, ci şi de a le înțelege şi asimila. În facultățile noastre, unde profesorii fac numai cursul şi nu este mijloc nici de a controla, nici de a ajuta lucrarea şcolarilor, se întâmplă prea adesea că tinerii, care ar avea şi capacitatea şi dispoziţiunea de a se distinge, cad într-un fel de indiferență, care îi face să-şi prelungească studiile superioare de două sau trei ori mai multă vreme decât ar trebui; şi chiar când le fac, cunoştințele lor prezintă mai multă suprafață decât profunzime.

Pentru a remedia la aceasta, s-ar putea face ca în universitățile germane sau ca în Franța.

În Germania fiecare profesor pe lângă cursul său face cu şcolarii săi conferințe *private* la ore şi zile determinate în care examinează pe şcolari, le propune chestiuni de tratat, le dă explicaţiuni asupra părților mai grele din curs. Sistema aceasta este excelentă, nu numai din punctul de vedere al învățământului, dar şi prin strânsele legături ce stabileşte între profesori şi şcolari; ei îi datoresc universitățile germane o mare parte din forța lor. Unii din profesorii superiori ai noştri, mai ales la facultățile de ştiințe, au adoptat şi ei metoda aceasta de câțiva ani încoace. Dacă obiceiul acesta s-ar generaliza şi s-ar regulariza, ar fi foarte bine. Mă tem însă că nu va putea prinde rădăcină la noi, din mai multe cauze, şi mai ales că va fi foarte greu a-l regulariza.

În Franța s-a adoptat sistema ca, ceea ce în Germania fac profesorii înşişi, să se facă de nişte *maeştri de conferințe,* plătiți anume pentru aceasta. Însă chiar sistema aceasta se aplică în două moduri.

La 1808, când se organiză Universitatea Franței, se înființa şi o *şcoală normală superioară,* cu scopul *de a forma pe tineri în arta de a preda literele şi ştiințele.* Şcoala avea maeştri de conferințe, repetitori şi supraveghetori; şcolarii erau toți interni; cursul era de trei ani, în care timp şcolarii trebuia să dobândească licența şi să se prepare pentru agregaţiune. Bugetul fu, chiar de la început, de 86.454 fr., şi doi ani în urmă se ridică la 281.311 fr., cifră enormă pentru timpul acela. Cheltuiala însă mai scăzu după ce se terminară instalările şi după ce se formară biblioteca şi laboratoarele, care sunt printre cele dintâi din Franța, unele cu o reputaţiune europeană. Astăzi, bugetul anual oscilează pe lângă 200.000 fr. Numărul total al şcolarilor este de 84, jumătate pentru ştiințe, ceilalți pentru litere. Şcoala normală superioară este una din instituţiunile de cultură cele mai eminente din Franța.

Cu toate acestea ea ridică critice numeroase, mai ales din cauza internatului şi pentru că prea puțini şcolari pot căpăta într-însa instrucţiunea. Numărul de 28 absolvenți pe an ce da ea era cu totul insuficient pentru trebuințele țării; mai ales că facultățile de litere şi ştiințe, care erau pe atunci lipsite de conferințe şi de laboratorii deschise şcolarilor, nu puteau da şcolarilor *liberi* decât o instrucţiune

foarte insuficientă; de aceea foarte cu greu ajungeau la licență, iar la agregațiune încă și mai greu.

Din această cauză, la anul 1868 se înființa școala *Des Hautes Études,* care, în realitate, nu este o școală distinctă, ci cuprinde un număr oarecare de conferințe asupra diverselor materii din licențe, făcute de maeștri de conferințe pentru școlarii liberi ai facultăților. Pe lângă școală sunt anexate mai multe laboratorii de tot felul, pentru prepararea licențelor în științele fizice și naturale. Cu modul acesta, școlarii liberi ai facultăților au la dispozițiune facilitățile de studiu care mai înainte erau rezervate numai celor din Școala Normală. Singura deosebire este că acești din urmă, în ultimul lor an de școală, sunt trimiși prin licee, pentru a se deprinde în facerea cursurilor.

Rezultatele acestei inovațiuni se simțiră îndată, mai ales după ce în 1880 se creară *bursele de licență,* așa cum era la noi chiar de la înființarea facultăților până deunăzi. Cursurile de litere și științe se populară, conferințele și laboratoriile nu ajung pentru cei ce le frecventează. Numărul licențiaților liberi se înmulți repede și se întâmplă uneori că, la examenul de agregațiune, școlarii liberi ies înaintea normaliștilor.

La noi s-a admis prima din cele două sisteme franceze: creațiunea, nu a una, ci a două Școli normale superioare. Însă deși legea era din 1861, școlile nu se înființară decât tocmai în 1880, prin alocarea unei sume de 52.000 lei pentru amândouă. Pe atunci școala din București avea numai secțiunea de litere, cea din Iași numai pe cea de științe. Astăzi ambele școli au câte două secțiuni, câte 6 maeștri de conferințe, din care unul director, câte 2 repetitori, câte 24 școlari, niciun material, niciun laborator, nicio bibilotecă. Școlarii nu sunt obligați a depune examene la epoci fixe și numele școalei de normale nu e justificat prin nicio măsură luată pentru a-i pregăti la cariera de profesor. Bugetul ambelor școli e de 107.000 lei pe an.

După mine, soluțiunea aceasta este pentru noi mai puțin nimerită decât cealaltă: înființarea de o școală *des Hautes Études* și restabilirea burselor de licență, supunând pe școlari la interogațiuni și examene regulate.

În adevăr, constat mai întâi că școala normală nu-și merită numele, de vreme ce școlarii ei nici nu învață într-însa metodele de învățământ, nici nu fac vreo practică pedagogică. Ea nu este decât un internat de universitate, în felul internatelor alipite pe lângă licee. Aș înțelege internatul acesta, dacă internii ar fi supuși vreunei discipline și unor exerciții în vederea carierei ce au să îmbrățișeze; l-aș înțelege dacă școala ar avea o bibliotecă și laboratorii; l-aș înțelege dacă școlarii ar fi supuși la interogațiuni, a căror sancțiune să fie pedepsirea în caz de lipsă de aplicațiune. Însă nu este nimic din toate acestea; atunci pentru ce internatul?

S-ar putea întreba: dar pentru ce să nu fie internat?

Voi răspunde că nu trebuie să fie, pe de o parte pentru că tinerii în așa vârstă, puși în internat, după ce poate își petrecuseră și liceul tot în internat, nu

pot cunoaşte lumea şi nevoile vieţii, ceea ce nu se cuvine pentru nişte viitori instructori ai tinerimii; iar pe de alta, pentru că internatul e cauza de cheltuieli ce se pot evita, pe lângă răul cel mai mare ce produce, adică că restrânge numărul tinerilor ce s-ar putea folosi de şcoală.

S-ar putea, mai tot cu aceeaşi cheltuieală ca şi acum, să se fundeze două şcoli care, în loc de a fi o simplă expresiune bugetară, se fie în poziţiune a da cele mai bune rezultate.

Să admitem că pe lângă ambele universităţi actualii profesori şi maeştri de conferinţe de la şcoalele normale superioare ar face conferinţe şi lucrări în laborator, nu numai pentru un număr limitat de şcolari, ci pentru toţi şcolarii facultăţilor respective; că aceşti maeştri, în loc de a fi paralizaţi, cum sunt acum, prin lipsa de tot ce trebuie unor asemenea conferinţe, ar dispune de biblioteci, nu vaste, dar bine alese, şi de laboratorii, nu luxoase, dar având tot ce trebuie pentru a permite şcolarilor să experimenteze singuri; ca s-ar distribui prin concurs 48 burse de câte 1000 lei pe an fiecare, sumă suficientă pentru a asigura existenţa unui şcolar modest şi laborios; că atât bursierii, cât şi şcolarii fără burse, ar fi obligaţi a face lucrări regulate şi determinate, a prepara cursurile, a răspunde la interogaţiuni la epoci determinate; că bursierii care nu ar lucra cu sârguinţă ar fi expuşi a-şi pierde bursa, iar ceilalţi să o capete, ca recompensă a aplicaţiunii lor la studiu; că bursierii ar fi datori a trece licenţa la finele celor trei ani de studiu, sub pedeapsă de a pierde tot beneficiul timpului petrecut în şcoală.

Nişte şcoale organizate în astfel de condiţiuni ar avea avantajul de a da câmp liber de lucru la un număr aproape ilimitat de şcolari, deşi asigură producţiunea actuală de 16 absolvenţi pe an; aşa că câţi vor trece peste numărul acesta vor fi beneficiu curat pentru ţară. Ele ar da acestor şcolari o instrucţiune mult mai solidă decât actuala Şcoală Normală, pentru că ar dispune de mijloace care lipsesc cu totul acesteia. Ar suprima dezavantajele internatului. Ar introduce emulaţiunea între şcolari, pentru unii prin temerea de a pierde un avantaj căpătat, pentru alţii prin dorinţa de a-l căpăta şi ei. Prin obligaţiunea lucrărilor determinate la care ar supune pe şcolari, i-ar aduce, mai fără să simtă, la pragul licenţei, care chiar acum e un pas greu pentru normalişti. Şi cu toate acestea, nu s-ar cheltui mai mult decât acum, căci iacă care ar putea fi bugetul anual al fiecăruia din ele:

6 maeştri de conferinţe, 3 pentru ştiinţe, 3 pentru litere, a 200 lei pe lună unul	14.400 lei
Un profesor de limba germană, a 300 lei pe lună	3.600 lei
3 servitori, a 25 lei pe lună unul	900 lei
24 burse, a 1000 lei una	24.000 lei
Excursiuni ştiinţifice	1.000 lei
Anuitatea unei sume de 75.000 lei, pentru instalarea de laboratoare pentru şcolari	5.250 lei
Fondul anual pentru întreţinerea şi mărirea acestor laboratoare	3.000 lei

Fondul anual pentru înavuțirea bibliotecilor centrale din București și Iași
cu cărți pentru litere și științe ..... 3.000 lei
Încălzitul ..... 1.200 lei
Total ..... 56.350 lei
iar pentru două școli ..... 112.700 lei

sumă care nu întrece decât cu 5.700 lei pe an bugetul actual al școalelor normale.

Nu am prevăzut chirie deloc de localuri, pentru că vor servi chiar localurile universităților; nici directori, pentru școalele cele noi vor fi puse sub autoritatea decanilor respectivi.

În fața acestor cifre, cred că nu mai este loc de îndoială.

Școlarii care se vor destina carierei didactice, vor trebui să urmeze cursul de pedagogie de la facultatea de litere și vor fi trimiși câte o lună, înainte de a-și absolvi cursul, să predea în liceele și gimnaziile statului. La concursuri pentru catedre vacante, se vor acorda avantaje candidaților care vor fi împlinit aceste condițiuni.

[Corpul didactic al școalelor de fete]

Trebuie să se considere că toate cele ce am spus mai sus nu se aplică la școalele secundare de fete, unde e de dorit din toate punctele de vedere a se numi profesoare, iar nu profesori. O dată admis principiul că cineva, pentru a fi profesor la o clasă, trebuie să posedă cunoștințe superioare clasei aceleia, de unde să se ia profesoare cu cunoștințe mai superioare decât cele pe care le dă școalele noastre secundare de fete?

Legea din 1864 nu vorbește nimic despre recrutarea corpului didactic la școalele secundare de fete, cum nu vorbește despre nicio altă școală secundară, afară de licee și gimnazii. Legea din 1879 (art. 17) atinge chestiunea, însă fără a o rezolva: zice că, pentru fiecare catedră, vacantă, consiliul permanent de instrucțiune va fixa condițiunile de admisibilitate ale candidaților, după înțelegere cu directorul școalei respective. Aceasta nu este o soluțiune.

Dintre toate ramurile de învățământ secundar, școalele de fete sunt cele mai puțin în stare a satisface trebuințele, mai ales prin numărul cel mic de eleve ce pot primi. Legea din 1864 prevede crearea a 8 școli secundare de fete în toată țara după tipul școalelor centrale. Până acum nu se văd decât trei din ele, care existau deja la 1864; celelalte nu s-au înființat, cred că din cauza cheltuielilor ce cauzează internatul. În anii din urmă însă s-au creat școalele profesionale de fete și câteva externate secundare. Numărul lor va trebui să crească, pentru a da o satisfacțiune, măcar parțială, dorinței de a învăța ce se manifestează, și trebuinței de a da fetelor o cultură mai întinsă decât strictul necesar cuprins în programa școalelor primare.

Școalele profesionale sunt școli speciale industriale; ele sunt destinate a răspunde unei trebuințe mărginite și determinate, dezvoltarea industriei prin femei; de aceea și personalul lor didactic se reduce la prea puțin lucru. Externatele secundare, din contră, au de scop a da fetelor instrucțiunea generală, atâta câtă se găsește, în starea actuală a lucrurilor, că le este suficientă și că avem mijloace a le-o da. Ele corespund cu ceea ce sunt gimnaziile și liceele pentru băieți. Nu zic că instrucțiunea ce dau ele este de tot suficientă pentru a cultiva îndestul spiritul unei femei; din contra, cred că va veni un timp, foarte apropiat, când va trebui a se mări cercul cunoștințelor ce se vor crede necesare în instrucțiunea generală a fetelor. Deocamdată însă e necesar a asigura celui mai mare număr posibil de fete cel puțin instrucțiunea secundară așa câtă se dă acum.

În sensul acesta, se impune înmulțirea externatelor, care sunt adevăratele școli populare, ieftine pentru stat și mult mai la îndemâna publicului decât școlile centrale, în care nu pot pătrunde decât un mic număr de alese. Succesul externatelor este deja dovedit cu prisosință prin numărul cel mare de eleve ce le frecventează.

Din aceste cauze, socotesc că va trebui să se tindă a se mări numărul externatelor deocamdată până la cel următor: în București, 2; în Iași, Galați, Botoșani, Brăila, Ploiești, Craiova, Focșani, Pitești, Piatra, câte 1; peste tot, 11. Dintr-însele, există deja 3. Mai târziu, numărul acesta va trebui încă mărit.

Acestea fiind stabilite, personalul didactic feminin la a cărui recrutare va trebui să se avizeze deocamdată este cel următor:

	No. Profesorilor la fiecare	TOTAL
3 școli centrale	10	30
11 externate	10	110
20 școli profesionale	2	40
Azilul Elena-Doamna cursul normal	10	10
		190

Cifra aceasta este un minimum; într-însa nu intră maestrele de lucru de mână, de muzică, de gimnastică, și profesorul de igiena, pe care l-am presupus că va fi un medic. Numărul școalelor profesionale l-am fixat la 20, pentru că aceste școli, destinate mai ales populațiunii sărace, nu pot da efectul ce se așteaptă de la dânsele decât cu condiția de a fi răspândite în toate unghiurile țării. Pentru a rotunji, să admitem numărul de 200, din care sunt astăzi 43

provizorii sau definitivi. Dacă admitem că întregul personal se reînoește în 20 de ani, ceea ce este mai jos decât adevărul, din cauza numărului celui mare de vacanțe ce se produc prin moarte sau retragere din diferite cauze înainte de împlinirea anilor de serviciu, ajungem la concluziunea că este nevoie a se face față la 157 vacanțe acum la început și la 10 vacanțe ce se vor declara în mediu pe fiecare an. Acest de al doilea număr va trebui însă cel puțin îndoit, din cauză că, desigur, organizarea învățământului secundar al fetelor nu se va opri numai la cât l-am indicat eu, ci creațiunile vor continua.

Bineînțeles, toate aceste cifre sunt numai aproximative, din cauza elementelor nesigure ce intră într-însele; cu toate acestea sunt prea suficiente pentru a da o idee de modul cum se prezintă problema.

În momentul de față nu dispunem de niciun mijloc de a da fetelor o instrucțiune cu un grad mai sus decât cea din școalele lor secundare, așa cum trebuie să o aibă pentru a profesa cu succes într-însele. De câțiva ani un număr oarecare de tinere, în lipsa unui învățământ mai superior special pentru dânsele, au lucrat și au dobândit diploma de bacalaureat. Ele ar putea destul de bine corespunde la însărcinarea de profesoare de cursul secundar. Acest element însă este puțin considerabil; nu sunt, în totul, decât 27 bacalaureate, din care numai 12 s-au consacrat învățământului. Presupunând că toate acestea ar reuși la concurs și s-ar numi profesoare provizorii, tot ar rămâne 145 locuri vacante.

Cum să se împlinească aceste vacanțe? A se conta pe viitoarele bacalaureate nu e bine. Încercările din anii trecuți sunt și trebuie să rămână izolate din punctul de vedere din care considerăm acum chestiunea. Școalele secundare de fete dau o instrucțiune care se deosebește de aceea care se dă în gimnaziile de băieți; de aceea, și profesoarele lor trebuie să posede o instrucțiune care să le facă proprii anume pentru acele școli. Însă programa de bacalaureat conține lucruri inutile unei profesoare de școală de fete; cum sunt limbile clasice vechi, care nu au corespondent în școlile de fete; alte părți, din contră, sunt sacrificate la bacalaureat, pe când în educațiunea fetelor au o importanță relativ mare. În fine, nu trebuie să pierdem din vedere ceva ce am spus și cu altă ocaziune: are mare importanță punctul de vedere sub care se studiază un lucru; și când învață cineva pentru a-și trece examenul de bacalaureat are cu totul altceva în vedere decât o tânără care ar învăța cu scop de a deveni profesoară secundară la fete.

Examenul de bacalaureat cere de la o fată o muncă enormă, de vreme ce instrucțiunea ei precedentă nu o prepară deloc pentru părțile cele mai grele dintr-însul. Însă scopul ce trebuie să urmărească oricine este de a produce cel mai mare efect posibil cu cea mai mică cheltuială de forțe posibilă. Prin urmare, de vreme ce bacalaureatul cere unei fete o mare cheltuială de forțe și nu o prepară îndestul pentru cariera de profesoară secundară, legislatorul nu trebuie să consacre bacalaureatul ca mijloc de a-și forma personalul didactic feminin.

Nu rămâne dar decât a înființa o anume școală pentru aceasta.

Durata studiilor într-însa va fi de trei ani. Profesorii vor fi de nevoie bărbați, numiți cu concurs și împlinind condițiunile necesare de vârstă și de stare civilă. Cu toate acestea se vor utiliza femeile care se vor fi ridicat la o instrucțiune mai superioară, ori de câte ori s-ar prezinta.

Elevele vor fi absolvente de ale școalelor centrale sau de ale externatelor, parte interne, parte externe. Deocamdată, în vederea marelui număr de vacanțe ce trebuie împlinite cât mai curând, nu s-ar limita numărul admisiunilor decât după local. Când însă lucrurile vor reveni la starea normală, va fi de ajuns ca școala să producă regulat câte 30 absolvente pe an, pentru a ține cont de toate împrejurările. Atunci se va limita admisiunea la 30 pe fiecare an, așa că efectivul total va fi de 90 eleve. Jumătate, sau chiar mai mult de jumătate dintr-însele, vor putea fi solvente, căci poate fi cineva sigur că cererile nu vor lipsi; atunci însă nu se va admite nimeni, nici ca bursieră, nici ca solventă, fără un concurs prealabil, și fără a avea vârsta de 17 ani împliniți.

Programa va cuprinde literatura, retorica, poetica, cu extensiunea cuvenită după vârsta elevelor; compuneri și traducțiuni pe o scară foarte întinsă; din științele matematice, geometria în spațiu, algebra împreună cu teoria ecuațiunilor, trigonometria; științe fizice și naturale; istoria; filosofia și pedagogia; desenul, muzica. Cursul întreg va fi făcut în spiritul unei adevărate școli normale. Cu modul acesta, iacă care ar fi aproximativ bugetul școalei.

Personal	**Pe lună fiecare**	**Pe an**	**TOTAL**
O directoare cu locuința în școală	300	3.600	–
9 profesori de obiecte principale	360	38.880	–
2 profesori de muzică și desen	150	3.600	–
3 pedagoage	100	3.600	–
Persoane de serviciu, aproximativ	–	3.600	–
			53.280
Material			
Nutrimentul a 90 eleve și aproximativ 12 persoane interne, pe 300 zile, a 70 bani una pe zi	–	21.420	–
Iluminat, încălzit, reparații etc.	–	4.500	–
Anuitatea, în timp de 25 ani a 5 % pe an, a costului de 250.000 lei pentru clădirea unui local și instalațiunca necesară	–	17.500	–
			43.420
Total	–	–	96.700
Se scade plata a 50 solvente, câte 800 lei pe an una	–	–	40.000
Cheltuială netedă			56.700

Gimnaziul *Lazăr* din Bucureşti costă 46.460 lei pe ani, fără local şi fără încălzit; prin urmare se poate zice că şcoala normală secundară de fete nu va fi o sarcină prea mare pentru stat, mai ales când se va considera importanța ei, și că, cu suma de mai sus, ea va fi proprietară unui local propriu cu material didactic, ceea ce foarte puține din şcoalele statului posedă. Peste 25 ani bugetul ei anual se va reduce la 39.200 lei.

[Reducerea numărului de catedre]

Am cercetat foarte de aproape chestiunea recrutării corpului didactic, pentru că sunt convins că *vor fi zadarnice toate îndreptările ce vom căuta să aducem instrucțiunii înainte de a ne fi format un corp didactic cât se poate mai bun.*

În aceeași ordine de idei, mă opresc să dezbat o propunere ce s-a tratat oarecând prin presă şi care mi se pare că merită atențiune. Un profesor propunea ca catedrele secundare, care actualmente au în mediu câte 12 ore de curs pe săptămână fiecare, să se reunească două câte două asupra unei singure persoane, şi salariul titularului să fie aproape egal cu suma salariilor catedrelor reunite. „Cu modul acesta, adăuga autorul propunerii, profesorii vor fi plătiți bine şi vor putea să se ocupe numai de datoria lor; iar statul nu va cheltui mai mult decât astăzi“.

Cercetând ideea mai de aproape, vede cineva că unele catedre nu pot să intre în combinațiunea aceasta. Iacă un tabel de cadrele de la diversele feluri de şcoli secundare, ce s-ar putea reuni în una singură.

Licee	Nr. totalului de ore pe săptămână	Nr. catedrelor reduse
Limba română cl. I-IV şi Limba latină cl. I-IV	23	1
Limba latină cl. V-VII şi Limba elină cl. III-VII	24	1
Limba română cl. V-VII, istoria cl. V-VII, filosofia cl. VI-VII	19	2
Istoria cl. I-IV, geografia cl. I-IV	24	1
Limba franceză cl. I-IV şi Limba franceză cl. V-VII	20	1
Matematici cl. I-IV şi Matematici cl. V-VII	20	1
Gimnazii		
Limba română cl. I-IV şi Limba latină cl. I-IV	23	1
Istoria cl. I-IV şi geografia cl. I-IV	24	1
Matematici cl. I-IV şi Ştiințe fizico-naturale cl. I-IV	23	1
Limba elină cl. III-IV şi Limba franceză cl. I-IV	18	1

Gimnazii reale	Nr. totalului de ore pe săptămână	Nr. catedrelor reduse
Limba română cl. I-IV, istoria cl. I-IV, geografia cl. I-III	25	2 (?)
Matematicile toate	22	1 (?)
Științele fizico-naturale toate	18	?
Seminarii		
Istoria sfântă, istoria bisericească, Confesiunea ortodoxă, Morala, Pastorala, cl. I-IV	25	1
Matematici cl. I-IV și Științe fizico-naturale cl. I-IV	24	1
Limba latină cl. V-VII și Limba elină cl. V-VII	28	1
Introduce în Sfânta Scriptură, Teologia, Exegetica, Patrologia și dreptul canonic, cl. V-VII	24	1
Școli centrale de fete		
Matematici și științele fizico-naturale în toate clasele	23	1
Istoria și geografia în toate clasele	21	1
Limba română, filosofia, Pedagogia și economia politică, în toate clasele	24	2 (?)
Externate secundare de fete		
Matematici și științele fizico-naturale în toate clasele	25	1
Istoria și geografia în toate clasele	21	1
Limba română, filosofia, Pedagogia, economia politică în toate clasele	23	2 (?)
Școli normale primare		
Istoria și geografia în toate clasele	23	1
Științele agricole și fizico-naturale în toate clasele	21	1
Psihologia, Morala, Pedagogia și dreptul constituțional, în toate clasele	20	1

Combinațiunile acestea le dau nu ca ceva definitiv, ci numai pentru a servi ca bază de discuțiune. Ele sunt luate după starea lucrurilor în momentul de față, deși în multe vor veni desigur modificări. Catedrele ce nu figurează în lista precedentă mi se pare imposibil a se reuni între dânsele, mai ales din cauza nepotrivirii obiectelor lor.

Dacă admitem pentru un moment tabelul de reducțiuni de mai sus, s-ar face în totul o reducere aproximativă de 172 catedre la cursul secundar, aproape

egale cu numărul actual de vacanțe (158); din acestea, 28 la cursul superior și 144 la cel inferior.

Să presupunem încă că s-ar plăti, ca prim termen după legea de gradațiune, 600 lei pe lună unui profesor de una din catedrele reunite, formată din catedre ce se plătesc cu câte 360 lei pe lună după acea lege; 500 lei, când catedrele reunite sunt de câte 280 lei fiecare. economia totală ce ar rezulta atunci ar fi aproximativ de 200.000 lei pe an.

Să căutăm avantajele și dezavantajele acestui sistem.

Dezavantajul principal ar fi nemulțumirile ce ar ridica transferările unui număr destul de considerabil de profesori, care, după reducerea catedrelor lor, ar trebui duși la vreo altă catedră din cele vacante. Alt neajuns ar fi că actualii profesori fiind recrutați în vederea distribuțiunii actuale a catedrelor, nu ar fi în pozițiune a satisface cerințele unei catedre combinate.

Amândouă aceste inconveniente se pot mult atenua prin îndemânarea cu care s-ar aplica noua distribuțiune, așa încât să contrarieze cât se va putea mai puține interese. Vor dispărea chiar cu totul dacă combinarea catedrelor se va face deocamdată numai pentru cele vacante, și numărul lor îl știm că e foarte mare; iar de azi înainte se va aplica gradat numai la catedrele ce vor deveni vacante. Perturbațiunea atunci va fi nulă și nimeni nu va suferi din substituirea noii stări de lucruri în locul celei vechi.

Să vedem acum care sunt avantajele.

Cel mai mic din toate este că dă o economie ce ar putea servi la alte nevoi ale instrucțiunii, spre exemplu, pentru a acoperi cheltuielile produse prin creațiunile a căror necesitate e demonstrată în acest raport. Unul cu mult mai mare este că pozițiunea profesorilor de catedre principale ar căpăta o îmbunătățire enormă, pe care altminteri nu ar putea-o nimeni spera, cu mijloacele de care dispune țara. Atunci un profesor de liceu ar începe a funcționa cu 600 lei pe lună și cu gradația ar ajunge, după 20 ani, a avea 960 lei; unul de gimnaziu real ar începe cu 500 lei și ar ajunge la 800. Acestea sunt pozițiuni cu totul avantajoase și oamenii de merit nu ar mai evita, ca astăzi, cariera didactică, pentru că e puțin plătită.

E adevărat că, în noua sistemă, fiecare profesor ar avea a face, în medie, 24 ore de curs pe săptămână, adică 4 ore pe zi. Aceasta însă nu este deloc exorbitant. În străinătate, mai ales în Germania, se găsesc multe școli secundare unde profesorii au acest număr de ore de curs, ba și mai multe. Chiar la noi astăzi, nu este mai niciun profesor care, pe lângă cele 10 sau 12 ore pe săptămână ce dă catedrei sale, să nu aibă încă ocupațiuni străine de alte atâtea ore, și mai mult. Combinarea catedrelor ar restrânge toată sau mai toată activitatea profesorului asupra catedrei sale, și profesorul nu ar mai avea, ca astăzi, scuza că nu-i ajunge salariul pentru a trăi, și că e liber să uzeze de timpul ce-i rămâne pentru a-l mări. Acesta ar fi, poate, singurul remediu contra tendinței profesorilor de a se ocupa de lucruri străine de profesiunea lor și de multe ori cu totul nepotrivite cu dânsa.

Meritul cel mai mare însă ce are în ochii mei reducerea numărului catedrelor este că permite o economie foarte considerabilă de personal. Adevărul este că organizațiunea școalelor noastre secundare e făcută ca și când am avea o abundență fără sfârșit de capacități. Sunt profesori cărora nu li se cere decât 8, 6 și chiar 4 ore de curs pe săptămână. Rațional e aceasta, când lipsa de care suferă țara mai mult este tocmai cea de capacități, mult mai mult decât cea de mijloace pecuniare? Unui om de merit, cum trebuie să fie un profesor, nu i se cere să lucreze decât 4 sau 6 ore pe săptămână, și tot restul timpului se lăsă neîntrebuințat, pe când e atâta lucru care, rămâne nefăcut pentru că n-are cine să-l facă; aceasta este o curată risipă de capitalul cel mai scump al țării: de capitalul intelectual, pe care trebuie să-l menajăm cu atât mai mult, cu cât avem mai puțin.

Să privim lucrul și din alt punct de vedere: să ne punem în locul unui om cu dorința și cu puterea de a lucra, de a se face util cât mai mult. I se dă o catedră care-l ocupă o oră pe zi. Putea-va restul timpului să stea cu brațele încrucișate? De ar face așa, ar vedea în curând facultățile atrofiindu-i-se prin neîntrebuințare. E dar silit să se ocupe și de altceva, chiar fără preocuparea de a câștiga mai mult decât salariul lui. Se întâmplă atunci că ocupațiunile străine îl pasionează și în curând profesoratul este debordat și înăbușit de cine știe ce altă îndeletnicire.

Se va zice că timpul său liber un profesor trebuie să-l consacre exclusiv științei. În teorie așa este și există și la noi o minoritate imperceptibilă care face așa; însă împrejurările vieții din țara noastră nu vor lăsa încă multă vreme ca acest bun exemplu să se generalizeze.

Este însă de datoria administrațiunii școlare nu numai de a cita platonicește un principiu, ci de a lua și măsurile ce sunt în puterea să pentru a proteja pe profesori contra lor înșiși. E mai mult merit a face să se evite răul, decât a-l constata și a-l pedepsi după ce s-a făcut. Și dacă ar fi de ajuns a pune cuiva în vedere datoriile lui, pentru a fi sigur că se va conforma cu dânsele, sarcina de a administra ar fi prea ușoară.

Cu un cuvânt, eu sunt pentru ideea reducerii numărului catedrelor. Sunt departe de a zice că aceasta să se facă de azi pe mâine, și numai după datele ce am expus mai sus în mod cu totul aproximativ. Din contra, cestiunea reclamă un studiu foarte, amănunțit, asupra fiecărei catedre, pot zice asupra fiecărei persoane. Ea va cere poate o remaniere a condițiunilor concursurilor pentru catedrele secundare; o schimbare în dispoziținea materiilor programei; și, cine știe? poate peste 10 sau 12 ani se va putea restabili condițiunea licenței pentru toți profesorii secundari, a cărei supresiune o cer astăzi din toate puterile mele.

* * *

Recrutarea corpului didactic este, în adevăr, de un interes vital pentru învățământ; expunerea precedentă nu arată decât o parte din numeroasele probleme ce ridică ea. Cu toate acestea, când e vorba de personalul didactic,

preocuparea ministerului nu trebuie să se mărginească numai a admite ca profesori pe cei mai capabili; solicitudinea lui trebuie să-i însoțească și după numire, să susțină, să încurajeze pe cei buni și să le dea mijloacele de a se perfecționa; pe ceilalți, să caute a-i îndrepta și, dacă nu poate, să facă tot ce e prin putință pentru a scăpa școala de dânșii.

Trebuie să recunoaștem că astăzi nu e lucru ușor cuiva a fi bun profesor. Numit în urma unui concurs care nu dovedește mai nimic în privința calităților lui didactice, de multe ori abia ieșit din universitate, noul profesor nu are pentru a se conduce decât o programă de o conciziune ce trece peste orice margine, fără nicio altă indicațiune. Ce va face, spre exemplu, un tânăr profesor de științele fizice, cu o programă de două rânduri ca aceasta? *Clasa I, introducere în științele fizico-naturală*; *Clasa IV, fizica (până la optică) adică gravitatea, electricitatea statică și dinamică, magnetismul; Clasa V, fizica (optica și acustica); chimia neorganică*; *Clasa VI, chimia organică.* Nu numai nu i se spune nimic în privința metodei, a spiritului în care trebuie să-și facă cursul, dar nici măcar nu i se spune lămurit ce materie să facă; și culmea lucrului este că, pentru a-l dezorienta mai bine, se mai fac și erori: în programa precedentă se poate observa că lipsește căldura.

Și încă cei numiți la licee și gimnazii sunt mai norociți, pentru că cel puțin fac și ei cum au văzut că se făcea pe când și ei erau școlari, deși cu aceasta se perpetuează multe defecte. Dar cei numiți, spre exemplu, la un gimnaziu real, școală nouă, pe care poate nici nu o știu ce scop hotărât are? De aceea, cei mai mulți, pentru a scăpa de răspundere, iau cea dintâi carte tipărită ce le vine înainte și o urmează de-a rândul, fără a mai căuta să-și proporționeze cursul, nici să-l îmbunătățească, nici nimic. În acest caz, au cel puțin totdeauna o scuză gata, deși nu prețuiește mult: „Așa este cartea“. Cu chipul acesta profesorul devine în curând o mașină, care și-a terminat lucrul când a măcinat până la capăt două sau trei volume într-un an. Cu toate acestea sunt printre dânșii oameni cărora nu le lipsește nici capacitatea, nici dorința de a fi buni profesori și numărul lor e mai mare decât ar crede cineva. E uneori dureros a vedea silințele ce-și dau pentru a lupta contra lipselor și obstacolelor de tot felul și cum slăbesc, din ce în ce, până când îi cuprinde și pe ei valul indiferenței celorlalți, mormânt al iluziunilor cu care intraseră în cariera învățământului.

Am arătat mai sus câte inconveniente au programele actuale. Unul din cele mai grave este și acesta că ele nu spun nimic profesorului, afară de lista de materii ce i se cere să treacă în fiecare clasă; cum să o treacă, care este însemnătatea cursului ce i se încredințează și a școalei unde profesează, despre astea el nu știe nimic. Aceasta este o mare greșeală. Fiecare profesor trebuie considerat ca capul unei coloane de expedițiune în țară inimică: dacă el nu știe ce rol are în planul general de campanie, e sigur că se va achita foarte rău de îndatoririle sale.

[Bursele de călătorie]

Îndreptarea programelor în sensul cum am expus mai sus va fi un mijloc puternic de îmbunătățire a corpului didactic.

Însă, pentru a ajunge într-o zi să avem un număr destul de mare de profesori eminenți, care să facă și educațiunea didactică a celorlalți, trebuie să profităm de experiența țărilor care au, în învățământ, un trecut ce ne lipsește nouă. Pentru aceasta va trebui să se creeze *burse de călătorie* pentru profesorii care se vor distinge mai mult prin știința și aptitudinea lor. De am trimite pe fiecare an, în timp de șase luni, câte patru, cu îndatorirea de a străbate școlile din Germania, Belgia, Franța și Elveția, de a observa metodele, de a aduna note și material de tot felul, după care să prezinte ministrului la întoarcere un memoriu detaliat, am putea în timp de 10 sau 15 ani să formăm un cadru de profesori luminați, indispensabil pentru regenerarea corpului întreg. Aceasta ar cauza o cheltuială de 18 până la 20 mii lei pe an: însă ce este aceasta în proporțiune cu rezultatele ce suntem în drept a aștepta de la o asemenea măsură?

[Greșelile profesorilor]

Am văzut până aici multe neajunsuri provenite, când din o cauză, când din alta. Corpul didactic, ce e drept, ar fi putut atenua aceste inconveniente, dacă majoritatea lui ar fi voit să o facă; dar în fine cauza primară a acelor neajunsuri nu a fost el.

Voi expune însă acum lucruri de care singuri unii profesori sunt răspunzători și care sunt foarte regretabile.

Este la unii un dispreț al legii și regulamentelor, al dispozițiunilor și ordinelor ministeriale, care ajunge la extrema sa limită. Neîngrijirea datoriilor, nepăsarea de îndemnurile și admonițiunile celor ce caută a-i aduce în calea dreaptă, trece la dânșii peste tot ce-și poate cineva închipui. Iacă exemple: Programele, bune, rele, tot cuprind prescripțiuni care au putere de lege; câți sunt cei care le observă cu fidelitate? Mai puțin de jumătate. Printre ceilalți, sunt unii care fac câte a patra sau a cincea parte din materia prescrisă. Unii își permit a trece părți întregi din programă din o clasă în alta, fără măcar a preveni pe cineva. Puțini sunt care caută a-și distribui lecțiunile în regulă, în vederea materiei și a timpului de care dispun. Directorii, care sunt și profesori și funcționari ai ministerului, se fac chiar ei prea deseori culpabili de neglijență și nesupunere. Ei sunt mai mult răspunzători pentru vacanțele făcute, fără a fi prevăzute de niciun regulament, nici ordonate de minister; ei sunt răspunzători pentru recreațiunile scăzute din orele de clase și pentru lecțiunile pe care unii profesori știu să le reducă la 15 sau 20 minute, prin

intrarea târziu în clasă şi ieşirea înainte de vreme. Uneori sunt ordine formale, călcate pe faţă în picioare, fără nicio sfială; iacă un exemplu flagrant şi de actualitate: acum trei ani s-a dat ordin la direcţiunile tuturor seminariilor din ţară a nu mai primi externi, cu începere de la septembrie următor. Care este seminarul care s-a supus acestui ordin? Niciunul; în unele se găsesc azi sute de externi. Aş putea da exemple de acestea cu zecile.

E încă puţin aceasta; dar de câte ori nu se văd ordinele ministerului combătute pe faţă, prin hârtii formale adresate chiar ministerului, de către profesori şi directori! Ministerul, în loc de a uza de energie, nu zice nimic, aşa că aceasta a devenit un obicei. Sunt unii care au ajuns a crede că au dreptul a se purta aşa şi, când se mai încearcă ministerul a-i chema la ordine, niciodată nu scapă fără răspunsuri care singure ar fi de ajuns pentru a le atrage pedepse exemplare.

Toate dispoziţiunile, toate regulamentele destinate la îmbunătăţiri rămân literă moartă cu modul acesta; şi relele adăugându-se pe lângă rele, au ajuns lucrurile în starea în care le vedem.

Aceasta constituie o adevărată anarhie şi energia cu care se vor reprima aceste abuzuri nu va fi niciodată prea mare. Şcoala trebuie să fie mai presus de toate şcoală de moralitate, şi profesorii care dau chiar ei exemple de nedisciplină şi de dispreţ al legilor şi datoriilor lor sunt nedemni de înalta misiune ce li s-a încredinţat.

Ministerul, nu atât pentru a-şi restabili autoritatea, cât pentru a face posibilă realizarea scopului de a moraliza tinerimea pentru care există şcolile, trebuie să uzeze de cea mai mare rigoare pentru a îndrepta această stare de lucruri; trebuie să se facă ascultat şi respectat.

Cu actuala organizaţiune, îi lipsesc mijloacele eficace pentru aceasta. Administraţiunea centrală nu are personalul trebuincios; mijloacele de control sunt aproape nule; cele de represiune sunt chiar nule.

Personalul administraţiunii centrale trebuie înmulţit, pentru a face posibilă pe de o parte expedierea afacerilor cu repeziciune şi preciziune, iar pe de alta urmărirea execuţiunii măsurilor ordonate.

Ministrul de Instrucţiune Publică este azi mai cu totul dezarmat în faţa abuzurilor. Legea nu-i dă dreptul de a aplica altă pedeapsă decât avertismentul, care nici nu merită numele de pedeapsă, de vreme ce este lipsit de orice sancţiune. Pentru orice culpă mai însemnată, culpabilul trebuie judecat de un juriu de profesori. Prescripţiunea aceasta a legii este excelentă în principiu, căci asigură independenţa corpului didactic; însă a ajuns acum ca interesul profesorilor să fie contra interesului şcoalei. Marele număr de delicte şcolare ce se comit pe fiecare zi ar cere funcţionarea în permanenţă a mai multor comisiuni, şi uneori întregul personal al unei şcoli ar trebui trimis în judecată. Pe urmă sunt delicte pentru care cu anevoinţă s-ar putea căpăta o condamnare de la un juriu: spre exemplu, când un profesor ar reduce în mod sistematic durata lecţiunilor sale la jumătate sau când nu ar da cataloagele tot anul şi altele asemenea.

În fine, formalitățile unei judecăți sunt așa de lungi, încât, chiar când se aplică o pedeapsă, nu mai are niciun efect moral, de vreme ce vine așa de târziu după greșeală; poate acesta să fie motivul pentru care ministerul trimite așa de rar în judecată pe profesori, deși ocaziuni ar avea destule, și se mulțumește a arunca numai avertismentele sale, *telum imbelle sine ictu*(102).

Situațiunea aceasta este prejudiciabilă învățământului și nici nu este dreaptă; pe de o parte ministrul e răspunzător de bunul mers al administrațiunii sale și pe de alta este dezarmat în fața abuzurilor. Eu cred că e necesară o îndreptare, care însă să nu meargă până a distruge de fapt independența corpului didactic, consacrată cu multă înțelepciune prin legea din 1864. Pentru aceasta ar fi de ajuns a se recunoaște ministrului, prin o lege specială, dreptul de a aplica însuși toate pedepsele mai mici decât cele pe care legea zice să se aplice numai de juriile de profesori.

Să se deie dar ministrului dreptul de a aplica, ca pedeapsă, reținerea salarului pe 1 până la 29 zile inclusiv; și pentru ca să nu ajungă lucrul ca, prin repetarea acestei pedepse să se eludeze prescripțiile legii din 1864, să se specifice că o asemenea pedeapsă să nu să poată aplica de ministru decât în urma [a] cel puțin unui avertisment neurmat de efect și că, dacă reținerea se aplică în mai multe rânduri, suma numărului zilelor de reținere să nu poată trece peste 29. Cu modul acesta, deși siguranța profesorului nu e atinsă, de vreme ce ministrul nu va putea niciodată să-i zdrobească cariera fără a-l da în judecată, se va putea reprima mulțimea de delicte mărunte de toată ziua ce scapă de fapt de loviturile legii actuale, și care prin numărul lor și persistența cu care se repetă fac un rău enorm învățământului; și sunt sigur că o reținere de salariu de două zile, făcută de-a dreptul de ministru, va avea mai mult efect decât una mai mare făcută în urma unei judecăți, în tot timpul căreia acuzatul s-a deprins cu ideea ei.

Știu bine că se va protesta contra acestei păreri, mai ales de către aceea care au mai mult a se teme de dânsa. Mi se pare însă că interesul public trece înaintea interesului unui grup de oameni, fie el cât de respectabil în întregul lui. Ei bine, se poate oare susține că sistema actuală de nerepresiune a fost un bine pentru instrucțiune? Cine va răspunde *da,* ca să fie sincer, trebuie să cunoască foarte rău starea lucrurilor.

[Chestiunea pedepselor]

Fiindcă mă aflu asupra chestiunii pedepselor, trebuie să observ aici că este o lacună considerabilă în seria de pedepse ce se pot aplica în urma unei judecăți și care sunt prevăzute în art. 398, 899, 400, 401, 402 și 403 din lege.[1] În adevăr, după cenzură, care atrage pierderea salariului pe o lună, vine imediat suspensiunea, care se poate pronunța pentru un timp oricât de scurt și atrage și ea pierderea salariului pe timpul cât durează. De cele mai multe ori juriile ezită când e vorba a pronunța suspensiunea, căci prin aceasta școala pierde mai mult decât cel pedepsit; și pe urmă între cenzură, care obligă pe condamnați a lucra o lună fără leafă, și suspensiune, care îi lasă să se odihnească în timpul cât nu li se plătesc, nici ei nu ezită: chiar ei preferă suspensiunea. Este aici o lipsă de echilibru, care s-ar putea lesne repara, stabilind că cenzura se poate pronunța cu pierderea salariului pe timp de la o lună înainte, cât va crede juriul de cuviință. Pentru a da însă suspensiunii caracterul unei pedepse mai grave, se va adăuga că ea atrage după sine o întârziere în recunoașterea la dreptul de gradațiune, egală cu de șase ori durata ei; așa că cine a suferit o suspensiune de două luni, va pierde un an din termenele sale de gradațiune.

[Controlul personalului didactic]

Rămâne să vorbesc despre control.

Astăzi nu e o exagerare a zice că nu există decât cu numele; căci ce control poate exercita un singur inspector pe o țară întreagă, mai ales fără a avea măcar un regulament de serviciu? Revizorii primari, având câte două județe fiecare, nu pot exercita o supraveghere de aproape asupra școalelor ce le sunt încredințate, mai ales cu modul cum se recrutează și cu organizațiunea ce au. Directorii, care sunt funcționari administrativi, deși profesori, nici nu au prin lege vreo autoritate, nici nu vor să uzeze, cei mai mulți dintr-înșii, chiar de câtă au.

Cu toate acestea, ministerul nu trebuie să conteze pe altcineva decât pe inspectori, revizori și directori, pentru a exercita asupra școalelor privegherea de tot momentul de care au trebuință. E dar nevoie a se da o organizațiune regulată și eficace atât inspecțiunii școalelor, cât și directorilor de școli, și primare și secundare.

---

1. *Art. 396.* – Profesorii care vor călca datoriile ce le sunt impuse prin această lege sau care ar compromite în vreun mod demnitatea caracterului lor vor fi supuși, după cazuri, la *avertisment, cenzură, suspensiune* sau *destituire. Art. 399.* Cenzura atrage cu sine de drept pierderea onorarului pe o lună. *Art. 400. S*uspensiunea se va pronunța pe timp mărginit începând de la 3 luni. *Art. 401. S*uspensiunea atrage cu sine pierderea onorarului pe timpul cât va ține a.

* * *

În ce privește Inspectoratul, am avut onoare a supune Onor. Ministerului de Instrucțiune, încă de la 13 decembrie 1883, un proiect de lege, un proiect de regulament și o dare de seamă pentru organizarea și completarea întregului serviciu de inspecțiune a școlilor primare și secundare. Ideea principală a acelei lucrări era de a reuni acest serviciu sub doi Inspectori Generali, ajutați de un număr suficient de Subinspectori Generali, de Revizori și Subrevizori primari, fiecare cu atribuțiuni bine determinate. Întregul personal trebuia să împlinească oarecare condițiuni de admisibilitate; salariul era regulat și pe lună și după numărul inspecțiunilor făcute. În fine, m-am silit a nu uita nimic și a pune acest serviciu pe un picior astfel încât să dea rezultate utile, fără să coste prea mult.

Văzând că regularea generală a serviciului prin o lege poate să întârzie mult, am cerut în urmă, la 15 februarie și la 3 iulie anul curent, a mi se da cel puțin mie, ca Inspector General, un regulament de serviciu, prin o simplă deciziune ministerială. La niciuna din aceste trei adrese nu am primit niciun răspuns, și eu continuu de 19 luni a funcționa, fără să știu precis ce datorii și ce drepturi am, nici ce loc ocup în administrațiunea școalelor, nici ce pot, nici ce nu pot face. Cu tot titlul ce am prin buget, nu știu nici în ce mod revizorii primari depind de mine, ba nici chiar dacă depind într-un fel oarecare.

Afară de aceasta, rapoartele ce prezint de foarte multe ori rămân fără niciun efect, prin întârzierea ce se pune în rezolvarea lor. Am văzut unele rezolvate după 10 luni de la prezentare, și luându-se tocmai atunci o deciziune ce nu mai servească la nimic, pentru că nu venise când trebuia. Chiar în momentul acesta sunt 23 rapoarte de ale mele, necitite încă, în cartoanele Consiliului Permanent de Instrucțiune; unul din ele este de la 5 octombrie 1883. Raportul general asupra examenelor anuale din ianuarie trecut nu știu să fi avut vreun efect până acum.

În condițiunile acestea este foarte anevoie pentru cineva a continua să poarte o sarcină zdrobitoare, când îi lipsește, nu încurajarea, căci de aceea nu am trebuință, ei concursul indispensabil pentru a fi util. Adeseori fac reflecțiunea tristă că toată osteneala ce-mi dau este în zadar și că de m-ar întreba vreodată cineva ce folos a adus țării funcția ce ocup de atâta vreme, nu aș ști ce să răspund.

Pentru ca serviciul inspecțiunii școalelor să fie în pozițiune a da rezultatele ce se pot aștepta de la dânsul, este indispensabil ca să se schimbe această stare de lucruri. Va trebui ca Inspectorul General să aibă atribuțiuni determinate și un serviciu regulat, care să cuprindă inspecțiunea tuturor școalelor primare și secundare din circumscripțiunea sa; de aceea revizorii primari trebuie puși sub ordinele sale. El va avea dreptul de a da avertismente, conform art. 397 din lege, și de a expedia toate afacerile mărunte privitoare la școli, precum concedii scurte, suspensiune de cursuri din cauză de forță majoră etc. Toate atribuțiunile ce trebuie să aibă sunt indicate destul de pe larg în proiectele ce am prezentat la

13 decembrie anul trecut. Cu modul acesta se va remedia, în parte cel puțin, inconvenientele ce rezultă acum din grămădirea celor mai mici afaceri la minister, unde trebuie toate să treacă prin consiliul Permanent, așa că se produc întârzieri enorme, chiar când e vorba de afaceri urgente; iar controlul exercitat de inspectori și revizori nu va mai fi numai nominal.

* * *

Rămân directorii, care ar putea fi de o utilitate cu mult mai mare decât chiar inspectorii de orice grad pentru bunul mers al învățământului.

Din nenorocire, ei sunt puși în niște condițiuui astfel că acțiunea lor este redusă aproape la nimic. Aceasta vine din două cauze: din înființarea prin legea de la 1864 a consiliilor școlare și conferințelor de clasă și din regula ce și-a impus ministerul, de a lua pe director exclusiv dintre profesorii școalei respective, deoarece legea îl obligă la aceasta (art. 359).

Prin acest mod de alegere, se dă direcțiunea în mâna unor oameni pe care spiritul de colegialitate îi opresc mai totdeauna de a avea energia cuvenită pentru a chema la datorie pe aceia din colegii lor care se abat de la dânsa; și când se găsește vreunul care încearcă să fie mai energic, provoacă indignarea administraților săi, care nu vor să admită a fi admoniți și chemați la datorie de un camarad al lor. De aceea, pentru a evita neînțelegerile care le-ar face traiul foarte greu în școală după ieșirea din funcțiune, directorii, mai fără excepțiune, preferă să închidă ochii asupra lucrurilor pe care ar trebui să le reprime. De fapt, dar, privegherea directorilor nu are niciun efect.

Să presupunem însă că un director ar trece peste aceste dificultăți și ar voi să lucreze cu vigoare pentru binele școalei sale. Ce poate face însă în fața legii, care îl pune sub tutela absolută a Conferinței sau Consiliului școlar? Art. 100 spune că directorul are dreptul de priveghere și control, atât asupra școlarilor cât și a profesorilor; că el are însărcinarea de a priveghea aplicarea exactă a programelor, legilor și regulamentelor școlare. Care este însă sancțiunea acestor drepturi? directorul nu poate aplica o pedeapsă unui școlar, fie cât de mică, pentru că art. 103 zice că toate pedepsele prevăzute de lege se pronunță de Consiliul școlar; cu atât mai puțin poate face observațiuni profesorilor; și dacă le-ar face, ce efect ar avea? Art. 397 dă dreptul directorului a da avertismente profesorilor. Nu cunosc decât un singur director în țară care uzează de acest drept și acela profită de oarecare împrejurări deosebite pentru a-și menține autoritatea, deși e luat tot dintre profesorii școalei; ceilalți se feresc de a da avertismente, care nu au alt efect decât de a da ocaziune avertizatului să arate cât de puțin se tulbură de admonițiunea directorului. Am vorbit mai sus de efectul ce au chiar avertismentele ministerului.

Nu numai aici se mărginește acțiunea Consiliului: art. 104 arată că el are dreptul de a se pronunța în toate chestiunile de administrațiune a școlii, fără

excepțiune. Directorul are numai să execute hotărârile lui, mulțumindu-se a referi ministerului când i se pare că Consiliul a trecut peste competența sa. Prea rareori însă se întâmplă vreunuia să facă așa; mai totdeauna nu vor să rişte a vedea ministerul unindu-se cu părerea opusă; şi pe urmă preferă să evite întârzierile ce ar rezulta din această procedură în aplicarea unor măsuri urgente.

Cu modul acesta s-a anihilat acțiunea celor mai prețioşi dintre funcționarii administrativi ai şcoalelor. În adevăr, un bun director ar face mult mai mult pentru bunul mers al unei şcoale decât tot restul administrațiunii împreună. El este față în şcoală; cunoaşte de aproape toate neajunsurile ei; ar putea stârpi în germen rele care prin dezvoltarea lor ulterioară devin foarte greu de dezrădăcinat; poate face îmbunătățiri imposibile pentru oricine altul care nu este, ca dânsul, ocupat numai de o şcoală şi prezinte mereu într-însa. Care este inspectorul care va putea vreodată fi în stare să înlocuiască pe un bun director, când are în seamă şcoalele din o țară întreagă? Ministerul încă şi mai puțin. Cât despre Consiliile şcolare, pe care legea a încercat să le pună în locul directorului, voi arăta mai la vale ce acțiune dezastruoasă au avut ele asupra şcoalelor.

Este dar natural a se face tot posibilul pentru a prevedea fiecare şcoală cu un director bun, care să aibă toată autoritatea necesară şi acțiune suficientă.

La şcolile primare, nu avem alegerea între mai multe mijloace: a se da direcțiunea numai celor mai eminenți institutori, cărora să se dea sprijin puternic pentru a le mări autoritatea. Directorul să fie totdeauna institutor la clasa cea mai superioară: azi se văd adeseori excepțiuni la această regulă. A nu se mai numi directori persoane care nu invocă alt merit pentru a dobândi această favoare decât că sunt mai vechi decât alții, deşi uneori sunt cunoscuți prin incapacitatea şi neglijența lor. În fine, a se impune totdeauna directorilor să locuiască în şcoală, ceea ce legea nu cere acum decât de la directoarele şcoalelor primare de fete; cu modul acesta, pe de o parte directorul va putea priveghea şcoala de aproape, iar pe de alta i se va face un avantaj material, care va ține loc de leafă.

Pentru cursul secundar, sunt de preferat directorii luați nu din personalul didactic al şcoalei. E bine a se alege dintre profesorii de un grad superior, în activitate sau în retragere; în lipsă de aceştia, chiar din profesori de acelaşi grad, în activitate sau în retragere, însă nu luați chiar din şcoală. Nu se va face excepțiune decât pentru profesorii care s-ar fi bucurat de o autoritate deosebită asupra colegilor lor şi a căror energie ar fi cunoscută; în acest caz ei vor fi preferați înaintea oricărui altul.

Pentru a se putea găsi titulari la aceste posturi, va fi necesar a se înlocui salariul actual de 74 lei pe lună, care e derizoriu, prin unul de 350 sau 400 lei pe lună, împreună cu dreptul şi chiar îndatorirea de a locui în şcoală. Suma aceasta va fi considerată ca diurnă, pentru ca foştii profesori, ce ar fi pensionari, să nu fie siliți a renunța la pensiune. În şcoalele ce au internate, directorul va fi şi provizor al internatului.

Se vor suprima toate cauzele care paralizează acum acțiunea directorului și-i micșorează prestigiul; se va lua consiliului școlar dreptul de a se amesteca în administrațiunea școalei altfel decât cu vot consultativ, și când va fi chemat la aceasta de director. Se va da directorului dreptul de a da avertismente, de a acorda concedii până la trei sau patru zile și de a lua deciziuni în diverse alte împrejurări puțin însemnate unde intervențiunea ministerului sau a inspectorului general ar fi mai mult o cauză de întârzieri.

Să nu se creadă că ar fi periculos a conferi aceste drepturi directorilor. școalele germane, renumite prin administrațiunea lor cea bună și inteligentă, sunt conduse aproape exclusiv de directori. Ei sunt persoane curat administrative, numiți de minister, și nu fac câte un curs de câteva ore pe săptămână, în clasa cea din urmă, decât pentru a avea prin aceasta un prestigiu mai mare. Ministerul are, în fiecare circumscripțiune școlară, un inspector, cu îndatorirea de a priveghea de aproape administrațiunea directorilor și de a-i adresa rapoarte complete și detaliate la epoci determinate. Cu modul acesta ministrul, fără să fie silit a se amesteca mereu în cele mai neînsemnate amănunte ale administrațiunii unei școli, este totdeauna ținut la curent cu tot ce se petrece într-însele și poate oricând să oprească răul, unde vede că începe să se manifeste. Încolo acțiunea ministrului se reduce la a da impulsiunea și direcțiunea generală, prin ordinele și circularele sale.

Organizațiunea aceasta se poate aplica la noi mai în întregul ei. Se va da directorului administrațiunea școalei; se va organiza un serviciu sistematic de inspecțiune pentru a priveghea pe directori; iar ministrul va priveghea pe toți, unii prin alții și prin sine însuși; așa că se va substitui o descentralizare nimerită în locul centralizațiunii excesive de astăzi, când toate organele administrațiunii școalelor sunt așa de bine paralizate unele prin altele, încât nu rămâne decât ministrul pentru a face toate.

[Consiliile școlare]

Vorbind despre atribuțiunile directorului, am arătat cum instituțiunea Consiliului și Conferințelor școlare a fost cauza principală a anihilării acestor funcționari utili. Până a nu trece mai departe, să termin ce am de zis despre aceste instituțiuni, a căror influență nenorocită a adus atâta rău instrucțiunii de la 1864 încoace.

Când legislatorul a pus un consiliu sau o conferință școlară în locul directorului, căruia nu-i lăsa mai nicio putere, se gândea, cred, că e anevoie a se găsi directori buni. Aceasta e adevărat; însă un Consiliu sau o Conferință școlară care să poată ține locul unui director bun este nu anevoie ci imposibil de găsit; căci o colectivitate de oameni nu poate niciodată să aibă unitatea de vederi și energia ce se pot afla la un om singur. La o întrunire de mai multe persoane, orice hotărâre

trebuie să fie rezultatul unei discuțiuni, în care se emit păreri opuse; fiecare își susține ideea din toate puterile sau din convicțiune, sau, de cele mai multe ori, din amor propriu; căci dacă rezolvarea chestiunilor ar fi așa de simplă încât să nu dea loc la nicio discuțiune, pentru ce s-ar fi imaginat un Consiliu școlar, și nu s-ar fi lăsat lucrurile pe mâna unui singur om? Hotărârii ce urmează îi lipsește dar sprijinul moral al unei voințe tari, de la care să emaneze. Execuțiunea ei este lăsată unui om care nu a avut mai nicio parte la adoptarea ei și căruia, din această cauză îi lipsește convicțiunea necesară pentru a pune multă energie ca să o ducă la capăt. Aceasta deja este o garanție sigură de rea administrațiune.

Pe de altă parte, Consiliul școlar este o persoană anonimă, fără nicio răspundere. Cutare om, care nu s-ar risca să emită cutare opiniune el îndeosebi, nu se sfiește a o emite și a o susține în Consiliu; căci atunci, dacă se admite părerea susținută de dânsul a cui e vina? A nimănui: Consiliul a decis așa. Cine a crezut că Consiliul școlar va da probă de mai multă pricepere și înțelepciune decât fiecare membru în parte s-a înșelat de tot. Tocmai contrariul se întâmplă: o părere bună are mai puțină probabilitate de a fi admisă decât alta, pentru că sunt mai puțini cei care ar fi fost capabili să o emită, și de aceea o combat mai mulți.

La toate câte spun aici aș putea da probe multe, trase din viața școalelor noastre de când cu crearea Consiliilor școlare până astăzi. E vorba de zelul lor pentru binele școalei? Să se vadă de câte ori trebuie să se convoace Consiliul până să se reunească câțiva membri, chiar când e să se trateze chestiunile cele mai însemnate și mai urgente. Vrea să se convingă cineva de atențiunea, de conștiința chiar cu care se iau hotărârile Consiliilor școlare? Să se considere modul cum rezolvă ele chestiunile, spre exemplu cele relative la examene și promovări, și să se spună care director nu ar fi fost destituit de zece ori, nu o dată, când s-ar fi făcut culpabil măcar de jumătate din păcatele care încarcă conștiința celor mai multe Consilii școlare. Acestea însă continuă netulburate, de 20 de ani trecuți lucrarea lor de dezorganizare.

Când va fi trebuință, voi cita nume și fapte precise, ca să dovedesc cele ce spun în mod general.

* * *

Printre rezultatele curate ale guvernării școalelor de Consiliile școlare se numără desființarea disciplinei, și la profesori, și la școlari.

Pentru profesori, ce e de mirare? Lor numai li se lăsase sarcina de a se controla, de vreme ce inspectorii nu existau și directorii fuseseră reduși la rolul de asistenți pasivi. De aceea, pe așa mulți dintr-înșii, mai ales dintre cei mai vechi, care au avut vreme să guste din independența absolută ce li s-a creat la 1864, îi vedem că sunt așa cum i-am descris cu câteva pagini mai în urmă.

Cât pentru disciplina școlarilor, ea este ceea ce trebuia să fie, când disciplina multor profesori lasă atâta de dorit. Căci nu e greu să observe cineva ce relațiune

strânsă este între conduita şcolarilor şi aceea a profesorilor lor. Afară de aceasta, clauza ca orice pedeapsă să se pronunţe numai de consiliile şcolare ar fi fost de ajuns pentru a ruina disciplina în şcoale. Un profesor nu are dreptul a aplica însuşi cea mai mică pedeapsă şi pentru cele mai simple, ca şi pentru cele mai grave infracţiuni, trebuie să se adreseze dirigintelui clasei. Acesta, dacă nu este prea amic cu profesorul, se face că nu aude, aşa că profesorul rămâne micşorat în ochii şcolarilor săi. În cazul cel mai bun, dirigintele se grăbeşte a convoca conferinţa clasei, care se grăbeşte a nu răspunde la convocarea sa, ci aşteaptă să fie chemată de trei, patru şi mai multe ori, până să binevoiască a se reuni, la câteva săptămâni după comiterea delictului. Nu s-au terminat însă aici neajunsurile celui care a cerut convocarea: ca orice om, profesorul reclamant are în conferinţă colegi care nu-l iubesc prea tare şi care nu pierd această bună ocaziune de a i-o dovedi; ceilalţi sunt indiferenţi, ca nişte oameni mulţumiţi că nu li s-a întâmplat lor ceea ce a suferit colegul lor. Aşa că, la fine, acesta să fie mulţumit dacă nu se vede mustrat chiar el pentru un act de insubordonanţă sau lipsă de respect căruia tot el a fost victimă. Când, din contră, se pronunţă o pedeapsă, ce efect mai are ea, după atâtea vicisitudini, şi după trecerea de atâta vreme, în care şcolarii au avut când să se deprindă cu ideea că sunt neviolabili?

Dar nu este numai atât. Pedepsele pronunţate de conferinţa clasei sunt supuse apelului la Consiliul profesoral, care le poate reforma; şi de aici se mai poate merge la minister, care prea adeseori modifică sau suprimă pedepsele, fără măcar a se informa de la Direcţiune asupra împrejurărilor.

Întreb: care este profesorul al cărui prestigiu poate rezista la o asemenea legislaţiune? Care este disciplina din care va mai rămâne urmă, după câţiva ani de un aşa regim? Să răspundă profesorii de desen, de muzică şi de gimnastică, care sunt mai adeseori victima turbulenţei şcolarilor şi care, cu toate acestea, de cele mai multe ori nu găsesc nicio protecţiune la Consiliul şcolar, pentru că obiectul lor este *secundar. S*ă răspundă şi aceia din profesorii, fie şi ai obiectelor *principale,* cărora li s-a întâmplat vreodată să fie insultaţi de un şcolar, chiar pe catedră; să spună dacă pretinsa satisfacţiune ce li s-a dat nu a echivalat cu o încurajare pentru repetarea scandalului.

Să dau o ultimă dovadă de lipsa de reflecţiune cu care s-a introdus în şcoală acest regim hibrid, ce nu este decât o amestecătură de parlamentarism şi de procedură civilă.

După art. 74 din lege, gonirea definitivă dintr-un gimnaziu se pronunţă de Conferinţa clasei cu dreptul de apel la Consiliul şcolar. Însă Conferinţa clasei, la un gimnaziu, cuprinde pe toţi sau mai toţi profesorii gimnaziului, în număr de 12 sau 13, pe când Consiliul şcolar e format numai de 4 din aceştia, diriginţii claselor, împreună cu directorul. Cu modul acesta se apelează la minoritate contra hotărârii unei majorităţi de trei ori mai numeroasă. Ceva mai absurd s-a mai văzut oare vreodată?

Aș fi fericit dacă aș fi reușit a dovedi cât rău fac instrucțiunii darea administrațiunii școalei pe mâna Consiliilor școlare, căci aș contribui prin aceasta, în limita puterilor mele, la suprimarea unei adevărate calamități pentru școli.

Pentru disciplină, în particular, nicio măsură nu va fi mai salutară decât aceasta. Cel dintâi factor al disciplinii este prestigiul profesorului, care nu depinde numai de meritele lui personale și care este pierdut prin tutela sub care este pus el acum. Să se ridice profesorul la rangul ce trebuie să aibă, să i se lase responsabilitatea faptelor lui, să i se dea dreptul a aplica pedepse el însuși; directorul va fi aici pentru a-l modera, ca să nu treacă peste marginile cuvenite; și când ar trece vreodată, el va fi responsabil de ce a făcut pe când astăzi se poate face orice, fără a fi nimeni responsabil.

Sistema pe care o propun constă dar în a lăsa fiecăruia responsabilitatea sa; și profesorului, și directorului, și inspectorului. Controlul se va face de unii asupra altora și de ministru asupra tuturor. Astăzi sunt supuși toți tiraniei celei mai rele din toate: tiraniei persoanelor abstracte și neresponsabile; și cu toate acestea de fapt nu există nicio autoritate și niciun control.

Bineînțeles, nu va fi de ajuns a se decreta pur și simplu: „Consiliile școlare sunt suprimate“. Va trebui să se determine bine modalitatea trecerii la noul regim, atribuțiile și drepturile ce va avea fiecare.

Când se va regula administrațiunea școlară pe piciorul acesta, ministrul va dispune de mijloacele și de libertatea de acțiune ce-i lipsesc azi pentru a cunoaște și combate relele, mari și mici, ce bântue învățământul.

[Relele învățământului]

Să expun vreo câteva dintr-însele, care cer o îndreptare repede și radicală.

Mai întâi este frecventarea neregulată a multor profesori și obiceiul ce au, cei mai mulți dintr-înșii, de a scurta lecțiunile, prin intrarea târziu în clase și ieșirea înainte de timp. La aceasta au fost complici și directorii, care de cele mai multe ori scad recreațiunile din orele de clasă, așa că numai prin acest fapt durata unei clase de 60 de minute ar fi redusă la 50. În realitate însă mai niciodată ea nu trece de 40 minute, și nu e rar să se vadă clase de 30 minute și mai puțin. Cu modul acesta se produce o pierdere curată de a treia parte din timpul de curs. Dacă timpul acesta s-ar întrebuința, multe datorii ce se lasă neîmplinite sub pretext de lipsă de timp, s-ar putea împlini cum se cade.

Remediul contra acestor lucruri nu este altul decât energia directorului. Directorii actuali, luați dintre profesori, nu încearcă nimic pentru a-i sili să-și facă clasa regulamentară; pe de o parte pentru că obiceiul de a lungi recreațiunile este așa de vechi, încât profesorii se revoltă când încearcă cineva să se atingă de ceea ce consideră ei ca un drept câștigat, și mulți directori au avut

cele mai multe neajunsuri numai pentru că au încercat să-i cheme la datorie; pe de altă parte, nu știu câți directori sunt care să fie, chiar ei, scutiți de păcatul acesta. Stârpirea acestui abuz va fi lucru foarte greu, pentru că cere o priveghere de tot momentul și o enormă sumă de energie cheltuită în detaliu, lucru pe care puțini oameni pot să-l facă. Cu toate acestea rezultatul ar fi destul de însemnat pentru ca să merite toate silințele din partea ministerului și a funcționarilor săi.

Unii directori au crezut că e bine a cere de la profesori să însemneze ora intrării și ieșirii din clase. Cu aceasta însă nu au făcut decât să transporte dificultatea asupra altui punct, pentru că trebuie să se împiedice profesorii de a însemna că au intrat la 10 și au ieșit la 11, când în realitate au intrat la 10 și 20 minute și au ieșit la 10 și 50. Și pe urmă, chiar dacă ar însemna exact orele de intrare și ieșire, ce se face cu acei care se constată că-și scurtează clasele? Nimic.

Trebuie însă să se facă ceva.

S-ar putea gândi cineva la o reținere din salariu proporționată cu durata timpului pierdut; aceasta ar fi drept, în principiu, însă de o aplicațiune imposibilă, căci s-ar absorbi toată atențiunea administrațiunii într-o infinitate de cifre imperceptibile. Mai bine ar fi a se da avertismente, a se aplica rețineri de salariu pe câteva zile, ca măsură de pedeapsă (presupunând că s-ar da acest drept ministrului, după cum am vorbit mai sus), în fine a se da chiar în judecată aceia care sunt mai cunoscuți ca iubitori de recreațiuni lungi. Cu aceasta se va arăta că asemenea lucruri nu se consideră ca fiind de mică importanță, și ar fi o lecțiune și pentru ceilalți. Sistema aceasta, aplicată cum trebuie, ar da bune rezultate, însă îndreptarea cea mai mare o va aduce numai tactul și energia directorilor.

Acțiunea inspectorilor, în cazul acesta, se reduce la a încuraja și susține pe directori. Nu este însă tot așa când e vorba de absențele de la clase. E adevărat că și aici controlul cel mai de aproape și mai eficace trebuie să-l exercite tot directorii; însă inspectorii pot fi utili mai ales pentru a controla modul cum directorii își fac datoria.

Cu condicile actuale de prezență, această parte a îndatoririlor inspectorilor este aproape imposibilă de împlinit. Toți profesorii din aceeași zi subsemnează în aceeași rubrică, fără nicio ordine, așa că ar fi o lucrare de titan a cerceta cineva condica în timp de un an și a extrage dintr-însa absențele fiecăruia.

Propun ca condicele de prezență să fie ținute în formă de repertoriu, în care fiecare catedră să aibă partida ei, compusă din un număr de pagini suficient pentru a conține semnăturile profesorului respectiv în timp de un an. Iată un model de dispozițiune ce ar avea fiecare pagină:

1884–1886.
Limba latină, clasa I, a II-a și a III-a.
Profesor: Dl N. N. de la 1 septembrie până la 25 ianuarie.
Dl P. P. de la 26 ianuarie până la 30 ianuarie.

Zile și ore de curs:

Clasa I: luni, miercuri, vineri, sâmbătă, 8–9.
Clasa a II-a: marți, joi, vineri, sâmbăta, 9–10.
Clasa a III-a: marți, joi, sâmbătă, 10–11.

Luna	**Data lunii**	**Ziua**	**Ora**	**Clasa**	**Semnătura Profesorului**	**Observațiunile directorului**
Octombrie	23	marți	9-10	II	N. N.	Intrat la 9 ore 15 m.
Octombrie	23	marți	10-11	III	N. N.	Ieșit la 10 ore 48 m.
Octombrie	24	miercuri	8-9	I		Absent, bolnav

Indicațiunile din capul paginii se vor pune numai la pagina începătoare a partidei anuale a fiecărei catedre.

În orele de absență, directorul va acoperi locul rezervat semnăturii cu două trăsături transversale, pentru a nu se mai putea semna acolo. În fiecare zi, directorul va închide partidele zilei pentru toate catedrele, adăugând observațiunile sale pe unde va fi de trebuință.

Cu modul acesta, o simplă aruncare de ochi va permite oricui a constata regularitatea frecventării fiecăruia. Se vor putea dar controla și profesorii și directorul, căci inspectorul va putea compara condica de prezență cu indicațiunile ce și-ar procura pe orice altă cale.

Nu va fi însă de ajuns a constata răul, ci și de a-l combate.

Ar fi nedrept a zice că deprinderea de a lipsi mult de la curs este generală. Cei care au obiceiul acesta în proporțiuni mari fac excepțiune. Sunt mulți care nu lipsesc mai deloc. Cei mai mulți însă uzează de un drept ce pretind că are fiecare profesor, de a putea lipsi nemotivat de două ori pe fiecare lună. Ce drept este acesta? Pe ce e bazat? Pe art. 389 din lege, care numește *contravențiune* lipsirea nemotivată de la clase, deși nu o pedepsește decât de la a treia absență înainte pe fiecare lună. De aceea, acum trei sau patru ani, când ministerul a dat un fel de consacrare oficială acestui drept imaginar, care nu e decât un abuz tradițional, prin ordonanța sa în care lămurea ca cele două absențe permise se înțelege că sunt două ore de curs de câte 60 minute, ar fi fost mai nimerit a se pune de acord art. 388 și 389 între dânsele și a proclama că, în principiu, nicio absență nemotivată nu e permisă, că se va opri salariul pentru toate absențele nemotivate, fără excepțiune, iar nu numai pentru cele de la a treia înainte. Așa e spiritul legii, așa e drept și așa e bine; art. 389 trebuia îndreptat în sensul acesta.[1]

1. Iată articolele: *Art. 388.* „Învățătorii [în sens general] sunt datori a frecventa regulat clasa lor și a intra în clasă la ora determinată“. *Art. 389.* „În caz de contravențiune la articolul precedent, repetată de trei ori în curs de o lună și fără motiv binecuvântat, ministrul, în consiliul permanent [probabil: cu avizul consiliului permanent sau în urma avizului] va reține din leafa acelui învățător ceea ce i s-ar fi cuvenit pe zilele în care și-a călcat datoriile.

Pierderea ce rezultă pentru cursuri din cele două absențe pe lună nu este deloc neglijabilă. Înainte de ordonanța de care am vorbit mai sus și de când aceeași ordonanță a căzut în desuetudine (măsurile privitoare la școli au viață așa de scurtă!), se lipsește câte două zile pe lună. Să presupunem cazul cel mai general: un profesor care face 12 ore de curs pe săptămână la patru clase, câte două pe zi. Cele două absențe pe lună dau dar o pierdere de patru ore de clasă pe lună, adică 36 ore pe cele 9 luni de curs. Însă, în aceste 9 luni, voi arăta mai târziu că nu sunt în realitate decât cel mult 28 săptămâni de curs, așa că profesorul despre care vorbim are de făcut cu totul 336 ore de clasă pe an; prin urmare pierderea pentru dânsul este de aproape 11 la sută. Ce ar fi încă, dacă absențele le-ar fi făcut în niște zile când ar fi avut câte trei ore de curs, sau când numărul orelor sale de curs ar fi mai mic de 12 pe săptămână! Pierderea atunci e enormă. Ca să dau o idee, să iau cazul extrem al unui profesor de filosofie din liceu, care are de făcut 4 ore de curs pe săptămână la două clase. Pe cât știu, toți fac cursul la ambele clase în aceași zi; așa că două absențe pe lună dau o pierdere de 4 ore de curs; și fiindcă profesorul face într-un an cu totul 112 ore de curs, din care pierde 36, paguba totală e de 32 la sută. Bineînțeles, aceasta este o ipoteză extremă.

Prin ordonanța de acum trei ani a ministerului, pierderile acestea s-ar reduce în medie la jumătate; însă chiar atunci tot rămân prea mari, mai ales adăugate pe lângă cele ce rezultă din scurtarea lecțiunilor și pe lângă cele ce voi mai constata mai la vale. Trebuie dar interzise cu totul și reprimate cu severitate. Nu numai să se oprească salariul pe zilele absentate, dar încă, în caz de recidivă repetată, să se rețină pe mai multe zile, ca amendă, și la nevoie să se recurgă chiar la darea în judecată.

De câteva ori am avut ocaziune a constata absențe făcute în mai multe zile de-a rândul. Informându-mă, mi se spunea că absentul a cerut concediu de la minister; însă, căutând mai de aproape, vedeam că cel în cauză, având să-și caute de cine știe ce alte afaceri, trimitea ministerului o petițiune cerând un concediu de 15-20 zile și pleca fără să aștepte răspunsul. Peste câtăva vreme ministerul făcea cunoscut că refuză concediul, profesorul însă și-l luase deja. Nu e vorbă, la aceasta e de vină și procedura prea lentă a ministerului, care răspunde peste două luni la o cerere urgentă de concediu pentru 5 zile. Remediul l-am arătat: ar fi să se dea directorilor dreptul de a acorda pe răspunderea lor concedii până la trei zile, însă nu mai multe decât unul pe an pentru fiecare profesor; iar inspectorilor, până la 15 zile. Cu toate acestea, cei care uzează de asemenea mijloace pentru a-și face o nouă vacanță nu au nicio scuză, și merită a fi tratați cu severitate. Reținerea salariului pe tot timpul lipsirii este cel mai puțin lucru ce li se poate face.

* * *

Am văzut până aici ce timp enorm se pierde cu absențele, cu scăderea recreațiunilor din orele de clase, cu intrarea târziu în clase și ieșirea devreme. Dar

mai sunt şi altele. Se caută aşa de mult a împuţina timpul de lucru, încât mai că i-ar veni cuiva a zice că unii mai mult se gândesc cum să scape de clasă decât cum să o facă. La fiecare vacanţă, e ştiut că se începe lecţiile cel puţin cu două trei zile înainte de termen, şi uneori se încep cu două trei mai târziu decât trebuie. Se înmulţesc zilele de sărbătoare peste orice măsură, fără să fie nici prescrise de regulament, nici concedate de minister; astfel, nu se fac lecţiuni la 14 octombrie, la 1 mai, a doua zi de *lăsatul secului de iarnă*, deşi niciuna din aceste zile nu e prevăzută ca sărbătoare în regulament. Sărbătorile naţionale se păzesc cu sfinţenie şi se improvizează pe fiecare zi una nouă; cunosc cel puţin şase zile de vacanţă pe an sub acest nume. Nu s-a terminat cu aceasta: s-au mai inventat vacanţele locale, necunoscute de nimeni alţii decât de cei care le-au imaginat; unele şcoli pierd câte patru, cinci zile deodată sub pretextele cele mai ridicole; am văzut astfel vacanţe de aproape o săptămână date într-un oraş mare pentru culesul viilor. În fine, examenele de corigenţă şi concursurile de internat sunt pretexte de a se pierde câte două, trei săptămâni pe fiecare an, căci tot timpul cât durează ele, clasele stau închise; altă dată aceste examene şi concursuri se făceau afară din orele de clasă. Apelul nominal mai ia şi el o bună parte din lecţiune.

Pentru a da o idee decât timp se pierde cu chipurile acestea, voi face un mic calcul.

De la 1 septembrie până la 31 mai inclusiv sunt 273 zile. Iacă socoteala zilelor în care în intervalul acesta nu se fac lecţiuni:

Vacanţa Crăciunului, după regulament	8 zile
Vacanţa Paştelor, după regulament	15 zile
Pierdute prin darea acestor vacanţe mai înainte de termen cel puţin	4 zile
Examenul de corigenţă şi concursuri pentru internat, aproximativ	12 zile
Zile de odihnă după examenul din ianuarie	2 zile
Sărbătorile regulamentare	14 zile
Sărbători extra regulamentare ca 14 octombrie, 1 mai şi a doua zi de *lăsatul secului*	3 zile
Sărbători naţionale, prescrise şi neprescrise	6 zile
Patronul şcoalei	1 zile
Examenul din ianuarie	11 zile
Total	76 zile

din care numai 52 sunt prevăzute de regulament. Restul de 24 zile e pierdut în mod neregulat; şi numărul acesta, departe de a fi exagerat, e un minimum, căci nu conţine nici vacanţele date pentru motive ca culesul viilor, nici cele cu care se scurtează cursurile de cele mai multe ori la finele lui mai. La seminarii trebuie să contăm lungirea vacanţelor cu mult mai mult decât la celelalte şcoli.

În număr rotund dar nu se pot conta decât cel mult 200 zile sau 28 săptămâni de curs pe an; şi în aceste zile chiar, durata lecţiunilor se mai reduce prin absenţe, apel nominal şi recreaţiuni!

Precum vedeţi, domnule ministru, lucrul merită atenţiune serioasă şi nu e nevoie să fie cineva meticulos afară din cale pentru a cere cu energie o îndreptare.

Să ne gândim ce nu s-ar putea face în timpul ce se pierde, în locul răului produs prin lipsa de ocupațiune și prin slăbirea de disciplină ce aducea ea.

Va trebui să se dea ordine severe și precise, pentru a proscrie orice zi de vacanță făcută afară din regulament fără un ordin expres al ministerului, fie pentru orice motiv ar fi.

Să se oblige profesorii a face examenele de corigenți și de internat afară din orele de clasă, cum se făceau și altă dată, sau cel puțin a se împărți comisiunile de examen astfel, ca niciun profesor să nu fie silit a-și pierde clasa din cauza lor. Să se hotărască care sunt anume sărbătorile naționale ce trebuie păzite și să se oprească păzirea celorlalte. Directorii să se facă responsabili, sub pedeapsă de destituire, de observarea acestor prescripțiuni; iar profesorilor să li se rețină salariul pe toate zilele când nu vor face clase, fără a fi autorizați de regulament sau de minister.

Examenul din ianuarie nu este, și el, decât o cauză de a se pierde 13 zile fără folos. Venind abia după trei luni de curs, și a doua zi după sărbătorile cele mai lungi și mai absorbante de peste an, ele se fac asupra unor școlari care nu posedă încă un bagaj științific suficient pentru a merita un examen, și nici pe acela nu-l prepară mai niciodată. Pe lângă acestea, care este rolul acestui examen? Nota lui, după regulament, nu are deloc mai multă importanță decât cea de pe celelalte luni. De aceea e, nu numai util, ci chiar necesar a se suprima cu totul, și a se reîncepe cursurile de la 2 ianuarie.

De s-ar aplica cu severitate măsurile ce propun, s-ar câștiga 35 de zile de curs pe an, și s-ar lungi durata lecțiunilor, așa că timpul de curs ar crește cel puțin până la o dată și jumătate [față de] ceea ce este astăzi.

* * *

Un alt rău de care suferă învățământul este neîmplinirea programelor de către profesori. Se poate zice, în adevăr, că programele sunt imperfecte; însă, oricum ar fi, ele sunt obligatorii, și dacă nu se aplică, la ce mai servește școala? Cu toate acestea, să se caute, atât rapoartele prezentate de mine la examenele anuale generale, cât și acele ale diverselor comisiuni delegate de minister; se va vedea cât de mic este numărul acelora care își fac materia toată după programă. Ceilalți, ca să ajungă până la sfârșit, lasă nefăcute părți esențiale; sau că merg până la un loc, și de rest nu se mai tulbură. Am văzut astfel profesori de matematici care făceau o teoremă și lăsau două, fără să se preocupe că cele pe care le predau rămâneau în aer, nebazate pe nimic. Am văzut pe alții făcând jumătate, sau a treia parte, sau chiar și a cincea parte din materie. Și nu se mulțumesc nici cu atât: și din cât fac, mai iartă o parte la examen, așa că partea aceea rămâne ca și nefăcută.

De câte ori s-au denunțat aceste fapte ministerului, ce s-a făcut? Uneori, destul de rar, s-au dat câteva avertismente, neurmate de niciun efect, ca totdeauna.

Cu toate acestea, ce e mai esențial pentru o școală decât executarea programelor? Legea însăși (art. 395) este foarte severă asupra acestui punct; ea pedepsește cu suspensiunea pe cel care s-a făcut de trei ori culpabil de neaplicare a programei. Însă, de când există legea, clauza aceasta nu s-a aplicat nici măcar o singură dată, deși ocaziunile nu lipsesc niciodată.

Art. 119 din lege cere ca la finele anului școlar fiecare profesor titular să trimeată ministerului programa detaliată a cursului său pentru anul viitor. Ca și multe alte prescripțiuni ale legii, și aceasta a rămas literă moartă. Cu toate acestea, ea era foarte logică și necesară; avea de scop a obliga pe profesori să-și distribuie materia în modul cel mai nimerit ce vor crede, după programă și după timpul de care dispun. Această distribuțiune e indispensabilă oricărui profesor; fără dânsa, riscă cineva ori a ajunge la finele anului fără să-și termine materia, ori viceversa. Cu dânsa, din contra, e totdeauna posibil a se executa programa, oricum ar fi ea. La noi însă nimeni nu-și face un asemenea plan, și nici ministerul nu le cere; fiecare profesor se ține de o carte, care de cele mai multe ori este de o întindere nepotrivită cu timpul de care dispune, și dacă nu o termină, zice că e programa încărcată. Să se menajeze timpul cum trebuie și să-și tragă fiecare un plan, și programa nu va mai fi prea încărcată.

Să întâmplă uneori, deși foarte rar, și excesul contrar: unii profesori se cred în drept a face mai multe materie decât prescrie programa. Alții trec părți din programă din o clasă în alta din propria lor autoritate. Nimic din toate acestea nu trebuie să se permită: programa e o lege, de la care nu trebuie să se depărteze cineva în niciun sens, fără a-i compromite toată economia.

Cât pentru cei care nu-și împlinesc programa, nu trebuie să se mai lase liberi a face astfel ce le place. Dacă ministerul nu ar îngriji nici de aplicarea programelor, ce alt scop ar mai avea? Să se ia măsurile cele mai severe pentru a obliga pe cei ce nu-și fac datoria asupra acestui punct să revină la dânsa; să se urmărească executarea art. 119; și să se aplice fără cruțare art. 395 celor neglijenți sau recalcitranți.

* * *

De altă parte însă cată să recunoaștem că programele actuale prezintă dificultăți considerabile de aplicațiune, și în spiritul, și în litera lor. Am vorbit deja despre lipsa lor de claritate; sunt numai niște înșirări de numiri de capitole, și acelea necomplete; așa că nu poate cineva ști în ce spirit, nici cu ce extensiune se cere să se facă materia. Cât de departe sunt programele noastre, sub acest punct de vedere, de acelea ale școalelor străine, care nu lipsesc a da profesorului toate indicațiunile ce-i pot fi utile, și care îi arată până și metoda ce trebuie să urmeze! Se înțelege că nu trebuie ca această calitate să degenereze în o tiranie, care să paralizeze inițiativa profesorului: e vorba de a-i arăta calea, iar nu de a-l duce mereu de mână.

La noi mai mult decât oriunde sunt necesare programele făcute în modul acesta, căci personalul nostru didactic s-a format singur pe sine şi tradiţiunile didactice nu există în şcoalele noastre. De aceea, vedem de multe ori comiţându-se enorme erori de metodă, chiar de profesori zeloşi. Vedem maeştri de muzica vocală ocupându-se a explica ani întregi şcolarilor lor teoria muzicală şi armonia, în loc de a căuta să le dezvolte simţul muzical; ca şi când nu au bieţii şcolari destulă teorie de învăţat în toate, ca să nu li se mai impună până şi în arte. Cursul de gimnastică este mai peste tot un curs de acrobaţie; fiecare crede că a făcut cu atât mai bine cu cât a dislocat mai mult pe şcolarii săi. Acesta este scopul gimnasticii în şcoale? Cred că nu merg prea departe zicând că gimnastica ştiinţifică, care dezvoltă forţa şi agilitatea în mod sistematic, aşa cum este în onoare în şcoalele elveţiene şi germane, mai nimeni nu o cunoaşte la noi nici din nume; şi, cu toate acestea, aceea este gimnastica care trebuie să figureze în şcoli. Tot aşa se întâmplă în învăţământul limbilor, în al matematicilor şi peste tot.

Cercetarea aprofundată care ar fi necesară când s-ar redija programele în felul acesta ar permite multe simplificări şi reduceri care se par necesare; căci 28 şi 30 ore de clasă pe săptămână, din care 23 până la 27 sunt ore de teorie, nu e puţin lucru pentru nişte copii de la 10 până la 18 ani, mai ales pe lângă timpul ce trebuie să pună pentru prepararea lecţiunilor şi a lucrărilor scrise acasă. În liceele franceze nu erau până deunăzi decât 23 de ore de curs pe săptămână şi acum de curând s-au redus şi acelea la 20.

[Cărţile didactice]

Fiindcă e vorba de aplicarea programelor, să ating şi chestiunea cărţilor şi a materialului didactic.

Cărţile didactice au la noi o însemnătate mai mare decât pe aiurea, pentru că am spus cum fac foarte mulţi profesori pentru a-şi face cursul. Nu e vorba, cu metoda lor, fie cărţile cât de bune, rezultatele nu pot fi excelente; când însă şi cărţile sunt rele, la ce să ne mai aşteptăm?

Literatura noastră didactică cuprinde câteva lucrări de merit, mai ales printre cărţile cele mai elementare; în genere însă, ea e formată din scrieri foarte departe de a răspunde scopului lor. Lipsa de metodă, frazele greoaie, întortochiate, pretenţioase şi pline de cuvinte străine, nepotrivirea cu inteligenţa copiilor cărora se adresează, erorile de fapte sau teoriile învechite şi părăsite de toată lumea, iacă ce le caracterizează. Multe dintr-însele sunt traducţiuni rău făcute, în care s-a păstrat până şi dispoziţia frazei străine; altele sunt reproduceri de a doua sau a treia mână după vreo traducţie şi cuprind toate defectele ce a adăugit fiecare nou autor la lucrarea celuilalt. Puţine din ele au fost făcute în conformitate cu vreo programă; şi chiar acelea au pierdut pe urmă acest avantaj prin schimbările programelor.

Cărți de felul acesta inundă școalele, unele neautorizate, cele mai multe însă având aprobațiunea ministerului, a cărui dobândire nu prezintă nicio greutate. Cărțile cele bune, care sunt în minoritate, sunt năbușite de celelalte, așa că concurența excesivă a unor lucrări proaste pe de o parte, nesiguranța ce rezultă din schimbarea programelor pe de alta, împiedică aparițiunea unor lucrări serioase.

Toate acestea au atras deja mai de demult atențiunea ministerului. Între diversele măsuri de îndreptare ce s-a încercat a se lua, se poate pune și proiectul de regulament pentru cercetarea cărților didactice, elaborat acum doi ani de Consiliul general de instrucțiune, însă care nu a primit până acum, pe cât știu, niciun început de execuțiune. Cu toate acestea, măsura principală ce prescria el, de a se retrage toate autorizațiunile acordate până acum și a se numi două comisiuni permanente pentru cercetarea pe viitor a cărților didactice, era foarte nimerită. Ea ar fi curățat școalele de mulțimea de cărți absurde ce le umple acum și ar fi făcut posibilă aparițiunea unor lucrări bune.

De altminteri, aici trebuie să se mărginească acțiunea ministerului. Aparițiunea cărților bune nu se decretează prin legi și regulamente; tot ce poate face ministerul este de a le încuraja după ce au apărut și a le face viața posibilă; și aceasta este și el un motiv pentru a interzice cărțile cele rele.

[Materialul didactic]

În privința materialului didactic, pe lângă notele răspândite în diferitele mele rapoarte, mă refer la raportul meu nr. 14 din 19 martie trecut, relativ la întrebuințarea celor 500.000 lei votați anul acesta pentru materialul didactic al școalelor. Am arătat acolo cât de lipsite de sistem au fost încercările făcute până acum pentru a dota școalele cu materialul necesar. Cumpărăturile s-au făcut fără niciun plan, așa că diferitele părți ale științei sunt dotate în chipuri de tot neegale, și că sacrificiile deja făcute nu vor servi prea mult când va fi vorba a se completa dotațiunea școalelor după un plan sistematic. S-au cumpărat aparate de fizică tocmai asupra părților care se înțeleg mai ușor, pe când pentru cele mai greu de priceput nu este niciun aparat; s-au trimis pe la seminarii lucruri cu care n-aveau ce face, după programa lor; unele școli au primit câte trei balanțe, sau emisferele de Magdeburg, însă fără mașina pneumatică; și altele multe de asemenea.

Dezordinea aceasta trebuie să înceteze o dată pentru totdeauna; altminteri orice sacrificii, cât de mari, vor da tot rezultatele negative de până acum.

Trebuie să se alcătuiască planuri de colecțiunile necesare fiecărui fel de școli, combinate în așa mod ca toate părțile de știință să fie deopotrivă reprezentate; și, deși întinderea colecțiunilor va fi destul de restrânsă, după mijloacele de care dispunem, ele vor trebui să fie niște toturi complete, putând satisface trebuințele cursurilor. Formarea unor liste în asemenea condițiuni nu

va fi lucru uşor, negreşit; însă dacă vom alerga tot după soluțiuni uşoare, vom avea rezultate tot ca cele trecute. Să se constituie dar una sau două comisiuni, din persoanele cele mai competente în materie, cu însărcinarea de a elabora acele planuri de colecțiuni; şi să nu se cheltuiască până atunci nicio centimă din cei 500.000 lei. Când va fi apoi a se face comenzile, se va ține seamă de obiectele ce mai posedă şcoalele în stare de a fi întrebuințate.

Cu această ocaziune, ar trebui să se dea în fine şi maeştrilor de gimnastică mijlocul de a-şi face cursul în mod regulat. Sunt atâția ani de când s-a introdus gimnastica în şcoli în mod obligatoriu, însă nu s-a făcut nimic pentru a face efectivă această obligativitate, de vreme ce aparate de gimnastică nu există nicăieri. Pe unde este câte ceva, s-a făcut prin stăruințele directorilor sau profesorilor şi de cele mai multe ori nu cu bani dați de stat. În şcoalele unde nu e niciun aparat, cursul de gimnastică se reduce la exercițiile militare fără armă când e vreme bună şi la nimic când e vremea rea. A cere aparatele necesare şi, pe cât se poate, o sală acoperită pentru exerciții mi se pare că e drept.

Nu este destul însă numai a forma colecțiunile, ci şi de a face pe profesori să se servească cu dânsele şi mă tem că aceasta va fi mai greu decât cealaltă. Deprinderea de a face toate cu uşurință a mers aşa de departe, încât sunt profesori care se mulțumesc a da şcolarilor pe fiecare zi câteva pagini de învățat dintr-o carte, fără a se atinge de obiectele, multe, puține, ce au la dispozițiune pentru a-şi face cursul înțeles. Am văzut aparate de fizică ruginite, acoperite de pulbere, sparte; colecții de mineralogie aruncate grămadă într-un colț de dulap, fără catalog şi fără numere; sticle cu preparațiuni chimice cu dopurile purtând încă pecetea de la fabrică. Profesorii respectivi pretind că nu pot să se servească cu colecțiunile ce au, dacă nu li se dă un preparator. Preparator la un curs de liceu sau de gimnaziu, unde lecțiunea cea mai grea se poate prepara în o jumătate de oră! Profesorii de universitate îşi prepară cursul de multe ori singuri de tot şi cei de cursul secundar nu ar putea pune mâna pe nimic fără un preparator! În adevăr, nu văd nimic mai presus de această pretențiune fenomenală, decât răspunsul ce mi-a dat un profesor de fizică, însă care are cel puțin meritul naivității: „Şcolarii abia învață fără experiențe, dar cu experiențe!“.

Cu toate acestea, nu exemplele lipsesc de profesori care îşi fac datoria. Cred că pot afirma că cei care îşi pierd timpul a căuta asemenea argumente pentru a-şi acoperi inerția în loc de a-şi căuta de datorie sunt în minoritate. Ceilalți îşi dau destul silința ca să se folosească cât mai bine de puținul ce au la dispozițiune. Unul, profesorul de la cursul inferior de la liceul din Ploieşti, se poate da ca model în această privință, şi exemplul lui este de ajuns pentru a închide gura celor care nu pot destupa o sticlă fără un preparator.

Mie mi se pare că, când legea zice (Art. 395) că profesorul e dator a-şi trece toată materia, nu a voit să înțeleagă cu aceasta ca să o treacă fiecum, ci în condițiuni astfel încât cursul să dea rezultate bune. Când cineva refuză de a face aşa este ca şi

când nu ar împlini obligațiunea ce-i impune legea. De aceea, precum am cerut mai sus darea în judecată și suspensiunea profesorilor care își lasă materia neterminată, reclamă aceleași măsuri contra celor care refuză a se servi de colecțiunile școalei. Negreșit că nu se va recurge la acest mijloc extrem și totdeauna regretabil decât după ce vor rămâne fără efect toate îndemnurile și admonestările.

[Bibliotecile școlare]

Cu ocaziunea dotării școalelor cu material, ar fi timpul a ne gândi și la chestiunea bibliotecilor școlare. Afară de câteva, școalele publice nu posedă nicio carte. La câteva dintr-însele se găsește câte o colecțiune de cărți, în mare parte vechi și desperechiate; cele mai noi au fost căpătate numai prin stăruința directorilor și profesorilor sau prin donațiuni de la particulari, sau cu bani adunați prin subscripțiuni și loterii. Niciuna însă nu este până acum catalogată și deschisă școlarilor.

Dacă s-ar cataloga toate, s-ar vedea poate că prin schimburi reciproce fiecare din ele s-ar înavuți; și dacă ar fi puțină tragere de inimă și ceva mijloace pecuniare, nu mari, s-ar putea deschide școlarilor, și chiar publicului. Ar fi de ajuns pentru aceasta o sală distinctă, o masă, câteva scaune și câteva dulapuri, și un bibliotecar. În ceea ce privește mobilierul, inițiativa directorilor și profesorilor cred că ar putea să-l procure. E mai greu a se avea o sală de bibliotecă, când multe școli n-au nici sălile necesare pentru clase. Dar dacă s-ar găsi sala, ar mai rămâne a se avea bibliotecarul, care să pună în mâna publicului și școlarilor cărțile ce ar cere. Cred că ar fi posibil a se evita creațiunea unui post, ce ar aduce cheltuieli anevoie de purtat în împrejurările de față, prin întrebuințarea câtorva școlari din clasele superioare, cei mai buni și de o conduită mai exemplară. Dacă biblioteca ar fi deschisă în orele de la 11 până la 2, s-ar putea pune câte unul din ei să facă pe rând serviciul de bibliotecar în câte o zi, ceea ce sunt sigur că vor face cu plăcere cei mai mulți. Un regulament bine combinat ar permite a se ști ce cărți s-au comunicat în fiecare zi, și cui anume, ceea ce ar fi util pentru control. De altă parte directorul, care, după lege, (art. 100) are privegherea asupra bibliotecii, va trebui să exercite un control neîntrerupt, pentru a evita pierderile și neregularitățile.

De s-ar face așa, s-ar dobândi deja un rezultat însemnat, pentru că mai multe licee, gimnazii și seminarii ar avea un mijloc de a deștepta gustul lecturii în școlarii lor. Nu trebuie însă a ne opri aici, ci a prepara terenul pentru formarea de biblioteci sistematice pe lângă toate școalele din țară. Pentru aceasta trebuie să se studieze și să se combine liste de cărțile ce ar trebui a se cumpăra mai întâi, pentru a forma un tot cât se poate mai complet, deși nu vast, la fiecare fel de școli. Aceste liste vor servi pentru a dirige în zelul lor pe persoanele care vor voi să doteze școalele; căci astăzi din lipsa lor, cumpărăturile ce se fac sunt de multe ori neechilibrate.

[Localurile de școli]

În fine, chestiunea localurilor de școală a ajuns să nu să mai poată ocoli. Cele mai multe școli sunt instalate în niște localuri ce sunt în așa stare încât sunt o amenințare pentru sănătatea copiilor și chiar pentru viața lor. Și aceasta e adevărat nu numai pentru școalele rurale și primare urbane, dar și pentru majoritatea școalelor secundare.

Localurile bune de școală sunt una din condițiunile esențiale pentru succesul învățământului; și, de aceea, și ministerul, și județele și comunele care întrețin școale trebuie să se gândească serios a nu mai ține școalele prin ruinele strâmte, umede, întunecoase și infecte în care sute de mii de copii își pierd astăzi sănătatea. Deja mișcarea a început în sensul acesta. Ministerul a luat măsuri pentru construirea a mai multe localuri de licee și seminarii; multe comune, rurale și urbane, au clădit localuri de școli; unele județe urmează aceeași impulsiune; astfel este județul Iași, care a votat mai anii trecuți un împrumut de aproape un milion, pentru clădire de școli. În fine, un factor ce nu trebuie neglijat sunt particularii, care fundează din propriile lor mijloace.

Dacă ministerul ar dirija și ar încuraja această mișcare, rezultatele ei ar putea fi grabnice și excelente. Dificultăți bugetare l-ar opri de a face ca Franța, care în anii din urmă a împrumutat 120 milioane comunelor, pentru a-și face localuri și materiale de școală, plata datoriei făcându-se în 62 rate semestriale. Însă ministerul ar putea înlesni în alt mod calea. Poate recomanda planuri de localuri, studiate de oamenii săi competenți și împlinind toate condițiunile dorite de comoditate, ieftinătate și potrivire cu scopul, ceea ce comunele singure nu pot face. S-ar evita astfel clădirile ce unele comune fac în condițiuni dezavantajoase, din neștiință. Ministerul poate redija devize potrivite cu resursele diferitelor regiuni ale țării. Așa, în districtele muntoase, care formează mai mult de a treia parte a țării, ar fi foarte ieftine și bune localurile făcute numai de lemn, lucrat și îmbinat bine; Norvegia are toate școalele sale rurale clădite așa și sunt printre cele dintâi din Europa. Un local numai de lemn s-ar putea face totdeauna cu cel mult 4000 lei. Dacă statul ar da gratis din pădurile sale, care au fost dăruite de demult pentru întreținerea de școli, lemnul ce putrezește neîntrebuințat, multe sate sărace de prin munți ar putea să-și aibă școala lor.

Costul actual al unui local de școală rurală variază între 6.000 și 10.000 lei. Prețul acesta s-ar putea reduce, dacă devizul ar fi bine studiat și dacă lucrarea ar fi bine privegheată. Să admitem însă cifra de 8.500 lei, cu care se poate face un bun local, cu locuință pentru învățător și cu mobilierul necesar. Unele comune au rezerve de bani, pe care le consacră la clădirea școlii și a primăriei. Cele mai multe însă nu au de unde scoate deodată o așa mare sumă. Acelea ar putea contracta un împrumut la Casa de Depuneri sau aiurea, așa că plătind 60 de rate

semestriale de câte 275 lei şi 40 bani fiecare, s-ar achita şi ar rămâne proprietară pe şcoala lor; însă mijlocul acesta cele mai multe nu-l cunosc. Ministerul ar putea să-l recomande şi chiar să înlesnească, pe cât îi este în putere, concluziunea unor asemenea împrumuturi. Nu ştiu chiar dacă nu ar fi nimerit a se contracta un mare împrumut, pe 30 de ani, cu 5% pe an, destinat a înlesni tuturor comunelor rurale lipsite de şcoli clădirea localurilor lor. Statul ar garanta acest împrumut şi ar înscrie de oficiu în fiecare an în bugetul fiecărei comune anuitatea ce o priveşte. Pentru comunele sărace, o parte din anuitate ar lua-o judeţul asupra sa. Aceasta e o simplă părere în adevăr, însă care nu ar fi deloc neaplicabile.

De altminteri şi comunele urbane, şi chiar statul ar putea prea bine recurge la acest mijloc, pentru a-şi construi localurile de care au trebuinţă.

Statul, în particular, întreţine astăzi 8 licee, 8 gimnazii, 5 gimnazii reale, *2 seminarii* cu câte şapte clase, 6 seminarii cu câte patru clase, 4 şcoli normale primare, 3 şcoli centrale de fete, 3 externate secundare de fete, 2 şcoli profesionale de fete. Din acestea, lăsând la o parte pe acelea care au deja un local al lor în condiţiuni destul de bune şi pe acelea al căror local e în construcţiune sau pentru care s-au alocat deja fondurile necesare, rămân: 8 gimnazii, 4 gimnazii reale, 2 seminarii cu câte şapte clase şi cu internat, 2 seminarii cu câte patru clase şi cu internat, 4 şcoli normale primare cu internat, 2 şcoli centrale de fete cu internat, 3 externate secundare de fete, 2 şcoli profesionale de fete, cărora trebuie să se clădească localuri anume cu totul din nou; din acestea, unul din seminariile cu patru clase şi cele două şcoli centrale de fete au deja locul unde s-ar putea face construcţia definitivă. La localurile ce s-ar putea utiliza în total sau în parte, adică un gimnaziu real, 3 seminarii cu câte patru clase şi o şcoală centrală de fete, vor trebui făcute reparaţi uni radicale şi adaose de clădiri.

Clădirile liceelor din Bârlad şi Botoşani, care n-au internat, au costat câte 230,000 lei; pentru liceele Sf. Sava[103], Matei Basarab şi cel din Iaşi, care s-au proiectat cu internate de câte 160 şcolari şi cu 400 externi, s-a alocat câte 600.000 lei; seminarul din Roman, pentru 60 interni, a costat 150.000.

După aceste cifre, putem face evaluările aproximative următoare, în care cifrele sunt puse mai mult în exces decât în lipsă:

8 gimnazii, 4 gimnazii reale, 3 externate secundare de fete, 2 şcoli profesionale de fete, a câte 150.000 lei, peste tot 2.550.000 lei	2.550.000 lei
2 seminarii cu câte şapte clase, pentru câte 100 şcolari, a câte 300.000 lei	600.000 lei
2 seminarii cu câte patra clase, pentru câte 100 şcolari, 4 şcoli normale primare pentru câte 100 interni, 2 şcoli centrale de fete pentru câte 100 interne, a câte 250.000 lei, minus preţul locurilor unui seminar şi a celor două şcoli centrale de fele, evaluate aproximativ 80.000 lei, toate împreună	1.920.000 lei
Reparaţiuni radicale şi adaose de clădiri la 1 gimnaziu real, 3 seminarii şi 1a şcoală centrală de fele	220.000 lei
Total	5.290.000 lei

Suma aceasta, dacă s-ar împrumuta cu 5%, ar introduce în bugetul statului pe fiecare an două anuități semestriale de câte 186.473 lei, timp de 25 de ani, sau câte două rate semestriale de câte 171.396 lei în timp de 30 de ani. Trebuie însă să se scadă 96.086 lei de chirie anuală ce plătește acum statul pentru localurile cuprinse în lista precedentă; așa că creșterea adevărată anuală a bugetului ar fi de 276.860 lei, în cazul împrumutului pe 25 ani, și de 246.706 lei în cazul celui de 30 ani.

Această sumă poate se va părea cam mare, însă nu este deloc disproporționată cu importanța lucrului. Mijloacele de a întâmpina această cheltuială nu lipsesc țării, judecând după desele creațiuni de școli care vin pe fiecare an, fără personal, fără localuri, fără mobilier nici material didactic; și dacă e vorba a alege între crearea de școli în asemenea condițiuni și dotarea celor existente cu ce le trebuie pentru a da bune rezultate, mi se pare că îndoiala nu mai este permisă.

[Promoțiunea. Bacalaureatul]

O chestiune de o însemnătate capitală este promoțiunea. În școalele noastre a domnit totdeauna principiul de a nu permite unui școlar să urmeze o clasă decât după ce a dovedit că a trecut cu succes suficient clasele precedente. Lui se datorează că, deși cu mijloace foarte restrânse, școalele au dat rezultate relativ bune; pentru că, oprind încă de la primele clase de a merge înainte pe școlarii incapabili, cei care ajungeau a-și termina studiile prezentau chiar prin aceasta o garanție de capacitate și de sârguință. Din contra, permițându-se școlarilor a trece fără nicio piedică din o clasă în alta, cei care au fost slabi în clasele inferioare sunt puși în o imposibilitate din ce în ce mai mare de a se îndrepta cu cât înaintează în clasă; așa că se ajunge la finele școalei cu un mare număr de absolvenți de o instrucțiune cu totul nesuficientă. Dacă li s-ar da drumul în societate, recunoscându-le drepturi numai pentru faptul că au trecut prin școală, nu s-ar răspunde la scopul pentru care e creată școala, adică de a da societății oameni instruiți. Dacă nu li s-ar recunoaște niciun drept decât cu condiția de a trece un examen general la finele școalei, și dacă examenul acela ar fi serios și drept, ar trebui ca toți cei care au trecut școala slabi să fie refuzați, și să-și vadă astfel pierduți anii cei mai buni, în care ar fi putut urma altă carieră, ceea ce acum e prea târziu a mai face. Dacă examenul final se face slab, se cade în aceleași inconveniente ca și când nu s-ar face deloc.

În școlile franceze nu a existat tradițiunea examenelor anulale de promoțiune din o clasă în alta. Școlarii erau supuși în timpul anului la interogațiuni, care însă nu aveau nicio influență asupra promoțiunii; toți școlarii care voiau se promovau de drept la finele anului. De aceea a fost de o necesitate absolută a se pune cel puțin la finitul liceului un examen, care să aleagă pe cei prea slabi din

ceilalți, cărora singuri să li se confere drepturi. De aici a ieşit *bacalaureatul,* care a fost consacrat şi de legislațiunea din 1808.

Aceasta era soluțiunea cea mai rea ce se putea da unei chestiuni delicate. Experiența arată că, oricare ar fi excelența metodelor, e mare numărul şcolarilor care nu sunt în stare a-şi asimila instrucțiunea liceală, deşi mulți dintr-înşii ar putea prea bine urma cu succes o altă cale. A-i lăsa pe aceştia să-şi piardă opt sau nouă ani, pentru a le declara tocmai la fine, când nu se mai poate îndrepta lucrul, că nu sunt buni de nimic, este lucru barbar şi vătămător chiar societății. E barbar, pentru că şcoala este cea mai în poziținue de a cunoaşte din vreme care este capacitatea fiecăruia şi, lăsând să se piardă un om pe care ar putea să-l scape, dându-i din vreme o altă direcțiune, comite o cruzime gratuită. E vătămător societății, prin marele număr de oameni declasați ce se produc pe fiecare an.

Afară de acestea, examenul de bacalaureat are şi alte defecte, intrinsece. Făcut în grabă, asupra unui mare număr de candidați necunoscuți de examinatorii lor, pentru toate materiile trecute în timp de şapte, opt sau nouă ani, cum poate el să dea măsura exactă a capacității fiecăruia? Bacalaureatul nu este decât o loterie, care nu are cel puțin meritul sincerității; căci frauda legală sau extralegală are într-însa un rol tot atât de mare ca şi meritul şi ca şi întâmplarea. În adevăr, nu se poate numi altfel decât fraudă legală preparațiunea grăbită, făcută ad-hoc, în care capul candidatului devine un fel de dulap cu căsuțe numerotate, cuprinzând fiecare câte un răspuns destinat pentru o anume chestiune prevăzută de mai înainte; toate acestea fără legătură, fără rădăcini, destinate numai a amăgi pe examinatori, dându-le iluziunea unui om cu ştiință; toate însă trebuind a fi uitate în cel mai scurt timp, după ce au servit a procura unui ignorant o cheie care-i va deschide uşile funcțiunilor.

Bacalaureatul condamnă tinerimea, chiar pe cea onestă şi lucrătoare, a recurge la fraude legale de acestea; căci susțin că este materialmente imposibil cuiva, mai ales unui om cu mintea încă crudă, a răspunde în interval de câteva cuarturi de oră şi cu o egală preciziune, asupra unor materii aşa de disparate şi aşa de vaste încât au trebuit şapte ani pentru a fi învățate. Notele bune ce capătă unii nu probează nimic contra tezei mele; nu este niciunul din ei care nu ar fi meritat note slabe cel puțin la câteva obiecte, dacă examenul ar fi avut gradul de seriozitate ce se poate cere de la examenele anuale de promoțiune.

Incovenientele acestea sunt recunoscute de demult chiar în Franța, patria bacalaureatului. Oamenii cei mai eminenți din învățământ au combătut şi combat cu cea mai mare energie această instituțiune nefastă. Rezultatul campaniei lor au fost diferite reforme, prin care s-a căutat a se palia[104] răul; astfel a fost bifurcarea învățământului în cursul superior la licee, separarea celor două bacalaureate şi dreptul de a se trece examenul de bacalaureat în două sesiuni, asupra câte unei jumătăți din materie. Toate aceste măsuri au fost inutile, aşa că în 1880 au ajuns a adopta pe singura nimerită, aceea care, dacă ar fi fost adoptată de la început, ar

fi permis a se evita bacalaureatul: examenele anuale de promoțiune. Desființarea totală a bacalaureatului va urma desigur într-un viitor apropiat.

Acest scurt istoric arată ce mare greșeală a făcut legea din 1864, introducând bacalaureatul la noi, care posedam deja instituțiunea examenelor anuale de promoțiune, ce se făceau pe atunci în destul de bune condițiuni; aceasta însemna tocmai a lăsa bucata pentru umbra ei.

Examenele anuale, șapte la număr, dura fiecare câte mai bine de două săptămâni; se făceau de profesori care-și cunoșteau școlarii și veneau după toate interogațiunile de peste an, pe care le rezumau oarecum. Ele se făceau, mai ales în Moldova, sub privegherea foarte de aproape a unor comisiuni numite de ministerul din persoane străine. Putea fi mai bun mijloc de a găsi măsura exactă a capacității fiecărui școlar? Nu cred. Cu toate acestea veni bacalaureatul cu pretențiunea de a face mai bine, în cinci cuarturi[105] de oră, și fără a ține nicio seamă de trecutul școlarului.

Va crede cine va putea că aceasta este posibil; însă eu nu o pot admite niciun moment.

S-ar crede, poate, că, de vreme ce și examenele anuale au fost conservate, bacalaureatul nu era să producă la noi inconvenientele din Franța. Voi dovedi însă că nu este așa.

Mai întâi, dacă sunt examene anuale bine făcute, bacalaureatul e inutil. În adevăr, dacă e slab, toți absolvenții trebuie să reușească, și atunci pentru ce bacalaureatul? Dacă e sever, niciunul nu va reuși; căci, repet, e imposibil un succes deplin la un examen ca acesta; atunci bacalaureatul ar face liceele inutile, și ar fi și nedrept, de vreme ce ar trage cu buretele peste munca de șapte ani a unor școlari, care au dovedit că au lucrat, de vreme ce au putut trece cu succes șapte examene anuale.

Însă nu e numai atât; căci bacalaureatul, care prin sine nu dovedește nimic în privința capacității școlarilor, a ruinat examenele anuale, ce erau o instituțiune în adevăr utilă. Îndată ce școlarii au văzut un mijloc de a scurta timpul de învățătură, și de a reduce chiar învățătura la cea mai simplă expresiune, căpătând aceleași drepturi ca și prin un studiu regulat, s-au grăbit a părăsi școala și a căuta să-și îndese în cap prin mijloacele cele mai artificiale doza de răspunsuri necesare pentru a dobândi talismanul. Cine nu-și aduce aminte de despopularea enormă a liceelor, chiar de la clasa a III-a înainte, în anii ce au venit după 1868? Ministerul se grăbi a căuta să repare răul, impunând candidaților la bacalaureat condițiunea de a avea liceul trecut complet. În această afacere trebuie să recunoaștem că logica nu era în partea bacalaureatului. În adevăr, dacă bacalaureatul are virtutea de a măsura cum se cade capacitatea candidatului, ce-i pasă de unde vine acest candidat, dacă a trecut sau nu șapte clase într-un liceu? Examenul de bacalaureat trebuia să ajungă, și de vreme ce legea consacră libertatea învățământului, trebuia ca candidații să aibă dreptul a se prepara în ce școală vor voi, sau chiar în nicio școală; ei nu aveau

decât o datorie: a da, prin examenul de bacalaureat, o dovadă suficientă că au doza cerută de știință. Însă nu a fost așa: pe cât timp nu se prezentau decât candidații cu șapte clase, bacalaureatul mergea liniștit, sigur fiindcă pe oricare ar admite, nu greșește; partea cea mai grea a lucrului se făcuse deja la liceu, se mulțumea numai a-și arăta puterea pe ici, pe colo, refuzând pe cât unul, care de multe ori era mai bun decât alții ce fuseseră admiși, dovedind și cu aceasta cât de nesigure mijloace de apreciere avea. Când însă începură a veni candidații numai cu câte trei și patru clase, bacalaureatul se sperie de responsabilitatea ce cădea asupra lui și pretinse a li se impune în mod obligatoriu încercările prealabile din liceu; și așa scăpă iarăși de pericolul de a se compromite prea des, dând oracule neconforme cu adevărul[1].

Însă, din toate schimbările acestea, examenele anuale au ieșit slăbite cu totul. Profesorii continuă în mare parte a-și promova școlarii cu aceeași facilitate, ca și în anii când promoțiunea din liceu era inutilă la bacalaureat; alții, din contra, cearcă a se opune acestui curent nenorocit și cad în extrema opusă. Cu un cuvânt este o dezechilibrare completă în facerea examenelor anuale. Ministerul a contribuit chiar el a aduce acest rezultat, pentru că nu a mai arătat acestor examene interesul de altă dată. De la 1864 încoace, examenele se fac numai cu profesorii școalei, iar nu în prezența neîntreruptă a unei comisiuni

---

1. Iată evoluția legislației bacalaureatului până în 1884: Legea din 1864 la art. 141: „Școlarii care au urmat cursurile claselor de gimnaziu sau de liceu vor trece un *examen general* spre a putea dobândi diplomă.“ *Regulamentul pentru examenele generale de licee* publicat în „Monitor“ la 6 decembrie 1869 prevede la art. 3 că se cer candidaților 2 acte: 1) act de naștere, constatând că are cel puțin 16 ani: 2) cerere scrisă și subscrisă de el. Art. 4: „Candidații care *au urmat în școalele publice* nu vor fi admiși decât *având trecut liceul complet.“* Art. 5: „Candidații care *vor fi urmat studiile în parte* [= în particular, în casă] sau în *institute private* vor trece examenul, justificând mai întâi că *au trecut cursurile identice cu acelea care se propun în licee.*“ În 1872 se face un nou regulament, publ[icat] în „Monitorul Oficial“ de la 10 decembrie 1872, care, în art. 7, modifică dispozițiile art. 5 din 1869 astfel: „Candidații care vor fi urmat în parte sau în institute private sunt admiși la examenul general după ce mai *întâi vor depune la unul din liceele publice examenul de învățăturile ultimei clase liceale.“* Al treilea regulament asupra aceleiași chestiuni, în 24 iulie 1874, prevede: „Candidatul ce va fi urmat studiile în parte sau în institute private va trece examenul general *notificând mai întâi* că *a urmat* cursuri identice cu acelea ce se propun în liceu.“ În 1876 *al patrulea regulament revine* la dispoziția din 1872, adică se cere, pentru a fi admis la examenul general, să se treacă examen la un liceu public de *învățăturile cursului superior liceal. Al cincilea regulament* din 14 august 1881 e mai curios. Art. 4 zice: „Studenții care vor să treacă examenul se vor adresa directorului *liceului unde au învățat,* alăturând *biletul de promoțiune.“* Iar art. 5: „Stud[enții] care au învățat *în particulare* sau în *institute private* vor face de asemenea cerere la direcțiunea unui liceu, însoțind-o de *actul de naștere* și de o dovadă *constatatoare identității personale* liberată de primăria locală. În fine, al *șaselea regulament* din 14 decembrie 1882 introduce numirea de „bacalaureat“ în loc de „examen general“ și prevede în art. 5: „Candidatul care va fi urmat studiile acasă sau în institute private va justifica mai întâi că *a depus examene regulate la finele celor din urmă doi ani de studiu la un liceu al statului.“*

numite de minister. E adevărat că, cu îmmulțirea școlilor secundare prin județe, constituirea acestor comisiuni e lucru anevoie; ministerul s-a silit, mai ales în anii din urmă, a fi reprezentat la examene; însă, lipsa de mijloace l-a împiedecat a face tot ce ar fi trebuit. Oricum ar fi, lipsa de priveghere a lăsat să se înrădăcineze neglijența și indiferența la examene și, ce e mai rău, a lăsat să se creadă că aceste examene nu mai au importanța de altă dată. Această împrejurare, adăugată pe lângă acea că școlarii în tot timpul cât sunt în liceu au ochii țintiți la bacalaureat și, când lucrează, nu lucrează decât în vederea lui, a fost una din cauzele cele mai însemnate ale scăderii seriozității examenelor de promoțiune și, prin urmare, a nivelului învățământului, în anii din urmă.

Nu sunt acestea însă singurele cauze. Am menționat mai sus credința, ce a prins deja rădăcină, că nu se mai pune mare preț pe examenele anuale. Ceea ce s-a făcut în chestiunea corigenților era încă și mai propriu a întări această credință.

Principiul că promovarea în o clasă superioară a unui școlar nu se poate face decât după ce a dovedit că posedă cunoștințele claselor inferioare, nu figurează în lege în mod explicit; el însă rezultă destul de bine din cele spuse în art. 113, 120, 121, 122, 123, 132 și 139.[1] Nicăieri nu se spune că, pentru promoțiune, este necesar a se trece un examen anual; însă art. 139 zice că *gradarea să se facă conform regulilor în ființă și regulamentelor viitoare.* Regula în ființă la 1864 era că un examen anual era indispensabil pentru promoțiune; iară regulamentul de ordine și disciplină pentru licee din 1866, la art. 38, stabilește clar că e indispensabil ca un școlar să aibă cel puțin nota 4 la fiecare obiect obligatoriu, atât la media de peste an, cât și la examen, pentru a putea fi promovat. La art. 94 zice că, *dacă un școlar în timpul examenelor, din cauză de boală, nu s-ar putea prezenta la examenul niciunui obiect de studiu, conferința profesorilor clasei, găsind legitimată lipsirea, va decide dacă trebuie a fi examinată înainte de împărțirea premiilor, sau la începutul anului școlar următor.* Toate aceste dispoziții au fost aplicate, prin lege și regulamente, și școalelor reale, și seminariilor.

Iacă ce se spune în lege și în regulamente în privința promoțiunii. Cum s-au aplicat însă aceste dispoziții precise, care nu dau loc la niciun fel de ambiguitate? Lăsând deocamdată la o parte celelalte neregularități, să mă ocup numai

---

1. Iată articolele citate din legea din 1864: Art. 113. „Conferința se va ocupa,...*va hotărî promoțiunile elevilor dintr-o clasă în alta...*“ Art. 120: „Un școlar nu se va admite în gimnaziu dacă nu va avea... cunoștința *claselor primare.*“ Art. 121: „Școlarii care vor avea *atestate de la școalele publice* se vor înscrie fără alt examen...“ Art. 122: „Junele care va voi să intre *într-o clasă superioară* fără să fi trecut pe cele inferioare *va fi supus unui examen*...“ Art. 123: „Când un școlar se strămută de la un liceu sau gimnaziu la un altul va trebui să prezinte *un atestat de studiile urmate spre a se așeza în clasa ce se cuvine.*“ Art. 132: „Când un școlar *va repeta doi ani aceeași clasă* fără să se poată face *capabil a trece într-o clasă superioară, se* va exclude...“ Art. 139 vorbește de modul de a se nota școlarii, lucru care avea să se stabilească prin regulament.

de promovarea așa zișilor *corigenți. S*ub acest nume se înțeleg școlarii care au rămas repetenți la examenul de la ianuarie la un număr oarecare de obiecte, și care se admit să treacă examenul de a doua oară la începutul lui septembrie. Pe la început, pentru a merita cineva acest nume, trebuia să fi rămas repetent numai la unul sau două obiecte; mai târziu însă restricția aceasta a dispărut mai din toate școalele; așa că astăzi, în septembrie, se face pe de a-întregul examenul general al tuturor repetenților de la ianuarie, fără a li se cere nicio justificare de boală, cum zice art. 94 din regulament, care, de altminteri, e făcut numai pentru cei care nu au dat deloc examen la ianuarie, iar nu pentru cei care au dat și au rămas repetenți.

Dar chiar modul cum se fac aceste examene este contra legii și a regulamentelor.

Legea zice (art. 136) că o probă înscrisă este de rigoare la fiecare examen; această probă nu se face niciodată la examenele de corigenți. Regulamentul zice că promovarea să nu se facă decât dacă media notelor anuale este cel puțin 4, la fiecare obiect; însă mai la toate școalele se promovează cel repetent care a dobândit nota 4, fără a se mai lua în seamă media notelor de peste an; așa că examenul ilegal de la septembrie are mai multă putere decât cel legal de la ianuarie.

Examenele de la septembrie au drept consecință că matricolele nu se pot închide la ianuarie, așa că notele obținute la septembrie nu se trec într-însele, ci rămân pe foi volante, risipite prin dulapuri, uneori, dar nu totdeauna, cusute prin dosare. Ar fi aproape imposibil a reconstitui cu exactitate trecutul unui școlar care a fost vreodată corigent.

În fine, pe când la examenele din ianuarie, mai mult sau mai puțin, se deleagă comisiuni și se fac cu oarecare aparat, cele din septembrie se fac fără niciun control, și aproape pe ascuns.

Asemenea examene sunt nelegale, și dacă ar voi cineva să fie drept, ar trebui să nu recunoască niciunul din ele, să refuze dreptul de absolvenți tuturor școlarilor care vor fi beneficiat vreodată de dânsele, să dea în judecată în masă consiliile școlare care le-au făcut, să destituie pe toți directorii care le-au tolerat. Pe lângă însă că asemenea măsuri ar fi nepracticabile și ar face mai mare rău decât chiar răul, ar fi oare în drept ministerul a le lua? Lucrurile acestea nu s-au petrecut în ascuns; ministerul a avut deplină cunoștință de ele; și, în loc să caute a le opri când era timp, le-a tolerat; ba încă a dat ordine și circulare, prescriind cum să se facă aceste examene nerecunoscute de nicio lege, de niciun regulament. Ce zic? Ministerul a mers mai departe decât chiar Consiliile școlare pe calea aceasta. El este care a ordonat examinarea din nou la septembrie a tuturor celor care au venit să-i ceară aceasta când consiliile școlare le refuzau această favoare, fără chiar a cere lămuriri de la dânsele; și nu numai atât: a ordonat reexaminarea și de a doua, și de a treia oară a acelorași școlari, când nu izbuteau să treacă. Tot el ordona ca școlarii care-și pierdeau astfel câte patru, cinci luni, bătând drumurile între minister și școală, să fie înscriși în clasa următoare pe la februarie, când legea zice

că înscrierea nu se poate face decât în cele dintâi 15 zile din septembrie. Astfel fiind, ce se mai putea aştepta de la directori şi profesori?

Mi-ar fi greu a descrie dezordinea, slăbirea de disciplină şi de respect al legilor, abuzurile strigătoare, chiar practicile neoneste ce s-au introdus în şcoli prin sistema aceasta. Şcolarii lucrători au ajuns a fi o excepţiune; clasele s-au umplut de fiinţe leneşe, venind la şcoală numai pentru plăcerea lor, fără a căuta măcar să-şi deie aparenţa unei ocupaţiuni; făptuitori de toate tulburările, nesupuşi şi chiar insolenţi cu profesorii, singuri fiind că aceştia nu au mai nicio putere asupra lor. Toţi, ori de se prezintă, ori de nu se prezintă la examenul din ianuarie, contează numai pe cel din septembrie, pentru care se prepară, nu prin studiu, ci prin intervenţiunea pe lângă profesori a tuturor cunoscuţilor lor şi prin oricare alte mijloace de a-şi asigura bunăvoinţa lor. Pe tot timpul vacanţei, profesorii sunt astfel asediaţi de solicitări, uneori de intimidări, de mai multe ori de oferiri de bani sub o formă mai mult sau mai puţin ascunsă. Cei care rezistă la toate şi care şi-au făcut un nume meritat de rigiditate sunt, din nenorocire, în minoritate. Ceilalţi sunt puşi de multe ori într-o adevărată imposibilitate de a rezista, din cauza presiunii ce se exercită asupra lor şi care, mai ales în oraşele mici, este o forţă foarte considerabilă cu care trebuie să conteze serios cineva. Unii din ei iau meseria de preparatori ai şcolarilor pe care tot ei i-au lăsat repetenţi şi pe care tot ei îi vor examina la septembrie pentru a le da notă de trecere. Câte reclamaţiuni, câte bănuieli se nasc de aici! Şi mai multe exemple, dintre care unul foarte recent, au arătat că e posibil a se găsi profesori care profită de această situaţiune tulbure pentru a face o adevărată speculă de note.

Odată intraţi pe calea aceasta nu mai e niciun motiv a ne opri undeva. Deja, precum am spus, s-a găsit că nu e de ajuns nici examenul din septembrie, care chiar el e cu desăvârşire ilegal şi nenorocit pentru şcoale. S-a mers cu concesiunile până la limite unde nici nu s-ar fi gândit cineva. Se văd bursieri de ai statului rămânând repetenţi şi continuând a beneficia de bursa lor, contra voinţei exprese a legii, a tuturor regulamentelor şi chiar a bunului simţ. Se vede turma repetenţilor, care nu s-au putut promova nici la septembrie, umplând scările ministerului, cerând şi căpătând a fi examinaţi din nou şi din nou, tot anul; sunt şcoli unde se fac examene de repetenţi şi prin februarie şi mai târziu. Am văzut şcolari înscrişi în clasa a IV-a şi urmând regulat această clasă, deşi erau încă repetenţi la două obiecte în clasa a III-a; şi aceşti şcolari erau bursieri! În fine am văzut cete întregi de şcolari ajunşi la fine clasei a V-a, cerând şi obţinând a trece deodată examene de corigenţă la toate obiectele la care avuseră note rele în toate clasele, de la I până la a IV-a inclusiv! Mai mult decât atât nici că se putea face.

Domnule ministru, sunt silit a vă pune în vedere toate acestea, fără a căuta să atenuez lucrurile, căci răul e aşa de mare, încât cine ar căuta să-l ascunză ar fi greu vinovat. Datoria mea este a vă da socoteală exactă de tot ce se petrece în

învățământ; și nu mi-aș împlini-o în conștiință, dacă nu aș face tot ce pot pentru a vă comunica și dumneavoastră îngrijirea de care sunt cuprins eu în fața neregularităților ce v-am expus și a rezultatelor funeste ce au avut. Dacă ministerul ar putea vedea însuși ce urmări a avut uitarea legii în privința promoțiunilor, precum le văd eu pe toată ziua, sunt sigur că nu ar avea liniște până nu ar vedea lucrurile readuse în starea lor legală.

* * *

Pe lângă rele de atâta gravitate, altele mai mici rămân palide; cu toate acestea nu le pot trece sub tăcere, căci au și ele importanța lor.

Legea din 1864 cuprinde în privința examenelor anuale două dispozițiuni nu nimerite: aceea a examinării cu bilete și aceea a dării în conferință a notelor la lucrările scrise. Cea dintâi restrânge libertatea profesorului și-l oprește a alege chestiunile în așa fel încât să dea măsura exactă a capacității școlarului. Examenul este prefăcut în o loterie, și aceasta numai din un sentiment de neîncredere în profesori, care este injurios pentru dânșii. Nu tăgăduiesc că se poate face abuz de facultatea ce s-ar da profesorilor de a pune singuri chestiunile; însă nu cumva cu sistema actuală abuzurile sunt imposibile? Și, pe urmă, dacă s-ar evita măsurile, chiar cele mai bune, numai pentru că reaua lor aplicare ar putea da loc la abuzuri, unde am ajunge? Măsurile bune trebuie prescrise totdeauna, dar să se ia precauțiunile cuvenite pentru aplicarea lor conștiincioasă; căci o lege, oricum ar fi redijată, nu se aplică ea singură; tot trebuie să privegheze cineva aplicarea ei. În chestiunea de față, trebuie să se lase profesorilor dreptul de a pune singuri întrebările la examene, priveghindu-se prin comisiuni și directori ca să nu facă neregularități și pedepsind pe cei care le-ar face.

Dispoziţiunea de a se da în conferință notele la lucrările scrise provine din aceeași neîncredere în profesori, care de astă dată a condus la o măsură în adevăr absurdă.

Să admitem că într-o clasă sunt 50 de școlari, cifră foarte modestă pe lângă ceea ce este în realitate. Să presupunem că ne aflăm într-un gimnaziu, unde în clasa I sunt 8 obiecte la care trebuie să se facă lucrări scrise, în clasa a II-a tot 8, în clasa a III-a, 9, în clasa a IV-a iarăși 9. Aceasta ne dă peste tot un număr de 1.700 lucrări scrise, ce trebuie să examineze conferințele celor patru clase, care toate sunt formate din aceiași profesori. De vom pune numai câte 3 minute pentru fiecare lucrare, vedem că ar trebui conferinței 85 ore de lucru neîntrerupt, ca să le poată cerceta și clasa pe toate; și cum ea nu poate lucra mai [mult] decât maximum 5 ore pe zi, i-ar trebui 17 zile până să-și termine lucrarea; pentru cele două examene de peste an, ar trebui 34 zile. Dar dacă numărul școlarilor din cele patru clase s-ar ridica la mai mult de 300, cum sunt pe unele locuri! Cu toate acestea se cere ca această lucrare colosală să se termine între 22 și 27 ianuarie, împreună cu

clasarea definitivă a şcolarilor, cu regularea promoţiunilor şi a premiaţilor şi cu toate celelalte lucrări ce necesitează terminarea anului şcolar. Este posibil aceasta? Dispoziţiuni ca aceasta sunt regretabile într-o lege, căci ele deschid poarta la neobservarea ei, pe lângă că fac imposibilă funcţionarea regulată a serviciului.

Motivul acestei absurdităţi a fost temerea de parţialitate din partea profesorilor. Dacă însă pe de o parte o asemenea temere putea fi fundată până la un punct, pe de alta cât rău nu face măsura ce s-a luat din cauza ei! Mai întâi nu e bine a arăta cuiva la fiecare pas că nu e demn de încredere; aceasta e o injurie pentru cei buni, fără a fi totdeauna un frâu pentru ceilalţi. Cel mai bun mijloc de a moraliza pe oameni este de a le mări respectul de ei înşişi, iar nu de a-i micşora şi în ochii lor şi în ai altora. Şi pe urmă, dacă e adevărat că fiecare profesor în parte nu merită încredere, pentru ce o conferinţă de profesori ar merita-o mai bine? Cum de se crede că din o reunire de oameni neoneşti va ieşi o adunare onestă? Tocmai din contra, o adunare neresponsabilă, cum este conferinţa, mai lesne va fi necorectă decât nişte indivizi, având fiecare responsabilitatea sa. Realitatea lucrurilor dovedeşte că aşa este: am văzut eu însumi cum în conferinţă un profesor de istorie, unul de fizică şi unul de muzică au avut curajul a da nota 10 unei mâzgălituri informe, pe care profesorul de desen, de acord cu ceilalţi, o notase cu drept cuvânt cu 1. Acei trei profesori ar fi meritat o pedeapsă exemplară: şi ar fi căpătat-o, dacă nota lor nu ar fi fost dată în conferinţă; eu, cel puţin, nu îmi pot explica altfel impunitatea de care se bucură, deşi am denunţat lucrul de demult. Acest caz nu este izolat.

Iacă încă o dovadă de necugetarea cu care s-a imaginat conferinţele. Profesorii de obiectele cele mai disparate au drepturi egale în darea notelor la fiecare obiect: nota profesorului respectiv se pierde printre celelalte. Profesorii de gimnastică, de desen şi de muzică dau note pentru matematică şi viceversa. Dacă se numeşte aceasta seriozitate în darea notelor, eu nu mai ştiu ce este seriozitatea.

Sunt dar de părere a se suprima pur şi simplu examinarea în conferinţă a lucrărilor scrise şi a se lăsa fiecărui profesor clasarea lucrărilor de la obiectul său. Ministerul să privegheze şi să pedepsească neregularităţile. Să nu se teamă că mijloacele de control îi vor lipsi; şi astăzi descoperiri de abuzuri sunt destule; la ce sunt însă bune, dacă nu se iau măsuri de îndreptare?

* * *

Toate câte am spus în privinţa promoţiunii şi a bacalaureatului mă conduc la concluziunile următoare:

Examenele de promovare din o clasă în alta trebuie întărite în tot chipul, făcute cu seriozitate şi sub un control de aproape. Să se suprime examinarea cu bilete şi darea notelor în conferinţă pentru lucrările scrise.

Examenele să se facă totdeauna în prezenţa unei comisiuni de patru persoane, pentru licee şi seminariile cu 7 clase, şi de două persoane pentru toate

celelalte şcoli secundare. Comisiunea va asista la examinarea tuturor şcolarilor, va lua notă de tot ce-i va atrage atenţiunea şi va raporta ministerului observaţiunile sale. Membrii comisiunilor se vor lua dintre profesorii universităţilor pentru licee şi seminariile cu 7 clase; dintre profesorii de licee cursul superior şi din alte persoane capabile alese de minister. Diurnele acestor comisiuni vor cauza o cheltuială anuală aproximativ de 45.000 lei sumă care va fi plătită cu prisos prin foloasele ce vor aduce.

Clasificarea şi promoţiunea să se facă după reguli certe şi bine observate. Regulamentele şi circularele nu lipsesc în această privinţă; unul a apărut abia de câteva zile.[1] Răul este că nu se observă sau că nu se interpretează bine, aşa că la şcoli de aceeaşi categorie se vede făcându-se promoţiunea în două sau trei feluri deosebite. Adevărul este că, în această parte, de o însemnătate aşa de mare, nu se exercită absolut niciun control; nimeni nu a căutat vreodată să cerceteze de aproape o matricolă şi se vadă cum s-au făcut promoţiunile; o asemenea cercetare ar da uneori pe faţă lucruri demne de atenţiune. Când se va completa şi organiza serviciul de inspecţiune al şcoalelor, va trebui ca matricolele tuturor şcoalelor secundare să fie revizuite de inspectorii şi subinspectorii generali, în timpul dintre 1 iulie şi 1 septembrie; ei vor controla calculele notelor medii şi promoţiunile şi vor închide matricolă pentru anul şcolar expirat cu subsemnătura şi sigiliul lor. Promoţiunile nu se vor face decât după lista redijată de dânşii, subscrisă de ei şi investită cu sigiliul lor.

Examenele de corigenţi se vor suprima; se va reveni în totul la dispoziţiunile art. 94 şi 113 din regulamentul de ordine şi disciplină pentru licee şi gimnazii,[2] şi aceasta pentru toate şcoalele secundare, fără excepţiune. Justificarea cazului de boală sau forţă majoră cerută de art. 94 şi 113 se va face

---

1. E vorba de decretul regal prin care s-au modificat art. 38 şi 110 din regulamentul de ordine şi disciplină din 1866, publicat în „Monitorul Oficial“ de la 17 octombrie 1884. Art. 38: „Când pentru fiecare obiect de studiu obligatoriu, nota medie de peste an, adunată cu nota medie a examenului şi împărţită cu 2, *va da nota 6, şcolarul se va promova în clasa următoare*... În cazul contrar şi în cazul când nota medie a examenului nu este *cel puţin patru,* şcolarul *rămâne nepromovat oricare i-ar fi nota medie de peste an.“* Art. 110: „Şcolarii care nu vor obţine nota cerută de art. 38 *la fiecare studiu obligatoriu, vor rămâne repetenţi.* Acei însă care, în urma calculării notelor de la examenele din ianuarie, sunt căzuţi la cel mult două materii au dreptul a fi supuşi la un nou examen de corecţiune la începutul anului şcolar viitor… În caz când, nici după examenul de corecţiune, nu reuşeşte a obţine nota de promoţiune, atunci repetă clasa“.

2. Articolele pe care le citează Haret din regulamentul de la 1866 sunt: Art. 94: „Când un şcolar, în timpul examenului, din cauză de boală, nu s-ar putea prezenta la examenul niciunui obiect de studiu, conferinţa profesorilor clasei, găsind legitimată lipsirea, va decide dacă trebuie a fi examinat înainte de împărţirea premiilor sau la începutul anului şcolar următor.“ Art. 113: „Când un şcolar, din cauză de boală sau altă împrejurare de forţă majoră, n-ar fi dobândit note care i-ar da drept de promoţiune, atunci, după cererea şi justificaţiunea sa, conferinţa clasei *va decide* dacă acel şcolar *se poate admite* a-şi corija notele slabe printr-un *examen depus la începutul anului şcolar* [următor].

prin dovezi scrise, a căror validitate va rămâne la aprecierea directorului. Aceasta va trebui să-şi deie în scris motivele pentru care admite sau respinge justificarea, şi tot prin adresă scrisă să invite pe profesori a examina pe petiţionar. Directorul va comunica inspectorului general al circumscripţiunii lista şcolarilor ce au cerut a fi examinaţi la septembrie, cu motivele lor şi cu propria să deciziune motivată. De altminteri examenul să se facă întocmai în aceleaşi condiţiuni ca la ianuarie, şi promoţiunea asemenea; să nu fie altă deosebire decât epoca la care s-a depus examenul.

Modificarea adusă la 10 octombrie trecut regulamentului de ordine şi disciplină al liceelor[1] admite, din contra, examenul de corecţiune pentru cei care la examenul de la ianuarie au căzut la două obiecte cel mult. Măsura aceasta va avea toate inconvenientele stării de lucruri actuale şi va putea duce la o dezordine mai mare decât cea de azi, care a provenit de la o concesiune cu mult mai mică.

Un mare rău era nota 4 de promoţiune în licee şi gimnazii, care era de tot mică. La toate celelalte şcoli şi la bacalaureat, nota de admisiune era 6. De mai multe ori atrăsesem atenţiunea ministerului asupra acestui punct. Deciziunea din 10 octombrie a dat satisfacere trebuinţei de a se mări această notă până la 6. Aceeaşi hotărâre prescrie încă a se ţine seamă de. obiectele secundare, muzica, gimnastica şi desenul, în promoţiune, ceea ce era încă necesar de vreme ce mulţi profesori de aceste materii obligatorii nu aveau niciun şcolar. S-a comis însă o eroare, prescriindu-se a se face pentru fiecare obiect secundar o medie deosebită, care trebuie să fie cel puţin 6 pentru promoţiune. Prin dispoziţiunea aceasta, notele de desen, de muzică şi de gimnastică capătă fiecare o importanţă mult mai mare pentru promoţiune decât notele obiectelor principale. În adevăr, fiecare punct din nota de muzică, spre exemplu, intră în nota medie de muzică împărţit cu 10; pe când un punct din o notă de la un obiect principal, spre exemplu de la limba latină, intră în nota medie a obiectelor principale împărţit cu numărul obiectelor, care este cel puţin 8, şi cu numărul notelor de la fiecare obiect, care este 14; peste tot, cu 112. Importanţa notei de muzică este dar mai mult decât de 11 ori mai mare decât acea a notei unui obiect principal. Desigur, nu aceasta a fost intenţiunea ministerului când a luat hotărârea să modifice art. 38 din regulament.

Pentru a da diverselor obiecte o importanţă determinată la promoţiune, nu este decât un singur mijloc: a se da fiecărui obiect un coeficient determinat. Atunci nota medie se va calcula în modul următor: se va înmulţi fiecare notă cu coeficientul obiectului corespunzător; se va face suma tuturor produselor obţinute şi această sumă se va împărţi cu suma coeficientelor tuturor obiectelor, înmulţite fiecare cu numărul notelor de la obiectul corespunzător. Modul acesta de calcul, încă o dată, este singurul care dă fiecărei note gradul de importanţă ce voim să i se acorde; el constituie o operaţiune bine cunoscută în matematică

1. E vorba de modificarea publicată la 17 octombrie 1884 reprodusă în nota de mai sus.

și întrebuințată totdeauna în probleme de natura celei [de] care ne ocupăm. De altminteri ideea de a se calcula mediile în modul acesta nu vine de la mine; ea a fost întrebuințată în școlile noastre până la 1864 și acum câțiva ani o circulară ministerială a căutat să o introducă din nou; însă a rămas și ea fără efect.

Dacă s-ar admite această propunere, care este singura dreaptă, ar fi bine a se lua coeficienții cele mai simple. Așa, spre exemplu, la licee și gimnazii s-ar putea adopta cele următoare; 3 pentru limbile română, latină, franceză, elină și germană, geografia, istoria, filosofia, matematica, științele fizico-naturale; 2 pentru religie; 1 pentru economia politică și dreptul administrativ, igiena, desenul, muzica și gimnastica. În același mod s-ar fixa coeficienții și la celelalte școli secundare.

* * *

Dacă examenele de promoțiune s-ar face cu toate precauțiunile acestea, ar putea fi cineva destul desigur că școlarii slabi nu se vor mai promova, ca acum, din o clasă în alta până la cea din urmă, mergând atunci la bacalaureat să mărească ceata candidaților care nu știu nimic; s-ar pune stavile chiar de jos celor ce n-au voința sau puterea de a trece cu succes o școală secundară și s-ar sili a lua o altă direcțiune.

Însă în toate cele precedente nu am ținut încă cont de o dificultate mare ce se ivește chiar de la început; anume: slăbiciunea absolvenților școalelor primare care vin de se înscriu în cele secundare. În fiecare an, clasa I a fiecărui gimnaziu sau liceu se umple cu mai bine de 100 școlari, din care nici jumătate nu sunt în stare a merge mai departe. Am văzut chiar eu școlari prin licee care nu știu să scrie un număr de trei cifre, nici să scrie o frază corect, unii nici să citească curent. Ceea ce e mai rău este că am văzut de aceștia nu numai în clasa I: cu sistema actuală de examene de corigenți, nu e de mirare să se vadă școlari ca cei de mai sus ajungând prin clase înalte.

Se înțelege că orice îndreptare se va aduce examenelor școalelor secundare, rezultatele lor nu vor fi îndestulătoare până ce nu se va opri invaziunea claselor cu școlari de asemenea forță.

Dacă în școalele primare studiile și examenele ar fi serioase, inconvenientul acesta s-ar înlătura de sine; și dovadă că nu sunt, este chiar faptul că absolvenții lor sunt în așa stare. Slăbirea examenelor, pe care am observat-o în cursul secundar, s-a propagat de sus în jos și a cuprins și cursul primar, unde domnește încă și mai tare. Am auzit că sunt institutori care și-au impus ca regulă de a trece jumătate sau două treimi din școlarii lor, oricare le-ar fi forța. Privegherea revizorilor primari fiind foarte slabă și din cauza micului lor număr și din a lipsei lor de organizare, e prea posibil să se petreacă multe de acestea, ba și mai rău.

Măsurile ce am indicat pentru examene şi promoţiuni la cursul secundar ar fi mai toate aplicabile şi la şcoalele primare; aplicarea lor energică ar da după câtva timp rezultate bune. Până atunci însă trebuie să se oprească cât mai curând intrarea în şcoalele secundare a şcolarilor care nu posedă nici măcar cele mai simple din noţiunile ce le vor fi necesare acolo. Pentru aceasta sunt de părere ca toţi cei care se prezintă pentru clasa I secundară să nu fie admişi decât în urma unui examen preliminar, de la care se vor refuza fără cruţare toţi cei slabi peste măsură. Nu e nevoie ca acest examen să fie prea întins şi riguros: va fi de ajuns a se da o frază de analizat în scris, o problemă de aritmetică de rezolvat tot în scris şi câteva rânduri de citit cu voce tare; cu atâta se va vedea destul de bine ce cunoştinţe are şcolarul în gramatică şi aritmetică, dacă ştie să scrie şi să citească cum trebuie. Lucrările scrise se vor păstra până la 1 septembrie din anul următor, când se vor arde. Cinci zile, de la 1 până la 5 septembrie, ar fi prea de ajuns pentru a se termina tot examenul. Lista examinaţilor, împreună cu numele şcoalei unde au urmat cursul primar şi cu notele ce au obţinut la examen, se va trimite de director ministerului şi inspectorului general. Cu modul acesta se vor vedea şcoalele care dau rezultate slabe şi, o dată atenţiunea fiind atrasă asupra lor, se vor priveghea mai de aproape. Nicio inspecţiune nu va fi mai eficace decât aceasta.

Cu toate acestea, examenul de admitere în cursul secundar să nu se instituiască decât ca măsură tranzitorie. Astăzi necesitatea lui se impune în mod imperios; însă de s-ar păstra pentru totdeauna, ar fi ca o recunoaştere tacită a actualei stări de lucruri. De aceea, îndată ce se va vedea că lucrurile s-au îndreptat, ceea ce se va cunoaşte după rezultatele ce vor da examenele de admisiune în clasa I secundară, aceste examene se vor suprima.

Instituirea examenului de admisiune în cursul secundar este cerută de mulţi profesori. Unii din ei cer, din contra, a se înfiinţa o clasă preparatoare pentru liceu. Soluţiunea aceasta este mai puţin nimerită decât cealaltă, pe de o parte din cauza cheltuielilor ce ar aduce şi a lungirii timpului de studiu, iar pe de alta pentru că ar avea un caracter permanent, ceea ce ar trebui să se evite cu orice preţ, pentru a nu da o consacrare oficială obiceiului de a se promova şcolarii din clasele primare în gradul de slăbiciune în care îi vedem astăzi.

* * *

La finele cursului liceal, întâlnim astăzi examenul de bacalaureat. După ce am arătat cât de inutil, de neraţional şi de vătămător pentru învăţământ este el, cel puţin aşa cum se face astăzi, concluziunea ce voi trage se prevede lesne: propun suprimarea examenului de bacalaureat, fortificarea examenelor de promoţiune aşa după cum am expus mai sus şi instituirea unui examen de ieşire care să aibă de scop a arăta, nu ştiinţa candidatului, care este deja destul de probată prin examenele din liceu, ci până la ce punct instrucţiunea ce a căpătat

i-a format spiritul şi judecata. Pentru aceasta el nu se va face prin chestiuni asupra detaliilor diverselor obiecte; nu se va cere şcolarilor enunțări de reguli, de date, de cifre, din care de cele mai multe ori nu ştiu să tragă niciun folos, chiar când le ştiu; din contră, li se va cere să arate cum ştiu să facă uz de dânsele. Pentru aceasta li se vor da, ca obiecte de compoziţiuni scrise, disertaţiuni asupra unui subiect de istorie, asupra unei chestiuni de literatură; traducţiuni de bucăţi din limbile franceză, latină şi elină, însoţite de analiza dificultăţilor şi de toate explicaţiunile cuvenite; problemele de matematică care să dea loc la discuţiuni; chestiuni generale de fizică sau de chimie sau de ştiinţe naturale. Examenul oral va fi mai restrâns decât cel scris şi făcut în acelaşi spirit ca şi dânsul.

Examenul se va face o dată pe an, la 1 septembrie, la fiecare liceu. Juriul examinator se va forma din numărul ce se va decide de profesori de cursul superior, luaţi chiar din liceu, plus trei profesori de universitate, dintre care unul preşedinte; toţi vor fi aleşi şi numiţi de minister. Fiecare examinator va avea dreptul a-şi da nota sa la obiectul de care examinează, şi nota medie se va face luând media aritmetică a notelor astfel date; când însă prezidentul va constata neregularităţi sau parţialitate, va avea dreptul a anula nota contestată şi a da el alta în acord cu ceilalţi doi profesori universitari. În cazuri extreme, se va raporta la minister.

Introducerea profesorilor de liceu în juriul de examene este necesară, pentru a evita ca şcolarii să fie examinaţi numai de profesori necunoscuţi şi care nu au nicio idee de meritele şi lucrările lor anterioare; cei superiori sunt indispensabili, pentru a ţine examenul la înălţimea ce trebuie să aibă şi pentru a exercita controlul trebuitor.

Candidaţii nu se vor admite la examen *de ieşire* decât după ce vor fi fost promovaţi din toate clasele de liceu.

După terminarea examenului, li se va libera o diplomă, în care se va arăta mediile anuale ce au avut în fiecare din clasele liceului la fiecare obiect şi toate notele de la examenul de ieşire. Această diplomă nu se va libera celui care va fi obţinut la examenul de ieşire vreo notă mai mică de 6.

[Interogaţiunile şi cataloagele]

Adoptarea acestei sisteme, care ţine seamă de toată activitatea şcolarului în tot timpul său de studiu, face şi mai imperioasă necesitatea de a se regula mai bine şi a se priveghea mai de aproape chestiunile privitoare la interogaţiunile şcolarilor peste an, la ţinerea matricolelor, la trecerea şcolarilor de la o şcoală la alta şi la absenţele lor.

În privinţa interogaţiunilor, regulamentele prescriu ca fiecare şcolar să fie ascultat cel puţin o dată pe lună, iar cataloagele trebuie să fie depuse de fiecare profesor cel mult la trei luni o dată. Cea dintâi din aceste prescripţiuni este una

din imposibilitățile pe care legea și regulamentele le impun cu grămada, deși un calcul elementar de tot ar fi fost de ajuns pentru a arăta cât sunt de nepracticabile. Să presupunem o clasă de 50 de școlari și un obiect care are 3 ore pe săptămână. Ar trebui să se asculte cel puțin 4 școlari în fiecare lecțiune, pentru a se putea termina toți într-o lună. Sunt obiecte la care se poate face aceasta; dar sunt altele la care ascultarea a patru școlari ar lua mai toată ora; spre exemplu, matematicile. Când însă clasa va număra 70, 80 sau 100 de școlari, la obiectele care au una sau două ore pe săptămână, se mai poate gândi cineva să asculte pe toți în fiecare lună?

E de observat obiceiul legilor și regulamentelor noastre de a voi să facă să intre cu sila lucrurile în câte un tipar, fără a se ține seamă de deosebirea împrejurărilor. În cazul de față, ceea ce se poate face la unele clase și obiecte nu se poate face la altele, și cu toate acestea s-a pus o singură regulă pentru toate. Repet aici ceea ce am mai zis și altădată: când legea cuprinde o prescripție imposibilă de executat, chiar ea încurajează pe oameni a nu observa deloc; căci neobservarea unui articol îi deprinde cu ideea disprețului totalității.

În loc de a impune în mod general un același termen, să se dea directorului dreptul de a fixa el însuși în fiecare an până la 15 septembrie, pentru fiecare clasă și pentru fiecare obiect în parte, termenul până când școlarii vor trebui să fie ascultați cel puțin o dată. Textul acestei deciziuni se va comunica și ministerului și inspectorului general cel mult până la 1 octombrie. În adevăr, chestiunea aceasta privește administrațiunea interioară a școlii și ministerul nu o poate rezolva mai bine decât directorul; se cuvine însă a asigura și controlul autorității superioare.

E necesar încă a se lua măsuri în privința ținerii cataloagelor de profesori. Mulți dintr-înșii sunt astăzi în astă privință de o neglijență ce trece peste toate marginile. Trece anul întreg fără să asculte niciun singur școlar, sau că-i ascultă o singură dată tot anul; și atunci trec nota într-o foaie volantă, cu ștersături și corecturi, murdară, trențuită; de multe ori o pierd și pe aceasta; atunci dau notele din memorie sau pe părere. Cataloagele nu se dau tot anul de unii; tocmai după examenul din ianuarie dau un catalog general pentru tot anul, cu note potrivite după voință și care n-au nicio asemănare cu meritul școlarilor. Chiar atunci, cataloagele nu sunt conforme regulamentului, nu conțin toate notele câte trebuie. Am văzut cataloage în care nu figurau notele lucrărilor scrise, pe care le cere și legea și regulamentul, și nici chiar notele pe fiecare lună, ci o notă generală pentru un semestru întreg. Nu mai vorbesc de abuzurile ce se pot comit, și se și comit chiar, cu ajutorul acestei dezordine, dar clasarea școlarilor nu mai este decât o vorbă cu sistema aceasta. De aceea se văd astăzi atâtea reclamațiuni și atâtea acuzări, chiar pe față, contra nedreptății profesorilor în darea notelor. Directorii școalelor, în aceasta ca și în altele, nu uzează de nicio energie și mulți dintr-înșii sunt singuri culpabili de asemenea neregularități; iar când vreunul vrea să-și facă datoria și, neputând, cheamă ajutorul ministerului, nu-l capătă.

Chestiunea cataloagelor nu este deloc neînsemnată. E vorba de capitalul agonisit cu șapte ani de muncă de niște tineri, care contează pe aprecierea justă a ostenelilor lor pentru a-și forma cariera. Importanța ținerii regulate a cataloagelor se va înzeci încă când notele anuale din liceu vor figura în diploma de absolvire, dacă se vor admite vreodată propunerile mele de mai sus.

Trebuie ca directorul să privegheze cu multă exactitate și energie ca profesorii să-și deie cataloagele regulat la epocile ce va fixa el în fiecare an, deodată cu deciziunea care va hotărî și ascultarea școlarilor. Inspectorii generali se vor convinge totdeauna de modul cum directorii își fac datoria în această privință. În lege, să se prevadă cenzura pentru profesorii care ar contraveni la această regulă și, în caz de recidivă repetată, să se aplice pedepse și mai mari. Pentru cataloage, să se formeze un dosar anume, în locul de a le risipi ca acum prin toate dosarele școalei sau chiar de a le arunca necusute și neînregistrate pe dulapuri, cum am văzut că se face uneori. Directorii să știe că observarea acestor prescripțiuni este una din datoriile lor principale.

Trebuie însă a da un mijloc de a se controla în tot momentul modul cum profesorii împlinesc aceste îndatoriri și totdeodată să se pună capăt uzului barbar al cataloagelor pe foi volante. Pentru aceasta să se oblige fiecare a avea un carnet, după modelul ce dau aici, în care să se treacă notele școlarilor și zilele când s-au ascultat, cum și absențele lor, motivate sau nu. La începutul

No. ..... **Clasa .....x**	**..... anul ..... luna .....** **..... născut la ..... jud. .....**																		
LUNA	1-a lecție	2-a lecție	3-a lecție	4-a lecție	5-a lecție	6-a lecție	7-a lecție	8-a lecție	9-a lecție	10-a lecție	11-a lecție	12-a lecție	13-a lecție	14-a lecție	15-a lecție	16-a lecție	17-a lecție	18-a lecție	19-a lecție	Înscris
Septembrie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Octombrie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Noiembrie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Decembrie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Ianuarie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Februarie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Martie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Aprilie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Mai	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Iunie	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

carnetului, se vor lăsa câteva pagini albe, în care profesorul va însemna în fiecare zi obiectul lecțiunii. Aceste carnete se vor păstra de profesori și se vor prezenta directorului sau inspectorilor de câte ori se vor cere. Se vor interzice ștersăturile și îndreptările. Cataloagele depuse la Direcțiune vor trebui să fie copia exactă a carnetelor.

Absențele nemotivate se vor însemna cu o trăsătură de condei în diagonală, în căsuța corespunzătoare: ⧵; cele motivate cu două trăsături încrucișate: ⧻

Pe o pagină de la începutul carnetului se va însemna în ce zi anume a căzut fiecare lecțiune din fiecare lună.

Un astfel de carnet ar costa prea puțin și ar fi foarte comod de purtat în buzunar; dimensiunile lui ar fi de 13 centimetri lungime și 8 centimetri lățime; grosimea ar fi de 1 1/2 centimetri pentru un număr de 250 școlari; s-ar putea face însă de diferite grosimi pentru 100, 150, 200 și 250 școlari.

O observațiune se cuvine să fac aici și pentru cataloage și pentru matricole: la gimnazii și licee, la școalele secundare de fete și la școalele normale primare este obiceiul general a înscrie întâi numele de familie al școlarului și pe urmă pe cel de botez; la seminarii însă nu este nicio regulă: se înscrie înainte ori numele de familie, oricel de botez. Din cauza aceasta se produc confuziuni nenumărate, schimbându-se notele de la un școlar la altul. Va trebui să se impună și seminariilor a urma regula liceelor. Afară de aceasta, seminariștii au defectul de a nu păstra numele părinților lor, ci de a-și lua altul după profesiunea lor sau după numele lor de botez; de aceea se văd uneori în aceeași clasă câte 10 și 20 școlari având exact același nume. În acest caz se disting unul de altul, dându-i-se unuia numele de *întâiul,* altuia *al doilea etc.* Când însă *întâiul* rămâne repetent și *al doilea* se promovează, ori ca rămâne cu un nume nejustificat ori că i se schimbă, dându-i-se altă numerotare: în ambele cazuri confuziunea e sigură. Se va remedia acest rău pe de o parte obligând pe seminariști a lua numele părinților lor, când aceștia au un nume de familie; iară pe de alta, alăturând locul de naștere pe lângă numele lor, nu numai în matricole, dar și în cataloage.

[Matricolele]

Matricolele nu totdeauna sunt ținute mai bine decât cataloagele. Am văzut matricole cu ștersături și corecturi. Bineînțeles, va trebui ca aceste neregularități să înceteze și directorii să se facă responsabili de buna ținută a matricolelor.

Însă chiar dispoziținea de acum a matricolelor este nepractică. Ele sunt împărțite pe clase, și, pentru a urmări pe un școlar de la cea dintâi până la cea din urmă clasă, trebuie o adevărată explorațiune. Mai ales când școlarul a fost repetent în unele clase, sau când și-a întrerupt studiul câțiva ani, foarte cu greu se pot reuni datele relative.

Matricola nu este decât o condică de partide; de aceea trebuie dispusă pe nume, iar nu pe clase. Fiecare şcolar trebuie să aibă în matricolă două pagini, care să-i fie consacrate exclusiv şi în care să se treacă nu numai toate notele ce a avut în diferitele clase, ci şi toate observaţiunile relative la conduită, la pedepse, la recompense, la promoţiuni, la mutări din o şcoală în alta; aşa că, deschizând matricola la pagina unuia, să aibă cineva sub ochi tabela fidelă a întregii lui vieţi de şcolar.

Pentru înlesnirea căutărilor, va servi un repertoriu alfabetic, care va arăta pagina matricolei ce corespunde la fiecare şcolar.

Numai dispoziţiunea matricolelor în modul acesta va permite a se înlătura dificultăţile ce aduce acum mutarea şcolarilor de la o şcoală la alta. Când un şcolar care a făcut câteva clase la un gimnaziu, spre exemplu, vine a-şi continua studiile la alt gimnaziu, el aduce un certificat arătând că a fost promovat din clasa cutare, însă fără nicio indicaţiune relativă la modul cum şi-a făcut studiile în clasele precedente şi la conduita ce a avut; aşa că el este de tot necunoscut în şcoala unde vine. Dacă are trebuinţă, la terminare, de notele ce a dobândit în diferite clase, trebuie să umble cu petiţiuni pe la toate şcoalele pe unde a trecut. De cele mai multe ori, mai ales dacă în primele clase nu a avut note prea satisfăcătoare, se mulţumesc numai cu un certificat pentru ultima clasă, care şi acela e de tot concis, mai ales în ce priveşte conduita; de recompense şi pedepse nici nu e vorba într-însul.

De aici înainte, ori de câte ori un şcolar va părăsi o şcoală va cere şi va dobândi o copie exactă de pe întreaga să partidă din matricolă, subsemnată de director şi de secretar şi întărită cu sigiliul şcoalei. Când se va înscrie în altă şcoală, această copie se va transcrie întocmai la partida ce i se va deschide din nou în şcoala unde a venit, cu menţiunea cuvenită că, până la data noii înscrieri, şcolarul a urmat în cutare şcoală.

Lipsa acestor precauţiuni elementare dă astăzi loc la multe neajunsuri, şi chiar abuzuri.

[Despre absenţe]

Rămâne să vorbesc despre absenţe. Aceasta este una din plagele învăţământului, nu numai secundar, ci şi primar. Sunt şcolari care nu vin la şcoală nici jumătate din zilele câte ar trebui să vină: lipsesc de câte ori li se pare o lecţiune mai grea, ori când au alte treburi, ori când vor numai să se preumble. Regulamentul nu pune altă stavilă absenţelor, decât că zice că lipsurile nelegitimate au influenţă asupra clasificaţiunii de moralitate (art. 28); însă pe lângă că nici aceasta nu se face mai niciodată, ce sancţiune are, chiar când se face? Nota de conduită nu are alt efect decât de a lipsi pe şcolar de premiu, dacă e mai mică decât 7; însă premiaţii nu sunt decât trei într-o clasă; ceilalţi nu se

tulbură deloc de nota de conduită. Afară de aceasta, condescendența rău înțeleasă a părinților și corespondențelor face că absențele se motivează mai totdeauna; părinții care se fac astfel complicii neregularităților copiilor lor și le înlesnesc a înșela pe profesori, nu-și dau seamă de ce fac; ba încă tot ei acuză pe profesori de relele deprinderi și de ignoranța fiilor lor. Oricum ar fi, încercările de severitate ale unor consilii școlare, care au voit să aplice pedepse celor ce absentează fără motiv, au fost eludate. Alteori se dau regulamentelor niște interpretări care duc la consecvențele cele mai rele; astfel am văzut un liceu unde promoțiunea se făcea numai după media anuală a notelor și după nota de la examen; școlarii veneau la școală până își adunau numărul de puncte necesar pentru a avea media, și pe urmă nu se mai arătau până la examen; matricola era jumătate albă pe lunile de la februarie până la mai inclusiv. La același liceu, disciplina era cât se poate de slabă, ceea ce este încă o dovadă că frecventarea neregulată influențează, nu numai învățătura, dar și conduita.

Trebuie să se ia contra absențelor măsuri mai puțin iluzorii decât cele actuale. Reducerea notei medii anuale în proporțiune cu numărul absențelor mi se pare o măsură eficace și dreaptă: eficace, pentru că nicio pedeapsă nu e mai simțitoare pentru un școlar decât o scădere de notă, care poate avea pentru dânsul consecințe grave în privința clasificațiunii, și poate chiar a promoțiunii; dreaptă, pentru că învățătura unui școlar regulat este evident că nu se poate compara în seriozitate cu a unuia care vine la școală numai când îi place. Acest din urmă nu vine când e de învățat o parte de materie mai grea și alege numai zilele când, fiind ascultat, va avea să fie întrebat asupra părților celor mai ușoare; nota ce capătă el atunci are oare aceeași greutate ca și a aceluia care a fost totdeauna prezent în clasă și nu s-a temut a fi interogat oricând?

Unii lipsesc în mod sistematic de la unele materii; spre exemplu, nu vin niciodată la cursul de matematică sau la altele. Profesorii de desen, de muzică și de gimnastică sunt mai adeseori victima acestui fel de ostracism.

Cred dar nimerit ideea de a se face o scădere notei medii de la fiecare obiect de pe primele 9 luni ale anului școlar, potrivit cu numărul absențelor de la acel obiect, și anume: câte 1/30 din nota medie pentru fiecare număr de absențe motivate egal cu 10% din numărul lecțiunilor de peste an și câte 2/30 pentru același număr de absențe nemotivate. Aceasta să se facă pentru fiecare obiect în parte.

Penalitatea aceasta nu se va putea evita decât dacă acel care a absentat motivat va răspunde la o interogațiune de aproape asupra materiei făcute în absența lui; iar în caz de absențe nemotivate, această interogațiune va reduce pedeapsa la a patra parte.

Recunosc că aplicarea acestei din urmă clauze, deși dreaptă, ar da loc la dificultăți practice; de aceea mă mulțumesc a o indica numai, pentru ca discuțiunea să arate până la ce punct se poate introduce.

Pe lângă acestea trebuie ca directorii să se arate mai severi în aprecierea motivelor de absențe. Adeseori se știe cu siguranță că motivele ce se dau nu sunt

adevărate, sau chiar că certificatele de boală ce se aduc de şcolari sunt false; şi cu toate astea se admit. Se scuzează, ca cauzate de boală, absenţe făcute la un obiect într-o zi, când se constată că şcolarul a venit la toate celelalte obiecte din acea zi. Dacă directorii şi diriginţii şi-ar fi înţeles şi făcut mai bine datoria, nu ar fi ajuns lucrurile acolo unde sunt astăzi.

* * *

Constatarea regulată a absenţelor cere facerea apelului nominal de fiecare profesor la fiecare lecţiune. Aceasta însă cauzează o enormă pierdere de timp, mai ales când e mai numeroasă. S-ar putea întrebuinţa sistema următoare, pe care am văzut-o aplicată cu succes în unele locuri: clasa se împarte în diviziuni de câte 10 sau 12 şcolari; unul din ei notează la fiecare lecţiune numele celor absenţi din diviziunea lui, pe care le comunică profesorului la intrarea să în clasă. Cu modul acesta apelul se face regulat, fără nicio pierdere de vreme. Cu puţină atenţiune, sistemul acesta poate funcţiona foarte bine, căci mijloacele de control nu lipsesc profesorului, pentru a se evita ne-regularităţile din partea monitorilor.

[Educaţiunea în şcoale]

Un foarte grav defect al întregului nostru învăţământ, fără excepţiune, este de a nu se ocupa decât de instrucţiune şi nicidecum de educaţiunea tinerimii. Tot ce se face, tot ce se plănuieşte este numai pentru programe, material didactic şi alte lucruri ce au de scop a introduce în mintea copiilor cea mai mare doză posibilă de cunoştinţe. Negreşit, o instrucţiune solidă şi variată este indispensabilă unui om în împlinirea datoriilor sale şi către sine, şi către familia sa, şi către patrie; însă ea nu este de ajuns pentru a satisface toate trebuinţele *vieţii complete,* după cum a numit-o un mare filosof modern. Mai trebuie ca omul să aibă cunoştinţa exactă a tuturor drepturilor şi datoriilor sale, precum şi conştiinţa, convicţiunea intimă şi profundă că prin neobservarea şi neîndeplinirea lor nu poate fi fericit în viaţă; trebuie să aibă atât de mult deprinderea de a-şi face datoria, încât să şi-o facă în mod natural, cu plăcere şi fără greutate; să sufere când nu şi-ar face-o.

În şcoalele noastre se face ceva pentru a da tinerimii asemenea deprinderi? Nicidecum. Profesorul, când a spus şcolarului că Alexandru cel Mare şi-a pierdut coiful în bătălia de la Granic sau când a pus vorbe româneşti în locul altora latineşti dintr-o carte, crede că nu mai are altceva de făcut; şcolarul, când şi-a scris verbul ce i s-a dat să conjuge sau a învăţat pagina ce i s-a dat să reciteze, socoteşte că nu i se mai poate cere nimic. Şi unul, şi altul se înşeală, şi

mai mult profesorul decât şcolarul; căci şcoala are de scop de a forma buni părinţi de familie şi buni cetăţeni, şi instrucţiunea ce se dă copiilor este, nu un scop, ci unul din mijloacele de a se ajunge acolo. Se poate prea bine concepe un bun cetăţean şi părinte de familie care nu ştie istoria coifului lui Alexandru cel Mare; însă cineva care nu va avea iubire de familie şi de ţară, onestitate, curaj civic şi militar, abnegaţiune, simţ de dreptate, activitate, energie, nu e cu putinţă a fi cetăţean folositor; din contra, va fi mai mult decât un ignorant o piedică, dacă nu un pericol pentru ţara şi familia lui.

Ce facem noi ca să dezvoltăm şi să întărim aceste calităţi în tinerime? Nimic, absolut nimic.

Ce ar trebui să facem?

Nu profesând *ex catedra* se pot dobândi asemenea rezultate. Nu ştiu ce pedagog zicea că o şcoală fără catedră de morală i se pare o monstruozitate. Însă la noi nu catedra de morală lipseşte; căci ce altă este catedra de religie, dacă lăsăm la o parte istoria sacră? Cursul de filosofie încă cuprinde morala, în termeni expreşi. Cu aceasta însă nu se face nimic. Am văzut de multe ori şcolari spunându-şi lecţia de filosofie sau de catehism, pe care o recitau cu exactitate; însă convingerea lipseşte totdeauna; şi chiar dacă ar avea-o în momentul acela, nu ar dobândi prin aceasta deprinderea datoriei aşa cum am definit-o mai sus.

Adevăratul curs de morală trebuie să se facă, nu prin precepte debitate de pe catedră şi de un singur profesor; ci cât trăieşte, copilul trebuie să fie cuprins într-o atmosferă de moralitate din care să nu iasă niciun moment. În şcoală, tot învăţământul trebuie să fie îmbibat de dânsa. Să nu se scape nicio ocaziune de a se pune în ochii copiilor exemple de virtuţi şi învăţăminte morale ce rezultă chiar din lecţiunea zilei; trebuie să se adreseze cineva la imaginaţiunea, la ardoarea lor tinerească, ca să provoace entuziasmul lor pentru bine şi aversiunea lor pentru rău. Aceasta să se facă, nu o dată, nu de două ori, nu ca un lucru scris în program, ci în tot momentul şi ca o suflare care să pătrundă şi să însufleţească tot învăţământul. Nu e vorbă, sunt obiecte care nu sunt destul de proprii pentru un astfel de învăţământ; însă la noi nu se face aşa nici pentru unul chiar pentru cele care altfel îşi pierd cea mai mare parte din interes, cum sunt istoria, şi, în mare parte, cursurile de limbi.

Nici atâta însă nu ar ajunge. Cele ce se spun în şcoală, ori cum s-ar face, tot nu sunt decât vorbe care zboară, şi urma ce vor lăsa în spiritul şi inima copiilor va fi trecătoare, dacă chiar şcoala nu va da exemple vii de ceea ce în clasă se spune numai din gură. Conduita profesorilor, regula din şcoală au o influenţă enormă asupra moralităţii şcolarilor. Ceea ce vedem înşine pe toată ziua dovedeşte mai bine decât multe volume groase acest adevăr. În care şcoală sunt şcolari mai disciplinaţi, mai modeşti, mai lucrători decât acolo unde profesorii îşi împlinesc cu exactitate datoria, unde administraţiunea este dreaptă şi fără slăbiciune? Unde se văd copii turbulenţi, cu tot felul de deprinderi rele, nesupuşi

și insolenți, cu conduita deplorabilă chiar în oraș și în familie, neglijenți la studiu? Acolo unde sunt profesori a căror conduită e un exemplu de neglijență, de neîmplinire a datoriilor, de nedisciplină; acolo unde administrațiunea școlară este slabă, indulgentă când nu trebuie, nedreaptă sau neglijentă. Exemple aș putea cita oricâte. Și e de observat că un exemplu rău dă cu mult mai multe fructe rele decât fructele bune ce dă exemplul bun. Într-o școală e destul să fie un profesor cu o conduită rea pentru ca toată școala să fie infectată; ba chiar colegii lui se influențează de exemplul lui. Din contra, exemplele bune se pierd de multe ori; și mai adesea se vede un profesor corect influențat de exemplul unui coleg rău, decât contrariul.

Negreșit, cele ce spun în acest paragraf nu se pot regula prin legi și regulamente; trebuie ca profesorii să-și înțeleagă ei de la sine datoria în modul acesta. Cu toate acestea nu se poate contesta că autoritățile școlare superioare au lucrat totdeauna ca și când ar da puțină importanță considerațiunilor de felul acesta. Conduita profesorilor, nu numai în școală, dar și în societate a preocupat foarte puțin pe minister. Sunt însă unii a căror prezență în școală este un adevărat scandal; generațiuni întregi de copii își văd moralitatea compromisă prin exemplul ce au mereu în ochi de dezordinele și chiar viciile cele mai abjecte ale unor profesori. Cu toate acestea, acești oameni nedemni continuă de zeci de ani a ocupa posturile cele mai respectabile, pe care le dezonorează fără rușine.

Mă grăbesc a adăuga că profesorii ajunși în acest grad de cădere sunt rari de tot; însă, oricum, prezența lor într-un corp respectabil este o dezonoare pentru corpul întreg, și e de ajuns pentru a dovedi indiferența de care vorbeam în privința moralității profesorilor.

Concluziunea mea este: să se lovească fără cruțare toți aceia care sunt nedemni prin conduita lor de numele de profesori; să nu se cruțe nicio osteneală pentru a face pe profesori să-și facă datoria cu exactitate; să se fortifice disciplina școlară prin toate mijloacele posibile; să se dea mai multă atențiune regularității administrațiunii interioare a școalelor; să se lucreze, prin circulare, prin comunicațiuni directe sau altminteri, pentru a lumina pe profesori asupra modului cum trebuie să-și înțeleagă datoria de moralizatori ai tinerimii. Notei de conduită trebuie să i se dea o importanță pe care nu o are astăzi; să se țină în seamă, spre exemplu, la promoțiune, împreună cu notele de la studiu, și cu un coeficient ridicat.

Aceste lucruri constituie una din datoriile cele mai principale ale autorității școlare, mai ales la noi unde, din nenorocire, nu se poate totdeauna conta pe concursul familiilor pentru a face ceea ce nu se face în școală. În adevăr, sunt mulți părinți care-și înțeleg datoriile către copii într-un mod rău nimerit. Regula lor de educațiune constă întru a se dezinteresa cu totul de conduita fiilor lor. Sunt prea puțini părinți care se interesează și urmăresc de aproape lucrările copiilor; foarte mulți din ei nu calcă niciodată pe la școală pentru a cere informațiuni. Chiar examenele se fac în prezența a foarte puțini părinți, de multe

ori a niciunuia. Biletele de săptămână, cu notele şcolarilor, se întorc deseori fără măcar să fi fost deschise de părinţi. Conduita şcolarilor afară din şcoală este cu totul neprivegheată, din care cauză la finitul cursului mulţi şcolari au căpătat mai multe obiceiuri rele decât ştiinţă. Unii părinţi merg până acolo că se revoltă când directorul sau profesorul uzează de mijloace represive cu fiii lor, şi nu lipsesc a lua partida[106] acestora contra acelora. Ce e mai rău este că ministerul le dă uneori dreptate chiar când nu o au, fără a mai întreba direcţiunea. Aşa se întâmplă că o pedeapsă aplicată astăzi la şcoală este ridicată peste trei zile de minister. Din această cauză unele direcţiuni nici nu mai cutează a se arăta energice, de vreme ce energia lor nu serveşte decât a mări dezordinea.

Trebuie, tocmai, din contra, să se întărească şi să se întindă autoritatea profesorilor şi a directorului; să li se recunoască dreptul de a cenzura şi pedepsi, nu numai conduita în şcoală, dar chiar în locurile publice. Aceasta nu ar fi ceva fără exemplu: în oraşele universitare din Germania şi Anglia este ştiut că rectorul, sau un alt funcţionar de sub autoritatea lui, are dreptul de a vizita pe şcolari chiar în casele lor, şi nicio parte din viaţa acestora nu e scutită de controlul autorităţii şcolare. Ceea ce cer eu este cu mult mai puţin decât atâta.

* * *

Şcoala mai are în stat un rol; ea trebuie să dezvolte şi să întreţină iubirea de patrie, să fie sprijinul cel mai puternic al naţionalităţii unui popor. Exemplul tuturor naţiunilor este faţă, pentru a ne dovedi aceasta; chiar noi, nu întreţinem şcoli române în Macedonia? care este altul scopul lor decât de a nu lăsa să fie copleşită naţionalitatea românilor de acolo? Şi chiar dacă ar lipsi orice alt exemplu, formidabila putere germană de astăzi, care este în mare parte opera baronului Altenstein[107], nu ar fi de ajuns pentru a arăta ce forţă poate da şcoala unui popor?

În şcoalele noastre, ideea naţionalităţii nu se vede arătându-se nicăieri. Cine intră într-o şcoală românească, ar putea tot aşa de bine să se creadă în America sau în India, cât şi în România. Numele patriei româneşti nu se aude nicăieri; nicio încercare de a se dezvolta patriotismul copiilor, niciun apel la sentimentele nobile care totdeauna se află în inima tinerimii şi care nu aşteaptă decât să fie dezvelite şi bine dirijate pentru a da cele mai minunate rezultate. Cursul de istorie naţională este o înşirare de date, de bătălii, de fapte de tot felul, recitare fastidioasă şi cu totul inutilă. Ce nu s-ar putea face dacă nu s-ar vorbi despre Ştefan cel Mare, Petru Rareş şi Mihai Viteazul ca şi când ar fi fost nişte simpli şefi din Patagonia! De mai bine de un an şi jumătate de când inspectez şcolile, am asistat de multe ori la cursul de limba română, unde se cer recitări de bucăţi alese. Niciodată nu am auzit în gura şcolarilor *Sentinela română*[108] şi atâtea alte bucăţi admirabile şi de proză şi de poezie, care ar fi aşa de potrivite pentru a aprinde patriotismul, fără de a lipsi

și de la scopul curat literar pentru care sunt puse în programă. Cântecele ce se învață în școală, când se învață, sunt de tot felul; niciunul însă nu se raportă, măcar de departe, la ideile patriotice. Se tot acuză tinerimea noastră de lipsă de sentimente, de tendințe materialiste, și câte altele; însă oare numai tinerimea e de vină? Când s-a văzut vreodată cineva punând cât de puțin foc a deștepta entuziasmul ei pentru ideile nobile, căutând a-i da mândria națională, încrederea în poporul din care face parte și în destinele lui viitoare? Dacă s-ar face așa, s-ar întrebuința în bine o forță enormă, pe care noi ori o pierdem de tot, ori o lăsăm să facă din când în când exploziuni stricătoare.

Indiferența noastră în punctul acesta, trebuie să ne gândim ca ne atrage o gravă responsabilitate; căci din cauza ei se împuținează mult vitalitatea țării și în situatiunea în care ne aflăm nu e permis a neglija nimic în lupta pentru existență.

[Învățământul privat]

Îmi rămâne să vorbesc despre învățământul privat, pe care e de mirare cum legea din 1864 l-a lăsat într-o uitare aproape completă, deși de altminteri e plină de vederi destul de întinse. Cele câteva articole ce privesc școlile private (406 până la 417) nu prevăd nimic alt decât trebuința unei autorizațiuni a ministerului pentru a putea funcționa și dreptul revizorilor și sub-revizorilor primari de a le inspecta. Această din urmă clauză deja arată că legea nu e suficientă, pentru că dintr-însa se vede că legislatorul nu s-a gândit decât la învățământul privat primar. De altă parte, ministerul nu a uzat totdeauna nici chiar de dreptul ce are de a nu lăsa să funcționeze școli neautorizate de dânsul și de a închide pe cele care funcționează rău. Eu cunosc multe școli private încă neautorizate, deși sunt deschise de mulți ani; și nu știu să se fi închis niciuna vreodată, deși e mare numărul celor ce ar merita această măsură de rigoare.

În ce privește învățământul privat în genere, e greu a se distinge ce sistemă a urmat ministerul. De școalele private de curs primar, mai deseori cunoscute sub numele de *pensionate* sau *institute* de băieți sau de fete, se pare că s-a dezintersat cu totul, căci privegherea ce s-a exercitat asupra lor a fost totdeauna aproape nulă; și chiar când ajungea la cunoștința ministerului neregularități comise într-însele, nu se făcea nimic. Astfel e cu școlile ce funcționează fără autorizațiune, și cu cele care au lăsat de dorit în privința moralității sau a igienei. Anul trecut, revizorul școlar din Dobrogea a descoperit că în unele școli bulgare de acolo se urmează o geografie tipărită la Sofia, în care toată Dobrogea e pusă ca aparținând Bulgariei; în loc de a se lua măsurile cele mai riguroase contra școlilor și a profesorilor care sfidau cu atâta cutezanță țara în care trăesc, nu s-a făcut nimic; sunt sigur că în momentul acesta toate școlile bulgare din Dobrogea sunt pline de acea geografie.

Alta a fost situațiunea școlilor private secundare și a școlarilor care se pregătesc în particular de cursul secundar, pentru a-și trece examenele la școlile statului. Nici asupra acestora nu s-a exercitat vreun control, ba încă mai puțin decât la celelalte. Cu toate acestea nu se poate zice că ministerul a dat probă de indiferență în privința lor; însă atitudinea lui în fața lor a fost foarte variabilă. La unele momente ele se bucurau de imunități foarte întinse, mai mult chiar decât școlile statului; așa spre exemplu, regulamentul de bacalaureat care a precedat pe cel acum în vigoare, admitea la examenul de bacalaureat pe școlarii care prezentau un certificat de la un institut privat cum că au trecut materiile de liceu; pe când absolvenții liceelor statului trebuiau să justifice că au trecut examenul de clasa a VII-a. Alteori, din contra, li s-au făcut piedici.

În genere se poate zice că învățământul privat nu este văzut cu ochi buni la noi. E adevărat că în mare parte el justifică opiniunea nefavorabilă de care se bucură. Însă punctul de vedere din care se pun de cele mai multe oricei care condamnă învățământul privat nu este cel adevărat. Nu i se impută că este de calitate cu totul inferioară sau în cantitate nesuficientă sau că nu garantează destul educațiunea copiilor și alte obiecțiuni de felul acesta, ci se învinovățește pentru că face concurență învățământului statului.

Vorba aceasta nu este aici nicidecum la locul ei. Nu cumva statul are monopolul învățământului? După Constituțiune, învățământul este liber. Are statul din învățământ vreun beneficiu pe care nu-i place să-l împartă cu alții? Aceasta e departe de a fi adevărat; și, chiar dacă ar fi, statul nu este comerciant, pentru ca interesul său bănesc să primeze pe toate celelalte.

Statul are o datorie mare și neînlăturabilă: să procure învățământul tuturor celor care vor să-l aibă; copiilor între 8 și 12 ani, trebuie să li procure chiar fără voia lor, de vreme ce la această vârstă învățământul este obligatoriu. Este el în stare să-și împlinească această datorie? Un mic calcul va răspunde:

Sunt în țară aproximativ 385.000 copii de 8 până la 12 ani în comunele rurale și 77.000 în cele urbane.

Un învățător rural nu poate conduce o școală populată de mai mult de 50 școlari, împărțiți în diferite clase. Ar trebui dar cel puțin 7.700 școli rurale; zic *cel puțin,* pentru că numărul cel mare de cătune, care n-au de unde da 50 de școlari și depărtarea dintre dânsele ar face necesar în realitate un mai mare număr de școli. Tot asemenea, comunele urbane ar avea trebuință de cel puțin 385 școli primare urbane de câte patru clase cu câte 50 școlari.

Dacă din cele 7.700 școli rurale ar fi, cum sunt și astăzi, cam jumătate școli de gradul I și jumătate de gradul al II-lea, personalul lor ar costa pe an 6.930.000 lei. Dacă socotim cel puțin 300 lei prețul materialului didactic necesar unei școli rurale, cele 7.700 școli rurale ar necesita un capital de 2.310.000 lei, care ar introduce în bugetul statului o anuitate de 161.700 lei pe an în timp de 25 de ani. Cu totul, învățământul rural ar costa dar pe stat 7.091.700 lei pe an.

La şcoalele primare urbane, personalul didactic al celor 385 şcoli, a câte patru institutori la fiecare şcoală şi câte 225 lei pe lună fiecare, după lege, ar costa 4.158.000 lei pe an. Materialul didactic al fiecărei şcoli trebuie evaluat la cel puţin 500 lei, ceea ce dă iarăşi o anuitate de 13.475 lei în timp de 25 ani. În fine cheltuielile de cancelarie, a câte 144 lei pe an, se urcă la 55.440 lei. Peste tot dar şcolile primare urbane ar costa 4.226.915 lei pe an.

Pentru învăţământul secundar, să ne punem în ipoteza că s-ar aplica nu mai mult decât prescripţiunile legii din 1864, care cere 9 licee cu internate, 32 gimnazii, 8 şcoli centrale de fete cu internate, 8 seminarii cu internate, şcoli reale şi şcoli comerciale. Însă liceele de astăzi cu internate costă fiecare câte minimum 120.000 lei pe an; un gimnaziu, 46.000 lei; o şcoală centrală de fete, 71.300 lei; un seminar de gradul I, 35.000 lei; un seminar de gradul II, 70.000 lei. Aşadar numai aceste patru categorii de şcoli ar trebui să coste 3.472.400 lei, la care ar trebui să se adauge aproximativ 1.240.000 lei, anuităţile în timp de 25 ani a preţului localurilor; peste tot dar 4.712.400 lei; şi în cifra aceasta nu intră nici şcolile reale, nici gimnaziile reale, nici externatele şi şcolile profesionale de fete, nici şcolile comerciale, nici cele normale primare. Prin urmare, de vom pune 6.000.000 lei pe an pentru învăţământul secundar nu va fi prea mult.

Aşadar, singur învăţământul primar şi secundar ar trebui să coste numai pe stat cel puţin 17 $^{1}/_{2}$ milioane pe an, şi dacă am zice 19 sau 20 milioane, încă nu am exagera. În bugetul de pe 1884–1885, el este prevăzut abia cu 6.082.592 lei.

Vedem dar că va trece încă multă vreme până când statul să fie în stare a da singur învăţământul în măsura necesară. Până atunci el nu trebuie să se lipsească de ajutorul ce poate avea de la iniţiativa privată; din contră, se caute a trage dintr-însa cel mai mare folos posibil.

E greşit sistema, pe care de mai multe ori în cursul acestui raport am văzut-o urmată, de a căuta să se extermineze ceea ce se pare că nu produce rezultatele dorite, fără a căuta mai întâi de aproape care sunt cauzele răului, şi dacă nu s-ar putea, prin îndreptarea lor, să se aibă rezultate utile.

În ceea ce priveşte învăţământul privat, nu se poate zice eă s-a căutat a se anihila; însă este în privinţa lui o neîncredere din care lesne pot ieşi măsuri ce ar aduce paralizarea lui totală.

E foarte adevărat că, afară de un număr imperceptibil de excepţiuni, învăţământul privat de la noi este astăzi mai mult un rău decât un bine; cele mai multe din persoanele care exploatează institutele private îşi aduc prea mult aminte de regula comercială: a da cât se poate mai puţină marfă pentru cât se poate mai mulţi bani; de aceea copiii care îşi fac studiile în acele institute rareori capătă o instrucţiune suficientă şi în calitate şi în cantitate. Cu toate acestea iniţiativa privată în învăţământ este o forţă considerabilă şi eu cred că, cu o bună direcţiune şi o priveghere de aproape, poate să dea rezultate foarte însemnate. A ne lipsi de dânsa ar fi o mare greşeală.

Ceea ce a făcut mult rău învățământului privat a fost lipsa totală de interes, cum și neîncrederea ce i s-a arătat în toate ocaziunile; de aceea încercările izolate de a se funda instituțiuni serioase au întâmpinat mari dificultăți și puține din ele au reușit. În mâna ministerului stă ca, fără să cheltuiască nimic, să schimbe această stare de lucruri și să pună la dispoziționea țării un învățământ suficient, care nu ar costa decât ceva osteneală de priveghere.

Mai întâi, să se uzeze de dreptul ce are ministerul de a nu lăsa să funcționeze decât școli private autorizate. Aceste autorizațiuni să nu se libereze oricum ar fi, ci numai după ce se va fi văzut că școala are ce-i trebuie pentru a funcționa regulat și cu folos, ca personal didactic, local încăpător și igienic, și altele. Tot asemenea, să nu se renunțe la dreptul de a se închide școalele ce nu ar îndeplini aceste condițiuni și să se suprime fără cruțare toate cele care nu sunt decât mijloace de speculă pentru niște industriali fără scrupule, care nu ezitează a sacrifica interesului lor anii de studiu ai copiilor ce li se încredințează.

Privegherea asupra învățământului privat, în loc de a fi numai nominală, ca astăzi, să fie reală și severă. Să fie în atribuțiunile exprese ale inspectorilor și revizorilor de orice grad a inspecta regulat și de aproape toate școalele private din circumscripțiunea lor și a ține pe minister în curent cu tot ce se petrece într-însele. Poate chiar să fie necesar a se crea inspectori speciali pentru învățământul privat, dacă personalul nu va fi de ajuns. De altă parte însă rapoartele lor să nu rămână fără efect.

În ceea ce privește programele și regulamentele fiecărui școli, pe cât timp nu vor fi contrare legilor țării și bunelor moravuri, ministerul nu poate impune nicio condițiune, de vreme ce învățământul este liber. Ceea ce este în drept ministerul a face este să privegheze ca învățământul dat în fiecare școală să cuprindă totdeauna cel puțin ceea ce formează, după art. 32 din lege, învățământul obligatoriu[1]. Inspecțiunile vor trebui să aibă aceasta în vedere cu deosebire. Se va putea chiar impune condițiunea ca toți copiii ce urmează în școalele private să justifice la un moment oarecare cunoștința lucrurilor ce formează obiectul învățământului obligatoriu, și aceasta printr-un examen înaintea unei comisiuni formată de minister. Altminteri școalele private ar fi un mijloc de a eluda legea obligativității învățământului.

Dacă însă statul nu poate avea în învățământul privat mai mult amestec decât am spus, este un caz în care intervențiunea sa nu numai că este justă și necesară, dar este chiar dorită și cerută.

---

1. Autorul se referă aici la art. 31 și 32 ale legii din 1864. Art. 31: „Instrucțiunea elementară este obligatorie pentru toți copiii de amândouă sexele, *începând de la 8 până la 12 ani împliniți ai etății.*“ Art. 32: „Instrucțiunea obligatorie va cuprinde următoarele obiecte de studiu: citirea și scrierea, catehismul, noțiuni de igienă, de gramatică, de geografie, de istoria țării, de dreptul administrativ al țării, cele patru lucrări din aritmetică, sistema legală a măsurilor și a greutăților“.

Mai multe şcoale private şi-au luat ca ţintă a da învăţământul din şcoalele statului. Două sau trei din ele au toate elementele necesare pentru a da cele mai bune rezultate. Sunt apoi tineri care îşi fac studiile îndeosebi, în familia lor. Însă toţi şcolarii preparaţi într-un fel sau într-altul au trebuinţă de a li se recunoaşte în mod oficial capacitatea, pentru a putea dobândi drepturile ce conferă studiile făcute în şcoalele statului.

După mine, curentul acesta ar trebui, nu împiedecat, ci regulat şi utilizat.

În adevăr, am văzut că statul nu este în putere de a procura singur toate instituţiunile de cultură de care are trebuinţă ţara. Dar dacă vine iniţiativa privată să aducă concursul său, trebuie să se respingă? Negreşit că nu. Din contra, să se încurajeze şi să i se înlesnească calea; căci idealul, cel puţin în materie de învăţământ, este ca ţara să fie în stare a-şi procura singură învăţământul, fără concursul guvernului. Aici mai bine decât oriunde se poate aplica cuvântul unui mare ministru: „Cel mai bun guvern este acela care lucrează ca să se facă inutil“. Cu toată forma să paradoxală, vorba aceasta este foarte la locul ei în chestia învăţământului. Să ne aducem aminte că în Statele Unite, ţară unde învăţământul este poate cel mai înfloritor, guvernele nu cheltuiesc cu şcolile decât o mică parte din sumele ce costă ele, deşi aceste sume sunt colosale; căci cheltuielile făcute cu şcolile se urcă pe an la 12 lei pe cap de locuitor. Ca să ne facem idee de enormitatea acestei cifre, să ne gândim că românia ar trebui să cheltuiască 60 milioane pe an ca să fie pe acelaşi picior cu Statele Unite.

Fără îndoială, împrejurările din ţara noastră sunt cu totul altele decât în Statele Unite, şi nici nu-mi trece prin minte a susţine că pentru şcolile noastre ar fi potrivit regimul american, care e caracterizat printr-o libertate fără margini. Însă exemplul Americii îmi serveşte ca să dovedesc că se pot avea rezultate excelente prin iniţiativa privată, când este bine întrebuinţată.

Nu contestez ca neîncrederea ce se arată la noi şcolilor private şi preparaţiunilor făcute în particular este justificată de 99 ori din 100. Socotesc însă că ar fi fost mai folositor a se întrebuinţa ostenelile ce-şi da statul ca să se apere de invaziunea învăţământului liber, întru a-l face pe cât se poate să prezinte mai multe garanţii.

Să presupunem o şcoală privată constituită în cele mai bune condiţiuni posibile: având un personal didactic suficient şi ca număr şi ca capacitate; local, material didactic, programe şi regulamente bune şi aplicate, conforme în totul cu cele din şcolile similare ale statului; să admitem că ministerul exercită în acea şcoală o priveghere de aproape şi în cursul anului şi la examene şi că constată totdeauna rezultate excelente. Dacă şcoala ar da instrucţiunea la 200 copii şi dacă statul ar refuza a recunoaşte vreun drept acestor copii, care şi-au făcut studiile sub ochii lui şi în aşa de bune condiţiuni, nu este aşa că ar face o greşeală? Cu acestea, mai întâi face iluzorie libertatea învăţământului, de vreme ce închide cu desăvârşire calea oarecăror cariere tuturor celor ce nu vin în şcoalele sale. De altă parte ar face viaţa foarte grea, dacă nu imposibilă, unei instituţiuni bune ce da instrucţiunea la

200 copii, care ar căuta să vină în şcoalele statului, dacă cealaltă ar fi silită să se închidă; şi deoarece şcoalele statului nu sunt de ajuns pentru a primi pe toţi copiii în vârstă de a învăţa carte, cei 200 ar fi condamnaţi a rămâne lipsiţi de instrucţiune, sau a se instrui şi a rămâne pentru totdeauna într-o situaţiune de inferioritate.

E dar evident că, dacă învăţământul privat ar fi conform cu cel din şcoalele statului şi ar da toate garanţiile cuvenite de seriozitate, ar fi în interesul statului a recunoaşte studiile, făcute într-însele întocmai ca şi pe cele făcute în şcolile sale proprii; merg chiar până a zice că aceasta este, nu numai util, ci de datoria statului.

Se va zice că greutatea este tocmai ca învăţământul privat să prezinte toate garanţiile necesare.

Aceasta este adevărat; însă dacă un lucru necesar e greu, aceasta nu e un cuvânt ca să nu se întreprindă. Se va face cu mai multă anevoinţă, dar tot trebuie să se facă.

Chestiunea şcolarilor liberi a preocupat pe minister destul de adeseori; soluţiunea admisă astăzi este cuprinsă în art. 5 din regulamentul pentru bacalaureat din 10 decembrie 1882: Candidatul care va fi urmat studiile acasă sau în institute private, va justifica mai întâi că a depus examene regulate la finele celor din urmă doi ani de studii la un liceu al statului.

Să cercetăm această soluţiune, atât în ipoteza conservării examenului de bacalaureat, cât şi în acea a suprimării lui.

În prima ipoteză, încercarea la care se supun şcolarii liberi este nesuficientă, în comparaţiune cu cea la care sunt supuşi cei din şcolile statului. Aceşti din urmă sunt datori, nu numai a trece regulat toate examenele de promoţiune din toate clasele, ci şi de a răspunde tot anul la interogaţiuni. Şcolarii liberi sunt scutiţi de toate aceste obligaţiuni, afară de cele două din urmă examene. Atâta nu e suficient pentru a arăta gradul instrucţiunii lor şi pe urmă le dă şi un avantaj însemnat asupra şcolarilor din şcoalele statului. Un alt avantaj ce au este că regulamentul nu precizează la ce epoci sunt datori şcolarii liberi a trece cele două examene; aşa că ei sunt admişi a le trece la orice epocă a anului, pe când şcolarii regulaţi nu le pot trece decât la ianuarie, din care cauză ei nu se pot prezenta, ca şcolarii liberi, la sesiunea de bacalaureat din ianuarie în anul când termină clasa a VII-a.

Cea mai bună dovadă de situaţiunea favorizată ce s-a făcut şcolarilor liberi este că mulţi din cei din şcoalele statului părăsesc clasa în cei din urmă doi ani, pentru a profita de facultatea de a trece examenele mai repede, ceea ce îi face să economisească de multe ori un an. Profesorii secundari, care văd că li se despopulează clasele de cei mai buni din şcolarii lor, fac opoziţiune ministerului când acesta decide examinarea şcolarilor liberi; însă opoziţiunea lor nu e bazată pe niciun text de lege sau de regulament. Acest rezultat absurd la care conduce regulamentul actual dovedeşte îndestul că premisele cuprinse într-însul nu sunt drepte.

În caz când s-ar suprima bacalaureatul, legislaţiunea actuală ar fi încă şi mai imposibilă, căci atunci cele două examene finale ar ţine singure loc şi de liceu şi de bacalaureatul actual.

Poate că motivul dispoziţiunii din art. 5 a fost că ministerul nu avea mijlocul de a exercita un control mai serios asupra şcolarilor liberi, sau că a voit să se scutească de o priveghere, totdeauna ostenitoare şi greu de exercitat. Însă de vreme ce nimic bun nu se poate face fără o priveghere de aproape şi fiindcă regulamentarea raţională a învăţământului liber se impune ca ceva ce nu se mai poate ocoli, tot va trebui pe viitor a se lua măsuri de control mai severe decât cele de acum; numai aşa se va putea face ca învăţământul liber să funcţioneze alături cu cel oficial şi să-i dea concursul său eficace, spre avantajul culturii naţionale.

Pentru şcolarii care se prepară în particular, ar trebui să se instituie, la două sau trei epoci hotărâte pe an, comisiuni ad-hoc, însărcinate a-i examina. Ele se vor forma de minister şi vor fi prezidate de un delegat al lui sau de inspectorul general; prezidentul va avea drept de veto asupra notelor date de membrii comisiunii. Candidaţii se vor înscrie prin petiţiune la minister sau la inspectorul general, cu opt zile cel puţin înainte de epoca hotărâtă pentru începerea examenului. Examenele trebuie să fie foarte riguroase: să fie câte două sau trei probe scrise la fiecare obiect; examenele orale să fie minuţioase; candidaţii să fie încă datori a prezenta lucrări scrise de ale lor de peste an; Comisiunea va căuta să se convingă dacă aceste lucrări sunt în adevăr făcute de dânşii. O severitate cât de mare este indispensabilă, căci aceste examene ar ţine loc şi de interogaţiunile din cursul anului; iar când bacalaureatul s-ar suprima, pe baza lor se va elibera diploma de absolvire.

Pentru acoperirea cheltuielilor ocazionate cu diurnele comisiunii, şi poate cu transportul membrilor ei, fiecare candidat va plăti o taxă anumită pentru fiecare examen.

Examenele de şcolari liberi nu se vor face nici într-un caz în acelaşi timp cu al şcolarilor regulaţi din licee şi gimnazii.

Rezultatele lor vor trebui confirmate de minister sau de inspectorul general al circumscripţiunii. Se vor libera candidaţilor certificate, cu notele obţinute de fiecare.

Pentru facerea examenelor de şcolari liberi, se pot fixa deocamdată numai oraşele unde sunt licee de ale statului, sau şi mai puţine. Mai târziu, dacă numărul candidaţilor ar creşte mult, s-ar vedea dacă se cuvine a se înmulţi numărul oraşelor unde să se facă examenele.

Se trec la şcoalele private ce-şi propun a da învăţământul după programa oficială. Să li se impună de a avea un personal didactic complet şi recrutat din oameni care să întrunească condiţiunile cerute de stat pentru profesorii săi de acelaşi grad; orice numire sau schimbare în personalul didactic să se facă numai cu ştirea şi consimţământul ministerului. Regulamentele şi programele să fie aprobate de minister. Fiecare şcoală să aibă o instalare convenabilă şi un material didactic suficient. Ministerul să exercite un control continuu şi de aproape prin inspectorii săi, cum şi prin alte persoane delegate de dânsul la orice epocă a anului. Examenele anuale să se facă în prezenţa unei comisiuni numită

de minister, aşa cum am arătat că trebuie să se facă şi pentru şcoalele statului. În schimb, ministerul va recunoaşte certificatele liberate de şcoalele ce vor împlini aceste diferite condiţiuni, pe acelaşi picior ca şi pe cele din şcoalele sale proprii. Acest drept se va putea retrage de minister, îndată ce şcoala ar înceta de a mai fi la înălţimea cuvenită.

Măsurile ce propun în privinţa şcolarilor ce se prepară singuri nu au nimic care să provoace temeri; ele nu sunt decât regularizarea unei stări de lucruri care există deja, însă în aşa condiţiuni că încercările la care sunt acum supuşi şcolarii aceia nu prezintă nicio garanţie.

De altă parte însă e probabil că recunoaşterea certificatelor şcoalelor private se va găsi prea radicală şi că se va ezita mult până să se adopte. De se va respinge, sunt sigur că nu se va respinge pe motivul că nu e o măsură dreaptă sau oportună, căci cred că am demonstrat îndestul dreptatea şi oportunitatea ei; ci se va zice că ar putea da loc la abuzuri şi că ar fi de o aplicare dificilă. Însă, în ceea ce priveşte dificultăţile de aplicaţiune, ele nu sunt mai mari decât cele la care dă loc inspecţiunea regulată chiar a şcoalelor statului. Temerea de abuzuri iarăşi nu ar fi fundată; căci orice lege se face în ipoteza că va fi aplicată cu sinceritate; să prescriu doar măsuri desiguranţă contra abuzurilor, şi pe urmă este datoria autorităţii superioare, ca să observe păzirea lor. Dacă însă ministerul nu ar avea încredere în sine însuşi că va putea priveghea observarea legii, pentru ce s-ar mai face vreo lege de şcoală? Căci nicio lege nu este care să se păzească singură pe sine.

De altminteri să nu să creadă că ceea ce propun eu a se face în mod general şi cu garanţii suficiente, nu se face deja de mulţi ani, şi fără cea mai mică garanţie.

Să ne gândim la ceea ce se petrece cu şcoalele, şi primare şi secundare, întreţinute de comune sau judeţe.

[Şcoalele întreţinute de judeţe şi comune]

Statul neputând înfiinţa cu cheltuiala lui toate şcoalele trebuitoare, comunele şi judeţele au avut ideea, lăudabilă în sine, a funda cu cheltuiala lor şcoalele ce le trebuia. De aceea, există azi un număr destul de mare de şcoli primare, urbane sau rurale, întreţinute din fondurile lor. Mişcarea s-a întins şi mai departe, căci sunt şi şcoli secundare destul de multe înfiinţate în aceleaşi condiţiuni.

Din nenorocire uneori au avut rol în aceste creaţiuni şi mobile străine de interesul instrucţiunii; în linia întâi trebuie să pun ambiţiunile locale, care au dat naştere la o mulţime de şcoli secundare pentru a căror întreţinere totul lipsea.

Se întâmplă uneori că şcoalele fundate de comune sau judeţe să fie ţinute cum trebuie; însă, în marea majoritate a cazurilor e departe de a fi aşa. Când un oraş, să zicem, şi-a pus în minte să aibă un gimnaziu, nu caută să vadă dacă are mijloace suficiente pentru a-l ţine; nu caută nici să vadă cât costă, măcar aproximativ, o

asemenea şcoală. Se mulţumeşte a prevedea în bugetul său o sumă oarecare, mai totdeauna de trei sau patru ori mai mică decât trebuie şi, pe urmă, organizează gimnaziul în limitele sumei aceleia. De aceea se văd aceste nenorocite şcoli instalate prin ruine, lipsindu-le lucrurile cele mai necesare, fără lemne, fără servitori, necum având mobilier şcolar şi material didactic. Cât pentru personal, îl recrutează din toate persoanele de bunăvoinţă din oraş, punând pe un avocat să dea lecţii de matematică, pe un scriitor să fie profesor de muzică; dând câte trei-patru catedre unei singure persoane, şi plătind fiecare catedră cu câte 50 sau 60 lei pe lună; lăsând multe catedre neocupate cu totul. Programele se formează şi se modifică după voinţa consiliului comunal sau judeţean. La fiecare buget nou, salariile se schimbă; se suprimă sau se adaugă catedre. Toate acestea se petrec fără cel mai mic control din partea nimănui. Lucrurile merg astfel câtva timp, până când nu mai e cu putinţă a mai găsi profesori sau până când chiar părinţii îşi retrag copiii din o şcoală, care nu e decât un pretext de pierdere de timp. Atunci ori că şcoala se suprimă din buget cu totul, cum s-a făcut cu şcoala primară urbană de la Vrancea, înfiinţată de o plasă întreagă şi astăzi lăsată în spatele unei singure comune sărace; ori că se transformă deodată în cine ştie ce sens, cum a fost cu gimnaziile din Dorohoi, Piatra, Brăila, care au suferit fiecare câte două-trei schimbări de acestea; ori se recurge la ajutorul ministerului, asupra căruia se exercită tot felul de presiuni, până se acordă *o mică subvenţie.* Această subvenţie este de ordinar de 5.000 lei pe an şi se întâmplă uneori să nu fie inferioară sumei ce dă chiar comuna sau judeţul.

Cu aceasta însă dezordinea nu încetează. Comuna continuă a administra şcoala ea însăşi, deşi de multe ori profită de subvenţia ce a căpătat pentru a micşora suma ce acorda ea însăşi, aşa că şcoala continuă a vegeta tot în mizeria de mai înainte. Cu toate acestea ar fi drept ca ministerul să exercite oarecare autoritate în şcoală, nu numai pentru că, după lege, el are privegherea supremă asupra întregului învăţământ din ţară, dar şi pentru că contribuie şi el cu o sumă destul de însemnată la întreţinere. Comunele însă se opun din toate puterile şi prin toate mijloacele, chiar cele mai puţin permise, la orice amestec al guvernului în administraţia şcolii. Ele numesc şi schimbă personalul, fără a întreba pe minister, de multe ori chiar contra voinţei exprese a lui; aleg pe profesori, fără concurs şi fără a împlini niciuna din condiţiunile ce cere statul de la ai săi; reduce după plac salariile; ba modifică şi programele în modurile cele mai ciudate, cum se poate aştepta cineva de la nişte oameni care, de cele mai multe ori, nu au o idee clară de ale şcoalei. Am văzut astfel un gimnaziu real comunal, pe care consiliul comunal imaginase a-l transorma în *clasico-real,* prin adăugirea la programa gimnaziilor reale a obiectelor ce lipseau din programa gimnaziilor clasice? Acel gimnaziu este subvenţionat de stat. Ministerul a aflat de această măsură, care începuse deja a se aplica de un an; a ordonat să se revină la programa oficială, şi cu toate acestea lucrurile continuă ca mai înainte, cu disprețul voinţei foarte legitime a ministerului. Am exemple şi de consilii comunale sau judeţene care contestă ministerului chiar dreptul de inspecţiune în şcoalele lor.

Iacă ce sunt şcoalele comunale sau judeţene de cele mai multe ori: nişte parodii, al căror scop adevărat este de a servi pasiunile individuale ale celor puternici din localitate; iar rezultatul curat: demoralizarea tinerimii.

Să se spună acum întru ce sunt mai bune decât nişte şcoli private asemenea şcoli, care nici programele oficiale nu le urmează, al căror personal nu prezintă nicio garanţie, despre a căror stare ministerul nu are mai nicio cunoştinţă, care contestă chiar dreptul ministerului de a le inspecta şi ai căror elevi sunt cei mai slabi din câţi iese din vreo şcoală din ţară? Cu toate acestea, ministerul a recunoscut, chiar de la început, validitatea certificatelor liberate de dânsele, întocmai ca şi pe cele din propriile sale şcoli. Putea fi favoare mai mare şi mai puţin meritată decât aceasta?

Ei bine, ceea ce s-a făcut şi se face pentru şcolile comunale şi judeţene, eu cer ca să se facă pentru toate şcolile private, luându-se însă toate precauţiunile necesare, ceea ce nu s-a făcut pentru cele comunale sau judeţene.

Întrucât priveşte aceste din urmă şcoli, sunt de părere ca pe viitor să nu se mai tolereze sub niciun motiv creaţiunea lor, decât după ce comuna sau judeţul vor procura un local convenabil şi materialul necesar şi după ce vor lua angajamentul de a procura mijloacele necesare pentru întreţinere; în caz când ar căuta mai târziu să se sustragă de la angajamentele luate, statul să introducă din oficiu în bugetul lor suma promisă. Numirea personalului didactic să se facă de minister după legea urmată în şcolile statului; programele să fie cele oficiale; ministerul să inspecteze neîncetat şcolile, pentru a se asigura de mersul lor regulat. Numai cu aceste condiţiuni certificatele lor să fie recunoscute; la din contra, să fie refuzate cu severitate. Acesta va fi singurul mijloc de a pune capăt anarhiei actuale, şi de a nu mai vedea şcolile statului inundate de absolvenţi de ai şcolilor comunale şi judeţene, care nu ştiu nici să scrie de multe ori.

* * *

Terminând aici cu cercetarea principalelor chestiuni generale ce-mi propusesem a discuta, îmi rămâne a mă ocupa de câteva altele mai particulare, privitoare la diferite feluri de şcoli.

Licee şi gimnazii

Gimnaziile şi liceele sunt şcoli de aceeaşi categorie; nici programele, nici metodele lor nu diferă; şcolarii din gimnaziu trec deşi urmează cursul înainte la liceu. Liceul este complementul indispensabil al gimnaziului.

În principiu, organizaţiunea aceasta este raţională, căci şapte ani de studiu sunt indispensabili pentru a se dobândi doza de cunoştinţe generale ce se crede

necesară unui om de o cultură mai înaintată. Noi însă trebuie să ținem mult cont de împrejurarea că cele 9 licee prevăzute de lege sunt foarte departe de a fi suficiente pentru tinerimea ce întreprinde studiile clasice secundare; și mijloacele noastre bugetare nu vor permite încă foarte multă vreme a se crea atâtea licee câte ar trebui pentru numărul populațiunii noastre.

Însă nu nesuficiența numărului liceelor este cauza principală că astăzi vedem așa de puțini din copii care încep studiile clasice secundare ajungând până la clasa VII. În adevăr, din 1.000 de copii ce se înscriu în clasa I, nu ajung decât 517 în clasa a II-a, 350 în clasa a III-a, 251 în clasa a IV-a, 162 în clasa a V-a, 116 în clasa a VI-a și abia 82 în clasa a VII-a.

Cauzele acestei scăderi enorme sunt multiple:

În linia întâi este slăbiciunea cea mare a școlarilor ce vin din clasele primare; dovadă este că aproape jumătate din cei ce se înscriu în clasa I nu pot trece în a II-a. Lucrarea de curățire începută în clasa I, se continuă și în clasa a II-a, și chiar în a III-a.

A doua cauză este lipsa de mijloace a părinților. La noi este cu mult mai mare decât prin alte țări proporțiunea părinților care nu pot întreține pe fii lor la studiu tot timpul cât trebuie; sunt siliți a-i utiliza mai de timpuriu, pentru a se ajuta cu dânșii la susținerea familiei sau cel puțin a se scuti de cheltuielile ce reclamă studiile lor.

Cât pentru studiile liceale, acelea sunt partea numai a puținilor favorizați de soartă care locuiesc unul din orașele unde este un liceu, sau ai căror părinți se bucură de o situațiune de avere excepțională.

Toate acestea sunt împrejurări cu care trebuie să contăm de aproape și pe care nu le vom putea înlătura numai prin legi. Din cauza lor, gimnaziile și liceele nu dau decât un număr cu totul neînsemnat de oameni posedând întregi cunoștințele clasice secundare; iar 918, din 1.000 câți le-au început, au rămas cu dânsele neterminate și, prin urmare, au pierdut curat tot timpul cât au urmat în gimnaziu sau liceu.

Îmi pun întrebarea: oare nu s-ar putea trage niciun folos, cel puțin din o parte din această pierdere? Din mulțimea declasaților ce iese pe fiecare an din școalele noastre și care reprezintă nu numai o pierdere de forță pentru țară, dar și o piedică în societate, nu s-ar putea utiliza unii, potrivit cu puterile lor? Eu cred că da.

De vreme ce numărul gimnaziilor este cu mult mai mare decât al liceelor și deoarece și din această cauză un mare număr din absolvenții gimnaziilor nu-și pot termina cursul, este drept a li se recunoaște cel puțin studiile ce au apucat a face și, ca sancțiune, oarecare drepturi potrivite cu instrucțiunea ce au căpătat. Aceasta ar aduce și țării un profit considerabil, căci în loc de 82 de inși care pe fiecare an ajung la un termen ar fi 251; s-ar câștiga dar 169 inși, care astăzi nu se întrebuințează la nimic; prin urmare, productivitatea școalelor clasice s-ar întrei. Ba poate ar fi și mai mare decât atât; căci mulți din cei care astăzi se lasă de școală de prin

clasa a II-a sau a III-a, descurajați de distanța ce-i desparte încă de clasa a VII-a, ar prinde curaj, văzând un termen mai apropiat și mai în raport cu puterile lor.

Sunt dar de părere ca școlarii ce termină cele patru clase de gimnaziu să dobândească un certificat care să le deschidă ușa oricăror școli unde liceul complet nu este indispensabil, cum, spre exemplu: școala de telegrafie, de farmacie, de veterinărie, de comerț superioară etc.; precum și a unor funcțiuni inferioare determinate, prin diverse administrațiuni publice, cum drumurile de fier, poștele și telegrafele etc.

Măsura aceasta nu se va putea lua fără oarecare precauțiuni.

Mai întâi ea reclamă o remaniere a programei în așa fel ca studiile făcute în cei patru ani de gimnaziu să cuprindă tot ce trebuie unei instrucțiuni generale, mai restrânse decât cea liceală, însă completă în felul ei. Aceasta trebuie să se facă negreșit, chiar fără introducerea certificatului de absolvire a gimnaziului. Școlarii, în mare număr, care fac astăzi numai gimnaziul, rămân cu o instrucțiune ciuntită și diformă; așa, spre exemplu, învață numai jumătate din geometrie, numai jumătate din fizică. Nu cer să se pună în gimnaziu materii multe și întinse; aceasta nici nu s-ar putea; dar să nu se lase lucrurile neterminate și să nu se dea tânărului drumul în societate, având unele cunoștințe de prisos și lipsindu-i altele indispensabile.

Va trebui încă să se instituie un fel de examen general de gimnaziu, în felul examenului general de liceu, pentru aceia care nu ar voi să urmeze liceul. Nu cer deloc înființarea unui nou bacalaureat; celălalt ne-a făcut deja destul rău, ca să nu mai fie nevoie încă de unul. Înțeleg un examen după modelul celui pe care l-am propus ca să înlocuiască bacalaureatul actual; un examen care să aibă de scop a arăta, nu știința școlarului, ci numai chipul cum și-a asimilat cunoștințele ce a căpătat. Nu adaug nimic asupra modului cum să se facă acest examen, nici asupra certificatului sau diplomei la care va da el drept, căci toate acestea vor fi întocmai ca și pentru examenul ce am propus pentru finele liceului, cu singura deosebire a chestiunilor ce se vor propune.

Examenul și certificatul de absolvire a gimnaziului nu este lucru așa de fără exemplu, chiar la noi, cum s-ar părea la prima vedere. El nu va face decât să regularizeze niște lucruri care se fac chiar astăzi; căci o bună parte din școlarii ce rămân numai cu patru clase sunt întrebuințați și astăzi; deși legile nu le recunosc niciun drept, bacalaureații nefiind destul de mulți pentru toate trebuințele, de nevoie se lasă legea la o parte și se recurge la serviciile celor ce nu au terminat liceul. Nu e mai bine a se recunoaște în mod legal studiile gimnaziale, decât a se eluda legile?

De altă parte cursul de patru ani al gimnaziilor reale, al seminariilor, al școalelor comerciale se găsesc suficiente pentru a da oameni utilizabili; pentru ce patru ani de gimnaziu ar da numai oameni inutili?

În fine avem exemplul altor țări, mult mai înaintate decât noi, cărora le-ar fi mai mult decât nouă permis a se arăta dificile și care cu toate acestea nu se

sfiesc a face pe o scară şi mai întinsă ceea ce propun a se face la noi. Belgia a împărţit învăţământul său secundar, atât clasic cât şi profesional, nu în două, ci în trei grupe, având fiecare examenul său *de trecere,* analog cu cele ce propun eu pentru ultimul an de gimnaziu şi de liceu. În Franţa, învăţământul secundar cuprinde mai multe grade, formând fiecare un tot complet, aşa că un şcolar poate merge fără inconvenient numai până unde-i permit mijloacele. În Germania s-a mers şi mai departe: fiecare clasă sau chiar jumătate de clasă, făcută într-o *Realschule,* dă alte drepturi; astfel cel care a terminat o *Realschule* de al doilea ordin şi a trecut *abiturienten-examen,* poate ocupa funcţiuni în administraţiunea poştelor, pădurilor, să fie admis la examenul de inginer-hotarnic, în corpul de vânători-călări, la institutul comercial, în administraţia impozitelor indirecte etc.; cel care a făcut şi un an în o *Realschule* de primul ordin poate fi admis la examenul de intrare în şcoalele de arte şi meserii şi are dreptul a face numai un an de serviciu militar etc.; şi aşa mai încolo.

Specializarea ce propun eu pentru gimnazii este departe de a merge până acolo.

* * *

Când am vorbit despre programe în genere am arătat oarecare defecte generale. Cred însă necesar a vorbi, măcar cât de pe scurt, despre modul cum se execută ele în licee şi gimnazii pentru a se vedea că, dacă nu se vor lua măsuri pentru îndreptarea metodelor, orice îmbunătăţire adusă programelor va fi de prisos.

Nu voi întreprinde a expune pe rând şi în mod detaliat tot ce priveşte metodele urmate la diferite obiecte; voi expune numai câteva observaţiuni principale.

La cursurile de limbi, programa prescrie mereu teme, versiuni şi traducţiuni. Teme nu se fac mai niciodată; şi când se fac, ele constau în traducerea în toţi anii a aceloraşi fraze, cuprinse în cărţile tipărite; aşa că şcolarii şi le transmit unii altora şi nu-şi dau decât osteneala de a le învăţa pe dinafară. Traducţiuni se fac numai atâta cât trebuie ca să nu se poată zice că nu s-a făcut deloc: două sau trei pagini pe an; şi aceea, ce traducţiune! De multe ori o face chiar profesorul şi o dictează elevilor, care o învaţă pe dinafară; rezultatul este că cei mai mulţi dintr-înşii nici nu ştiu care cuvinte anume din text corespund cu cuvintele din traducţiune. Chiar în rarele cazuri când o fac şcolarii înşişi, nu se dă nicio atenţiune formelor şi dificultăţilor gramaticale, necum frumuseţilor stilului. Limba în care se face traducţia este ea însăşi aşa de maltratată, încât mai greu i-ar fi unui român a o înţelege, decât originalul. În asemenea condiţiuni, aceste exerciţii de o aşa de mare importanţă, nu numai pentru studiul unei limbi, dar chiar ca exerciţiu intelectual, nu sunt de niciun folos; ajung şcolarii prin ultimele clase de liceu fără să ştie declinările; de tradus, nici vorbă nu este. Cât de departe este această manieră de predare de cea pe care o descrie D. Michel Bréal[109] cu atâta

elocință: „Profesorul devine în adevăr dispensatorul științei și regulatorul spiritelor. A conduce pe elevi până în punctul de unde trebuie să întrevadă singuri situațiunea unei dificultăți și a se opri la timp pentru a le lăsa meritul de a o rezolva ei; a repezi toată clasa pe urma unei idei sau a unui cuvânt; a opri dintr-un gest un răspuns prost ce era gata să se arate; a face să iasă un răspuns bun ce întârzie pe buzele unui școlar intimidat; a întreba când clasa întreagă, dacă e vorba de un răspuns grabnic, când pe unul singur, dacă trebuie un răspuns mai cugetat; a încuraja pe cel slab, înlesnindu-i vreun răspuns bun, tocmai în momentul când atențiunea lui era să se slăbească; a rezerva severitatea pentru cei tari și a primi un răspuns rău de la dânșii ca o lipsă de considerație către clasă și către ei înșiși: iată adevăratul rol al profesorului și, ori de câte ori nu se va depărta de dânsul, niciun școlar, nici chiar din cei mai din urmă ai clasei, nu va fi tentat a se dezinteresa de lucrarea comună. Nicio cale nu este atât de grea încât copiii să nu te urmeze pe dânsa, îndată ce se știu bine conduși și îndată ce simt plăcerea de a învăța.“ *(Quelques mots sur l’instruction.)*

La cursul de matematici, lucrurile merg tot așa de rău ca și la cele de limbi; nu se face decât teorie curată, și nicio încercare de aplicațiuni, fără care teoria este muncă pierdută în zadar și un adevărat supliciu intelectual. Tot asemenea la cursurile de științe fizice și naturale, unde profesorii de cele mai multe ori își fac ca un punct de onoare de a nu se atinge de un aparat sau de un model; ba nici figuri făcute cu creta nu pun sub ochii școlarilor.

Toate aceste observațiuni se aplică nu numai la licee și gimnazii, ci la toate felurile de școli fără distincțiune. Ele arată în destul cât de necesară este îmbunătățirea sistemei de recrutare a corpului didactic, îngrijirea cu care trebuie să se observe metodele profesorilor actuali și să se caute a se îndrepta prin inspecțiuni dese și prin circulare repetate.

[Internatele]

Internatele anexate pe lângă unele din școlile statului au fost înființate, pe de o parte cu scopul de binefacere, pentru a da mijloace de studiu la școlarii săraci și merituoși, iar pe de alta chiar în interesul statului, ca să nu fie lipsit de concursul multor oameni de merit, pe care lipsa de mijloace iar fi împiedecat a-și face studiile.

Este și bine și de demnitatea țării ca niște instituțiuni ce au asemenea destinațiune să fie ținute cât se poate de bine, să fie adevărate modele pentru instituțiunile private de același fel.

Cu părere de rău trebuie să constat că nu este așa nici din punctul de vedere material, nici din cel moral.

Ca instalațiune, localuri vechi, dărăpănate, strâmte, umede, fără aer, nici lumină, rău distribuite, rău îngrijite, de multe ori de o necurățenie rară; adevărate

cuiburi de infecțiune, așa că e de mirare cum de nu sunt mai des vizitate de epidemii. Cine nu crede, să treacă o dată prin coridoarele, clasele și dormitoarele localului de până deunăzi al liceului Sf. Sava[110], ale internatului liceelor din Iași și Craiova, al internatului central de fete din București, al seminarului din București și Iași. Sunt internate unde paturile în dormitoare sunt așezate în două rânduri, unul peste altul, din lipsă de loc. Băi nu sunt nicăieri în localul școalei și numai la două sau trei școli este câte o mică sumă prevăzută în buget pentru îmbăiatul școlarilor. Alimentarea nu e supusă la nicio regulă de igienă ci lăsată la alegerea economului și bucătarului. Mobilierul în starea cea mai primitivă, așa că deseori se văd școlarii părăsind internatul cu defecte fizice. Iată pentru partea materială.

Se vede însă că tabelul[111] acesta nu s-a părut destul de întunecat, căci în niște internate deja nesuficiente numai pentru numărul de bursieri prevăzut în buget, s-a început de câtva timp a se admite și solvenți. N-a ajuns nici atâta: de vreo trei ani s-a luat obiceiul de a se admite și supranumerari, dintre cei căzuți la concursurile pentru burse. Aceștia trebuie să trăiască din sumele alocate pentru întreținerea bursierilor, care sunt deja atât de restrânse; ei trebuie să ocupe o parte din spațiul care este deja prea strâmt pentru bursieri. Sunt internate care, pe lângă 80 interni regulați, adăpostesc 18 supranumerari. De multe ori am avut onoarea a expune Onor. minister răul ce se face prin continuarea acestei sisteme și, deși am văzut că nu s-a ținut cont de reprezentațiunile mele, cred de datoria mea a reveni și aici asupra acestui lucru: statul este răspunzător de sănătatea și viața copiilor ce a luat sub protecția sa; el nu are dreptul a lua nimic din ceea ce li se cuvine și care le-a fost acordat de țară, prin organul reprezentanților săi. De altă parte, ce exemplu nenorocit pentru copii este această favoare nimeritată, acordată fără niciun control și fără niciun drept unor școlari care n-au alt merit decât protecțiunile de care se bucură! Este indispensabil a se pune capăt acestei sisteme. Să se suprime imediat supranumerarii din toate internatele statului și să nu se mai primească alții pe viitor; să se reintre, în lege, care este categorică: „Stipendiile statului să dau prin concurs.“ (art. 166).

Dacă trec la partea morală, situațiunea nu este mai bună. Internatele sunt mai rar puse sub conducerea unui om special în de ale școlii, așa că direcțiunea pedagogică lipsește de cele mai multe ori. Afară de director, personalul internatului se reduce la servitori, și pentru unele la doi sau trei pedagogi, care sunt în același timp și repetitori; privegherea exercitată de aceștia este mai mult nominală și, din cauza micului lor număr și din a lipsei lor de prestigiu, mai ales în ochii școlarilor din cursul superior. Dar sunt internate care nici nu au pedagogi deloc; așa e la seminarii și la școalele normale primare; acestea se conduc… nu știu nici eu cum.

Această lipsă de personal suficient și de toate celelalte elemente necesare unui internat fac că educațiunea internilor statului este neglijată de tot; ba chiar instrucțiunea lor a început a suferi grave atingeri; de câtva timp a început a se vedea mereu internii rămânând repetenți, lucru fără exemplu mai înainte. De

altă parte, prezența unui internat la o școală care admite și externi este totdeauna o complicațiune considerabilă în administrațiunea școlii.

Cu toate acestea nu se poate zice că internatele statului costă puțin.

Să las deocamdată la o parte pe celelalte, asupra cărora voi reveni mai târziu și să nu mă ocup decât de cele patru internate de pe lângă liceele Sf. Sava, Matei-Basarab, din Iași și din Craiova.

Ele costă, cu personalul, materialul și localurile, lor, 151.551 lei pe an, pe lângă care trebuie să adăugăm cel puțin 5.000 lei pentru încălzit și 1.000 lei bursele de la liceele din Bârlad și Botoșani. Peste tot, 160.551 lei pe an.

Dar trebuie să mai considerăm că pentru clădirea liceelor Sf. Sava, Matei-Basarab din Iași s-au alocat câte 600.000 lei, din care jumătate ar fi fost cu totul de ajuns dacă acele licee nu ar fi avut internate. Iacă dar o cheltuială de 900.000 lei ce se face numai din cauza internatelor. Dacă am voi să amortizăm acest capital în 25 ani cu 5 % pe an, ar trebui să se introducă în buget, în timp de 25 de ani, o anuitate de 63.000 lei. În fine, dacă internatul de la liceul din Craiova nu ar exista, localul ocupat de dânsul s-ar putea întrebuința pentru a instala clasa divizionară a liceului și gimnaziul real, care, acum plătesc chirii de 1.175 lei și 2.500 lei pe an.

Cu totul dar, bursierii din liceele statului costă astăzi 164.226 lei pe an; iar dacă se vor clădi localurile proiectate, vor costa 206.226 lei pe an, căci atunci se vor scădea chiriile ce plătesc acum internatele de la Sf. Sava și Matei-Basarab.

[Licee model]

Cu această sumă s-ar putea funda și întreține un nou liceu, numai de interni, care să adăpostească pe toți cei 194 bursieri risipiți acum în patru internate deosebite; iar în locul lor, în liceele actuale, s-ar putea admite un număr egal de externi.

Se poate face însă cu mult mai bine decât atâta; s-ar putea crea unul sau chiar două licee model, în accepțiunea cea mai largă a cuvântului: având personalul didactic cel mai ales, o administrațiune perfectă, instalațiuni și material nu numai suficiente, dar chiar luxoase; și toate acestea fără ca să se cheltuiască nimic peste ceea ce costă astăzi bursierii din licee, ba încă poate cu o economie pentru stat. Pentru aceasta va fi de ajuns a se admite, pe o scară mai întinsă decât acum, solvenți, care sunt prevăzuți chiar în lege (art. 164) și a se reuni cele patru internate în unul singur, ceea ce va reduce cheltuielile de întreținere într-o măsură enormă.

Iată care ar fi bugetul anual al cheltuielilor unui liceu model, creat cu totul din nou, pentru 500 de școlar, toți interni, din care 290 solvenți și 210 bursieri, în loc de 194, câți sunt astăzi. L-am redijat atât în ipoteza că personalul didactic ar di distribuit cum este astăzi, cât și în aceea a distribuțiunei lui după planul ce am propus mai sus eu însumi:

1. Bugetul cheltuielilor unui liceu model de 500 interni, având personalul didactic distribuit ca la liceele existente şi plătit conform legii din 6 martie 1883.

	Personalul didactic	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de religie, clasa I-IV	200	2.400	
2	Profesori de limba română cl. I-IV şi latină clasa IV	360	4.320	
3	Profesor de limba latină, cl. I-III	360	4.320	
4	Profesor de limba latină, cl. V-VII	360	4.320	
5	Profesor de limba elină, cl. III-VI	360	4.320	
6	Profesor de limba franceză, cl. I-IV	360	4.320	
7	Profesor de limba franceză, cl. V-VII	360	4.320	
8	Profesori de geografie, cl. I-IV	360	4.320	
9	Profesori de istorie, cl. I-IV	360	4.320	
10	Profesori de istorie, cl. V-VII	360	4.320	
11	Profesori de filosofie şi noţiuni de economia politică, drept administrativ şi constituţional	360	4.320	
12	Profesori de limba română, cl. V-VII	360	4.320	
13	Profesori de matematici, cl. I-IV	360	4.320	
14	Profesori de matematici, cl. V-VII	360	4.320	
15	Profesori de fizică şi chimie	360	4.320	
16	Profesori de ştiinţe naturale	360	4.320	
17	Profesori de igienă	100	1.200	
18	Profesori de desen şi caligrafie	200	2.400	
19	Profesori de limba germană, cl. V-VII	360	4.320	
20	Profesori de limba italiană, cl. V-VII (facultativă)	200	2.400	
21	Profesor de muzică vocală, cl. I-IV	150	1.800	
22	Profesor de gimnastică	150	1.800	
23	Instructor militar	100	1.200	
				82.320
	Personal administrativ			
24	Director, care va locui în internat	1.000	12.000	
25	Subdirector, idem	400	4.800	
26	5 repetitori, idem	200	12.000	

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
27	10 pedagogi, idem	150	18.000	
28	Un secretar	150	1.800	
29	Un copist	100	1.200	
30	Un econom	100	1.200	
31	O menajeră	100	1.200	
32	Un pedel	75	900	
33	20 servitori	40	9.600	
				62.700
	Personalul didactic a trei clase divizionare			
34	6 Profesori	360	25.920	25.920
	Materiul			
35	Nutrimentul a 500 şcolari şi 20 persoane interne, pe 300 zile, plus nutrimentul a 50 şcolari şi 20 persoane interne pe 65 zile, a 70 bani pe zi fiecare		112.385	
36	Nutrimentul pe 365 zile a 20 servitori câte 50 bani pe zi de unul		3.650	
37	Spălatul rufelor		10.000	
38	Băi		2.500	
39	Iluminatul şi cheltuieli extraordinare		10.000	
40	Cheltuieli de cancelarie		600	
41	Mici reparaţii		1.000	
42	Anuitatea, în timp de 25 ani, a sumei de 1.000.000 lei, pentru clădirea unui local, a 5% pe an		70.000	
43	Anuitatea pe timp de 25 ani, a sumei de 100.000 lei pentru mobilier, material didactic şi bibliotecă		7.000	
44	Fond anual pentru întreţinerea şi înavuţirea colecţiunilor şi bibliotecii		3.000	
45	Lemne de foc		5.000	
				225.135
	Total general			396.055

2. Bugetul cheltuielilor unui liceu model de 500 interni, având personalul didactic distribuit şi plătit după modul propus în acest raport.

	Personalul didactic	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Un profesor de limba română cl. I-IV şi limba latină cl. I-IV	600	7.200	
2	Un profesor de limba latină cl. V-VII şi limba elină cl. III-VII	600	7.200	
3	Un profesor de limba română cl. V-VII, istoria cl. V-VII şi filosofia clasa VI-VII	600	7.200	
4	Profesor de istorie, cl. I-IV şi geografie cl. I-IV	600	7.200	
5	Profesor de limba franceză, cl. I-VII	600	7.200	
6	Profesor de matematici, cl. I-VII	600	7.200	
7	Profesor de economia politică, drept administrativ şi constituţional	200	2.400	
8	Profesor de fizică şi chimie	360	4.320	
9	Profesor de ştiinţe naturale	360	4.320	
10	Profesor de igienă	100	1.200	
11	Profesor de religie	200	2.400	
12	Profesor de desen şi caligrafie	200	2.400	
13	Profesor de limba germană cl. V-VII	360	4.320	
14	Profesor de limba italiană cl. V-VII facultativă	200	2.400	
15	Profesor de muzică vocală cl. I-VI	150	1.800	
16	Profesor de gimnastică	150	1.800	
17	Instructor militar	100	1.200	
				71.760
	Personal administrativ, ca mai sus			62.700
	Trei clase divizionare, ca mai sus			25.920
	Material, ca mai sus			225.135
	Total general			385.515

Pentru acoperirea acestor cheltuieli, vom avea:

Cheltuiala ce se face acum cu bursierii statului, pe an	164.226 lei
Plata celor 290 solvenţi, a câte 800 lei pe an fiecare	232.000 lei
	396.226 lei

aşa că va rămâne un excedent de 171 lei pe an, dacă s-ar adopta primul model de buget, şi 10.711 lei în cazul celui de al doilea. În realitate însă excedentul este mai mare, pentru că trebuie să ţinem cont de economia ce va rezulta din clădirea numai cu 300.000 lei fiecare a celor trei licee pentru care s-au dat câte 600.000 lei. E adevărat că pentru unul din ele construcţiunile sunt în punctul de a se începe, aşa că economia va rămâne numai la celelalte două; cu toate acestea, dacă s-ar crea liceul modern, s-ar putea utiliza partea din clădirea deja începută care era destinată internatului, pentru instalarea vreuneia din instituţiunile pentru care acum se plăteşte chirie; şi de voi evalua la 6.000 lei pe an economia rezultată de aici, voi fi desigur mai jos de adevăr. Cu totul dar, economia rezultată de la clădiri se poate evalua la cel puţin 48.000 lei. Adăugând această sumă pe lângă cele de mai sus, găsim că excedentul adevărat este de 48.171 lei pentru primul buget şi de 58.711 lei pentru cel de al doilea; aşa că, de ar voi cineva, ar putea mări numărul bursierilor până la 250 şi a scădea pe al solvenţilor până la 250 şi tot ar rămâne un excedent de 16.171 sau 26.711 lei.

Voi da acum o schiţă de buget pentru două licee model, de câte 400 interni, din care 120 bursieri:

1. Bugetul cheltuielilor unui liceu model de 400 interni, având personalul didactic distribuit ca la liceele existente şi plătit conform legii din 6 martie 1883.

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
	Personalul didactic ca mai sus			82.320
	Personalul didactic al unei clase divizionare			8.640
	Personalul administrativ			
1	Director, care va locui în internat	800	9.600	
2	Subdirector, idem, idem	300	3.600	
3	5 Repetitori, idem, idem	200	12.000	
4	8 Pedagogi, idem, idem	150	14.400	
5	Un secretar	125	1.500	
6	Un copist	90	1.080	
7	Un econom	90	1.080	
8	O menajeră	90	1.080	
9	Un pedel	75	900	
10	16 Servitori	40	7.680	
				52.920

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
	Material			
11	Nutrimentul a 400 şcolari şi 18 persoane interne, pe 300 zile, plus nutrimentul a 40 şcolari şi 18 persoane interne pe 65 zile, a 70 bani pe zi fiecare		90.419	
12	Nutrimentul pe 365 zile a 16 servitori, câte 50 de bani pe zi unul		2.920	
13	Spălatul rufelor		8.000	
14	Băi		2.000	
15	Iluminatul şi cheltuieli extraordinare		8.000	
16	Cheltuieli de cancelarie		600	
17	Mici reparaţii		800	
18	Anuitatea, în timp de 25 de ani a sumei de 800.000 lei, pentru clădirea unui local, a 5% pe an		56.000	
19	Anuitatea pe timp de 35 ani a sumei de 90.000 lei, pentru mobilier, material didactic şi bibliotecă		6.300	
20	Fond anual pentru întreţinerea şi înavuţirea colecţiunilor şi bibliotecii		3.000	
21	Lemne de foc		4.500	
				182.539
	Total general			326.419
	Pentru două licee identice			652.838

2. Bugetul chletuielilor unui liceu de 400 interni, având personalul didactic distribuit şi plătit după modul propus în acest raport.

Personalul didactic, ca mai sus ..... lei 71.760
Personalul administrativ, ca la bugetul precedent ..... lei 52.920
Personalul didactic al unei clase divizionare, idem ..... lei 8.640
Material idem ..... lei 182.539
Total general ..... lei 315.859
Pentru două licee identice ..... lei 631.718

Fondurile din care se vor acoperi aceste cheltuieli sunt cele următoare:

Cheltuiala actuală făcută cu bursierii statului..... lei 164.226
Economia rezultată din clădirile destinate a se face pentru licee ..... lei 48.000
Plata anuală a 560 solvenţi, câte 800 lei fiecare pe an ..... lei 448.000
Total ..... lei 660.226

aşa că va fi un excedent de 7.388 lei de la primul buget, şi de 28.508 lei de la cel de al doilea.

Să se observe că acest excedent va creşte peste 25 ani, când va expira anuitatea plăţii localului şi a instalaţiunii; statul va fi de atunci înainte proprietarul localului sau localurilor şi materialului şi cu toate acestea va realiza pe fiecare an un excedent de 125.171 sau de 135.711 lei în cazul unui singur liceu de 500 interni, ori unul de 69.688 sau de 90.808 lei în cazul a două licee de câte 400 interni.

* * *

Să ne oprim a discuta de aproape avantajele şi dezavantajele acestei creaţiuni.

Mai întâi între creaţiunea unui singur liceu de 500 şcolari sau a două câte 400, cea de a doua e preferabilă. În adevăr, pentru stat în niciun caz nu este pierdere; excedentul e mai mare în primul caz decât în al doilea; dar dacă s-ar schimba numărul solvenţilor, s-ar putea lesne egaliza. Două licee au însă avantajul de a putea da instrucţiunea la un mai mare număr de copii, de a mai micşora aglomeraţiunea de interni, de a înlesni operaţiunea recrutării internilor, în fine de a permite să se înlăture oarecare susceptibilităţi localuri totdeauna greu de împăcat.

Ar fi poate nevoie a se avea chiar de la început un număr de 560 solvenţi, pentru ca statul să nu aibă deficit nicio singură zi. De aceea ar fi bine ca ambele licee să nu se creeze în acelaşi timp, ci la câţiva ani de interval, adică numai după ce cel dintâi va fi devenit prea mic pentru numărul cererilor. Pentru aceasta putem fi siguri că nu va trece multă vreme. Plata de 800 lei pe an este de tot mică în comparaţiune cu preţurile curente ale internatelor astăzi şi mai ales în comparaţiune cu instrucţiunea, educaţiunea şi drepturile ce va căpăta un tânăr pentru această sumă în liceul model. De altă parte, populaţiunea liceelor şi gimnaziilor noastre trece de 4.500 şcolari şi acest număr merge crescând pe fiecare an; aşa că cei 800 şcolari necesari pentru a umplea cele două licee nu ar forma decât o mică parte din populaţiunea totală a liceelor şi gimnaziilor. Nu am dar nicio îndoială că şcolarii nu vor lipsi.

Se va înfiinţa dar deocamdată un singur liceu de 400 şcolari, din care 200 bursieri şi 200 solvenţi; el va da pe fiecare an un excedent de 45.807 lei sau de 56.367 lei, după modul ce se va fi apoptat în distribuirea personalului. Aceste excedente vor servi a forma un capital de rezervă până în momentul când va deveni necesară crearea celui de al doilea liceu; atunci el va servi pentru a se începe clădirea necesară. Când va fi gata, 80 de bursieri de la liceul vechi vor trece la cel nou, se vor mai crea alte 40 burse noi, pentru a împlini numărul de 240 şi de atunci ambele şcoli vor funcţiona conform organizaţiunii descrise mai sus.

Liceele acestea trebuind să fie nişte adevărate şcoale model, trebuie să se ia toate măsurile pentru înlăturarea a tot ce ar putea să le împiedice mersul.

Printre acestea, este alegerea şcolarilor; să nu se admită decât cei în stare a urma cu succes. De aceea trebuie ca şi bursierii şi solvenţii să fie admişi numai

prin concurs, la care bursierii să reunească cel puțin nota medie 7, iar solvenții 6. Pentru cei care intră în clasa I, examenul va fi de ajuns să se facă numai asupra limbii române, a aritmeticii, a citirii și a scrierii; pentru clasele celelalte, asupra tuturor materiilor clasei precedente. În tot timpul rămânerii lor în liceu, bursierii trebuie să aibă totdeauna nota medie anuală 7, iar solvenții 6. În fiecare clasă nu vor putea fi niciodată mai mult de 50 școlari; de vor fi mai mulți, se vor forma clase divizionare.

Cât pentru mersul școalei în privința didactică și administrativă, ministerul și inspectorii săi să aibă neîncetat grija a-l priveghea de aproape și a-l ține pe calea cea bună.

Mai e oare nevoie să arăt avantajele cele mari pentru țară ce ar rezulta din creațiunea liceului sau liceelor model ce propun? Prin ele, s-ar înmulți mijloacele de cultură ale țării, căci încă 500 sau 800 copii ar putea căpăta instrucțiunea, pe lângă cei ce urmează astăzi în licee și gimnazii. Instrucțiunea și educațiunea ce s-ar da în liceele model ar fi necomparabil superioare celor care se dau astăzi, nu numai în internatele liceelor, dar în toate școalele statului; căci niciuna din ele nu dispune, de mijloacele materiale întinse, de personalul didactic ales, de direcțiunea unui om special, pe care le va avea un liceu model.

Dar bunele efecte ale acestui liceu nu vor fi numai pentru școlarii ce vor urma într-însul; cu timpul întregul învățământ va simți influența binefăcătoare a unui centru de cultură de asemenea importanță. În adevăr, mijloacele ne lipsesc acum, și în bani și mai ales în personal, pentru a îmbunătăți cursul secundar; însă liceul cel nou va da pe fiecare an facultăților un contingent excelent de școlari bine preparați, și aceasta este adevăratul și singurul mijloc de a le regenera; astăzi cauza principală a rezultatelor nesuficiente ce dau facultățile stă, nu atât în organizarea lor, cât în slăbiciunea școlarilor ce vin din licee. Când facultățile vor fi populate de școlari forți[112], care vor fi în stare să facă studii superioare serioase, licența nu va mai fi pentru dânșii o încercare așa de grea ca astăzi; numărul și calitatea licențiaților vor crește; și dacă obligațiunea ce se impune astăzi bursierilor de a servi în corpul didactic nu va mai rămânea o literă moartă, vom vedea școalele secundare umplându-se încet, încet cu profesori buni, care le vor ridica la nivelul unde trebuie să fie. Apoi înaintarea școlilor secundare e o garanție de progres și pentru cele primare, care de acolo își iau personalul lor didactic.

Regenerarea învățământului nostru numai pe o asemenea cale va veni. Ar fi o utopie a încerca cineva să ridice deodată nivelul întregului învățământ, când totul îi lipsește pentru aceasta; trebuie, din contra, să-și concentreze deocamdată silințele pentru a forma personalul necesar și un model de școală care să servească de conducător tuturor celorlalte.

Este însă o obiecțiune serioasă ce se poate aduce creațiunii ce propun. Se va zice că marile aglomerațiuni de interni sunt nefavorabile educațiunii; că pedagogia modernă condamnă internatele; că viața de familie este preferabilă.

Toate acestea sunt foarte adevărate; însă noi trebuie să ținem cont și de alte lucruri, care modifică cu totul concluziunile. Dovadă că e așa, este că, cu toate câte zice pedagogia, noi avem multe internate, care ne sunt indispensabile, și cred că nimeni nu ar avea curajul a propune suprimarea lor.

Noi trebuie să ținem socoteală de puținele mijloace pecuniare ale familiilor imensei majorități a școlarilor. Fără ajutorul statului poate că țara ar fi azi lipsită de serviciile a o mulțime din cetățenii săi cei mai distinși. Pe lângă aceasta, copiilor din județe, chiar când au mijloace, le lipsește resursa, atât de prețioasă în Germania și Anglia, de a se instala cu plată în vreo familie unde să găsească toată îngrijirea de acasă. S-a încercat aceasta și la noi, și toată lumea știe ce rezultate deplorabile au avut cei ce au încercat-o, chiar când se adresară la familii de profesori. Copiii lor sunt instalați în câte o cameră depărtată, unde toată îngrijirea ce li se dă constă în măturarea camerei, aducerea unui pahar cu apă și curățirea hainelor: întocmai ca la hotel. Nicio priveghere: copiii pot bate străzile din zori până a doua zi, pot să nu se arate pe la școală cu săptămânile, pot rămâne cei din urmă din clasa lor și comite toate dezordinele ce le trec prin minte, patronii lor nu se inchietează de nimic; nici nu-și dau osteneala să-i întrebe dacă au nevoie de ceva; de multe ori poate nu dau ochii cu dânșii zile întregi; singurul lucru ce-i îngrijește este ca să li se plătească pensiunea regulat.

Descrierea aceasta nu este deloc exagerată; mai mult cred că unii părinți ar găsi-o prea blândă.

Noi dar nu trebuie să ne gândim, pentru copiii care nu sunt din localitate, la educațiunea în familie, așa de scumpă germanilor; și dacă părinții lor nu sunt destul de avuți sau liberi ca să vină să locuiască cu dânșii până își termină studiul, ce mijloc mai rămâne pentru dânșii decât regimul internatului? Și dacă e vorba să alegem între un internat privat, unde preocupațiunile comerciale pot paraliza chiar cele mai bune intenționi, când ar fi și între internatele ținute de stat în condițiuni așa de bune ca acele ce am propus, mi se pare că ezitarea nu este posibilă.

De altminteri, abundența de mijloace de care se va dispune, va permite a se da internatelor statului organizațiunea cea mai perfectă; se vor alege profesorii cei mai eminenți, ceea ce se va putea lesne face, căci oricare din ei va fi mulțumit de o asemenea distincțiune, mai ales dacă ea ar fi însoțită și de avantajul material al unui salariu mai mare, cum ar fi dacă s-ar adopta al doilea model de buget. Cu salariul ce am prevăzut pentru director, se va putea avea o persoană specială și capabilă în materie de învățământ, ceea ce deja va fi o garanție puternică de bună administrațiune. În fine, numărul destul de mare de pedagogi și repetitori va permite adoptarea sistemei urmată la *Paedagogium* de la Halle în Prusia, unde internii sunt împărțiți în grupe de câte 12, care nu au niciun amestec una cu alta. La noi fiecare clasă va putea forma o grupă, pusă sub privegherea specială a unuia din pedagogi, fără niciun amestec cu grupele celelalte. Cu modul acesta inconvenientele internatelor populoase vor fi reduse într-o proporțiune foarte însemnată.

Cât pentru oraşele unde vor trebui instalate liceele model, interesul privegherii şi recrutării mai uşoare a profesorilor, cum şi alte motive fac să se prefere oraşele universitare, Bucureşti şi Iaşi. Dacă însă nu se va funda decât un singur liceu model, va rămâne să se dezbată dacă trebuie instalat în Bucureşti sau în Iaşi.

Mare parte din cele ce am spus în privinţa internatelor de la licee se va aplica întocmai şi la toate celelalte internate ale statului, cu care mă voi ocupa mai în urmă.

Gimnaziile reale

Când Hecker[113] înfiinţa la 1737 prima şcoală reală la Berlin, scopul său era de a înlocui învăţământul prin *vorbe* cu acel făcut prin *realităţi,* şi metoda sa consta întru a baza cunoştinţele copiilor pe studiul lucrurilor naturale, sau în lipsa lor, pe planuri şi modele.

Aceste puţine cuvinte cuprind întreaga programă a învăţământului real.

De la Hecker, învăţământul real trecu prin diverse vicisitudini până să adopte definitiv forma sa actuală. Una din aceste schimbări consta în a transforma şcolile reale în adevărate şcoli profesionale, destinate a procura o meserie. Pe urmă însă se reveni la o apreciere mai dreaptă a lucrurilor şi astăzi şcoalele reale nu dau decât învăţământul general; pe urmă vin şcoalele politehnice şi şcoalele speciale, unde se face specializarea şi completarea studiilor pentru cutare sau cutare scop anume.

Să vedem acum în ce mod s-a înfiinţat învăţământul real la noi.

Legea din 1864 prevede crearea de şcoli reale. Să nu ne amăgim însă de o asemănare de nume: prin aceste cuvinte legea înţelege şcoli curat profesionale; căci iacă cum se defineşte scopul lor prin art. 199: şcoalele reale au de scop a da învăţătura trebuincioasă pentru exercitarea unei arte sau profesiuni; şi pe urmă în articolele următoare sunt numite chiar câteva categorii de şcoli pe care le cuprinde sub numele de reale: şcoli de agricultură, de industrie, de comerţ. Legea instrucţiunii publice nu prevede dar deloc învăţământul real în adevăratul sens al cuvântului.

De câţiva ani însă, mai ales prin impulsiunea dată de câţiva din miniştrii Instrucţiunii Publice, ideea de a introduce şi la noi acest învăţământ a început să se întindă; s-au şi creat câteva gimnazii reale, al căror număr sporeşte repede. Îmi permit însă a zice că ceea ce s-a făcut până acum este foarte puţin lucru, nu doară pentru că a lipsit dorinţa de a se face ceva, ci pentru că silinţele ce s-au dat nu au fost supuse unei sisteme; aşa că din unele puncte de vedere lucrurile s-au început tocmai pe unde trebuia să se termine.

Mai întâi crearea unui întreg sistem de învăţământ este un lucru prea serios pentru ca să se facă fără nicio lege, măcar de un singur articol. Pe cât timp această lege va lipsi, învăţământul real va avea o existenţă precară.

Cel dintâi lucru de făcut era dar o lege care să decreteze introducerea învățământului real și să-i tragă liniamentele generale în privința organizațiunii, administrațiunii, programelor și drepturilor ce conferă. Trebuia pe urmă să vină regulamentele, care să lămurească și să completeze legea, cum și programele clare, detaliate și cu toate indicațiunile necesare pentru a da direcțiunea personalului didactic, care era și este încă cu totul străin de acest învățământ, necunoscut mai înainte în țară. În acelaşi timp trebuia să se ia măsuri pentru a asigura formarea pe viitor a unui corp didactic propriu pentru noul învățământ. În fine noile școli nu trebuia să-și deschidă ușile până nu ar fi fost prevăzute cu toate colecțiunile de obiecte, planuri și desene, care la dânsele au o importanță capitală, de vreme ce toată metoda se bazează pe întrebuințarea lor. Iacă calea rațională ce trebuia urmată.

Cum s-a procedat însă?

Când a început a se vorbi de necesitatea înființării școlilor reale, erau prin țară, cum sunt și astăzi, mai multe gimnazii întreținute de comune sau județe, și care mergeau rău din cauzele pe care le-am expus când am vorbit despre acest fel de școli; căci pentru dânsele starea lucrurilor nu s-a schimbat în nimic de atunci. Auzind despre gimnaziile reale, consiliile comunale sau județene crezură că, schimbând numele școlii, vor îndrepta-o; de aceea, se văzură câteva din gimnaziile acelea începând a purta numele de reale, fără ca în realitate să se fi adus altă schimbare vechii stări de lucruri decât suprimarea din programe a limbii latine și eline și introducerea celei germane. Încolo, și localurile, și personalul, și metodele rămâneau tot ca mai înainte.

Să se noteze că singurul lucru ce s-a făcut până azi pentru aceste școli, programele, încă nu exista nici ele pe atunci; așa că s-a înființat gimnazii reale cu programe decretate de municipalități și statul recunoștea ca egale cu ale sale certificatele liberate de niște școli ce nu avea nicio asemănare cu ale sale.

Prima programă pentru gimnaziile reale a fost elaborată de Consiliul general de instrucțiune în sesiunea din 1879 și de atunci a fost deja modificată de două ori, în 1882 și în 1884. Această din urmă modificare a fost mai însemnată, pentru că a ridicat numărul claselor reale de la patru la șapte. De ordinar însă schimbările se reduc numai la schimbarea distribuirii capitolelor pe ani, după cum am mai spus și altădată; în privința înlesnirilor ce procură profesorilor în aplicațiune, nu este nicio deosebire între ele; toate sunt deopotrivă concise și lipsite de orice indicațiuni asupra metodei.

Aceste programe imperfecte sunt tot ce s-a făcut până acum pentru învățământul real; încolo nu s-a pus pentru dânsul nimic pe hârtie: nu are nici măcar un regulament de ordine și disciplină. De localuri nu se vorbește deloc până acum. Materialul didactic, fără care un gimaziu real nu are nicio rațiune de a fi, lipsește mai mult decât școalelor clasice. Nu s-a luat nicio măsură pentru a asigura, cel puțin pe viitor, formarea unui personal didactic competent. Cu toate acestea, gimnazii reale noi să creează pe fiecare an, tot după sistema urmată în

genere: se pune în buget o sumă brută de câteva mii de lei *pentru crearea unui gimnaziu real la…*; acea sumă fiind totdeauna prea mică, nu numai după legea salariilor corpului didactic, dar chiar în mod absolut, catedrele se dau în suplinință[114], câte două-trei unuia singur. Toate gimnaziile reale create până astăzi, fără excepțiune, vegetează astfel în starea cea mai nesigură.

Ce profundă deosebire între modul nostru de a proceda și acela urmat pe aiurea, unde se dă atențiunea cea mai minuțioasă la tot ce privește școala! Să citez exemplul foarte recent și instructiv al Franței. Legea pentru înființarea *învățământului secundar special,* cum se numește acolo învățământul real, este din 21 ianuarie 1865. De atunci până la 6 aprilie 1866, adică în interval abia de 9 luni, se deteră o serie de decrete pentru fixarea salariilor corpului didactic al noului învățământ, pentru înființarea unui ordin de agregațiune anume pentru acest învățământ, pentru fundarea școalei normale de la Cluny, destinată a-i da profesori, pentru formarea consiliilor de perfecționare, pentru formarea juriilor de examen la diplomele de învățământ special, pentru a regula condițiunile agregațiunii învățământului special, pentru crearea de burse la școalele speciale; se redijară programele analitice în mod foarte lămurit (numai ele ocupă 250 pagini în 4), însoțite încă de considerațiuni întinse asupra metodelor de aplicat, care singure ar fi fost de ajuns pentru a da corpului didactic o direcțiune excelentă; în fine se deteră mai multe circulare destinate a mai lămuri încă toate acestea. Aceste diferite acte formează un volum în 4° de aproape 500 pagini, care este una din lucrările didactice cele mai admirabile, nu numai prin suma de cunoștințe, de studii, de prevedere înțeleaptă ce conține, dar și prin sistema ce a prezidat la elaborarea ei. Cu modul acesta, când școalele cele noi începură a funcționa, ele nu mai aveau nicio piedică în cale și de aceea de la 1866 până astăzi învățământul secundar special s-a dezvoltat în Franța cu atâta siguranță: se născuse armat cu tot ce-i trebuia pentru a învinge dificultățile și pentru a da roade bune.

Așa înțelegeam eu să se procedeze și la noi. Însă noi am făcut tocmai din contra: am început prin a înființa gimnazii, pe care le-am decorat cu numele de *reale*; pe urmă am intrat în perioada încercărilor de redijare a unei programe, din care însă n-am ieșit, și nici nu cred că vom ieși curând. Alcătuirea de regulamente, asigurarea recrutării corpului didactic vor veni mai târziu; cine știe? poate peste 20 sau 30 de ani, de vreme ce școala normală superioară nu datează decât de ieri, iar școala normală primară de institutori nu există nici până astăzi; și tocmai la fine de tot va veni ceea ce trebuia să se facă de la început: o lege constructivă a învățământului real.

Să ne mai mirăm dar că gimnaziile reale au așa de puțin credit în ochii publicului? Că școlarii lor, totdeauna puțini la număr, nu sunt în mare parte decât de aceia care nu s-au simțit în stare a urma liceul și care au venit numai să-și încerce norocul dincoace? Că studiile făcute în gimnaziile reale sunt mai totdeauna așa de slabe? Frământarea programelor, ambițiunea oricărui oraș de a avea și el un gimnaziu de felul cel nou nu vor schimba această stare de lucruri:

trebuie o organizare studiată pe deplin, întinzându-se la toate detaliile şi nelăsând nimic întâmplării; altminteri gimnaziile reale nu vor fi decât un element de slăbire a învăţământului în genere şi mai prudent ar fi a le suprima sau transforma chiar de pe acum iar în gimnazii clasice.

Ar fi însă contra interesului ţării a se face aşa. Învăţământul real este de o trebuinţă imperioasă pentru noi; ar fi o banalitate să mă încerc a o demonstra. Nu rămâne dar decât a începe cât mai neîntârziat a lucra serios pentru a-i da organizaţiunea trebuitoare.

* * *

Cel dintâi lucru de făcut este legea care să constituie învăţământul real, să-i dea dreptul de cetăţenie. Ea va indica din ce materii se va compune programa, va determina în mod general condiţiunile ce trebuie să împlinească corpul didactic, va fixa salariile. Parte din aceste lucruri sunt hotărâte prin legile din 17 martie 1879 pentru numirea profesorilor secundari şi din 6 martie 1883 pentru fixarea salariilor; de se va crede de cuviinţă, legea învăţământului real va putea să nu mai atingă aceste chestiuni; însă de vreme ce legile din 1879 şi 1883 s-au ocupat de un învăţământ ce nu exista încă în mod legal, ar fi mai corect a se consacra din nou prescripţiunile lor, întrucât se ating de dânsul.

Legea va trebui să caute a da învăţământului real o organizare completă; să se gândească nu numai la întreţinerea lui, dar şi la tot ce-i poate asigura succesul.

Unul din cele mai însemnate lucruri de care va avea să se ocupe va fi soarta absolvenţilor gimnaziilor reale, după ieşirea lor din şcoală. Cea mai însemnată cauză a puţinei favori din partea publicului în care se află azi gimnaziile reale este că şcolarii care ies dintr-însele nu au nicio carieră. Lor le sunt închise toate căile ce se deschid înaintea unui absolvent al liceului care a obţinut bacalaureatul; niciun drept nu le este recunoscut. De aceea va trebui să li se creeze oarecare debuşeuri şi îndosebi să se hotărească care sunt însărcinările publice ce li se pot încredinţa, după studiile ce au făcut. Cu aceasta se va ridica mult prestigiul şcoalelor reale. Se va zice, negreşit că, de s-ar face aşa, gimnaziile reale ar deveni, ca şi cele clasice, pepiniere de funcţionari, în loc de a înmulţi numărul specialiştilor şi a contribui la dezvoltarea comerţului şi industriei. Această obiecţiune nu mi se pare fundată. Mai întâi, dacă statul ar găsi ca serviciile unui absolvent de gimnaziu real îi vor fi utile, va fi oare împiedecat de a le utiliza prin lipsa unei legi care să-l autorizeze la aceasta? Negreşit că nu. Dar, de altă parte, nicio asemenea lege nu l-ar face să introducă în administraţiune un număr mai mare de realişti decât câţi i-ar fi necesari. Cu un cuvânt, acea lege nu va avea nicio influenţă pentru a mări epidemia funcţionarismului.

De altă parte, oamenii speciali nu se pot forma numai cu gimnaziul real, cum nu se pot forma nici numai cu cel clasic; gimnaziul real nu dă decât o

instrucțiune generală; el nu poate, prin sine însuși, să dea nicio specialitate. Pentru a se ajunge la dânsa, e necesar un complement de instrucțiune, care să corespundă cu ceea ce este învățământul superior pentru liceele clasice.

Instrucțiunea reală superioară se poate căpăta ori în institute anume, care poartă de ordinar numele de *politehnice*, sau în alte școli speciale, pentru frecventarea cărora studiile reale sunt suficiente; astfel pot fi școalele de farmacie, de veterinari, superioare de agricultură, militare, de telegrafie, de inginerie, facultățile de științe și de medicină.

[Politehnica]

Cu ocaziunea discuțiunii bugetului statului pe 1884–1885, a fost un moment vorba de a se crea chiar de anul acesta o școală Politehnică. O creațiune de asemenea importanță făcută prin simplă măsură bugetară ar fi fost o greșeală; pretutindeni am spus aceasta, și o repet aici cu mai multă tărie pentru că e vorba de o instituțiune costisitoare și care va exercita influența cea mai rea asupra învățământului dacă nu va fi făcută după un studiu suficient.

Să presupunem că cei 40.000 lei ce se consacraseră deocamdată pentru înființarea Politehnicului ar fi rămas în buget. De la 1 octombrie trecut, această școală ar fi trebuit dar să înceapă a funcționa. Cu ce organizație? Ce specialități trebuia să dea? de unde era să-și recruteze școlarii? Ce drepturi ar fi avut acești școlari după absolvire? Era să fie sau nu o diplomă dată în urma unui examen de absolvire? Ce condiții trebuia să împlinească corpul didactic și de unde să se ieie? Cum era să fie plătit? Toate aceste chestiuni și multe altele trebuia rezolvate, nu după, ci înainte de deschiderea școalei și numai o lege putea să le dea o soluțiune definitivă. Nu mai vorbesc de programe și de regulamente.

Creațiunea Politehnicului, a *Universității tehnice*, cum se numește în Bavaria, este, în adevăr, ceva indispensabil; fără dânsul, gimnaziile reale vor fi lipsite de coronamentul necesar oricărui învățământ general; fără dânsul, speranțele unora de a vede înmulțindu-se oamenii cu specialități realiste vor rămâne în cea mai mare parte iluzorii; fără dânsul, gimnaziile reale nu vor atrage niciodată pe tinerii inteligenți și lucrători, care-și simt puterea de a merge mai departe, ci vor continua a fi frecventate, ca și acum, numai de partea cea mai slabă a populațiunii școlare, de aceea care nu urmează în licee, nu pentru că nu vrea, ci pentru că nu poate; fără dânsul, învățământul real va fi totdeauna într-o situațiune de inferioritate în fața celui clasic, ceea ce nu este nici drept, căci absolvenții învățământului real au tot ce trebuie pentru a deveni tot așa de utili ca și cei cu învățământul clasic; nici abil, căci prin aceasta școalele reale vor rămâne pentru totdeauna nepopulare. Socotesc însă că, deși creațiunea Politehnicului trebuie hotărâtă în principiu chiar prin legea de organizare a învățământului realist, el nu trebuie să înceapă a funcționa decât cu

câțiva ani, 3 sau 4 cel puțin, în urma acelei legi. În adevăr, deoarece Politehnicul e destinat a fi frecventat mai cu seamă de absolvenți ai gimnaziilor reale, e natural a aștepta ca acele gimnazii se dea măcar o serie de absolvenți; însă cele de azi, de când există au fost mereu în perioada de încercări, așa că nici nu știe cineva bine ce se poate aștepta de la școlarii care le vor absolvi. Zic care *le vor absolvi*, pentru că gimnaziile reale ale statului sunt toate de creațiune așa de recentă, încât nu au dat până acum nicio serie de absolvenți, deși au numai patru clase.

Să presupunem dar că Politehnicul nu ar începe a funcționa decât peste trei ani cel puțin. Intervalul acesta se va întrebuința pentru facerea programelor și regulamentelor, și mai ales pentru formarea colecțiunilor și bibliotecii, fără care Politehnicul nu trebuie să existe nicio zi. De aceea, în timpul celor trei ani, bugetul va conține câte o sumă anuală, destinată anume pentru acest scop.

E inutil să mă opresc mai mult asupra acestui punct; nu mă îndoiesc că, când va sosi momentul de a se înființa Politehnicul, se va evita procedura expeditivă ce s-a urmat pentru înființarea și a altor școli importante; va fi timpul atunci a se discuta de aproape chestiunea aceasta.

[Alte debușeuri pentru școalele reale]

Politehnicul nu este singura școală unde absolvenții gimnaziilor reale vor putea dobândi o specialitate. Orice școală specială, pentru care cunoștințele reale sunt de ajuns ca să fie urmate cu succes, trebuie să le fie deschisă. Am citat mai sus mai multe școli de acestea, care există chiar la noi: în toate ar putea să se admită absolvenții gimnaziilor reale; însă niciun regulament nu prevede aceasta; legea de organizare a învățământului real va trebui să o prevadă.

Mă tem ca nu cumva propunerea ce fac de a se admite acești absolvenți în facultățile de științe și de medicină să întâmpine opozițiune. Sunt sigur însă că aceasta nu va veni decât din partea acelora care vor continua a considera școalele reale ca niște curate școli profesionale, de un rang inferior liceelor clasice. Acelora nu voi căuta a răspunde prin argumente noi, căci toate câte am spus până aici în privința învățământului real stabilesc, cred, îndestul că el nu trebuie nici confundat cu cel profesional, nici pus mai jos decât cel clasic. Ba încă învățământul real este, în oarecare măsură, mai propriu de a forma buni școlari pentru facultățile de științe și medicină decât chiar cel clasic. Astfel fiind, care ar fi motivul de a închide calea unor buni școlari realiști de a-și completa studiile științifice deja începute în cursul secundar și duse destul de departe?

Cu toate acestea, chiar de s-ar completa gimnaziile reale cu 7 clase, în starea actuală a lucrurilor absolvenții lor nu vor putea pătrunde în universitate, căci legea din 1864 zice că nu vor fi primiți ca studenți regulați în facultăți decât *acei care vor fi terminat cursul învățăturilor de liceu și vor fi trecut examenul*

general (art. 264). Iacă dar încă un lucru care va trebui făcut: a se modifica acest articol, permițând înscrierea în cele două facultăți menționate a absolvenților gimnaziilor reale.

Să se știe că în universitățile germane aceasta se face în toate părțile, și că cei veniți din gimnaziile reale fac foarte bună figură alături cu ceilalți.

[Programa gimnaziilor reale]

Să ne ocupăm acum un moment cu cercetarea programei urmate astăzi în gimnaziile reale și care e împărțită pe patru ani.

Limba latină și elină nu este prevăzută într-însele și nici nu cred că ar fi fost necesar a se prevedea. Trebuie însă să constat că lipsa acestor limbi din programă nu este caracterul principal după care se deosebesc gimnaziile reale de cele clasice. În multe din gimnaziile reale din Germania, mai ales în cele mai noi, limba latină figurează: încă o dovadă că adevărata deosebire între cele două învățăminte stă în metodă, iar nu în programă.

Nu mă mai opresc asupra conciziunii cu care e redijată programa; am mai vorbit deja de aceasta. Mă mulțumesc a indica numai câteva defecte de distribuțiune a ei.

Cursul de matematici este enorm de încărcat: se grămădește în patru ani mult mai multă materie decât se face la liceu în șapte, căci se prevede contabilitatea, curbele uzuale, elemente de geometrie descriptivă și noțiuni de mecanică, care în programa liceelor nu figurează. Cu toate acestea, se acordă numai 22 ore de curs pe săptămână, în loc de 20 câte se dau la liceu. Acel adaus de 2 ore este de ajuns pentru o programă de două ori mai încărcată și pentru niște școlari a căror vârstă nu trece de ordinar peste 15 ani? O asemenea programă nu putea fi decât o înșirare de titluri cum și este în realitate; căci ce algebră se poate face într-un singur an cu 2 ore de curs pe săptămână? Ce trigonometrie și ce geometrie descriptivă cu câte 2 ore? Ce mecanică cu câte 1 oră? Dacă s-a crezut că se va da școlarilor o instrucțiune matematică mai forte decât în liceu, s-a comis o mare eroare: cele mai multe obiecte prevăzute în programă nu vor figura decât acolo; școlarii vor părăsi școala fără să fi avut vreme măcar a le înțelege bine sensul.

Iacă, spre exemplu, geometria descriptivă, obiect cu totul inutil dacă nu i se dă destul timp pentru ca școlarii să-i cuprindă spiritul. I s-au dat 2 ore: e ca și când nu ar fi fost pusă deloc.

Cursul de geometrie descriptivă, la un gimnaziu real, trebuie să se considere și ca un sprijin puternic pentru cursul de desen liniar; însă acest din urmă curs este dat tot în seama profesorului de desen artistic, și nici nu i se dă tot timpul necesar, ca unui obiect care, la un gimnaziu real, are o importanță capitală.

Ar trebui o catedră distinctă pentru desenul liniar.

Programa de zoologie prevede clasificarea animalelor în clasa I, iar anatomia şi fiziologia animală în clasa a II-a. Să fie oare o eroare? E probabil, căci nu ştiu ce clasificare se poate face, când anatomia şi fiziologia nu e încă cunoscută. E de observat că la botanică lucrurile sunt puse în ordinea lor naturală.

Programa de limba română prevede în trei clase mai multă materie decât la liceu în patru.

Aş putea arăta mai multe alte defecte; mă opresc însă, căci sper că o asemenea enumerare nu va mai avea în curând decât un interes retrospectiv: Consiliul general de instrucţiune a votat, în sesiunea sa din septembrie trecut, o nouă programă, care constituie un progres însemnat, pe lângă cea actuală. Dacă lăsăm la o parte oarecare defecte, care se pot corija, putem constata, în favoarea ei, o distribuţiune mai raţională a materiilor şi mai ales ridicarea numărului claselor de la patru la şapte.

În adevăr, instrucţiunea generală pe care trebuie să o dea gimnaziile reale nu este deloc inferioară în cantitate celei din liceele clasice; reducerea limbii latine şi eline este îndestul compensată prin dezvoltarea mai mare ce trebuie să se deie cursului de matematici, de ştiinţe fizice şi naturale, de desen şi altele. Astfel fiind, în patru ani este imposibil a se aplica o programă a cărei întindere să răspundă scopului învăţământului real; era dar indispensabil a se înmulţi clasele şi numărul de şapte nu mi se pare prea mare. Gimnaziile reale germane de ordinul întâi au câte 9 ani de curs, care au fost precedaţi de alţi 3 petrecuţi în clasele primare.

Când cu discuţiunea ultimei programe a gimnaziilor reale în Consiliul general, unul din membri susţinea că aceste gimnazii nu pot avea 7 clase, pentru că legea le prevede numai cu 4. Am văzut mai sus că această temere nu era fundată, de vreme ce legea nu prevede deloc gimnaziile reale, nici cu 4, nici cu 7 clase; şcoalele de care se ocupa ea sunt şcoli profesionale, iar nu gimnazii reale.

Cred dar că propunerea Consiliului general va fi primită şi că în curând se vor vedea funcţionând în ţară gimnazii reale complete cu 7 clase.

Dacă se va face pasul acesta, care va fi cel mai greu, din cauza dificultăţilor bugetare, va trebui să se dispună programa în aşa fel ca în primii patru ani şcolarii să capete deja un ciclu complet de cunoştinţe. Programa votată în septembrie trecut nu prezintă acest caracter, şi aceasta este defectul cel mai mare ce-i găsesc eu.

În adevăr, sunt astăzi în ţară 11 gimnazii reale cu câte patru clase. E foarte probabil că vor trece încă mulţi ani până să fie posibil a se completa toate cu şapte clase; vedem gimnazii clasice vechi de câte 35 ani, aşteptând încă completarea lor; şi nu e niciun motiv a crede că cele reale vor fi mai norocite. Pe lângă aceasta, argumentul ce am invocat când cu gimnaziile clasice se aplică şi aici întocmai: cei mai mulţi copii sunt siliţi, din lipsă de mijloace, a se opri la patru clase. În fine sunt multe şcoli speciale, pentru care şapte clase reale nu sunt de nevoie, spre exemplu şcoalele superioare de agricultură şi de comerţ şi

altele. Astfel fiind, nu trebuie a se lăsa, după patru ani de studiu, un număr mare de copii cu cunoştinţe necomplete şi fără nicio recunoaştere a ostenelelor lor.

Repet, dar, este necesar ca cele patru dintâi clase reale se deie deja un învăţământ general complet, deşi mai restrâns decât gimnaziul complet de şapte clase.

Pentru aceleaşi motive pe care le-am expus când am vorbit despre liceele şi gimnaziile clasice, sunt de părere a se pune un examen de absolvire după cele dintâi patrii clase reale, pentru şcolarii care nu ar mai voi să-şi continuie studiile; şi un altul după finitul clasei a şaptea. Aceste examene să se facă în acelaşi spirit ca şi cele de la licee şi gimnazii clasice, şi să dea şi ele drept la o diplomă, care să confere împetrantului drepturi determinate.

[Reorganizarea gimnaziilor reale]

Înfiinţatea gimnaziilor reale câte există astăzi s-a resimţit de lipsa de sistemă care caracterizează tot ce priveşte învăţământul nostru real. Cele 11 gimnazii reale ce avem sunt de două feluri de origini: unele sunt vechi gimnazii clasice, înfiinţate de comune şi care şi-au schimbat numele, ca să conjure soarta contrară; altele au fost create pentru a satisface ambiţiunile locale ale unor centre, de multe ori neînsemnate. De aici a urmat că, afară de Brăila, niciunul din oraşele mari comerciale şi industriale, nu au un gimnaziu real, pe când se găseşte câte unul în Dorohoi, Slatina, Călăraşi. Aceasta este o adevărată anomalie. Dacă este adevărat că comerţul şi industria sunt interesate mai în special de gimnaziile reale, trebuia ca asemenea şcoli să se înfiinţeze de preferinţă tocmai în locurile unde este comerţ şi industrie, şi unde tinerii ce au urmat învăţământul real ar găsi îndată a fi întrebuinţaţi. În asemenea oraşe şi alimentarea şcoalelor ar fi mai lesne şi popularizarea lor numai de acolo poate să înceapă; căci cum se speră să se aclimatizeze învăţământul real, întroducându-l mai întâi tocmai pe unde este mai puţin trebuincios? Se va zice poate că se pune temei tocmai pe învăţământul real, pentru a dezvolta comerţul şi industria pe unde nu sunt; însă acest argument nu e admisibil, căci o şcoală e chemată să satisfacă trebuinţe existente, dar nu poate să creeze trebuinţe noi. Prin fundarea de gimnazii reale numai prin centrele depărtate lipsite de mişcare, se fac cheltuieli nerăsplătite prin niciun folos real; ba încă se discreditează învăţământul real înainte chiar de a fi început să funcţioneze cum se cade. Tot la acest din urmă rezultat conduce şi crearea repede de şcoli pentru care nici nu este personalul didactic necesar, nici mijloacele materiale nu se acordă. Intru ce-şi merită numele un gimnaziu real care nu are o hartă, un aparat, un model de desen? De localuri nici nu mai vorbesc, căci se pare că această categorie de şcoli au, mai mult încă decât altele, specialitatea de a fi instalate prin ruine. Ar fi nimerit dar a pune mai multă socoteală în înfiinţarea de gimnazii reale. Suprimarea unora din cele existente ar fi o măsură radicală care ar provoca protestări şi

nemulțumiri, deși, din parte-mi, sunt convins că țara nu ar pierde nimic prin aceasta; din contra. Să ne mulțumim însă pentru câtva timp a dezvolta și fortifica pe cele 11 ce avem astăzi, dându-le tot ce le trebuie, în loc de a ne mai risipi mijloacele în bani și oameni, prin crearea și a altora noi, tot în condițiunile celor de astăzi. Pe lângă acelea, să nu se creeze decât două sau trei gimnazii complete cu câte șapte clase, însă aceasta prin orașele cele mai mari ale țării, cum București, Iași, Galați; la nevoie, acest din urmă s-ar putea lăsa la o parte, cu condiție de a se completa gimnaziul din Brăila cu șapte clase. Aceste gimnazii complete să se facă adevărate școli model, pe de o parte pentru a le face să fie adoptate de public, iar pe de alta pentru ca din ele să se scoată mai târziu elementele nesesare la consolidarea și progresul întregului învățământ real. Alăturarea unui internat de bursieri pe lângă fiecare din aceste gimnazii complete încă ar fi o măsură foarte nimerită pentru a le populariza. Aceste diverse creațiuni vor aduce o cheltuială de 200.000 până la 300.000 lei; însă aceste sume, care vor da rezultate utile, tot mai puțin vor costa decât cei 117.460 lei ce se cheltuiesc azi pentru învățământul real fără niciun folos.

[Personalul gimnaziilor reale]

O chestiune esențială pentru învățământul real este aceea a personalului didactic. Profesorii actuali din gimnaziile reale sunt toți oameni care și-au făcut studiile în liceele clasice, care n-au văzut niciodată un gimnaziu real și nici n-au idee de caracterul acestui fel de școli. Cum voim dar să vedem gimnaziile reale mergând pe calea ce ar trebui să urmeze? Mulți dintr-înșii sunt capabili și au dorința de a face bine; însă nu știu cum să facă. Aici se vede cât de necesar era ca programele să fie dezvoltate, lămurite, însoțite de explicațiuni detaliate asupra metodei de urmat, în loc de a fi ceea ce sunt; și ca circularele ministerului să nu fi încetat a lumina pe profesori asupra datoriei lor și a modului de a și-o împlini.

Cele mai bune rezultate la gimnaziile reale le-am constatat la doi sau trei profesori care, din întâmplare, își făcuseră studiile în niște gimnazii reale din străinătate.

Pentru formarea cât mai neîntârziată a unui personal didactic pentru gimnaziile reale, este indispensabil a se institui bursele de voiaj pentru aceia din profesorii actuali care promit mai mult. Am vorbit și altădată despre instituirea acestor burse pentru profesorii secundari de orice fel; însă pentru cei din gimnaziile reale, această măsură se impune în mod imperios. Mai târziu nici aceasta nu va mai fi de ajuns și va trebui să începem a ne gândi la crearea unei școli normale superioare pentru învățământul real.

Seminariile

Nu este nicio categorie de şcoli secundare care să aibă mai mult decât seminariile trebuință de o îndreptare radicală şi cu toate acestea cheltuiala ce se face cu dânsele este relativ cu mult mai mare decât cea făcută cu oricare altă categorie de şcoli.

Să trecem în revistă pe rând câteva din principalele chestiuni ce le interesează.

[Programa]

Toate felurile de şcoli se plâng că li se schimbă programele prea des; singure seminariile sunt care au scăpat de aceste schimbări, căci programa lor a rămas neatinsă de la 1872 până astăzi. Cu toate acestea, dacă era vreo programă care trebuia îmbunătățită, desigur era aceasta.

Numele de *programă* este poate prea ambițios pentru această simplă enumerație de obiecte de studiu, care este singura regulă a învățământului în seminarii de mai bine de 12 ani. Cu ocaziunea altor programe, ziceam că nu sunt decât înşirări de capitole distribuite pe ani: dar aici nici capitole nu sunt enunțate. Iată spre exemplu, în ce constă programa de ştiințe fizico-naturale: clasa I, elemente de fizică; clasa a II-a, zoologia; clasa a III-a, botanica; clasa a IV-a, mineralogia, agricultura şi horticultura. Şi tot aşa la toate obiectele.

Cine a avut ocaziunea a vedea vreodată cât de rău se aplică de multe ori programele în liceu, numai din cauză că nu sunt destul de lămurite, îşi va închipui ce poate fi la seminarii. Chiar un profesor bine intenționat poate fi de multe ori pus în grea poziție, când i se lasă lui toată responsabilitatea formării programei. Cât pentru cei care nu caută decât motive pentru a nu-şi face datoria, ei profită de această stare de lucruri cât pot mai bine. Un profesor de matematică de la un seminar făcuse într-un an în clasa a III-a abia a cincea parte din materie; la observările ce-i adresam eu, a avut curajul să-mi răspundă că, de vreme ce programa nu prevede în clasa a III-a decât *elemente de geometrie,* fără a se spune cât anume, el a crezut că e liber să facă cât va voi.

Dar chiar distribuirea materiilor poate da loc la critici foarte serioase. Iată câteva puncte care atrag mai cu seamă atenționea.

Cursul de *confesiunea ortodoxă* e pus în clasa a II-a şi în clasa a IV-a, cu o întrerupere de un an. Care să fie cauza acestei suspensiuni, al cărei efect este că, când se începe cea de a doua jumătate a materiei, cea dintâi este uitată de tot?

Programa de limba latină este foarte curioasă: prevede etimologia toată în clasa I, sintaxa toată în clasa a II-a, iară în clasele a III-a şi a IV-a nimic alt decât

traducțiuni *din autori facili,* pe care de altminteri îi lasă cu totul la alegerea profesorului. Bineînțeles, sunt profesori care profită de această latitudine pentru a traduce o singură pagină într-un an, și aceea luată de prin cărțile lui Lhomond(115).

Limba română nu formează o catedră distinctă; e lăsată tot în sarcina profesorului de limba latină. Programa ei se re duce la ortografie în clasa a II-a, stilistica în clasa a III-a și retorica bisericească cu pronunțare de predice în clasa a IV-a. Ortografia nu se face niciodată; stilistica și retorica se predau în formă de precepte învățate pe din afară și recitate fără nicio înțelegere. De compozițiuni, lecturi și recitări din autori, nici vorbă nu este. Pe unde se compun predici, se fac una sau două pe an; prin unele seminarii, nu se face niciuna. Iată pentru ce preoții ieșiți din seminarii nu știu de cele mai multe ori să scrie două rânduri, și mai niciodată nu sunt în stare să pronunțe o alocuțiune cât de neînsemnată.

În cele șapte clase seminariale, limba latină figurează cu 34 ore pe săptămână: limba elină însă, în care sunt scrise mai toate scrierile părinților Bisericii ortodoxe și a cărei cunoștință aprofundată este indispensabilă oricărui cleric, de la cel mai mic până la cel mai de sus, nu figurează decât în cele trei clase superioare cu 15 ore pe săptămână.

Programa de istorie pune în șase clase istoria universală, iar istoria României numai într-o singură clasă. Este cu putință așa lucru în țara românească?

Geografia nu este pusă deloc, căci cuvintele *cu geografia respectivă* ce sunt adăugate la programa de istorie din cursul inferior nu au niciun sens, și rămân curată literă moartă; profesorii de istorie lasă geografia cu totul la o parte. Nu se mai poate continua așa; geografia este astăzi un studiu indispensabil și trebuie introdus în seminarii, cu programa sa distinctă și lămurită.

Programa de matematici prevede în clasa a II-a toată geometria elementară, iar în clasa a IV-a aplicațiuni de agrimensură(116). Acest din urmă curs, pentru niște școlari care au așa de puține cunoștințe matematici, se reduce la așa de puțin lucru, încât 10, mult 15 lecțiuni i-ar fi deajuns; cel de geometrie, din contră, are foarte mare întindere. Este dar o enormă nepotrivire în timpul ce se acordă fiecăruia din aceste două obiecte.

Practica liturghiei și citirea bisericească pe cărți vechi nu este prevăzută deloc în programă, așa că episcopii și directorii seminariilor au fost siliți în toate părțile să le introducă de la sine. Nu știu dacă ar putea cineva să le facă o imputare din aceasta.

Reformarea programei seminariilor este dar indispensabilă.

[Localurile]

Ca să nu mă repet, nu mă mai opresc asupra lipsei de localuri, de mobilier și de material didactic. Insist însă asupra localului seminarului Socola(117), care

este în aşa stare, că o parte dintr-însul ameninţă să cadă. În mai multe rânduri deja am atras atenţiunea ministerului asupra lui şi cred că pericolul în care este pusă viaţa şcolarilor şi a personalului este un motiv suficient pentru a grăbi îndreptarea.

[Administrarea seminariilor]

Dintre toate şcoalele secundare, seminariile sunt acelea a căror administraţiune interioară lasă mai mult de dorit. Aceasta poate se vină şi din cauză că regulamentele lor sunt imperfecte; însă cauza principală este obiceiul constant al directorilor şi al consiliilor şcolare de a lucra după plăcere, lăsând cu totul la o parte şi legea şi regulamentele şi ordinele exprese şi repetate ale ministerului. Excepţiunile sunt rare.

Sunt trei ani abia de când ministerul a ordonat a nu se mai primi externi în seminarii, afară de cei care în momentul acela erau deja şcolari regulaţi. Acest ordin a fost călcat în picioare fără nicio sfială la toate seminariile fără excepţiune. Externii umplu astăzi clasele cu zecimile.

Examenele de corigenţi au devenit la seminarii un adevărat scandal. Regulamentul de ordine şi disciplină (art. 135) zice: „Când un elev, din cauză de boală sau altă împrejurare de forţă majoră, n-ar fi dobândit note bune care i-ar da drept de promoţiune în clasa superioară, atunci după cererea şi justificaţiunea sa sprijinită de motive valide, consiliul profesoral va decide dacă acelui elev i se poate permite a-şi corija notele slabe printr-un examen nou depus la începutul anului şcolar următor“. Toate prescripţiunile acestui articol sunt violate: toţi repetenţii, fără excepţiune, sunt admişi la examen de corecţiune[118], fără să li se ceară nicio justificare că au rămas repetenţi din cauză de forţă majoră; consiliul profesoral nu decide niciodată admisiunea lor la examen; în fine examenul însuşi şi promoţiunile care-l urmează se fac într-un mod atât de neregulat, încât ministerul a fost silit să intervină şi să indice, prin o circulară din martie 1879, modul cum să se ţină examenele de corigenţi. Acea circulară însă a fost pusă la o parte, şi neregularităţile de mai înainte au continuat cu mai mare furie decât oricând. E de prisos să intru în detalii mai întinse: este foarte puţin timp de când am dezvelit în ochii ministerului cele ce se petrec la unul din seminarii.

Liberarea certificatelor de absolvire dă loc la alte neregularităţi. Am avut ocaziunea să constat că s-au liberat certificate la şcolari rămaşi repetenţi, sau chiar la oameni ce n-au urmat niciodată în niciun seminar. Pe lângă aceasta, certificatele liberate nu sunt în regulă; matcele[119] cuprind ştersături care constituie adevărate falsuri în acte publice; sunt neiscălite şi nedatate.

Nu pot să mă întind cât ar trebui pentru a descrie dezordinea, disprețul de legi şi de autorităţi ce domneşte în administraţiunea internă a celor mai multe

seminarii. Această deplorabilă stare de lucruri a mers chiar până la malversațiune din partea unora și nepedepsirea acelora a dat curaj și altora. La niciun altfel de școli nu se aude așa de des vorbindu-se de directori și profesori slabi de înger și, din nenorocire, cele ce am avut ocaziunea să constat nu sunt de natură a face să dispară aceste acuzări. S-ar cuveni încă să vorbesc și despre alte scandaluri ce am dovedit că se petrec chiar sub ochii școlarilor; însă e mai bine să le las la o parte aici.

Dacă e adevărat că școala trebuie să fie focar de moralitate și respect al legilor, dacă seminariile, cu deosebire, trebuie să formeze oameni de o moralitate nereproșabilă, căci scopul lor în societate va fi exclusiv moralizarea poporului; dacă disprețul legii și sfidarea autorității ministrului nu trebuie să rămână nepedepsite, excesele acestea își vor vedea sfârșitul cât mai neîntârziat. Pentru aceasta însă va trebui să se dezvolte oarecare energie: să se exercite asupra seminariilor o priveghere foarte severă; să nu se permită nicio abatere de la legi și regulamente și să se uzeze de cea mai mare rigoare contra celor care își fac oarecum un titlu de glorie din disprețul legii și chiar al onestității.

În special, examenele de corigenți să se suprime pur și simplu și să se reintre în regulament; am vorbit mai sus despre dânsele și nu mai este nevoie să revin aici asupra lor. Numai așa se vor stârpi abuzurile nemărginite ce se fac cu ocaziunea lor și de care în parte trebuie să recunoaștem că și ministerul e responsabil, căci a tolerat atâta vreme facerea unor examene contrare legii.

Certificatele de absolvire, care sunt niște adevărate diplome să nu se mai libereze decât purtând și subsemnătura inspectorului general al circumscripțiunii, care va fi dator, pentru fiecare, a examina matricolele și cataloagele și a vedea dacă promoțiunile impretrantului s-au făcut regulat.

Asupra dării notelor, asupra ținerii cataloagelor și matricolelor, asupra promoțiunilor să se aibă la seminarii o priveghere mai mare decât pe aiurea.

Cât pentru externi, ordinul ministerului de acum trei ani era foarte nimerit. Imensa majoritate a lor este un adevărat flagel pentru seminarii. Mai că nu sunt exemple de școlari buni și cu bună conduită printre externi; cei mai mulți dintr-înșii nu contează, pentru a se promova din clasă în clasă, decât, pe mijloacele cele mai puțin respectabile. Grămezile de corigenți, care au introdus tradițiunea trândăviei și imoralității în școli, dintre externi se recrutează mai în întregul lor. Toți nu consideră școala decât ca o clacă ce trebuie să facă, cu cea mai puțină osteneală posibilă, pentru două scopuri: a căpăta *cu orice preț* un certificat care să le permită a lua o carieră de care nu sunt demni nici prin instrucțiunea nici prin moralitatea lor și a scăpa de serviciul militar.

În adevăr, seminariștii sunt printre puținii care se bucură de scutirea de serviciul militar. Acest drept li se conferă prin art. 22, al. 2 din legea recrutării armatei din 5 martie 1876, care zice: „Sunt dispensați de serviciul armatei permanente și teritoriale, însă cu titlu condițional… tinerii seminariști destinați

preoției, pe cât timp își îndeplinesc angajamentele“. Angajamentele despre care se vorbește aici sunt cele cuprinse în art. 238 din legea instrucțiunii publice care zice: „Acel care se va admite ca școlar se îndatorează prin aceasta ca, în termen ele 3 ani cel mult după terminarea învățăturilor și ieșirea sa din seminar să primească funcțiunea preoțească ce i s-ar oferi, sau la din contră urmare, să întoarcă seminarului cheltuiala făcută cu dânsul“.

Este întrebarea: niște tineri care nu fac decât studii nominale, dintre care mulți nici nu se fac preoți, de care seminariile nu sunt deloc bucuroase, pot fi clasați printre cei pe care legea îi prevede ca scutiți de tributul sângelui? Eu cred că nu. Acesta este un drept de foarte mare însemnătate, și nu poate fi decât recompensa unor servicii de ordine înaltă și a ostenelelor ce și-a dat cineva pentru a putea să le facă. Dar în ce merită acest drept externii ce populează seminariile, fără ca să facă ceva care să le dea dreptul de a se intitula școlari?

Sunt dar de părere a se interzice cu totul admisiunea externilor în seminarii; cu condițiune însă ca această măsură să aibă ca sancțiune pedepsirea cu energie a directorilor care ar mai fi tentați a face ce le place, iar nu ce li se ordonă.

Prin înlăturarea externilor, se vor curăți seminariile de elementul cel mai grav de dezorganizare, se va suprima pentru cei fără scrupule mijlocul cel mai obișnuit de a pescui în apă tulbure și se vor reda regimentelor pe fiecare an câte 1200 tineri.

Cât pentru bursieri, va trebui ca la fiecare recrutare să se observe de aproape dacă ei au satisfăcut obligațiunea ce contractează când intră în școală de a servi ca preoți, și la din contra să se înroleze. Doar făcând așa, nu se vor mai vedea seminariști, care au fost ținuți pe socoteala statului câte patru sau șapte ani, și care iau pe urmă orice carieră, afară de preoție. Din aceasta ar urma încă că toți cei care nu au putut dobândi certificatul de absolvire să nu fie scutiți de serviciul militar.

* * *

Trebuie însă să observăm că, dacă se va interzice admiterea de externi în seminarii, numărul școlarilor se va reduce așa de mult încât învățătura unui seminarist va ajunge să coste enorm. În adevăr, în cele 8 seminarii ale statului se întrețin astăzi 381 bursieri. Localurile actuale nu vor mai putea conține decât cel mult 50 solvenți, și anume vreo 10 la Râmnicul-Vâlcii, 20 la Roman, 10 la Buzău și alți vreo 10 risipiți prin celelalte patru. Aceste numere sunt încă poate prea mari. Cu totul dar s-ar face cel mult 431 școlari în cele opt școli, care costă cu totul 392.662 lei pe an. Prin urmare învățământul unui seminarist ar reveni la 911,05 lei pe an, pe când în liceele și gimnaziile statului costă de fiecare școlar 342,50 lei; în școlile secundare de fete 374,65 lei; în școlile normale primare 760,80 lei.

Dacă seminariile costă relativ o sumă așa de enormă, cauza este diseminarea celor 431 școlari, în opt seminarii deosebite. După eliminarea externilor, unele din ele vor rămâne cu câte mai puțin de 40 școlari și vor costa tot

atât cât şi un gimnaziu care dă instrucţiunea la 250 de copii. Din această cauză nici nu se poate cere de la stat să mai facă noi sacrificii pentru dânsele, deşi, cu toată cheltuiala cea mare, seminariile sunt ţinute într-un chip care e departe de a fi satisfăcător. Directorul este plătit cu 74 lei pe lună; pedagogi nu sunt deloc, afară de un secretar; localurile, mobilierul, colecţiunile, lipsesc mai peste tot.

[Reducerea numărului seminariilor]

Şi aici, ca şi pentru internatele de la licee, este necesar a nu se risipi puterile şi a nu se face de opt ori o cheltuială care poate prea bine să se facă numai de două ori. Cu aceasta s-ar face economii aşa de considerabile, încât nu numai că s-ar putea îmbunătăţi seminariile într-o măsură care astăzi este cu totul mai presus de puterile statului, dar încă s-ar putea da instrucţiunea la un număr îndoit de seminarişti, cu aceeaşi cheltuială.

Propun ca numărul actual al seminariilor să se reducă la două, unul în Bucureşti şi altul la Iaşi. Fiecare să conţină câte 190 bursieri şi 210 solvenţi, a câte 300 lei pe an unul, toţi interni. Cu modul acesta, în loc de 431 şcolari, câţi se pot primi astăzi în cele opt seminarii, vor fi 800: producţiunea va fi îndoită.

Pentru aceasta va trebui să se modifice art. 224 din legea instrucţiunii, care instituie câte un seminar la fiecare eparhie. În punctul acesta legea este destul de rău echilibrată, pe câtă vreme instituia opt seminarii într-un timp când în toată ţara nu erau decât şapte licee şi gimnazii. Chiar în urmă, după înmulţirea şcolilor clasice, numărul seminariilor tot a rămas prea mare; aceasta se dovedeşte prin mulţimea de absolvenţi ce iese pe fiecare an şi care este o încurcătură serioasă chiar pentru autorităţile clericale. Cei mai mulţi dintr-înşii, negăsind locuri libere de preoţi, ori intrigează[120] pentru a înlocui pe alţii, ori devin postulanţi de posturi: niciunul nu se mai întoarce la plugul de unde a venit. Din acest punct de vedere, numărul prea mare de seminarişti constituie o pierdere pentru forţele vii ale naţiunii şi aceasta a fost, cred, unul din motivele cele mai puternice care au dictat măsura de a nu se mai primi externi în seminarii.

Însă, în urma acestei măsuri, cele opt seminarii nu mai pot fi toate conservate, căci ele nu mai pot continua să existe în starea de astăzi, lipsite de tot ce le trebuie ca să fie şcoale în adevăr serioase. Ar trebui să li se facă localuri, să li se completeze personalul administrativ, să li se dea material. Toate acestea ar atrage cheltuieli care ar mări încă cifra de 911 lei pe an, cât costă un seminarist. Însă deja această sumă este enormă; ea este cu mult mai mare decât costul învăţământului din orice alt fel de şcoli; e aproape de trei ori mai mare decât la licee. Nu este permis a o mai creşte, deoarece chiar cum e acum este cu totul în disproporţiune cu beneficiul ce rezultă pentru ţară pentru cheltuirea ei. Nu este dar alt mijloc de a îmbunătăţi seminariile, decât reducându-le numărul.

Să arăt care ar fi bugetul anual al celor două seminarii, atât după legile actuale, cât și în ipoteza că s-a admite modul de distribuire a catedrelor așa cum am propus-o:

1. Bugetul cheltuielilor unui seminar de 400 interni, din care 190 bursieri și 210 solvenți, având personalul didactic distribuit ca la actualele seminarii de gradul II și plătit conform legii din 6 martie 1883.

	Personalul didactic	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de istoria Vechiului și Noului Testament, istoria bisericească și Confesiunea ortodoxă	280	3.360	
2	Profesor de limba latină și română, cursul inferior	280	3.360	
3	Profesor de istorie și geografie, cursul inferior	280	3.360	
4	Profesor de științe matematici	280	3.360	
5	Profesor de științe fizico-naturale	280	3.360	
6	Profesor de morală, pastorală și liturgică	280	3.360	
7	Profesor de igienă și medicina populară și medic al internatului	280	3.360	
8	Profesor de limba latină cursul superior	360	4.320	
9	Profesor de limba elină	360	4.320	
10	Profesor de psihologie, logică și morală	360	4.320	
11	Profesor de introducerea în Sfânta Scriptură, exegetică și patrologie	360	4.320	
12	Profesor de istoria universală și bisericească cursul superior	360	4.320	
13	Profesor de teologie și dreptul canonic	360	4.320	
14	Profesor de desen și caligrafie	200	2.400	
15	Profesor de muzică vocală	150	1.800	
16	Profesor de muzică bisericească	150	1.800	
				55.440
	Personalul didactic al unei clase divizionare			
17	3 Profesori	280	10.080	10.080
	Personalul administrativ			
18	Director care va locui în internat	500	6.000	
19	Subdirector, idem, idem	250	3.000	
20	5 Repetitori, idem, idem	150	9.000	

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
21	8 Pedagogi, idem, idem	100	9.600	
22	Un secretar	100	1.200	
23	Un copist	80	960	
24	Un econom	80	960	
25	Un pedel	60	720	
26	16 servitori	40	7.680	
				39.120
	Material			
27	Nutrimentul a 400 şcolari şi 17 persoane interne pe 300 zile, plus nutrimentul a 40 şcolari şi 17 persoane interne pe 65 zile, a 55 bani pe zi fiecare		70.843	
28	Nutrimentul pe 365 zile a 16 servitori, câte 50 bani pe zi unul		2.920	
29	Spălatul rufelor		8.000	
30	Băi		2.000	
31	Iluminatul şi cheltuieli extraordinare		8.000	
32	Cheltuieli de cancelarie		600	
33	Mici reparaţii		800	
34	Anuitatea în timp de 25 ani a sumei de 800.000 lei, pentru clădirea unui local, a 5% pe an		56.000	
35	Anuitatea pe timp de 25 ani a sumei de 90.000 lei, pentru mobilier, material didactic şi bibliotecă		6.300	
36	Fond anual pentru întreţinerea şi înavuţirea colecţiunilor şi bibliotecii		3.000	
37	Lemne de foc		4.500	
				4.500
	Total general			267.603
	Pentru două seminarii identice			535.206

2. Bugetul cheltuielilor unui seminar de 400 interni, din care 190 bursieri şi 210 solvenţi, având personalul didactic distribuit şi plătit după modul propus în acest raport.

	Personalul didactic	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de istoria sfântă, istoria bisericească, confesiunea ortodoxă, morala şi pastorala, clasa I-IV	500	5.000	
2	Profesor de limba latină şi română, cursul inferior	280	3.360	
3	Profesor de istorie şi geografie, cursul inferior	280	3.360	
4	Profesor de matematici şi ştiinţe fizico-naturale	500	6.000	
5	Profesor de igienă şi medicină populară şi medic al internatului	280	3.360	
6	Profesor de limba latină şi limba elină, cursul superior	600	7.200	
7	Profesor de psihologie, logică şi morală	360	4.320	
8	Profesor de introducere în Sfânta Scriptură, exegetică, patrologie, teologie şi dreptul canonic	600	7.200	
9	Profesor de istorie universală şi bisericească	360	4.320	
10	Profesor de caligrafie şi desen	200	2.400	
11	Profesor de muzică vocală	150	1.800	
12	Profesor de muzică bisericească	150	1.800	
				51.120
	Personalul didactic al unei clase divizionare ca mai sus			10.080
	Personalul administrativ, idem			39.120
	Material, idem			162.963
	Total general			263.283
	Pentru două seminarii identice			526.566

Iacă acum din ce fonduri se vor acoperi toate aceste cheltuieli:

Cheltuieli făcute azi cu cele opt seminarii ale statului ..... 358.912 lei
Chiria seminariilor din Bucureşti şi Galaţi ..... 16.450 lei
Dobânda de 5% la capitalul de 167.400 lei cât a costat clădirea seminarului din Roman, căruia i se va putea da altă destinaţie ..... 8.370 lei
Beneficiul ce va rezulta pentru stat din utilizarea localurilor actuale ale seminariilor din Iaşi, Huşi, Buzău, Curtea-de-Argeş şi Râmnicul-Vâlcei, cel puţin ..... 10.000 lei
Lemne de foc aproximativ ..... 9.000 lei
Plata a 420 solvenţi, a 300 lei pe an fiecare ..... 126.000 lei
Total ..... 528.732 lei

Prin urmare, după primul buget ar fi un deficit abia de 6.474 lei, iar după cel de al doilea un excedent de 2.166 lei.

Aceste cifre sunt cu totul favorabile tezei ce susțin. Să se observe cu câtă dărnicie am prevăzut toate la cheltuieli; când ar fi să se realizeze propunerile mele, s-ar putea avea de acolo economii considerabile, desigur mai mari decât deficitul de 6.474 lei. Dar chiar dacă acest deficit ar fi real, cine ar ezita a sacrifica 6.474 lei pe an, pentru a avea două şcoale model, dotate în mod cel mai complet cu personal şi material, în locul celor de astăzi?

Dar combinațiunea ar deveni încă cu mult mai avantajoasă, dacă s-ar mai reduce numărul actual de bursieri, pe care eu l-am conservat neatins. În adevăr, internatele liceelor nu conțin decât 194 bursieri, pe când seminariile au 381: tocmai îndoit! Mai mare nepotrivire nici că se poate: învățământului clasic, care e urmat în fiecare, an de peste 4200 şcolari, care dă țării oameni de toate specialitățile şi statului pe toți funcționarii şi profesorii săi, învățământului clasic să nu i să facă decât pe jumătate atâtea înlesniri decât să fac unor şcoli speciale, urmate azi abia de 1.500 şcolari şi care mâine vor cuprinde abia 450 care nu răspund decât la o singură trebuință şi care şi pe aceea o satisfac cât se poate mai rău! Această anomalie este prea mare pentru ca să mai poată dura. Dacă s-ar admite cifra de 240 bursieri din licee şi s-ar reduce numărul celor din seminarii la 300, anomalia ar fi micşorată, dar nu ar dispărea de tot. Cu aceasta s-ar realiza şi pentru stat un beneficiu anual de 24.000 lei, prin plata a 80 solvenți, care ar înlocui pe cei 80 bursieri reduşi.

În rezumat, avantajele sistemei ce propun sunt cele următoare: *a)* Permite a se da instrucțiunea la 800 seminarişti, în locul maximului de 431, câți se pot admite astăzi; *b)* Această instrucțiune cum şi educațiunea vor fi cu mult superioare celei ce se dă astăzi, căci se va dispune cu abundență de mijloace ce lipsesc acum; *c)* Va fi posibil a se cere de la toți seminariştii absolvirea celor şapte clase, lucru dorit de toți cei care se interesează de soarta clerului şi care astăzi este imposibil pentru cei mai mulți din şcolarii seminariilor cu patru clase; *d)* Dă din beneficiu bănesc anual de 17.526 lei sau de 27.166 lei, după bugetul care se va adopta; *e)* Va lăsa disponibil un număr de 48 sau de 56 profesori, care se vor putea întrebuința pentru a mai ocupa o parte din numeroasele catedre vacante de cursul secundar.

Se va putea zice că economia proiectului se bazează în mare parte pe admisiunea unui număr mare de solvenți, care pot lipsi. Însă oricine cunoaşte cât de puțin lucrurile se poate lesne convinge că această temere nu e deloc fundată. Seminariştii externi, care sunt astăzi reduşi aproximativ la 1200, numai pentru că în ultimii trei ani s-a pus piedică admisiunii lor, dar care altădată erau până la 2 300, locuiesc mai toți pe la gazde, unde nu cheltuiesc mai puțin de 300 lei pe an, pe lângă că duc o aşa viață, că chiar de ar voi, nu ar putea să se ocupe de carte. Şi pe urmă, pe cât timp seminarul va fi un mijloc de a se evita serviciul

militar, să nu ne temem că nu vom avea cereri pentru internat, chiar de ar fi plata mai mare de 300 lei pe an.

* * *

Reducerea numărului seminariilor numai la două reclamă o modificare în modul de admisiune al şcolarilor. Acum concursurile de admisiune pentru locurile vacante se fac chiar la seminariile respective; când însă vor fi numai două seminarii, distanţele vor fi prea mari pentru ca concursurile să se facă numai în Bucureşti şi Iaşi. De altă parte va trebui ca fiecare eparhie să aibă în seminarii un număr de viitori preoţi potrivit cu trebuinţele ei.

Pentru a satisface la amândouă aceste cereri, se va putea precede în modul următor: în fiecare an, la 1 mai, direcţiunile seminariilor vor comunica ministerului şi mitropoliei respective numărul de locuri de bursieri şi de solvenţi care au să rămână vacante la ianuarie; aceste două autorităţi vor fixa, prin înţelegere comună, numărul de bursieri şi de solvenţi ce va avea dreptul a trimite în seminarii fiecare eparhie şi aceste cifre se vor comunica episcopilor respectivi.

Concursurile de admisiune se vor face, pentru fiecare eparhie, la un gimnaziu sau liceu din eparhie; spre exemplu, la liceul din Craiova, pentru eparhia Râmnicul-Vâlcii; la gimnaziul din Piteşti, pentru Argeş; la gimnaziul real din Buzău, pentru Buzău; la gimnaziul din Galaţi, pentru Dunărea de Jos; la gimnaziul din Roman, pentru Roman; la liceul din Bârlad, pentru Huşi. Pentru eparhiile celor două mitropolii, se vor face chiar la seminar.

Comisiunea de examen se va forma din trei profesori ai gimnaziului sau liceului, care vor fi aleşi de director, şi va fi prezidată de un delegat al mitropolitului sau episcopului eparhiei.

Solvenţii se vor admite şi ei numai prin concurs.

[Seminarul „Nifon“]

Termin cele ce avem de spus în privinţa seminariilor, zicând câteva cuvinte asupra seminarului *Nifon*[121].

Această şcoală, fondată din iniţiativă privată, este organizată cel puţin tot aşa de bine ca şi ale statului, urmează programele oficiale şi are personalul luat dintre profesorii secundari de la şcoalele statului. Certificatele liberate de dânsul sunt admise ca şi cele din seminariile statului şi se hirotonisesc pe fiecare an un număr însemnat de absolvenţi de acolo. Situaţiunea lui însă este neregulată din acest punct de vedere că, pe cât ştiu, nu există nicio lege, niciun regulament, nicio ordonanţă ministerială care să recunoască acelor certificate validitatea ce

li se acordă. De aici ar putea rezulta că într-o zi cineva să refuze a le primi şi ţara să fie lipsită de folosul ce trage acum din acea instituţiune.

Pentru a regulariza situaţiunea, ar fi de ajuns a se declara prin o lege că seminarul *Nifon* este o instituţiune de utilitate publică şi că certificatele liberate de dânsul sunt valabile în aceleaşi condiţiuni ca şi cele de la seminariile statului, adică dacă sunt vizate de inspectorul general al Şcoalelor. Bineînţeles, va trebui ca de atunci înainte statul să exercite o priveghere de aproape asupra mersului şcoalei şi asupra compoziţiunii personalului ei didactic.

Aceste cuvinte se pot aplica întocmai şi şcolilor normale primare întreţinute de societăţi private, cum sunt cea din Bucureşti de la Sft. Ecaterina, cea din Ploieşti, cea din Craiova şi cea din Târgul-Jiului.

Şcoli normale primare

Legea recrutării armatei scuteşte de serviciul militar pe tinerii normalişli care-şi ţin angajamentele de a servi statului ca învăţători (art. 22). Prin urmare nu trebuie să beneficieze de această imunitate acei normalişti care nu servesc ca învăţători şi cu atât mai mare cuvânt acei care, din cauza lipsei lor de activitate sau a conduitei lor celei rele, nu au putut absolvi şcoala şi dobândi certificatul. Cu toate acestea se pare că nu se face aşa şi că e destul ca cineva să înfăţişeze o dovadă că a fost admis în o şcoală normală pentru a fi scutit de serviciul militar. Am aflat chiar că unii normalişti, după admisiunea lor în şcoală, fac tot ce pot ca să fie eliminaţi, căci prin aceasta scapă de a restitui statului banii ce li s-ar cere dacă nu s-ar face învăţători, pe lângă că au scăpat şi de recrutare.

Negreşit, acest mod de a se interpreta nişte legi clare vine numai din indiferenţă sau din lipsa de mijloace de control.

Ar trebui ca normaliştii să tragă la sorţi, scutindu-se de serviciu numai aceia care justifică că sunt încă în şcoală, pe care o urmează cu succes, sau că funcţionează deja ca învăţători; îndată însă ce unul ar fi eliminat din şcoală pentru o cauză oarecare, s-ar cuveni ca autorităţile militare să fie prevenite de aceasta, ca să ştie că scutirea a încetat pentru dânsul. Măsura aceasta ar fi cel mai bun mijloc de a se menţine disciplina în nişte şcoli care, deşi conţin câte 100 adolescenţi, nu au niciun pedagog ca să ajute pe director la ţinerea ordinei.

De altă parte, dacă absolvenţii care nu se fac învăţători sunt condamnaţi a restitui statului ceea ce s-a cheltuit cu dânşii, mi se pare că este cu atât mai drept a se cere acelaşi lucru de la aceia care nici nu pot termina şcoala, mai ales din cauză de purtare rea.

* * *

Modul de admisiune de până acum al normaliștilor era foarte puțin nimerit. Se trimiteau de-a dreptul de prin județe, rareori în urma unui examen serios; din această cauză cei mai mulți dintr-înșii veneau așa de slabi, încât nu puteau urma cursurile. Anul acesta s-a pus un capăt acestei sisteme greșite, prin ordinul ministerului de a nu se mai admite normaliștii decât după un concurs trecut chiar la școală. Nicio măsură nu putea fi mai bună pentru a închide calea favorilor și a asigura o recrutare mai serioasă.

* * *

Școlile normale primare sunt o pepinieră de excelenți învățători. Din nenorocire nu toate numirile de învățători se fac numai dintre normaliștii absolvenți; prea adeseori se văd încă alegându-se foști seminariști sau absolvente de ale școlilor secundare de fete, sau chiar oameni care nu posedă drept orice cunoștințe decât acele a câtorva clase primare. Unii nu au cunoștințele didactice și pedagogice necesare; celelalte nu au puterea de a lupta contra relei voințe a primarilor ignoranți, contra forței de inerție a părinților și contra dificultăților de tot felul pe care le întâmpină totdeauna cineva în mijlocul unei populațiuni inculte când vine a propaga cultura. Normaliștii dar ar trebui totdeauna preferați, cel puțin pentru școlile de băieți.

Cauzele că nu se face așa sunt mai multe: ori pentru că revizorii școlari dau nenormaliștilor o preferință pe care nu o merită, ori pentru că mulți normaliști nu au făcut școala decât pentru a scăpa de cazarmă, și pe urmă au luat altă meserie; ori pentru că productivitatea școlilor normale nu este suficientă.

Această din urmă cauză e una din cele mai serioase. Iaca câteva cifre:

Toate școlile normale primare din țară au dat 99 absolvenți în anul 1879, 111 în 1880, 153 în 1881, 171 în 1882; nu toți aceștia s-au făcut învățători. De altă parte numărul școlilor rurale a crescut cu 269 în 1879–1880; cu 88 în 1880–1881; cu 183 în 1881–1882. Pe lângă acestea trebuie să adăugăm și vacanțele ce se produc prin demisiune sau moarte. Se cuvine încă să ținem cont de școlile rurale ocupate de nenormaliști, care vor trebui înlocuiți încetul cu încetul tot eu normaliști.

Se vede dar că, pentru a face față trebuințelor, ar trebui pe de o parte să se constrângă toți normaliștii absolvenți a intra în învățământ, iar pe de alta a se mări numărul lor.

Ca să se ajungă acolo, s-ar putea ori înmulți școlile, ori mări efectivul celor existente. Primul mijloc nu se poate recomanda, pentru că ar reclama cheltuieli considerabile. Dar efectivul școalelor s-ar putea mări, prin admisiunea decât mai mulți solvenți; cererile nu vor lipsi. Aceasta ar reclama însă creșterea

localurilor, care sunt nesuficiente chiar pentru numărul actual de şcolari. Solvenţii să se admită tot prin concurs.

Şcoli secundare de fete

Legea instrucţiunii publice este foarte incompletă în privinţa învăţământului secundar al fetelor. Ea prevede numai opt şcoli secundare de interne şi acelea se par create mai mult ca şcoli pedagogice decât de învăţământ general. Este evident că atâta e de tot puţin; căci, chiar dacă cele opt şcoli secundare ar fi toate înfiinţate şi ar cuprinde fiecare câte 100 eleve, numai 800 de fete ar putea primi învăţământul secundar.

Dovadă că atâta nu ajunge este marele număr de concurente ce se prezintă în fiecare an pentru locurile vacante de bursiere în şcolile centrale; ardoarea cu care se dispută locurile de solvente; mulţimea elevelor ce au umplut externatele secundare îndată după înfiinţarea lor, în fine numărul destul de însemnat de fete care au dobândit diploma de bacalaureat.

Toate acestea arată că lumea înţelege însemnătatea unei instrucţiuni a femeilor mai întinsă decât cea primară şi statul e dator să nu rămână în urma acestei mişcări, ci din contră, să o dirijeze şi să o înlesnească prin toate mijloacele ce-i stau în putere.

Deja s-a făcut un pas foarte însemnat în sensul acesta, prin creaţiunea externatelor secundare de fete, care costă mai puţin decât şcolile secundare aşa zise *şcoli centrale* şi pot da instrucţiunea la un număr de copile mult mai mare decât acelea. Am vorbit mai sus despre aceste şcoli şi am arătat necesitatea de a se mări numărul lor cât mai mult.

Şcoalele profesionale de fete sunt iarăşi destinate a împlini în parte golul lăsat de legea din 1864. Însă ele nu sunt şcoli de instrucţiune generală: şi de aceea îmmulţirea lor nu ne poate dispensa de a avea grijă să dezvoltăm pe celelalte. Cu toate acestea şcolile profesionale pot fi un mijloc preţios de a se lăţi cultura prin clasele mai sărace ale populaţiunii, cu condiţiunea ca să nu se piardă din vedere că sunt şcoli înainte de fi ateliere, şi că nu trebuie ca copilele să fie considerate mai mult ca ucenice decât ca eleve, cum se face astăzi în mai multe dintr-însele.

În rezumat, dar, pentru învăţământul secundar general al fetelor noi dispunem astăzi de şcoalele centrale şi de externatele secundare. Trebuie să nu uităm însă că externatele nu sunt încă prevăzute în nicio lege; s-au creat prin buget şi tot prin buget se pot şi desfiinţa. Va trebui dar a se consacra şi regula existenţa lor prin o lege. După aceea va trebui să ne ocupăm a organiza pe deplin şi a dezvolta cum trebuie aceste două feluri de şcoli.

Până acum singurul lucru ce s-a făcut pentru dânsele au fost programele; cele din urmă sunt cele din 1881, care, deşi făcute pentru două feluri deosebite de şcoli, nu diferă mai în nimic una de alta. Cu toate acestea caracterul de şcoli pedagogice al şcoalelor centrale (programa din 1881 le-a şi schimbat numele de *şcoli secundare,* din lege în acela de *institute pedagogice de fete)* era de ajuns pentru ca să determine o deosebire destul de însemnată între ambele programe. Externatele nici nu sunt în bune condiţiuni pentru a servi şi ele ca şcoli pedagogice, tocmai din cauză că elevele sunt externe.

Dar dacă trecem peste punctul acesta, fără a ne opri nici la cercetarea distribuţiunii materiilor pe clase, un lucru ce merită atenţiunea în acele programe este numărul cel cu totul exagerat de ore de clase impus elevelor. În fiecare clasă sunt puse câte 5 şi 6 ore pe zi: în clasa a V-a de la institutele pedagogice sunt 37 ore de clasă pe săptămână, iar în aceeaşi clasă la externate, 45, adică 7 sau 8 ore pe zi. E destul să enunţ aceste cifre colosale pentru ca să se vadă cât sunt de absurde. Spuneam altă dată că orele de clase la licee şi gimnazii (28 pe săptămână) sunt prea multe; dar ce se mai zicem acum despre cele de la şcolile de fete! Şi mai ales dacă ne gândim că această muncă teribilă este impusă unor copile care tocmai în anii aceia trec prin perioada cea mai critică a dezvoltării lor!

Mi se pare dar că, deşi abia născute, programele şcolilor secundare de fete vor trebui supuse unei remanieri. Cred că se va cuveni a se lăsa atunci externatelor caracterul de şcoli de învăţământ general, iar institutelor pedagogice li se va da ce trebuie ca să-şi merite numele. Un lucru indispensabil pentru aceasta va fi alăturarea pe lângă dânsele a unei şcoli primare, pentru practica pedagogiei. Niciuna din şcolile centrale nu are astăzi această anexă indispensabilă, cu tot numele de *şcoli normale* ce mai poartă; cursul de pedagogie e redus la recitarea monotonă de precepte neînţelese.

Pe lângă programe, mai trebuie să se facă şi regulamente de administraţiune, regulament de ordine şi disciplină, local şi material, întocmai ca la celelalte şcoli. Astăzi toate lipsesc cu totul.

În fine, va fi necesar a se face ce se poate pentru a da celui mai mare număr posibil de fete mijloacele de a-şi procura instrucţiunea secundară. Pentru acesta va trebui, negreşit, a se înmulţi şcolile. Dar chiar cele existente ar putea da instrucţiunea la un număr cu mult mai mare decât astăzi şi cu aceeaşi cheltuială. Nu vorbesc de externate, unde numărul de 50 eleve pe clasă a fost ajuns şi întrecut chiar de la început; ci de şcolile centrale.

În adevăr, dacă în loc de a se primi un mare număr de supranumerare, s-ar primi solvente, şi dacă în loc de localurile actuale s-ar face altele suficiente, s-ar putea întrei numărul elevelor din şcolile centrale; şi aceasta ar permite a li se aduce îmbunătăţiri imposibile de făcut în starea de azi a lucrurilor.

Iată care ar fi atunci bugetul şcolilor centrale de fete:

Bugetul cheltuielilor anuale ale unei şcoale centrale de fete de 83 bursiere şi 167 solvente, cu retribuţiunea personalului didactic după legea din 6 martie 1883.

	Personalul didactic	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de religie	200	2.400	
2	Profesor de limba română	280	3.360	
3	Profesor de pedagogie	280	3.360	
4	Profesor de istorie	280	3.360	
5	Profesor de geografie	280	3.360	
6	Profesor de matematici	280	3.360	
7	Profesor de ştiinţe fizico-naturale	280	3.360	
8	Profesor de limba franceză	280	3.360	
9	Profesor de limba germană	280	3.360	
10	Profesor de limba italiană, facultativă	200	2.400	
11	Profesor de economia domestică	280	3.360	
12	Profesor de igienă şi medic al internatului	280	3.360	
13	Profesor de desen şi caligrafie	200	2.400	
14	Profesor de muzică vocală	150	1.800	
				42.600
	Personalul administrativ			
15	Directoare, cu locuinţa în şcoală	600	7.200	
16	Subdirectoare, idem, idem	300	3.600	
17	Două guvernante străine	200	4.800	
18	Patru repetitoare	150	7.200	
19	Opt pedagoage	100	9.600	
20	Un secretar	100	1.200	
21	Menajeră	100	1.200	
22	Îngrijitoare la infirmerie	50	600	
23	Econom	100	1.200	
24	Pedel [122]	60	720	
25	15 servitori	40	7.680	
				45.000

	Școala primară de aplicațiune	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
26	Două institutoare	225	5.400	5.400
	Material			
27	Nutrimentul a 250 eleve și 20 persoane interne pe 300 zile, și 25 eleve și 20 persoane interne pe 65 zile, a 70 bani pe zi fiecare		58.748	
28	Nutrimentul a 16 servitori pe 365 zile a 50 bani pe zi fiecare		2.920	
29	Spălatul rufelor		5.000	
30	Băi		1.250	
31	Iluminatul și cheltuieli extraordinare		2.000	
32	Cheltuieli de cancelarie		500	
33	Mici reparații		600	
34	Anuitatea în timp de 25 ani a sumei de 80.000 lei pentru mobilier, material didactic și bibliotecă		5.600	
35	Fond anual pentru întreținerea și înavuțirea colecțiunilor și bibliotecii		2.000	
36	Lemne de foc		3.600	
				82.218
	Total general			175.218
	Pentru trei școli identice			525.654

Pe lângă aceasta trebuie să se adauge:

Anuitatea pe timp de 25 ani a sumei de 1.000.000, pentru clădirea localurilor școalelor din București și Iași, pe locurile școalelor actuale ..... 70.000 lei
Anuitatea pe timp de 25 ani a sumei de 300.000 lei, necesară la mărirea localului actual al școalei din Craiova ..... 21.000 lei

Cheltuiala totală anuală a celor trei școli centrale ar fi dar de 616.654 lei. Pentru acoperirea ei ar servi următoarele venituri:

Cheltuiala actuală cu cele trei școli centrale ..... 219.903 lei
Plata anuală a 501 solvente a 800 lei pe an fiecare ..... 400.800 lei
620.703 lei

Ar rezulta un excedent anual de 4.049 lei, care s-ar urca la 20.609 lei dacă s-ar primi distribuirea personalului didactic după planul propus de mine.

Repet încă că cifrele de la cheltuieli la acest buget, ca și la toate cele ce am dat pentru diferite feluri de școli sunt puse mai mult în exces decât în lipsă, așa că se vor putea realiza de acolo importante economii.

* * *

Cursul normal de la Azilul *Elena Doamna*[123] formează şi el o şcoală normală de fete organizat pe baze solide şi dând rezultate excelente. Cu toate acestea nicio lege, niciun regulament, pe cât ştiu, nu recunoaşte titlurile absolventelor de acolo ca egale cu cele ale şcoalelor centrale, deşi comisiunile de examen, convinse prin experienţă de superioritatea instrucţiunii ce se dă acolo, le primesc de bune şi ministerul a confirmat procedura lor. E necesar a nu se dispreţui astfel cel mai însemnat din institutele de instrucţiune a fetelor ce avem în ţară, şi a hotărî cu preciziune, cel puţin prin un regulament, locul ce trebuie să ocupe ele între celelalte şcoli publice secundare.

* * *

De câtva timp se agită chestiunea creaţiunii liceelor de fete. Nu ştiu dacă ideea aceasta este oportună astăzi. Nu intru cât de puţin în consideraţiuni asupra avantajelor unei educaţiuni feminine făcute exact după modelul celei masculine. Observ însă că ideea liceelor de fete este cu totul recentă în Europa: încă nu sunt doi ani de când a început a se aplica în Franţa, aşa că dacă lăsăm la o parte America, care este în condiţiuni sociale cu totul deosebite de ale noastre, nu putem zice că este o experienţă făcută cu liceele de fete. Astfel fiind, noi riscăm a introduce la noi un sistem de educaţiune care poate tot aşa de bine să iasă rău ca şi bine. Cred că aceasta nu ar fi nimerit din partea noastră, care nu avem mijloace nici pentru a da fetelor noastre instrucţiunea secundară după planul astăzi în vigoare. Chiar fără a ne opri la alte consideraţiuni, acest singur motiv ar fi de ajuns pentru a ne face să ne mulţumim deocamdată a da o dezvoltare suficientă şcoalelor centrale, externatelor şi şcoalelor profesionale de fete, aşteptând ca experienţa altor popoare, mai avute decât noi, să ne arate dacă este bine sau nu a înlocui aceste şcoli, în total sau în parte prin, liceele de fete.

Încheiere

Sunt silit să mărginesc aici aceste observaţiuni generale asupra mersului şcolilor noastre şi a reformelor mai mult sau mai puţin generale ce reclamă ele. Subiectul este aşa de vast, încât spaţiul restrâns de care dispun într-un simplu raport anual m-a obligat să fac o alegere printre nenumăratele chestiuni ce ar merita atenţiune şi să mă ocup numai de cele mai însemnate.

Am crezut că este pentru mine o adevărată datorie de onestitate a vă expune lucrurile în toată nuditatea lor, fără a căuta să îndulcesc culorile. Mi s-a părut că

acest din urmă procedeu ar fi fost lipsit de bărbăție, și că dacă e vorba a îndrepta relele de care suferă învățământul, trebuie să avem curajul a le privi în față, a le judeca cu sânge rece și a căuta îndreptarea.

M-am aplicat pretutindeni, pe cât mi-a permis priceperea mea, a arăta și remediul la neajunsurile ce am expus. Nu pretind că măsurile ce propun vor fi totdeauna cele mai bune posibile; însă experiența ce am dobândit, văzând de atâta vreme lucrurile prin mine însumi, îmi permit a afirma că în multe cazuri soluțiunile ce propun sunt cele mai conforme cu împrejurările. Uneori era nevoie a pune chiar o bază de discuțiune, care lipsea cu totul. Se poate ca uneori să fi fost indus a propune măsuri ce vor părea radicale; bine ar fi ca să se poată aduce toate îndreptările necesare numai prin mijloace blânde!

În rezumat însă nu mi se pare că starea lucrurilor este așa de disperată cum vor să o arate aceia care văd numai relele și închid ochii în fața binelui, pe unde se întâlnește. Dispunem de câteva elemente, din nenorocire nu multe, care vor fi foarte prețioase în lucrarea de organizare și de sistematizare. Căci, după mine, cauza cea mare a actualei stări de lucruri este, nu atât lipsa de îngrijire sau măsurile rău nimerite, cât lipsa de sistemă și de perseverență. Când vom face ca legile, regulamentele, programele și ordinele ministeriale să fie de acord unele cu altele, vom fi făcut mai jumătate din treabă. Pentru rest, am speranța că nu ne va lipsi nici capacitatea, nici tragerea de inimă.

No. 98
10 decembrie, 1884

(Acest raport s-a tipărit în broșură sub titlul: „Raport general asupra învățământului prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Culte“. București 1884, br. 164 pg. [Biblioteca Academiei Române sub nr. II 79.2291.)

2.

Localurile de şcoli primare
Propuneri, reguli şi consilii practici pentru clădirea şi dotarea lor

Aflându-se în serviciul Ministerului de Instrucţiune, ca inspector general şi ca secretar general, Haret a studiat, între altele, chestiunea localurilor de şcoală, despre care vorbeşte amănunţit şi în „Raportul“ din 1884. Pe baza acestor studii, a întocmit un proiect de regulament pentru localurile şcoalelor primare şi pentru mobilier. Spre a înlesni aplicarea acestui regulament a formulat o sumă de instrucţiuni foarte preţioase. Iar pentru ca să poată comunele să construiască localurile cerute, s-a gândit că ele trebuie să aibă fonduri şi a alcătuit trei proiecte de lege care înlesneau împrumuturi pentru comune amortizabile în 25 de ani şi al treilea prin care se autoriza Ministerul Domeniilor să le dea gratuit lemne din pădurile statului. Pentru aceste proiecte a alcătuit o expunere de motive. Al patrulea proiect este relativ la un împrumut al statului din care Ministerul de Instrucţie să poată dota şcoalele primare cu materialul didactic necesar şi pentru acest proiect a făcut o altă expunere de motive.

Retrâgându-se ministrul D. Sturdza şi prin aceasta şi Haret, proiectele au rămas „în cartoane“ şi atunci Haret le-a publicat într-o broşură specială din care reproducem tot ce este esenţial.

Prefaţă

Lucrarea de faţă a fost una din acele care m-a ocupat mai cu deosebire, în timpul cât am fost însărcinat cu direcţiunea generală a ministerului de instrucţiune. Chestiunea era de mare însemnătate; însă prezenta şi mari greutăţi, mai ales pentru mine, care nu eram arhitect, şi care nu posedam decât prea puţine şi prea necomplete elemente, pentru a aprecia în deplină cunoştinţă împrejurările proprii fiecărei localităţi.

Pe aiurea, este deja o literatură întreagă privitoare la clădirile şcolare. Am utilizat multe din aceste însemnate lucrări, şi am reuşit a reuni o colecţiune destul de variată de planuri de şcoli de tot felul şi din toate ţările. A fost însă destul de greu a combina un regulament potrivit cu deprinderile noastre şi cu mijloacele foarte restrânse de care dispunem. În această privinţă, sunt dator să

mulțumesc dlui arhitect Filip Xenopol[124] din Iași, căruia datoresc prima redacțiune a regulamentului.

Fără îndoială, lucrarea de față va avea nevoie de multe îmbunătățiri, până să fie pe deplin satisfăcătoare și, tocmai de aceea, am crezut necesar să o dau publicității, în speranță că voi provoca atențiunea celor care se interesează de ale școalei, pentru a i se aduce îndreptările cuvenite.

Proiectul de regulament fusese chiar depus în Consiliul de Miniștri în vara anului 1887, de unde a fost retras pentru a i se mai aduce oarecare modificări; împrejurările ce au urmat n-au permis pe urmă a se mai aduce la lumină, deși totul era pregătit pentru aceasta.

Proiectele de legi ce fac parte tot din lucrarea de față, cu privire la clădirea și dotarea localurilor de școale primare, nu avusesem timp să le supun dlui ministru Sturdza înainte de ieșirea sa din minister. Le public dar ca simple idei personale ale mele, pe care le cred practice și proprii a îndrepta în mod radical reaua stare actuală mai fără nicio sarcină pentru stat.

Adaug că, ca model pentru proiectul de regulament, a. servit regulamentul francez pentru construirea și mobiliarea localurilor de școale din 17 ianuarie 1880, iar ideea celor trei proiecte de legi este sugerată de legea franceză din 1 ianuarie 1878.

Schițele *planurilor-tip* despre care se vorbește în instrucțiunile ce însoțesc regulamentul le alcătuisem în vederea condițiilor impuse de acest regulament și a celei mai mari economii posibile. Dl ministru Sturdza luase măsuri pentru litografierea lor și pentru facerea devizelor necesare, lucrare cu care fusese însărcinat d. Al. Săvulescu[125], arhitectul ministerului. Lucrarea a continuat pe urmă, și o parte din acele schițe, împreună cu altele datorate dlui Săvulescu însuși au și apărut în vara trecută. Pentru celelalte, sper cândva să le pot publica eu însumi.

Poate să se pară neobișnuită forma sub care dau la lumină această lucrare. Lectorul să binevoiască însă să-și amintească că ea era destinată a apare ca lucrare oficială. Acum în urmă, am crezut de prisos a-i schimba forma, ceea ce ar fi reclamat o remaniere completă, fără niciun folos, ca conciziune și claritate.

În orice caz, voi fi fericit dacă încercarea de față va putea aduce un serviciu cât de mic celei mai sfinte din cauzele, care interesează țara noastră.

Proiect de regulament pentru clădirea localurilor de școale primare

Art. 1. – Terenul pe care are a se construi o școală, trebuie să fie cât se poate mai în centrul zonei ce are a deservi.

Distanța școalei de la stabilimentele declarate de lege ca insalubre, precum și de localurile publice zgomotoase, va fi de 150 metri cel puțin.

Art. 2. – În caz când această distanță nu se poate respecta, împrejurarea se va constata pentru școalele urbane de către prefect, iar pentru cele rurale de către subprefect și revizor, pe baza cărei constatări se va cere autorizația Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Art. 3. – Terenul destinat unei școli, nu poate nici într-un caz fi întrebuințat ca astfel, decât numai când îndeplinește următoarele două condițiuni esențiale:

a) Va trebui, după numărul elevilor dați, să revie cel puțin câte 15 metri pătrați pentru fiecare elev, din suprafața totală în comunele rurale, și câte 10 metri pătrați în cele urbane.

b) Nu va fi mai mic în suprafață decât de 800 metri pătrați.

Art. 4. – Situația clădirii pe teren, atârnând de la împrejurări locale, rămâne a se determina pentru fiecare caz îndeosebi.

Art. 5.–Ministerul va dispune facerea de planuri tip, potrivite cu diferite împrejurări mai însemnate ce se pot ivi. Aceste planuri tip însă nu vor fi obligatorii; ele vor servi numai ca model cum trebuie satisfăcute trebuințele unei școale și a înlesni comunelor și celorlalte autorități facerea de planuri raționale, urmând pentru fiecare caz îndeosebi a se căuta soluțiunea cea mai nimerită.

Art. 6. – Niciun proiect de școală nu se poate pune în execuțiune decât numai după ce va fi aprobat de Ministerul de Instrucțiune Publică și Culte.

Art. 7. – Directorul va locui întotdeauna în interiorul școalei, într-o clădire, făcând corp aparte sau cuprins în însuși corpul școalei.

Art. 8. – Toate școlile, de orice importanță vor fi, trebuie să aibă curți de recreație descoperite. Aceste curți vor fi întotdeauna regulate, prunduite și bine nisipate.

Unde mijloacele vor permite, se recomandă și înființarea de șoproane acoperite, pentru recreație.

Art. 9. – Fundațiile, după localități, se vor face de piatră, cărămidă, beton sau bolovani, însă întotdeauna cu var hidraulic de prima calitate. Soclul va fi de piatră sau cărămidă, tencuită cu ciment sau nu. În comunele rurale, va fi de preferat ca soclul să fie înconjurat cu o prispă, pe toate părțile unde nu ar fi galerii exterioare.

Art. 10. – Zidăriile de deasupra soclului se pot face, în comunele urbane, de cărămidă, beton, sau mixte de piatră și cărămidă; nici într-un caz însă nu vor fi numai de piatră curată. Temeliile vor fi cu 10 centimetri mai groase decât zidurile ce supoartă.

Art. 11. – În comunele rurale, zidurile de deasupra soclului vor putea fi de cărămidă, de beton, mixte (de cărămidă și piatră), de *pisé* (ciamur), de lemn sau de paiantă; nici într-un caz însă numai de piatră curată.

Numai în cazuri excepționale și numai cu aprobarea expresă a Ministerului de Instrucție Publică și Culte, zidurile se vor putea face de nuiele sau de vălătuci.

Când zidurile vor fi de cărămidă, beton, *pisé* sau mixte, temeliile vor fi cu cel puțin 10 centimetri mai groase decât zidurile ce supoartă.

Art. 12. – La clădirile cu un simplu parter (rez-de chaussée) când zidurile sunt de cărămidă, beton sau mixte, zidurile exterioare nu vor fi mai subțiri de

0,45 m; iar cele interioare despărțitoare, când nu sunt purtătoare, vor fi de 0,30 m cel puțin.

Art. 13. – Ciamurul se va face numai din pământ argilos, nu nisipos, amestecat bine cu paie tăiate, bătut bine și cu totul uscat înainte de a se tencui. Grosimea zidurilor va fi de cel puțin 0,50 m pentru cele exterioare și de 0,40 m pentru cele interioare despărțitoare, când nu sunt purtătoare. Grinzile și acoperișul vor fi purtate de grinzi verticale de lemn, ascunse în grosimea zidurilor.

Art. 14. – Clădirile de lemn se vor face din grinzi de brad sau de stejar, drepte, tăiate în muchii date la rindea (geluite) și bine aplicate unele pe altele. Rosturile între dânsele se vor umplea cu mortar de var gras. Capetele se vor îmbina în coadă de rândunică. Lemnul întrebuințat va trebui să fie uscat și tăiat de cel puțin doi ani.

Art. 15. – Paiantele se vor face din lemn de stejar, bine legat, iar rosturile se vor umplea cu zidărie de cărămidă, a cărei grosime nu va fi mai mică de 25 centimetri.

Art. 16. – La clădirile de nuiele și de vălătuci, este obligatoriu ca zidurile exterioare să fie duble, adică compuse din două rânduri de nuiele sau de vălătuci, depărtate unul de altul cu cel puțin 20 centimetri, și spațiul dintre ele fiind umplut cu pământ argilos bine bătut.

Art. 17. – Clădirile de ciamur (*pisé*), lemn, paiantă, nuiele sau vălătuci, nu vor putea niciodată să aibă mai mult decât un simplu parter, fără niciun etaj deasupra. Acestea se consideră ca clădiri economice, la care nu se va recurge decât numai când va fi bine constatat că mijloacele lipsesc pentru a se face clădiri de zid.

Art. 18. – Dacă lățimea salelor trece de 5 metri și dacă clădirea este de ciamur, de paiantă, de nuiele sau de vălătuci, se va pune pe linia mediană a salei un rând de stâlpi pentru susținerea tavanului. Acești stâlpi vor fi depărtați cu 3 metri unul de altul.

Art. 19. – La clădirile de cărămidă sau piatră se recomandă ca fața superioară a soclului să se izoleze de zidărie pereților prin un strat de 0,03 m grosime de mortar de ciment sau de asfalt, prin table de fier sau de zinc, sau și prin alt mijloc, care se va constata satisfăcător. Această izolare se va face pentru toți pereții fără osebire, va fi perfect continuă și pe toată lățimea temeliilor.

Această condițiune este obligatorie în comunele urbane.

Art. 20. – Coșurile de fum se vor izola perfect de părțile combustibile, prin întrebuințarea de olane de pământ arse.

Art. 21. – Dușumelele vor fi pe cât e posibil de lemn tare, dispuse în parchete americane. Când vor fi de lemn moale, se vor face în uluc și langhete, prinse cu cuie de căpătâie de lemn tare.

Nici într-un caz, parchetul nu va putea să fie de piatră, cărămidă, bazalt, ciment sau argil bătut și lipit.

Art. 22.– Nivelul duşumelei etajului de jos va fi întotdeauna cu 0,80 m cel puţin mai sus decât soclul în comunele urbane şi cu cel puţin 0,50 m în comunele rurale. În orice caz, clădirea trebuie astfel dispusă pe teren, încât apele să nu se scurgă spre temelii; din contră, se vor lua măsuri pentru ca apele de ploaie să se poată scurge cu înlesnire şi repeziciune de pe lângă temelii.

Art. 23. – Învelitoarea va fi de metal, de ţigle, olane naturale sau smălţuite, sau de ardezie; în comunele rurale, poate fi şi de draniţe sau de şindrilă.

Învelitoarele de stuf sau de coceni (strujeni) sunt cu totul oprite.

Art. 24. – La clădirile mai mari, se va căuta pe cât posibil a se separa acoperământul prin ziduri verticale, în mai multe părţi osebite.

Art. 25. – Toate coridoarele şcoalei: ganguri, pasaje şi latrine, vor fi pardosite cu ţigle comprimate, bazalt sau asfalt pe un strat de beton cu var hidraulic.

În localităţile unde asemenea materiale ar fi prea costisitoare, se vor face de lemn tare sau şi de molid (fichtă).

Art. 26. – Tencuielile interne pe pereţi şi tavane (bagdadii) vor fi drepte, fără ciubuce sau colţuri; se vor face întotdeauna cu mortar de var gras.

Tencuielile plafoanelor se vor mesteca cu câlţi sau păr de bou şi se vor aplica pe ţesături de şipci, trestie legată cu sârmă, sau şi butoni de lut conici fixaţi cu cuie de sârmă.

Nici într-un caz nu se permit tencuieli făcute cu materiale care ar putea da loc la emanaţiuni de un miros urît şi vătămătoare sănătăţii.

Art. 27. – Podul va fi pardosit cu cărămidă şi lut, pe o grosime de cel puţin 8 centimetri. Construcţia acoperământului va fi perfect izolată de grinzile plafoanelor prin pardoseala podului.

Art. 28. – Arhitectura exterioară a clădirilor de şcoli primare, va fi în general simplă ca stil, şi potrivită localităţilor şi materialelor de construcţie.

Clasele

Art. 29. – Numărul locurilor într-o clasă, nu va trece niciodată peste 80 în comunele rurale şi peste 70 în cele urbane; el nu va fi niciodată mai mic de 40.

Mărimea claselor se va calcula luând ca bază 1 până la 1,25 metri pătraţi de suprafaţă pentru fiecare elev.

Art. 30. – Lăţimea unei clase nu va trece peste 7 m iar înălţimea va fi minimum de 4 m.

Pentru fiecare elev într-o clasă, va trebui să corespundă cel puţin 4 metri cubici din capacitatea totală a clasei.

Art. 31. – Luminarea claselor poate fi:

a) Unilaterală;

b) Bilaterală, însă numai din două părţi opuse. Pentru luminarea unilaterală, ferestrele se vor dispune în stânga elevilor.

Art. 32. – Luminarea claselor prin fața elevilor, a profesorului sau prin plafon este cu totul oprită.

Art. 33. – Suprafața de lumină a ferestrelor unei clase va trebui să fie egală cu cel puțin a cincea parte din suprafața totală a parchetului clasei.

Art. 34. – Ferestrele claselor și atelierelor vor fi rectangulare; înalte pe cât e posibil până la plafon.

Parapetele ferestrelor vor fi de 1 m 20 deasupra dușumelelor; atât laturile ferestrelor, cât și parapetul, vor fi în fețe înclinate, spre a mări suprafața luminată.

Ferestrele vor fi depărtate cel puțin cu 8 m de orice împrejmuire și de orice clădire care ar putea să împiedece lumina.

Art. 35. – Spațiile pline (trumeaux) dintre ferestrele claselor și atelierelor vor fi cât se poate mai mici.

Art. 36. – Pereții claselor pe înălțimea de 1 m 20 se vor îmbrăca, pe cât posibil, de jur împrejur, cu lambriuri de lemn. Dacă aceasta nu se va putea, va trebui ca, cel puțin până la această înălțime, pereții să fie acoperiți cu vopsea de ulei, dată de trei ori.

Art. 37. – Ferestrele vor fi drepte. Cercevelele se vor deschide în lăuntru. Cercevelele superioare se vor putea deschide și închide simultan, atât cele din lăuntru, cât și cele din afară printr-un mecanism special simplu și solid lucrat. La aceste din urmă, țâțânele (balamalele) se vor așeza orizontal la marginea inferioară, așa încât curentul de aer exterior să lovească întâi tavanul, când pătrunde în clasă.

Art. 38. – Pentru școalele urbane, ușile claselor vor fi în două canaturi, de 1 m 25 lățime și 2 m 60 înălțime; iar pentru școlile rurale, într-un canat de 0 m 90 lățime și 2 m 20 înălțime. Vor fi lucrate în table, pragurile de lemn tare; ferăria solida și specială pentru școli.

Ușile se vor deschide din lăuntru în afara.

Art. 39. – Nici într-un caz, nu se permite ca ușile claselor sau atelierelor să se deschidă de-a dreptul în curți descoperite, ci întotdeauna în galerii, vestibule, pasaje sau și curți acoperite.

Art. 40. – Se vor lua totdeauna măsuri, potrivite cu împrejurările, pentru a se asigura ventilațiunea suficientă a salelor de clasă și de ateliere.

Încălzirea

Art- 41. – În localitățile unde mijloacele vor permite și pentru clădiri de dimensiuni mai importante, se poate aplica încălzirea centrală cu diferite sisteme de calorifere.

Art. 42. – În cazurile când nu se aplică sistemul central, se vor încălzi toate încăperile unei școli, cu sobe de cărămidă, de faianță, de oale, sau cu sobe de fier sistem Meidinger, a căror mărime va fi proporțională cu dimensiunile camerelor.

Se admite pentru sobele de cărămidă, de faianță și de oale, că un metru pătrat din suprafața lor de încălzire, încălzesc 50 metri cubici dintr-un spațiu dat.

Înălțimea suprafeței utile a unei sobe de cărămidă, de faianță sau de oale, este distanța de la soclu până la coronament, iar ca lățime, perimetrul cel mai mic al sobei.

Art. 43. – Temperatura claselor va fi de regulă între 14 și 16 grade centigrade; în fiecare clasă, pe peretele opus sobei se va atârna un termometru.

Art. 44. – În jurul sobelor, în clase și ateliere, se va așeza un grilaj solid de fier de 0 m 80 înălțime, la 0 m 50 depărtare de sobă.

Art. 45. – Coșul (hornul) de fum va fi direct în legătură cu soba, și nu este permis a conduce fumul prin țevi de fier dealungul claselor.

Art. 46. – Distanța minimă de la sobă la cel mai apropiat școlar va fi de 1 m 20.

Art. 47. – În clase și ateliere, în comunele urbane, se vor prevedea canaluri de ventilație în legătură cu coșurile de fum.

Dispoziții în clasă

Art. 48. – Între peretele din față și cea întâi serie de elevi, va trebui totdeauna să rămână un spațiu liber de cel puțin 2 metri, pentru catedră și tablă.

Între bănci și pereții laterali se va lăsa de ambele părți un spațiu liber de cel puțin 50 centimetri.

Art. 49. – Galeriile longitudinale intermediare între rândurile de pupitre nu vor fi mai mici de 50 centimetri

Art. 50. – În planuri și proiecte se va arăta întotdeauna dispoziția băncilor în clase și a meselor în ateliere.

Curți

Art. 51. – Curțile descoperite pentru recreația elevilor vor fi prunduite și bine nisipate, și vor avea o suprafață de minimum 5 metri pătrați de fiecare elev.

Art. 52. – Trotuarele și pasajele curților vor putea fi pavate după un sistem oarecare.

Art. 53. – Nivelarea curților se va face astfel ca să se asigure cu ușurință scurgerea apelor de ploi.

Art. 54. – Panta terenului se va egaliza și îndulci pe cât se poate.

Art. 55. – În curte se vor afla în jurul pereților una sau două bănci fixe de 35 centimetri înălțime, 25 centimetri lățime și 2 metri lungime, de lemn tare și de construcție simplă și solidă.

Art. 56. – Unde împrejurările vor permite, se vor înființa cișmele de apă dulce; în niciun caz puțuri (fântâni), care sunt cu totul interzise în interiorul școalei.

Art. 57. – În școalele mixte, curțile vor fi separate pentru băieți și fete.

Art. 58. – Curțile acoperite vor avea o suprafață totală de cel puțin 1 m 50 de fiecare elev. Ele vor trebui să aibă comunicație tot acoperită cu școala.

Gimnastica

Art. 59. – Fiecare școală, fără deosebire, trebuie să aibă o gimnastică, fie adăpostită, fie în aer liber. Gimnastica va fi completă cu toate garniturile necesare, după tipuri ce se vor admite pentru fiecare serie de școli.

Art. 60. – În școalele mixte, gimnastica va fi comună, însă cu oarecare deosebire pentru exercițiile băieților și ale fetelor.

Latrinele

Art. 61. – Pentru o școală, se socotește în mijlociu un scaun pentru 25 elevi. În caz când numărul elevilor trece peste 100, se socotesc câte un scaun pentru fiecare număr de 50 elevi ce trece peste 100.

Art. 62. – Privatele se vor așeza în curțile descoperite la o depărtare de cel puțin 15 metri de la corpul principal al clădirii, și astfel dispuse, ca să poată fi ușor privegheate de profesor din orice punct.

Art. 63. – Privatele vor fi dispuse astfel, ca vânturile să nu împrăștie miasmele înspre clase și curți și vor fi adăpostite de arșița soarelui.

Art. 64. – Compartimentele vor avea 0 m 70 lărgime și 1 m 30 lungime.

Pereții vor fi căptușiți cu mortaruri de ciment sclivisit, cu plăci, cahlă (oale) smălțuite, asfalt, ardesie, marmură; acestea după localități și împrejurări. În comunele rurale, se admite și căptușala de scânduri, cu condiție să fie vopsite cu vopsea de ulei, dată de trei ori.

Art. 65. – În comunele urbane, scaunele vor fi de piatră iar închiderea orificiului se va face prin o supapă solidă de fontă, calculată a se deschide cu greutatea unui copil.

Fețele de apăsare vor fi după forma piciorului.

În fiecare compartiment, se va prevedea osebit o deschidere pentru urină.

Art. 66. – Urinariile se vor calcula în același mod ca și latrinele. Vor fi separate de latrine, însă în legătură cu dânsele. Compartimentele vor fi de 0 m 50 lățime, iar despărțiturile de 0 m 40 adânci și 1 m 20 înalte.

Despărțiturile, unde mijloacele vor permite, se vor face de materiale neatacabile de urină.

Art. 67. – În şcoalele mixte, se vor prevedea latrine separate pentru băieţi şi pentru fete.

Art. 68. – Unde împrejurările vor permite, se vor instala waterclosete. Pe unde aceasta nu se poate, se recomandă întrebuinţarea de carthclosete.

Art. 69. – În comunele urbane, gropile latrinelor vor fi totdeauna de zidărie cu var hidraulic cu unghiurile rotunjite. Laterna de curăţire va fi închisă cu un oblon de tuci.

Un canal de ventilaţie, cu aspirator, se va amenaja întotdeauna la punctul unde gazurile din gropi se acumulează. Afară de aceasta, vor mai pleca canaluri de ventilaţie din groapă, în dreptul fiecărui scaun şi osebit de la fiecare compartiment.

Art. 70. – La urinarii se va prevedea întotdeauna la fiecare compartiment pe toată lăţimea, un canal de ventilaţie la înălţimea de 0 m 75 cu un cotlon de 0 m 12, care să uşureze aspirarea gazurilor.

Art. 71. – Sistemul *fosses-mobiles* e de preferat unde împrejurările vor permite; sacalele, în acest caz, nu vor fi mai mari de 600 litri.

Art. 72. – Pentru institutori sau învăţători, se va rezerva totdeauna o latrină deosebită de acele ale şcolarilor.

Serviciuri anexe

Art. 73. – La şcoalele cu trei, patru, sau mai multe sale de clase, directorul va avea un apartament compus din cel puţin trei camere de stăpâni, o cameră de servitori, o bucătărie, sufragerie, closet şi pivniţă. Suprafaţa totală a camerelor încălzite va fi de 100 până la 150 metri pătraţi.

Art. 74. – Pentru şcoalele cu un număr de una sau două sale de clase, în oraşe, directorul va avea un apartament a cărui suprafaţă a camerelor încălzite va fi de 80 până la 100 metri pătraţi.

Art. 75. – Pentru şcoalele rurale, învăţătorul director va locui în şcoală, având două camere, o bucătărie, o pivniţă şi privată, cu o suprafaţă totală pentru camerele încălzite de 50 metri pătraţi cel mult.

Art. 76. – Afară de acestea, la fiecare şcoală, se va prevedea câte o cameră de locuinţă pentru servitorul şcoalei.

Art. 77.– La fiecare şcoală, va fi o cameră pentru cancelaria şi arhiva şcoalei. La şcoalele mai importante se va prevedea şi o sală de depozit pentru hărţile, aparatele şi toată dota didactică a şcoalei.

Art. 78. – Locuinţa directorului va fi cu totul scutită de orice amestec cu şcoala, aşa că menajul directorului să nu fie nici într-un chip expus vederii şcolarilor. Apartamentul directorului va avea totdeauna intrare separată de a şcoalei şi cu totul independentă de dânsa.

Art. 79. – Cancelaria se va dispune aşa încât dintr-însa directorul să poată priveghea şcoala cu înlesnire.

Art. 80. – Vestiarele, când vor fi, se vor pune în apropiere de intrările şcolarilor şi pe cât posibil la îndemâna tuturor claselor.

Pe unde mijloacele vor permite, se va instala câte un lavabo, ori în vestiar, ori într-o încăpere apropiată de dânsul.

Art. 81. – Pe lângă fiecare şcoală rurală va fi anexată o grădină, de o întindere de cel puţin 500 metri pătraţi pentru exerciţiile practice de horticultură.

Art. 82. – Curtea şi grădina şcoalei vor fi totdeauna separate de stradă şi de proprietăţile vecine prin îngrădituri solide, de o înălţime de 2 m cel puţin.

Sala de desen şi ateliere

Art. 83. – La şcolile unde se vor cere sale de desen, ele se vor dispune spre nord. Suprafaţa va fi de minimum 1,50 metri pătraţi de fiecare elev, pentru un număr de maximum 70 elevi.

Art. 84. – Lângă sala de desen, va fi o mică cameră pentru depozitul de modele şi planşete.

Art. 85. – La şcolile unde se cere atelier de lucru manual, acestea se vor calcula de câte 2 metri pătraţi pentru fiecare elev.

Scări, pasaje, ganguri

Art. 86. – Gangurile sau galeriile vor fi largi de minimum 1,80 m şi luminate direct.

Art. 87. – Scările pentru uzul elevilor vor fi cu gang drept, fără trepte în clin, nici rotunde.

Art. 88. – Gangurile treptelor nu vor fi mai mari de 10 până la 15 trepte. Repausele vor fi de o lărgime cel puţin egală cu lărgimea scării.

Art. 89. – Lărgimea minimă a unei scări în lumină va fi de 1,50 m, o călcătură de la 28 până la 30 centimetri; iar înălţimea treptei de cel mult 16 centimetri. Muchiile treptelor vor fi totdeauna rotunjite.

Art. 90. – Ştachetele parapetului vor fi distante de 13 centimetri din axa în axă. Parapetul va fi prevăzut din metru în metru cu butoni mari, pentru a împiedica încălecarea.

Mânerul parapetului va fi totdeauna de ambele părţi ale scărilor, oricare ar fi construcţia.

Mobilierul

Art. 91. – Băncile pentru şcolari vor fi în formă de pupitre, cu unul sau două locuri. Ele vor fi de patru mărimi deosebite, după dimensiunile următoare:

Mărimea	Înălţimea taliei copiilor	Lungimea mesei şi a băncii		Înălţimea marginei anterioare a mesei	Lărgimea mesei	Înălţimea băncii	Lăţimea băncii	Înălţimea stinghiei de la spata deasupra băncii
		Pupitre de un loc	Pupitre de 2 locuri					
1-a mărime	1 m până la 1 m 15	0 m 55	1 m 00	0 m 44	0 m 35	0 m 27	0 m 21	0 m 19
2-a mărime	1 m 16 până la 1 m 30	0 m 55	1 m 00	0 m 53	0 m 38	0 m 32	0 m 24	0 m 22
3-a mărime	1 m 31 până la 1 m 50	0 m 55	1 m 00	0 m 62	0 m 42	0 m 39	0 m 27	0 m 26
4-a mărime	peste 1 m 50	0 m 55	1 m 00	0 m 70	0 m 45	0 m 45	0 m 30	0 m 28

Toate muchiile vor fi rotunjite.

Art. 92. – Marginea mesei care vine în partea copilului şi cu marginea anterioară a băncii trebuie să fie pe aceeaşi verticală.

Art. 93. – Masa trebuie să aibă o înclinare de 15 până la 18 grade.

Art. 94. – Fiecare pupitru va avea o cutie pentru cărţi.

Art. 95. – Lângă peretele clasei care vine în faţa şcolarilor, se va pune o estradă lată de cel puţin 1,20 m. şi înaltă de 16 până la 32 centimetri, pe care se va pune catedra sau masa institutorului sau învăţătorului, şi tabla neagră.

Art. 96. – Fiecare şcoală primară urbană va trebui să dispună, ca mobilier pentru cancelarie, cel puţin de obiectele următoare: o masă lungă de 1,20 m, lată de 0,80 m, cu sertar cu cheie, 6 scaune; un dulap cu cheie, înalt de 2 m şi lat de 1,50 m, pentru conservarea arhivei şi dotei şcoalei, un ceasornic de perete şi un cuier. În şcolile rurale, mobilierul cancelariei se va compune cel puţin din o masă lungă de 0,80 m şi lată de 0,60 m, cu sertar cu cheie; trei scaune; un dulap cu cheie, înalt de 1,50 m şi lat de un metru, şi un ceasornic de perete.

Instrucțiuni
relative la construcțiunea localurilor de școală

Una din datoriile cele mai însemnate ale administrațiilor comunale este de a se îngriji să procure școlilor primare localuri încăpătoare, sănătoase și bine construite.

Dacă până acum această îndatorire a fost în mare parte neglijată de cele mai multe din comunele urbane și rurale, a sosit timpul ca și acestei părți a serviciilor publice să se aducă îmbunătățirile imperios reclamate de sănătatea copiilor ce se încredințează școlilor publice.

Nu se mai poate suferi ca tânăra generațiune să se vadă grămădită în niște localuri care sunt o amenințare perpetuă pentru sănătatea ei; este imposibil ca să continuăm a vedea zecimi de copii îndesați în câte o cămăruță mică, umedă, întunecoasă, cu tavanele jos, cu ferestrele mici, cu uși și cu ferestre stricate, prin care adeseori vântul și ploaia intră fără piedică. Este, nu numai o datorie administrativă, dar chiar o datorie de umanitate a nu chinui așa pe niște plăpânde ființe, care vin cu încredere la școală să capete viață sufletească și care prea adeseori, din cauza de economii rău înțelese, pierd într-însa și sănătatea trupească.

Unele comune și județe au înțeles răspunderea ce iau în fața cetățenilor lăsând să dureze această stare de lucruri. De aceea, de câtva timp, se observă oarecare silințe de a se aduce îndreptare în starea localurilor școlare. În unele părți s-au clădit deja localuri noi; în altele se iau măsuri pentru a se clădi.

Se observă însă că aceste silințe nu sunt totdeauna încoronate cu deplin succes, căci clădirile ce se ridică astfel, de multe ori nu corespund scopului pentru care se ridică. Localurile școlare trebuie să împlinească oarecare condițiuni speciale; o casă de școală nu e tot una cu o casă de locuință sau cu un spital, spre exemplu. Acele condițiuni speciale de multe ori nu sunt îndeajuns cunoscute nici autorităților comunale, nici arhitecților însărcinați cu facerea planurilor. Alteori se întâmplă ca comunele că caute a realiza economii rău înțelese, care compromit tot succesul lucrării. Alteori iarăși se întâmplă cazul contrar: în dorința lor de a face cât mai bine posibil, comunele fac cheltuieli ce s-ar putea lesne evita, fără ca localul să fie mai puțin satisfăcător.

Pentru a se ușura pe cât se poate silințele ce-și dau și-și vor mai da comunele și județele, pentru a dota școlile cu localuri și mobiliere sistematice, s-a elaborat un regulament, indicând principalele condițiuni ce trebuie să împlinească un bun local de școală, fără a se impune comunelor sarcini ce ar fi mai presus de puterile lor, dar iarăși fără a lăsa ca viitoarele clădiri școlare să fie lipsite de cele strict necesare. S-au elaborat încă și programe diferite, indicând întinderea ce este necesar a se da unei școli, după importanța ei, precum și diferite modele de planuri de școli. Aceste din urmă, în multe împrejurări, se vor putea aplica întocmai și

evita comunelor şi judeţelor studii şi cheltuieli. Dar chiar când împrejurările localuri nu ar permite a se aplica întocmai niciunul din acele tipuri, ele tot vor fi preţioase, pentru a lumina pe comune şi pe arhitecţii lor, asupra modului celui mai nimerit de a satisface trebuinţele unei şcoli, în condiţii determinate.

Pe lângă acestea, pentru şi mai bună lămurire, se pun la dispoziţia comunelor aceste instrucţiuni, destinate a completa regulamentul, programele şi planurile-tip, cu date practici şi consilii care nu puteau găsi loc în textul concis al regulamentului, dar care pot fi foarte utile.

Alegerea locului pentru şcoală

Dacă în construcţia unei case ordinare de locuinţă se sileşte cineva a reuni pe câtu-i este prin putinţă toate condiţiile igienice, cu atât mai mare cuvânt trebuie să facă aceasta când e vorba de clădirea unei şcoale. Copiii de felul lor sunt mai susceptibili decât oamenii maturi de a căpăta tot felul de boli, mai ales bolile epidemice; şi, afară de aceasta, împrejurarea că în şcoală ei stau grămădiţi în număr mare la un loc măreşte încă pericolul de a da naştere şi de a propaga bolile. Ce ar mai fi dacă şi localul ar mai ajuta la aceasta, prin relele condiţii igienice în care ar fi pus.

Prima condiţie de salubritate a unei şcoli este să aibă cu îndestulare aer curat. De aceea se cuvine, pe cât se poate, ca locul şcolii să fie înalt. Trebuie evitat a se clădi şcoala în locuri joase; acolo, nu numai că prenoirea aerului se face mai anevoie, dar încă acest aer vine însoţit cu umezeală şi cu miasme vătămătoare. Afară de aceasta, în asemenea locuri e de temut umezeala pământului, care se ridică în pereţi şi e una din cauzele cele mai eficace de ruinare a sănătăţii copiilor pentru toată viaţa lor. De acolo se nasc reumatismele, bolile de ochi, de plămâni, anemia, scrofulele, ftizia.

Se cuvine să se evite pe cât se poate locurile argiloase, pentru că ele ţin apele şi nu le lasă să se scurgă. Din acest punct de vedere, pământurile nisipoase şi cele calcaroase sunt mai bune.

Bineînţeles, aceste consideraţiuni nu trebuie să facă a se pierde din vedere interesul ce este de a se pune şcoala pe cât se poate mai aproape de centrul populaţiunii pe care e destinată să o deservească, după cum cere art. 1 din regulament, precum şi a fi depărtată de stabilimentele şi de uzinele care, prin vecinătatea lor, ar fi vătămătoare pentru sănătatea şi pentru moralul copiilor. Rămâne ca consiliile comunale să caute să concilieze, pe cât e cu putinţă, aceste două cereri deopotrivă importante. În caz când este imposibil a se aşeza şcoala pe un loc de tot sănătos şi scutit de umezeală, se va căuta cel puţin a se scurge apa prin tuburi sau şanţuri, şi a clădi şcoala în aşa fel, încât aerul să poată circula pe sub dânsa şi să o usuce. Aşa, spre exemplu, se poate clădi pe pivniţe sau pe

boite mici de cărămidă. La țară, se poate ridica școala pe temelii înălțate de la pământ cu cel puțin un metru, făcute de bolovani. E adevărat că în aceste condiții școala devine mai greu de încălzit; însă se obține măcar avantajul de a nu permite întinderea umezelii.

Expoziția clădirii

O altă chestiune importantă, este de a se ști încotro este mai bine să se întoarcă fața principală a clădirii, adică aceea unde dau ferestrele claselor. Este vorba de a se evita bătaia vântului de Nord-Est (crivățul), precum și arșița prea mare a soarelui în timp de vară. De aceea, expoziția cea mai favorabilă a ferestrelor claselor este spre Sud-Est. Dacă școala e astfel dispusă, crivățul o lovește numai în coastă; iar vara, soarele nu dă în clase decât în orele de dimineață, când este mai puțin fierbinte și supărător.

Vecinătățile

Chestiunea vecinătăților școalei este iarăși foarte interesantă. Să se evite vecinătatea fabricilor, care produc prea mult fum sau alte emanațiuni supărătoare; a bălților, a cimitirelor, a locurilor de petreceri puțin recomandabile, precum cârciumi, hanuri și altele. Să se evite a se pune școala în străzi sau piețe prea frecventate, unde nu numai zgomotul trăsurilor împiedică funcționarea liniștită a școlii, dar încă copiii sunt într-una expuși la accidente de trăsuri. Să nu se așeze școala în mijlocul unor case prea înalte, care îi iau lumina și nu lasă aerul să pătrundă și să se preschimbe cu înlesnire în curți și în clădiri. Vecinătatea prea imediată a bisericii nu este un bine, nici pentru școală, din cauza clopotelor, nici pentru biserică, al cărui serviciu poate fi tulburat prin jocurile, cântecele și strigătele copiilor.

În schimb, este de căutat vecinătatea grădinilor și plantațiunilor, cu condiție ca să nu fie prea aproape de pereții școalei, încât să-i intercepteze aerul și lumina și să devină o cauză de umezeală.

Întinderea terenului pentru școală

Art. 3. din regulament prevede întinderea ce trebuie să aibă locul pe care are să se clădească școala. Cifrele prevăzute acolo se justifică prin trebuința ce este ca școala să posede, nu numai clasele și celelalte încăperi în condiții

satisfăcătoare, dar încă şi curte de recreaţie îndestulătoare. Pentru copii, este una din condiţiile cele mai esenţiale de sănătate, ca să nu fie lipsiţi de exerciţiile şi jocurile proprii etăţii lor. O şcoală lipsită de o curte destul de mare, în care copiii sunt siliţi să petreacă în nemişcare tot timpul cât trebuie să stea într-însa, este pentru copii un loc de suferinţă, care, nu numai este luată în aversiune de dânşii, dar încă este cauza că ei sunt împiedicaţi în dezvoltarea lor fizică.

Cifrele prevăzute la art. 3 sunt foarte moderate şi pot fi păzite oriunde. Dacă evaluăm la 240 numărul copiilor ce poate conţine o şcoală primară urbană de patru clase, locul necesar ei ar fi abia de o jumătate pogon. Afară de două sau trei oraşe mari, nu este nicio localitate în ţară unde un teren de aşa mică întindere să nu se poată procura cu un preţ foarte redus; şi chiar în acele două, trei oraşe, administraţiile comunale trebuie să cugete că cheltuiala ce este a se face pentru cumpărarea unor locuri suficiente este o cheltuială, nu numai ce le este impusă de lege, dar încă care interesează în cel mai înalt grad sănătatea copiilor din şcoli; aşa că, oricare ar fi sacrificiile ce ar impune comunelor, nu este permis a nu se face.

Planul şcoalei

Trebuinţele unei şcoale sunt uşor de cunoscut şi uşor de enumărat. S-au elaborat mai multe programe pentru construire de şcoli de diferite feluri, după importanţa localităţii şi după mijloacele de care dispune. De altă parte, regulamentul, prevede condiţiile în care aceste programe trebuie executate. Prescripţiile acestor programe şi ale regulamentului sunt obligatorii pentru orice clădire de şcoală, pentru ca să răspundă la destinaţia sa.

Pe baza acestor programe şi a regulamentului, se pot alcătui planuri tip de şcoli de diferite feluri şi de diferite preţuri. S-au alcătuit mai multe de aceste planuri tip, care se găsesc alăturate la aceste instrucţiuni.[1] Ele pot fi utile comunelor şi arhitecţilor, pentru a vedea în mod pipăit cum, în anumite cazuri, poate cineva satisface condiţiile necesare unui bun local de şcoală. Pe unde forma locului, orientarea lui, fondul de care se dispune, şi celelalte circumstanţe vor fi potrivite, aceste planuri tip se pot aplica întocmai scutind astfel de studii noi. Nu este însă deloc intenţia ministerului de a impune aceste planuri, ca planuri invariabile, tuturor comunelor. Împrejurările variază la infinit de la un loc la altul, şi se poate prea bine ca un plan, care convine foarte bine într-un loc, să fie neaplicabil în alt loc; sau din cauză că nu se potriveşte cu forma locului, sau că trebuie altfel întors cu faţa spre soare, sau că mijloacele comunei nu sunt aceleaşi, sau din orice alte cauze. De aceea comunele care vor voi să clădească

1. Aceste planuri nu figurează nici în broşura publicată şi – cu atât mai puţin – s-ar fi putut reproduce aici.

un local de şcoală, vor trebui să vadă dacă împrejurările localuri permit aplicarea întocmai a vreunuia din planurile-tip; şi dacă nu, ori să modifice după trebuinţă vreunul din acestea, ori să facă altul cu totul din nou. În acest caz, planurile-tip nu serveşte decât ca călăuză în redactarea planului celui nou.

Oricum ar fi, construcţia nu se poate începe înainte ce planul şi devizul nu vor fi revăzute şi aprobate de Ministerul de Instrucţie Publică şi Culte. Această îndatorire revine de drept acestui minister, pe de o parte pentru că nimeni nu este mai în poziţiune decât dânsul de a cunoaşte trebuinţele şcoalei şi modul de a le satisface; iar pe de alta, pentru că el este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a legii instrucţiunii publice, în care este înscrisă obligaţiunea pentru comune de a-şi face localuri de şcoli în bune condiţiuni.

Pentru a pune pe minister în poziţiune de a judeca în deplină cunoştinţă de cauză, trebuie ca, când i se va trimite să judece un plan şi un deviz pentru şcoală, să i se dea şi toate lămuririle necesare, precum: planul locului pe care este să se ridice clădirea; arătarea dacă acest loc este pe deal sau în vreo vale, şi în acest din urmă caz, să se arate cauza pentru care nu s-a ales un alt loc; să se arate dacă locul nu e băltos sau în vecinătatea vreunei bălţi sau altă cauză de infecţiune, să se arate ce fabrici, uzine, stabilimente publice, biserici, cimitire, hanuri, cârciumi sau alte asemenea se află situate în vecinătatea locului până la o depărtare de 150 metri; ce populaţie aproximativă în suflete are localitatea pe care e destinată şcoala să o deservească; ce alte cătune mai sunt în vecinătate, până la o depărtare de 5 kilometri, cu populaţia aproximativă a fiecăreia în suflete şi cu arătare dacă vreuna din ele are deja şcoală, şi ce şcoală anume; ce materiale de construcţie se găsesc mai cu înlesnire în localitate; în fine oricare arătări ce pot fi necesare.

Pentru reunirea tuturor acestor ştiinţe, comunele pot cere ajutorul dlor revizori şcolari, care au ordine a le da tot concursul.

Curţi

S-a observat că, de câte ori se fac planuri pentru şcoli, rareori arhitecţii au grija a prevedea şi cheltuielile necesitate de regularea şi amenajarea curţilor. La o şcoală însă, curtea este una din părţile ei esenţiale. Dacă curtea nu ar fi sau dacă ar fi prea mică sau dacă ar fi aşa de rău regulată încât nu ar putea servi, copiii ar fi lipsiţi de recreaţiune, ceea ce este un lucru foarte rău la etatea lor.

Art. 8 din regulament are de obiect a înlătura răul acesta. Nu numai că prin art. 3 s-a cerut ca terenul să fie destul de mare pentru ca curtea să nu lipsească, dar încă prin art. 8 şi 51-55 se impune ca această curte să fie pusă în stare de a servi la recreaţiunea copiilor. Se cere pentru aceasta ca să nu se lase pline de găuri în care să se adune apa, să nu fie pline de buruieni, ghimpi şi mărăcini, care împiedică pe copii de a alerga şi le rup hainele. De aceea se pretinde ca să fie

prunduite, găurile astupate şi nisipite peste tot. În localităţile unde prundul şi nisipul ar lipsi, regularea curţii se va face cu moloz sfărâmat şi bătut cu mail; la nevoie, şi în lipsă de moloz, chiar cu pământ argilos, uscat, asemenea bătut cu maiul. În orice caz, trebuie să se caute a face ca apa să nu stagneze nicăieri, şi ca buruienele şi mărăcinii să fie cu totul stârpite. Se recomandă însă a se planta cel puţin o parte din curte cu arbori, pentru a da umbră şi pentru a înveseli şcoala.

În localităţile care dispun de mijloace mai multe, se recomandă înfiinţarea curţilor acoperite pentru recreaţie (art. 8 şi 56). Acestea sunt nişte simple şoproane, lipite de corpul clădirii într-o parte unde să nu împiedece ajungerea luminii în clădire sau, dacă aceasta nu se poate, să fie în comunicaţie cu clasele prin o galerie acoperită. Ele trebuie să fie deschise în lături, aşa încât să nu împiedice circularea aerului. Pe jos, trebuie să fie cu asfalt, cu ciment sau pavate cu bazalt sau, în fine, făcute de pământ foarte bine bătut, cu moloz. Utilitatea acestor curţi acoperite este mare pe timp rău, când copiii sunt împiedicaţi a se recrea în curtea descoperită.

O recomandaţiiune generală care nu se poate îndestul face tuturor comunelor care-şi clădesc localuri de şcoli este ca, clădindu-le, să se gândească la viitor; să nu uite că numărul şcolarilor merge şi trebuie să meargă crescând şi că trebuie să li se pregătească loc în şcoală. Frecventarea şcolilor primare, urbane şi rurale este foarte puţin considerabilă astăzi; abia a cincea parte din numărul copiilor în etate de şcoală se înscriu la începutul anului şcolar, şi din aceştia încă o bună parte nu ajung până la finele anului.

Este dar sigur că, atunci când legea obligativităţii învăţământului se va aplica cu toată rigoarea, localurile de şcoli vor trebui mărite şi înmulţite într-o măsură foarte însemnată.

Prin urmare, dacă în cutare şcoală urmează azi, spre exemplu, 30 copii, nu trebuie să se clădească local pentru 30 şcolari. Mai întâi, chiar faptul clădirii unui local nou, larg, aerat, luminos şi vesel va face să crească numărul şcolarilor; căci copiii cu mai mare bucurie trag la o asemenea şcoală, decât la una aşezată într-un local mic, întunecos şi trist. Dar apoi, precum am mai zis, într-o localitate unde şcoala e urmată de 30 de şcolari, trebuie să contăm în mijlociu că sunt 150 de copii în etate de a urma la şcoală; aşa că localul ar trebui în realitate făcut, nu pentru 30, ci pentru 150 şcolari.

Iată în ce mod îşi poate face idee cineva de numărul aproximativ al copiilor în etate de şcoală într-o localitate: Numărul familiilor se înmulţeşte cu 7 şi se împarte cu 10. Astfel, dacă este vorba a se face o şcoală care să deservească populaţia din trei cătune, din care unul are 55 familii, altul 26 şi altul 37, se face suma acestor familii, care este 118; acest număr se înmulţeşte cu 7, ceea ce dă 826; şi împărţind cu 10, se găseşte că în cele trei cătune sunt aproximativ 82 de copii în etate de şcoală, din care 41 băieţi şi 41 fete. Ar trebui dar ca localul de şcoală să se pregătească pentru acest număr de copii.

Cu toate acestea, nu e nevoie ca localurile de şcoală să fie deodată şi chiar de acum mărite în această proporţiune. Pe de o parte, mijloacele statului nu i-ar permite să înmulţească deodată aşa de mult numărul institutorilor şi învăţătorilor; pe de alta, chiar dacă mijloacele ar permite, ar lipsi personalul didactic necesar pentru înfiinţarea deodată a unui aşa de mare număr de şcoli; în fine, este din nenorocire constatat cât de greu este a face ca toţi părinţii să-şi trimeată copiii la şcoală; aşa încât, chiar de s-ar face acum toate socotelile necesare, multă vreme ele vor fi încă despopulate în mare parte, până ce trimiterea la şcoală a tuturor copiilor să intre, bine în deprinderile populaţiunii întregi.

De altă parte este un fapt constatat că numărul şcolarilor merge descrescând destul de repede de la clasa I până la a IV-a. Din această cauză, în oraşele mici, clasele a III-a şi a IV-a sunt puţin populate în comparaţie cu clasele I şi a II-a; iar în oraşele mari, este nevoie a se înfiinţa clase divizionare I şi a II-a, pentru a putea conţine numărul de copii de 7-9 ani, care nu au loc în şcolile existente. Până acum, obiceiul aproape invariabil a fost ca aceste clase divizionare să se instaleze în localuri distincte, iar nu la un loc cu şcoala căreia îi serveşte de sucursală. Prin aceasta, pe lângă greutăţile de administraţiune ce se ivesc, se produc şi cheltuieli zadarnice, care apasă asupra comunelor; căci fiecare grupă de clase trebuie să aibă o locuinţă pentru director, o cancelarie, o gimnastică etc. distincte; prin urmare chirii sau cheltuieli de clădire, de care comunele s-ar putea dispensa.

Toate aceste greutăţi se pot uşor evita, dacă, în plănuirea construcţiilor lor şcolare, comunele vor proceda cu oarecare sistemă.

Orăşelele, care nu au azi decât câte o şcoală primară de băieţi şi una de fete, având şi acelea clase unite, posedă în general o populaţiune prea mică, pentru ca se poată cere separarea claselor unite sau înfiinţarea de şcoli noi.

În asemenea localităţi e de ajuns deocamdată ca să se facă localuri de şcoale suficiente pentru starea actuală a şcoalei, pentru a se respunde, nu numai trebuinţelor actuale, dar şi pentru câtva timp în viitor. Trebuie însă ca clădirea să se facă aşa, încât, când populaţia şcoalei va creşte, când clasele unite se vor separa sau când se vor mai crea clase divizionare, să se poată mări localul, adăugându-i-se clasele necesare, fără ca planul general al ei să fie distrus. Cu modul acesta, comuna nu e silită să închidă chiar de la început un capital prea mare într-o clădire, din care numai o parte are să servească la început, iar restul va fi expus la stricăciuni, rămânând multă vreme neîntrebuinţat. Din contra, clădirea se ridică treptat, potrivit trebuinţelor, şi costul ei nu apasă aşa de tare asupra finanţelor comunei.

În oraşele mai mari, se impune clădirea cât mai neîntârziată de localuri cu patru şi chiar şase sale de clasă destul de încăpătoare; aceste din urmă, destinate a cuprinde şi câte două clase divizionare. E bine ca chiar la localurile ce se ridică numai cu patru sale de clasă, să se rezerve posibilitatea de a se adăuga încă una sau două sale, pentru clasele divizionare ce s-ar înfiinţa în urmă.

În comunele rurale, se poate urma aceeaşi sistemă care se recomandă pentru oraşele mici. Deocamdată se poate clădi o şcoală mai mică, care gradat se poate mări după trebuinţă.

Pentru a înlesni pe cât e cu putinţă pe comune, s-au redijat mai multe planuri tip, care se pot executa astfel în mod gradat.

Locuinţa pentru director şi servitorul şcoalei

Regulamentul prevede (art. 7) ca localul şcoalei să cuprindă o locuinţă pentru director. Pentru şcoalele de fete, această obligaţiune este impusă chiar prin lege; însă utilitatea acestei măsuri este aşa de evidentă, încât nu există mai nicio şcoală de băieţi, în care directorul să nu-şi aibă locuinţa. În adevăr, nu e cu putinţă ca o şcoală, unde se adună sute de copii mici, să fie lăsată în voia întâmplării în orele când nici directorul, nici institutorii nu se află acolo. Copiii lăsaţi în voia lor şi ştiindu-se cu totul neprivegheaţi pot lua cele mai rele deprinderi, pot să-şi facă rău şi lor, şi să facă stricăciuni şi localului. În orele când ei ar fi astfel lăsaţi singuri, disciplina s-ar pierde cu desăvârşire. Pe de altă parte, sarcina de director este grea şi obositoare şi nu se cuvine ca titularul ei să o poarte, fără niciun fel de răsplată, căci atunci toţi institutorii s-ar feri de dânsa, şi nu ar mai fi cu putinţă a avea directori pentru şcoli. Însă statul nu poate să aloce salarii anumite pentru postul de director, căci deja el poartă cea mai mare parte din cheltuielile învăţământului primar, care sunt foarte considerabile. Locuinţa acordată directorului, pe lângă că este de un mare avantaj pentru şcoală, ţine loc, tot de o dată, şi de salariul ce s-ar cuveni să i se plătească anual, pentru această însărcinare.

În comunele rurale, necesitatea locuinţei învăţătorului este încă şi mai imperioasă; căci pe acolo este mult mai anevoie pentru dânsul a găsi casă cu chirie, aşa că ori de câte ori nu ar fi de naştere chiar din satul unde este numit, situaţiunea lui ar fi cu totul grea.

Deşi mai toate comunele recunosc dreptatea acestor observaţiuni şi caută să le deie satisfacere, s-a crezut necesar a se pune aici, pentru că unele comune au comis însemnate erori în această privinţă. Astfel, cunoaştem un exemplu de un local de şcoală urbană de băieţi, care a costat o sumă foarte însemnată, şi care cu toate acestea nu conţine, nici locuinţă pentru director, nici chiar o cameră pentru servitorul şcoalei. De aici urmează că mai todeauna şcoala nu are servitor, pentru că cu salariul ce se plăteşte de ordinar pentru dânsul, greu se poate găsi cineva care să se şi nutrească şi să-şi ţină şi casă; comuna va fi dar silită a mări salariul servitorului şi adaosul acesta reprezintă cu mult mai mult decât interesul banilor ce ar fi trebuit să se cheltuiască pentru a se pune o cameră de servitor în localul şcoalei. Afară de aceasta, bine este ca, îndată după terminarea claselor, întregul local, care a costat zeci de mii de lei, să rămână cu totul părăsit şi neprivegheat?

Şi în caz când servitorul ar întârzia, la orele cuvenite, să vină să deschidă şcoala, copiii şi institutorii să rămână în stradă, aşteptându-l pe dânsul?

Se poate formula ca regulă generală că orice economii rău înţelese făcute la localurile de şcoli, au ca efect pentru comună cheltuieli mult mai mari decât acele economii.

Construcţiunea

Nicio îngrijire nu trebuie cruţată, pentru ca localul şcoalei să fie igienic în cel mai înalt grad. Pentru aceasta, nu e de ajuns numai a păzi regulile puse pentru alegerea terenului şi a face un plan bun; construcţia însăşi trebuie făcută aşa încât să se evite toate cauzele care ar putea aduce vătămare sănătăţii copiilor.

Fundaţiile rău făcute pot fi cauza, pe de o parte a compromiterii soliditătii clădirii, iar pe de alta a întinderii umezelii.

Terenul pe care este să se clădească trebuie mai întâi să se sondeze; şi dacă până la adâncimea unde este să meargă temeliile nu se găseşte pământ solid, temeliile trebuie aşezate pe pari. Aceasta, negreşit, măreşte costul; însă adaosul de cheltuială va fi desigur mai mic decât paguba ce ar rezulta dacă până peste doi-trei ani tot edificiul ar cădea în ruină.

Să se evite a se întrebuinţa piatra prea poroasă şi scoasă prea de curând din carieră, căci această piatră pentru multă vreme păstrează umezeala pământului. Piatra de gresie nu trebuie niciodată să se întrebuinţeze, căci ea este totdeauna umedă. Cărămida rău arsă trage şi ea umezeala cu mare energie, întocmai ca un burete, şi când este de tot plină de apă, ea devine făinoasă, nerezistentă şi soliditatea clădirii este compromisă.

Cea mai bună armă contra umezelii sunt materiile nepermeabile pentru apă, cum e tencuiala făcută cu var hidraulic, betonul, cimentul. De aceea regulamentul (art. 9) recomandă întrebuinţarea varului hidraulic pentru tencuieli.

Tot din această cauză, prin art. 19, se recomandă ca zidăria pereţilor să fie despărţită de soclu printr-un strat de ciment, asfalt, sau table metalice, care nu lasă ca umezeala din temelii să se urce în pereţi.

Nu este bine ca parchetele sau duşumelele să se aşeze de-a dreptul pe pământ, căci umezeala şi răceala pământului se comunică cu prea multă înlesnire camerei. Se cuvine ca parterul să fie ridicat câtva deasupra pământului (art. 22) şi pus pe mici bolte de zidărie, care este cel mai bun mijloc de a izola şi aerisi părţile inferioare ale clădirii. Dacă aceasta nu se poate, trebuie cel puţin ca sub duşumele să se aşeze un strat destul de gros de beton, asfalt sau ciment, sau în lipsă, moloz mărunt şi uscat şi cărbune pisat.

În comunele rurale, unde de ordinar construcţiunile se fac cu mai puţină îngrijire, soclul clădirii se va înconjura cu o prispă, făcută din pământ uscat şi

bătut bine (art. 9), însă destul de îngustă (cel mult 15 centimetri) pentru ca copiii să nu poată umbla pe dânsa. Scopul ei este de a proteja temeliile de apa de la streşine. Tot pentru acest scop, streaşinile trebuie să fie destul de mari, pentru ca să nu lase ca apa să cadă prea aproape de ziduri.

În comunele urbane, se pretinde ca clădirile şcolare să fie de zid, fie el de cărămidă, de beton, sau de piatră şi cărămidă (art. 10). Şcoalele urbane au prea mare importanţă, pentru ca să se permită ridicarea lor cu materiale economice, ca lemnul, ciamurul sau paianta. Pentru dânsele, asemenea materiale nici nu ar garanta soliditatea clădirii şi nici nu ar permite edificarea unei construcţiuni destul de întinse, pentru a răspunde trebuinţelor. De altă parte, intervin consideraţiunile relative la înfrumuseţarea oraşelor, care nu ar permite întrebuinţarea unor asemenea materiale. În fine, nu este niciuna din comunele urbane care să nu fie în stare a-şi clădi localuri convenabile de zid pentru scoalele sale.

În comunele rurale, în multe locuri această condiţiune nu mai poate fi împlinită. Mijloacele foarte restrânse de care dispun multe comune rurale, precum şi raritatea pietrei sau a cărămidei impun nevoia de a se recurge la alte materiale mai economice sau mai lesne de procurat. De aceea, regulamentul (art. 11, 13, 14, 15, 16 şi 17) permite, în comunele rurale, edificarea de clădiri şcolare de ciamur (*pisé*), de lemn, de paiantă şi, în cazuri de tot excepţionale, chiar de nuiele sau de vălătuci. E adevărat că asemenea construcţiuni se consideră ca construcţii economice, la care se recurge numai de nevoie (art. 17); însă dacă se vor face pe un plan bine conceput şi dacă se vor construi cu îngrijire, asemenea localuri pot răspunde destul de bine trebuinţelor. Ele vor avea avantajul de a putea fi făcute de meşteri din localitate, de a putea fi reparate cu înlesnire şi de a fi aproape cu totul ferite de umezeală. Însă nu e mai puţin adevărat că asemenea construcţiuni prezintă însemnate inconveniente. Astfel, e de temut ca ele să nu fie infectate de insecte şi alte animale parazite şi să nu fie destul de călduroase. Numai îngrijirea pusă la construire şi solicitudinea învăţătorului pot înlătura asemenea neajunsuri.

Printre aceste clădiri economice, merită o deosebită atenţiune acele făcute numai de lemn (durate). Înlesnirea cu care se poate procura lemnul în două treimi din întinderea ţării, preţul cel mic ce ar costa un local cu totul de lemn, uşurinţa cu care lemnul se lucrează şi acea de a se găsi lucrători, sunt consideraţiuni în favoarea localurilor şcolare de lemn. În Suedia, în Norvegia, în Danemarca şi în Elveţia, se construiesc numai din lemn localuri mari, cu mai multe etaje, care sunt foarte durabile, economice, comode şi uşor de realizat. La noi, un local de şcoală rurală tipul nr. 1, care de zid de cărămidă, ar costa 5 până la 7 mii de lei, făcut numai de lemn nu ar costa decât 2.000 lei aproape[1].

1. Planurile nu sunt reproduse aici.

În fața acestor împrejurări, ministerul crede că poate recomanda clădirile şcolare numai de lemn, cu condițiunea expresă ca prescripțiunile art. 14 să fie păzite cu cea mai mare exactitate, căci altminteri dispar toate avantajele enumerate până aici. Dacă grinzile din care au a se face pereții nu vor fi bine date la rindea (geluite), bine îmbinate, bine uscate şi rotunde, bine astupate cu mortar, prin locurile rămase goale între dânsele, şi prin acele care se vor deschide când lemnul se va usca, vântul şi frigul vor trece fără piedică şi şcoala va deveni o cauză de boli pentru copii.

Dispoziținea cuprinsă în art. 18 face să se vadă unul din inconvenientele cele mai însemnate ale clădirilor de ciamur (*pisé*), de paiantă, de nuiele sau de vălătuci. Asemenea construcțiuni, pe unde se uzează la noi, se fac de mici dimensiuni şi cauza este că ele sunt prea puțin solide şi rezistente, pentru ca să poată purta greutatea unor grinzi prea lungi, cum ar trebui la o sală de clasă, unde lățimea interioară a salei nu poate fi niciodată mai mică de 5 m 40. De aceea regulamentul prevede ca, în asemenea caz, grinzile tavanului să fie susținute pe la mijloc de o grindă longitudinală, purtată şi ea de nişte stâlpi verticali, puşi pe linia mijlocie a clasei. Însă, prin această dispoziținue, se naşte inconvenientul că se împuținează numărul pupitrelor ce ar încăpea în clasă şi că se împiedică vederea.

Art. 20 până la 27 cuprind diverse prescripțiuni, destinate a asigura soliditatea şi salubritatea localului.

Se interzice ca sălile de clasă şi galeriile să fie fără duşumele sau parchete, şi numai cu lut pe jos. În asemenea cazuri, se întrebuințează gunoiu, al cărui miros, într-o sală închisă şi plină de copii, poate avea cele mai rele efecte asupra sănătății lor. Afară de aceasta, în curând clasa ar fi plină de găuri, şi curățenia ar fi imposibil a se ține cum trebuie.

Nu de mică importanță este măsura ce se cere a se lua, ca apelor să li se deie o scurgere care să le depărteze de la temelii. Nu numai la edificiile publice, dar chiar la cele private, neîngrijirea de a se lua această precauțiune simplă şi uşoară este cauza că în curând umezeala pătrunde în pereți şi chiar soliditatea clădirii este compromisă.

În privința învelitoarei, se cuvine a se evita tablele de zinc, din cauză că se oxidează şi se găuresc cu prea mare înlesnire, şi pentru ca la noi se găsesc rari lucrători care să ştie să le aşeze. Tinicheaua, dacă nu este bine cositorită, se ruginește iarăşi numaidecât. Tabla de fier convine destul de bine, dacă e acoperită cu un strat de vopsea îndestulător.

Învelitorile de olane sau țigle sunt foarte bune, pentru că sunt răcoroase vara; nu trebuie însă puse numai pe leaturi, ci pe scânduri lipite una de alta, căci altfel viscolul face să pătrundă în pod, printre dânsele, enorme cantități de zăpadă.

În comunele rurale, dranița şi şindrila convin foarte bine, căci se procură lesne şi se găsesc meşteri care o aşază bine. Un bun acoperiş de şindrilă poate dura 40 până la 60 de ani, aproape fără nicio reparațiune.

În niciun caz nu se permite întrebuințarea stufului sau cocenilor pentru acoperământ. Acest sistem primitiv și periculos, pe lângă alte neajunsuri, are și pe acela de a apăsa prea tare asupra pereților.

Prescripțiunea din art. 26, ca tencuielile să fie peste tot drepte și fără ciubuce, are de scop a înlesni curățirea, a nu permite introducerea miasmelor în pereți și a face economie. Tot pentru înlesnirea curățirii, este bine ca unghiurile dintre pereți să nu fie în muche, ci rotunjite. În fine, pe unde mijloacele vor permite, se cuvine ca pereții și tavanele să fie peste tot acoperiți cu vopsea de ulei, dată de trei ori. Cu modul acesta, pereții se pot spăla peste tot, destul de des, cu un burete plin cu o disoluțiune slabă de acid fenic, pentru a asigura o perfectă curățenie și a împiedeca propagarea epidemiilor.

Ori de câte ori clădirea va fi cu două etaje, trebuie ca tencuielile tavanelor ce se află sub clase, galerii și scări să fie făcute cu ipsos și puse pe trestie, căci altfel trepidațiunile produse de mișcările copiilor le fac într-una să cadă și să producă accidente.

În ceea ce privește fațada și aspectul exterior al clădirii, nu se poate îndestul recomanda cea mai mare simplicitate. Coloanele, ciubucele, ornamentele nu adaugă nimic la meritul școalei, dar au inconvenientul de a costa mulți bani, care se pot cu mai mult folos întrebuința la altceva. Așa, spre exemplu, o clădire care nu ar avea decât 25 metri de lungime în fațadă, pe o înălțime de 10 metri, are 250 metri pătrați de fațadă. Dacă această suprafață se acoperă cu tencuieli netede, ea nu costă decât 750 lei; aceeași suprafață, lucrată cu ciubuce, va costa cel puțin 1.500 lei. Diferența de 750 lei ar fi de ajuns pentru a plăti o bună parte din mobilierul școalei. Și încă aici nu am vorbit decât de una din fațade, și nu am presupus decât simplă ciubucărie ordinară, fără coloare, pilaștri și ornamente de teracotă; cu acestea, diferența ar fi și mai considerabilă.

Clasele

Clasa este partea principală a școalei, aceea asupra căreia trebuie mai cu seamă să se concentreze atențiunea arhitectului pentru a o pune în cele mai bune condițiuni posibile.

Sunt nenumărate defectele, ce poate prezenta o sală de clasă, din punctul de vedere al dimensiunilor, al dispozițiunilor, al luminării, al încălzirii, al ventilației etc. Nu vom intra aici în detalii tehnice, care fac obiectul unor scrieri anume destul de voluminoase; ci vom arăta numai principalele inconveniente, care trebuiesc cu orice preț înlăturate în noile construcțiuni școlare.

Cea dintâi condiție este ca accesul clasei să fie cât se poate de lesnicios. Să nu se pună ușa clasei în galerii înguste, întunecoase sau strâmbe, pentru că atunci, când copiii se grămădesc la ieșire, este ca și sigur că se vor întâmpla accidente.

Să nu se aşeze uşile la două sau mai multe clase astfel încât la ieşire să se poată întâlni două sau mai multe curente de copii. Să se evite cu cea mai mare îngrijire a pune uşile claselor prea aproape de scări, căci altfel prea uşor se va întâmpla ca copii din nebăgare de seamă, să cadă pe scară.

Să nu se creadă ca o sală este cu atât mai bună pentru clasă, cu cât e mai mare. Este o limită pentru mărimea claselor, precum este şi pentru micşorimea lor.

Legea fixează la 50 numărul maximum al copiilor într-o clasă. Din nenorocire, lipsa de mijloace impune de cele mai multe ori a se trece peste acest maximum; aşa că nu e rar a se vedea clase de 80–100 şi mai mulţi şcolari. Însă este evident că numărul prea mare de şcolari face că învăţătorul nu se mai poate ocupa în mod serios cu dânşii, aşa că învăţământul suferă. Aceasta este una din cauzele cele mai grave ale scăderii nivelului învăţământului la noi. De aceea regulamentul (art. 29) impune ca număr maxim de şcolari într-o clasă rurală 80, iar în una urbană 70. Aceste numere, de nevoie, sunt mai mari decât cel de 50 fixat prin lege; însă tot e bine că se pune o limită, care nu e mai presus de puterile ţării şi care va împiedica aglomerarea afară din cale în sălile de clasă.

Spaţiul necesar unui copil în clasă este determinat de către igienişti. Într-o clasă bine ventilată, un copil are nevoie de cel puţin 4 metri cubici de aer; acest număr este un minimum, sub care nu se poate descinde, fără pericol pentru sănătatea copiilor.

În suprafaţă, nu se poate prevedea pentru fiecare copil mai puţin decât 1 metru pătrat, în care se socoteşte şi locul necesar pentru tablă, catedră şi pentru trecerile dintre pupitre şi în lungul pereţilor. Altfel, ar lipsi spaţiul necesar pentru mişcările elevilor, în împlinirea datoriilor lor şcolare.

Admiţând aceste două cifre, se vede că înălţimea minimă a clasei trebuie să fie de 4 metri. Dacă i se dă o înălţime de 4 metri 50 cm. Sau 5 metri, dispunându-se pupitrele aşa încât fiecare elev să dispună în mijlociu de 1 metru pătrat în clasă, atunci de fiecare elev va veni câte 4 m 50 cm. Sau 5 m cubici de aer.

Nu e avantajos a se da claselor o înălţime mai mare de 5 m pe de o parte din cauza greutăţii de a se curăţi pereţii şi tavanul la asemenea înălţime, iar pe de alta din cauză că circulaţia aerului nu se face în mod destul de complet, fără anume sisteme de ventilaţiune.

În suprafaţă, se poate merge până a se da de fiecare elev câte 1,25 metri pătraţi în mijloc. Nu se cuvine a se trece peste această cifră; s-ar face o cheltuială inutilă şi apoi s-ar da mijlocul a se pune mai multe bănci şi a se grămădi copii mai mulţi decât numărul prescris la art. 29 din regulament.

Astfel fiind, iată care ar fi dimensiunile limită ale unei sale de clasă într-o şcoală rurală sau urbană: într-o şcoală rurală, de la 40 metri pătraţi până la 100 metri pătraţi; într-o şcoală urbană, de la 40 metri pătraţi, până la 87,5 metri pătraţi.

Pentru clasele a III-a şi a IV-a primară, se cuvine a se prevedea sale de dimensiuni mai mici decât pentru clasele I şi a II-a.

Dar nu este destul a hotărî numai mărimea clasei, ci trebuie a se vedea şi forma ce trebuie să i se dea.

Singura formă acceptabilă este evident că este cea dreptunghiulară.

Luminarea, după cum se prescrie la art. 31, nu poate să vie decât, ori numai dintr-o parte, adică din stânga elevilor, ori din două părţi adică din stânga şi din dreapta lor; nici într-un caz nu trebuie să vie lumina din faţa lor sau din faţa învăţătorului, căci aceasta ar vătăma vederea, ori pe a lor, ori pe a învăţătorului.

Astfel fiind, să nu să dea clasei o lăţime mai mare de 7 metri. Experienţa arată că, dacă lăţimea clasei e mai mare decât atât, nu mai ajunge destulă lumină până la copiii care sunt lângă peretele opus ferestrelor. Iarna mai ales, inconvenientul acesta este foarte serios. O altă consideraţie pentru care este bine a se evita lăţimile prea mari ale claselor, este că atunci se reclamă grinzi prea lungi, şi preţul de construcţie se măreşte în mod simţitor. În fine, dacă clasa este prea lată, învăţătorul are greutate şi oboseală ca să o privegheze, căci nu poate avea pe toţi copiii deodată sub ochi, ci e silit să întoarcă mereu capul la dreapta şi la stânga.

De altă parte, se cuvine a evita pe cât se poate a se da clasei o lungime prea mare, căci atunci copiii din ultimele bănci scapă mai de tot de orice priveghere, iar învăţătorul se oboseşte prea mult, pentru a face ca vocea să să se audă până la fund. E de dorit ca nici într-un caz lungimea clasei să nu treacă de 11,50 m.

Cu modul acesta, se vede că cifrele de mai sus trebuie reduse şi că cea mai mare suprafaţă, ce se poate da unei sale de clase nu va trece peste 7m x 11,50m = 80 mp 50 cm, care convine tocmai unei clase rurale de 80 copii a 1 mp de fiecare sau unei clase urbane de 70 copii, a 1 mp 15 de fiecare.

Odată ce mărimea suprafeţei salei de clasă este hotărâtă, pentru a-i fixa forma, trebuie să se aibă în consideraţie forma ce se adoptă pentru mobilier.

Regulamentul prevede ca băncile de şcoală să nu fie decât de un loc sau de două locuri, având prin urmare lungimea, primele de 55 cm, iar celelalte de un metru.

Cât pentru dimensiunea lor în sensul lăţimii, ea este de 0,70 m pentru toate băncile după modelul adoptat acum trei ani de minister.

Să presupunem că ar fi vorba a se dispune trei rânduri de pupitre de câte două locuri. În acest caz, cele trei rânduri de pupitre ar ocupa 3 metri din lăţimea salei şi, socotind câte cel puţin 60 centimetri lăţimea spaţiului ce trebuie lăsat pentru trecere între rândurile de bănci, şi între acestea şi pereţi, adică peste tot 2,40 m pentru patru spaţii, vedem că lăţimea clasei nu poate fi mai mică de 5 m 40 cm. Ea poate merge însă până la 6 metri dacă, pentru mai multă comoditate, s-ar lăsa pentru fiecare spaţiu câte 75 cm.

Dacă clasa trebuie să conţină 70 de elevi, trebuie să se pună, în sensul lungimii, 12 rânduri de pupitre, de vreme ce în fiecare rând încap câte 6 şcolari. Aceste 12 rânduri de bănci vor ocupa o lungime de 0,70 m x 2 = 8,40 m. Adăugând 2 m pentru catedră şi 0,60 m la fundul clasei, în lungul peretelui,

ajungem la o lungime de 11 metri. Această lungime trebuie însă mărită până la 11,50 m din cauză că rândurile de pupitre nu se pot totdeauna aşeza destul de exact, încât să nu fie deloc spațiu pierdut.

După aceleaşi regule, se poate găsi forma clasei în fiecare caz particular. Dăm aici cifrele relative la aceste forme.

No. curent	Numărul școlarilor	No. rândurilor de pupitre		No. pupitrelor din fiecare rând	Spații între rândurile de pupitre	Lungimea clasei	Lățimea clasei
		cu un loc	cu 2 locuri				
1	70	–	3	12	0 m 75	11 m 50	6 m 00
2	48	–	3	8	0 m 75	8 m 50	6 m 00
3	70	1	3	10	0 m 60	10 m 00	6 m 55
4	49	1	3	7	0 m 60	8 m 00	6 m 55
5	72	–	4	9	0 m 60	9 m 50	7 m 00
6	48	–	4	6	0 m 60	7 m 20	7 m 00
7	40	–	4	5	0 m 60	6 m 00	7 m 00
8	80	–	4	10	0 m 60	11 m 50	7 m 00

În dispoziția a 3-a şi a 4-a, lățimea clasei se poate mări până la 7 m, dând spațiilor longitudinale câte 0,69 m, în loc de 0,60 m.

Dispoziția a 7-a şi a 8-a convin pentru şcoli rurale; cea de a 7-a poate fi bună în comunele mici, care deocamdată au elevi puțini, însă care vor să-şi păstreze posibilitatea de a-şi mări şcoala; căci în acest caz, nu are decât să se lungească clasa, fără a se atinge lățimea ei şi fără a schimba nici grinzile, nici uşa, nici ferestrele.

Una din chestiunile cele mai importante, relativ la clase, şi care cu toate acestea este una din cele mai neglijate în practică, este aceea a iluminatului. Când lumina în clase este puțină sau când vine din partea de unde nu trebuie, nu numai că cele mai multe din exercițiile clasei devin anevoioase sau chiar imposibile, dar încă vederea copiilor este compromisă. De aici se nasc o mare parte din miopiile a căror origine e în şcoală, precum şi strabismele (ochii încrucişați) şi deviațiunile coloanei vertebrale, provenite din atitudinile vicioase ce ia copilul, pentru a se întoarce spre partea de unde are lumina cea mai favorabilă.

Regulamentul (art. 31, 32, 33, 34 şi 35) prevede pe scurt, însă în mod destul de clar, regulile principale de observat, pentru ca clasa să fie asigurată de o lumină suficientă şi bine distribuită.

Se lămureşte aici că în comunele rurale şi chiar în cele urbane nu e bine ca ferestrele să aibă geamuri mari, din cauza cheltuielii însemnate ce ar rezulta din reînnoirea lor în caz de spargere şi a pericolului pentru copii de a fi răniți de

spărturi. Mai nimerit este ca fereastra să fie împărțită într-un număr mai mare de ochiuri, prinse în cercevele subțiri, care să împiedice cât mai puțin trecerea luminii.

Tot cu privire la luminare, se pune în vederea autorităților comunale că storii (perdelele) la ferestre sunt de o necesitate absolută, când ferestrele sunt spre soare. Când lumina soarelui dă direct în clase, este o suferință nespusă pentru copii a lucra şi vederea lor poate fi serios atinsă, fiind astfel expusă timp de cinci ore pe zi. Cu o cheltuială foarte mică, care nu va trece peste 300 lei, pentru cea mai mare şcoală urbană, se poate vindeca răul acesta.

Lumina cea mai supărătoare este aceea care vine prin partea de jos a ferestrei pentru că aceea este care loveşte direct în ochi. De aceea este bine ca storii să se dispună așa încât să se închidă de jos în sus, în loc de a se lăsa de sus în jos.

Prin art. 36, se cere ca pereții, până la înălțimea de un metru 20 cm să fie acoperiți cu lambriuri de lemn vopsit; aceasta cu scop de a se putea ținea pereții curați şi de a feri pe copii de contactul imediat cu zidul, a cărui umezeală şi răceală poate să fie vătămătoare. În lipsa lemnului, o vopsea bună cu ulei poate până la un punct să-l înlocuiască, căci o asemenea vopsea se poate lesne spăla cu un burete cu apă. De aceea, pe unde mijloacele vor permite, este de dorit ca, nu numai partea inferioară a pereților, dar chiar întreaga suprafață interioară a clasei, să fie vopsită în ulei; căci atunci, prin spălaturi dese cu buretele, s-ar putea evita cu totul infiltrarea miasmelor în pereți.

Cât pentru culoarea ce se cuvine a se da vopselei pereților, cea verde deschisă, foarte palidă, este cea care convine mai bine.

Art. 37 prevede modul de închidere şi deschidere a ferestrelor. Dispoziția prescrisă într-însul, care este foarte simplă şi comodă, are de scop ca, când sunt deschise numai părțile de sus ale ferestrei, curentul de aer să nu lovească direct în copii, ci mai întâi tavanul. Cu modul acesta, chiar când timpul e mai aspru, se poate fără incovenient deschide partea de sus a ferestrei, pentru a ventila clasa.

Ventilațiunea

Art. 40 din regulament atinge una din chestiunile cele mai grele, relative la clădirile şcolare: aceea a ventilațiunii.

Un copil are trebuință în mijlociu de 15 metri cubici de aer curat pe oră, ca să respire. În practică însă este imposibil a se clădi clase de asemenea dimensiuni; limita de 4 metri cubici de aer de fiecare elev, în starea actuală a lucrurilor, este tot ce se poate impune pentru localurile şcolare. Însă, astfel fiind, evident că diferența de 11 metri cubici, care lipseşte, trebuie să se procure copilului prin schimbarea continuă a aerului clasei în timpul lecțiunii.

Aceasta nu este deloc un lucru indiferent şi localurile în care punctul acesta a fost neglijat, nu pot deloc să fie satisfăcătoare. Lipsa de aer în clase, nu numai

compromite sănătatea copilului pentru viitor şi favorizează producţiunea miasmelor şi lăţirea epidemiilor, dar chiar în timpul cât copilul se află în clasă, îi produce jenă în respiraţiune, durere de cap, ameţeală şi somnolenţă; în aceste condiţiuni, atenţiunea lui este imposibil să stea deşteaptă la exerciţiile clasei, aşa că rezultatul economiei ce se face asupra ventilaţiunii este că se compromite mersul învăţământului clasei.

Sunt nenumărate sisteme de ventilaţiune care s-au imaginat; însă pentru obiectul care ne preocupă aici, alegerea nu este aşa de mare, căci trebuie să înlăturăm toate sistemele prea costisitoare, prea complicate, prea delicate şi uşor de deranjat, precum şi pe toate acelea care ar necesita privegherea şi îngrijirea unei persoane anume; căci nu e de gândit a se cere de la comune să plătească câte un mecanic anume pentru fiecare şcoală, care să aibă grijă numai de aparatele de ventilaţie ale şcoalei.

Mijlocul de ventilaţiune cel mai simplu consistă în deschiderea regulată a uşilor şi ferestrelor destul timp pentru a schimba cu totul aerul clasei. Vara când e timpul bun şi când zgomotul exterior nu împiedică deschiderea ferestrelor, nimic nu e mai bine decât a se face clasa cu ferestrele deschise.

Când aceasta nu se poate face, se pot ţine deschise cel puţin geamurile de sus ale ferestrelor, care sunt dispuse într-adins pentru acest scop (art. 37). Chiar dacă timpul este ceva rece, aceasta se poate face fără inconvenient, deoarece curentul de aer ce vine prin partea de sus a ferestrelor nu loveşte direct pe copii.

În orice caz, fie timpul cât de aspru, îndată după plecarea copiilor din şcoală, trebuie ca uşile şi ferestrele să fie ţinute deschise timp destul, pentru ca tot aerul clasei să fie cu totul reînnoit.

Acelaşi lucru trebuie făcut şi în recreaţiile care despart o lecţiune de alta, însă cu oarecare precauţiune; deschizând spre exemplu, mai întâi ferestrele timp de 5 minute, şi ţinând uşa închisă; pe urmă, închizând ferestrele şi deschizând uşa timp iarăşi de cinci minute.

Acest din urmă mijloc însă are inconvenientul de a răci deodată clasa, aşa că lecţiunea următoare, copiii vor fi în frig. Afară de aceasta, el nu se poate aplica chiar în timpul lecţiunii, când tocmai aerul are mai mult trebuinţă de a fi schimbat. Problema este dar ca uşile şi ferestrele fiind închise, să se stabilească un curent continuu de aer curat care să vină de afară în clasă şi un curent de aerul stricat care să iasă din clasă afară, amândouă aceste curente mergând în mod continuu şi automatic, fără îngrijirea nimănui.

Iată un sistem ce s-ar putea adopta şi care ar împlini toate aceste condiţiuni, pe lângă acelea ale ieftinătăţii şi simplicităţii.

În peretele clasei care este opus sobei, se face un canal *a* la partea inferioară, aproape de parchet, care se deschide în clasă, şi aduce pe acolo aer curat de afară. Acest aer venind rece, este mai greu şi de aceea rămâne pe partea de jos a clasei. Aerul viciat prin respiraţiune fiind cald, e mai uşor şi de aceea se ridică în partea

de sus a clasei; de aceea lui i se dă ieşirea afară prin o altă deschidere *b* făcută în peretele clasei lângă care este soba şi pusă tocmai în partea de sus a acestui perete.

Însă aceasta nu este de ajuns, căci aerul viciat nu va ieşi prin a doua deschidere, dacă nu va fi aspirat în afară într-un mod oarecare. De aceea, tubul *b* se uneşte cu coşul (hornul) pe unde se ridică fumul de la sobă, după cum se specifică şi în art. 47. Precum se ştie, fumul cald al sobei se ridică pe coş cu destulă energie; aceasta este cauza că soba trage. Urcarea aceasta a fumului, determină şi în tubul *b* un curent de aer din clasă, care se ridică în coş, împreună cu fumul. Atunci aerul clasei rărindu-se, din cauza celui care iese prin *b* şi prin gura sobei, aerul de afară vine să-i ia locul prin *a,* aşa că se stabileşte un curent continuu de aer care intră prin *a* şi iese prin *b* şi prin gura sobei.

În acest sistem, soba însăşi este dar un mijloc de ventilaţie şi încă din cele mai puternice, deoarece ea aspiră aerul din clasă şi-l transmite pe coş, obligând astfel aerul de afară să pătrundă în clasă prin *a.* Atâta însă nu ajunge, căci în timpul cât nu arde focul în sobă, ventilaţia ar trebui să stea, deoarece ar lipsi curentul în coşul *c d*; aşa că, în cea mai mare parte a timpului, clasa ar fi cu totul lipsită de ventilaţie.

Inconvenientul acesta se poate înlătura foarte uşor şi cu mică cheltuială, instalând la extremitatea exterioară a coşului o morişcă, făcută în modul următor: un cilindru de tinichea, de un diametru ceva mai mic decât coşul, este suspendat la gura lui, printr-un ax, susţinut de nişte traverse puse în curmeziş pe gura coşului.

Cilindrul poartă înăuntrul lui o suprafaţă elicoidală de tinichea, aşa că învârtindu-se cilindrul, este silit să se urce pe această suprafaţă elicoidală, până afară. Axul la capătul superior poartă nişte palete îndoite; când bate vântul, paletele acestea se învârtesc, pun în mişcare şi cilindrul şi determină aspirarea aerului din coş. Cu modul acesta, e de ajuns cea mai slabă suflare de vânt pentru a determina un curent ascendent de aer în coş şi, prin urmare, ventilarea clasei; aşa că ventilarea ar merge ca sigură în mod aproape permanent.

Adăugăm că la gurile *a* şi *b* se cuvine să se pună capace, pe care cineva să le poată închide şi deschide după voie, pentru a se putea mări sau micşora după trebuinţă ventilarea clasei.

Instalarea completă a unui asemenea aparat ventilator nu costă mai mult de 30 lei pentru o clasă.

Încălzirea

În ceea ce priveşte încălzirea, lămuririle date în art. 41–46 sunt destul de clare, pentru a face să se înţeleagă care sunt dispoziţiile de luat. Nu se insistă asupra încălzirii centrale sau prin calorifere, tot de teama complicaţiunii, a

cheltuielilor celor mari de instalație și a necesității unui mecanic special. Socotim că, la noi, încălzirea cu sobe este tot cea mai nimerită, și ca economie și ca simplicitate și pentru că e lumea deprinsă cu dânsele și din cauză că contribuie în mod puternic la ventilarea claselor.

E anevoie a se pronunța cineva dacă sobele de fier sistem Meidinger, sunt sau nu mai avantajoase decât cele de cărămidă, oale sau faianță. Cele dintâi când sunt bune au avantajul de a fi mai puțin voluminoase, de a se încălzi mai repede și de a fi mai durabile; de altă parte însă au inconvenientul că, dacă se încălzesc prea tare, miasmele din aer vin de se ard pe dânsele și contribuie la stricarea aerului; afară de aceasta, în acest caz, fierul devine permeabil pentru gaze, așa că oxidul de carbon, ce se produce în sobă prin combustiune, trece prin pereții ei și se răspândește în clasă. E adevărat că, la sobele Meidinger fierul nu se poate încălzi până la roș decât numai dacă focul este prea rău regulat.

Cu un cuvânt, rămâne ca în fiecare caz particular să se vadă care este cel mai bun sistem de sobe sau de calorifere ce se cuvine să se adopte.

Grilajul cerut de art. 44 a se pune în jurul sobei are de scop, pe de o parte a feri soba de lovituri din partea copiilor, pe de alta de a-i feri pe dânșii a se arde de dânsa și în fine de a nu-i lăsa să umble la foc, care trebuie să fie numai în grija și în seama servitorului.

Gimnastica

Aparatele de gimnastică se pot instala în curtea de recreație a școlarilor; dacă însă există o curte acoperită și dacă aceasta are o înălțime suficientă, este de preferat ca ele să se așeze într-însa, pentru ca lecțiunile și exercițiile de gimnastică să se poată face și când timpul este rău.

Latrine

În art. 60 până la 72, regulamentul prescrie în mod foarte minuțios regulile de urmat, în instalarea latrinelor la școli. Motivul acestor precauțiuni este ușor de înțeles: la toate edificiile publice, partea aceasta este în genere cea mai puțin îngrijită și cu toate acestea tocmai acesta este cea care poate aduce cele mai grave neajunsuri, mai ales într-un local de școală. Prin ele se propagă epidemiile, în modul cel mai activ și mai energic; aerul infect ce exală ele poate compromite sănătatea copiilor în modul cel mai grav, nefiind ținute curat, ele dau copiilor deprinderi de necurățenie și neîngrijire. De aceea, unul din articolele cărora trebuie să se dea cea mai mare atențiune în clădirile școlare sunt

latrinele şi să nu se cruţe nimic pentru ca ele să fie instalate în cele mai bune condiţii posibile de igienă fizică şi morală.

În oraşele unde există canalizare pentru apă, se recomandă cu insistenţă sistemul Water closet, singurul care opreşte în mod absolut emanaţiunile gropilor. Pe unde acesta nu se poate face, din lipsa de apă, se poate aplica sistemul numit *earth-closet,* întrebuinţat în şcolile engleze, şi care până la un punct poate înlocui pe celalt. El constă într-o cutie plină cu pământ uscat şi fărâmat mărunt, cu nisip sau cu cenuşă, care printr-un mecanism automatic, pus în mişcare prin greutatea copilului sau prin un buton ce se trage cu mâna acopere materiile cu pământ, nisip sau cenuşă.

Locuinţa Directorului

În privinţa locuinţei directorului, recomandaţiunea capitală este ca ea să fie cu totul fără amestec cu şcoala (art. 78), Nu se poate îndestul insista asupra acestui punct: pe cât e de indispensabil ca directorul să aibă locuinţa în şcoală, tot atât de necesar este ca menajul său să nu fie expus vederii şcolarilor, ca familia şi servitorii săi să poată să-şi caute de treburile casei, fără a trece neîncetat prin mijlocul şcolarilor; în fine ca viaţa privată a directorului să fie cu totul neatârnată de şcoală. Nu se pot număra toate neajunsurile ce se nasc din nepăzirea cu destulă strictеţe a acestei regule: neîncetate conflicte între copii de o parte şi familia şi servitorii directorului de alta; exemple rele ce copiii pot lua de la servitori; tulburări aduse în mersul liniştit al şcoalei; zgomot prin coridoarele şcoalei în timpul orelor de clasă; lipsă de curăţenie în şcoală. Pe lângă aceasta, se mai adaugă că, dacă directorul nu este cu totul separat de şcoală, prea adeseori el pune stăpânire pe unele încăperi ale şcoalei asupra cărora nu are niciun drept; astfel se întâmplă să se vadă camere destinate a servi de vestiare şcoalei, ocupate cu proviziile de iarnă ale directorului.

Condiţiunea impusă de art. 78 nu este aşa de greu de împlinit; planurile tip redijate de minister o împlinesc pe deplin; şi pe urmă ea este prea importantă, pentru ca arhitectul să nu-şi dea toate silinţele pentru a o satisface.

Vestiare

Vestiarele sunt o inovaţiune în şcolile noastre. Până astăzi, nu se găsesc decât în vreo câteva din noile localuri de şcoli primare din Bucureşti şi la liceele Sfântu Sava şi Matei-Basarab. Ele însă sunt foarte necesare. Nu este bine ca şcolarii să-şi lase hainele groase pe unde apucă; aceasta le dă deprinderi de

dezordine şi neîngrijire, care le vor rămânea pe urmă pentru toată viaţa. Pe urmă, suprafeţele claselor sunt calculate aşa încât nu rămâne pe de lături destul loc pentru ca mantalele şi paltoanele să se poată atârna în cuiere chiar în clasă. În fine, când e ploaie, hainele ude exalează miros neplăcut care infectează clasa.

Adăugirea unei camere pentru vestiar înlătură toate aceste neajunsuri şi nu provoacă o cheltuială mai mare decât aceea care ar rezulta din mărirea ce ar trebui să se dea salelor de clase, pentru ca să se poată pune chiar într-însele cuierele pentru haine.

Trebuie însă să adăugăm că întrebuinţarea vestiarelor va reclama o priveghere mai de aproape din partea directorului şi a servitorului, căci altfel poate da loc la multe neajunsuri. Aceasta va face obiectul unor instrucţiuni speciale adresate directorilor.

Lavabo

Este bine ca, pe unde se poate, în vestiar sau în apropierea lui, să se instaleze câte un lavabo. La ieşirea din clase sau după recreaţiune, copiii vor putea să se spele pe mâini, ceea ce le va da deprinderi de curăţenie şi aceasta va avea cea mai salutară influenţă, nu numai asupra lor, dar şi asupra familiilor lor.

În oraşele unde este canalizare pentru apă, lavaboul se va compune dintr-un simplu jghiab, cu câteva becuri de apă şi cu scurgere care să ducă afară din şcoală apa de la dânsul. Pe aiurea, se poate întrebuinţa o putină, având de jur-împrejur câteva canale cu un jgheab în care să cadă apă şi cu un tub pentru scurgerea ei.

Grădina şcoalei

Dispoziţiunea cuprinsă în art. 81 este una din cele mai însemnate. Grădina şcoalei este nu numai un mijloc de a face veselă şi sănătoasă curtea şcoalei, dar încă are şi altă utilitate practică: ea procură învăţătorului o distracţiune plăcută şi folositoare şi mai cu seamă îi dă mijlocul de a deprinde pe şcolarii săi cu practica grădinii şi arboriculturii, care, la ţară mai ales, sunt de prima importanţă, deoarece constituie una din principalele ocupaţiuni şi mijloace de trai ale locuitorilor săteni. Deşi programa şcoalelor rurale prevede noţiunile de horticultură şi arboricultură, studiul acesta rămâne mai totdeauna fără cel mai mic folos, din cauză că lipseşte practica şi rămâne un simplu curs teoretic. Existenţa grădinii şcoalei va înlătura acest mare rău.

Bineînţeles, dacă regulamentul nu prevede grădina decât la şcolile rurale, cauza nu este că nu ar fi bine ca şi cele urbane să aibă. Din contră, e de dorit ca

nicio şcoală să nu fie fără grădina ei. Ministerul însă s-a ferit de a impune nişte condiţiuni prea greu de împlinit, căci în oraşe prea adeseori se va întâmpla că scumpetea sau lipsa de locuri nu va permite înfiinţarea acestei utile anexe a şcoalei.

Sale de desen şi ateliere

Sălile de desen şi atelierele pentru lucrul manual sunt şi ele o inovaţiune în şcolile noastre primare; chiar în cele secundare nu s-a introdus decât la clădirile cele mai noi. Necesitatea acestor sale se înţelege prin nevoia ce este a le da lumina în alt mod decât se cere să fie distribuită în clase şi un mobilier special, care nu se potriveşte cu forma de bănci sau pupitre care singure se pot adopta pentru clase.

Cu toate acestea, trebuie să adăugăm că învăţământul desenului este încă foarte înapoiat în şcolile noastre primare şi că va trebui încă mult timp şi multă stăruinţă, până ce să i se poată da atenţiunea ce merită.

Tot asemenea, lucrul manual pentru băieţi nici nu figurează azi în programul şcoalelor primare. Este adevărat că introducerea lui se impune ca o necesitate pedagogigă de primă ordine şi că mai curând sau mai târziu această lacună va trebui împlinită.

Pentru aceste motive, este bine ca sălile de desen şi sălile de atelier pentru şcolile de băieţi să nu se construiască deocamdată, ci să se amâne pentru mai târziu, când vor putea fi întrebuinţate cu folos. Se cuvine însă ca, în alcătuirea planului, să se ţină seama de dânsele şi să se dispună lucrurile în aşa fel încât, când va veni necesitatea, acele sale să se poată ridica cu înlesnire, fără a tulbura economia planului şcoalei întregi.

Nu este tot aşa cu sălile de lucru de mână pentru şcoalele de fete. Lucrul de mână a făcut totdeauna parte din programa şcoalelor de fete; însă lipsa unei sale speciale a împiedicat adoptarea unui mobilier propriu pentru a favoriza acest învăţământ, care este de atâta însemnătate. Lucrul de mână se predă azi chiar în sălile de clasă ordinară, în băncile şi pupitrele obişnuite, unde fetele nu pot să-şi întindă lucrul, nici să croiască sau să potrivească. Aceasta este poate principala cauză că acest învăţământ lâncezeşte şi că şi-a schimbat cu totul caracterul, de vreme ce fetele se ocupă aproape exclusiv cu lucrări mărunte de împletiri, broderii şi tapiserii, în loc de lucrările în adevăr utile, însă pentru care se cere loc mai mult.

Pentru aceste motive, este foarte necesar ca la şcolile de fete să nu lipsească sala de lucru de mână căreia să i se dea mobilierul special ce se cuvine şi care constă în mese lungi şi orizontale, în loc de pupitrele înclinate din clase. Aceasta va necesita oarecare cheltuială care va aduce un folos necomparabil mai mare decât dânsa.

O sală de atelier, pentru 60 eleve, împreună cu mobilierul necesar, nu ar mări costul unui local de şcoală cu mai mult de 1.000 lei aproximativ.

Mobilierul școlar

Dacă un local de școală bine condiționat este indispensabil pentru a nu compromite sănătatea copiilor și pentru a nu împiedeca dezvoltarea lor fizică în mod regulat, mobilierul școlar nu este deloc mai pe jos în această privință.

Cu părere de rău însă trebuie să constatăm că în privința mobilierului școlar, s-a făcut încă și mai puțin decât în privința localurilor școlare. În adevăr, multe comune s-au silit să-și clădească localuri bune pentru școli și dacă, cu toate sacrificiile lor, nu au reușit totdeauna, cauza este de cele mai multe ori lipsa de cunoștințe tehnice în această materie. Chestiunea mobilierului însă nu a preocupat pe comune în aceeași măsură. Puține, foarte puține, din ele sunt care s-au încercat să renunțe la vechiul mobilier, care e atât de incomod și atât de periculos pentru sănătatea copiilor.

Băncile ce se întrebuințează încă în imensa majoritate a școlilor noastre sunt adevărate instrumente de supliciu pentru copii. Lungimea lor variază de la 2 până la 4 metri, așa că în fiecare bancă se înghesuie câte 6 până la 14 copii. De aici rezultă o completă împiedicare a mișcărilor pe care trebuie să le facă copilul în timpul lecțiunii, precum și atitudini jenate și vicioase, care influențează în modul cel mai dezastros asupra creșterii copilului. Afară de aceasta, când trebuința cere ca un copil să iasă din bancă, el nu o poate face decât trecând peste toți camarazii din dreapta sau din stânga sa, ori silindu-i să iasă și ei de la locurile lor.

Un alt defect al băncilor actuale este că masa este prea depărtată de bancă: între verticalele ce trec prin marginele scaunului și al mesei, este totdeauna o distanță de 20 până la 30 sau 35 centimetri. Este astăzi recunoscut că nimic nu poate fi mai rău pentru copii decât această dispoziție. Când copilul trebuie să scrie, el e silit să se plece înainte, să-și sprijine pieptul pe masă și să ridice cotul și umărul drept tocmai pe masă, lăsând în jos umărul stâng. De aici rezultă oboseala pieptului, tulburări în respirațiune, palpitațiuni de inimă și devierea spre dreapta a coloanei vertebrale, toate afecțiuni de cea mai mare gravitate.

Nu este numai atât.

Mai totdeauna, scaunele de ședere nu au spate, așa că copiii, în tot timpul cât trebuie să stea în bănci, neavând niciun punct de sprijin, sunt siliți să stea ori gârboviți ori cu pieptul și coatele așternute pe masă ori în alte atitudini tot așa de puțin igienice. Dimensiunile băncilor nu au niciun raport cu acele ale corpului copiilor. Toată lumea știe, spre exemplu, că într-o întreagă școală toate băncile sunt de aceeași mărime, pentru copii de 7 ani, ca și pentru cei de 14. Din această cauză, unii stau cu picioarele atârnate, ceea ce, în timp de o oră întreagă, produce o netolerabilă suferință; alții, din contra, nu pot încăpea în bănci. Masa este de ordinar prea depărtată, prea înaltă și cu o înclinare defectuoasă, așa că copiii sunt siliți să se plece, să se întindă, să se înalțe în vârful degetelor, ca să poată citi și scrie; miopia în școli în mare parte de aici vine.

Iată starea în care se află băncile de clasă. Cât pentru celălalt mobilier de şcoală, precum catedre, table, mobilier de cancelarie, nici nu mai vorbim, căci de multe ori el nici nu există; sau, când se află, este într-o stare de ne descris.

Regulamentul remediază toate aceste rele, printr-un mic număr de prescripţiuni.

Mai întâi el proscrie cu desăvârşire băncile de mai mult de două locuri; inconvenientele acestor bănci s-au arătat îndestul mai sus, ca să nu mai fie nevoie a se reveni aici asupra lor. Pupitrele de un loc sau două poate că reclamă loc mai mult, pentru un acelaşi număr de elevi, decât băncile de sistema veche; cu atât mai bine însă dacă prin introducerea lor, se va pune un capăt oribilei grămădiri ce se vede astăzi în unele din şcolile noastre; cu atât mai bine dacă, prin acest mijloc, copiii vor putea în fine să capete în şcoală spaţiul şi aerul necesar pentru dezvoltarea lor fizică, ceea ce astăzi prea adeseori le lipseşte cu totul. Pentru a pune capăt perpetuei nepotriviri ce este între talia copiilor şi băncile de clasă, se prescriu patru serii de dimensiuni deosebite, pentru pupitrele destinate copiilor de diferite etăţi. Toate aceste dimensiuni sunt fixate cu cea mai mare îngrijire, după măsurile cele mai certe, făcute de oameni competenţi şi adoptate de toţi pedagogii însemnaţi. Niciun detaliu nu este neglijat; se dau toate cifrele ce pot fi necesare pentru construirea pupitrelor de către orice tâmplar. Se prevede şi o stinghie la spate pentru sprijinirea corpului.

Proiect de lege

pentru un împrumut de 15.000.000 lei, plătibil în rate de către comune, pentru clădirea localurilor de şcoli primare

Art. 1. – Se deschide pe seama Ministrului de Instrucţie Publică şi Culte un credit de 15.000.000 lei, din care să se înainteze comunelor urbane şi rurale, cu titlul de împrumut, sumele necesare pentru construcţiunea localurilor de şcoli primare care lipsesc, pentru îmbunătăţirea localurilor actuale şi pentru facerea mobilierului şcolar.

Suma de 15.000.000 se va lua, potrivit cu trebuinţele, de la Casa de Depuneri, Consemnaţiuni şi Economii, cu titlul de împrumut şi cu dobândă de câte 5% pe an. Ea se va amortiza în timp de 25 ani, prin anuităţi semestriale. Sumele necesare pentru plata acestor anuităţi, se vor înscrie pe fiecare an în bugetul datoriei publice.

Art. 2. – Împrumuturile prevăzute la art. 1 nu se pot face de către comună decât în următoarele condiţii:

a) Ca comuna să aibă autorizarea legală pentru a contracta împrumutul;

b) Ca planurile şi devizele clădirii şi mobilierului să fie mai întâi aprobate de Ministerul de Instrucţie Publică şi Culte.

Art. 3. – Cererile de împrumut se adresează de către comunele urbane, direct Ministerului de Instrucție, iar de către cele rurale prin prefectul județului. În acest din urmă caz, prefectul adaugă și propriul său aviz asupra cererii.

Ministrul decide.

Art. 4. – În niciun caz suma împrumutată nu va putea trece peste 60.000 lei pentru o școală urbană cu patru sau mai multe sale de clase, peste 35.000 lei pentru o școală urbană cu trei sau mai puține sale de clase și peste 10.000 lei pentru o școală rurală.

Dacă clădirea trebuie să cuprindă două școli distincte de sex deosebit reunite sub același acoperiș, cifrele precedente se aplică pentru fiecare școală în parte.

În orice caz, ministrul poate acorda o cifră mai mică decât cea care se cere, când va crede că cererea este mai mare decât necesitatea comportă.

Art. 5. – Sumele împrumutate se vor restitui de către comune prin 50 de anuități semestriale de câte 3 lei 35 bani la fiecare sută de lei împrumutați.

Comunele pot însă a se libera de datorie la orice epocă și prin plata anticipată a restului de datorie, ținându-se seamă de anuitățile deja plătite și de dobânda de 5% pe an.

Art. 6. – Anuitățile prevăzute la art. 5, al. 1 se înscriu din oficiu în bugetul comunei, până la achitare, și se împlinesc pe seama statului, conform legii de urmărire.

Art. 7. – Pentru comunele lipsite de mijloace, Consiliul județean poate să ia asupra-și totalul sau parte din sarcinile împrumutului. În acest caz, Consiliul județean intră în toate obligațiunile prevăzute de art. 2, 3, 4, 5 și 6, pentru partea de împrumut pe care a luat-o asupra sa.

Art. 8. – Dacă până în doi ani de la ziua aprobării împrumutului de către Ministerul de Instrucție Publică și Culte localul și mobilierul școalei nu este executat întocmai după planurile și devizele aprobate de minister, comuna, va fi datoare a restitui imediat toată suma împrumutată, cu dobânda de 5 % de la ziua de când i s-a numărat și ținându-se seamă de anuitățile care vor fi fost deja achitate.

La caz de nevoie, ministerul va fi în drept a sechestra veniturile comunei, până la achitare.

În tot timpul lucrării, ministerul are dreptul de priveghere, pentru a se convinge că clădirea se execută în bune condițiuni și în conformitate cu planurile și devizele aprobate de dânsul.

Art. 9.– În caz când veniturile comunei vor fi nesuficiente pentru acoperirea anuităților prevăzute la art. 5, al. I, abia (?) va putea fi autorizată, prin o lege specială, a percepe una sau două zecimi, destinate anume pentru această plată, și care sub niciun motiv nu vor putea fi întrebuințate pentru a acoperi alte cheltuieli ale comunei.

Art. 10. – În fiecare an, ministrul Instrucției Publice și al Cultelor va prezenta Corpurilor Legiuitoare un raport asupra situațiunii împrumuturilor făcute, a anuităților plătite de comune și a clădirilor efectuate.

Proiect de lege

pentru un împrumut de 5.000.000 lei din care să se acorde ajutoare comunelor lipsite de mijloace, pentru clădirea localurilor de școli primare

Art. 1. – Se deschide pe seama Ministrului de Instrucție Publică și Culte, un credit de 5.000.000 lei destinat a se veni în ajutorul comunelor urbane și rurale ale căror mijloace nu ar fi suficiente pentru construcțiunea localurilor de școale primare care lipsesc, pentru îmbunătățirea localurilor existente și pentru facerea mobilierului școlar.

Pentru acoperirea acestui credit, se vor emite rente amortibile de 5%.

Art. 2. – Ajutoarele prevăzute la art. 1 nu se pot acorda decât în următoarele condiții:

a) Ca planurile și devizele clădirii și mobilierului să fie mai întâi aprobate de Ministerul de Instrucție Publică și Culte;

b) Ca lipsa de mijloace suficiente ale comunei să fie dovedită prin situațiunea veniturilor și cheltuielilor sale pe ultimii cinci ani.

c) Ca comuna să justifice că dispune de suma ce mai este necesară, peste ajutorul ce i se acordă de minister, până la suma precedentă prin devizele aprobate de minister pentru clădire și mobilier.

Ari. 3.– Cererile de ajutor se adresează de către comunele urbane direct Ministerului de Instrucție Publică și Culte, iar de către cele rurale prin prefectul județului. În acest din urmă caz, prefectul adaugă și propriul său aviz asupra cererii.

Ministrul decide.

Art. 4. – În niciun caz, ajutorul acordat nu va putea trece peste 30.000 lei pentru o școală urbană cu patru sau mai multe sale de clase, peste 20.000 lei pentru o școală urbană cu trei sau mai puține sale de clase și peste 5.000 lei pentru o școală rurală.

Dacă clădirea trebuie să cuprindă două școli distincte de sex deosebit, reunite sub același acoperiș, cifrele precedente se aplică pentru fiecare școală în parte.

Art. 5. – Dacă până în doi ani de la ziua aprobării ajutorului de către Ministerul de Instrucție Publică și Culte, localul și mobilierul școalei nu este executat întocmai după planurile și devizele aprobate de minister, comuna va fi datoare a restitui imediat toată suma ce i se acordase ca ajutor, cu dobânda de 5% de la ziua de când i s-a numărat.

La caz de nevoie, ministerul va fi în drept a sechestra veniturile comunei, până la achitare.

În tot timpul lucrării, ministerul are dreptul de priveghere, pentru a se convinge că clădirea se execută în bune condițiuni și în conformitate cu planurile și devizele aprobate de dânsul.

Art. 6. – În fiecare an, Ministerul Instrucției Publice și al Cultelor va prezenta Corpurilor Legiuitoare un raport asupra situațiunii ajutoarelor acordate și a clădirilor efectuate.

Proiect de lege

pentru a se procura comunelor gratuit din pădurile statului lemnăria necesară pentru construirea de localuri de școli primare

Art. 1.– Ministerul Agriculturii, Comerțului, Industriei și Domeniilor este autorizat a libera fără plată, din pădurile statului, lemnăria necesară pentru clădirea localurilor de școale primare, urbane și rurale.

Art. 2. – Lemnăria aceasta nu se va putea da decât din acele păduri care sunt puse în tăiere regulată, conform legii silvice.

Art. 3. – Liberarea lemnăriei se va face în urma intervenirii Ministerului de Instrucție Publică și Culte, însoțită de devizul cantităților și dimensiunilor lemnelor necesare, vizat și aprobat de acel minister.

Art. 4. – Costul tăierii și transportului lemnelor de la pădure până la locul lucrării va privi pe comuna interesată.

Expunere de motive

la cele trei proiecte de legi precedente

Legea Instrucțiunii Publice din 5 decembrie 1864 (art. 42) pune în sarcina comunelor procurarea localului și mobilierului pentru școalele primare, urbane și rurale.

Sunt mai bine de 24 de ani de când acea lege este în vigoare. În timpul acesta, în multe, instrucțiunea a mers înainte, fie prin influența timpului, fie mulțumită legii însăși. Este însă un punct în care starea școalelor este încă de tot înapoiată, și anume tocmai în ceea ce privește localul și mobilierul.

Este de toată lumea știut ce fel sunt casele prin care sunt instalate școalele primare. Ancheta făcută în 1885 și 1887 de către Ministerul de Instrucție Publică și Culte asupra acestei chestiuni a dat încă pe față lucruri, care trebuie să deștepte în cel mai înalt grad îngrijirea oricărui om cu iubire de țară și cu cât de puțină prevedere: copiii stau grămădiți cu sutele în niște localuri care sunt departe de a împlini măcar cele mai elementare condițiuni igienice. Le lipsește aerul, lumina; iarna sunt friguroase, vara sunt fierbinți. De multe ori ușile și ferestrele sunt în cea mai rea stare; uneori pereții sunt găuriți dintr-o parte până

în alta, precum şi acoperişul. Mobilierul este vechi, în deplină ruină şi după un model aşa de primitiv, încât e cauza a o mulţime de boli şi infirmităţi pe care copiii le contractează din şcoală pentru toată viaţa lor.

Iată care este actualmente situaţiunea localurilor de şcoli primare, urbane şi rurale:

	Proprietate a comunei	Care nu sunt proprietate a comunei	TOTAL
Urbane	157	147	304
Rurale	1.813	856	2.669
	1.970	1.003	2.973

Localurile care nu sunt proprietatea comunei sunt în cea mai mare parte case particulare de locuinţă închiriate. În asemenea caz, niciodată ele nu sunt potrivite pentru şcoală şi nu împlinesc niciuna din condiţiunile indispensabile unui local de şcoală.

Dintre cele care sunt proprietate a comunei, cea mai mare parte sunt cumpărate de la particulari sau dăruite de dânşii; astfel fiind, ele prezintă întocmai aceleaşi neajunsuri ca şi localurile închiriate. Numai o parte din ele sunt construite anume pentru a servi şcoalei. Aşa din cele 157 de localuri urbane care sunt proprietăţi comunale, numai 80 se află în cazul acesta. Pentru cele rurale, nu ştim câte anume au fost clădite pentru şcoală; e de observat însă că, din întregul număr de 2.669 localuri, numai 752 sunt de zid, pe când restul de 1.917 localuri sunt de piatră, ciamur, vălătuci, nuiele sau lemn; numai 1.445 sunt pardosite cu duşumele; celelalte 1.224 sunt cu lut. Acestea dovedesc îndestul în ce rele condiţii trebuie să fie.

Este adevărat că în anii din urmă s-a văzut din partea unora din comune punându-se oarecare silinţe pentru îmbunătăţirea acestei stări de lucruri. În mai multe părţi, mai ales în comunele urbane, s-au luat dispoziţiuni pentru clădirea de localuri anume pentru şcoală. În unele părţi, precum în Iaşi, Romanaţi şi Tutova, Consiliile Judeţene au făcut împrumuturi anume pentru a veni în ajutorul comunelor ce vor să-şi clădească localurile şcolare. Curentul acesta însă nu dă tot ce se putea aştepta de la dânsul, mai ales din următoarele două cauze:

1. Personalul tehnic de care dispun comunele rareori cunoaşte condiţiunile speciale ce trebuie să împlinească un bun local de şcoală. Arhitectura şcolară este o ramură a artei relativ nouă şi puţin cunoscută. De aceea, dintre localurile clădite în anii din urmă, abia o infimă minoritate, adică abia trei sau patru din cele construite în urmă în Bucureşti şi câteva şcoli rurale clădite după planuri alcătuite de serviciul tehnic al ministerului, împlinesc condiţiile proprii unor adevărate localuri şcolare. Toate celelalte, fără excepţiune, păcătuiesc prin

dimensiuni greşite, distribuţiune nepotrivită a încăperilor şi a luminii, şi altele. Şi, cu toate acestea, de cele mai multe ori cheltuiala făcută cu ele este mai mare decât cea necesară pentru nişte localuri edificate în cele mai bune condiţiuni.

2. Lipsa de mijloace este o altă cauză, care împiedică pe multe comune, ce ar dori să-şi facă datoria, de a-şi împlini dorinţa.

În adevăr, rareori se întâmplă ca o comună să dispună deodată de suma întreagă ce s-ar cere pentru clădirea tuturor localurilor şcolare de care are trebuinţă. Din veniturile bugetare, se cere un timp prea îndelung pentru a se reuni suma necesară. De aceea, cele mai multe din comune lasă lucrul în părăsire, continuând a cheltui sume însemnate cu chiriile. Unele încearcă să realizeze împrumuturi, plătibile prin anuităţi. Însă calea aceasta este greu de urmat, din cauza lungimii şi greutăţii formalităţilor de împlinit, pentru a se acorda facultatea de a se contracta împrumutul. Unele în fine, care dispun deja de câte o parte din fond, îl consemnează la Casa de Depuneri, şi aşteaptă ca din economii sau altfel să completeze suma, pentru a începe clădirea. Prea adeseori însă se întâmplă ca, până atunci, alte nevoi ale comunei să reclame întrebuinţarea sumelor economisite şi şcoalele să rămână tot fără local.

* * *

Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor crede că amândouă aceste cauze, care împiedică înfiinţarea de bune localuri şcolare, se pot uşor înlătura prin intervenţiunea statului, mai fără nicio sarcină nouă pentru dânsul.

În ceea ce priveşte primul punct, ministerul a alcătuit deja un regulament, care indică în mod foarte detaliat şi clar toate regulile principale ce trebuie păzite în construcţiile şi mobilierele şcolare. Dintr-însul s-au proscris toate exigenţele cele prea mari în raport cu puterile comunelor, atâta pe cât se putea face, fără a se compromite bunele condiţiuni indispensabilă unui local de şcoală. Acest regulament, alcătuit de oameni speciali şi supus la îndelungi cercetări, critice şi îndreptări, va fi în deplin acord, credem, cu condiţiunile localurilor de la noi şi va fi de un mare ajutor celor chemaţi a face, pe viitor, planuri de şcoli.

Nu numai atât: pe lângă acest regulament, s-au adăugat nişte instrucţiuni, care cuprind un mare număr de indicaţiuni şi de consilii practice, destinate a uşura şi lumina, pe cât se poate, aplicarea regulamentului.

În fine, ministerul a elaborat însuşi un număr însemnat de planuri tip de şcoli de toate felurile, rurale şi urbane şi în cele mai bune condiţiuni de ieftinătate.

Ministerul îşi propune a reuni în broşuri regulamentul, instrucţiunile, planurile tip, devizele, modelele de mobilier şi toate ştiinţele accesorii ce se vor găsi necesare, şi a răspândi în toată ţara aceste broşuri într-un mare număr de exemplare.

Prin aceste mijloace, al căror cost va fi destul de neînsemat, comparat cu folosul ce pot aduce, se crede că se va putea remedia în cea mai mare parte răul

ce rezultă din necunoştinţa comunelor şi personalului lor tehnic, în materie de clădiri şcolare.

* * *

Rămâne al doilea punct, care este şi cel mai însemnat.

Pentru a avea o bază sigură de discuţiune, se cuvine să stabilim mai întâi la cât s-ar urca, în mod aproximativ, suma necesară pentru clădirea localurilor pentru toate şcolile primare, urbane şi rurale, care nu posedă încă localuri apropriate.

Un local de şcoală primară urbană cu patru sale de clasa se poate clădi în mijlociu cu 50.000 lei, în care nu intra şi preţul terenului. Adăugând la această sumă încă 4.000 lei pentru mobilier, se ajunge la 54.000 lei, pentru o şcoală urbană. Deoarece în momentul acesta sunt 214 şcoli urbane care au trebuinţă a li se face localuri anume, rezultă că pentru dânsele ar fi necesară o sumă aproximativă de 11.556.000 lei.

Un local de şcoală rurală, cu o sală de clasă şi având locuinţă pentru învăţător şi toate cele necesarii, se poate face în mijlociu cu 8.500 lei, dacă este de zid şi cu mult mai puţin, dacă este de lemn, de paiantă sau de alte materiale economice. Adăugând 1.500 lei pentru mobilier, se ajunge la cifra rotunda de 10.000 lei. Este adevărat că, pentru o şcoală tot cu o sală de clasă, însă mai mare, tot de zid, cifra aceasta se ridică până la 12.500 lei, iar pentru o şcoală mare, cu două sale mari de clasă, cu sală de atelier şi cu vestiar, ea poate merge până la 19.000 lei. Având însă în vedere că marea majoritate a localurilor vor aparţine primei categorii şi că cifrele puse aici sunt socotite pentru localuri de zid şi după preţurile pieţei Bucureştilor, pe când în multe cazuri clădirea se va face din materiale mai economice şi că preţurile vor fi în genere mai mici decât la Bucureşti, se poate admite, ca cifră medie, pentru localul şi mobilierul unei şcoale rurale, aceea de 11.000 lei. Socotind acum că, actualmente, sunt cel puţin 2.000 şcoli rurale cărora trebuie să li se clădească localuri, ajungem pentru dânsele la cifra de 22.000.000 lei.

Peste tot dar, ar fi necesare aproximativ 33 milioane.

Cu toate acestea, dacă statul ar fi să avizeze la mijloacele de a procura comunelor fondurile necesare, nu ar fi nevoie a se lua această cifră drept bază, ci una cu mult mai mică.

În adevăr, mai întâi nu trebuie uitat că cifrele de mai sus sunt socotite după preţurile curente din Bucureşti, unde lucrul şi mare parte din materiale costă mai scump decât în cele mai multe părţi ale ţării.

Pe urmă, o bună parte din şcolile urbane astăzi existente nu au decât câte una sau două clase şi se pot instala ca clase divizionare, la un loc cu o şcoală de patru clase, căreia i s-ar adăuga una sau două sale mai mult. Din aceasta ar rezulta o însemnată economie.

Unele din şcolile urbane, de prin târgurile cele mici, au clase întrunite şi prin urmare nu necesitează un local cu patru sale de clase.

În multe părţi, comunele posedă localuri cumpărate, în destul de bună stare, care nu vor avea nevoie decât de a fi adaptate pentru şcoală. Această soluţiune nu este recomandabilă, însă va fi greu a obliga pe comune să dărâme nişte clădiri pentru cumpărarea cărora vor fi cheltuit deja sume mai mult sau mai puţin însemnate.

După cum am mai spus, multe comune dispun deja, parte din economii, parte din donaţiuni, de total sau parte din sumele necesare, şi nu va fi a li se înlesni decât diferenţa.

În fine, trei judeţe, Iaşi, Romanaţi şi Tutova, au contractat deja împrumuturi pentru a veni în ajutorul comunelor rurale la clădirea localurilor de şcoli.

Pentru aceste motive, credem că este de ajuns, cel puţin acum deocamdată, a se aviza la mijloacele de a se înlesni comunelor o sumă totală de 2.000.000. Şi chiar dacă suma aceasta s-ar găsi pe urmă nesuficientă, uşor se vor putea lua măsuri pentru a se mări; ceea ce va fi mai bine decât a cere de la început o sumă mai mare decât ar fi necesar.

Rămâne a se vedea sub ce formă se cuvine a se înlesni comunelor această sumă.

Dificultatea principală venind de acolo că comunele nu dispun deodată de suma ce le este necesară, deşi de cele mai multe ori ar putea prea bine să o achite prin anuităţi, era natural a se aviza la mijloacele de a li se înlesni contractarea de împrumuturi, plătibile prin anuităţi. După cum am spus mai sus, deja consiliile judeţene din Iaşi, Romanaţi şi Tutova au apucat înaintea statului pe calea aceasta, contractând împrumuturi, din care se construiască localuri de şcoli rurale, al căror cost le va fi restituit prin anuităţi. Acelaşi lucru s-a făcut în Franţa, unde prin legea din 1 ianuarie 1878, s-a contractat de către stat un împrumut de 120.000.000, din care jumătate să servească pentru a împrumuta pe comune, iar cealaltă jumătate pentru a acorda subvenţii comunelor sărace, pentru clădirea localurilor lor şcolare. Împrumuturile făcute de comune se răscumpără prin anuităţi de 5%, plătibile în timp de 31 de ani. Tot această sistemă s-a adoptat şi în proiectele de lege ce însoţesc această expunere.

Nu e nicio îndoială că efectele salutare ale acestei legi se vor vedea foarte în curând. Înlesnirea ce se oferă comunelor este prea însemnată, pentru ca chiar cea mai săracă din ele să nu fie în stare ca în scurt timp să se vadă dodată cu localurile şcolare necesare.

Anuitatea prevăzută de primul proiect de lege cuprinzând procentul şi amortismentul este de 3 lei 53 bani pe semestru la suta de lei împrumutaţi, ceea ce fac 7 lei 6 bani pe an. Această cifră rezultă din numărul de 25 de ani, admis pentru stingerea datoriei şi din procentul de 5%. În Franţa, anuitatea e numai de 5%, şi pentru că termenul amortizării e mai mare, 31 de ani, şi pentru că procentul e mai

mic. Să se observe însă că oferirea gratis a lemnăriei din pădurile statului, prevăzută prin al treilea proiect de lege, constituie pentru comune un foarte însemnat avantaj, care ușurează încă într-o mare măsură sarcina ce va rezulta pentru ele din plata acelor anuități.

În martie 1886, când guvernul a prezentat Camerelor proiectul de lege pentru împrumutul de 21.000.000 lei pentru clădirile școlare secundare și superioare, o însemnată parte din deputați și senatori au cerut guvernului ca să se gândească și la mijloacele de a se înlesni clădirile de școli primare. Guvernul a anunțat atunci în mod formal că studiază chestiunea și că în curând va veni cu un proiect de lege. Dificultatea chestiunilor al căror studiu se impunea pentru a se ajunge la o soluțiune satisfăcătoare din toate punctele de vedere a fost cauza întârzierii puse în împlinirea acelei promisiuni. Însă nu este îndoială că Corpurile Legiuitoare vor primi cu favoare măsura ce se propune, care a fost reclamată chiar de dânsele și pe care țara întreagă o așteaptă de atâta vreme.

Proiect de lege

pentru emitere de rentă amortibilă 5% în valoare de 2.200.000 lei, pentru dotarea școlilor primare, urbane și rurale, cu materialul didactic necesar

Art. 1. – Se deschide pe seama Ministerului de Instrucție Publică și Culte un credit de 2.200.000 lei, pentru dotarea școlilor primare, urbane și rurale cu hărțile, aparatele, colecțiile și materialul didactic necesar.

Pentru acoperirea acestei sume, se va emite rentă amortibilă 5%.

Art. 2. – Directorii școalelor care vor fi dotate cu materialul didactic necesar vor trebui să depună o garanție, care se va păstra la Casa de Depuneri, Consemnațiuni și Economii, până la ieșirea lor din funcțiune. Din acea garanție se va acoperi costul stricăciunilor sau pierderilor din material, care ar fi provenit din vina directorilor.

Art. 3. – Garanția va fi de 360 lei pentru un director de școală primară urbană și de 240 lei pentru un director de școală primară rurală. Ea va fi în numerar sau în efecte de stat. Ea se va putea forma însă și prin rețineri lunare din salariu, de câte 30 lei pentru cei dintâi și de câte 20 lei pentru cei de al doilea, până la completare.

Art. 4. – În bugetul de cheltuieli al Ministerului de Instrucțiune Publică și Culte, se va înscrie în fiecare an o sumă pentru dotarea cu material didactic a școalelor din nou înființate și pentru repararea și întreținerea celui de la școlile existente.

Expunere de motive

Lipsa de localuri nu este singura lipsă materială de care suferă învățământul nostru primar. Mai la toate școlile primare, dar mai ales la cele rurale, materialul didactic lipsește cu desăvârșire. Nu e vorba numai de obiecte și aparate de acelea care pe aiurea se introduc azi în toate școlile ca ajutoare ale învățătorului, destinate a-i ușura sarcina; dar chiar lucrurile de prima necesitate nu se află. Astfel, din 2669 școale rurale, abia 799 posedă numărul de hărți geografice strict necesare și acelea de cele mai multe ori în rea stare și rău făcute. Tabelele și aparatele pentru învățământul intuitiv lipsesc aproape cu totul. Aparatele științifice mai peste tot nu sunt cunoscute decât din nume.

Din această cauză, ramuri întregi de învățământ sunt zădărnicite cu totul. Cum se va preda geografia, spre exemplu, fără hărți și globuri? Cum se va aplica învățământul intuitiv, fără cel mai mic din aparatele și tabelele ce-i sunt indispensabile?

Împlinirea acestei lacune privește pe stat; căci art. 42 din legea de la 5 decembrie 1864 pune în sarcina statului dotarea școalelor primare cu materialul didactic necesar. Este timpul ca această obligațiune să devină o realitate și ca statul să repare cât mai curând neîmplinirea datoriei sale.

Proiectul de lege alăturat are acest scop. El tinde pe de o parte la împlinirea imediată a necesităților prezente, iar pe de alta la înlăturarea pe viitor a dificultăților actuale.

Suma ce s-ar cere acum deodată pentru a se împlini trebuințele imediate este prea mare pentru a fi înscrisă în bugetul anual. De aceea, pentru a o procura, nu rămâne decât calea împrumutului; dar desigur nimeni nu va zice că acesta nu este un împrumut roditor, deoarece fără dânsul toate milioanele ce se cheltuiesc cu învățământul pe fiecare an rămân în mare parte sterpe.

Suma de 2.200.000 lei ce se cere nu ar constitui o sarcină prea mare pentru stat; ea ar încărca bugetul datoriei publice cu 100.000 lei pe an, adică abia cu 2% din ceea ce se cheltuiește pe an de către stat cu învățământul primar, cifră cu totul neînsemnată, când se consideră însemnătatea folosului ce s-ar trage dintr-însa.

Pentru fixarea cifrei de 2.200.000 lei, s-au făcut liste tip de obiectele și aparatele ce ar fi necesare școalelor de diferite feluri.

(Această lucrare s-a publicat întâi în revista „George Lazăr“ din Bârlad, an. II, 1889, nr. 10, 11, 12 și an. III, 1889, nr. 1, 2; apoi în broșură: Bârlad, 1889, V + 79 p. Noi am lăsat la o parte lista obiectelor și prețurile lor, care nu mai prezintă astăzi interesul de atunci. Broșura se află în Biblioteca Academiei Române, sub nr. II 105128.)

1897–1899

3.

Circulara nr. 3253 din 22 aprilie 1897 către licee, gimnazii, universități etc. pentru educația patriotică a școlarilor și serbarea de 10 mai

Cea dintâi datorie a școalei, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni și cea dintâi condițiе pentru a fi cineva bun cetățean este de a-și iubi țara fără rezervă și de a avea o încredere nemărginită într-însa și în viitorul ei. Toată activitatea, toată îngrijirea celor însărcinați cu educarea tinerimii, acolo trebuie să tindă.

Nu mă îndoiesc că corpul didactic, în generalitatea lui, înțelege această datorie a lui și se silește a și-o îndeplini. Totuși cred că este încă mult de făcut, din partea noastră a tuturor, în această direcție, și că nu trebuie neglijat niciun mijloc care ar fi propriu pentru deșteptarea și întărirea în inima tinerimii a patriotismului celui mai nețărmurit.

Printre aceste mijloace, cred că unul destul de eficace este și acela de a se stabili serbări școlare cu caracter patriotic. Știm toți că în alte țări asemenea serbări sunt intrate adânc în obiceiurile poporului și că exercită o influență puternică asupra dezvoltării sentimentului național.

Doresc, dar, ca, chiar cu începere din anul acesta, să stabilim și la noi obiceiul serbărilor patriotice pentru școli.

În această privință, ziua de 10 mai este cea mai potrivită din toate punctele de vedere. În adevăr, această zi este deja recunoscută ca zi de serbare națională. Evenimentele a căror aniversare este ea: întronarea M. Sale Regelui, proclamarea independenței țării, urmărită timp de patru secole, stabilirea regatului sunt fapte de o însemnătate capitală în istoria noastră și justifică pe deplin alegerea zilei de 10 mai ca zi de serbare națională. Tot din cauza acelor evenimente, alegerea ei se impune ca zi de serbare școlară. Nicio altă zi de peste an nu este legată cu realizarea unor aspirațiuni mai mari și mai nobile ale neamului românesc, urmărite cu atâta energie timp de veacuri întregi și îndeplinite cu atâta fericire și în mod așa de complet. Va fi dar ușor ca, în această zi, să se vorbească tinerimii despre faptele mari din trecut, despre cele realizate în zilele noastre și despre destinele strălucite ale țării și ale neamului nostru în viitor.

Mai este şi un alt motiv, de o ordine mai secundară, dar având şi el importanţa lui: momentul favorabil al anului, atât din punctul de vedere al temperaturii, cât şi al studiilor, care atunci sunt pe sfârşite.

Hotărâm dar ziua de 10 mai ca zi de serbare şcolară în toată ţara şi vom începe a o serba chiar de anul acesta.

În Capitală, am luat deja măsuri în acest sens. Serbarea va consta din conferinţe asupra unor subiecte patriotice, precedate de imnul regal şi urmate de alte cântece patriotice executate de coruri.

Pentru oraşele din judele, mă adresez D-voastră, corpului didactic secundar şi superior şi îl rog să dea concursul său pentru realizarea demnă de dânsul şi de ţară, a serbării şcolare.

Nu impun, nici nu recomand nicio programă.

Conferinţe, cântece patriotice, pelerinaje la locuri istorice, care ar fi la îndemână, orice mijloc va fi bine venit dacă va contribui la ajungerea ţintei noastre.

Pentru aceasta, căutaţi a face pe copii să preţuiască evenimentele mari ale istoriei noastre mai mult decât pe cele din istoria altor popoare; să se convingă că strămoşii lor au fost eroii ce au luptat şi şi-au vărsat sângele ca să conserve ţara care îi adăposteşte astăzi; redeşteptaţi în inima lor aceeaşi aprinsă iubire de ţară pe care şi ei trebuie să o aibă, ca urmaşi ai acelor mari eroi. Siliţi-vă a-i convinge că ţara lor este cea mai bună ţară, că neamul lor este cel mai viteaz, cel mai nobil, cel mai energic din toate neamurile. Nu vă temeţi că veţi cădea în exces pe calea aceasta: oricât de departe veţi merge, cu atât mai bine va fi. Căutaţi încă a face să intre adânc în mintea tinerilor că epoca în care trăim este una din cele mai mari din istoria noastră; că Suveranul nostru este unul din cei mai mari din câţi au ocupat până acum Tronul ţării, că niciodată poporul român nu a avut mai bine conştiinţa exactă a valorii sale; că niciodată nu a dat, într-un timp aşa de scurt, mai multe şi mai mari dovezi de vitalitate şi de pricepere; că niciodată nu a avut o poziţie mai înaltă între popoarele Europei decât aceea pe care şi-a câştigat-o în această din urmă jumătate de secol, prin vitejia şi înţelepciunea lui. Luptaţi pentru a nu lăsa să prindă rădăcină la dânşii deprinderea de a găsi rău tot ce văd şi tot ce-i înconjoară în ţara lor.

Combateţi din toate puterile tendinţele unei şcoale nenorocite, care lucrează pentru a distruge în sufletul lor orice avânt generos şi orice încredere în oamenii şi în instituţiunile ţării: iarbă veninoasă, care paralizează tocmai ceea ce face puterea şi bucuria tinereţii: credinţa în bine.

Precum vedeţi, rolul corpului didactic este mare şi nu mă îndoiesc că patriotismul profesorilor de toate gradele le va înlesni împlinirea lui. În particular, serbarea şcolara va fi un puternic mijloc de acţiune pe care ei vor şti să-l utilizeze. De aceea, vă rog să vă puneţi în înţelegere atât cu profesorii şcoalei pe care o dirijaţi, cât şi cu directorii celorlalte şcoli din oraşul d-voastră, pentru a organiza serbarea prin înţelegere comună.

Pentru anul acesta nu mă adresez încă membrilor corpului didactic primar. Am socotit că se cuvine, la început, a organiza lucrul pe o scară mai restrânsă, până îi vom cunoaşte bine toate feţele. Dar e bine înţeles că voi fi foarte mulţumit, dacă, mai ales în oraşele, unde nu sunt şcoli secundare, directorii şcoalelor primare vor intra chiar de acum în vederile acestei circulare şi vor organiza şi ei serbarea şcolară de la 10 mai.

Vă rog să faceţi cunoscute şi ministerului măsurile ce veţi lua.

(Publicată în„Monitorul Oficial“ din 23 aprilie 1897, în „Colecţiunca legilor instrucţiunii“ 1861–1901 p. 1390 şi în „Buletinul Oficial al Ministrului Instrucţiunii“ nr. 90 din 1 mai 1897 p. 825.)

4.

Circulara nr. 4312 din 20 mai 1897 către revizorii şcolari pentru înscrierea la examen a elevilor pregătiţi în particular

Apropiindu-se epoca de înscriere a elevilor pregătiţi în particular de învăţământul primar, în familii şi în institute particulare recunoscute de stat, care vor să treacă examen de finele anului şcolar curent la şcoalele primare ale statului, am onoarea a vă aduce la cunoştinţă că aceste înscrieri se fac ca şi în anul şcolar trecut, tot la cancelaria acelui revizorat în zilele de la 1–5 ianuarie 1897, în conformitate cu previziunile regulamentului pentru examenele de învăţământ primar, publicat în Monitorul Oficial nr. 44 din 29 mai 1896.

Atrăgându-vă atenţiunea D-voastră spre a vă conforma cât mai strict dispoziţiunilor acestui regulament, ţin să vă pun în vedere următoarele:

1. Prin art. 4 din sus zisul regulament se prevede ca d-voastră în zilele de 6 şi 7 ianuarie să trimiteţi fiecărei direcţiuni de şcoală, cererile însoţite de actele de la lit. *b* art. 2; iar pe de altă parte să trimiteţi ministerului lista copiilor înscrişi cu distribuirea lor la şcoalele publice, întocmită după un formular dat de noi, precum şi recipisele de plata taxelor.

Experienţa din anul trecut, dovedind că procedura de sus aduce confuziuni în mersul regulat al lucrărilor, subscrisul vă invită ca o dată cu cererile pe care le trimiteţi direcţiunilor şcoalelor să le înaintaţi şi recipisele elevilor admişi la acea şcoală, invitând direcţiunile şcoalelor ca o dată cu rezultatul examenelor să trimită ministerului şi toate recepisele indicând în acelaşi timp în cataloage, în dreptul fiecărui elev, numărul recepisei, precum şi o listă de elevii care deşi s-au

înscris n-au depus examen pentru ca astfel să se poată stabili un control mai eficace şi a simplifica operaţiunile, iar D-voastră rămâne să înaintaţi numai tabloul exact de modul cum aţi distribuit elevii la şcoalele publice.

2. În anul şcolar trecut s-a încuviinţat de minister, ca elevii care, din cauză de boală, n-au putut să se prezinte la examen în ianuarie, să depună examen la începutul anului [şcolar următor].

Cu această ocazie, s-a constatat că unii din elevi, deşi s-au prezentat la examenul din ianuarie şi n-au fost promovaţi, au căutat să depună un nou examen în august în acelaşi oraş în care depusese examen în ianuarie sau în altă localitate.

De aceea, spre a se împiedica asemenea încercări, vă rog să puneţi în vedere dlor directori de şcoli primare ca să vizeze pentru clasa I actul de naştere, iar pentru clasele a II-a, a III-a şi a IV-a, certificatele clasei anterioare ale elevilor care vor fi de examinat în ianuarie, cu menţiunea că „s-a prezentat sau nu la examen“.

În ceea ce priveşte registrele necesare pentru notarea elevilor pregătiţi în particular, se vor face uz de cele de acum un an, care se conservă în arhiva şcoalelor unde aţi distribuit elevii în anul trecut; iar dacă veţi repartiza elevii la şcoale completate cu cele 4 clase din anul şcolar acesta, sau şi la acele care în anul trecut n-au avut elevi particulari de examinat, le veţi da din registrele care v-au mai rămas în ianuarie 1896 sau dacă nu mai aveţi, veţi binevoi a cere ministerului.

Cu această ocaziune vă înaintez un număr de foi tablouri de elevi pregătiţi în particular, pe care trebuie să le completaţi D-voastră şi să mi le trimiteţi imediat după 7 ianuarie, precum şi cataloage pentru a le distribui la şcoalele primare şi în care se va nota rezultatul examenului din ianuarie acum şi se vor înainta de directori imediat după terminarea examenului, la minister, cu indicaţiunile arătate mai sus.

Regulile stabilite, privitoare la trecerea notelor în registru şi cataloage, la punctele 1, 2, 3 şi 4 din circulara nr. 3294 din 6 ianuarie anul trecut, se vor ţine în seamă şi acum.

La nicio şcoală nu veţi distribui spre examinare mai mulţi de 40 elevi. Liberarea jumătăţii din suma taxelor depuse de elevi, pentru fiecare şcoală, se va face de minister.

Fiecare direcţie de şcoală va arăta în raportul ce va înainta: câţi elevi au examinat de o singură clasă, câţi de mai multe clase, câţi băieţi şi câte fete, pentru a ne putea servi de aceste notiţe la alcătuirea unui tablou general al examenului.

Comunicându-vă cele ce preced, vă rog, Domnule revizor, să puneţi în vedere tuturor domnilor directori de şcoli primare instrucţiunile cuprinse în ordinul de faţă, spre a se conforma pe deplin dispoziţiunilor luate de minister.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr. 91 din 15 mai 1897, p. 846.)

5.

Deciziunea nr. 37663 din 28 ianuarie 1897 prin care se hotărăşte a se clădi 542 sale de clasă

Dispoziţiunile pe care le înscrisese Haret în proiectele de legi alcătuite de dânsul când era Secretar general al ministerului şi publicate (Vezi nr. 2 din colecţia de faţă) nu au luat fiinţă oficială atunci. Parte din ele şi-au găsit loc în Legea şi în Regulamentul Casei Şcoalelor din 1896. Pe baza articolelor din acestea din urmă publică măsurile cuprinse în această deciziune.

Având în vedere art. 5 şi 6 din Legea clădirilor şcolare primare şi înfiinţarea Casei Şcoalelor, promulgată cu înaltul decret regal nr. 1.377 din 9 martie 1896 şi publicată în Monitorul Oficial nr. 277 din 10 martie 1896, a căror cuprindere este:

Art. 5. – „Ministerul Instrucţiunii va hotărî în fiecare an care sunt localurile de şcoală care trebuie construite sau modificate în cursul anului următor, ţinând seamă de necesităţile instrucţiunii şi de fondurile disponibile ale Casei Şcoalelor.

Deciziunea ministerului devine obligatorie pentru comune şi judeţe; ea le va fi comunicată cel mai târziu până la 1 iulie al fiecărui an.

Art. 6. – „Consiliile comunale şi autorităţile judeţene sunt datoare ca, în termen de 3 luni de la primirea comunicării, să înainteze ministerului:

a) Planurile şi devizele construcţiunilor sau completărilor şi a mobilării şcoalelor.

b) Arătarea mijloacelor din care au să facă lucrările la care sunt obligate sau în lipsa unor asemenea mijloace, cererea de împrumut la Casa Şcoalelor“.

Având în vedere că fondul de care va dispune Casa Şcoalelor, în anul 1898, pentru a face împrumuturi comunelor în scop de a clădi localuri de şcoli primare este de lei 5.000.000;

Având în vedere art. 45 din regulamentul pentru punerea în aplicare a legii pentru facerea clădirilor şcolare primare şi înfiinţarea Casei Şcoalelor, care prevede următoarele:

Ministerul Instrucţiunii va hotărî în fiecare an numărul localurilor de şcoală ce urmează a se construi, transforma sau mobila în anul următor, în marginile sumelor disponibile ale Casei Şcoalelor;

Distribuţiunea localurilor de construit pe judeţe se va face astfel încât numărul locurilor în şcoalele sistematic clădite în fiecare judeţ să fie proporţional cu numărul copiilor în vârstă de şcoală din judeţ“.

Având în vedere că în privinţa judeţelor Iaşi, Romanaţi şi Ilfov, după ordinele cu nr. 1.363 din 28 septembrie 1896 şi nr. 1.184 din 5 septembrie 1896, urmează a se aplica, pentru campania de lucrări a anului 1898, dispoziţiunile speciale prevăzute în aliniatul ultim de sub art. 12 din legea pentru facerea

clădirilor şcolare primare şi din art. 59 din regulamentul pentru punerea în aplicarea a acestei legi;

Decidem:

Art. 1. – În cursul anului 1898 se vor construi 542 sale de clasă, din care:

a) 74 locuri cu 1 sală de clasă;
b) 79 locuri cu 2 sale de clasă;
c) 42 locuri cu 3 sale de clasă;
d) 46 locuri cu 4 sale de clasă;

Art. 2. – Clădirile de şcoale rurale vor fi împărţite pe judeţe în modul următor:

În judeţul Argeş	18 sale de clasă;
În judeţul Bacău	17 sale de clasă;
În judeţul Botoşani	18 sale de clasă;
În judeţul Brăila	13 sale de clasă;
În judeţul Buzău	22 sale de clasă;
În judeţul Constanţa	9 sale de clasă;
În judeţul Covurlui	13 sale de clasă;
În judeţul Dâmboviţa	22 sale de clasă;
În judeţul Dolj	37 sale de clasă;
În judeţul Dorohoi	16 sale de clasă;
În judeţul Fălciu	9 sale de clasă;
În judeţul Gorj	16 sale de clasă;
În judeţul Iaşi	12 sale de clasă;
În judeţul Ialomiţa	22 sale de clasă;
În judeţul Ilfov	30 sale de clasă;
În judeţul Mehedinţi	22 sale de clasă;
În judeţul Muşcel	12 sale de clasă;
În judeţul Neamţu	13 sale de clasă;
În judeţul Olt	12 sale de clasă;
În judeţul Prahova	29 sale de clasă;
În judeţul Putna	14 sale de clasă;
În judeţul R.-Sărat	13 sale de clasă;
În judeţul Roman	11 sale de clasă;
În judeţul Romanaţi	22 sale de clasă;
În judeţul Suceava	15 sale de clasă;
În judeţul Tecuci	12 sale de clasă;
În judeţul Teleorman	21 sale de clasă;
În judeţul Tulcea	10 sale de clasă;
În judeţul Tutova	11 sale de clasă;
În judeţul Vaslui	11 sale de clasă;
În judeţul Vâlcea	17 sale de clasă;
În judeţul Vlaşca	23 sale de clasă.

Art. 3. – Localităţile în care au a se face clădirile şcolare în comunele rurale şi felul acestor clădiri se află specificat în tabloul anexat la această deciziune.[1]

Art. 4. – Se vor trimite prefecturilor planurile-tip pentru localurile ce au se construi în comunele rurale.

Art. 5. – Autorităţile judeţene şi comunale vor adapta aceste planuri pentru fiecare localitate, atât în privinţa dispoziţiunii încăperilor, cât şi în privinţa materialului de construcţie.

Art. 6. – Se va comunica prezenta deciziune tuturor autorităţilor judeţene, punându-li-se în vedere că ea este obligatorie pentru dânsele şi că trebuie să se conformeze în totul prescrierilor legii şi regulamentului pentru facerea clădirilor şcolare.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii nr. 94 din 1 iulie 1897, p. 964).

6.

Circulara nr. 38112 din 30 ianuarie 1897 către revizorii şcolari pentru aplicarea obligativităţii şcolare

Expunerea aceasta atât de amănunţită este valabilă şi astăzi.

În vederea apropierii noului an şcolar şi a însemnătăţii capitale pe care o are obligativitatea învăţământului primar, cred util a vă pune din nou în vedere circulara care v-a fost deja adresată la 20 noiembrie 1896, sub nr. 13071:

Una din chestiunile de căpetenie care trebuie să fie obiectul procupării D-voastră continuă şi asupra căreia vă atrag în special toată atenţiunea este cea relativă la aplicarea dispoziţiunilor din lege şi regulament privitoare la obligativitate.

Principiul învăţământului obligatoriu, pus în lege trebuie realizat. Totodată însă această realizare urmează să se facă în spiritul adevărat al legii, care nu este de a transforma obligativitatea învăţământului primar într-un impozit oneros, ci de a tinde ca, treptat, fiecare copil să vină la şcoală.

Toate măsurile înscrise în lege şi regulament au îndoita menire, pe de o parte, a asigura lăţirea cu timpul a învăţământului primar peste tot, pe de alta a garanta pe locuitori de surprinderi şi vexaţiuni.

În interesul aplicării înţelepte şi conforme cu spiritul în care au fost concepute, a dispoziţiunilor relative la această materie, cred necesar a vă da următoarele explicaţiuni şi norme, după care veţi avea a vă conduce pe viitor.

---

1. Tabloul nu se publică, nemaiprezentând interes.

Ceea ce a motivat darea circularii de față este împrejurarea că am luat cunoștință de liste de amende, propuse de învățători, foarte exagerate și nu în conformitate cu dispozițiunile categorice ale legii.

În urma lămuririlor de mai jos, am ferma speranță că asemenea nesocotințe nu se vor mai repeta de aici înainte.

I

Legiuitorul stabilind amenda ca mijloc coercitiv, față cu părinți recalcitranți, care nu ar da învățătura primară a copiilor lor, a fixat totodată o serie de dispozițiuni preventive pentru ca toți să fie înștiințați din timp de obligațiunea ce le impune legea.

Prima din aceste dispozițiuni este îndatorirea, pentru învățătorii și învățătoarele diriginți în comunele rurale, iar pentru primari în comunele urbane, de a aviza în scris, cel puțin cu o săptămână înainte de deschiderea cursurilor, pe reprezentanții legali ai copiilor în vârstă de școală de epoca deschiderii cursurilor, punându-le în același timp în vedere penalitățile la care vor fi supuși în caz de a nu-și trimite copiii la școală (art. 6 al. 1 din lege și 18 din regulament).

Avizele, date dintr-un registru cu matcă de care nicio școală nu trebuie să fie lipsită, au a fi trimise reprezentanților legali ai copiilor, în comunele rurale prin vătășei comunali, în comunele urbane prin agenții primăriei; iar probele de înmânarea lor au fi aduse diriginților și directorilor, cel mai târziu în zece zile după primire (art. 19 și 20 din regulament).

Cu ocaziunea inspecțiilor veți cerceta dacă și cum s-a aplicat această primă măsură și veți veghea ca la fiecare început de an școlar ea să fie cu scrupulozitate executată.

Se înțelege de la sine că avizele de chemare în chestiune se distribuie pe baza recensământului anual al copiilor în vârstă de școală, făcut la epocile stabilite prin lege (art. 5).

A doua dispoziție preventivă constă în obligațiunea, pentru direcțiunile școalelor, de a aviza din nou, imediat după formarea catalogului definitiv al școalei, după formele de mai sus, pe acei părinți, tutori etc., ai căror copii au fost înscriși din oficiu, în lipsa înscrierii lor de bună voie sau a uneia din declarațiunile cerute de lege (art. 6 alin. 2 și 3 din lege și art. 21 și 23 din regulament).

Și această măsură trebuie aplicată cu sfințenie.

În fine, este înregistrată în lege și regulament o a treia dispoziție de aceeași natură, potrivit căreia reprezentanții legali ai copiiilor înscriși și care au făcut 6 absențe nemotivate au a fi avizați despre acesta de către directorii școalelor urbane și diriginții școalelor rurale, tot cu aceleași forme, punându-li-se în vedere că, în caz de recidivă, vor fi pedepsiți (art. 8 alin. 1 din lege, art. 27 din regulament).

Toate aceste dispoziţiuni au, după cum vedeţi, menirea de a deştepta, mai cu seamă pe săteni, ca să-şi trimeată copiii la şcoală şi a-i pune la adăpostul oricăror surprinderi.

De aici, obligaţia pentru D-vs de a vă încredinţa de aplicarea lor întocmai.

II

Coerciţiunea nu începe decât din momentul când toate notificările de mai sus au fost făcute. Dacă copilul continuă a absenta nemotivat, reprezentantul său legal va fi supus amendei.

Aplicarea însă a amendei trebuie făcută în spiritul legii aici, mai cu seamă, veţi veghea la realizarea intenţiunii legiuitorului.

D-voastră ştiţi că, după legea din 1893, prima amendă aplicată copilului pentru absenţe nemotivate era de 20 bani de absenţă; astăzi, aceeaşi amendă e de 10 bani de absenţă.

Mai ştiţi că, după legea din 1893, perceptorul putea transforma amendele, când nu se puteau încasa, în zile de lucru în folosul şcoalelor comunale; această dispoziţie nu mai există astăzi.

Ştiţi că listele copiilor cu absenţe nemotivate din cursul unei luni vi se trimit d-voastră, care singur, afară de excepţiuni, aveţi atribuţiunea pronunţării amendei.

Cunoaşteţi, în fine, termenele scurte stabilite prin lege şi regulament pentru toate lucrările relative la amendare şi în special pentru executarea amendei, care trebuie făcută de perceptor în termen de 10 zile de la primirea comunicării.

Din toate aceste rezultă clar intenţiunea legiuitorului de a nu obijdui pe reprezentanţii legali ai copiilor şi îndeosebi pe cei săteni, supunându-i la plăţi de sume mari şi acumulate sau la alte pedepse şi mai grele, ci de a-i deştepta prin aplicarea repede a amendelor încă mici, pronunţate cu chibzuinţă de d-voastră personal.

Veţi da învăţătorilor diriginţi şi directorilor de şcoli urbane cuvenitele lămuriri cu privire la normele după care au a se conduce, în tot ce priveşte obligativitatea.

Le veţi explica deci:

a) că toate dispoziţiunile din lege şi regulament enumerate în circulara de faţă sub nr. 1 trebuie să fi fost aplicate, înainte de a cere pronunţarea amendei pentru absenţe nemotivate;

b) că nu este permis a trece la un grad superior de amendă (de 20, 30, 40, 50 bani), înainte de a se fi pronunţat şi aplicat amendele de gradele inferioare (art. 8, alin. 3–5 din lege, art. 28 din regulament);

c) că la aprecierea justificărilor aduse de către reprezentanţii legali să se aibă în vedere atât motivele menţionate în lege, boala copilului, boala grea în familie, împiedicarea rezultând din dificultăţi accidentale ale comunicaţiilor, cât şi greutăţile familiale şi distanţele în limitele legii (art. 7 din lege şi 25 din regulament);

d) că în listele lunare de absenţele nemotivate făcute de elevi trimise Dvs să dea lămuririle pe care le veţi crede necesare, spre a vă putea pronunţa în deplină cunoştinţă de cauză, precum: dacă reprezentantul legal e cu dare de mână sau nu, dacă e îndărătnic şi pune rea voinţă sau nu, dacă s-a executat amenda de gradul imediat inferior etc.

e) că hotărârea de pronunţare a amendei să o comunice perceptorului fiscal, negreşit în termen de trei zile de la primirea ei (art. 30 din regulament).

Invederat, domnule revizor, că listele lunare de absenţe nu vi se înaintează numai de formă. D-voastră trebuie să controlaţi dacă toate condiţiunile antemergătoare aplicării amendei au fost îndeplinite şi, în consecinţă, având în vedere şi intenţiunile mai sus explicate ale legiuitorului, aveţi dreptul şi datoria de a modifica propunerile ce vi se fac, reducând sumele ce vi se vor părea exagerate.

Mai mult decât atât. Atunci când veţi constata că amendele pronunţate de la începutul anului şcolar curent şi până în prezent nu vor fi fost executate de către perceptorii fiscali, aşa încât acum ar urma să se execute deodată amende acumulate – ceea ce e absolut în contra spiritului legii – vă invit să nu aprobaţi deocamdată decât amendele pe ultima lună, socotind câte 10 bani de absenţă. Acelora care, cu toată această primă amendă executată, vor continua a nu-şi trimite copiii la şcoală, le veţi aplica pe viitor amendele de 20, 30 bani etc.

În acelaşi timp încă, pentru ca să nu se mai repete cazurile de neexecutare ale amendelor de către perceptorii fiscali, vă rog să-mi comunicaţi, ori de câte ori aceşti funcţionari vor refuza serviciul, la care-i obligă legea, sau nu-l vor îndeplini la timp, pentru ca să cerem de la Ministerul de Finanţe aplicarea măsurilor cuvenite de îndreptare.

III

O cestiune specială şi foarte delicată asupra căreia ţin să vă atrag cea mai serioasă luare aminte este aceea a fixării anume a copiilor care trebuie să fie înscrişi în şcoală şi în consecinţă supuşi obligativităţii.

În principiu au a fi înscrişi toţi copiii în vârstă de şcoală, cu singurele excepţii stabilite prin art. 6, aliniatul 3 din lege şi art. 21 aliniatul 2 din regulament.

În câtă vreme însă localurile noastre de şcoală nu vor fi suficiente pentru populaţia în vârstă de şcoală a comunei, obligativitatea nu se poate aplica tuturor.

În vederea acestei situaţiuni de fapt, art. 15 din lege stabileşte pentru această epocă de tranziţie, până la înfiinţarea în fiecare comună de localuri suficiente pentru toţi copiii, categoriile celor care urmează să fie supuşi obligativităţii.

„Până atunci, prevede citatul articol, obligativitatea se va aplica în ordinea următoare:

1. Copiilor de părinţi români, care au fost înscrişi de bună voie în registrele şcoalei la începutul anului şcolar;

2. Copiilor mai mici ai părinților, care au mai mulți copii în vârstă de școală;

3. Copiilor care au domiciliul lor mai aproape de școală. În fiecare din aceste categorii obligativitatea se va aplica de preferință băieților;

Copiii, o dată înscriși, rămân supuși obligativității.“

Mult atârnă, în această chestiune, de buna chibzuință a învățătorului. Vorbesc de ele, pentru că în comunele urbane lipsa de localuri e cu mult mai puțin simțită.

Să presupunem o cătună cu 200 copii în vârstă de școală, însă cu un local neputând cuprinde decât 50 copiii. Fixarea acestor 50 e de atribuțiunea învățătorului și trebuie făcută în conformitate cu categoriile de mai sus din lege.

Dacă se găsesc atâția copii care să se înscrie de bună voie, atunci nu e nicio dificultate. Cazul însă este rar.

De cele mai multe ori, se va întâmpla că mai mulți copii să fie înscriși din oficiu; aici începe misiunea delicată a învățătorului.

Sub niciun cuvânt nu trebuie să se înscrie mai mulți copii decât încap în școală; a amenda 80 copii, când școala nu poate conține decât 50, e o ușurință neiertată;. și totuși s-au prezentat asemenea cazuri în trecut.

A înscrie 3–4 copii ai unuia și aceluiași părinte nevoiaș și a nu chema la școală pe unicul copil al altuia; a înscrie copii și a aplica amendă celor cu locuință mai depărtată de școală, lăsând neînscriși pe aceia care stau mai aproape; a înscrie copii de văduve sărmane, de părinți de 60 ani sau infirmi, în genere de oameni cu desăvârșire lipsiți de mijloace și a scuti în același timp pe copiii oamenilor mai cu dare de mână ar însemna a comite atâtea neechități provocatoare de nemulțumiri întemeiate între săteni, de care aș dori să se ferească învățătorii.

Fixarea copiilor înscriși din oficiu are însemnătate cu atâta mai mare, cu cât „cei o dată înscriși rămân supuși obligativității“.

În sensul explicațiunilor aici date, doresc să se aplice pe viitor toate dispozițiunile din lege și regulament, privitoare la obligativitate.

Consiliile cuprinse în această circulară sunt totdeauna de actualitate și de aceea nu am avut mai nimic de schimbat într-însa. Tot de aceea este obligațiune de prima ordine pentru d-voastră, de a le urma de aproape.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ din 1 iulie 1897, p. 945.)

7.

Rezoluțiune din 26 august 1897 – pe un raport despre lucrările agricole în școlile normale

Raportul este adresat ministerului de dl I. Mitru, directorul Școalei normale „Vasile Lupu“ din Iași, care se gândise în primul rând la nevoile școalei pe care o conducea.

Raportul de față expune minunat de bine starea lucrurilor și cauzele care fac ca învățătorul să fie un străin între consătenii lui și un declasat. Această stare de lucruri a îngrijit pe minister și 1-a determinat să înceapă studierea cestiunii, pentru a găsi remediul. În prima linie se impune ca învățătorul să fie sătean el însuși și prin urmare să păstreze iubirea pământului și deprinderea de a-l lucra, ceea ce reclamă dezvoltarea lucrărilor practice de agricultură, horticultură și celelalte accesorii, în școlile normale de învățători. Propunerile ce se fac în acest raport sunt dar juste și logice.

Pentru a le da urmare, dispunem:

1. Raportul de față se va imprima in extenso, împreună cu rezoluția de față, în Buletinul ministerului. 2. Se va imprima, împreună cu rezoluția, în broșuri separate, 750 exemplare. 3. Aceste broșuri se vor distribui membrilor Consiliului general, secția primară și secundară, convocați pentru septembrie viitor, inspectorilor și revizorilor, membrilor Consiliului Permanent de instrucție, la școlile normale, membrilor Guvernului, la toate ziarele și revistele pedagogice, și la principalele ziare, cotidiane pentru a face cestiunea cât mai cunoscută. 4. Consiliul general, secția primară, va decide dacă va discuta asupra lui în sesiunea din septembrie sau va trebui o convocare nouă și anumită pentru această cestiune. 5. Pun cestiunea dacă numărul de 5 clase pentru școlile normale de învățători este suficient și dacă, cu dezvoltarea ce se cere pentru lucrările agricole, nu ar fi necesar a se mări acest număr până la 6. Adaosul acesta se justifică nu numai prin introducerea lucrărilor practice de agricultură, dar și prin prepararea nesuficientă de cele mai multe ori a absolvenților cursului rural care intră în școlile normale, precum și prin încărcarea programelor actuale, care impun în fiecare an câte 30 de ore de curs, fără ca, cu toate acestea, să fie timp destul pentru a se face bine unele cursuri. Cu 6 clase, s-ar putea forma o clasă preparatorie, unde să se deverse o parte din materiile actuale ale școlii; la finele acestei clase preparatorii, s-ar face un examen serios și nu s-ar admite în școala normală decât acei școlari care ar fi recunoscuți capabili de a urma școala cu succes până la fine, în loc de a se vedea, ca azi, unii școlari eliminați din școală, pentru insuficiență, după doi, trei și chiar patru ani de studiu. În același timp, programele școlii fiind întrucâtva ușurate prin materiile trecute în anul preparator, ar permite pe de o parte, a se da

învățământului agricol dezvoltarea practică la care tindem, iar pe de alta, a se lăsa școlarilor din anul din urmă timpul liber, pe care azi nu-l au, dar pe care trebuie să aibă, ca să facă lucrări pedagogice proprii ale lor, înainte de a fi învățători. Azi normaliștii sunt lipsiți de perioada de tranziție, în care să se exercite de a fi învățători: cât sunt în școală sunt numai școlari deprinși a urma o carte, un curs sau consiliile profesorilor, dar nu au timp să fie puși a lucra ei înșiși de la sine, a analiza o carte de pedagogie, a face o compunere mai însemnată etc. Nu vorbesc de lucrările în școlile de aplicație, căci acele nu sunt decât parte din cursul de pedagogie și inițiativa normalistului nu are destulă ocazie a se dezvolta în ele. Consiliul general va avea a-și da părerea asupra acestui adaos al anului preparator în școlile normale de învățători. 6. Se vor exprima mulțumirile ministerului dlui profesor Mitru, pentru lucrarea sa.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 101 din 15 octombrie 1897, p. 1211, împreună cu raportul.)

8.

Circulara nr. 65153 din 8 octombrie 1897 către directorii liceelor șl gimnaziilor clasice și reale pentru înscrierea elevilor

Nu este numai o comunicare de interes administrativ momentan, ci expunerea principială a rostului învățământului secundar în raport cu nevoile societății și cu cerințele pedagogice.

Regulamentul școalelor secundare din 28 septembrie 1896, la art. 4, prevede că înscrierea școlarilor în clasa I secundară se face în urma unui concurs între copiii care au cerut înscrierea și numai în limita numărului de locuri disponibile în clasă.

Această dispoziție este justificată, din punctul de vedere legal, prin combinarea art. 115 și 121 din legea instrucțiunii publice din 1864. În adevăr dacă art. 121 spune că școlarii cu atestate de la școlile publice se înscriu fără alt examen, de altă parte art. 115 zice că nu vor fi mai mult de 50 școlari într-o clasă și, când vor fi mai mulți, să se formeze clase divizionare. Cum însă numărul claselor divizionare este limitat și prin încăperile de care se dispune în școlile existente și prin personalul didactic și mai ales prin fondurile acordate în buget pentru acest scop, nu rămâne, pentru a limita numărul școlarilor unei clase la 50,

decât a limita numărul admisiunilor; şi pentru aceasta, e natural a se admite numai cei mai buni şi mai în măsură de a urma cu folos cursul secundar, alegându-se prin concurs.

Negreşit că măsura aceasta nu se poate aplica şcolarilor care au fost o dată admişi în cursul secundar şi de aceea regulamentul nu se aplică decât celor ce se prezintă pentru intrarea în clasa I.

Concursul de înscriere în şcoala secundară, regulamentat pentru prima oară în 1885, desfiinţat de atunci şi reînfiinţat în mai multe rânduri, este una din dispoziţiunile cele mai importante luate în anii din urmă în materie de învăţământ.

În prima linie, ea tinde să uşureze clasele secundare de grămădirea excesivă de astăzi. În adevăr, legea din 1864 limita numărul şcolarilor unei clase la 50. Aceasta a făcut-o, nu în vederea spaţiului de care prevedea că se va dispune în clase, ci pentru a nu face imposibilă sarcina preofesorului, de a se ocupa de aproape de toţi şcolarii săi; căci nicio metodă didactică, cât de bună ar fi, nu poate să dea vreun rezultat, dacă nu e cu putinţă ca toţi şcolarii să fie într-una exercitaţi şi cercetaţi. Acest lucru este imposibil cu o clasă al cărei efectiv s-ar ridica la 80, 90 şi chiar peste 100 de elevi.

La noi, aceasta s-a pierdut din vedere: şi în loc de a se căuta a se aplica art. 115 din lege, care avea o importanţă esenţială pentru asigurarea seriozităţii studiilor, el s-a pus cu totul la o parte.

Rezultatul îl cunoaştem toţi: clase umplute cu sute de şcolari, mai totdeauna grămădiţi într-un spaţiu nesuficient, într-un aer infectat fără nicio supraveghere disciplinară; dar, ce e mai rău, neexaminaţi luni întregi, şi când le vine rândul să fie şi ei cunoscuţi de profesori, aceasta se face în grabă, în mod superficial, în două trei minute. De altă parte, învăţământul profesorului repartizat asupra unui număr aşa de mare de şcolari, nu mai poate avea energia, intensitatea ce ar trebui să aibă. Rezultatul este deplorabil şi pentru sănătatea şcolarilor şi pentru întregul învăţământ secundar, care este, putem zice, anihilat în cea mai mare parte. Şi cea mai bună dovadă de aceasta este numărul colosal de repetenţi ce rămân în toate clasele şi mai ales în clasa I. În starea normală, repetenţii ar trebui să fie o excepţie în fiecare clasă; şi când ei devin regulă, cum e în şcolile noastre secundare, este dovada pipăită că şcoala merge rău de tot, de vreme ce o aşa de mare parte din ostenelile şi din timpul şi al şcolarilor şi al profesorilor, cum şi din cheltuielile făcute de stat şi de părinţi se pierde în zadar.

Cum că învăţământul nostru secundar are multe neajunsuri, este ştiut de toţi: dar una din cauzele principale pentru care el nu merge bine este desigur numărul prea mare de şcolari în fiecare clasă şi preparaţia nesuficientă a majorităţii celor ce intră în cursul secundar.

Amândouă aceste rele este destinat să le combată concursul de înscriere în clasa I secundară. Printr-însul, se poate stăvili în mod radical grămădirea peste măsură a copiilor în aceeaşi clasă, şi tot deodată se poate admite numai acei

copii al căror grad de preparațiune este suficient pentru a le asigura urmarea cu succes a cursurilor secundare; el va înlătura însă pe aceia care de mai înainte sunt destinați în mod fatal, ori să nu-și termine școala, pentru că vor rămânea repetenți în cursul ei, sau să o termine așa de rău, încât să nu le servească la nimic studiile ce le vor fi luat atâția ani din viața lor, buni pentru altă muncă mai spornică, și pentru ei, și pentru țară.

* * *

Anul trecut, concursul de înscriere în clasa I s-a făcut în condițiuni defavorabile, din cauza noutății lui și a timpului scurt de care s-a dispus pentru a se lua măsurile necesare. Anul acesta, ministerul a avut grijă din timp a pune în vedere tuturor, profesori și părinți, apropierea lui și modul cum trebuie făcut.

Măsurile acestea au avut de efect că concursul de înscriere s-a făcut anul acesta în genere în condiții mult mai bune și a prezentat inconveniente mult mai mici decât anul trecut.

Este adevărat că nicăieri admisiunile nu s-au mărginit la numărul de 50 pe clase; dar acesta nici nu se putea face anul acesta. În adevăr, trecerea bruscă de la starea de până astăzi, când admisiunile se făceau fără nicio limită, la starea direct opusă, ar fi provocat prea multe nemulțumiri, mai ales din partea acelora care nu înțeleg încă utilitatea acestei măsuri. Un alt motiv este numărul cel mare de repetenți care umplu clasele noastre secundare, și mai ales clasa I. Aceștia ocupă locurile lor în școli și prin urmare reduc numărul admisiunilor noi ce se pot face; și deoarece în unele școli se găseau deja în clasa I câte mai mult de 50 de repetenți, ar fi urmat ca în aceste școli să nu se poată face nicio admisiune nouă.

Din aceste cauze, numărul înscrierilor în clasa I a fost, și anul acesta, pretutindeni mai mare decât de 50 pe fiecare clasă. La această cifră nu se va ajunge decât mai târziu în urma unei acțiuni continuie de mai mulți ani și din partea ministerului și din partea direcțiilor școlilor secundare. Până atunci, concursul de înscriere va intra în obiceiurile publicului, care se va deprinde cu ideea că numărul școlarilor dintr-o clasă trebuie să fie mărginit, iar nu ilimitat ca astăzi. Prin reducerea gradată a efectivului claselor, calitatea învățământului se va ridica; prin urmare, numărul repetenților se va micșora, așa că și a doua cauză, care împiedică încă realizarea efectivului de 50 pe clasă, se va înlătura.

Dar pentru a se ajunge la acest rezultat, repet că este de absolută necesitate acțiunea continuă și concordantă, timp de mai mulți ani, și a ministerului și a direcțiilor școalelor secundare.

Anul acesta însă s-a constatat că unele direcții au aplicat regulamentul în mod greșit, așa că efectul bun ce se putea aștepta de la dânsul s-a redus în unele locuri aproape la nimic.

Unele au primit înscrieri până la completarea numărului de locuri disponibile refuzând toate cererile venite în urmă. Cu modul acesta au putut fi admiși

şcolari slabi, pe când se respingeau alţii care, la concurs, ar fi dovedit că sunt mai în măsură să urmeze cursul secundar decât cei admişi în locul lor.

Alţi directori au făcut concursul în condiţii aşa de slabe, încât în urma lui au înscris mai pe toţi candidaţii: unii au grămădit în clase până la 130 de şcolari.

În fine, mulţi directori au înţeles că trebuie să admită, nu atâţi şcolari câţi e posibil a se impune unui profesor în mod raţional, ci cel mai mare număr ce se putea face să intre în bănci chiar grămădindu-i în aşa fel, încât să le devină imposibilă orice mişcare, necum să se poată exercita asupra lor vreo supraveghere sau să se întrebuinţeze cu ei vreo metodă de învăţământ.

În mai toate aceste cazuri, se pare că scopul a fost de a se evita nemulţumirile părinţilor copiilor care nu ar fi fost admişi.

Modul acesta de a se înţelege şi de a se aplica regulamentul este evident că zădărniceşte cu totul bunele efecte ce ar putea el să aibă. În asemenea condiţii, cum să mai spere cineva reducerea gradată a efectivului clasei, uşurarea sarcinii imposibile impusă azi la atâţia profesori, îmbunătăţirea învăţământului secundar? Dacă o dispoziţiune de aşa însemnătate ar trebui să fie înţeleasă în acest fel, ar trebui să renunţăm la orice speranţă de îndreptare şi să ne resignăm a admite că învăţământul nostru este condamnat a deveni şi a rămâne o simplă ficţiune, deoarece nu se vede care ar fi putinţa de a se pune capăt acestei situaţiuni.

E adevărat că, îndată după 1 septembrie, cererile de înfiinţări de clase divizionare au început a curge la minister. Unele veneau de la părinţi şi de la şcolari, şi acestea erau explicabile până la un punct; au venit însă unele şi de la direcţiile care făcuseră înscrierile în modul arătat mai sus, ceea ce era mai puţin logic.

Ministerul nu a dat urmare niciuneia din aceste cereri. Primul motiv care singur ar fi suficient este că bugetul anul acesta nu conţinea nicio sumă pentru înfiinţări de clase secundare divizionare şi că dificultăţile prezente nu-i permiteau a cere credite suplimentare pentru acest scop.

Este însă un alt motiv, de o ordine cu mult mai superioară, care a condus pe minister.

Între învăţământul primar şi cel secundar este o deosebire capitală: cel dintâi este obligatoriu pentru toţi copiii, cel de al doilea nu.

Din obligativitatea învăţământului primar rezultă pentru stat îndatorirea de a da loc în şcolile primare tuturor copiilor de 7–14 ani şi îndatorirea aceasta nu va fi împlinită decât atunci când şcolile primare vor avea destui institutori şi localuri destul de vaste pentru a conţine pe toţi copiii în etate de şcoala primară.

Nu este tot aşa pentru învăţământul secundar. Aici obligaţiunea statului este mărginită de mijloacele sale financiare şi de necesităţile sociale pe care învăţământul secundar este destinat să le satisfacă.

Cestiunea mijloacelor financiare este deja ea singură foarte serioasă. Ţara noastră este, credem, singura pe lume în care învăţământul secundar este cu totul gratuit. Aceasta impune statului o sarcină grea, care nu se poate mări peste

măsură, pentru că atunci țara nu ar mai fi în stare să o suporte. Această singură cauză ar fi de ajuns, pentru a nu permite înmulțirea la infinit a școalelor secundare.

Dar mai este, pentru aceasta, și motivul încă mai serios că școlile secundare sunt destinate a satisface anumite trebuințe ale societății, că aceste trebuințe sunt limitate și că dacă școlile secundare s-ar spori mai mult decât aceste trebuințe reclamă, s-ar crea o sumă de oameni declasați, spre nenorocirea lor și spre primejduirea rânduielii țării. Gimnaziile, liceele, școlile secundare de fete nu trebuie înmulțite peste măsură, tot așa precum nu trebuie înmulțite școlile normale sau școlile militare sau seminariile. Nu trebuie ca toată tinerimea țării să fie exclusiv bacalaureată, tot așa precum nu trebuie ca toți tinerii să fie seminariști, sau militari, sau profesori, sau ingineri. Ar fi o dezechilibrare a funcțiunilor statului celor mai esențiale de a precipita toate tinerimea studioasă într-o singură direcțiune, spre niște cariere limitate, care nu sunt departe de a se completa, cu riscul de a umplea țara cu oameni inutili și pentru țară și pentru dânșii, pe când atâtea alte cariere, unde se cer mulți lucrători, rămân în părăsire.

Este o mare greșeală, care însă este foarte generală, de a crede că toți copiii care au terminat cursul primar au dreptul, unii cred datoria, de a trece și liceul. Dreptul lor este mărginit prin numărul locurilor pe care statul are putința să li-l pună la dispoziție, având în vedere mijloacele lui și trebuințele sociale pe care el e dator să le satisfacă. Dreptul lor mai este mărginit și prin putința lor de a urma cu folos învățământul secundar. Și dacă nu toți absolvenții cursului primar trebuie să treacă în cel secundar, urmează că trebuie făcută între dânșii o selecțiune. În alte țări selecțiunea această se face prin faptul că învățământul secundar e plătit: aceasta este selecțiunea făcută după avere. La noi, mijlocul acesta de alegere nu există și bine este că nu există; dar, în lipsa lui, trebuie să se găsească un altul, care nu poate fi decât selecțiunea după capacitate, cea mai dreaptă și mai liberală din toate.

Aceasta este rațiunea concursului de înscriere în cursul secundar.

* * *

Se pune însă întrebarea: ce viitor se rezervă copiilor care nu se pot înscrie în licee, gimnazii sau externate secundare?

Răspunsul este că trebuințele țării sunt multiple și variate și că nu este nimeni care să nu găsească întrebuințarea activității sale în modul cel mai potrivit aptitudinilor sale. Totul este a ști cineva să-și aleagă calea. Până acum, marea majoritate a copiilor ce terminaseră cursul primar și care doreau să studieze mai departe, nici nu-și da osteneala să facă această alegere; toți credeau că singura cale posibilă este liceul. Am arătat, credem, îndeajuns cât de greșită era credința aceasta. Liceul nu poate pregăti pentru toate carierele posibile; el are destinația lui specială și e absurd a i se cere să îndestuleze el singur toate nevoile vieții

complicate a statului. Afară de aceasta, el reclamă de la cei ce-l urmează oarecare calităţi de spirit şi oarecare doză de preparaţiune, pe care nu toţi pot să le aibă, mai ales având în vedere că liceul prin sine însuşi nu este alt decât o preparare pentru universitate şi că, în mod logic, cel ce întreprinde să urmeze liceul, ar trebui să se considere angajat a urma şi universitatea.

Printre nevoile, de primă ordine ale ţării, sunt acele care se referă la cultura pământului. Patru din cinci părţi ale populaţiunii noastre se ocupă cu dânsa. Este dar util ca toţi acei care au să se ocupe cu dânsa, să se pregătească în consecinţă.

Proprietarii mari şi mici care-şi caută singuri moşiile, arendaşii, răzeşii şi cultivatorii nu vor fi deloc mai buni lucrători ai pământului, când vor fi citit pe Oraţiu[126]; dar le-ar prinde foarte bine cunoştinţe agricole, căpătate în şcoale anumite.

Industria noastră este încă la începutul ei; dar silinţele energice ce face de câtva timp pentru a se dezvolta arată îndeajuns ce câmp larg şi mănos prezintă ea activităţii tinerimii harnice şi inteligente.

Comerţul îl lăsăm în părăsire, deşi el e în stare să îmbogăţească şi ţara, şi pe cei ce i s-ar consacra. Trebuie să-l reabilităm în ochii tinerimii şi să lucrăm cu energie pentru a o îndemna spre dânsul.

Se va răspunde însă că pentru mai toate aceste specialităţi lipsesc şcoalele necesare. Aceasta este exact; dar şcolile se vor înfiinţa lesne şi repede. Statul nu numai că nu s-ar opune, dar ar intra cu bucurie pe calea aceasta. Cum poate însă să o facă, când curentul îl împinge, ca un potop, tot spre învăţământul secundar? În fiecare an, i se cere mereu ba să înfiinţeze un gimnaziu, ba să transforme un gimnaziu în liceu, ba să adauge divizionare la gimnaziile şi liceele existente. Este enormă consumaţiunea de bani şi de personal ce i se impune cu modul acesta; aşa că mijloacele care ar putea fi consacrate, şi cu cât folos, pentru a crea şcoli de o utilitate nemăsurată, se irosesc în creaţiuni de clase divizionare pe la licee şi gimnazii, nu numai inutile, dar chiar vătămătoare. Costul învăţământului secundar la noi este aproape jumătate din costul celui primar, pe când în celelalte ţări el este abia de a cincea sau a şasea parte. Dacă proporţia această ar fi păzită şi la noi, ar rămânea disponibile câteva milioane pe an şi un însemnat personal didactic, care ar putea servi pentru înfiinţarea şcolilor speciale, a căror trebuinţă este aşa de simţită.

* * *

Cestiunea despre care tratează această circulară este desigur una din cele mai grave, din cele care interesează azi ţara noastră. Ea nu ar avea o soluţiune repede. Dar pentru ca să aibă o soluţiune, trebuie ca opiniunea publică să fie bine luminată asupra ei.

Aceasta nu se poate face decât prin concursul luminat al tuturor celor care cunosc cestiunea şi-şi dau seamă de însemnătatea ei. Pentru aceasta ministerul se

adresează d-voastră, şi prin d-voastră întregului corp didactic secundar, cerând fiecăruia ca, în cercul activităţii sale, să facă a se înţelege că măsurile ce se iau pentru a stăvili invaziunea şcoalelor secundare de un număr de şcolari disproporţionat, nu sunt nişte simple măsuri de vexaţiune, ci au un rost foarte însemnat, care, în primul loc, este însuşi interesul Bineînţeles al copiilor şi al părinţilor. Ministerul nu-şi disimulează că sarcina aceasta nu este uşoară şi că multe greutăţi va trebui să învingă şi el şi colaboratorii săi, până să se atingă acest rezultat. Dar scopul ce avem în vedere este aşa de înalt, încât suntem siguri că nimeni nu va ezita un moment de a trece peste preocuparea unei vane popularităţi pentru a contribui la îndrumarea şcolii noastre naţionale pe calea ce trebuie să urmeze. Când ţinta aceasta va fi atinsă, se va fi realizat, credem, unul din cele mai însemnate acte ale vieţii noastre publice, şi meritul acestui rezultat va reveni acelor care vor fi lucrat, în mod continuu şi stăruitor pentru realizarea lui.

(Publicată în „Monitorul Oficial“ din 10 octombrie 1897; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr. 101 din 15 octombrie 1897, p. 1169 şi în „Colecţiunea legilor instrucţiunii“ 1864–1901, p. 1391.)

9.

Referat la Consiliul de Miniştri nr. 65515 din 13 octombrie 1897 despre neregulile la şcolile bulgare din Tulcea şi Babadag

Fiind telegrafic înştiinţat că, în ziua de 4 octombrie, revizorul şcolar al judeţului Tulcea a fost ultragiat în localul şcoalelor bulgare din capitala acelui judeţ de către membrii comitetului acelor şcoale, am însărcinat pe dl inspector general al învăţământului primar şi normal-primar cu imediata anchetare a celor petrecute şi cu cercetarea în genere a stării de lucruri din institutele particulare în chestiune.

Prin raportul său nr. 659 din 11 octombrie a.c., dl inspector îmi comunică rezultatul cercetărilor sale, pe care la rândul meu mă cred dator a vi-l aduce la cunoştinţă în vederea măsurilor excepţionale care, după părerea mea, trebuiesc luate.

În ziua sus menţionată, ducându-se revizorul la şcoala bulgară din Tulcea, spre a cerceta dacă un ordin recent al ministerului (ordin despre care voi vorbi mai jos) a fost executat, dânsul a fost întâmpinat de domnii Paceff, Donceff şi Stoin Stoeff, membri ai comitetului, însoţiţi de un număr de alţi cetăţeni români de naţionalitate bulgară. Numiţii trei domni i-au spus că legile noastre sunt

nenaturale şi ca aplicarea unei dispoziţiuni ca aceea de a lua copiii în şcoalele publice va da naştere unei revoluţii, care este o necesitate spre încetarea unei asemenea stări de lucruri; iar dl Stoin Stoeff, ameninţându-l, a adăugat: „Oricine va îndrăzni să se amestece în instrucţia familiilor noastre, revolverul în piept i se va pune“ – cuvinte primite cu un murmur din partea celor de faţă.

Fiind apostrofat într-un mod atât de îndrăzneţ, în momente în care se afla în exerciţiul funcţiunii sale, revizorul părăsi repede localul şi, încă foarte iritat de scena petrecută, se prezintă la prefect şi procuror spre a le comunica cazul.

Dl procuror, intrând chiar de a doua zi în cercetare, nu putu supune interogatorului decât pe doi dintre cei de faţă la scena cu revizorul, şi anume: pe domnii Nicola Donceff şi Minciu Marcoff, toţi ceilalţi fiind plecaţi la Bucureşti spre a se plânge la centru de „persecuţiunile“ ce le suferă.

Inspectorul de asemenea nu putu vorbi în această cestiune decât cu aceiaşi doi domni şi cu directorul şcoalei.

Acesta din urmă declară inspectorului că în acele momente el se afla în conferinţă şcolară cu profesorii şi că nu ştie nimic cu privire la cele petrecute, iar N. Donceff şi M. Marcoff au tăgăduit totul, atât faţă de procuror cât şi vorbind cu inspectorul. N-ar fi avut loc decât o discuţie foarte blajină între membrii comitetului şi revizor şi nimic mai mult. „Ar fi cu putinţă să vorbim noi aşa cu un reprezentant al autorităţii?“ întreabă ei cu toată smerenia şi cu oarecare mirare de ceea ce i s-o fi năzărit dlui revizor!

Dl procuror îşi va continua ancheta îndată după întoarcerea celor implicaţi în această afacere, – probabil c-a şi reînceput-o în momentul de faţă, – dar trebuie să ne aşteptăm că vor continua şi tăgăduirile.

În vedere că parchetul instrumentează, să nu ne mai oprim la acest incident, desigur foarte regretabil pentru comitet.

Cetăţenii noştri români de naţionalitate bulgară din Dobrogea au aerul de a se tângui că legea şi regulamentele noastre asupra învăţământului sunt nenaturale şi că li se răpeşte dreptul de a-şi creşte copiii în cunoaşterea limbii lor materne.

Spre a se vedea cât de puţin sunt întemeiate aceste recriminări, îmi voi permite, dlor miniştri, pe de o parte să rezum în scurt principalele dispoziţiuni de lege şi regulamente aici în cestiune, pe de alta să reconstituiesc şirul de încercări făcute de minister spre a aduce pe bulgari la sentimente mai bune faţă cu legile noastre, încercări rămase, ce e drept, cu totul zadarnice.

Legea asupra învăţământului primar şi normal-primar stabileşte în mod categoric principiul obligativităţii învăţământului pentru români, dispensând de obligaţiunea de a-şi trimite copiii la şcoală numai pe aceia dintre părinţi care vor dovedi că le dau instrucţiunea primară în familie sau în institute private recunoscute de stat. Iată, în adevăr, dispoziţiunile respective ale art. 1 din lege:

„Învăţământul primar este obligatoriu şi gratuit pentru români.

Părinţii şi tutorii copiilor de cetăţeni români sunt datori a-i trimite la şcoala publică primară de la 7–14 ani împliniţi“.

„Sunt dispensați de această obligațiune aceia care vor dovedi că dau copiilor lor învățământul primar, astfel cum se hotărăște în această lege, în familie sau în institute private recunoscute de stat“.

Dispoziținea din lege privitoare la copiii care au a fi dispensați de a urma la școalele publice trebuia precizată mai de aproape, ceea ce s-a făcut prin art. 21 din regulamentul pentru aplicarea acestei legi, articol care spune:

„Reprezentanții legali ai copiilor sunt datori a înscrie pe copii la școală cu trei zile înainte de deschiderea cursurilor.

Reprezentanții legali, care voiesc să dea copiilor instrucțiunea în familie sau într-o instituțiune privată recunoscută de stat, sau care voiesc să înscrie copiii lor în o școală din o altă circumscripțiune decât aceea în care sunt trecuți, sunt datori să declare aceasta în scris la direcțiunea școalei din circumscripția lor.

Aceste declarațiuni vor forma un dosar separat“.

Sancțiunea acestor dispoziținuni o găsim în art. 23 din același regulament, potrivit căruia se vor înscrie din oficiu în școalele publice copiii neînscriși de bunăvoie și pentru care nu s-au făcut declarațiunile prevăzute de art. 21.

Cum controlează însă statul dacă copiii de români, pentru care s-au făcut declarațiile de mai sus, dobândesc, în adevăr, instrucțiunea primară? La aceasta răspunde art. 11 din lege, pe care-l reproducem aici în toată întinderea sa:

„Reprezentanții legali ai copiilor care, conform art. 1, au declarat că le dau instrucțiunea primară în familie sau în institute private recunoscute de stat vor fi datori, sub aceleași penalități, să aducă pe copii la școalele publice pentru trecerea tuturor examenelor de fine de an. Pentru examenele anului întâi, al doilea și al treilea, ministerul va putea trimite un delegat al său în școalele private recunoscute de stat, dinaintea căruia să se treacă examenul; dânsul va controla și viza matricola școalei.

„Copiii care nu vor reuși la examen, după doua încercări, vor fi înscriși din oficiu în școalele publice.

Copiii care din deosebite împrejurări de forță majoră, recunoscute de minister, nu au putut trece examenele anuale vor putea fi admiși să treacă sau un examen de mai multe clase deodată, sau un examen general al învățământului primar.

Un regulament special va determina modul în care se trec examenele prevăzute în acest articol și va fixa taxele ce reprezentanții legali ai copiilor sunt datori să plătească pentru trecerea lor.

O parte din produsul taxelor va servi la plata examinatorilor, iar restul se va vărsa în Casa Școalelor“.

Penalitățile care se menționează în acest articol sunt cele din art. 110 din lege, care stabilește că:

„Reprezentanții legali ai căror copii nu se prezintă la examenul de finele anului școlar vor fi condamnați la o amendă de 2 lei. Dacă copiii nu se prezintă

la examenul ultimului an şcolar, reprezentanţii lor legali vor fi condamnaţi la o amendă de 5 lei.

Amendele se execută de perceptor şi se varsă în Casa Şcoalelor".

Iar regulamentul special prevăzut la art. 11 din lege, reprodus mai sus şi sancţionat prin înaltul Decret Regal nr. 2637 din 27 mai 1896, stabileşte următoarele prin articolul sau 21: „Institutele private care nu se vor conforma dispoziţiunilor de mai sus, netrimiţându-şi elevii lor români la examen, fie la şcoala publică, fie în faţa delegaţiunii ministeriale în institut, pe de o parte vor fi supuse dispoziţiunilor de amendare, prevăzute la art. 10 din lege, socotindu-se absentarea de la examen pentru fiecare şcolar îndeosebi, iar pe de alta li se va da un avertisment public, cu punerea în vedere că la o a doua abatere li se va retrage autorizarea.

„Copiii respectivi vor fi înscrişi din oficiu în şcoala publică, cu începerea anului şcolar următor.

Delegaţii trimişi la şcoalele private au îndeosebi îndatorirea de a semnala ministerului pe toţi copiii de români căzând în această categorie".

Toate aceste dispoziţiuni au singura menire de a asigura aplicarea principiului învăţământului obligatoriu pentru toţi copiii de români.

Cât priveşte şcoalele private, însuşi regulamentul respectiv din 28 ianuarie 1896 le garantează cea mai liberă dezvoltare posibilă. Iată, în adevăr, articolele privitoare la şcoalele cu programă proprie în categoria cărora intră şcoalele bulgare din Dobrogea.

„Art. 53. şcoalele cu programă proprie sunt şcoalele de învăţământ primar sau secundar, având o programă diferită de aceea a statului.

Art. 54. Învăţământul în aceste şcoale poate ti predat în orice limbă.

În cazul când ele vor avea şi elevi români, învăţământul limbii române şi al istoriei românilor în limba română sunt obligatorii.

Art. 55. Programele ce aceste şcoale vor prezenta ministerului, o dată cu cererea de aprobare (art. 3), trebuie să fie analitice.

Nicio schimbare nu se poate introduce în programe fără autorizaţiune prealabilă.

Art. 56. În caz când studiile se fac în o limbă străină, cărţile de şcoală vor fi prezentate ministerului spre aprobare. Este absolut interzis de a se întrebuinţa în şcoală o carte care nu a fost aprobată.

Art. 57. Fiecare şcoală cu program propriu trebuie să aibă următoarele registre ţinute în limba română:

1. Registru-matricol în care se va înscrie: numele elevilor, data şi locul naşterii, numărul din extractul stării civile şi autoritatea care a eliberat extractul, naţionalitatea, religia, data intrării copilului, studiile făcute înainte de intrarea în institut, rezumatul notelor obţinute în şcoală în cursul anului şi la examen, numele, locuinţa, profesiunea părinţilor.

2. Un registru de prezență al profesorilor, în care profesorii vor însemna materia predată în fiecare lecțiune;

3. Un registru pentru inspecțiunile școlare și medicale".

Din aceste dispoziții reiese clar că aceste școli au dreptul de a avea programe diferite de acea a statului și că învățământul în ele poate fi predat în orice limbă, cu restricțiunea numai că învățământul limbii române sunt obligatorii, atunci când școala are și elevi români.

Și-ar fi putut închipui cineva că aceste dispoziții atât de largi să fie în stare a provoca nemulțumiri în inimi de cetățeni români? Fire-ar admisibil ca în țara românească să crească copiii de români fără să cunoască limba, nici aspirațiunile poporului român? Evident că nu și că sunt puține țări cu o libertate a învățământului privat atât de largă ca la noi.

Dar cetățenii noștri români de naționalitate bulgară din Dobrogea au căutat continuu să se sustragă și puținelor obligațiuni impuse de lege și regulamente, opunând în regulă generală rezistență pasivă dispozițiunilor autorităților școlare, iar câteodată, cum s-a întâmplat și acum, refuzând pe față de a se supune măsurilor celor mai legale luate de aceleași autorități.

Ministerului i s-ar putea face imputarea c-a fost prea îngăduitor față de pretențiile adeseori nesocotite ale comitetelor bulgare.

De mult trebuiau luate mai aspre măsuri în vederea relei voințe puse de niște cetățeni recalcitranți.

Să trecem, în adevăr, în revistă, fazele prin care a trecut chestiunea școalelor bulgare.

Promulgându-se în ianuarie 1896, noul regulament al școalelor private, președintele comitetului școalelor primare bulgare primare și secundare de băieți și fete din Tulcea cere, prin petiția înregistrată la nr. 40.498 din 20 august 1896, să i se dea autorizarea necesară funcționării mai departe a acelor școale.

Ministerul, prin ordinul său nr. 10.385 din 30 noiembrie 1896, și în baza raportului amănunțit nr. 747 din 18 octombrie același an al dlui inspector al circumscripției București, acordă pentru școalele primare și secundare, în mod provizoriu, autorizarea cerută, cu obligațiunea ca personalul didactic să se conformeze în totul art. 8 și 15 din regulament, privitoare la actele de studiu și ca direcțiunea să prezinte ministerului, spre aprobare, atât o programă analitică a studiilor, conform art. 55 din regulament cât și, conform art. 56, câte un exemplar din toate cărțile câte sunt întrebuințate în școală.

Școalele astfel autorizate provizorii erau:

1. O școală primară de băieți cu 4 clase;

2. O școală primară de fete de asemenea cu 4 clase;

3. O școală primară mixtă cu clasele I și a III-a;

4. O școală secundară de băieți cu 3 clase;

5. O școală secundară de fete de asemenea cu 3 clase. În toate aceste școale se puteau primi, în vederea cubajului salelor de clasă, cel mult 617 elevi.

Prin acelaşi ordin, ministerul a mai pus în vedere comitetului că deoarece în acele şcoale urmează şi elevii fii de cetăţeni români aceştia trebuie să fie astfel pregătiţi ca la sfârşitul anului şcolar ei să poată depune examen la şcoalele statului. S-a fixat totodată numărul de ore pe săptămână pentru cursurile de făcut în limba română la şcoalele primare, şi anume: 10 ore pentru clasa I, 10 ore pentru clasa a II-a, 14 ore pentru clasa a III-a şi 15 ore pentru clasa a IV-a.

Astfel, şcoalele bulgare funcţionează în cursul anului şcolar 1896–1897 cu autorizarea provizorie acordată de minister. Comitetul nu se grăbeşte însă deloc să se conformeze dispoziţiilor din ordinul nr. 10.385, ba chiar nu ţine, în unele privinţe, deloc seamă de hotărârile ministeriale.

Aşa, ministerul refuzase categoric, prin acel ordin, cererea stranie a comitetului de a ţine clasa a IV-a secundară mixtă precum şi aceea de a avea grădină de copii, pentru care lipsea localul necesar. Acest refuz însă nu împiedică deloc pe conducătorii şcoalelor bulgare de a menţine mai departe atât clasa a IV-a secundară mixtă cât şi grădina de copii. Intervenind revizorul judeţului Tulcea şi inspectorul circumscripţiei Bucureşti, ministerul, cu ordinul nr. 1766 din 22 februarie 1897, dă directorului şcoalelor bulgare un avertisment şi îi pune în vedere următoarele: „Pe viitor trebuie să vă conformaţi în totul legii şi regulamentelor şcolare şi să îndepliniţi în mod punctual toate condiţiunile ce sunt cuprinse în ordinul nostru nr. 10.385, cunoscând că dacă pentru neexecutarea de până acum de către d-voastră a acestor condiţiuni, ministerul n-a închis imediat şcoalele, această toleranţă se datoreşte numai împrejurării că ne găsim în mijlocul anului şcolar, însă, în cazul când nici până la 1 septembrie viitor nu vă veţi conforma în totul dispoziţiunilor din ordinul de mai sus citat, ministerul este ferm decis a vă retrage autorizaţiunea dată şi a dispune închiderea şcoalelor“.

Un ordin identic s-a dat şi preşedintelui comitetului şcoalelor bulgare.

Faţă cu acest ordin, comitetul se execută în parte. În adevăr, prin raportul său nr. 236 din 14 mai a.c., preşedintele comunică că s-a separat clasa a IV-a secundară de băieţi de clasa a IV-a secundară de fete. Cât pentru grădina de copii „s-a redus numărul copiilor astfel încât să corespundă localul cu numărul restrâns ce a mai rămas“.

Prin acelaşi raport se mai răspunde la alt ordin ministerial comunicând că, dacă nu s-au înaintat încă actele profesorilor, cerut de autoritatea şcolară pe la începutul anului şcolar, cauza e că actele n-au putut fi „traduse“.

Ministerul împinge iarăşi indulgenţa până a acorda un nou termen, şi anume 1 septembrie 1897, pentru prezentarea tuturor actelor şi certificatelor de studii ale dlor profesori şi institutori ai şcoalelor acelui comitet, precum şi pentru funcţionarea grădinii de copii.

Toleranţa continuă a ministerului şi spiritul sau conciliant trebuie să fi fost interpretat de comitet drept slăbiciune, căci altfel cele ce vor urma ar fi neexplicabile.

În mai a.c., comitetul cere, prin raportul său nr. 237, nici mai mult nici mai puţin decât scoaterea cu desăvârşire a limbii române din programa claselor I şi

a II-a primară şi totodată reducerea orelor acordate studiului acestei limbi în clasele a III-a şi a IV-a primară.

De altfel, comitetul şcoalei bulgare din Babadag, făcând cauză comună cu cel din Tulcea, a adresat un raport identic ministerului.

Pretenţiunile comitetelor nu se mărginesc însă aici. În schimbul atitudinii lor stăruitoare în nerespectarea legii, regulamentelor şcolare şi dispoziţiunilor ministeriale, comitetele cer, o dată cu propunerea lor de a se suprima, respectiv reduce, cursul de limba română şi prin aceleaşi rapoarte chiar, ca elevii lor de curs primar să nu fie obligaţi a trece examenul de fine de an la şcoalele publice, ci să depună acest examen în şcoalele lor, înaintea unei delegaţiuni numite de minister.

În vedere însă că şcoalele bulgare nu aveau decât autorizarea provizorie; în vedere că unele din condiţiunile sub care se acordase această autorizare, precum acea privitoare la înaintarea actelor de studii ale profesorilor şi institutorilor, nu erau încă îndeplinite nici în momentul când se cerea delegaţiunea, aşa încât corpul profesoral funcţionase fără autorizarea ministerului; în vedere că din cauza gravelor abateri de la ordinele ministeriale – precum menţinerea clasei a IV-a secundare-mixte şi a grădinii de copii – se aplicase directorului şcoalelor bulgare din Tulcea pedeapsa avertismentului cu ameninţarea că la noi abateri şcoalele vor fi închise; în vedere că art. 62 din regulamentul şcoalelor private stabileşte că numai „şcoalele private cu programa statului pot obţine autorizaţiunea ca examenul de fine de an al şcolarilor din clasa I, a II-a şi a III-a primară să se ţină în şcoală dinaintea unei delegaţiuni numită de minister“: pentru toate aceste consideraţiuni ministerul nu putu acorda cererea de a trimite delegaţi.

La comunicarea de către minister că nu se acordă delegaţiunea cerută, comitetul, prin organul preşedintelui său, răspunse telegrafic că nu li se pot aplica dispoziţiunile din regulamentul şcoalelor private ca „unora ce se vor bucura de drepturile culturale acordate prin tratatul de la Berlin“![127]

N-au întârziat de altfel cetăţenii noştri români de naţionalitate bulgară din Dobrogea de a dovedi şi de fapt că nu se supun legii, netrimiţându-şi elevii spre a depune examenele de fine de an la şcolile publice.

Faţă cu asemenea flagrantă călcare a articolului 11 din lege, ministerul făcu cunoscut comitetelor şcoalei bulgare din Dobrogea că li se vor închide şcolile.

Această ameninţare a fost suficientă pentru ca deodată comitetele să-şi schimbe atitudinea. Prin raportul său cu nr. 325 din 4 septembrie, comitetul din Tulcea face o întâmpinare foarte respectuoasă şi plină de devotament, recunoscând formal că a fost în trecut în opoziţiune cu regulamentele şcolare, şi cere iertare, încheind cu cuvintele:

„Cunoscând, domnule ministru, stăruinţa dvoastră pentru propăşirea culturii în tânăra generaţie a ţării şi dorinţa d-voastră de a fi întotdeauna adevăratul sprijinitor al interesului obştesc, cu cel mai profund respect venim a vă ruga să binevoiţi a ne dispensa de pedeapsa ce am meritat şi să lăsaţi liber pe viitor

institutul nostru de a fi frecventat de copii înscrişi de naţionalitate bulgară, promiţându-vă, domnule ministru, că pe viitor vom respecta cu cea mai mare strictețe prescripţiunile legii".

Văzând că comitetele îşi recunosc greşelile din trecut şi încrezându-mă în îndreptarea lor, am revenit asupra hotărârii luate de a se închide şcolile bulgare şi m-am mărginit a dispune că revizorul să supună obligativităţii şi să înscrie din oficiu în şcolile publice primare parte din copii, în baza art. 21 din regulamentul din 27 mai 1896, conform căruia se înscriu din oficiu în şcolile publice copiii preparaţi în particular care nu s-au prezentat la examenul de fine de an.

Dacă dispoziţia din acest articol se aplica cu stricteţă, toţi copiii din şcolile bulgare ar fi trebuit să fi înscrişi din oficiu, deoarece niciunul nu se prezentase la examen.

Intenţiunea mea era însă pe de o parte de a da a înţelege tuturor, prin aplicarea acestei măsuri, că pe viitor sunt ferm hotărât a aplica legea fără şovăire, pe de alta de a lăsa şcolilor bulgare dreptul de a-şi înscrie copiii neînscrişi din oficiu în şcolile publice. Am mai dispus, în conformitate cu art. 10 din lege, amendarea cu 2 sau 5 lei a reprezentanţilor legali ai copiilor care n-au fost prezenţi la examen.

Dar această indulgenţă a rămas şi de data aceasta fără efectul dorit. Seria de călcări de dispoziţiuni ministeriale, de regulamente şi chiar de articole precise de lege s-a mai completat cu o nouă foarte gravă abatere, primindu-se în şcoală elevii înscrişi din oficiu în şcolile publice şi care nu mai aveau dreptul, prin urmare, de a frecventa institutele private.

Toţi elevii de cetăţeni români şi naţionalitate bulgară din Tulcea înscrişi din oficiu în şcoalele publice de revizorul şcolar, în baza ordinului ministerului nr. 58.240/15.441, continuă astăzi încă a frecventa şcoalele bulgare; iar când revizorul a trecut în ziua de 4 octombrie pragul şcoalei spre a îndemna comitetul la respectul legilor, el a fost primit cu injurii şi ameninţări.

O asemenea anarhică stare de lucruri nu poate dăinui.

Cu atât mai vârtos trebuie să păşească ministerul la măsuri decisive, cu cât, şi cu prilejul cercetărilor din ultimele zile, făcute de inspectorul general al învăţământului primar şi normal-primar, s-a dovedit cu prisosinţă că toată lucrarea din şcoalele bulgare este însufleţită de un spirit franc anti-românesc.

Iată câteva probe.

I. Am menţionat mai sus de surprinzătoarea cerere a comitetelor din Tulcea şi Babadag de a suprima limba română din clasele I şi a II-a primară şi de a se reduce numărul de ore la celelalte clase. Natural că s-a răspuns cu un categoric *nu.* Aceasta însă nu a împiedecat ca numărul de ore din toate clasele să fie simţitor redus în raport cu trecutul. Pentru anul şcolar trecut, numărul de ore fixate pentru cursurile de făcut în limba română era cum s-a văzut mai sus: pentru clasa I 10, pentru clasa a II-a 10, pentru clasa a III-a 14, pentru clasa a

IV-a 15. În anul şcolar curent numărul de ore de lecţiuni făcute în limba română este de 6 la clasa I, 6 la clasa a II-a, 8 la clasa a III-a şi 8 la clasa a IV-a. În cele 8 de la clasele a III-a şi a IV-a intră şi câte 2 ore de istoria românilor.

În adevăr, dacă copiii de cetăţeni români din şcoalele particulare sunt datori a depune examenul de fine de an la şcoalele publice şi [fiindcă] cei din şcoalele bulgare nu ştiu de regulă limba românească de acasă, natural că le-ar trebui, pentru limba română, spre a fi bine pregătiţi pentru examene, un număr de ore mai mare decât cel de care au nevoie copiii de naţionalitate română. Cel mult s-ar putea susţinea, deşi cu foarte puţin temei, că ar fi suficient acelaşi număr de ore de limba română la şcoalele private ca şi la şcoalele publice. Totuşi raportul e invers.

Numărul orelor de limba română pe săptămână:

	Clasa I	Clasa a II-a	Clasa a III-a	Clasa a IV-a
În şcoalele publice	10	8	10	10
În şcoalele bulgare	6	6	6	6

(Anul şcolar 1897–1898)

Numărul restrâns de ore destinat limbii române în şcoala primară este o dovadă sigură că comitetele şcoalelor bulgare n-au luat niciodată în serios obligaţiunea de a-şi prezenta copiii la examenele de fine de an la şcoalele publice. Se mai constată din numărul de ore, aşa cum e fixat, puţina însemnătate dată cunoaşterii limbii române, dar nici nu mai e nevoie de asemenea constatări.

Desigur, foarte surprinzător e că în clasa I primară nu se învaţă nici măcar alfabetul nostru. În cele 6 ore de limba română nu se fac decât mici conversaţiuni, fără cel mai mic început de citire şi scriere în limba română. Tocmai în clasa a II-a se începe învăţarea literelor latine, dar şi aici cât mai târziu.

În ziua de 8 octombrie, deci cu mai bine de o lună de la începerea anului şcolar, subiectul lecţiunii în clasa a II-a primară era scrierea literelor în din alfabetul român.

Dispoziţia de a nu se învăţa literele latine în clasa I primară e luată de actualul director, după propria să afirmaţiune

II. În anul şcolar expirat, funcţionau, ca profesori şi institutori de limba română la şcoalele bulgare din Tulcea, persoane cu titluri superioare celor din anul şcolar curent.

Aşa, cursul de limba română şi de istoria românilor la şcoala secundară de băieţi era predat de dl Timus, profesor la gimnaziul clasic din Tulcea, iar la cursul primar funcţiona ca institutor dl Timofti, învăţător detaşat.

Aceste persoane însă, tocmai pregătite pentru misiune, au fost înlăturate şi înlocuite cu dascăli mai puţin calificaţi.

Astăzi funcţionează la cursul secundar Diaconul Costin, slab ca profesor, iar la cursul primar un tânăr Constantinescu Ilie, posedând 5 clase de liceu real, şi d-rele Dedulescu şi Băbeanu, numai cu primele clase secundare.

Înlocuirile acestea să se fi făcut oare în dorința de a da o mai mare însemnătate, cursului de limba și istoria română în școalele bulgare?

III. Mai bine decât din cele ce preced, reiese, din următorul fapt, spiritul care domnește în școalele bulgare din Tulcea și Babadag.

Pentru studiul geografiei Bulgariei par a fi utilizate mai mult sau poate chiar exclusiv hărți fizice. Cu prilejul inspecției, în adevăr, s-au găsit agățate de pereți asemenea hărți, în care Dobrogea apare ca făcând parte integrantă din Bulgaria, iar nu și hărți politice, din care desigur școlarii și-ar face o idee mai exactă de actuala stare de lucruri.

Și mai straniu este că în hărțile reproduse în toate manualele așa numite „știință despre patrie", fie aceste hărți al Bulgariei în special fie ale Peninsulei Balcanice, Dobrogea figurează de asemenea ca parte integrantă din Bulgaria.

Această din urmă constatare a făcut-o dl Bogdan, profesor universitar, căruia i se trimisese de minister, spre cercetare, o parte din cărțile de școală întrebuințate în institutele particulare bulgare din Dobrogea.

Prin raportul său, dl Bogdan mai arată că în manualele menționate se spune în toate, aproape cu aceleași cuvinte: „Dobrogea este o țară curat bulgărească", că în „Povestiri scurte din istoria Bulgară" de Bobcev, Filipopol 1883, se spune la p. 57, același lucru: Dobrogea este o țară bulgărească pe care românii vor s-o romanizeze; că în „Cartea de cetire pentru clasa IV" de Saranov, Filipopol 1893, p. 23, Dobrogea nu e cuprinsă pe hartă în România; că în „Atlasul școlar" de Danov, Filipopol 1891, la harta Peninsulei Balcanice, România nu este pusă sub un termen general, ci sunt însemnate numai provinciile Valachia mare și mică, Moldova și Dobrogea.

Pasajul cel mai caracteristic însă care ne luminează pe deplin asupra sentimentelor ce se implântă în elevii școalelor bulgare din Dobrogea, prin mijlocul manualelor didactice ce li se dau în mână, se găsește în „Manualul pe scurt de geografie generală" de S. Christov, Filipopol 1895, p. 169, în care se spune:

„Congresul din Berlin a dat României partea sud-estică a Bulgariei, adică Dobrogea, pe care o stăpânesc până astăzi și se silesc în tot chipul să contopească pe bulgari cu românii, ca să nu se mai audă niciodată numele de Bulgar acolo unde s-a întemeiat vechea împărăție bulgărească și s-a auzit numele de Bulgari".

Cred că nu mai rămâne nimănui nicio îndoială cu privire la adevăratele tendințe ce se urmăresc în aceste școale, față de care ministerul s-a arătat continuu atât de tolerant!

IV. Foarte surprinzător este modul cum se țin matricolele la școalele bulgare din Tulcea.

Sunt două rânduri de matricole: unele românești, întocmite după formularele noastre oficiale, altele bulgare. Cele românești sunt ținute numai de formă. Astfel nu s-a găsit trecută nicio singură notă în matricola pe anul școlar expirat 1896–1897, toate rubricele rămânând în alb.

Cu aceasta însă s-a călcat art. 57 din regulament, care prevede că „fiecare şcoală cu programă proprie trebuie să aibă registrele (anume matricole, registru de prezenţă a profesorilor şi registrul pentru inspecţiuni), ţinute în limba română“.

O incorectitudine mai mult, deci, de care s-a făcut vinovată administraţia şcoalelor bulgare din Tulcea.

V. Din matricolele ţinute în limba bulgară, singurele în care sunt trecute notele dobândite de şcolari, se constată că se practică un sistem de notare deosebit de cel adoptat de regulamentele noastre şcolare.

Răspunsurile şcolarilor se cotează cu notele de la 1–6, nu până la 10. Dl director a dat explicaţiunile că rămân repetenţi cei cu note mai mici de 3.

În vedere că promovările se fac după un alt sistem, regulamentul respectiv trebuie să aibă aprobarea ministerului. Această aprobare nici n-a fost cerută.

* * *

Rezumând toate cele relatate, constatăm, dlor miniştri, că şcoalele bulgare din Tulcea şi Babadag şi mai cu seamă cele dintâi funcţionează actual:

1. Cu şcolari care au pierdut dreptul de a urma la şcoalele particulare, ca fiind înscrişi, drept pedeapsă, din oficiu, în şcoalele publice (sunt peste 250 şcolari, în această situaţie neregulată).

2. Cu profesori şi institutori neautorizaţi încă de minister.

3. Cu un număr de ore cu totul reduse la limba română – redus atât faţă cu numărul de ore stabilit de inspectorul circumscripţiei Bucureşti, la începutul anului şcolar trecut, în înţelegere cu direcţia şi comitetele şcoalelor, cât şi faţă cu numărul de ore din orarul nostru oficial.

4. Cu matricolele româneşti rămase în alb.

5. Cu regulament de promovare neaprobat. Adăugând la acestea continuile călcări făţişe de lege, regulamente şi ordine ministeriale, precum şi sădirea în minţile şcolarilor de idei subversive cu privire la actuala stare de lucruri – dovadă despre aceasta hărţile şi manualele introduse în şcoală – vom avea icoana completă a situaţiei.

Se impune acum întrebarea: cui incumbă, în primul loc, răspunderea celor ce se petrec în şcoalele bulgare? Directorii şcoalelor, şi anume dl G.L. Razlogoff, directorul şcoalei din Tulcea, precum şi dl P. Marinov, directorul şcoalei din Babadag, au declarat amândoi că nu lucrează decât sub ordinele comitetelor, ordine pe care datori sunt să le execute. Ei n-ar fi decât funcţionari salariaţi şi ca atare au a se supune dispoziţiunilor luate de cei care i-au pus în fruntea şcoalelor. Aşadar, dacă s-au călcat legea şi regulamentele, dacă institutele de sub conducerea lor nu şi-au prezentat elevii la examenele de fine de an, dacă copiii înscrişi din oficiu în şcoalele publice continuă a urma în institutele lor, dacă limba română se predă într-un număr mult mai mic de ore decât se hotărâse etc. etc., nu a lor este vina şi răspunderea, ci a comitetelor.

Se poate admite oare ca, tocmai cei chemați în fruntea școalelor, cei mai mulți dintre toți, să nu aibă nicio înrâurire?

Adevărul este că dânșii, și îndeosebi dl Razlogoff, sunt conducătorii și nu e admisibil că ei să fie cei conduși. Acest director al școalelor din Tulcea este doctor în filosofie și pedagogie de la Lipsca, e fost funcționar superior în administrația învățământului dintr-un stat vecin. Nu e supus dobrogean, ci e născut într-unul din satele bulgare din vilaetul[128] Salonicului. După toate informațiunile culese de la administrația județului și de la particulari, d-sa este acela care întețește spiritele și care provoacă la nesupunere față cu legea și regulamentele.

Așa fiind, comitetul nu-i servește dlui Razlogoff decât drept pierdea, îndărătul căreia speră să poată continua, fără a fi molestat, acțiunea sa nu tocmai amicală statului în care s-a adăpostit pentru moment.

Nu urmează însă deloc din cele zise că comitetele ar putea fi dezvinovățite: ele singure și-au lăsat acest cap conducător și doresc, ca buni soldați, ca generalul lor să rămână la adăpostul oricărei bănuieli. De altfel nu se poate trece cu vederea, sub niciun cuvânt, atitudinea unora din membrii comitetului de Tulcea, în ziua de 4 octombrie, față de revizor.

La școala bulgară din Babadag situația este aceeași.

Directorul se adăpostește îndărătul comitetului, întocmai cum face cel din Tulcea; iar comitetul, căutând să fie la înălțimea celui din capitala județului, e tot atât de puțin dispus la respectul legilor.

Dovadă despre aceasta avem faptul că, după ce declarase revizorului că, cu începere de luni 6 octombrie, nu va mai primi în școală pe cei 25 copii înscriși din oficiu în școalele publice, în acea zi, 6 octombrie, comitetul a găsit mijlocul de a nu se ține de cuvânt, suspendând cursurile sub pretext de reparațiuni de mobilier școlar.

Se spera că ministerul va reveni asupra hotărârii de a obliga pe acei copii de a urma la școalele publice și cestiunea era deci de a câștiga timp.

Stratagema însă era prea din cale afară simplă, spre a fi putut induce în eroare. Reparația mobilierului era un simplu pretext.

Față cu toate cele constatate, în vedere că s-au călcat legea și regulamentele cu știință și stăruință, datoria subsemnatului ar fi să dispun închiderea școalelor bulgare din Tulcea și Babadag.

Considerând însă că nu sunt vinovați atât părinții, cât directorii și comitetele, precum rezultă lămurit din toate cele ce preced, am onoare a vă ruga, dlor miniștri, să binevoiți a mă autoriza să nu închid încă școalele, ci să mai fac o ultimă încercare, cerând depărtarea directorilor și schimbarea comitetelor școlare.

Totodată voi lua toate măsurile pentru intrarea imediată în legalitate, mai cu seamă în ceea ce privește pe școlarii înscriși din oficiu în școalele publice și din care niciunul nu mai poate fi primit în școalele particulare.

Dacă nici pe această cale nu se va ajunge la îndreptare, dacă nu se vor respecta cu rigurozitate toate dispoziţiunile din lege şi regulamente, voi dispune închiderea definitivă a şcoalelor din Tulcea şi Babadag.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr. 102 din 1 noiembrie 1897, p. 1235 şi în ziarul „Voinţa Naţională“ din 18 octombrie 1897.)

10.

Deciziunea nr. 18328 din 21 martie 1898 prin care se instituie concursuri anuale de oină

Având în vedere trebuinţa ce este de a se da în şcoli o mare dezvoltare exerciţiilor fizice, fără care educaţiunea tinerimii nu poate să fie nici completă, nici armonică;

Având în vedere că, pentru a se atinge acest scop, printre alte mijloace, unul din cele mai eficace este şi acela de a se cultiva jocurile care dezvoltă forţa, agilitatea, curajul şi iniţiativa individuală,

Decidem:

Se instituie concursuri anuale de joc de oină, pentru şcolarii şcoalelor primare şi secundare, şcoalelor normale primare şi seminariilor.

Aceste concursuri se vor ţine în fiecare an, în ziua de 10 mai, şi vor face parte din serbarea şcolară din acea zi sau vor fi distincte de dânsa.

Vor fi concursuri sau între echipe diferite luate din aceeaşi şcoală sau între echipe luate din diferitele şcoli ale aceluiaşi oraş sau între echipe luate din şcoale din oraşe diferite.

Premiul va consta dintr-un obiect de artă, pe care echipa învingătoare îl va conserva timp de un an, până la concursul următor.

Un regulament anume va fixa detaliile acestor concursuri.

(Publicată în „Monitorul Oficial“ din 15 aprilie 1898; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr. 113 din 15 aprilie 1898, p. 228: în „Colecţiunea legilor instrucţiunii“ 1864–1900, p. 1397.)

11.

Apel nr. 27653 din 20 mai 1898 către persoanele care au bunăvoință a da ajutoare bănești pentru cumpărarea de cărți la școlari săraci

Foarte adeseori persoane binevoitoare dau ajutoare bănești pentru cumpărare de cărți la copii săraci din diferite școli primare, urbane și rurale. Ministerul crede că intră în vederile acelor generoși donatori, arătându-le că dorința d-lor de-a veni în ajutorul copiilor studioși, dar fără mijloace, se poate realiza într-o măsură mai largă, dacă, cu banii oferiți de d-lor, s-ar cumpăra cărți care să devie proprietatea școalei, iar aceasta să le împrumute pe câte un an copiilor săraci. Cu modul acesta aceeași carte poate servi de trei sau patru ori în loc de a servi numai o dată.

Considerațiunea aceasta este de mare însemnătate, mai ales în comunele rurale, unde lipsa de cărți este o piedică serioasă pentru mulți copii de a putea urma la școală.

Din parte-i ministerul a luat măsuri pentru ca, cu mijloacele pe care legea i le pune la dispoziție, să formeze la fiecare școală primară câte un asemenea stoc de cărți pentru copiii fără mijloace. El va fi recunoscător persoanelor particulare care ar voi să dea aceeași direcțiune donațiunilor lor.

Pentru aceasta, ele vor putea, ori să cumpere înseși cărțile ce ar voi să ofere și să le remită dirigintelui sau directorului școalei căreia vor să-i facă donațiunea, ori să consemneze suma ce oferă pe contul dlui Administrator al Casei Școalelor, arătând școala în favoarea căreia fac donațiunea și orice alte indicațiuni ar crede necesare. Cu acele sume ministerul va procura școalei cărțile cele mai potrivite, cartonate și în condițiuni de preț avantajos.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 117 din 15 ianuarie 1898, p. 290.)

12.

Adresa nr. 49145 din 1898 către rectori pentru facerea regulamentelor reclamate de noua Lege a învățământului secundar și superior

Prin aplicarea noii legi din 23 martie 1898, asupra învățământului secundar și superior, care se face cu începere de la 1 septembrie 1898, devine necesară

revederea și completarea tuturor regulamentelor universităților, pentru a le pune în acord cu noua lege; vor mai trebui luate o serie de măsuri, în același scop.

Expun aici toate punctele asupra cărora socotesc necesar a atrage atențiunea universităților, arătând și opiniunea ministerului pe unde este locul.

1. *Organizarea generală.* Prin art. 54 din lege, se hotărăște în linii cu totul generale cercul de activitate al fiecărei facultăți; pentru cea de drept, în particular, acest cerc se lărgește în mod considerabil, prin adăugirea științelor de stat. De altă parte, prin art. 67 al. III și IV, crearea, suprimarea sau schimbarea de destinație a unei catedre universitare nu se poate face decât cu intervenția universității.

Aceste dispozițiuni reclamă o discuție aprofundată din partea fiecărei universități pentru a lămuri următoarele puncte:

a) Organizația actuală a fiecărei facultății este ea ceea ce trebuie să fie, sau trebuie modificată în ceva, pentru a o pune în acord cu dispozițiile noii legi atât în ceea ce privește învățământul superior cât și cel secundar?

Trebuie să se aibă în vedere că tendința legii noi este de a face ca universitățile să nu fie numai niște școli superioare, un fel de continuare a liceului, ci niște vaste centre de cultură, în care să găsească lesne mijlocul de a se manifesta întreaga mișcare culturală a țării în ce are ea mai bun și mai înalt. De altă parte, este evident că noua organizare pe care o dă învățământului secundar trebuie să aibă răsunet și în organizarea universităților, pe de o parte din cauza preparațiunii deosebite pe care o vor avea viitorii studenți, pe de altă parte pentru că universitățile, pe lângă altele, au și datoria de a prepara profesori pentru învățământul secundar.

b) Dacă se va găsi că organizarea vreunei facultăți trebuie schimbată, să se vadă în ce anume va consta acea schimbare? Va fi nevoie de cursuri noi? Unele din catedrele actuale să-și schimbe destinația? Ce să se facă pentru ca recrutarea corpului didactic secundar să fie asigurată pentru fiecare specialitate? Cum să se dispună lucrurile pentru a se înlesni profesorilor secundari reunirea a două specialități, cerută de art. 24? Care vor fi relațiunile, pe viitor, între diversele cursuri ale aceleiași facultăți sau chiar ale diverselor facultăți?

Asupra acestui punct credem că discuția va trebui să îmbrățișeze nu numai măsurile ce ar fi a se lua la moment, ci să privească viitorul pentru un interval de timp cât se va putea mai lung. Va trebui să se alcătuiască un plan sistematic de transformare gradată, care să se desăvârșească într-un număr determinat de ani. În această lucrare se va căuta a se utiliza în modul cel mai rațional elementele existente, iar creațiunile nu se vor prevedea decât în limita puterilor financiare ale țării și potrivit cu personalul de care se poate dispune. Un plan prea vast ar fi inaplicabil și, în loc de a face bine, va face mult rău, prin perturbarea ce ar aduce în actuala stare de lucruri, fără a putea pune în loc ceva stabil și desăvârșit.

Planul de reorganizare va trebui să prevadă, an cu an, schimbările și creațiunile ce vor fi a se face, precum și mijloacele de a se realiza. Pentru

îmbunătățirile care nu s-ar putea face decât cu oarecare precauțiuni luate din vreme, va trebui să se indice care anume vor fi aceste precauțiuni.

Credem util a aminti aici că aplicarea noii legi, în ceea ce privește programele învățământului secundar, nu va fi complet terminată decât în ianuarie 1903, când va trece examenul de absolvire de liceu prima serie de școlari care vor fi terminat liceul după noua organizație și după noile programe.

c) Prin art. 60 se hotărăște că fiecare universitate va elibera și diplome de licență și diplome de doctorat.

Pentru patru din cele cinci facultăți, dispoziția aceasta implică o transformare considerabilă. Pentru facultatea de drept, transformarea este și mai însemnată, din cauza adăugirii științelor de stat[129].

Universitățile vor avea să vadă când și cum va fi oportun a se crea diploma de doctor, pentru fiecare facultate în parte, având în vedere mijloacele de care dispun și de care poate să mai dispună în viitor. Tot așa, se va vedea când și cum se vor putea organiza cursurile de științe de stat, pe lângă facultățile de drept.

Părerea noastră este că pentru amândouă aceste lucrări, universitățile noastre posedă însemnate elemente care ar permite ca în foarte scurt timp prevederile legii, asupra acestor puncte, să poată deveni o realitate.

În adevăr, creațiunile de catedre universitare, făcute de la 1864 încoace, nu s-au făcut după niciun plan determinat. Rezultatul a fost că dacă pe de o parte s-a completat, în genere destul de bine, organizarea universitară în ceea ce privește diploma de licență, pe de alta s-au înființat unele catedre care ies întrucâtva din sfera acestei diplome. Acestea vor putea fi utilizate, în vederea doctoratului și a secțiunii de științe de stat.

Mai este încă un element prețios pe care se poate conta. Art. 75 cere ca, pentru fiecare profesor, numărul orelor de curs, conferințe și lucrări practici să nu fie mai mic de 6 pe săptămână. Această dispoziție va aduce în universități un adaos de activitate științifică nu neînsemnat, și care va putea și el servi.

d) Tot cu privire la organizarea facultăților, art. 54 prevede împărțirea lor în secțiuni, după cum este azi. Universitățile vor avea să vadă dacă actuala împărțire a diverselor facultăți trebuie menținută sau nu. Pentru facultățile de științe și pentru cele de filosofie[130] și litere, credem că organizarea actuală nu are nevoie de schimbare; ea este foarte rațională și, de altfel, pentru facultățile de filosofie și litere, ea a fost alcătuită și cu vedere la ideile ce domină în noua lege. Socotim însă că va fi util a se studia relațiunile dintre diversele secții ale aceleiași facultăți, atât în vederea fortificării studiilor din fiecare prin ajutorul ce se poate găsi în alte secții, cât și pentru a înlesni formarea corpului didactic secundar după exigențele legii noi.

La facultatea de medicină, multiplicitatea catedrelor, a lucrărilor practice, precum și dispoziția din art. 75, amintită mai sus, credem că vor necesita formarea, dacă nu de secțiuni, cel puțin de oarecare specializări. Acesta este unul din punctele cele mai delicate de care vor avea a se ocupa universitățile.

La facultățile de drept, ni se pare că introducerea științelor de stat impune despărțirea facultăților în câte două secțiuni, care desigur vor avea unele cursuri comune.

Cât pentru facultatea de teologie, nu credem că e necesară această subîmpărțire.

e) Cursurile, conferințele și lucrările practici în seminarii, în institute și în laboratorii vor trebui regulate cu multă preciziune, în legătură unele cu altele, în ceea ce privește natura lor, timpul de lucru, importanța lor la examene, obligațiunea de a le urma, modul de control al frecventării etc.

2. *Taxele de laborator.* Art. 54, al. IX, prevede plata unei taxe, pentru a acoperi cheltuielile de material în laborator. Profesorii șefi de la laboratorii vor trebui consultați asupra cifrei acestei taxe, pentru fiecare laborator în parte.

Deoarece această taxă va fi percepută chiar cu începerea anului școlar, la 1 octombrie viitor, vă rog să binevoiți a cere acest aviz cât mai neîntârziat și a ni-l înainta împreună cu observațiunile Dvs.

3. *Constituirea Senatului universitar. S*enatul universitar este organul principal al administrațiunii universitare și ca atare constituirea lui cât mai neîntârziată se impune, deoarece fără dânsul nu se pot aplica o mulțime din dispozițiile legii.

De altă parte însă tocmai importanța acestei prime alegeri impune ca, dacă se poate, profesorii universitari să participe la dânsa.

De aceea, am onoarea a vă ruga să binevoiți a aviza chiar de pe acum pe fiecare profesor în parte, prin scrisori personale, convocându-i pe toți pentru ziua de 25 septembrie, orele 10 dimineața, în cancelaria universității. Propun ziua aceasta, pentru că credem că până atunci toți sau mai toți profesorii vor fi reuniți în oraș. Dacă credeți că o altă zi ar conveni mai bine din acest punct de vedere, puteți să o alegeți în loc de 25 septembrie, nu însă mai târziu de 30 septembrie.

La alegere vor fi supuși rectorul, decanii și membrii ordinari ai Senatului. Alegerea rectorului și a decanilor se impune, deoarece, prin aplicarea legii noi, se schimbă în mare parte condițiunile lor legale.

Este bineînțeles că alegerea o veți prezida d-voastră și că ea se va face după art. 81, 82 și 84 din lege.

4. *Admisiunea studenților în diversele secțiuni ale facultăților.* Art. 57 din lege nu precizează la ce secțiuni anume din fiecare facultate se vor putea înscrie studenții absolvenți ai diverselor secțiuni din liceu. Această omisiune s-a făcut într-adins, pentru că s-a crezut că cel mai bun judecător în această materie va fi facultatea însăși. Afară de aceasta, legiuitorul nu a voit să prejudice, chiar prin lege, modul cum fiecare facultate se va subdivide în secțiuni, deoarece această subdiviziune se poate schimba cu timpul după trebuințele învățământului și potrivit științei.

Dar acum se impune ca universitățile înseși, cărora art. 60 le dă acest drept, să hotărască asupra acestui punct.

Chestiunea nu este urgentă, de vreme ce primii absolvenți ai liceelor după legea nouă nu se vor prezenta la porțile universității decât la octombrie 1903. Până atunci se vor înscrie în universități bacalaureații ieșiți sub regimul legii vechi și absolvenți de 7 clase de liceu, fie dintr-un liceu al statului, fie dinaintea unei comisii de examene particulare; pentru acești din urma, se vor avea în vedere art. 109 din lege și art. 316–325 din regulamentul pentru școlile secundare promulgat la 7 august 1898.

Ar fi însă locul ca, până la aplicarea deplină a legii noi, să se precizeze bine care sunt secțiile de facultăți în care se pot înscrie absolvenții de 7 clase ai liceelor reale actuale.

5. *Regulamentul de ordine și disciplină a studenților.* După inițiativa luată de minister, universitățile au elaborat în comun un proiect de regulament de ordine și disciplină pentru studenți. Din diverse împrejurări nu a fost sancționat până astăzi.

Acum se cuvine ca el să fie revizuit, pentru a se pune de acord cu legea nouă, în părțile unde acest acord nu ar exista. Sarcina aceasta, după lege, revine rectorilor și decanilor universităților, împreuna cu un delegat al ministerului. E foarte de dorit ca această lucrare să se facă fără nicio întârziere și, cum partea cea mai grea a lucrului este deja făcută, credem că aceea ce mai rămâne se va face lesne.

Vom convoca, pentru acest scop, pe ziua de 10 octombrie, în București pe rectorii și decanii ambelor universități. Alegem ziua aceasta pentru a da timp ambelor Senate să se constituie.

6. *Regulamentele facultăților.* Art. 60 din lege cere ca regulamentele facultăților să fie comune ambelor universități. Această lucrare este deja făcută pentru facultățile de litere și de medicină, al căror regulament comun este deja sancționat și pentru cele de drept. Aceste lucrări însă vor fi modificate și completate, în părțile unde legea nouă ar cere aceasta, cum ar fi, spre exemplu, tot ce privește înființarea diplomei de doctorat, precum și felul certificatului de absolvire de liceu cu care studenții se vor putea înscrie în diversele secțiuni. Pentru facultățile de științe și de teologie, lucrarea trebuie făcută de acum înainte.

Pentru acest scop, vă rog să binevoiți a lua dispoziții pentru ca fiecare facultate să numească delegații pe care-i cere art. 60, al. III; acești delegați vor fi aleși cel mult până la 25 septembrie, iar comisiile mixte, împreună cu delegații ministerului, vor fi convocate în București la 1 octombrie viitor. Veți binevoi a ne comunica numele delegaților aleși îndată după alegerea lor.

7. *Echivalența diplomelor și certificatelor din străinătate.* După art. 61, universitățile vor avea a se pronunța asupra echivalenței diplomelor și certificatelor din străinătate. Anume rectorul și decanii facultăților de litere și de științe vor avea a judeca diplomele și certificatele de absolvire a învățământului secundar; iar diplomele și certificatele de studii universitare se vor judeca de către consiliul facultății respective.

Cât pentru certificatele de studii secundare înainte de absolvire, ele vor fi deferite ministerului; acestea sunt în legătură cu examenele şi promoţiunile de curs secundar, care nu intră în atribuţiunile Universităţilor.

Recunoaşterea echivalenţei certificatelor şi diplomelor străine trebuie să se facă pe viitor după nişte norme mai certe decât până acum. Pentru a înlesni lucrarea universităţilor în această materie, ministerul a luat măsuri pentru a li se procura toate legile, regulamentele şi programele după care se eliberează în străinătate diplomele universitare (bacalaureat, candidatură, licenţă, doctorat etc.) precum şi cele privitoare la absolvirea cursului secundar (gimnaziul, liceul, clasic sau real etc.). Când universităţile vor fi în posesiunea acestor documente, va fi indispensabil ca ele să elaboreze un regulament comun, care să stabilească cu preciziune şi o dată pentru totdeauna: cu ce titlu românesc corespunde fiecare din titlurile liberate de şcolile secundare şi superioare din străinătate. Vă rog să binevoiţi a lua act de aceasta şi, când va veni momentul, să luaţi înţelegere cu dl rector al celeilalte universităţi, pentru a duce la bun sfârşit această lucrare, pe care o considerăm, nu ca pe una din cele mai grele, dar desigur ca pe una din cele mai indispensabilă şi mai însemnate.

8. *Cursurile libere făcute în universităţi.* Prin art. 55 din lege, se prevede putinţa deschiderii, pe lângă universităţi, de cursuri libere şi gratuite asupra oricărei ramuri de ştiinţe, de către persoane care nu aparţin corpului profesoral universitar.

Scopul acestei dispoziţiuni a fost de a face din fiecare universitate un centru, împrejurul căruia să se grupeze o activitate ştiinţifică cât mai întinsă. Se întâmplă de multe ori că persoane care nu aparţin corpului universitar, uneori chiar lipsite de titluri universitare, să fie în poziţiune a pune la dispoziţiunea altora cunoştinţe utile. Aceasta, poate chiar dacă nu ar fi vorba decât de cunoştinţe care să se raporteze numai în mod indirect la obiectul obişnuit studiilor universitare, va fi totuşi un beneficiu pentru universitate a grupa în jurul ei o mişcare intelectuală cât mai întinsă şi capacităţi cât mai numeroase şi mai variate.

Această creaţiune mai are şi o altă însemnătate; este că dă universităţii caracterul unei tribune de pe care ştiinţa înaltă să fie expusă în toată libertatea, condiţie indispensabilă pentru libera ei dezvoltare.

De altă parte însă se cuvine a se evita putinţa ca la universitate să se profeseze teorii contrare siguranţei statului, bunelor moravuri şi instituţiilor ţării. De aceea art. 55 prevede în ce chip se dau autorizaţiile pentru deschiderea acestor cursuri şi prevăd şi mijlocul de a le închide, când ar fi nevoie.

Organul principal în această chestiune este Senatul Universităţii, pentru că s-a socotit că asemenea lucruri interesează nu numai cutare facultate, ci universitatea întreagă, ca instituţiune de înaltă cultură. Totuşi avizul motivat al facultăţii respective este indispensabil, pentru a pune pe Senat în poziţiune de a decide în cunoştinţă de cauză.

Procedura de urmat ar fi aceasta:

Cel care doreşte a deschide cursul, se adresează către rectorul universităţii, cu o cerere, în care se arată: numele, pronumele şi adresa sa; titlurile sale academice sau indicaţia studiilor făcute de dânsul, în orice fel ar fi, şi a lucrărilor sale ştiinţifice; arătarea, în linii generale, a materiei ce-şi propune să trateze; numărul probabil de lecţiuni care îl va li necesar.

Rectorul va înainta cererea decanului facultăţii, la care se raportă obiectului cursului; dacă acel curs se raportă Ia mai multe facultăţi, cererea se va înainta în copie la toţi decanii respectivi. Aceştia convoacă consiliul profesorilor titulari, care se pronunţă, prin aviz motiv[at], dacă trebuie să se dea învoirea cerută. Avizul facultăţii, sau al facultăţilor, se va înainta de decan rectorului, care-l va supune Senatului universitar. Hotărârea Senatului se va înainta apoi de rector ministerului, spre aprobare.

Dacă învoirea de a se deschide cursul s-a dat, rectorul va hotărî orele şi sala în care se va ţine cursul şi le va comunica celui în drept. Aceste indicaţiuni se vor aduce şi la cunoştinţa studenţilor şi a publicului, prin afişe puse în universitate şi prin publicare prin Monitor şi în Buletinul ministerului.

Rectorul are dreptul ca, prin sine sau prin alte persoane, să privegheze cursurile acestea. Îndată ce ar vedea că ele nu servesc întru nimic intereselor ştiinţei sau că sunt atingătoare pentru bunele moravuri, pentru legile şi instituţiile ţării, el va convoca Senatul pentru a cere închiderea cursului. Dacă Senatul aprobă închiderea, hotărârea lui se trimite ministerului, spre aprobare. În caz de urgenţă, rectorul va putea închide cursul imediat, rămânând ca dezbaterea Senatului şi aprobarea ministerului pentru închidere să se dea în urmă.

În fine, închiderea cursului se va putea face şi din iniţiativa ministerului, după ce va fi luat avizul Senatului.

Toate aceste dispoziţiuni vor trebui să facă parte din regulamentul de administraţiune al universităţilor, despre care vom vorbi mai jos.

Am onoarea a va încunoştiinţa că ministerul a pus în vederea celor doritori de a deschide vreun curs liber, să facă cerere rectorului. Cu aceste cereri d-voastră veţi urma după art. 55 din lege şi după lămuririle de mai sus.

9. *Docenţii şi agregaţii.* Ministerul va elabora în curând un regulament, pentru numirea docenţilor, agregaţilor şi profesorilor universitari.

Din partea lor însă universităţile au a stabili, în privinţa acestora, oarecare lucruri însemnate:

a) Examenul de abilitare pentru docenţă se poate ţine, nu numai după cererea candidaţilor la această calitate, dar şi după propunerea universităţii. Dacă universitatea găseşte că e necesar a se face examen de docenţă pentru o specialitate, ea face propunere ministerului, care, aprobând, publică examenul cu şase luni înainte. Va trebui dar ca universităţile să vadă care sunt specialităţile pentru care se simte trebuinţa de docenţi şi să-şi facă propunerile din vreme, pentru a se anunţa examenul.

b) Sunt în momentul acesta mai multe catedre universitare vacante. Art. 68 din lege arată modul cum trebuie să se facă suplinirea lor. Însă, deoarece deocamdată nu avem nici docenți, nici agregați, poate ar fi locul ca consiliul facultăților respective să vadă dacă găsesc ca suplinitorii actuali să continuie cu suplinirea până la formarea de docenți şi de agregați, sau dacă cred că unii din ei ar trebui schimbați. În acest din urmă caz, consiliile vor face şi recomandările necesare.

10. *Necesitatea unui regulament de administrație interioară a universităților.* Este de absolută trebuință alcătuirea uimi regulament de administrație interioară al universităților. Dacă până astăzi s-a putut merge fără dânsul, cauza a fost că universitățile nu luaseră încă dezvoltarea pe care o au astăzi; afacerile lor nu erau numeroase, nici complicate, şi oarecare reguli tradiționale erau de ajuns pentru a o conduce. Altă cauză mai era că legea din 1864 conținea, în acesta privința numeroase prescripțiuni de detalii, care puteau întrucâtva ținea locul unui regulament. Astăzi însă universitățile au devenit nişte organisme foarte vaste şi complicate, şi legea cea nouă sperăm ca va contribui puternic pentru a le face să capete în scurt timp o dezvoltare şi mai mare. Pe lângă acestea, legea nouă este foarte economă de prescripții de detaliu. Legiuitorul a socotit că astfel de prescripțiuni nu se cuvine să se prevadă în lege, pentru că ele sunt în genere mai mult supuse variațiunilor decât prescripțiunilor de ordine generală, şi introducerea lor în lege ar fi avut de efect a le face să rămână în desuetudine sau a reclama remanierea apropiată a legii. S-a mai crezut apoi că se cuvine ca universitățile să aibă libertatea a regula însuşi modul lor de funcționare ca unele ce sunt mai în măsură de a-şi cunoaşte trebuințele.

Pe lângă aceste motive, se mai adaugă şi acela că sunt unele lucruri noi în legea din 23 martie 1898, care, dacă nu vor fi bine regulamentate chiar de la început, vor risca a fi rău înțelese şi rău aplicate, şi a nu produce prin urmare bunele rezultate ce aşteptăm de la ele.

Iacă, îndeosebi, câteva din punctele care vor trebui atinse în acest regulament:

a) Tot ce priveşte deschiderea şi închiderea cursurilor libere, prevăzute la art. 55 din lege, şi la punctul 8 de mai sus.

b) Deschiderea şi închiderea cursurilor făcute de docenți (art. 63 al. I din lege).

c) Recomandarea unui docent, pentru a fi trecut ca agregat (art. 63 al. II).

d) Modul de suplinire al profesorilor şi agregaților prin docenți (art. 63 al. IV).

e) Regularea celor 6 ore pe care fiecare profesor este dator să le consacre în fiecare săptămână universității; a se hotărî câte din aceste ore vor fi consacrate cursului, câte conferințelor, câte lucrărilor practice, pentru fiecare profesor. Această regulare va putea face parte şi din regulamentul fiecărei facultăți.

f) Reguli generale pentru ținerea de lecțiuni suplimentare de către profesori şi agregați (art. 73 al. III).

g) Reguli privitoare la ținerea cursurilor, conferințelor, lucrărilor practice.

h) Reguli privitoare la frecventarea profesorilor şi la modul de aplicare a reţinerilor pentru absenţe (art. 75 al. IV).

i) Reguli privitoare la concedii.

j) Ţinerea cancelariei rectoratului şi decanatelor: registre, scripte, dosare.

k) Datoriile rectorului, decanilor, secretarilor.

l) Formele pentru alegerea rectorului, decanilor, membrilor senatului.

m) Ţinerea şedinţelor Senatului, consiliului de facultate, consiliului universitar.

n) Regularea atribuţiilor Senatului, consiliului de facultate şi ale celui universitar.

o) Forma diplomelor şi a certificatelor şi reguli pentru liberarea lor.

Precum şi orice alte chestiuni ce s-ar găsi că se cuvine să fie hotărâte prin acest regulament.

Acest însemnat regulament va trebui făcut cât se va putea mai curând.

Ar fi de dorit ca el să fie comun ambelor universităţi; sunt însă unele puncte dintr-însul care greu s-ar putea regula în acelaşi fel pentru ambele universităţi, din cauza circumstanţelor localuri.

În schimb, cele mai multe din acele puncte se pot foarte bine regula în mod identic pentru amândouă universităţile.

Pe lângă acestea, sunt unele din acele puncte, care necesitează, în unele împrejurări, intervenţia ministerului, cum sunt, spre exemplu, concediile, reţinerile pentru absenţe etc.

Pentru aceste motive, va trebui ca regulamentul să fie alcătuit de o comisie mixtă, formată din câte doi profesori, delegaţi de fiecare universitate, şi de un delegat al ministerului.

Vă rog dar să binevoiţi a face ca în cel mai scurt termen ce veţi putea să faceţi a se alege acei doi delegaţi de la universitatea ce conduceţi, şi să ne comunicaţi rezultatul alegerii.

11. Regulamentele *Facultăţii de teologie.* Aplicarea legii nouă face necesară prefacerea sau facerea din nou a regulamentului facultăţii de teologie şi a celui al internatului teologic. Dl decan respectiv va lua măsurile cuvenite în acest sens.

12. Regulamentele *Facultăţii de medicină.*

Aceeaşi observaţie pentru facultăţile de medicină. Acolo se cere îndeosebi un regulament special, pentru a hotărî raporturile între profesorii de clinică şi administraţiile spitalelor, precum şi condiţiile în care se va face învăţământul practic medical în celelalte servicii ale spitalelor (art. 88 al. III). Trebuie încă ca facultăţile să-şi dea avizul asupra organizării institutelor şi laboratoriilor lor pentru ca ministerul să facă regulamentele respective (art. 88 al. II). Trebuie în fine ca, pentru fiecare institut şi laborator, să se facă regulamentul interior după care se vor conduce lucrările lui; aceste regulamente se vor face de către profesorul director al fiecărui institut sau laborator, facultatea îşi va da avizul asupra lui şi pe urmă se va înainta ministerului.

Vă rog să binevoiți a pune toate acestea în vederea dlui decan al facultății de medicină, rugându-l a lua măsurile necesare pentru înplinirea tuturor acestor exigențe.

13. Învățământul *farmaceutic și dentistic.* Art. 89 din lege prevede alipirea pe lângă Universitatea din București a învățământului farmaceutic şi a celui dentistic.

Facultatea de medicină din Bucureşti a elaborat deja şi a înaintat ministerului un proiect de regulament pentru învățământul farmaceutic, în spiritul legii noi. Trebuie însă ca aceeaşi facultate să studieze şi cestiunea înființării învățământului dentistic. Ea va trebui să dea avizul asupra cursurilor ce ar trebui create pentru aceasta, asupra acelora din cursurile existente care ar putea fi utilizate, asupra persoanelor care ar putea fi însărcinate cu cursurile cele nouă, asupra lucrărilor practice necesare, asupra admiterii studenților, precum şi în genere asupra tuturor punctelor care ar interesa înființarea acestui învățământ. Se va convoca dar consiliul facultății în cel mai scurt timp şi va fi invitat a se pronunța. Cât pentru regulamentul învățământului dentistic, nu este încă timpul a ne preocupa de dânsul.

14. *Institutele, laboratoriile și seminariile facultăților de științe și de litere.* Cele ce se cereau la punctul 12 pentru institutele şi laboratoriile facultății de medicină se cer şi pentru acele ale facultăților de științe şi de litere. Domnii decani ai acelor facultăți vor fi invitați a lua măsurile necesare pentru a se împlini cerințele art. 90 din lege.

15. *Seminarul pedagogic.* Pentru alcătuirea regulamentului, al seminariilor pedagogice, ministerul a dat însărcinare specială dlui Dimitrescu-Iaşi.

16. *Bursele studenților universitari.* Tot din regulamentul interior al universității va trebui să facă parte acela privitor la bursele create prin art. 93 din lege; dar această parte va fi mai bine încă a face obiectul unui regulament special, care va prevede modul de conferire a burselor, modul de supraveghere a lucrărilor bursierilor, lucrările pe care bursierii vor fi datori să le facă, cazurile în care se pierde bursa, disciplina bursierilor. Veți binevoi a convoca consiliului universitar, pentru a delega Comisiunea care să formeze proiectul acestui regulament. Din proiectele ambelor universități, ministerul va forma unul singur, aplicabil ambelor universități.

Acestea sunt, Domnule rector, lucrările la care dă loc, pentru universități, aplicarea legii din 23 martie 1898. Sunt lucrări mari, importante, mai toate foarte urgente; dar nu ne îndoim că universitățile vor şti să judece împrejurările şi să dea tot concursul lor, pentru ca legea nouă să producă roadele bune pe care toți le aşteaptă de la dânsa. Sunt unele din lucrările enumerate mai sus care s-ar fi putut face de-a dreptul de minister; am crezut încă că este mai expeditiv a se începe lucrarea chiar de universități.

Vă rog dar, Domnule rector, cu multă insistență, să binevoiți a da urmare, cât mai grabnic se va putea, propunerilor şi cererilor noastre de mai sus, şi a accelera lucrările pe cât va fi posibil pentru ca anul şcolar viitor să fie şi începutul

efectiv al aplicării legii noi. Cât pentru minister, el vă va da tot concursul ce va fi în puterea sa, pentru a vă înlesni împlinirea programei de lucrări ce am expus în această adresă.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 121 din 15 august 1898, p. 511.)

13.

Circulara din august 1898 către revizorii școlari ca să îndemne pe învățători a ține conferințe contra alcoolismului

Pentru combaterea viciului beției, ale cărui consecințe funeste sunt îndeobște cunoscute, ministerul, între alte măsuri ce a luat, crede nimerit să vă atragă atențiunea și d-voastră ca să îndemnați pe învățători să facă sătenilor conferințe în contra alcoolismului, la ocaziuni favorabile.

Ei vor spune starea degradatoare în care ajung cei care abuzează de alcool, povățuind pe săteni ca să se ferească de acest viciu. Vor putea consulta asupra materiei, până se va face un manual în limba română, pe următorii autori care au scris asupra consecințelor alcoolismului.

1. Jules Steag. „Les dangers de l'Alcoolisme“ (Lectures scolaires, Maximes, Sujets de redaction, problemes). Paris. Fernand Nathan. 1896.

2. Dr. Galtier Boissiere. „Livret d'Antialcoolisme“. Paris. Armand Colin. 1896 și „L'enseignement de l'Antialcoolisme“. 1897.

3. Edmond Vaslet. „Petit manuel de temperance“. (Bruxelles).

4. Eugene Picard. „Dangers de l'abus des boissons alcooliques“. Manuel d'instruction populaire à l'usage des instituteurs. Paris.

5. J. Denis. „Manuel de temperance“. Genève.

6. Dr. Laborde. „La lutte contre l'alcoolisme“. Manuel à l'usage des enfants des écoles et des leurs éducateurs, Paris, 1896.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 123 din 15 septembrie 1898 p. 597.)

14.

Înştiinţare din 1898 către autorii de cărţi ca să pună bucăţi cu învăţături antialcoolice

Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice invită pe domnii autori de cărţi de lectură pentru şcoalele primare ca, în lucrările lor viitoare şi în ediţii noi ce vor scoate din cărţile lor deja aprobate, să caute a introduce oarecare istorioare morale şi învăţături privitoare la beţie şi urmările ei. Pentru a putea să ajungem ca să combatem cu succes acest viciu atât de degradator este necesar ca bucăţile să fie alese cu mult discernământ şi pentru acest scop credem nimerit a pune în vederea dlor autori, ca înainte de a introduce în cărţile lor istorioarele şi învăţăturile morale privitoare la beţie, să consulte, asupra lor, pe vreunul din inspectorii învăţământului primar.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii". nr. 123 din 15 septembrie 1898, p. 597.)

15.

Intervenire către mitropoliţi şi episcopi ca preoţii să ţină predici antialcoolice

În scopul de a combate viciul beţiei, ale cărui consecinţe funeste sunt îndeobşte cunoscute, ministerul, între alte măsuri ce a luat, se adresează şi înalt Prea Sf.-Voastre şi vă roagă să binevoiţi a da ordine preoţilor din acea Eparhie ca să ţină predice, cât mai dese contra alcoolismului, îndemnând pe credincioşi să se abţină de la acest viciu atât de degradator.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii" nr. 123 din 15 septembrie 1898, p. 598.)

16.

Circulara nr. 50183 din 25 august 1898 către primari ca să procedeze la clădirea localurilor de şcoală

Comunele au datoria de a procura şcolilor primare localul şi mobilierul. Această datorie a lor este stabilită prin art. 79 din legea asupra învăţământului primar şi normal primar; dar ea le era impusă încă de acum 34 de ani, prin art. 42 al legii învăţământului din 5 decembrie 1864. Cât pentru plata personalului didactic, ea este în sarcina statului.

În ceea ce priveşte comunele urbane, statul şi-a împlinit datoria sa: el a plătit numărul de institutorice i s-au cerut şi, dacă sacrificiile făcute de dânsul nu au dat totdeauna întregile rezultate ce trebuia să dea, este că de multe ori comunele nu au răspuns îndatoririlor lor în aceeaşi măsură ca şi statul sau, când au făcut sacrificii, nu le-au făcut în modul cel mai practic.

Iacă anume împrejurări:

Mai întâi, nu este niciuna din comunele urbane care să fi completat clădirile sale şcolare, după trebuinţele populaţiunii sale. Mai pretudindeni, comunele urbane au majoritatea şcolilor lor instalate în localuri închiriate, care niciodată nu sunt nici suficiente, nici potrivite pentru trebuinţele şcolii. În adevăr, după art. 31 din lege, un institutor poate fi însărcinat cu un număr de şcolari care să meargă până la 80. Care este însă localul de şcoală închiriat, care să conţină patru sale de clasă, în stare de a conţine fiecare câte 80 şcolari? Aceasta nu se întâmpla niciodată. Sălile de clasă de cele mai multe ori nu trec peste 40 metri pătraţi; în foarte multe cazuri, ele se scoboară până la 20 mp şi mai jos; avem exemple de sale de clase de 9 sau 10 mp. Înălţimea tavanelor variază între 2 m 60 şi 4 metri, dar această din urmă cifră este o mare raritate. Cu modul acesta, sala de clasă abia conţine 15–40 de şcolari, şi aceia grămădiţi unii peste alţii, într-un aer stricat, în sale rău luminate şi deloc ventilate. Mai că nu este exemplu de o sală de clasă închiriată, care să poată conţine cei 80 de şcolari legali, în condiţii acceptabile de igienă.

Acesta este primul rău, şi cel mai mare.

Al doilea este că, chiar când comunele au făcut construcţii şcolare, nu le-au făcut în modul cel mai nimerit.

Mai întâi, de multe ori distribuţia clădirilor în oraş este făcută fără niciun discernământ. Sunt oraşe, şi oraşe mari, care au grămădit clădirile lor şcolare una lângă alta, în centrul oraşului, lăsând fără nicio şcoală cartiere întinse, din cele mai populate. A urmat de aici că fiecare din şcolile din centru au rămas cu câte un număr neînsemnat de copii, pierduţi în nişte vaste sale care rămâneau neocupate, pe când sute şi mii de copiii de prin alte cartiere, nu pot urma la şcoală, pentru că nu li s-a făcut niciuna. Iar când a venit vorba a se face o

împărțire rațională a orașului în circumscripții școlare, unele din localurile de școală abia clădite au trebuit să fie părăsite, ca inutile.

Trecem peste împrejurarea că aceste localuri sunt de foarte multe ori ridicate pe terenuri cu totul nesuficiente ca întindere, ori nesănătoase, ori rău situate din punctul de vedere al trebuințelor pedagogice.

O a treia cauză pentru care se văd de multe ori clase cu un număr neînsemnat de școlari este că comunele în genere nu adoptă, pentru clădirile lor școlare, tipul cu șase sale de clasă, singurul care convine mai bine orașelor. În adevăr, este știut că numărul școlarilor în clasa I și a II-a primară este mai mare decât în clasele a III-a și a IV-a, așa că trebuie în genere contingentul a câte două clase inferioare, pentru a forma contingentul suficient al unei clase superioare.

De aceea, dacă comunele și-ar construi toate localurile lor cu câte patru sale de clasă, ar urma că în mod necesar, clasele a III-a și a IV-a să nu fie îndestul populate.

* * *

Consecința acestei stări de lucruri este că copiii supuși obligativității învățământului nu încap în localurile pe care le procură comunele; și, fiindcă curentul spre școală ia un avânt din ce în ce mai mare, în fiecare an un număr însemnat de copii nu găsesc loc în școală sau îl găsesc în cele mai rele condiții. Din această cauză, obligativitatea învățământului primar rămâne o ficțiune, căci cum putem vorbi de obligativitate, când nu putem primi în școlile noastre nici pe copiii care de bună voia lor cer să fie admiși, necum să mai urmărim pe aceia care caută să se sustragă?

Este însă un lucru care se întâmplă în mod constant: la începutul fiecărui an școlar, comunele nu lipsesc a cere de la minister să mai înființeze locuri nouă de institutori, sub cuvânt că copiii nu au loc în școlile existente.

Dar, din cele expuse până aici, se vede bine că, dacă nu e loc, vina nu este a ministerului, ci a lipsei de localuri suficiente, și aceasta intră în datoria comunelor, iar nu a ministerului. Acesta, din contră, și-a împlinit datoria cu mare prisos. Pe fiecare an, el a tot mărit numărul institutorilor, impunându-și prin aceasta o sarcină, mult mai grea decât era dator să poarte după lege. În adevăr, el plătește astăzi 1.370 de institutori și institutoare, pe când numărul copiilor români în etate de școală din toate comunele urbane este numai de 77.380; revin adică numai 56 copii de fiecare institutor, în loc de 80, cât ar trebui, după lege. Prin urmare statul plătește nu numai numărul de institutori care ar fi necesari pentru a da instrucția la toți copiii români din orașe, dar încă cu mult mai mult; căci, după lege, pentru cei 77.380 de copii ar trebui numai 967 de institutori adică cu 403 mai puțin decât plătește statul.

În fapt însă nepotrivirea este și mai mare, căci, din cauza nesuficienței localurilor, numărul de copii ce frecventează școlile urbane este numai de

42.367; aşa că revine de fiecare institutor numai câte 31 copii, în loc de 80. Rezultatul acesta este cu totul dezastruos.

În calculele de mai sus, nu s-a ţinut seamă de copiii de străini, care, după lege, se admit în şcoli numai după ce se îndestulează toate cererile fiilor de români. În starea actuală a lucrurilor, nici nu poate fi vorba despre copiii străini, pe câtă vreme localurile nu pot conţine decât jumătate din copiii de români. Dar nu mai mulţi decât trebuie, chiar dacă intră în socoteală şi copii de străini. În adevăr, numărul total de copii români şi străini la un loc, în comunele urbane se ridică la 106.826; pentru ei ar fi necesari 1.335 institutori, adică cu 35 mai puţini decât plăteşte statul.

Nu este însă locul a ne preocupa de copiii străini, pe câtă vreme ai noştri nu sunt încă puşi în poziţie a primi instrucţia la care au drept. Ţinând seamă numai de ei, statul plăteşte 403 institutori mai mult decât e dator după lege. Aceasta reprezintă pentru dânsul o cheltuială anuală aproximativă de 1.350.000 lei, pe care o face nu pentru că e dator, ci numai pentru că comunele nu-i pun la dispoziţie localurile pe care sunt datoare să le procure după lege.

* * *

Este cert că sistemul acesta nu poate să continuie mai departe. Sarcinile pe care legea le impune statului pentru învăţământ sunt foarte mari; cu mult mai mari decât în oricare altă ţară. El trebuie să poarte pe acele pe care e dator; dar nu este drept a i se impune şi alte noi, care provin numai din cauză că comunele nu s-au pus încă în regulă cu legea.

Fără îndoială, nu este vorba de a se reduce numărul institutorilor din ceea ce este astăzi; lucrul acesta ar fi imposibil din multe puncte de vedere. Dar trebuie cel puţin ca acest număr să nu mai crească şi ca institutorii existenţi să poată fi utilizaţi în aşa fel, încât să poată da cu folos instrucţia la toţi copiii cărora o pot da, dacă li se vor pune la dispoziţie localurile cuvenite.

În prima linie, dar, nu se vor mai crea posturi noi de institutori; în a doua linie, posturile existente se vor repartiza în aşa mod, ca să satisfacă toate trebuinţele. Această repartizare o va putea face ministerul cu destulă înlesnire, nu însă mai înainte de ce comunele nu vor fi completat clădirile lor şcolare, în mod raţional.

Pentru a se ajunge acolo, este indispensabil mai întâi ca comunele să se decidă a face aceste clădiri. După cum am spus, această obligaţiune le este impusă prin art. 79 din legea învăţământului primar şi normal primar.

Dar acea dispoziţie este coroborată şi prin art. 9 din legea Casei Şcoalelor, care dă drept şi putinţă ministerului a sili pe comune la îndeplinirea acestei obligaţii.

Desigur, ministerul e departe de a se gândi să uzeze de această armă faţă cu comunele urbane, care pot să înţeleagă destul de bine situaţia şi propriul lor interes, ca să nu fie nevoie, faţă de ele, de niciun fel de măsură coercitivă.

Dar tocmai pentru a le îndemna să nu lase lucrul în părăsire, a crezut de datoria sa a le expune pe larg situația, sigur fiind că măsurile de îndreptare nu vor întârzia de a veni.

Lucrul este cu atât mai lesne, cu cât legea Casei Școalelor pune la dispoziția comunelor, urbane și rurale, un mijloc excelent de a se achita de îndatoririle lor în modul cel mai lesnicios și mai economic. Casa Școalelor pune la dispoziția comunelor sumele necesare pentru clădirea și mobilarea localurilor de școală, plătibile în anuități, în aceleași condiții ca și împrumuturile făcute de stat. Cu modul acesta, fără nicio sarcină nouă, comunele își pot face în doi, trei ani toate clădirile lor școlare. Zicem într-adins: fără nicio sarcină, căci suntem convinși că enormele chirii ce plătesc azi comunele, pentru niște localuri de tot rele și nesuficiente, vor acoperi anuitățile care, până în câțiva ani, vor face pe comune proprietare pe niște localuri vaste, luminoase, igienice și corespunzând pe deplin scopului lor.

De altă parte, tot Casa Școalelor pune la dispoziția comunelor planuri tip, studiate în toate amănuntele și gata de a fi puse în executare.

Vă rog, dar, cu tot dinadinsul, domnule Primar, să binevoiți a pune cât mai neîntârziat cestiunea în dezbaterea consiliului comunal și a lua toate măsurile necesare pentru ca comuna, în capul căreia vă aflați, să realizeze cât mai curând localurile sale școlare, fie din propriile sale resurse, fie prin împrumut la Casa Școalelor, fie altfel.

* * *

Tot cu privire la această cestiune, am încă onoare a vă pune în vedere următoarele:

1. Este indispensabil ca ministerul să fie consultat și să se aibă aprobarea să pentru alegerea locului unde are să se construiască o școală. În adevăr, cestiunea aceasta este intim legată cu aceea a circumscripțiilor școlare care se fixează de minister în înțelegere cu comuna, precum și cu aceea a numărului institutorilor, care este exclusiv de resortul ministerului. De aceea am onoare a vă ruga ca, în mod general, când comuna va decide clădirea unui local de școală pe un teren oarecare, să se trimită ministerului planul acelui teren, precum și planul orașului, pe care să se indice situația acelui teren, și să nu se cumpere terenul decât după ce ministerul îl va fi recunoscut propriu pentru acea destinație.

2. Să nu se înceapă nicio lucrare școlară, fără ca planurile ei să fi fost cercetate și aprobate de minister. Numai astfel se va evita construcția unor localuri necorespunzătoare scopului lor, deși destul de scumpe, după cum s-a întâmplat în unele comune.

Observăm că dreptul ministerului, în acest punct, ca și în cel precedent, este stabilit prin art. 4–9 din legea Casei Școalelor.

3. Se recomandă cu insistență comunelor urbane a adopta de preferință tipul cu șase sale de clasă, care răspunde mai bine trebuințelor școlare și care este și mai puțin costisitor. În adevăr, după acest tip, două localuri de școală care reunesc 12 sale de clase, necesitează numai două locuințe de director, două cancelarii, două camere de servitori, două îngrădiri; pe când în tipul cu patru sale de clase, la același număr de 12 sale ar corespunde trei locuințe de director, trei cancelarii etc. fără a socoti economia de construcții propriu-zisă, precum și aceea care rezultă din putința de a face ca clasele a III-a și a IV-a să fie mai populate decât astăzi.

4. Comunele trebuie să se preocupe și de mobilierul școlar, căci este imposibil a se merge mai departe cu mobilierul vechi, stricat și mai ales impropriu și rău chibzuit, care, în prea multe școli, torturează încă pe copii și-i face de multe ori să părăsească școala cu defecte fizice contractate în ea.

Casa Școalelor și în această privință poate înlesni sarcina comunelor, punându-le la dispoziție tipuri raționale de mobilier, comode și ieftine.

* * *

Sper, Domnule Primar, că expunerea completă și sinceră pe care v-am făcut-o mai sus, vă va convinge, atât pe D-voastră, cât și pe Consilul comunal pe care-l prezidați, de însemnătatea cestiunii, și de urgența ce este a i se da o soluțiune. Sper încă că veți aprecia și ușurința cu care ea se poate rezolva în cel mai scurt timp. Așa fiind, sunt convins că până peste doi, trei ani, comuna ce conduceți se va putea făli cu școlile sale, iar noi vom putea avea mulțumirea de a vedea că sacrificiile făcute de stat produc rezultatele pe care suntem în drept să le așteptăm.

(Publicată în „Monitorul Oficial“ din 26 septembrie 1898; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 123 din 15 septembrie 1898, p. 599 și în „Colecția legilor instrucțiunii“ 1864–1901 p. 1400.)

17.

Circulara nr. 62151 din 29 septembrie 1898 către directori şi profesori de licee, gimnazii, şcoale secundare de fete, şcoale normale, seminarii, şcoale profesionale şi şcoale primare despre primirea în clasa I şi despre îndreptarea tinerimii spre industrie, comerţ, agricultură

Perioada de 15 zile care a trecut de la 1 până la 15 septembrie va trebui să fie considerată ca una din cele mai însemnate în istoria şcoalelor noastre, deoarece într-însa s-a început aplicarea noii legi a învăţământului secundar şi superior.

Fără îndoială va mai trece vreme până ce această lege să fie pe deplin aplicată; dar, în zilele acestea, s-a pus cel puţin început unei măsuri de o importanţă capitală, reclamată de ani întregi de toţi cei pe care îi interesează bunul mers al şcolii şi care au grija viitorului. E vorba de limitarea numărului de şcolari din fiecare clasă.

Legea cea nouă cuprinde două dispoziţii care se referă la această cestiune: una (art. 16) care limitează la 50 pentru cursul inferior şi la 40 pentru cursul superior, numărul de şcolari din fiecare clasă; a doua (art. 15), care prescrie limitarea admiterilor în clasa I secundară, după media notelor de aritmetică şi de limba română în ultima clasă primară.

Îndelungata practică a sistemului nenorocit de a se admite într-o clasă oricâţi şcolari este intrată atât de adânc în obiceiuri încât anul acesta măsura salutară prevăzută de lege nu s-a putut aplica decât cu oarecare temperamente. Ministerul a ţinut însă ca cu niciun preţ admisiunile nouă în clasa I să nu se facă altfel decât în limitele legii. Făcând astfel, ministerul este sigur că, independent de alte avantaje, măsura aceasta va avea ca efect de a pune în evidenţă deosebirea care este între o clasă cu şcolari aleşi şi un număr limitat, şi o clasă unde se admit şcolarii cu sutele, fără nicio precauţiune de a depărta pe cei care nu pot urma cu folos cursul secundar. Suntem siguri că, la finele anului şcolar, profesorii care vor fi avut a conduce asemenea clase, când vor face comparaţiune cu clasele lor din anii trecuţi, vor avea impresiunea de a fi ieşit dintr-un vis rău şi de a fi început o nouă viaţă şcolară, întru nimic asemănată cu haosul din anii trecuţi. Mai sperăm că şi părinţii vor aprecia, prin comparaţiune, avantajul sistemei celei noi şi că, cu timpul, se vor deprinde cu binele, precum până acum au fost deprinşi cu răul.

Ca să ajungă aici, ministrul a avut, în aceste câteva zile, să lupte cu enorme greutăţi şi avem părerea de rău a constata că au fost unii care, pentru interese şi consideraţiuni cu totul străine de interesul şcolii, au făcut tot ce au putut pentru

a-i mări aceste greutăți, uzând de toate mijloacele posibile pentru a induce în eroare opinia publică și a o ridica contra unei măsuri pe care niciun om cu dreaptă judecată nu o putea critica. Ministerul nu s-a preocupat de acele încercări; el și-a făcut datoria și, cu toată greutatea circumstanțelor, are acum satisfacția de a fi făcut, pentru prima oară, ca școlile secundare să înceapă a funcționa cu clase limitate, ocupate de școlari selecționați, și aceasta mai fără nicio sarcină nouă pentru stat.

Dar, cu tot succesul acesta, ministerul nu-și disimulează că chestia prezintă încă mari greutăți și rolul său nu este sfârșit, pe câtă vreme ele vor subsista.

Greutatea cea mare este de a face ca să intre în convingerea celui mai mare număr de oameni ideea că intrarea în școala secundară nu este un drept, nicio datorie pentru toți copiii care termină cursul primar.

Trebuie să se încredințeze toți că liceul nu este, ca școala primară, o școală prin care trebuie să treacă cu toți negreșit, oricare ar fi direcția ce ar lua pe urmă în viață. Liceul este, în felul lui, o școală specială, deoarece el corespunde la anumite trebuințe și deoarece frecventarea lui este, nu numai inutilă, dar chiar vătămătoare pentru aceia care, în viață, vor urma o direcție diferită de aceea pentru care prepară liceul. Pe lângă acestea, pe când toată lumea poate să urmeze școala primară oricare ar fi condiția sa socială și capacitatea sa intelectuală, nu oricine poate urma liceul; trebuie pentru acesta ca tânărul să aibă un grad de preparațiune suficient; mai trebuie să fie în poziție de a trece prin o perioadă de cel puțin 8 ani, în care consumă mult și nu produce nimic. E adevărat că, ca corectiv la acest din urmă inconvenient, sunt bursele și ajutoarele diverse date de stat; dar ce sunt acestea, pe lângă marele număr de tineri care năzuiesc la dânsele?

Aceste lucruri, așa de simple și așa de evidente, nu sunt cunoscute ori nu sunt admise decât de un mic număr de oameni. Diverse împrejurări, pe care ar fi prea lung și inutil de a le dezvolta aici, au contribuit a face să se considere liceul ca un fel de poartă, prin care oricine e dator să treacă, sau prin care are dreptul să treacă. Nu se ia în seamă că statul este singur care suportă toate poverile, că puterile lui sunt limitate și că poverile ce poartă, din cauza învățământului secundar, sunt deja colosale și cu totul în disproporțiune cu ceea ce tot el este dator să dea învățământului primar. Dar s-a trecut peste considerația aceasta, grămădindu-se în clase, până la niște cifre fantastice, copii care, în mare majoritate, nici nu sunt în stare să le urmeze. Aceasta a ruinat învățământul și a fost o cauză de ruină și pentru societate, care-și înțelegea așa de rău interesul său. În adevăr, ce ruină mai mare poate fi decât aceea ca imensa majoritate a copiilor, adică 96% din aceia care se obstinează a intra în liceu, să rămână pe drum, cu cursul neterminat, fără nicio carieră făcută, cu ani întregi pierduți, vegetând pe băncile liceului, în loc de a fi lucrat ca să-și formeze o carieră sigură și onorabilă? Și cu toate acestea, așa este: din 100 de copii ce intră în cursul secundar, abia patru îl termină; ceilalți rămân pierduți, declasați, aruncați de valurile vieții de la

un țărm la altul, eterni cerșetori de posturi, nenorociți condamnați pentru toată viața la supliciul nesiguranței zilei de mâine, aventurieri care devin pe zi ce merge un pericol social, prin creșterea necontenită a numărului lor.

Domn… director…, Dvs. sunteți om al școlii, și sunt sigur că cunoașteți aceste lucruri tot așa de bine ca și mine. Dvs. știți că tabloul acesta, departe de a fi exagerat, nu arată încă răul în toată întinderea lui. Nu aveți decât să vă gândiți la ce a devenit toată mulțimea de repetenți care cu sutele pe fiecare an au părăsit școala Dvs. pentru a se pierde în lume, ca să vă cuprindă o nemăsurată grijă de viitorul acestei tinerimi, ce se pierde sub ochii noștri. De aceea nu mă tem că oamenii de școală mă vor taxa de exagerațiune. Trebuie să-și dea seama ca și mine de mărimea pericolului; și cei cărora până acuma le vor fi scăpat din vedere aceste lucruri, trebuie să se deștepte și să se pună pe lucru, pentru a stăvili răul. Aceasta este pentru dânșii o datorie de patriotism, mai mult: o datorie de onestitate.

Domn… director…, adresa de față iese din cercul cestiunilor de care se ocupă de ordinar corespondența ministerului cu Dvs. Nu este vorba aici despre cestiuni de administrațiune curentă, despre aplicarea cutării dispoziții sau luarea cutării măsuri de detaliu. Cestiunea de care mă ocup este de o ordine cu totul superioară; este din acelea care de ordinar se tratează altfel decât prin circulare ministeriale. Fiind aici vorba de o cestiune socială de prima ordine, s-ar cuveni să o vedem aici dată în opiniunea publică, în presă, în scrieri de tot felul. Dar, la noi, preocupările sunt îndreptate, în mod prea exclusiv, în alte direcțiuni. Grija viitorului nenorocit ce se prepară țării prin direcțiunea rău înțeleasă ce se imprimă educațiunii tinerimii, nu preocupă decât pe câțiva bărbați izolați. Dar, oricare ar fi convingerea, devotamentul și stăruința cu care ar lucra aceștia, ce vor putea face ei singuri, când e vorba de a schimba curentul care târește o țară întreagă? Nu, aceasta nu este o lucrare numai pentru câțiva; trebuie ca zecimi, sutimi de oameni cu pricepere și bună voință, să pună umăr lângă umăr, pentru a aduce țării acest imens serviciu, unul din cele mai mari ce i se pot aduce.

Iată, Domn… director…, pentru ce mă adresez Dvs. și, prin Dvs., întregului corp didactic al școlii ce dirijați. Aceasta nu este atât o adresă ministerială pe cât este un apel, un strigăt de alarmă, pentru a deștepta pe oamenii de bună voință și a-i grupa într-o acțiune comună în folosul binelui public. Pun pentru astăzi pe al doilea plan grija cataloagelor, programelor, examenelor, pedepselor și recompenselor, și chem pe dascăli la o lucrare mare, demnă de un corp numeros și instruit cum este al lor. Dascălii trebuie să-și dea seama de însemnătatea rolului la care sunt chemați; ei trebuie să înțeleagă că, de astă dată, li se cere să lucreze, nu numai ca învățători ai copiilor, dar ca colaboratori pentru o prefacere în niște deprinderi deja vechi ale țării. Va fi, fără îndoială, o lucrare grea și lungă; dar tocmai greutățile ei trebuie să ne îmbărbăteze la muncă și să ne simțim onorați că corpul nostru se găsește cel mai demn și mai potrivit pentru a fi chemat la această sarcină, pe care alții nu au avut încă curajul să și-o asumeze.

Iar dacă, din contră corpul didactic nu va înțelege chemarea ce i se adresează sau nu va voi să răspundă la dânsa, grea va fi răspunderea lui, în fața țării, pentru că-i va fi refuzat un serviciu așa de mare, pe care putea să-l facă, și de care atârnă o așa de însemnată parte din viitorul ei. Grea va fi răspunderea lui și față de el însuși, pentru că va fi lăsat să-i scape această ocaziune de a merita recunoștiința țării și de a se ridica în stima oamenilor cu dor de binele public.

Este tocmai un an de când m-am adresat încă o dată corpului didactic, asupra aceleiași chestiuni, prin circulara din 8 octombrie 1897. Cu adâncă părere de rău, am văzut că apelul meu de atunci nu a avut niciun răsunet. Nicio mișcare nu s-a făcut în sensul ideilor expuse atunci, deși nu cred să fie om care să nu le-aprobe. Ce zic? Asaltul pentru intrarea în licee și gimnazii a fost, poate, anul acesta mai furios decât oricând. Deși legea prescria anume limitarea numărului de admisiuni; deși, prin regulament, s-a căutat a se regula lucrurile în modul cel mai echitabil posibil; deși, pentru aplicarea acestui regulament, s-au uzat de toate atenuările compatibile cu legea, nu am văzut pe nicăieri ca lumea să fi înțeles rostul dispoziției legii și să-și fi dat seama că acea dispoziție era spre binele ei. Am văzut cerându-se cu insistență a se călca legea, a se renunța la cel mai eficace dintre mijloacele ei de îndreptare, pentru a se face loc unor copii ale căror certificate purtau notele 3 sau 4 la limba română sau la aritmetică, copii care, prin urmare, vor fi absolut incapabili să urmeze liceul, care vor rămâne repetenți la anul, care cu siguranță nu vor fi în stare să termine liceul și care, prin urmare, vor merge și ei să mărească numărul celor care își vor fi pierdut anii lor cei mai buni de muncă și se vor fi condamnat pentru toată viața la trista soartă a inutililor, veșnic postulanți și veșnic alungați; și aceasta, numai pentru satisfacerea unui amor propriu rău înțeles sau, de multe ori, pentru ca să se scape acasă de turbulența unui copil nedisciplinat. Cererile de înființare de clase paralele au curs cu grămada. În mijlocul acestei furtuni, ministerul a rămas fără niciun ajutor din nicio parte. Cu toate acestea, el și-a făcut datoria până la capăt; a rezistat din toate puterile la un curent pe care-l găsesc cu totul nenorocit; a căutat să lumineze pe cetățeni asupra interesului lor, bineînțeles, fără a se preocupa niciun moment de grija unei popularități rău înțelese; căci ministerul socotește că este pentru dânsul o adevărată datorie de onestitate, după cum am spus mai sus, de a se pune însuși înainte, când este vorba de a împiedica efectele dezastruoase ale unei porniri rău socotite. Și dacă în unele părți a cedat întrucâtva, prin crearea a câtorva clase paralele, n-a făcut-o decât pe unde nevoia era mai simțită și pentru a nu lăsa să se creadă că era la mijloc numai rea voință din partea lui.

Dar cum s-au pretrecut lucrurile anul acesta nu trebuie să se mai petreacă și altă dată. Este imposibil, este nelogic și nedrept a se lasă numai ministerului toată greutatea unei situațiuni pe care el n-a creat-o, ci din contra a combătut-o din toate puterile. Oricare ar fi puterea de rezistență a ministerului, ea este mărginită și, când presiunea va deveni așa de puternică încât să treacă peste

dânsul, care va fi rezultatul? Trebui-va să se revină iarăşi la sistemul barbar al claselor de câte 100 până la 150 de copii? Trebui-va să continuăm a tolera ca învăţământul nostru întreg să rămână o ficţiune seacă? Trebui-va ca să asistăm şi pe viitor, cu braţele încrucişate, la pierderea iremisibilă a copiilor noştri, numai pentru satisfacera unor ambiţii deşarte? Trebui-va ca, şi de aici înainte, milioanele ţării să fie asvârlite în vânt cu zecimile, pe când sunt atâtea lucruri la care ar putea fi întrebuinţate cu folos?

Chiar în sfera instrucţiunii, unde este învăţământul industrial şi profesional care nu trebuie să lipsească niciunei ţări bine organizate? nicăieri; liceele şi gimnaziile au absorbit ele singure şi fondurile cu care s-ar fi putut crea şi susţine acel învăţământ. Şi aceasta nu e deloc o exagerare: e cert că învăţământul nostru secundar costă cel puţin de trei ori mai mult decât trebuie, după nevoile ţării şi după dezvoltarea ce o are învăţământul primar. Învăţământul profesional şi industrial s-ar putea crea şi susţine întreg numai cu prisosul de fonduri consacrate învăţământului secundar.

Iată dar una din direcţiunile spre care trebuie abătut curentul care astăzi merge numai spre licee şi gimnazii; iată una din ţintele ce trebuie să avem în vedere şi pentru atingerea căreia eu cer concursul energic al corpului didactic. Căci, dacă el nu va lua iniţiativa hotărâtă, stăruitoare de a realiza acest mare progres, cine o va lua? Anul acesta, prin nenumăratele cereri de înfiinţare de clase paralele la licee şi gimnazii, nu a fost una singură pentru înfiinţarea unei şcoli de meserii undeva; şi cu toate acestea, cu cât mai nimerită ar fi fost o asemenea şcoală, decât o clasă de liceu, pentru şcolarii rău pregătiţi care rămăseseră neînscrişi! Opiniunea publică clar nu este încă formată asupra acestui punct şi vocea unui singur om, fie el şi ministru, este prea slabă pentru a se face auzită de o ţară întreagă şi timp de ani întregi. Aici trebuie acţiunea unui corp numeros, inteligent, activ şi inimos, acţiune care să se continuie în timp mai îndelungat, şi să nu fie supusă fluctuaţiunilor care paralizează acţiunea oamenilor izolaţi. De aceea eu mă adresez corpului didactic şi-i cer să şi facă această mare datorie.

Care vor fi, însă, mijloacele de acţiune? La această întrebare profesorii înşişi trebuie să găsească răspunsuri; căci partea cea mai însemnată a oricărei acţiuni este însăşi găsirea mijloacelor de acţiune. În această privinţă, cred că rolul ministerului cată să se mărginească întru a provoca iniţiativa, lăsând-o pe urmă să se manifeste liber. Şi pentru aceasta mijloacele nu vor lipsi: conferinţe, scrieri, publicaţiuni, propagandă prin presă, toate mijoacele vor fi bune şi eficace. Şi pentru a încuraja pe cei care s-ar îndoi de succes, sunt exemple recente şi doveditoare; este exemplul corpului didactic din Severin, care, deşi puţin numeros, deşi aflându-se într-un centru puţin populat, a reuşit să se facă a se funda acolo o şcoală de comerţ şi o şcoală practică de meserii, care au abătut anul acesta aproape trei din patru părţi ale curentului de la liceu spre cariere mult mai potrivite şi mai sigure. Acelaşi lucru s-ar putea face mai în toate

părțile. S-ar putea încă încuraja crearea de școli primare, acest excelent mijloc de a se utiliza forțele tinerimii, mijloc prevăzut în lege, dar care rămâne neîntrebuințat, pe când mii de copii se obstinează a se pierde în liceu

Trebuie, în fine, ca prin toate mijloacele să se dovedească părinților răul cel mare ce-l fac copiilor lor, silindu-i să urmeze liceul, pe când nu sunt în stare să o facă. Să li se arate că, pentru a urma liceul, se cere un grad de preparație și o sumă de mijloace, fără care lucrul este absolut imposibil; că copilul introdus în liceu, fără aceste condițiuni, este condamnat de mai înainte să-și piardă timpul de lucru în care ar putea mai cu folos să-și facă altă carieră, că chiar până la anul el va rămânea repetent și că orice s-ar face nu va putea trece decât câteva clase secundare, care nu-l vor duce la nimic și nu-i vor crea niciun drept și că, în fine, dacă cu toate acestea tot ține să facă liceul mai nimerit este pentru dânsul să mai repete o dată ultima clasă primară, pentru a-și întări cunoștințele fără care intrarea în liceu, chiar când o dobândește este pentru dânsul o adevărată nenorocire. Lucrurile acestea, care sunt evidente, fiind repetate mereu și cu stăruință, nu se poate să nu intre în cele din urmă în mintea oamenilor.

Iată, Domn… director…, câmpul larg și mănos de acțiune care se deschide corpului didactic, câmp de muncă încordată, dar plină de rezultate fericite, scutite de vrajbele care întristează sufletul celui cu dor de țară în alte feluri de activitate publică și care, tocmai din această cauză, va putea reuuni într-un mănunchi silințele tuturor și să dea rezultatele care, cu atâta greutate se pot realiza, acolo unde intră vrajba.

Ministerul și-a făcut și-și face datoria: corpul didactic să și-o facă și el pe a lui.

Vă rog, Domn… director…, să aduceți această circulară la cunoștința dlor profesori ai școalei ce dirijați. Vă alătur pe lângă dânsa și o repetare a circularei noastre nr. 65153 din 8 octombrie 1897, deoarece ea este încă de actualitate, și se completează cu cea de față.[1]

(Publicată în „Monitorul Oficial“ din 8 octombrie 1898; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 124 dini octombrie 1898, p. 666; în „Colecțiunea legilor instrucțiunii“ 1864–1901, p. 1403.)

1. Vezi nr. 8 din prezentul volum.

18.

Raportul din 3 octombrie 1898 către rege pentru înființarea medaliei „Răsplata muncii pentru învățământul primar“

Legile sancționate în anii din urmă asupra învățământului public tind a pune din ce în ce mai multă regulă în școli. Corpul didactic cunoaște acum datoriile sale în mod mai precis și, prin urmare, este mai în măsură de a și le îndeplini cu exactitate. Este dar just ca, precum legea dă acum mijloace mai sigure și mai potrivite de a se reprima abaterile, să fie și mijloace cât mai multe de a se recompensa zelul și bunăvoința.

În particular corpul didactic primar, urban și rural merită atențiune, atât prin greutățile deosebite cu care are a lupta, cât și prin puținele mijloace de recompensă de care dispunem în favoarea lui și este cu atât mai necesar acum putința de a da un semn de mulțumire acelora dintre dânșii care își fac datoria, cu cât în izolarea în care trăesc cei mai mulți din ei, trebuie să li se poată dovedi că nu le lipsește solicitudinea din partea autorității centrale. Aceasta îi va întări în împlinirea datoriei lor, prin faptul că se vor simți supravegheați și sprijiniți.

Pentru aceste motive, cu respect supun la înalta aprobare a maiestății Voastre alăturatul proiect de decret, pentru înființarea unei medalii speciale pentru cei care aduc servicii într-un fel oarecare învățământului primar și educațiunii populare.

(Publicat, împreună cu decretul, în „Monitorul Oficial“ din 9 octombrie 1898.)

19.

Adresa din 13 noiembrie 1898 către directorii seminariilor în cestiunea învățământului practic agricol în seminarii

Prin art. 20 din legea clerului mirean și seminariilor, fac parte din programa seminariilor: noțiuni de *agronomie, horticultură și viticultură,* precum și noțiuni de medicină *veterinară.*

Scopul legiuitorului, când a prevăzut această dispoziție, a fost ca preotul rural să fie un bun gospodar agricol, atât în folosul lui cât și pentru a contribui la ridicarea agriculturii în paturile de jos ale populațiunii prin exemplul său. În adevăr, este incontestabil că, din multe puncte de vedere, preotul sătesc poate aduce servicii mai însemnate chiar decât învățătorul. Preotul, mai deseori decât învățătorul, dispune de mijloace pentru a face bună gospodărie; el mai mult

decât învățătorul este ascultat de săteni și fixează privirile lor. De aceea în lupta noastră de a întrebuința toate mijloacele posibile pentru a contribui la îmbunătățirea stării materiale a sătenilor, printre care în prima linie este perfecționarea metodelor lui de a lucra pământul, preotul sătesc, departe de a fi un element neglijabil, este un factor de prima ordine.

Din nenorocire, ceea ce s-a făcut până acum în acest sens nu a dat rezultatele dorite, deşi introducerea agronomiei în programa seminariilor datează nu de la 1893, ci de cel puțin 30 ani. Cauza este că acest curs s-a făcut totdeauna în mod exclusiv teoretic, fără nicio demonstrațiune pe teren, fără nicio arătare de piese sau de semințe, fără o singură excursiune la câmp. Nu numai atât, dar cursul de agronomie s-a considerat la seminarii ca un ce accesoriu și fără importanță și orarul care este acum aplicat a agravat încă inconvenientul acesta.

Este indispensabil, Părinte, ca această stare de lucruri să înceteze într-un fel: dacă agronomia nu este necesară pentru preoți, trebuie să o scoatem cu totul din programa seminariilor; dacă este indispensabilă, după cum credem noi, trebuie să se facă ceva pentru ca acest curs să fie bun la ceva, iar nu o ficțiune, ca astăzi.

Ministerul, înainte de a lua vreo măsură în această privință, dorește, Părinte, să aibă asupra acestei cestiuni părerea atât a S.V., cât și a consiliului școlar al acelui seminar.

Dorim anume să știm ce mijloace practice credeți că se pot întrebuința pentru a se ajunge la scopul arătat mai sus? Ar trebui dar a se anexa seminariilor un câmp de experiență, în care seminariștii să lucreze cu mâinile lor, cum se proiectează a se face pentru școalele normale primare? Se cuvine ca seminariștii să viziteze vreuna din fermele model sau din școalele de agricultură practică înainte de a se hirotonisi? Și în acest din urmă caz, cât anume timp ar fi necesar? Când anume? Chiar în cursul studiilor în vacanțe, sau după terminarea lor?

Răspunsurile la aceste întrebări și altele pe care S.V. sau consiliul școlar ați crede necesar a ne da, vă rugăm să faceți ca să le avem până într-o lună de astăzi. Ele ne vor fi foarte utile în adoptarea soluțiunii ce vom căuta să dăm acestei importante cestiuni.

20.

Circulara nr. 76456 din 16 noiembrie 1898 către personalul de control al școalelor private în privința modului cum se predau religia și istoria națională în școalele private

În diverse ocaziuni s-a semnalat ministerului modul cu totul defectuos cum se predă în foarte multe școli private religia și istoria națională.

Sunt şcoli unde religia mai că nu se predă. Abia figurează, numai de formă, cu câte o oră pe săptămână. Afară de aceasta, cu predarea acestui curs de cele mai multe ori se însărcinează, în mod cu totul accesoriu, câte un pedagog sau altă persoană necompetentă şi care face cursul numai ca să nu se zică că nu se face.

Pentru istoria naţională, observaţia priveşte mai ales şcoalele secundare, unde acest curs nu face parte în cursul de istoria universală, ci se predă numai deosebit şi fără nicio legătură cu acela. Cauza este că profesorii de istoria universală se mulţumesc, de cele mai multe ori, a urma după un text francez, în care istoria ţării nu ocupă niciun loc, fără să-şi dea osteneala de a-l completa sau corija în această parte care este de un interes capital pentru buna înţelegere a istoriei noastre.

Am onoare a vă atrage atenţiunea asupra acestor lucruri, pe care nu le putem lăsa nebăgate în seamă, şi a vă ruga ca, în inspecţiile ce veţi face pe la şcoalele private, să nu lipsiţi a vă preocupa de aceste cestiuni. Veţi pune în vederea directorilor că ministerul a luat măsuri ca comisiile care vor avea a examina pe şcolarii preparaţi în institutele private sau în familie să fie cu deosebire atenţi asupra religiei şi istoriei naţionale, pentru ca ministerul cunoscând cu siguranţă şcolile în care aceste cursuri sunt cu deosebire neglijate, să poată lua măsurile cuvenite.

În acelaşi timp vă mai atrag atenţiunea asupra abuzului de vacanţe şi sărbători ce se face în foarte multe şcoli private. Deja în anul trecut ministerul s-a preocupat de această cestiune; cu toate acestea ştim că şi acum sunt şcoli care încep cursurile cu o lună şi mai mult după 1 septembrie, care dau câte cinci săptămâni de vacanţă la Crăciun şi la Paşti, şi care inventează sărbători noi, neprevăzute în niciun regulament, de multe ori sub pretextele cele mai neaşteptate.

Veţi pune în vederea directorilor că continuarea acestui sistem îi poate expune la urmări grave, căci art. 410 din legea de la 5 decembrie 1864, care este încă în putere pentru şcoalele private, prevede pedeapsa închiderii şcoalelor private unde se pierde timpul copiilor, şi cum se poate zice că nu se pierde timpul copiilor într-o instituţie unde, din 12 luni ale anului, nu se lucrează uneori decât patru sau cinci?

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr. 128 din 1 decembrie 1898, p. 807.)

21.

Deciziunea nr. 76996 B. din 17 noiembrie 1898 prin care se fixează normele după care se distribuie ajutoarele pentru deschiderea de ateliere absolventelor şcoalelor profesionale

Art. I. – Ajutoarele pentru deschidere de ateliere se vor da numai după avizul direcţiunii şcoalei profesionale căreia aparţin fondurile.

Art. II. – Ajutoarele se vor distribui prin direcţia şcoalei pentru trei sferturi în scule şi numai un sfert în bani, spre a servi la procurarea de furnituri şi material sau la plata chiriei atelierului.

Art. III. – Nu se vor da ajutoare decât la câte două absolvente asociate, dintre acelea care au avut note mari în anul în care au absolvit şcoala.

Art. IV. – Contractul de asociere, făcut după formele legale pe timp de 5 ani, precum şi cel de închirierea localului, unde va fi instalat atelierul, se vor face prin directoarea şcoalei, care va avea supravegherea mersului atelierului.

Art. V. – Sub niciun cuvânt nu se poate vinde, transmite sau închide atelierul, fără o prealabilă autorizare a ministerului, dată în urma avizului directoarei, care se va consulta în această privinţă cu maestra de aceeaşi specialitate ca elevele ce conduc atelierul.

Art. VI. – În caz când directoarea şcoalei constată neglijenţă sau nepricepere în conducerea atelierului, ea poate cere ministerului ca să ia măsuri pentru retragerea sculelor.

Art. VII. – Dacă una dintre asociate ar voi să se retragă înainte de împlinirea termenului de 5 ani, tot avutul, afară de venit, până în momentul retragerii, va rămânea celeilalte, care va fi obligată a-şi lua o altă tovarăşă, în condiţiunile specificate prin articolele de mai sus.

Art. VIII. – Când asociatele sunt de la şcoli diferite, ajutorul li se va da câte pe jumătate din fondurile fiecăreia din şcoale, iar supravegherea o va avea una din cele două directoare, delegată de minister.

Art. IX. – Absolventele unei şcoale având fonduri, pot să-şi ia ca asociată pe o absolventă a altei şcoale, care nu se găseşte în acest caz, dacă aceasta din urmă, pe lângă note mari în diplomă mai are şi recomandarea specială a directoarei şcoalei unde a învăţat.

Art. X. – Absolventele ajutate de fondurile şcoalelor profesionale care au dovedit incapacitate în conducerea atelierului, nu vor putea fi numite în învăţământ.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr. 128 din 1 decembrie 1898, p. 806.)

22.

Deciziunea nr. 78677 din 25 noiembrie 1898 pentru înființarea a 320 de biblioteci populare pe lângă școalele primare

Acestea sunt primele biblioteci populare înființate după o organizare regulată pe baza unor norme generale.

În dorința de a pune la dispoziținea țăranilor cunoscători de carte mijloacele pentru întinderea cunoștințelor lor uzuale, pentru întărirea și înălțarea simțământului lor de oameni și de români, de a limpezi într-înșii ideea de drept și datorie, de a-i pune în stare să dezlege problemele de care se izbesc în calea vieții lor, în fine de a le deschide sufletul pentru frumos, bine și adevăr;

În vedere că acest scop nu se poate atinge decât prin înființarea de biblioteci populare pe lângă școalele primare din comunele rurale de care avem un număr însemnat de începuturi serioase, biblioteci înzestrate cu scrierile cele mai alese și eu o limbă curat românească;

Și în vederea sumelor de care dispunem prin bugetul Casei Școalelor, relațiunilor date și ofertelor ce ni s-au prezentat;

Scrierile de mai sus[1] se vor procura de către stabilimentul Socec, librăria Carol Muller și Stork și direct de la autori cu prețurile oferite și aprobate, și ele vor fi predate cartonate simplu, dar solid.

Costul scrierilor, cum și cheltuielile de cartonare, expedierea etc. se va acoperi din fondul de 500.000 lei, prevăzut în bugetul Casei Școalelor la cap. I, art. 6, pentru cumpărarea și completarea materialului didactic necesar înzestrării școalelor primare, în care fond se cuprinde și suma necesară pentru înzestrarea bibliotecilor populare.

Plata se va face după aprobarea ce se va solicita Consiliului Miniștrilor.

Bibliotecile populare vor funcționa sub direcțiunea dlor învățători diriginți, cu controlul autorităților școlare, astfel cum se dispune prin regulamentul, aprobat de Consiliul Miniștrilor prin jurnal nr. 75 din ședința de la 26 august 1898 și înserat în Monitorul Oficial cu nr. 123 din 5 septembrie 1899, confirmat prin înaltul Decret Regal cu nr. 3.070 din 16 octombrie 1898.

Dl administrator a Casei Școalelor și dl inspector general al învățământului primar și normal primar sunt însărcinați cu aducerea la îndeplinire a

1. S-a publicat atunci și lista lor.

dispoziţiunilor din această deciziune, care se va însera în Monitorul Oficial şi în Buletinul ministerului.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr. 128 din 1 decembrie 1898, p. 850.)

23.

Rezoluţiunea ministerială din 26 decembrie 1898, pentru organizarea învăţământului practic agricol în şcoalele normale şi a grădinilor de pe lângă şcoalele primare rurale

Este indispensabil ca tot ce se învaţă în şcoală să se înveţe în mod serios, cu gândul de a utiliza acel învăţământ. Însă învăţământul agricol, în şcoalele normale de învăţători, se pare că nu a fost cuprins până acum în această regulă. Raportul de faţă atinge şi el acest punct, care de altfel este recunoscut de toată lumea.

Pentru a îndrepta acest neajuns, cel puţin pe cât se poate, dispunem:

1. Învăţământul agriculturii, în şcoalele normale de învăţători, se va separa de acela al ştiinţelor fizico-naturale şi se va face mai cu seamă în mod practic; pentru aceasta, în proiectul de buget pentru anul 1899–1900, s-a şi prevăzut fondurile necesare pentru plata unui profesor distinct, sau a unui agricultor, sau a unui grădinar.

2. Învăţământul agriculturii şi horticulturii în aceste şcoli se va face de aici înainte cu deosebire în mod practic. Pentru aceasta, orarul acestor şcoli se va dispune aşa încât fiecare clasă să aibă pe fiecare săptămână câte un după amiază consacrat agriculturii şi horticulturii, nu două clase în aceeaşi zi. În acele ore, în lunile în care munca câmpului este suspendată, se vor face cursurile teoretice de agricultură şi horticultura sau excursiuni de ierborizare, de culegere de insecte ce interesează agricultura etc.; iar în lunile de muncă, şcolarii vor fi întrebuinţaţi a lucra înşişi în câmpul şi în grădina şcoalei, pentru a ara, a semăna, a culege, a planta arbori, a-i altoi, a-i curăţi etc. Se însărcinează dl I. Mitru[131], director al Şcoalei normale „Vasile Lupu“[132] a ne prezenta, până la 1 februarie, un proiect de orar şi de lucrări în această privinţă.

3. Pentru şcoalele din Craiova, Galaţi, Bârlad, Iaşi, din fondurile de construcţie şi de completarea de clădiri şi de instalaţiune, votate pentru fiecare, se vor face cheltuielile de amenajare a terenului şcoalei, în vederea unei culturi raţionale, de clădiri de grajduri şi şoproane, de cumpărare de instrumente agricole, de plantaţiuni etc. pe unde asemenea cheltuieli nu au fost deja prevăzute în

devizele respective; pentru Câmpulung, se va utiliza în acest scop ceea ce va mai fi disponibil din donațiunea Petrovici-Armis, iar pentru rest se va cere credit.

La fiecare din aceste școli, aceste lucrări se vor face după ce se vor termina lucrările de construcțiune, pentru ca să se poată alege cu siguranță terenul disponibil pentru lucrările agricole și horticole. Aceste lucrări se vor face în regie de profesorul special de agricultură sau de grădinarul șef, sub supravegherea directorului.

4. În dispunerea terenului de cultură al școalei, se va avea în vedere a se rezerva o întindere de cel puțin un hectar, destinat pentru plantarea de arbori, mai ales fructiferi. Arborii pentru plantare se vor cere din pepinierele statului. Normaliștii vor fi exercitați cu stăruință la lucrările de arboricultură, și la numirea lor ca învățători vor primi fiecare câte un număr de arbori, cu obligațiunea de a-i planta și a-i îngriji în grădina școalei, unde vor fi numiți învățători.

5. Devizul și planul înaintat pe lângă acest raport pentru grădina unei școale rurale nu convin, pentru că sunt alcătuite în vederea unui teren de un hectar, pe când, după lege, școalele nu dispun pentru grădina lor decât de o jumătate de hectar. De aceea se va ruga dl Halița[133] să facă a se studia un plan și un deviz, în vederea unui teren de o jumătate de hectar.

6. Casa Școalelor posedă elementele statisticii terenurilor de care dispun școalele rurale. Biroul statistic va reuni aceste elemente într-o broșură care se va imprima.

7. Se va da ordin circular învățătorilor diriginți ca până la 15 februarie să înainteze ministerului prin revizorat câte un memoriu, în care să arate: dacă școala are teren pentru clădirea locuinței dirigintelui, cu dependințele ei și pentru grădină; ce întindere are acest loc; planul lui aproximativ; la ce distanță este de școală; ce culturi se pot face pe dânsul mai cu avantaj; o listă de instrumentele și semințele strict necesare pentru începerea cu școlarii a unui învățământ practic al horticulturii, cu costul lor aproximativ. Vor mai arăta fiecare ce cunoștințe practice are în această ramură, și ce lucrări anume ar putea face cu folos. Biroul statistic va primi acele memorii și le va rezuma într-un tablou, pe baza căruia ministerul va lua măsuri ulterioare pentru organizarea grădinilor școlare.

8. Printre celelalte măsuri pentru organizarea acestor școli, va fi și aceea că fiecare școlar absolvent va primi un număr de pomi din pepiniera școlii pentru a-i planta în grădina părintească.

9. Revizorii vor fi obligați ca, în inspecțiunilor, să inspecteze și grădina școalei și să dea relațiuni asupra modului cum este ținută.

10. În bugetul Casei Școalelor se va înscrie chiar pentru anul 1899–1900 o sumă de 1.600 lei, din care să se formeze 32 premii, a câte 50 lei, câte unul din fiecare județ, pentru învățătorul care va avea grădina cea mai bine îngrijită și mai bine ordonată, și care va fi plantat pe ea, cel mai mare număr de arbori. Mai târziu, când numărul grădinilor va crește, suma înscrisă în buget pentru acest scop va fi mărită în proporțiune.

11. Casa Şcoalelor va face să se studieze pentru locuinţele învăţătorilor diriginţi un nou plan, care să împlinească condiţiunea ca locuinţa să se apropie cât mai mult de tipul unei bune locuinţe ţărăneşti mijlocii, având un grajd pentru doi boi şi o vacă, un şopron pentru căruţă, plug etc. cotețe de păsări şi animale mărunte, pătul etc., în fine, ce trebuie unei gospodării ţărăneşti mijlocii. Pentru aceasta va lua avizul oamenilor competenţi.

12. Raportul de faţă, împreună cu rezoluţiunea, se vor publica în „Monitorul Oficial,“, în „Buletinul“ ministerului şi în broşuri, care se vor distribui revizorilor, şcoalelor normale, profesorilor de agricultură de la aceste şcoale etc.

24.

Circulara nr. 85561 din ianuarie 1899 către prefecţi şi revizori şcolari pentru cantine şcolare, ajutor de cărţi etc., la învăţământul primar

Cu multă mulţumire, ministerul vede căldura cu care a fost primită propunerea sa, făcută prin circulara cu nr. 21.287 din 14 ianuarie 1898, relativă la înfiinţarea de cantine pe lângă şcoalele primare. În foarte multe părţi s-au organizat comitete, s-au făcut ofrande însemnate, şi instituţia cantinelor şcolare abia după un an a devenit deja o realitate; în unele părţi s-a reuşit a se forma câte un capital pentru asigurarea existenţei ei în viitor. Binefacerile pe care această instituţiune le va face populaţiunii sărace sunt chiar de acum foarte însemnate, şi aceasta ne face să privim cu bucurie viitorul, când ca va fi pe deplin aşezată pe baze solide şi intrată în obiceiuri.

Ministerul se crede dator a exprima prin Dvs. mulţumirile sale tuturor persoanelor care au primit cu favoare propunerea să şi i-au dat atât de mult concursul pentru a-i asigura reuşita.

Dorind însă să reunim oarecari date asupra acestei creaţiuni, vă rugăm să ne comunicaţi ştiinţele ce credeţi utile, pentru a face cunoscută starea cestiunii în judeţul d-voastră, şi pe care vom dispune a se publica în Buletinul ministerului.

Totdeodată îmi permit a formula o dorinţă. Este că în unele judeţe vedem lucrându-se cu mare râvnă pentru cantinele şcolare din oraşe, nu însă tot aşa şi pentru cele din sate. Cu toate acestea, nicăieri caritatea nu poate fi mai bine întrebuinţată decât pe acolo. Cine nu ştie cu câtă nevoie au a lupta bieţii copii de săteni pentru a putea urma la şcoală? Depărtarea, lipsa de drumuri, violenţa intemperiilor şi lipsa de protecţie contra lor, pentru copii care sunt obligaţi a

merge pe câmp până a ajunge la şcoală, sunt greutăţi pe care orăşenii nu le cunosc. Să mai adăugim pentru mulţi copii lipsa de haine calde, de cărţi, precum şi sărăcia comunelor, care nu le pot veni mai cu nimic în ajutor. Toate acestea fac că, pe la ţară, cantinele şcolare sunt în multe părţi indispensabile. Sunt multe şcoli rurale pe care o cantină le poate face să prospereze, pe când lipsa ei le poate face să rămână pustii.

Aşa fiind, vă rugăm domnule ……. ca în limita posibilităţii şi fără a împiedica cât de puţin pe generoşii donatori de a dispune liber de donaţiunile lor, să atrageţi atenţiunea şi asupra cantinelor de pe lângă şcolile rurale, care merită într-un aşa de înalt grad solicitudinea oamenilor de bine, pentru ca măcar o mică parte din curentul de simpatie şi bună voinţă, care se revarsă asupra copiilor de orăşeni, să se îndrepteze şi asupra acelora de la sate.

De altminteri suntem fericiţi a constata că, pe această cale, mai multe judeţe ne-au apucat înainte şi au reuşit deja a avea rezultate importante.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii“ nr 130 din 1 ianuarie 1899, p. 935; în „Monitorul Oficial“ din 3 ianuarie 1899; în „Colecţia legilor Ministerului Instrucţiei“ 1864–1901, p. 1411.)

25.

Deciziunea din 13 ianuarie 1899 pentru institutori şi învăţători să depună jurământul

Având în vedere că prin art. 63 din legea învăţământului primar şi normal-primar toţi membrii corpului didactic primar sunt obligaţi să depună la intrarea lor în funcţiune jurământ de credinţă şi respect Regelui, Constituţiei şi legilor Ţării, – îndatorire însă pe care mulţi încă nu au îndeplinit-o, funcţionând astfel fără să fi depus jurământul;

Considerând că această stare de lucruri este cu totul pernicioasă ori din care punct de vedere am privi-o;

Decidem:

Art. 1. – Aceia cărora li se va acorda titlul de învăţător ori institutor provizoriu, sunt obligaţi să depună jurământul cerut de lege înaintea prefectului judeţului în care au a funcţiona. Numai după ce vor jura, ei vor putea fi trecuţi în statele de lefi.

Art. 2. – Aceia care sunt deja numiţi şi funcţionează fără să fi depus încă jurământul sunt obligaţi a-l depune până în două luni. În caz contrariu, li se va suspenda plata lefei.

Domnii revizori şcolari vor face anchetă şi vor raporta ministerului asupra cazului.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 132 din 1 februarie 1899, p. 1034.)

26.

Circulara nr. 3251 din ianuarie 1899 către prefecți pentru a supraveghea ca elevii să nu frecventeze balurile

Regulamentul şcoalelor secundare, sancționat prin Decretul Regal nr. 2.629 din 7 august 1898 şi publicat în Monitorul Oficial nr. 104 din 12 august acelaşi an, prin articolele 282 şi 283 dispune categoric că este interzis şcolarilor din licee şi gimnazii, pe de o parte, a vizita balurile publice, cafenelele, tavernele şi alte asemenea stabilimente, de a participa pe la întruniri publice, fie chiar împreună cu părinții; locurile de preumblare şi grădinile publice putându-le frecventa numai însoțiți de părinți, rude sau corespondenți; iar pe de altă parte, de a juca în orice loc la biliard, la cărți, la orice alt joc de noroc, fie între dânşii, fie cu persoane străine.

Pentru a priveghea respectarea de către şcolari a acestor dispoziții, am hotărât să mă adresez nu numai organelor şcolare, dar şi d-voastră.

Vă rog dar să binevoiți a da ordine categorice agenților de a priveghea abaterile de acest fel, de a nota pe cele care s-ar produce şi de a încunoştiința în acelaşi timp pe directorii şcoalelor secundare respective de orice abatere s-ar comite, comunicându-le nu numai numele şcolarilor culpabili, ci şi împrejurările în care abaterile au avut loc.

Cred că nu veți întâmpina nicio greutate în a aduce şcoalei serviciul ce vi-l solicit cu această ocazie, deoarece cu începutul acestui an şcolar am luat măsura ca elevii liceelor şi gimnaziilor să poarte întotdeauna cel puțin chipiul de uniformă, aşa ca controlul conduitei lor în afară de şcoală să se poată face cu cea mai mare înlesnire.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 131 din 15 ianuarie 1899, p. 969 şi în „Colecțiunea legilor Minist. Instrucțiunii“ 1864–1901, p. 1417.)

27.

Raport la Rege pentru a se acorda „răsplata muncii“ învățătorului Gr. Rădulescu

În comuna Bezdead, din județul Dâmbovița, s-a înființat în anul 1893 o societate cooperativă a locuitorilor de acolo, sub numele de „Malu de Răsună“.

Scopul societății este:

a) a încuraja comerțul și industria românească,

b) a împrumuta și societari și particulari în caz de trebuințe,

c) a capitaliza, spre fructificare, economiile depuse de membrii săi.

De la 1893 până acum, timp relativ scurt, societatea a adus servicii imense populațiunii rurale, și din 23 societari câți au fost la constituire, azi sunt 150, cu un capital de peste 30.000 lei.

Înființarea acestei minunate și folositoare societăți se datorește numai stăruințelor neîntrerupte și nepregetate ale învățătorului din Bezdead, Grigore Rădulescu, iar înflorirea ei se datorește tot acestui învățător, care de la înființare și până acum servește societății ca secretar-contabil în mod gratuit.

Considerând că acest învățător este și un distins membru al corpului didactic rural, subsemnatul roagă pe Majestatea Voastră să binevoiască a-i acorda medalia „Răsplata muncii pentru învățământul primar“ de clasa I.

Dacă Majestatea Voastră aprobă această propunere, o rog să semneze alăturatul proiect de decret.

(Publicat în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 131 din 15 ianuarie 1899, p. 981.)

28.

Adresă către învățătorul Gr. Rădulescu, căruia îi laudă activitatea extra-școlară

Aflând că prin inițiativa d-voastră, s-ar fi înființat la Bezdead o societate cooperativă a locuitorilor, cate aduce mari servicii în localitate, am cerut informații de la dl revizor școlar.

Din cele ce mi-a comunicat d-sa, am văzut că acea societate este de un folos imens pentru sătenii care o posedă și că ea își datorește existența și propășirea ei inițiativei, stăruinței și devotamentului d-voastră.

D-voastră ați înțeles adevăratul caracter al misiunii ce aveți, învățătorul într-un sat nu trebuie să fie numai învățător al copiilor, el trebuie să fie în acelaşi timp şi sfătuitorul bun şi luminat al sătenilor, pilduitorul lor la cele bune şi folositoare pentru dânşii. Când învățătorul îşi înțelege astfel chemarea şi rolul său, este o adevărată binefacere pentru populația în mijlocul căreia trăieşte.

De aceea M.S. Regele a binevoit a vă conferi, ca recunoaştere a serviciilor d-voastre şi ca încurajare, medalia de „Răsplată a muncii pentru învățământ primar“ de clasa I.

Am mulțumirea a vă înainta pe lângă aceasta brevetul cuvenit şi a vă îndemna să continuați a merge cu aceeaşi tragere de inimă pe calea pe care v-ați îndrumat.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 131 din 15 ianuarie 1899, p. 981.)

NOTE

1. *Gheorghe Adamescu* (1869–1942), istoric literar, biograf și publicist. Membru corespondent al Academiei Române. Lucrări: *Istoria literaturii române*, *Contribuții la bibliografia românească*. *Dicționarul enciclopedic ilustrat* (coautor împreună cu I. A. Candrea).

2. *Petre Gârboviceanu* (1862–1938), profesor de filosofie și pedagogie, director al Școlii Normale de Învățători și al Casei Bisericii. președinte al Consiliului de redacție al revistei ,,Albina". Deputat. Scrieri: *Biserica ortodoxă și cultele străine*, *Chestiunea religioasă a românilor de peste Carpați, Monumentele noastre istorice.*

3. *G. N. Costescu*, autor de manuale școlare. Împreună cu G. A. Dima, G. Stoenescu și G. Coșbuc editează *Carte de citire pentru divizia a II-a rural*, 1908.

4. *Ioan Ghiață* (n. 1876–?), profesor și publicist, senator de Mehedinți și prefect de Ilfov, inspector general al școlilor din România.

5. *N. Nicolaescu*, autor de manuale școlare.

6. *Gr. Teodossiu* (n. 1871–?), scriitor. Revizor școlar, funcționar în Ministerul Educațiunei Naționale

7. ,,Acțiunea", ziar fondat în 2 decembrie 1902 și condus de Victor Ionescu, frate cu Take Ionescu. Din 1908 a exprimat politica și ideologia Partidului Consevator-Democrat.

8. *Gheorghe Țițeica* (1873–1939), matematician. Profesor la Universitatea din București și la Școala Politehnică din București. Membru al Academiei Române și al mai multor academii străine. A descoperit clasa de suprafețe, numite ,,suprafețe Țițeica". A înființat publicații științifice: „Gazeta matematică", „Natura", „Mathematica". Scrieri: *Sur une nouvelle classe de surfaces, Rețele derivate, O problemă de geometrie infinitezimală*.

9. *Iuliu Barasch* (1815–1863), medic român. Profesor de istorie naturală la Colegiul Sf. Sava, la Școala de Agricultură și la Școala militară. Popularizator al științei din România. A pus bazele asistenței pediatrice din România. Întemeietor al revistei ,,Natura". Scrieri: *Minunile naturii* – 3 volume (1850–1852), *Cursul de igienă populară* (1857), *Manual de botanică silvică* (1861), *Curs elementar de istorie naturală* – 3 volume (1862).

10. *Adolphe Quetelet* (1796–1874), astronom, matematician, statistician și sociolog. Scrieri: *Recherches statistiques sur le royaume des Pays-Bas*, *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale*, *Du système social et des lois qui le régissent*.

11. *Christian Tell* (1808–1884), politician și general român. A luat parte la revoluția de la 1848. Împreună cu Heliade Rădulescu și Ștefan Golescu a semnat Proclamația de la Islaz. A fost membru al guvernului provizoriu din 1848. A fost ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, ministru de Război, ministru de Finanțe.

12. *Ion Deșliu*. Deputat și senator liberal de Muscel. ,,Cel mai popular parlamentar" (Constantin Bacalbașa) în perioada 1871–1875.

13. *Titu Maiorescu* (1840–1917), filosof și om politic. Deputat, senator. Ministru de mai multe ori. Prim-ministru. A întemeiat împreună cu P.P. Carp, Th. Rosetti, Vasile Pogor și Iacob

Negruzzi, societatea culturală „Junimea“. A înființat „Convorbiri literare“. Rector al Universității din Iași și al Universității din București. Scrieri: *Critice*, *Discursuri parlamentare*.

14. *Gheorghe Chițu* (1828–1897), om politic. Deputat liberal. A fost în mai multe rânduri Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, ministru de finanțe. Primarul Craiovei între anii 1862–1864. Membru al Academiei Române.

15. *Traian Lalescu* (1882–1929), matematician. Profesor universitar la București și la Timișoara. Membru al Academiei Române. A înființat Școala Politehnică din Timișoara și a fost primul său rector. Este unul dintre fondatorii teoriei ecuațiilor integrale. Scrieri*: Sur le groupe des equations trinomes, Asupra variației valorilor caracteristice, Tratat de geometrie analitică*, *Calcul algebric*.

16. *Jules Henri Poincaré* (1854–1912), matematician, fizician și filosof francez. Contribuții fundamentale în optică și calculul diferențial. Este precursor al teoriei relativității. Lucrări: *La Science et l'hypothèse, La Valeur de la Science*

17. „Revista științifică”, revistă bilunară de popularizare a științei. A apărut în perioada 15 februarie 1870 – 1 februarie 1882. Redactori: P. S. Aurelian, C. F. Robescu, Gr. Ștefănescu.

18. *Petre S. Aurelian* (1833–1909), economist, agronom, botanist și om politic. A pus bazele învățământului agronomic în România. Președinte al Academiei Române (26 martie 1901 – 23 martie 1904). Ministru în mai multe rânduri. Prim-ministru (1896–1897). Deputat și senator liberal. De mai multe ori președinte de Cameră sau de Senat. Scrieri: *Terranostra*, *Economia rurală la români*, *Viitorul nostru economic*.

19. *Grigore Ștefănescu* (1838–1911), geolog și paleontolog. Prof. univ. la București. Rector al Universității București. Membru al Academiei Române. A realizat prima hartă geologică a României

20. *Miltiade Tzoni* (1844–1898), om politic român. Prof. univ. la Iași. Deputat și senator. Lucrări: *Plaga*, *Ținta democrației române*, *Regimul corupțiunii și al teroarei sau guvernul dlui Ioan C. Brătianu*.

21. *Constantin Climescu* (1844–1926), matematician și om politic. Membru corespondent al Academiei Române. Profesor de geometrie la Universitatea din Iași. Decan. Rector (1901–1907). Deputat și senator. A fondat revista „Recreații științifice“. Autor de manuale de matematică.

22. *Ștefan Micle* (1820–1879), fizician, profesor universitar la Iași. Între 1867–1875 a fost rector al Universității din Iași. În 1848, ia parte la mișcările românilor din Transilvania. A organizat primul laborator universitar de chimie.

23. *Nicolae Culianu* (1832–1915), matematician și astronom. Profesor universitar și rector al Universității din Iași. Lucrări: *Curs de cosmografie*, *Lecțiune de calcul diferențial și integral*.

24. *Grigore Cobălcescu* (1831–1892), geolog și paleontolog român. Prof. univ. la Iași. Membru al Academiei. Împreună cu A. D. Xenopol a înființat „Arhiva științifică și literară“. Senator liberal. Autorul primei lucrări românești cu subiect din geologia României, *Calcarul de la Repedea*.

25. *Epaminonda Francudi* (1829–1897), elenist. Profesor de limba și literatura elină la Facultatea de Litere și Filosofie, Universitatea București. Decan.

26. *V. A. Urechia* (1834–1901), istoric. Membru fondator al Societății Academice Române. Prof. univ. la Iași și București. Deputat și senator. Președinte al „Ligii Culturale“. Lucrări: *Istoria românilor* (14 vol.), *Istoria școalelor*. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice în 1860 și 10 aprilie 1881 – 1 august 1882.

27. *Gheorghe Manu* (1833–1911), general şi om de stat. A fost ministru de război în guvernele Dimitrie Ghica şi Manolache Costache Epureanu (1869–1870), guvernele Teodor Rosetti şi Lascăr Catargiu (1888–1889), apoi prim-ministru (1889–1891) şi preşedinte al Camerei Deputaţilor (1891–1895).

28. *G. Cantacuzino*. Bănuim că se referă la George Gr. Cantacuzino (1837–1913), om politic. Datorită uriaşei sale averi a fost supranumit Nababul.Şeful Partidului Conservator. A făcut parte din Comitetul de redactare a Constituţiei din anul 1866. Prim-ministru (1899–1900, 1904–1907), ministru de mai multe ori. Deputat, preşedinte al Camerei şi al Senatului.

29 *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (1838–1907), lingvist, scriitor şi istoric. Prof. univ. la Bucureşti. Membru al Academiei Române. Militant unionist. Antidinastic. Antijunimist. Primul lingvist român care a folosit metoda comparativ-istorică. A formulat teoria circulaţiei cuvintelor. Fondator al folcloristicii comparate în România.. Scrieri: *Cuvinte den bătrâni, Principii de filologie comparativă ario-europeană, Istoria critică a românilor, Ion Vodă cel Cumplit, Etymologicum Magnum Romaniae, Răzvan şi Vidra*.

30. *G. Dem Teodorescu* (1849–1900), folclorist, istoric literar, şi publicist. În anul 1891 a fost pentru câteva luni ministru al cultelor şi instrucţiunii publice. Lucrări: *Poezii populare române*.

31. *Ştefan Vârgolici* (1843–1897), critic literar şi traducător. Prof. univ. la Iaşi. Colaborator permanent la revista „Convorbiri literare“. Membru al „Junimii“.

32. *Bernath-Lendway Alfred Nicolaus* (1836–1924), chimist. Profesor de chimie la Şcoala de medicină şi farmacie din Bucureşti. Întemeietorn al Institutului chimic universitar. A organizat Monetaria Statului. A studiat apele minerale din România.

33. *Ion D. Berindei* (1871–1928), arhitect. A proiectat Casa Asan (Casa Oamenilor de Ştiinţă) din Bucureşti, Casa cu lei (azi Muzeul Muzicii din Bucureşti), Palatul Culturii din Iaşi. A amenajat Parcul Carol din Bucureşti, în calitate de arhitect-şef al oraşului Bucureşti.

34. *Mihail Suţu* (1841–1933), inginer şi numismat. Membru al Academiei Române. A fost director al Cabinetului numismatic al Academiei Române. Preşedinte al Societăţii de numismatică din România. Lucrări: *Despre originele monedelor*, *Originea monedelor*.

35. *Grigore Tocilescu* (1850–1909), istoric. Profesor univ. la Bucureşti. Membru al Academiei Române. A organizat şi condus cercetările complexului de la Adamclisi. A întemeiat în anul 1881 „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie“.

36. *Alexandru Orescu* (1817–1894), arhitect. Este constructorul Universităţii din Bucureşti. Rector al Universităţii Bucureşti. Senator.

37. *Carol Davilla* (1882–1884), medic român de origine franceză. Profesor de chimie. A pus bazele învăţământului farmaceutic. Contribuţii la dezvoltarea învăţământului medical. A venit în România în 1853 la invitaţia domnitorului Ştirbei. În 1860 domnitorul Cuza l-a numit general. A întemeiat Azilul Elena Doamna.

38. *Ion Bianu* (1856–1935), filolog. Membru al Academiei Române. Director al Bibliotecii Academiei Române. Lucrări: *Bibliografia românească veche.*

39. *August Treboniu Laurian* (1810–1881), lingvist şi istoric. Prof. univ. la Bucureşti. Membru al Academiei Române. Participant la revoluţia de la 1848–1849 din Transilvania. Lucrări: *Tentamen criticum, Dicţionariul limbei romane* (împreună cu I .C. Massim), *Românii din monarhia austriacă* (3 vol.), *Istoria românilor*.

40. *Anastasie Fătu* (1816–1886), medic şi naturalist. Membru al Academiei Române. Profesor la Universitatea din Iaşi. Autorul celui dintâi tratat românesc de botanică şi întemeietorul Grădinii botanice din Iaşi.

41. *Dimitrie A. Sturdza* (1833–1914), istoric şi om politic. Secretar al Divanului ad-hoc din Moldova. Secretar particular al domnitorului Al. I. Cuza, apoi opozant al acestuia. Ministru în mai multe cabinete liberale. Prim-ministru (oct. 1895 – nov. 1896, martie 1897 – aprilie 1899, febr.1901 – dec. 1904, martie 1907 – dec. 1908). Membru al Academiei Române. Preşedinte şi Secretar al Academiei. Fondator al Partidului Naţional Liberal, preşedinte al PNL. Deputat şi senator. Scrieri: *Banca Naţională şi reforma monetară, Acte şi documente relative la renascerea României* (11 volume), *Chestiunea naţională, Bibliografie a numismaticii române.*

42. *Iacob Negruzzi* (1842–1932), scriitor şi om politic. Doctor în drept în Germania. Prof. univ. la Iaşi şi Bucureşti. Membru al Academiei Române şi preşedinte al acesteia. Membru fondator al Societăţii „Junimea". Conducător al revistei „Convorbiri literare" de la 1 martie 1867 până în anul 1895. Deputat şi senator. Scrieri: *Amintiri de la Junimea*.

43. *Petre Poni* (1841–1925), chimist şi mineralog român. Prof. univ. la Iaşi. Membru al Academiei Române. Unul dintre fondatorii şcolii de chimie. A întemeiat Societatea de Ştiinţe. Ministru al Instrucţiunii Publice (1891, 1895–1896).

44. *Alexandru Vlahuţă* (1858–1919), scriitor. Institutor, profesor, revizor şcolar. Editează revista „Vieaţa" (1893–1896), „Sămănătorul" (1901), împreună cu George Coşbuc, ziarul „Dacia". Din 1901 a funcţionat ca referendar la Casa Şcoalelor, unde a colaborat cu Spiru Haret. La sugestia lui Haret scrie *România pitorească, Din trecutul nostru* şi *Pictorul Grigorescu*. Alte scrieri: *Nuvele*, *Poezii*, *Dan.*

45. *George Coşbuc* (1866–1918), poet. Membru al Academiei Române. Traducător al scrierilor lui Dante Alighieri, Schiller, a tradus *Sacontala*, *Mahabarata*. Redactor la „Tribuna". În 1894 fondează împreună cu I. L. Caragiale şi I. Slavici revista „Vatra". Împreună cu Alexandru Vlahuţă întemeiază „Sămănătorul". Referendar la Casa Şcoalelor. Scrieri: *Balade şi idile*, *Fire de tort*.

46. *Gavriil Musicescu* (1847–1903), compozitor, muzicolog şi dirijor. A organizat şi dirijat corul Mitropolitan din Iaşi. Director al Conservatorului din Iaşi (1901–1903). A compus muzică corală religioasă şi laică.

47. *Dumitru Kiriac-Georgescu* (1866–1928), compozitor, profesor, dirijor de cor şi folclorist român. A fost primul profesor de armonie la Conservatorul din Bucureşti. A întemeiat, în 1901, societatea corală „Carmen". A fost membru fondator al Societăţii compozitori români (1920).

48. *Neculai Bănulescu* (1847–?), compozitor. A condus corul Mitropoliei Ungro-Vlahiei. Profesor la şcoala normală a Societăţii pentru pentru învăţătura poporului.

49. *George Demetrescu Mirea* (1852–1934) a fost un pictor. Profesor şi director la Şcoala de arte frumoase din Bucureşti. A promovat academismul. A realizat decoraţiile murale la Banca Naţională, Casa scriitorilor, Universitatea din Iaşi.

50. „Albina", revistă enciclopedică populară. Fondator Spiru Haret. Pe 5 octombrie 1897 este tipărit primul număr în care este publicat programul enunţat în douăzeci şi unul de puncte: 1. Religie şi patrie; 2. Educaţiune şi instrucţiune; 3. Istorie naţională; 4. Istorie generală; 5. Geografie, 6. Bărbaţi mari ai românilor, 7. Bărbaţi mari ai lumii; 8. Monumente istorice; 9. Literatură română; 10. Folcor; 11. Ştiinţă; 12. Economia rurală; 13. Medicină populară; 14.Instrucţie civică; 15. Lucrări publice; 16. Industrie; 17. Şcoala primară; 18. Viaţa rurală; 19. Politică; 20. Distracţiuni; 21. Corespondenţa. Apare în fiecare duminică la Bucureşti, sub redacţia unui comitet: P. Gârboviceanu; C. Rădulescu-Motru; G. Coşbuc; I. Otescu; P. Dulfu; G. Adamescu; N. Nicolaescu; Const. C. Pop-Taşcu; V. Stoicenescu.

51. *Ioan Neniţescu* (1854–1901), poet. Membru corespondent al Academiei Române. A luat doctoratul în filosofie, la Leipzig, cu o teză despre Spinoza. Deputat. Prefect de Constanţa. Scrieri: *Flori de primăvară*, *Pui de lei*.

52. „La Transylvanie", revistă de istorie apărută în perioada interbelică.

53. *Take Ionescu* (1858–1922), om politic. Doctor în drept la Paris. Iniţial liberal, apoi conservator. Din 1908 conducător al Partidului Conservator-Democrat. A fost ministru în mai multe guverne, prim-ministru (1921–1922). Ca ministru de externe, a fost unul dintre iniţiatorii Micii Înţelegeri.

54. „Voinţa naţională, cotidian politic, organ de presă al Partidului Naţional Liberal. Editat la Bucureşti în perioada 10 iulie1884–13 aprilie 1914, sub direcţia lui Gheorghe Cantacuzino-Râfoveanu (1884–1895), căruia îi succede I. Nădejde, iar după 1900 are ca prim redactor pe N. D. Xenopol. Colaboratori: I. Ghica, A. D. Xenopol, D. A. Sturdza, B. Şt. Delavrancea etc.

55. „Timpul", gazetă politică şi literară, care a apărut la Bucureşti, de patru ori pe săptămână, între 15 martie – 16 mai 1876, şi zilnic între 17 mai 1876 – 17 martie 1884 şi 13 noiembrie 1889 – 14 decembrie 1900. Scos de conservatori pe perioada guvernării lor (1876), publicaţia devine odată cu venirea liberalilor la putere un ziar de opoziţie.

56. C. I. Istrati (1850–1918), chimist şi medic. Profesor la Universitatea Bucureşti. Membru al Academiei Române. Deputat, senator, primar al Capitalei, ministru. A înfiinţat Societatea română de ştiinţe din Bucureşti (1890). Lucrări: *Despre importanţa şi rolul chimiei în ştiinţele medicale*, *Noţiuni de chimie*, *Cum şi cu ce să ne hrănim*.

57. „Convorbiri didactice", Bucureşti, 15 febr. 1895 – ian. 1901, martie 1904 – dec. 1906. Director D. Constantinescu.

58. Societatea „Steaua" a fost înfiinţată în 1900. Din statutul ei rezultă că a avut ca scop a lucra pentru întinderea învăţăturii în popor, prin tipărirea şi răspândirea de scrieri şi publicaţii morale, patriotice şi de folos practic, şi pentru împiedicarea, prin toate mijloacele legiuite, de a răspândi scrieri şi publicaţii imorale sau cu tendinţe contrarii statului şi idei naţionale române.

59. *Ion Kalinderu*, (1840–1913), administrator al Domeniilor Coroanei. Membru şi preşedinte (1904–1907) al Academiei Române. Scrieri: *Barba la români*.

60. *Sava Şomănescu*, mare proprietar şi senator.

61. *Antoine Deparcieux* (1703–1768), matematician francez. Lucrări: *Traité de trigonométrie rectiligne et sphérique*, *Essai sur les probabilités de la durée de la vie humaine, contenant des Tables de mortalité qui ont longtemps servi de base aux placements viagers*.

62. *Dionisie Pop Marţian* (1829–1865), statistician şi economist. Adept al şcolii economice protecţioniste. A fost primul director al Oficiului Central al Statisticii din România, organizând primul recensământ modern din România (1860). Lucrări: *Studii sistematice în economia politică*, *Analele economice privitoare la partea Munteniei din România, 1860–1864*, *Coloniştii germani şi România.*

63. *P. P. Carp* (1837–1919), om politic, membru fondator al Societăţii „Junimea". A fost conducătorul Partidului Conservator (1907–1912), prim-ministru (1910–1912), ministru în mai multe guverne conservatoare. Împreună cu N. Blaremberg şi Aristide Pascal a scos publicaţia „Ţara". Lucrări: *Reforma socială*, *Era nouă*, *Discursuri*.

64. În anul 1864 prin legea Reglementărilor publice este înfiinţată Biblioteca Centrală a Statului, care va funcţiona până în anul 1901 când a fost desfiinţată, colecţiile sale fiind transferate la Biblioteca Academiei Române, aceasta primind statutul de bibliotecă

națională. În anul 1955 se înființează Biblioteca Centrală de Stat, principala bibliotecă publică din România. Din ianuarie 1990 Biblioteca Centrală de Stat primește numele de Biblioteca Națională a României.

65. *Veniamin Costache* (1768–1846), mitropolitul Moldovei (1803–1806, 1812–1821, 1822–1842). În anul 1806 este scos din scaun de ruși. În anul 1842 se retrage la mănăstirea Slatina. Scrieri: *Carte pastorală (contra luxului în îmbrăcăminte), Tâlcuirea celor șapte taine, Chiriacodromion, Îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu, Istoria Vechiului și a Noului Testament, Funie sau frânghie întreită, Dihanii sau cuvinte de învățătură, Piatra scandelei, Îndeletnicire despre buna murire*.

66. *Fritz Storck* (1872–1942), sculptor român. Este fiul sculptorului Karl Storck. A fost profesor la Școala de arte frumoase din București. Dintre sculpturile sale menționăm „Ion Heliade Rădulescu", „Alexandru Macedonski", „Adolescența", „Portret de femeie".

67. *Reducție*, copie în mic a unui obiect.

68. *Spiridon Popescu* (1864–1933), scriitor și publicist. A colaborat la revistele „Avântul", „Viața românească", „Adevărul literar și artistic". Opera sa stă sub influența poporanismului. Scrieri: *Scrisori către vărul meu, Moș Gheorghe la expoziție, Rătăcirea de la Stoborani*.

69. *Mochi Fischer*, arendaș provenit dintr-o familie austro-evreiască. Răscoala din 1907 a început pe pământurile arendate de el, în satul Flămânzi din cauza refuzului acestuia de a semna contractele cu țăranii din localitate. Familia Fischer arenda la acea vreme circa 75% din pământul arabil din trei județe din Moldova.

70. *Nicolae Filipescu* (1862–1916), om politic. Președinte al Partidului Conservator (1915–-1916). Primar al Capitalei (1893–1895). De mai multe ori ministru. Contribuții teoretice la dezvoltarea doctrinei conservatoare românești. Scrieri: *Către un nou ideal, Discursuri politice, Pentru România Mare*.

71. *Gherasim* (1849–1922), episcop. În 1900 a fost ales și confirmat episcop al Eparhiei Romanului. A intrat in conflict cu Sinodul, pe care l-a anatemizat, motiv pentru care a trebuit, în 1911, să plece din scanul episcopal.

72. *David Emmanuel* (1854–1941), matematician român. Întemeietor al școlii matematice moderne în țara noastră. Profesor de algebră superioară și de teoria funcțiilor la facultatea de Știință a Universității din București. A fost membru al Academiei Române.

73. *Ion Bogdan* (1864–1920), filolog și istoric. Prof. univ. la București. Membru al Academiei Române. Decanul Facultății de litere din București, Inițiatorul studiilor slavistice în România. Editor de cronici și documente: *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, *Documentele lui Ștefan cel Mare* (2 vol.).

74. *C. Sonțu* (1854–1939), profesor de fizico-chimice în București. Inspector al învățământului secundar, director de liceu.

75. *Leon Mrejeriu* (1879–?) învățător. Revizor școlar, inspector, deputat, prefect de Neamț.

76. *N. N. Săveanu*, om politic, președintele Adunării Deputaților, ministru liberal în guvernul condus de I. I. C. Brătianu (1922–1926).

77. *Ștefan C. Ioan* (1868–?), profesor și om politic. Inspector al învățământului primar și normal. Deputat și senator. Lucrări: *Raport general asupra stării învățământului primar și normal primar, Rolul școalei.*

78. *Ion I. C. Brătianu* (1864–1927), inginer și om politic. Membru de onoare al Academiei Române. Președinte al Partidului Național Liberal. Ministru și prim-ministru de mai multe ori. A organizat și reformat instituțiile României Mari.

79. *Vasile G. Morțun* (1860–1919), ziarist și om politic. Unul dintre întemeietorii revistei „Dacia viitoare" (1883). La alegerile parlamentare din februarie 1888 este ales în

parlament fiind primul deputat socialist. Membru în conducerea P. S. D. M. R. În anul 1899 a trecut cu grupul „generoșilor“ în Partidul Național Liberal.

80. *Dimitrie D. Pătrașcanu* (1872–1937), profesor și scriitor. Deputat. Scrieri: *Schițe și amintiri, Candidat fără noroc, Din viețile sfinților* (împreună cu Mihail Sadoveanu)

81. *I. G. Duca* (1879–1933), om politic. Ministru al educației (1914–1918), ministru al agriculturii (1919–1920), ministru al afacerilor externe (1922–1926), ministru al afacerilor interne (1927–1928), și prim-ministru al României între 14 noiembrie și 30 decembrie 1933.

82. *Constantin Rădulescu* (1872–1938), jurist. Profesor de criminologie la Facultatea de Drept a Universității din Cernăuți. Decan. Lucrări: *Raport general asupra închisorilor*, *Studiu penal comparat*.

83. *Constantin Banu* (1873–?), om politic liberal și ziarist. Deputat de mai multe ori. A întemeiat revista „Flacăra“ în 1911.

84. *Constantin C. Arion* (1855–1923), om politic. Doctor în drept la Paris. Membru de onoare al Academiei Române. Prof. univ. la București. Intră în politică în cadrele Partidului Național Liberal. Angajat în acțiunile „Opoziției unite“ îndreptate împotriva guvernului I. C. Brătianu. Intră în Partidul Constituțional, iar după fuziunea conservatorilor, în Partidul Conservator. Deputat și senator. Ministru de mai multe ori.

85. *Atanasie Mironescu* (1856–1931), Mitropolit-primat al Bisericii Ortodoxe Române (1909–1911). Profesor de Morală la Facultatea de Teologie din București. Membru de onoare al Academiei Române. Lucrări: *O călătorie în Orient, Etica evoluționistă și etică creștină. Studiu critic asupra eticei lui Herbert Spencer, Manual de Teologie Morală, Morala pentru copii.*

86. *Vintilă I. C. Brătianu* (1867–1930), om politic. Fratele lui Ionel Brătianu. Secretar general în Ministerul Finanțelor, primar al Capitalei (1907–1911), ministru de Război în timpul Primului Război Mondial, ministru de Finante, Prim-ministru (1927–1928), șeful Partidului Național Liberal (1927–1930). Lucrări: *Pacea de robire, Refacerea țării și consolidarea financiară, Politica de stat a petrolului în urma noii constituții și a legii minelor, Din economia națională*.

87. *Ioan Cantacuzino* (1863–1934), medic, microbiolog, profesor universitar român, fondator al școlii românești de imunologie și patologie experimentală. Membru al Academiei Române. Ministru. A înființat „Institutul de Seruri și Vaccinuri“ (1921), care astăzi îi poartă numele, Laboratorul de „Medicină Experimentală“ (1901) din cadrul Facultății de Medicină. Este fondator al revistelor “Revista Științelor Medicale“ (1905), „Annales de Biologie“ (1911) și „Archives roumaines de pathologie expérimentale et de microbiologie“.

88. Legea Instrucțiunii Publice adoptată în 1864 a creat cadrul instituțional de dezvoltare a învățământului primar, secundar și universitar în cadrul noul stat, România.

89. Greșeala de tipar. Decretul Regelui se publică în „Monitorul Oficial“ din 9 octombrie 1898.

90. *Liga antialcoolică*, o asociație de luptă împotriva alcoolismului. Dintre președinții Ligii amintim pe A. D. Xenopol ales în 14 martie 1897. Istoricul lansează un apel către membrii Ligii și redactează statutele acesteia. În *Introducere*, la *Carte contra beției,* Xenopol scrie despre efectele nocive ale consumului de alcool.

91. *Platon* (cca. 427 î. Hr. – cca. 347 î. Hr.), filozof grec. A fost elev al lui Socrate și învățător al lui Aristotel. Fondatorul Academiei din Atena. Nucleul filosofiei platonice este teoria Ideilor. Scrieri: *Banchetul, Phaidon, Phaidros, Republica*.

92. *Socrate* (n. cca. 470 î. Hr. – 7 mai 399 î. Hr.), filosof grec. Principiul fundamental al gândirii socratice este cunoaște-te pe tine însuți.

93. *Marcus Tullius Cicero* (106–43 î. Hr.), filosof, senator și orator roman. Lucrări: *Pro Archia Poeta, De Inventione, De Optimo Genere Oratorum, Paradoxa Stoicorum, De Natura Deorum*.

94. *Isaac Newton* (1642–1726), om de știință englez, matematician, fizician și astronom. Președinte al Royal Society. Are contribuții decisive în domeniul opticii, matematicii și în special al mecanicii. A pus bazele mecanicii clasice. A descoperit Legea atracției universale. A contribuit, împreună cu Gottfried Wilhelm von Leibniz, la inventarea și dezvoltarea calculului diferențial și a celui integral. Lucrarea principală: *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*.

95. *Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz* (1646–1716), filozof și matematician german. Unul dintre întemeietorii iluminismului german. În matematică, Leibniz a introdus termenul de „funcție“ pe care l-a folosit pentru a descrie o cantitate dependentă de o curbă. Alături de Newton, Leibniz este considerat fondatorul analizei matematice moderne. Lucrări: *Noi eseuri asupra intelectului uman*

96. *Antoine Laurent de Lavoisier* (1743–1794), chimist. Fondatorul chimiei moderne. Lucrări *Traité élémentaire de chimie, présenté dans un ordre nouveau et d'après les découvertes modernes*

97. *Humphry Davy* (1778–1829), chimist englez. Izolează potasiu și sodiu ca elemente chimice.

98. *Georges Cuvier* (1769–1832), zoolog și paleontolog francez. A formulat legea corelației organelor. A explicat dispariția unor viețuitoare și apariția altora prin teoria catastrofei.

99. *Charles Darwin* (1809–1882), naturalist englez. Fondatorul teoriei evoluționiste. Explică apariția speciilor prin selecția naturală. Lucrări: *Originea speciilor, Originea omului și selecția sexuală, Expresia emoțiilor la om și animale*.

100. *Samuel Finley Breese Morse* (1791–1872), pictor și inventator american. A creat un aparat electromagnetic pentru telegrafie și a inventat în 1838 alfabetul care-i poartă numele.

101. *George Stephenson* (1781 – 12 august), inginer englez. Constructor al primei căi ferate ce utiliza locomotive cu abur. Ecartamentul liniei sale de 1.435 mm este considerat actualmente ecartamentul standard al căilor ferate.

102. *Telum imbelle sine ictu* (lat.), o armă neputincioasă și fără forță.

103. Eroare de transcriere. În realitate este vorba de liceul Sf. Sava.

104. *A palia*, a ascunde sub aparențe false.

105. *Cuarturi*, sferturi de oră.

106 Credem că este greșeală de tipar. Autorul se referă nu „la a lua partida“, ci la „a lua partea“.

107. *Altenstein, Karl, Freiherr (Baron) vom Stein zum A* (1770–1840). Om de stat german. Ministru al culturii (1817–1838).

108. *Sentinela română*, poezie de Vasile Alecsandri.

109. *Michel Jules Alfred Bréal* (1832–1915), filolog francez. Este considerat fondator modern al semanticii. Lucrări: *Hercule et Cacus*, *Le Mythe d'œdipe*, *Les Tables Eugubines*, *Leçons de mots*, *Essai de Sémantique*.

110. Vezi nota 103.

111. Credem că este greșeală de tipar. Autorul se referă nu se referă la tabel ci la tablou.

112. *Forți*, puternici.

113. *Johann Julius Hecker* (170 –1768), teolog și profesor german. El a întemeiat prototipul de Realschule, Oekonomisch-mathematische, în 1747.

114. *Suplinință*, loc de suplinit.

115. *Charles François Lhomond* (1727–1794), pedagog și erudit francez. Scrieri: *De viris illustribus urbis Romæ a Romulo ad Augustum* (1775), *Éléments de grammaire latine* (1779), *Histoire abrégée de la religion avant la venue de Jésus-Christ.*

116. *Agrimensură*, tehnica măsurătorilor topografice și a cadastrelor simple ale terenurilor agricole.

117. Seminarul Teologic de la Iași a fost întemeiat în anul 1803 de Veniamin Costache. Mai târziu a luat numele de „Seminarul Veniamin".

118. *Examen de corecțiune*, examen de corigență.

119. *Matcele*, parte din foile unui chitanțier, bonier, dosar, care rămâne după ce s-au rupt părțile sau foile detașabile.

120. *Intrigează*, face intrigi.

121. La 19 noiembrie 1873 mitropolitul Nifon a pus bazele Seminarului „Nifon" din București.

122. *Pedel*, portar sau om de serviciu la o instituție de învățământ.

123. Pe 29 iulie 1862 domnitorul Al. I. Cuza pune piatra de temelie a sediului Azilul Elena Doamna, patronat de Elena Cuza și a fost destinat fetelor orfane.

124. *Filip Xenopol*, arhitect român. A realizat proiecte pentru Pasajul Macca-Villacrosse în anul 1891, Palatul Administrativ din Bacău.

125. *Al. Săvulescu*, arhitectul clădirii în care astăzi funcționează Muzeul Național de Istorie a României. Poșta centrală a orașului a funcționat aici până în anul 1970. Palatul comunal din Buzău a fost construit între 1899-1903, după planurile lui Al. Săvulescu.

126. *Orațiu*, se referă la Horațiu.

127. În perioada 1/13 iunie – 1/13 iulie 1878 a avut loc Congresul internațional de la Berlin convocat în vederea revizuirii Tratatului de la San-Ștefano. Se recunoaște independența României și drepturile acesteia asupra Dobrogei, iar județele Cahul, Bolgrad și Ismail din sudul Basarabiei sunt încorporate din nou în Imperiul țarist.

128. *Vilaet*, mare provincie otomană.

129. Științele de stat sunt științele administrației de stat.

130. În 1909 C. Rădulescu-Motru împreună cu C. Dimitrescu-Iași au propus un proiect de reorganizarea a catedrei de filosofie de văzut.

131. *Ioan Mitru*, profesor. A fost director al Școlii normale Vasile Lupu (1896–1919). În casa sa de pe str. Asachi nr. 5 din Iași a găzduit în toamna anului 1916, guvernul României, retras de la București.

132 *Școala normală Vasile Lupu*. Înființată la 15 decembrie 1855 prin transformarea Gimnaziului Vasilian în Școala Preparandală. Împreună cu celelalte școli ce funcționau la Trei Ierarhi. Între elevii acesteia a fost și Ion Creangă . Primul ei director a fost Anton Velini. În perioada 1863–1868 director a fost Titu Maiorescu. Alți directori: Samson Bodnărescu, Petre Cujbă, Ioan Mitru, Constantin Meissner, Ion Simionescu, Gheorghe Ghibănescu, Ștefan Bârsanescu, Vasile Fetescu. Școala a pregătit învățători pentru școlile din sate oferindu-le instruire în toate domeniile de activitate din mediul rural.

133. *Salomon Haliță*, publicist. Profesor la Școala Normală din Bârlad. Inspector al învățământului primar. A editat ziarul „Bârladul" și revista „George Lazăr". Scrieri: *Raport privitor la înființarea de grădini și pepeniere pe lângă școalele normale de învățători și școale rurale*, 1899.

CUPRINS

Operele lui Spiru C. Haret – O mărturie-maraton despre interes public și responsabilitate (Remus Pricopie) / 5
Spiru Haret, reformatorul societății românești (Constantin Schifirneț) / 13
Notă asupra ediției (Constantin Schifirneț) / 43

Prefață / 47
Biografia lui Spiru Haret (Gh. Adamescu) / 49
Introducere (Gh. Adamescu) / 95

1884–1888 / 137

1. Raport general asupra învățământului secundar prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor. București, 1884 / 139
2. Localurile de școli primare. Propuneri, reguli și consilii practici pentru clădirea și dotarea lor / 277

1897–1899 / 321

3. Circulara nr. 3253 din 22 aprilie 1897 către licee, gimnazii, universități etc. pentru educația patriotică a școlarilor și serbarea de 10 mai / 323
4. Circulara nr. 4312 din 20 mai 1897 către revizorii școlari pentru înscrierea la examen a elevilor pregătiți în particular / 325
5. Deciziunea nr. 37663 din 28 ianuarie 1897 prin care se hotărăște a se clădi 542 sale de clasă / 327
6. Circulara nr. 38112 din 30 ianuarie 1897 către revizorii școlari pentru aplicarea obligativității școlare / 329
7. Rezoluțiune din 26 august 1897 – pe un raport despre lucrările agricole în școlile normale / 334
8. Circulara nr. 65153 din 8 octombrie 1897 către directorii liceelor șl gimnaziilor clasice și reale pentru înscrierea elevilor / 335
9. Referat la Consiliul de Miniștri nr. 65515 din 13 octombrie 1897 despre neregulile la școlile bulgare din Tulcea și Babadag / 341

10. Deciziunea nr. 18328 din 21 martie 1898 prin care se instituie concursuri anuale de oină / 353
11. Apel nr. 27653 din 20 mai 1898 către persoanele care au bunăvoință a da ajutoare băneşti pentru cumpărarea de cărți la şcolari săraci / 354
12. Adresa nr. 49145 din 1898 către rectori pentru facerea regulamentelor reclamate de noua Lege a învățământului secundar şi superior / 354
13. Circulara din august 1898 către revizorii şcolari ca să îndemne pe învățători a ține conferințe contra alcoolismului / 364
14. Înştiințare din 1898 către autorii de cărți ca să pună bucăți cu învățături antialcoolice / 365
15. Intervenire către mitropoliți şi episcopi ca preoții să țină predici antialcoolice / 365
16. Circulara nr. 50183 din 25 august 1898 către primari ca să procedeze la clădirea localurilor de şcoală / 366
17. Circulara nr. 62151 din 29 septembrie 1898 către directori şi profesori de licee, gimnazii, şcoale secundare de fete, şcoale normale, seminarii, şcoale profesionale şi şcoale primare despre primirea în clasa I şi despre îndreptarea tinerimii spre industrie, comerț, agricultură / 371
18. Raportul din 3 octombrie 1898 către rege pentru înființarea medaliei „Răsplata muncii pentru învățământul primar“ / 377
19. Adresa din 13 noiembrie 1898 către directorii seminariilor în cestiunea învățământului practic agricol în seminarii / 377
20. Circulara nr. 76456 din 16 noiembrie 1898 către personalul de control al şcoalelor private în privința modului cum se predau religia şi istoria națională în şcoalele private / 378
21. Deciziunea nr. 76996 B. din 17 noiembrie 1898 prin care se fixează normele după care se distribuie ajutoarele pentru deschiderea de ateliere absolventelor şcoalelor profesionale / 380
22. Deciziunea nr. 78677 din 25 noiembrie 1898 pentru înființarea a 320 de biblioteci populare pe lângă şcoalele primare / 381
23. Rezoluțiunea ministerială din 26 decembrie 1898, pentru organizarea învățământului practic agricol în şcoalele normale şi a grădinilor de pe lângă şcoalele primare rurale / 382
24. Circulara nr. 85561 din ianuarie 1899 către prefecți şi revizori şcolari pentru cantine şcolare, ajutor de cărți etc., la învățământul primar / 384
25. Deciziunea din 13 ianuarie 1899 pentru institutori şi învățători să depună jurământul / 385
26. Circulara nr. 3251 din ianuarie 1899 către prefecți pentru a supraveghea ca elevii să nu frecventeze balurile / 386
27. Raport la Rege pentru a se acorda „răsplata muncii“ învățătorului Gr. Rădulescu / 387
28. Adresă către învățătorul Gr. Rădulescu, căruia îi laudă activitatea extra-şcolară / 387

Note / 389